BALYS SRUOGA

RUSŲ LITERATŪROS ISTORIJA

I

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS

KAUNAS :: :: :: :: :: :: :: :: :: :: :: :: :: :: 1931

„VARPO“ SPAUSTUVĖ
KAUNE

RUSŲ SENOJI LITERATŪRA

PRAKALBA

Šis leidinys sudaro pirmąją didesnio veikalo — Rusų literatūros istorijos — dalį. Antrąją dalį sudarys „Naujoji rusų literatūra“ ir trečiąją — „Rusų tautosaka“.

Atiduodant į spaudą šią pirmąją dalį mano sąžinė nėra visai rami. Jau vien dėl to, kad ji ištisai parašyta Kaune: rašymo vieta charakterizuoja tas sąlygas, kuriomis teko darbas dirbti. Kaune jos yra mažiausia palankios. Nebūtų jos palankesnės nei Rygoje, nei Berlyne, nei Paryžiuj... Nes senosios rusų literatūros istoriją galima kurti tiktai Rusijoj, — kur pasiliko literatūros tiesioginiai šaltiniai, patsai mokslo objektas.

Senoji rusų literatūra — beveik išimtinai rankraščių literatūra, spauda joje vaidino, palyginti, menką vaidmenį. Dauguma gi rankraščių yra Rusijoje — ne Rusijos sienose tėra jų mažas skaičius. Vadinas, gyvenant Kaune, tenka atsižadėti minties apie pasinaudojimą pirmaisiais šaltiniais.

Tiesa, daugelis senųjų rankraščių, bent svarbesnieji jų, kuriais tenka remtis bendrame senosios rusų literatūros istorijos kurse, yra paskelbti, kiti — net keleta ar keliolika kartų. Apie senosios rusų literatūros svarbesniuosius reiškinius pačių rusų mokslininkų yra parašyta specialių studijų, monografijų, kitais gi klausimais — net platoka literatūra sukurta. Tai darbą, žinoma, palengvina, — be to iš viso nebūtų galima sudaryti daugiau ar mažiau tikslų literatūros istorijos kursą. Tik čia prasideda ir antra bėda: mūsų gyvenimo sąlygomis ir ši būtiniausioji medžiaga Kaune nelengvai yra gaunama. Šitokia dalykų būklė ir varžė mane besiimant sumanytojo darbo.

Antra vertus, realusai gyvenimas reikalavo ir reikalauja, kad tasai darbas būtų padirbtas. Rusų literatūra, kaip rusų kultūros pasireiškimas, tūkstančiais praeities ryšių susijusi su mūsų kultūros reiškiniais, yra dėstoma mūsų aukštojoj mo-

kykloj, kaip vienas kai kurioms mokslo grupėms privalomų dalykų. Čia savaime kila suprantamas tinkamų vadovėlių reikalas. Tokių tinkamų vadovėlių mes visiškai neturime, ne tik lietuvių kalba, bet ir kitomis kalbomis, — neturime net rusų kalba. Dabar leidžiamieji pokariniai vadovėliai tokie yra partyviškai tendencingi, kad apie pasitenkinimą jais mokslo reikalui sunku būtų ir kalbėti. Senieji prieškariniai vadovėliai — ir tais mes negalime išsiversti. Visų pirma, jie yra jau išsisėmę, išparduoti, jų reikalingajai visuomenei vis sunkiau ir sunkiau beprieinami. Žinoma, būtų galima kokį vadovėlį išversdinti ir paskelbti lietuvių kalba, vadovėlis iškarto pasidarytų prieinamas, bet... nėra ko versti! Nėra tokio rusų literatūros istorijos vadovėlio, kuris daugiau ar mažiau atitiktų mūsų gyvenimo reikalavimą. Nebekalbant apie tųjų rusiškų vadovėlių pobūdį — apie tai kalba bus vėliau — tenka pažymėti, kad jie siekia skirtingų, negu mūsų gyvenimo, uždavinių ir taikomi kitokiai visuomenei. Rusuose buvo dviejų rūšių literatūros istorijos vadovėliai. Vieni jų buvo taikomi rusų vidurinės mokyklos, rusų gimnazijų reikalams. Čia buvo duodama pagrindinės žinios iš literatūros, viskas dėstoma labai populiariškai, medžiaga buvo nušviečiama tąja šviesa, kurios buvo reikalinga rusų imperijos mokykla. Savaime suprantama, kad šitokie vadovėliai mūs visiškai nepatenkina, Antroji vadovėlių rūšis — tai rusų universitetų kursai. Paliekant kol kas nuošaliai kitus tų kursų ypatumus, čia tenka pažymėti tiktai, kad jie yra taikomi tokiai visuomenei, kuri jau gimnazijoj įsigijo pagrindines žinias iš rusų literatūros istorijos, — tokiai besimokančiai visuomenei, kurios mes dabar, dėl suprantamų priežasčių, neturime. Vadinas, ir antroji vadovėlių bei kursų rūšis mums netinka. Mums reikia tokių vadovėlių, kurie tarytum organiškai sujungtų minėtas abi vadovėlių rūši, — kurie atitiktų tuosius uždavinius, kuriuos stato mūsų gyvenimas.

Šis būtinas gyvenimo reikalas ir privertė mane, neatsižiūrint aplinkybių nepalankumo, imtis sunkaus darbo.

Anksčiau pažymėtasai rašinio tikslas bei darbo aplinkybės savaime lyg ir pasako, koks rašinys turėtų būti ir koks jis galėjo susidaryti.

Sudarant literatūros istorijos bendrą kursą visas dėmesis tenka sukaupti ties medžiagos klasifikavimu ir ties jos organi-

zavimu, tenka duoti tai, kas yra tikra ir neginčijama, tenka kuo mažiausia vaikytis tai, kas yra abejotina bei galėtų būti ginčytina. Jeigu šiame veikale būtų galima pasitenkinti vienu aukštosios mokyklos kursu, — jei nereikėtų jis jungti su elementariniu kursu, — tai, žinoma, visa veikalo konstrukcija būtų kitokia, ir aš turėčiau daugiau laisvės savo individualiniuose samprotavimuose, kuriuos dabartinė būklė labai suvaržė.

Nors man ir labai gaila, bet anksčiau apibrėžtuose rėmuose, beruošiant spaudai rašinį, ištisai išsilaikyti man nepavyko. Bedėstant senosios rusų literatūros reiškinius man vis tiktai teko nekartą užimti gana skirtingą poziciją nuo tosios, kuri pačių rusų rašytuose rusų literatūros istorijos vadovėliuose buvo laikoma neginčijama, net neabejojama...

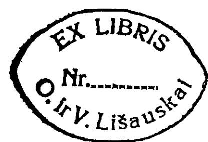
Kitaip padaryti aš negalėjau. Kad ir kažkaip stiprus būtų gyvenimo reikalavimas, vis tiktai literatūros istorikui pasilikti šaltu, paklusniu kompiliatoriumi — tokia jau baisiai liūdna dalia, kad sunku, atrodo, būtų ir reikalauti iš gyvo žmogaus be protesto jai pasiduoti...

Ne visi rašiny minimi faktai pavyko man šiuo kartu pasiekti ir patikrinti. Ne kartą man teko pasitikėti atsiminimais iš to laikotarpio, kai mokiausi Petrogrado, Maskvos ir Müncheno universitetuose. Ne kartą man teko pasiremti bei pasitikėti ir kitų liudijimais. Čia aš ypač daug esu skolingas mano tolimiesiems mokytojams, garbingiesiems prof. Erich Bernek e r'iui, prof. M. Speranskiui, prof. Sipovskiui, prof. Vengerovui, akad. Šachmatovui, prof. Ščepkinui: gyviesiems jų viešai čia norėčiau pareikšti širdingiausios padėkos, o prie mirusiųjų kapo tarti, — tegu bus pagarbintas jų vardas.

Tačiau šis darbas vis tiktai nebūtų išvydęs dienos šviesos, jei garbingieji prof. V. Krėvė Mickevičius ir L. P. Karsavinas nebūtų man teikę moralinės pagalbos ir brangių praktiškų patarimų, — ir nėra mielesnės skolos, kaip šitiedviem mokytojam.

B. S.

Bugiai.
1931—I—1.

ĮVADAS

1. RUSŲ LITERATŪROS ISTORIKO PLOTMĖ

Rusų literatūros istorikas siekia tų pačių uždavinių, kaip ir kiekvienos literatūros pasauly istorikas. Tačiau rusų literatūros istorikas yra priverstas siekti tų pačių tikslų kiek kitokiais keliais, negu jo kolegos, pavyzdžiui, Vakarų Europos literatūrų istorikai. Šitokį jo elgesį diktuoja patsai studijų objektas, pati rusų literatūra. Šis kelių skirtumas netrunka pasireikšti jau tuomet, kai rusų literatūrą ima studijuoti greta rusų kiti, svetimi mokslininkai, Vakarų Europos.

Iš Vakarų Europos mokslininkų tyrinėjo rusų literatūrą — ir tebetyrinėja — daugiausia vokiečiai. Ir jie nurodo, kad patys rusai mokslininkai esą nemoka rašyti savo literatūros istorijos. Esą rusai, rašydami savo literatūros istoriją, daugiausia kalba apie kultūros istorijos, sociologijos, publicistikos kraštotyros dalykus, ir kuo mažiausia — apie pačią literatūrą. Esą, pavyzdžiui, garsusai akademiko Pypino veikalas, pavadintas rusų literatūros istorija, susidedąs iš keturių didžiulių tomų, — esą net ir šis veikalas maža ką bendra su literatūros istorija teturįs. Iš literatūros istorijos esąs jame tiktai pavadinimas, o visa kita — tik medžiaga literatūros istorijai, nors ji ir yra labai vertinga.

Šitokiais priekaištais vokiečiai nori pasakyti, kad rusai mokslininkai permaža dėmesio tekreipia į literatūrą, kaip į estetinį faktą, permaža testudijuoja jos stilistikos ir formų evoliuciją. Šis priekaištas esmėj yra teisingas, — šioje srity rusų literatūros reikalu, palyginti, dar maža kas tepadaryta. Daugybė rusų literatūros istorijos klausimų dar neištirta, nenagrinėta, net nepaliesta, — dar tebelaukia mokslininko organizuojančios rankos. Tiktai pačiais naujaisiais laikais šioje srity kiek daugiau padarė mokslininkų formalistų srovė, iškėlusi formalinį literatūros studijavimo metodą. Judėjimas ru-

suose, palyginti, dar jaunas, ir jo vaisiai dar migloti. Ne tik dar nesudaryta bendros koncepcijos, — suskubta vos keliolika klausimų tenušviesti.

Antra vertus, klysta ir Vakarų Europos mokslininkai, besistatydami pavyzdžiu rusams. Perdaug jau jie apsirubežiuoja estetinėmis ir formalinėmis problemomis, perdaug aukštai jie pasikelia nuo gyvenimo. Ir todėl tat ir jų literatūros istorijos darbai perdėm tokie šalti, išblyškę, nustoję gyvybės pažymių. Pagaliau, jie patys save, kaip sakoma, savo ginklais muša.

Sakysime Arthur Luther, tipiškas Vakarų mokslininkų atstovas, nepersenai išleidęs vokiečių kalba trumpą rusų literatūros istoriją, įvade pabrėžia, kad rusų literatūra esanti tendencinė ir demokratinė. Esą rusų poetas, šioks ar toks jisai būtų, ieškąs kelio į liaudį; jisai norįs liaudį mokyti ar iš jos mokytis; jis žiūrinėjąs, kokiu būdu jis galėtų nutiesti tiltą per bedugnę, skiriančią jį ir liaudį. Tai padaryti jam trukdanti per amžius nusistovėjusi tradicinė tvarka, kurios jis pakeisti negalįs. Jis, esą, stengiasi prasiveržti pro tą tradicinę tvarką, jis lyg ir atsistoja revoliucionierių plotmėn, nors jis savo įsitikinimais būtų konservatorius, nors jį radikalioji rusų kritika rūsčiai bartų, kaip atžagareivį. Siekdamas savo tikslo rusų rašytojas neišvengiamai susiduriąs su valstybės valdžia, cenzūra, policija, kuri jį persekiojanti. Ir rusų rašytojo kelias esąs nelyginant viena skaudi martirologija, pradedant Andrieju Kurbskiu, Radiščevu, baigiant Gumiliovu ir kitais mūsų gadynės kankiniais.

Toliau visai teisingai nurodoma, kad rusų rašytojas turėjo dirbti skirtingą darbą nuo Vakarų Europos kolegos. Tai, ką vakaruose dirbo publicistai, filosofai, pamokslininkai, politikai, parlamento atstovai—rusuose turėjo dirbti poetas — iki tam tikros ribos — rašytojas. Todėl tat rusuose, kaip niekur kitur pasauly, nusistato ypatingi klaikūs valdžios ir rašytojo santykiai. Valdžia rašytojus spaudžia, kalėjiman kemša, katorgon siunčia, o jie — rašytojai — rūpinas pagrindinėmis gyvenimo problemomis. Jie nori iškelti rusų gyvenimo, rusų tvarkos opas, o valdžia jiems neleidžia. Ir išviso Rusijoj nėr ir nebuvo tam kito kelio, kaip literatūra ir visuomeniška literatūros kritika. Bet ir čia storžieviška, tamsi, žiauri cenzūra jam pakerpa sparnus.

Vakarų Europos rašytojas sprendžia estetines bei formalines problemas, jis nori formuoti menišką tikslumą. Rusų rašytojui — tai prabanga. Retas kuris rusų rašytojas tegali apsistoti ties estetiniais savo kūrinio uždaviniais, — jis nori mokyti savo skaitytojus, nori savo tėvynę vesti į šviesesnę ateitį. Todėl jis savo veikaluose stengiasi apimti platesnį pasaulį, jis stengiasi surasti platesnę teisybę. Stengiasi rasti tokią teisybę, kuri visiems žmonėms būtų lygiai aiški ir suprantama, kuri visiems būtų p r i v a l o m a. Todėl tat rusų literatūra taip tampriai yra susijusi su rusų visuomenės gyvenimu, su rusų tautos istorine evoliucija.

Dar rūstusai H e r d e r i s minėjo reikšmingą tiesą: atimk iš žmogaus vietą, laiką ir jo individualinę būklę — ir būsi jam atėmęs alsavimą ir gyvybę. Šiame lakiame sakiny vaizdžiai sukauptas tas kelias, kuriuo literatūros istorikas turi eiti, bent, mažiausia, savo darbą pradėti. Ši tiesa mūsų laikais kas kartą yra vis plačiau ir plačiau suprantama. Ne be reikalo naujoje literatūros istorijoje neišsiverčiama be sociologinio metodo pagalbos.

Net ir Vakarų Europos rašytojas, vistiek, koks jis didis buvo, atotraukoj nuo jo gyvento laiko, nuo visuomenės, kurioje jis dirbo ir kūrė, — išblyškęs ir tamsus, nelyginant neperregima maske jis būtų savo veidą pridengęs. Rašytojas — ne paukštelis, kad jis galėtų kurti atotraukoj nuo žemės — laiko, visuomenės, tėvynės — interesų. Tai yra teisinga, kiek tai liečia visų tautų rašytojus, tai yra tūkstantį kartų teisinga, kiek tai liečia rusų rašytojus.

Rusų rašytojas gyviausiu būdu reaguoja į visuomenės gyvenimo reiškinius, — jis semia iš jo kūrybinę medžiagą, jis plastiškai vaizduoja jo laikotarpio gyvenamas idėjas, jis skina kelią naujoms idėjoms gyvenime prigyti.

Rusų literatūros istorija nuo rusų kultūros istorijos platesne prasme — nėra atidaloma. Rusų literatūros istorikas neišvengiamai turi išplėsti savo darbą į visuomeninius reiškinius, į politines gyvenimo aplinkybes, turi liesti daugelį tokių dalykų, kurie jo Vakarų kolegai nėra reikalingi. Tai žymia dalim ir pateisina rusus, literatūros mokslininkus.

Jeigu rusų mokslininkai neduoda pilno ir tikro rusų literatūros evoliucijos vaizdo, tai jo neduoda ir Vakarų mokslinin-

kai, aplenkią rusų keliamąsias premisas. Tikrą rusų literatūros istorijos vaizdą tegali duoti rusų ir Vakarų Europos mokslininkų naudotųjų metodų sintezė.

2. RUSŲ LITERATŪROS TRADICIONALUMAS

Devynioliktasai šimtmetis, sukurdinęs rusams milžinišką literatūrą ir davęs eilę geniališkų poetų-rašytojų, suklaidino ne vieną Vakarų Europos mokslininką. Šis šimtmetis paskleidė tokią raiškią šviesą aplinkui, kad ji nustebino tuos, į kuriuos ji lyg netikėtai krito, ir paskandino šešėly savo stiprybės pagrindą, — savo kilmės šaltinį. Ne vienam stebėtojui rusų literatūra — XIX-to šimtmečio — atrodo nelyginant kažkoks šviesus švyturys, paskendęs dangaus pločiuose, — švyturys, kurio šaknys pradingsta amžių tamsioje gelmėje. Todėl tat ne vienas stebėtojas ir yra linkęs manyti, kad tų šaknų lyg ir visiškai nebūtų: plesdena švyturys dangaus pločiuose, su žeme lyg ir visiškai nesusisiekdamas. Iš čia ir kilo viliokė mintis, kad naujoji rusų literatūra neturinti tradicijų, kad ji nėra išaugusi iš pagrindų, per ištisus šimtmečius dabotų.

Vakarų stebėtojui atrodo, kad „grynojo“ ar „didžiojo“ meno atžvilgiu turinti reikšmės tiktai naujoji rusų literatūra, — jis ją žino, studijuoja, ja džiaugias. Bet ir tai — ne visą. Vakaruos yra plačiau žinomi Dostojevskis, Tolstojus, Leskovas, šiek tiek žinomi Puškinas ir Gogolis, ir buvo žinomas — Turgenevas. Vakarų stebėtojas atsidūrė, einant vaizdžiu H. Wölffino palyginimu, alpinisto diletanto būklėj. Jis užkopė į mėlyną kalnų skiauterį, mato atskiras didingas viršūnes, saulės šviesa nulietas, mato plačius horizontus, paskendusias tolių vyšnavose ūkanose, mato mirguojančias pakalnes ir susiraizgiusius klonius, girdi, kaip kalnų upeliai sidabru dainuoja ir juodos girios šniokščia. Jis džiaugias gamtos didybe, tuo neužmirštamu reginiu, ir daugiau jam nieko nereikia. Bet kodėl taip yra, kodėl taip susiklostė kalnų klodai, kodėl požemio upės staugdamos teka, kodėl kitokie nepaprasti gamtos reiškiniai kalnuose vyksta, — tai žino tiktai mokytas geologas. Alpinistas ir mokslininkas tuos pačius dalykus stebi, bet kitaip prie jų prieina, ką kita nori juose pamatyti ir pažinti.

Vakarų Europos mokslininkai ar literatai, rašydami veikalus apie Dostojevskį, Tolstojų, Leskovą, nekartą ir yra tokie alpinistai — diletantai. Jie užsimerkia į tūkstančiametę rusų dvasios istoriją, — jiems nerūpi, kodėl rusų literatūra nuėjo tuo, o ne kitu keliu.

Rusų gyvenimas, rusų dvasios kultūra rutuliojos einant mažiausio judrumo dėsniu. Kietos tradicijos buvo sukausčiusios rusų būtį, ir ilgus šimtmečius buvo laikoma aukščiausia visuomeniška dorybe bei valstybine išmintimi: ištikimybė senovei. Einant šiuo pagrindu rusai taip atkakliai ginas Vakarų Europos kultūros įtakos. Ir kai ši įtaka pradeda į Rusiją skverbtis, pradžioj lengvais šviesiais debesėliais, paskum — galinga srove, — ir tuomet rusuose formuojas energiškas pasipriešinimas Vakarų įtakai, kuris remiasi senovės tradicijomis, fanatišku prisirišimu prie senovės palaikų. Tokia galinga devynioliktojo šimtmečio srovė, kaip slavofilizmas, savo adeptų eilėse turėjusi tokius dvasios milžinus, kaip Dostojevskis, savo idėjiniu turiniu atsiremia į senovės tradicijas. Protopopas Avvakumas savo psichine struktūra buvo aiškus naujųjų laikų slavofilų prototipas. Bet gi ir Avvakumas turėjo savo pirmtakūnų, — ir jis pavėluoto viduramžio sutemose jau gynė senovės tradicijas ir taip klaikiai kentėjo dėl jų! Jeigu išbrauksime iš rusų gyvenimo senuosius pamokslininkus, sektantus, atsiskyrėlius, Nilą Sorskį ir Josifą Volockį, Joną Rūstųjį ir Kurbskį, Nikoną ir Avvakumą, — išbrauksime juos ne tik kaip asmenis, bet ir kaip tam tikrų visuomenės sluoksnių ideologijos, dvasios interesų reiškėjus, — tuomet ne tik visas devynioliktojo šimtmečio slavofilizmas nustos gyvybės sulčių, bet net ir Dostojevskis, Leskovas, Tolstojus pasirodys nelyginant kažkokie keisti švyturiai, atsidūrę dangaus platybėje, nustoję ryšių su žeme.

Turgenevas, Gercenas — jau, rodos, kokie buvo „vakarininkai“, Vakarų kultūros rusams skelbėjai, bet ir jie gi tam tikrais gyvenimo laikotarpiais buvo tokie artimi giminės slavofilams.

Žinoma, ir rusuose devynioliktas šimtmetis — tai ne penkioliktas, ne šešioliktas. Pasikeitė ir žmonės, ir jų ideologija. Pasikeitė ir literatūros kūrinių forma, ir jų idėjinis turinys. Ir vis tiktai išsiliko ta pati tradicinė rusų sąmonės forma, — išsiliko tai, kas sudaro tautos charak-

terio pagrindą. Sąmonės forma — tas būdas, tas vidaus procesas, kuriuo rusas priima aplinkinio pasaulio reiškinius — maža tesikeisdama tęsias per amžius. Naujųjų laikų rusų gyvenimo reiškinys, stebinantis pasaulį, ir už Rusijos sienų sunkiai pasiduodantis supratimui, — rusų leninizmas — nėra gi vieno žmogaus pramanytas reiškinys! Jeigu leninizmą, kaip tam tikros sąmonės formą, atotraukoj nuo jo idėjinio sąmonės turinio, palyginsime su senovės sektantų psichine struktūra, su tipiškai rusišku religiniu fanatizmu, su Černyševskio ir Pisarevo sąmonės forma, net su raskolnikovščinos ir karamazovščinos reiškiniais psichologine prasme, — tai ir minėtasai naujųjų laikų Rusijos reiškinys nebeatrodys toksai keistas ir nesuprantamas...

Dvidešimtajam šimtmety rusų teatras toli pralenkė senosios Europos teatro meną. Stačiai revoliucinis nusistovėjusių teatro formų laužymas, naujų kelių ieškojimas, naujų formų kūryba, — visa tai ne tik Rusijos teatrą iškėlė į aukštybes, — visa tai ir Vakarų Europos teatro menui padarė didžiausios įtakos. Ir šit vienas žymiausiųjų mūsų gadynės teatro mokslininkų Joseph Gregor panoro suvokti naujojo rusų teatro meno genezį ir paaiškinti jo savumus. Tuo tikslu jis ėmė lyginti naujas rusų teatralines formas su... senovės ikonų tapybinėmis formomis, su senovės iliustracijų ir miniatiūrų konstrukcija. Net stebėtis tenka, kiek naujos šviesos paliejo šis palyginimas į moderniškas rusų teatro formas, kiek neaiškių klausimų nušvietė, kiek paslapčių išraiškino.

Jei šitoks palyginimas yra tiek reikšmingas teatro meno srity, tai nesunku nuspėti, kad literatūros srity jis turėtų būti dar reikšmingesnis. Iš tikrųjų, ateity teks nekartą įsitikinti, kad visa rusų literatūra, nuo pat jos pradžios iki mūsų laikų, sudaro vieną organizmą, kurio atskiri nariai yra tampriai susiję su visuma ir gyvena drauge ir visumos gyvenimu. Įsitikinimas, kad visa rusų literatūra yra organinis vienetas, leis atsipalaiduoti ir kito, ne mažiau žalingo, prietaro, kuris skelbia, kad tik naujoji, tai yra devyniolikto-dvidešimto šimtmečių, rusų literatūra teturi meniškos reikšmės. Kurio nors praeities laikotarpio meno reiškinių negalima vertinti atsiremiant tiktai mūsų laikų bei mūsų pačių skoniu ir sumetimais. Kas nūdien mums atrodo gražu ir aukštai meniška, galimas daiktas, mūsų ainiams, po šimtmečio, po antro, atrodys ir negražu, ir be jokios meniškos

vertės. Keičias gi žmonių skonis ir pagrindai grožiui vertinti! Ir senovėj žmonės gyveno visai kitokiais supratimais apie grožį, negu mes nūdien. Norint suprasti praeities laikų kūrybos tikrą menišką vertę, tenka mintimi persikelti į tuos praeities laikus, persiimti jų dvasia, — praeities akimis pažvelgti į meno kūrinį. Tai yra vienintelis kelias objektingai spręsti apie praeities darbus. Šitaip žiūrint ir į senąją rusų literatūrą, tenka pripažinti ir jos meniški nuopelnai: ji atitiko tų laikų žmonių supratimą apie grožį, ji reiškė ir tenkino žmonių skonį, atstovavo dvasios interesus. Jei tų laikų skonis ir grožio supratimas neatitiko mūsiškį, tai čia jau kitas klausimas: ir mūsų skonis vargu ar atitiks mūsų ainių skonį... Tai mums neduoda jokios teisės žiūrėti su pasididžiavimu į praeities žygius.

3. RUSŲ LITERATŪROS PERIODAI

Kaip sakyta, visa rusų literatūra sudaro organinį vienetą. Metodologiniu atžvilgiu paprastai ji yra daloma į dvi dali: senąją ir naująją. Tikslią sieną tarp abiejų dalių gana sunku pravesti. Senoji literatūra prasideda drauge su krikščionybės ir rašliavos pradžia Rusijoje, vadinas, X—XI šimtmety, ir tęsias iki XVII-to šimtmečio pabaigos, kada į Rusiją vis labiau ima įsiskverbti Vakarų Europos įtaka. X-tam šimtmety ateina Rusijon pietų slavų, bulgarų rašliava, kuria rusai ilgai naudojas, kaip sava; pačių rusų literatūra ima atsirasti XI-tam šimtmety. Visas aštuonioliktas šimtmetis yra nelyginant pereinamas laikotarpis. Tam šimtmety itin energiškai plaukia į Rusiją Vakarų įtaka, prieš kurią dar smarkiai kovoja senosios rusų tradicijos, byzantiškos kultūros įtaka. Ši kova dar neduoda jokių apčiuopiamų vaisių. Tiktai pačioje šio šimtmečio pabaigoje pradeda formuotis Rusijoje nauji kultūros ir literatūros reiškiniai, pradeda pasireikšti nelyginant sintezė byzantiškos ir Vakarų kultūros pradžiodalų. Šio šimtmečio pabaigoje jau aiškiai prasideda naujoji rusų literatūra, apimanti XIX-tą ir XX-tą šimtmečius. Todėl tat XVIII-as šimtmetis, jei jis nėra išskiriamas į atskirą kategoriją, — jis yra priskiriamas tai prie senosios, tai prie naujosios rusų literatūros, žiūrint kokiais metodologiniais sumetimais toliau vaduojas stebėtojas.

Arčiau įsižiūrėjus pasirodo, kad ir senoji rusų literatūra nėra vienalypė. Ją, tariant, senąjį rusų literatūros periodą, bū-

tų galima metodologiškai padalyti į tris gadynes. Pirmoji gadynė — tai Kijevo Rusijos literatūra, prasidėjusi drauge su rašto įvedimu ir nusitęsusi iki XIII-to šimtmečio vidurio, kai užplūdę totoriai sunaikino Kijevo Rusijos gyvenimą. Antrąją gadynę galima būtų vėl pavadinti pereinamąja, kai rusų kultūrinis gyvenimas pradėjo organizuotis įvairiose Šiaurės Rusijos srityse, niekur dar nesudarydamas aiškaus centro. Ir trečioji gadynė — tai jau Maskvos gadynė, prasidėjusi XV-to šimtmečio pačioje pabaigoje, kai Maskva ima aiškiai vyrauti Rusijos gyvenime.

Rusų literatūra prasidėjo Kijevo Rusijoj drauge su rašto įvedimu. Ji sudarė pagrindą tolimesnei rusų literatūros evoliucijai. Bet ji tuomet dar nebuvo r u s ų literatūra, kaip mes tą terminą nūdien suprantame: velikorosų. Tuomet dar nebuvo nei rusų (velikorosų), nei ukrainiečių, nei gudų, buvo tiktai įvairios rytų slavų giminės, iš kurių vėliau išaugo minėtos trys rytų slavų tautos. Rusų (velikorosų) tauta ėmė formuotis iš gana įvairių elementų XIII-to šimtmečio pabaigoj, XIV-to pradžioj. Šitam laikotarpy, kaip parodo A. Sobolevskij savo veikale „Rusų kalbos istorija“ (Spbg, 1904), sutinkame pirmuosius rusų (velikorosų) savarankiškos tautos pažymius — savarankiškos kalbos elementus, kurių neturi nei gudai, nei ukrainiečiai. Pavyzdžiui, fonetikos srity, senieji *u, y* ir *i* (slavų alfab. = *y,* ы *, i)* prieš neskiemenį garsą *i* (sl. alfb. = й) pereina į *o* ir *e.* Senovės Kijevo rusų žodžiai todėl pasikeičia: iš *myju (myt')* pasidaro *moju, ryju (ryt')* — *roju;* iš *slepyj* pasidaro *slepoj, pij* — *pej, briju* — *breju, šija* — *šeja,* etc. Arba vėl *c, z, s* garsinės anologijos įtakoj linksniavimuose ir asmenavimuose pereina į *k, g, ch;* pavyzdžiui, senoji forma *ruce* ėmė skambėti *ruke, noze* — *noge, sose* — *soche; peci* — *peki, l'azi* — *l'ag'.* Nauji kalbos pažymiai — rusiški — atsiranda ir morfologijos srity. Pavyzdžiui, daugiskaitos vyriškos giminės nominat. atsiranda formos su — *a,* besikaitaliojančiu kirčiu — *gorodá, domá, lesá.* Arba: atsiranda nominat. plur. formos su — *ja (* ья *): listja, kolja, druzja, bratja;* arba senoji galūnė — *ove* virsta į *ovja: synove* — *synovja.* Pagaliau ir sintaksės atžvilgiu pastebima naujų reiškinių. Pavyzdžiui, dviskaitos nominat. ir accusat. formas ima atstoti — visoms trims giminėms — genetiv. singul. forma. Pavyzdžiui, Kijevo Rusijoj

skambėjo *dva syny,* dabar skamba — *syna, dve žene — ženy, lete — leta.*

Šie pavyzdžiai parodo, kad savaimingos rusų kalbos pažymiai prasidėjo XIII—XIV-jo šimtmečių rubežiuje. Vadinas, šiam laikotarpy rusų (=velikorosų) tauta pradėjo savaimingai gyventi. Kalbos liudijimą patvirtina ir Rusijos politinė istorija. Atrodo, būtų visai teisinga bei tikslu ir rusų literatūros istoriją pradėti kaip tik nuo šio laikotarpio. Juo labiau, kad ir aukščiau paminėtame rusų senosios literatūros metodologiškame padalinime, žymima, kad nuo antros XIII-to šimtmečio pusės prasideda nauja gadynė.

Tačiau nereikia pamiršti, kad Kijevo Rusija, Kijevo valstybė buvo visiems rytų slavams kūrybinis gemalas, iš kurio vėliau išaugo velikorosai (dabar vadinami rusais), ukrainiečiai ir gudai, — kad jiems visiems tai buvo kultūros lopšys. Kijevo Rusijon drauge su krikščionybe atėjo ir raštas, ir literatūra. Kijeve pradėjo kūrybos darbą ir patys rytų slavai. Iš Kijevo plito kultūros įtaka į visas rytų slavų gimines. Kijevo srity susikūrė literatūros formos, kurios tebebuvo gyvos ir visą Maskvos vyravimo gadynę. Kijevo gadynės literatūrą dabar savinas ir ukrainiečiai, tiesioginiai kijeviečių ainiai, ir velikorosai, atseit rusai. Ir savinas vienodomis teisėmis. Tos literatūros susikūrimo metu, kaip sakyta, nebuvo dar nei ukrainiečių, nei velikorosų: ilgainiui, ir vienai ir antrai rytų slavų tautai kijeviečių literatūra sudarė pagrindą tolimesniems darbams. Ir vėlyvesniųjų ukrainiečių bei maskviečių literatūros buvo giliai įleidusios šaknis į senąją kijeviečių literatūrą. Maskviečiai, būdami pernelyg konservatyvūs, nuolat ir nuolat kreipė pasiilgusias akis į senąją Kijevo gadynę, kada dar nebuvo nei eretikų, nei schizmatikų, kada dar knygos buvo gaminamos atsiremiant tiesioginiais šaltiniais. Todėl tat ir vėlyvesnė maskviečių literatūra buvo lyg ir betarpis Kijeviečių literatūros tęsinys. Todėl tat pradedant rusų literatūrą studijuoti tenka pradėti nuo kijeviečių — bendros visiems rytų slavams — literatūros.

4. SENOSIOS LITERATŪROS STUDIJAVIMO SUNKENYBĖS

Pradėjus studijuoti senąją rusų literatūrą, tučtuojau tenka susidurti su visa eile sunkiai nugalimų sunkenybių. Tai li-

teratūra labai senos epochos, labai tolimos nuo mūsų. Tuomet žmonės gyveno visai kitokiomis aplinkybėmis, negu mes, vadavos kitokiais supratimais, kitokių uždavinių siekė. Jų pažiūros į gyvenimą ir literatūrą buvo visai kitokios, negu mūsų. Norėdami tų laikų žmonių darbus suprasti, turime įsigilinti į aną gadynę, turime apskaičiuoti visus socialinius, rasinius, politinius, religinius faktorius, veikusius anų laikų žmones ir literatūrą. Mums tai juo sunkiau padaryti, kad visa tai mums baisiai svetima. Bet to nepadarę, negalime pretenduoti, kad mūsų sprendimai apie anuos laikus būtų teisingi.

Senoji rusų literatūra sukurta jau senai atgyvenusia kalba. Tiesa, tos kalbos liekanos išsilaikė iki naujausiųjų laikų pavidalu cerkvinės kalbos, vartojamos cerkvės reikalams. Bet vis tiktai cerkvinė kalba — tai jau nebe senoji kijeviečių kalba, net ne kijeviečių literatūros kalba. Pirmosios knygos atėjo į Rusiją iš Bulgarijos, senąja bulgarų kalba parašytos. Tuomet dar nebuvo tokio didelio skirtumo, kalbos atžvilgiu, tarp pietų ir rytų slavų, kaip dabar, bet vis tik šiokio tokio skirtumo būta. Kijeviečiai pasiėmė bulgarų kalbą savo literatūrai. Ilgainiui toji kalba keičias vietos gyventojų įtakoj. Rezultate, kijeviečių literatūros kalba jau gana toli nueina nuo savo bulgariško pagrindo. Kai kultūros darbo ir literatūros centras iš Kijevo persikelia į šiaurę, į Maskvą, kijeviečių naudotoji literatūros kalba vėl atitinkamai keičias vietos gyventojų ir kitų faktorių įtakoj. Tokiu būdu, net senosios rusų literatūros kalba nėra vienalypė: ji pergyveno ilgą evoliuciją. Vadinas, norint spręsti apie senosios rusų literatūros reiškinius, negana išmokti senąją kijeviečių literatūros kalbą, — reikia suvokti visą tos kalbos evoliuciją. Keičiasi formos, keičiasi sąvokos, keičiasi žodžių turinys. Visa tai suvokti — dalykas nelengvas. Darbas yra juo sunkesnis, kad iš tų senųjų laikų yra užsilikę labai maža literatūros paminklų. Ir juo senesni laikai, — juo mažiau likę raštų.

Iš tikrųjų, atsižvelgiant tų uždavinių, kuriuos stato literatūros istorikui mūsų laikų literatūros mokslas, tenka pastebėti, kad rusų literatūros istorikas, išsilikusių literatūros paminklų atžvilgiu, yra labai sunkioje padėty. Negana to, kad paminklų maža, nekartą jie, kaip liudininkai yra abejotinos vertės. Nekartą jie yra nepilni, fragmentariški, iškraipyti. Pavyzdžiui, iš Kijevo gadynės, iš XI—XIII šimtmečių išliko visai

maža rankraščių. Tokie, pavyzdžiui, metraščiai pradėti rašyti XI-tam šimtmety, bet tokio rankraščio nė vieno neliko. Senieji metraščių rankraščiai siekia XIV-to šimtmečio vidurio, ar net jo pabaigos. Iš šitų rankraščių tenka spręsti, kaip atrodė literatūros paminklas XI-tam šimtmety, kaip jis ilgainiui keitėse. Taip yra su metraščių rankraščiais, taip yra ir su daugybe kitų paminklų. Dauguma Kijevo gadynės literatūros paminklų išsiliko šiaurės Rusijos nuorašuose. Nuorašai gi daugeliu atvejų pakeitė pirmykštį paminklo pavidalą. Nudažė jį — dėl įvairių priežasčių — tam tikru antspalviu perrašinėtojo bei redaktoriaus asmuo, atsispindėjo jame lokaliniai bei temporaliniai savumai — kalbos, formos, turinio atžvilgiu. Norint gauti pirmykštę literatūros paminklo formą — tą tiesioginį literatūros istorijos studijų objektą, tenka pasirūpinti išskirti iš jo lokalinius bei temporalinius elementus ir individualines pradžiodalas, įterptas į jį, laikui slenkant, nurašinėtojų bei redaktorių. O tai darbas — labai sunkus ir atsakomingas, reikalaujantis iš stebėtojo, kad jis būtų gerai jam pasiruošęs.

Sąryšy su išsilikusių literatūros paminklų skaičiumi, keičiasi ir literatūros istoriko studijų objektas kiekybės ir kokybės atžvilgiu. Iš seniausiųjų laikų literatūros paminklų išsiliko labai maža. Todėl tenka juos visus įtraukti į studijuojamų reiškinių sąrašą, nors jie visi būtų labai monotoniški, viens į kitą panašūs, — tenka sunaudoti visa, galimoji iš jų išsemti, medžiaga. Ilgainiui veikalų skaičius ima daugėti, patys veikalai pasidaro įvairesni, jų temos pradeda apimti vis platesnius ir platesnius reiškinius. Ir šit ateina tokia gadynė, kada pas rusus, kaip ir pas kiekvieną besirutuliojančią tautą, iš religinės, praktinės rašliavos ima pamažėli išsiskirti dailioji literatūra. Ilgas ir sunkus tai procesas, — jo suvokimas, jo priežasčių ar eigos išraiškinimas — vienas iš svarbiausiųjų literatūros istoriko uždavinių. Kai atsiranda dailioji literatūra, tenkinanti, kaip mes dabar sakome, estetinius dvasios reikalus, nuo to laikotarpio vėl pakitėja literatūros istoriko objekto apimtis. Nuo šio laikotarpio literatūros istorikas palieka nuošaliai visas mokslo, praktines bei religines knygas, jis toliau jau domisi vien dailiąja literatūra, poezija. Šitoks kelias, studijų objekto atžvilgiu, tenka pereiti ir rusų literatūros istorikui. Jisai, tiesa pasakius, ir atveria tuos slėpiningus faktorius, kurie nulėmė ir naujosios rusų literatūros likimą.

Pagaliau, ir dar vienas dalykas sudaro nemaža rūpesčių rusų literatūros istorikui. Rusų senienų, rusų senosios rašliavos tyrimo būdai nėra tobuli, nėra kartais net kiek tiksliau nustatyti. Dar daug dalykų ne tiktai nėra išaiškinti, kartais net nežinia, kaip jie tektų aiškinti. Naujausiais laikais, devynioliktto šimtmečio antroj pusėj, ypač XX-tam šimtmety, gerokai šviesos įlieta į senųjų rankraščių tyrinėjimą, bet tai visos medžiagos toli neaprėpia. Juo senesnės studijos — pirmosios devynioliktto šimtmečio pusės, aštuonioliktto šimtmečio — juo jos silpnesnės, išskiriant pavienius atsitikimus, metodologijos atžvilgiu. Pritraukiant į pagalbą senuosius tyrinėjimus, tenka su jais elgtis itin atsargiai, ir tai bendrą studijų darbą dar labiau pasunkina. Kiti senovės rašliavos paminklai, nūdien jau žuvę, buvo žinomi pirmiesiems tyrinėtojams, kurie paliko mums apie juos liudijimų. Tik tie liudijimai kartais esti tiek diletantiškai sudaryti, kad jais pasitikėjimas gali suklaidinti ir mūsų laikų tyrinėtoją.

Anksčiau minėtosios sunkenybės ir buvo toji pagrindinė priežastis, dėl kurios senosios rusų literatūros studijavimas taip pamažėli rutuliojosi, dėl kurios ir nūdieninė senosios rusų literatūros istorijos moksliška būklė nėra patenkinama.

5. SENOSIOS RUSŲ LITERATŪROS TYRIMO PRADŽIA

Senosios rusų literatūros tyrimas prasidėjo medžiagos, vadinas, senosios rašliavos paminklų, senųjų rankraščių rankiojimu. Tačiau ir šis rankiojimas ilgą laiką — beveik iki XIX-to šimtmečio vidurio, — nebuvo patenkinamas. Medžiagos rinkėjai aiškiai nenumanė rinkimo tikslų, literatūros istorijos uždavinių, renkamosios medžiagos vertės. Rinko ją be jokios sistemos. Rinko ją įvairūs rusų didžiūnai, aristokratai. Senovės rankraščiai rusų didžiūnams atrodė įdomiais, kaip tuomet sakydavo, „kurjozais", šalia senovės indų, paveikslų, ikonų. Ilgainui kiti rinkėjai pradeda susidomėti surinktosios medžiagos verte, pradeda bandyti įsiskverbti į jos esmę. Pradeda rastuosius rašliavos paminklus skelbti ir studijuoti. Žinoma, pirmosios studijos — dar labai silpnos. Tai pirmieji bandymai, neturint tyrimo metodų, kurie teko kurti ir nustatinėti. Tačiau pirmieji tyrimai sugebėjo sužadinti gilesnį senovės paminklais susidomėjimą, — jo rezultate prasideda tvarkingesnis senienų rinkimas. Rinkimo organizavimą pasiima į savo rankas gra-

fas Nikolaj Petrovič Rumiancev (1754—1826). Tai buvo vienas įtakingiausiųjų savo laikais Rusijos didžiūnų: Rusijos atstovas užsieniuose, paskum komercijos ministeris, susisiekimo direktorius, užsienio reikalų ministeris, valstybės tarybos pirmininkas, valstybės kancleris. Paveldėjęs iš savo tėvo Rumiancevo Zadunajsko, žinomojo Ekaterinos II laikų karo vado, sunkiai aprėpiamus turtus, Rumiancevas buvo vienas turtingiausiųjų rusų aristokratų. Jisai savo įtaką ir savo turtus plačiu mastu panaudojo rusų senienoms tirti ir rinkti. Jisai kartais net sugeba išgauti Rusiją liečiančius dokumentus iš užsienio (pav., Vatikano bibliotekos), jisai organizuoja ištisas ekspedicijas Rusijos viduje senienoms rinkti. Jo ekspedicijos ieško po visos Rusijos monastyrius, cerkves, rūsis senų rankraščių, ir gabena juos į sostinę. Kur negali rankraščio šiaip paimti, jį perka; kur negali pirkti — nurašinėja. Peterburge, Maskvoj tie rankraščiai rūšiuojami, tvarkomi, rengiami spaudai.

Pats Rumiancevas šiam darbui buvo maža tepasirengęs, bet jis mokėjo rasti pasiruošusių, darbą mylinčių, padėjėjų. Jis jiems duoda bendrus uždavinius ir lėšas, o jie juos vykdo, naudodamiesi pilna tyrinėjimo laisve. Iš Rumiancevo padėjėjų tarpo iškyla pirmieji rusų senosios literatūros tyrėjai. Kai kurie jų tenka paminėti. Evgenij Bolchovitinov (1767—1837): Voronežo dvasinės seminarijos mokytojas, paskum Peterburgo dvasinės akademijos mokytojas ir prefektas; monachas archimandritas; Novgorodo, paskum Vologdos, Kalugos, Pskovo vyskupas; pagaliau Kijevo arkivyskupas ir metropolitas. Važinėdamas iš miesto į miestą, iš monastyrio į monastyrį, jis susidomėjo senovės rankraščiais, monachų niekinamais, besimėtančiais monastyriuose (ypač daug rankraščių jis rado Novgorode ir Kijeve), ir ėmė juos tvarkyti. Iš jo daugelio veikalų literatūros istorijai turi didelės reikšmės du: „Slovar' russkich pisatelej duchovnogo čina“ — dvasiškių rašytojų žodynas (išleistas 1818 m. ir antrą kartą — 1827 m.) ir pasaulinių rašytojų žodynas (jį išleido, rašytojui mirus, E. Pogodinas 1845 m.). Metropolitas operavo naujai surastais neišstudijuotais veikalais, ir, žinoma, tikslaus supratimo apie rusų literatūrą negalėjo duoti. Tai buvo pirma rusuose rimta bibliografinė pastanga išaiškinti, kas tai yra senoji rusų literatūra, apibrėžti jos turinį ir ribas. Metropolitas Evgenij nebuvo be-

tarpis Rumiancevo bendradarbis, — jiedu tiktai dirbo tą patį darbą ir ryšius palaikydavo susirašinėdami. Iš betarpių Rumiancevo bendradarbių žymiausias buvo Aleksandr Vostokov (1781—1864), kaip jį vadindavo „slavų filologijos kūrėjas ir pažiba". Kilme — vokietis, gimęs Arensburge vadinosi von Ostenek, surusėdamas savo pavardę „išvertė" į rusų kalbą (Ost = Vost-ok = rytai). Savo sudėtingos ilgos karjeros pabaigoj buvo išrinktas Rusų Mokslo Akademijos nariu, ir Tübingeno universiteto garbės daktaru. Pradžioj jis buvo visiškai nepasiruošęs tam darbui, kuriuo vėliau taip pagarsėjo. Literatūros karjerą jis pradėjo menkos vertės eilėraščiais ir vertimais bei kritikos straipsneliais. Į gabų jaunuolį atkreipė savo dėmesį Rumiancevas ir pavedė jam aprašinėti senus rankraščius. Šis darbas — painus ir sudėtingas. Aprašinėjant rankraščius reikia jie smulkiai išstudijuoti; reikia mokėti jie studijuoti. Aprašinėdamas Rumiancevo rinkinio rankraščius jis dirbo visa 18 metų, aprašė daugiau 400 rankraščių (aprašymas išleistas 1842 m., nors darbas baigtas 1836 m.). Vostokovas rankraščių aprašymui naudojo tuos mokslo metodus, kurie ir mūsų laikais tebelaikomi šiam darbui būtinais. Jis davė savo rūšies darbo metodologiją. Šis pavyzdingas bibliografijos darbas yra vienas geriausiųjų pagalbinių šaltinių ir literatūros istorikui. Jis paskelbė ir garsiąją „Ostromiro Evangeliją" (iš 1055 — 1056 m.), — seniausią rusų rašliavos paminklą, duodamas pavyzdingą paleografinį rankraščio aprašymą ir komentarus, sudarydamas rusų kalbos istorinės gramatikos pagrindus. Itin svarbus jo veikalas tai „Grammatika cerk.-slav. jazyka". Šis darbas itin sunku buvo padaryti. Slavų filologija tuomet buvo dar užuomazgoje, senoji bulgarų kalba dar neištirta. Ir šiam veikalui sudaryti jis panaudojo tuos pačius mokslo metodus, kurie ir nūdien tebegalioja. Vostokovas parašė ir kitų žymių svarbių veikalų, kuriais jis sudaro pagrindus moksliškai slavų filologijai. Jie literatūros istorikui sudaro pagalbinę priemonę. Jo mokinys, taip pat Rumiancevo bendradarbis, pradeda jau specifikuotą senosios literatūros tyrinėjimo darbą. Tai buvo— Konstantin Fiodorovič Kalaidovič (1792—1832). Jis jau tikras senosios literatūros tyrėjas ir moksliškas senovės rankraščių leidėjas. Rumiancevo lėšomis jis išleido eilę stambių ir puošnių leidinių, kurių tarpe įdomiausias — tai „Drevne-Rossijskija stichotvorenija Kirši Danilova" (1818). Šiuo leidiniu jisai

atkreipė dėmesio į rusų tautosaką ir paskatino jos rinkimą bei studijavimą. Jisai dar paskelbė svarbų literatūros istorikui senosios rusų rašliavos paminklų rinkinį, kurių tarpan pateko ir Kirilo Turovskio bei Danilo Zatočniko veikalai. Rusams tai buvo didelė naujiena.

Pavel Michailovič S t r o j e v (1796—1876) buvo trečias įžymus Rumiancevo bendradarbis. Jis rinkdamas senovės rankraščius apvažinėjo didelius Rusijos plotus, atlankė iki 200 įvairių archivų ir bibliotekų ir surinko daugybę medžiagos. Jo du veikalu yra itin svarbiu literatūros istorikui. Vienas jų „Chronologičeskij ukazatel' materijalov otečestvennoj istoriji, literatury i pravovedenija" su savo priedu — papildymu „Bibliologičeskij slovar'." Šis pastarasis lyg ir papildo Bolchovitinovo žodyną. Bolchovitinovas literatūros sąvoką tampriai rišė su rašytojo vardu, Strojevas gi daugiau dėmesio kreipė į pačius kūrinius. Senoji rusų literatūra buvo daugiau, tariant, anoniminė. Strojevas, įtraukdamas anoniminius raštus, išplėtė rusų literatūros apimtį. Jis apibūdina rankraštį, pažymi jo charakteringus bruožus ir vietą, kur rankraštis laikomas. Kitas jo įžymus veikalas — tai „Spiski jerarchov i nastojatelej monastyrej rossijskoj cerkvi." Šis jo veikalas daug padeda literatūros istorikui. Pavyzdžiui, rastas koks nors rankraštis. Jame pažymėta: rašytas tokiame tai monastyry, prie tokio tai igumeno, o datos — nėr. Iš Strojevo knygos patikrinai, kada gyveno minėtame monastyry įvardintas igumenas, — ir gali nustatyti, kada parašytas rankraštis.

Rumiancevo su jo minėtais ir kitais padėjėjais pradėtas senųjų rankraščių rinkimo ir tvarkymo darbas netrukus išsiplėtė į visą judėjimą. Rezultate, surinkta daugybė rankraščių, kurie sutalpinti įvairiuose archivuose ir bibliotekose, pavyzdžiui, Peterburgo Viešojoj Bibliotekoj, Mokslo Akademijoj, Maskvos Sinodalinėj Bibliotekoj, Sinodalinėj Tipografijoj, Rumiancevo Muziejuj, Istoriniame Muziejuj ir t. t.

6. SENIEJI RANKRAŠČIAI

Išsilikęs seniausias rusų rašliavos paminklas rašytas 1055 — 1056 metais. Spauda Rusijoje atsirado vos antroje XVI-to šimtmečio pusėje. Iki tam laikui visa rusų literatūra buvo rankraštinė. Bet ir spaudai atsiradus rankraštinė literatūra rusuo-

se nenustojo savo galios. Ne tik XVI, XVII-tais šimtmečiais, — net ir XVIII rankraštinė literatūra nenyksta iš apyvartos. Rankraščiai nenyksta, visų pirma todėl, kad spauda negali patenkinti viso literatūros pareikalavimo. Pirmųjų knygų spausdinta labai maža, ir jos siekė labai siauro tikslo. Tai buvo daugiausia įvairios maldų knygos. Ilgainiui spausdintų knygų turinys įvairėja, ir jų skaičius didėja, bet rankraščių atstoti jos dar ilgai negali. Pavyzdžiui, net Petro Didžiojo laikais spauda skiriama ne visiems imperijos piliečiams, bet tik aristokratams. Tokiems aristokratams, kurie nori susiartinti su Vakarų Europa. Likusioji visuomenės dalis, konservatiškoji, naujais spaudiniais nesidomi. Ji tebegyvena senomis tradicijomis, ji, priešindamasi Petro reformoms, savo „stiprybę semia“ iš XVI —XVII-to šimtmečių palaikų. Aplenkdama spaudinius, ji perdirbinėja sulig savo skoniu ir įsitikinimais senuosius rankraščius ir jais savo dvasios interesus tenkina.

Be valdžios, be aristokratų, dar naudojasi spauda anų laikų „moderniški“ rašytojai — Lomonosovas, Sumarokovas, Deržavinas... Bet ir jie rašė — ne plačiajai visuomenei. Ir jų laikais spauda plačiosios visuomenės dar nepasiekia. Todėl tat net XIX-to šimtmečio pradžioje rusų visuomenės viduriniai ir žemieji sluoksniai tebesinaudoja rankraštine literatūra. Jei XI—XVI šimtmečių laikotarpy, penkių šimtų metų bėgy rusų literatūra susideda išimtinai iš rankraščių, tai sekamų 200—250 metų bėgy rankraštis rusų literatūroj vis dar daug sveria. Iš čia aišku, kad rankraščių studijavimas, mokėjimas juos studijuoti, — plati rusų literatūros istoriko darbo sritis.

Kadangi rankraštinė literatūra ir spausdintoji gyvena skirtingu gyvenimu, tai ir jų studijavimas yra reikalingas skirtingų metodų. Pavyzdžiui, rankraštinė literatūra platinasi labai pamažu, — trukdo nurašinėjimo darbą: nurašinėtojas gamina tiktai vieną egzempliorių. Sakysime, vieno veikalo išsiplatino 1000 spausdintų egzempliorių, o kito — 1000 rašytų. Egzempliorių skaičius tolygus, atrodo, abudu veikalu turėjo būti vienodai populiarūs, — turėjo būti tolygus jų pareikalavimas. Esmėj gi — abiejų veikalų populiarumo ir lyginti negalima: tūkstantį kartų nurašinėtas darbas turėjo būti daugiau reikalaujamas, negu vieną kartą spausdintas. O veikalo išsiplatinimas, veikalo pareikalavimas atestuoja skaitytojų srities skonį, jo dvasios interesus!

Mūsų laikų supratimu spausdintas veikalas pasilieka autoriaus nuosavybe. Jį persispausdinti ir platinti — vagystė, rūsčiai baudžiama kriminaliniais įstatymais. Esant rusuose rankraštinei literatūrai — nei tokios vagystės, nei plagiato sąvokos nebuvo. Seniau, kartą parašytas veikalas ir paleistas į apyvartą, nebebuvo laikomas autoriaus nuosavybe; norėdamas šiuo veikalu tuo ar kitu būdu pasinaudoti, neprivalėjai, kaip dabar, klausti autoriaus sutikimo. Veikalo nurašinėtojai jokiomis autoriaus teisėmis nesirūpino, net autoriaus vardu nesidomėjo. Rūpėjo tuomet žmonėms ne autorius, knygą parašęs, bet knygos turinys. Jeigu tiktai kartais autoriaus vardas buvo pats savaime kuo nors įdomus, — autorius buvo, pavyzdžiui, įžymus cerkvės tėvas ar šventasis, — tuomet vardas jo buvo dar žymimas. Bet apskritai, autoriaus vardas veikiai dingdavo iš jo veikalo, ir kūrinys pasidarydavo anoniminis. Praktikuodavo, tačiau, ir kitokias, mūsų šiandieniu supratimu, malversacijas. Parašė koks rašeika veikalą ir nesitiki savo darbo vaisiumi bei savo vardu imponuoti skaitytojams. Tuomet jisai pažymi, kad tą veikalą yra parašęs tas ar kitas garsus vyras. Kartais jis taip padaro ir norėdamas išreikšti savo pagarbą tam garsiam vyrui. Pavyzdžiui, šv. Jonas Auksaburnis buvo labai populiarus visuose slavuose, jų tarpe — ir rusuose. Ir šit rusuose figuravo daugybė raštų, pažymėtų, kad juos parašęs Auksaburnis. Daugelis tų raštų šv. Jonui ir nesisapnavo: jie net visokias erezijas skelbė!

Rankraščio laikytojas ar jo nurašinėtojas jautėsi pilnu veikalo šeimininku. Jis nesistengdavo ar negalėdavo nurašyti žodis žodin, išlaikyti originalą — duoti tikslų nuorašą. Jis jį dažnai net „tvarko“, kas jam nepatinka — išmeta ar savotiškai perdirba, ir „nuo savęs“ prideda. Pavyzdžiui, dažnai pasitaiko, kad XV—XVI-to šimtmečio nurašinėtojas, pagavęs nurašyti kokį seną veikalą, jį pritaiko gyvenamosios dienos reikalams: keikia savo neprietelius ir ginčijasi su jais, grumoja visokiomis baisiomis bausmėmis naujai pasireiškusiems eretikams, reiškia opozicinę nuotaiką valdžiai, ir t. t. Tokiu būdu, nors rašliavos paminklas ir išlaiko savo seną vardą, veikalas iš esmės pasikeičia, — pasirodo, mažiausia, naujoje redakcijoje.

Šitokie ir panašūs rankraštinės literatūros „gyvenimo dėsniai“ sukelia didelę painiavą toje literatūroje. Suprantama, kad joje susivokti nelengva. Radai, pavyzdžiui, kokio seno veikalo

nuorašą, — reika suvokti kas ir kada jį rašė. Reikia įsitikinti, kad rastame nuoraše senas veikalas išliko nepakeistas, — o tai juk esti taip retai. O jei veikalas pakeistas, — tenka suvokti senoji pirmykštė redakcija, reikia padirbti kruopštus ir sudėtingas darbas. Todėl tat rusų mokslininkai ir stengėsi surinkti kiek galint daugiau rankraščių, to paties veikalo įvairių variantų, kad būtų galima juos lyginti ir tirti. Prieš karą buvo surinkta tokia daugybė rankraščių, jog apie jų visų paskelbimą ir galvoti neteko: trūko ir žmonių, ir lėšų. Reikėjo pasitenkinti tiktai paskelbimu sąrašo viso to, kas surasta, — rankraščių aprašymu. Bet ir šis darbas prieš karą dar toli nebuvo baigtas. Rankraščių studijavimas, aprašymas, tvarkymas, — pašaukė pagalbinę literatūros istorikui mokslo šaką, su kurios pagrindiniais dėsniais tenka susipažinti.

7. PALEOGRAFIJOS PAGRINDINĖS SĄVOKOS

1. Paleografijos sąvoka. Paleografija, bendrai imant, tai yra mokslas apie senovės rašliavą ir jos išsirutuliojimą. Pagrindinės šios srities žinios yra būtinai reikalingos studijuojant senąją literatūrą. Reikalingos net tuomet, kai netenka turėti betarpio reikalo su rankraščiais: be pagrindinių žinių iš paleografijos negalima suprasti net kai kurių paskelbtų senovės literatūros paminklų. Juo reikalingesnė ji tiems, kurie betarpiai nori rankraščius skaityti. Rankraščiuose atsispindi rusų literatūros istorija, jos ryšiai su kitų tautų literatūromis. Rankrašty galima įžiūrėti skaitytojo, nurašinėtojo įspūdžiai, suvokt, kiek jis supranta tai, kas skaityta, koks jo skonis ir t. t. Paleografija, kaip ją apibūdina prof. M. S. Š č e p k i n, kurio daviniais mes čia apskritai naudojamės bei sekame, yra istoriškai - filologiškos eilės disciplina, kuri nagrinėja žmogaus kalbos regimuosius ženklus, jų laukują pusę, tikslu nuspręst bei išaiškint tų ženklų atsiradimo vietą ir laiką. Praktiškais sumetimais paleografinės medžiagos dalis yra išskiriama, ir ją nagrinėja atskiri mokslai. E p i g r a f i k a nagrinėja akmeny įrėžtus užrašus; s f r a g i s t i k a — parašus antspaudų, — metalinių, vaškinių, lekinių; n u m i z m a t i k a — parašus ir ženklus monetose; d i p l o m a t i k a — tarptautinio bei juridinio pobūdžio rašliavos paminklus. Paleografijai siaura prasme lieka kultūrinio pobūdžio rašliavos paminklai: liturgiški, istoriški, literatūriški.

2. **Paleografijos metodas.** Paleografija vartoja ir induktivines ir deduktivines priemones. Induktivinis metodas pasireiškia šitokiu būdu: datiruoti tam tikro laikotarpio rašliavos paminklai suskirstomi sulig šimtmečiais; kiekvieno šimtmečio raštuose suvokiama tokie pažymiai (merkmale, priznaki), kurie yra šiam šimtmečiui charakteringi, — kurie astkiria šio šimtmečio nuo kaimyninių šimtmečių raštus. Einant deduktiviniu metodu tenka elgtis priešingai: šį kartą nagrinėjama nedatiruoto rašto laukujai pažymiai, ir, pasiremiant datiruotųjų raštų liudijimu, nusprendžiama, iš kokio amžiaus raštas yra kilęs, — kokiame amžiuje rašto svarbieji pažymiai buvo charakteringi. Ne visi pažymiai yra vienodai plačiai charakteringi. Pergaminas rusuos yra charakteringas net keliems amžiams — XI, XII, XIII ir XIV- tam, kiti gi pažymiai kartais esti charakteringi vienam kuriam amžiaus ketvirtdaliui.

Paleografijos tikslas — grynai praktiškas: suvokt kada ir kur rašytas raštas. Paleografas iš karto suranda vietą, ir tik paskum nustatinėja parašymo laiką. Parašymo laiką nurodo laukujai pažymiai: rašysena, ornamentas, iliustracinės miniatiūros. Ypač daug čia reiškia rašysenos savumai ir ornamentikos stilius, — visa tai keičias, kaip ir kiekviena mada, ir į tolimesnius kraštus ateina žymiai pasivėluodamos.

3. **Paleografijos dėsniai.** Paleografija neregistruoja visos rašliavos medžiagos ir nenustatinėja dėsnių, kurie apimtų ateities faktus, — ji tiria tiktai praeities davinius. Paleografijos dėsnius nustato rašto ženklų istorija, kuri parodo, kad laikui slenkant žmogaus kalbos ženklai nelieka nesikeitę. Vieni kalbos ženklai keičias daugiau, kiti mažiau, vieni keičias labai greitai, kiti — išlėto. Vyksta tolydis rašto keitimasis, tariant, rašto evoliucija. Greta jos įvyksta kartais s t a i g u s rašto pasikeitimas, tariant, rašto revoliucija. Tai atsitinka tuomet, kai viena rašto sistema pakeičiama kita, — ar tai dėl pasidavimo kitai kultūrinei įtakai, ar dėl kurios nors kitos priežasties. Rašto evoliucija ir revoliucija — pirmasai paleografijos dėsnis.

Rašto istorija skelbia ir kitą dėsnį, kurio esmė — tokia: žmonijos (lygiai ir tautos, kuriančios raštą) išsirutuliojimo pradžioje imama ženklais žymėti ne žodžiai, ne garsai, bet idėjos ir reiškiniai, — prasideda, tariant, i d e o g r a f i n i s raštas. Paskum ateina gadynė, kada imama žymėti kalbos faktai: žodžiai, skiemenys, garsai. Pagaliau, intensyvaus kultūrinio pa-

kilimo laikotarpy, apsišvietusios tautos, išlaikydamos garsų raštą, dalinai grįžta į ideografinį. Pavyzdžiui, prancūzų žodžiai: *sans* (= be), *sens* (jausmas, prasmė), *cent* (šimtas), *sang* (kraujas) *s'en* („save iš to“) skamba visi vienodai: s a n. Vadinas, garsas, skambėjimas nebeskiria idėjų, — jos ženklinama atitinkamais rašto ženklais.

4. **Senieji rašto terminai.** Dabar žodžiu k n y g a ar k n y g o s žymime eilę spausdintų lakštų, atitinkamai sulankstytų ir susiūtų. Sakome dar protokolų knyga, sąskaitų knyga, bilietų ir t. t. Vadinas, ir dabar gali būti rašytos knygos, ne tik spausdintos. Iki spaudos pasirodymo terminu k n y g a žymėjo rašliavos paminklą, sudėtą iš lapų, susiūtų sąsiuvinio forma. Tiktai seniau šis terminas buvo vartojamas daugiskaitoje, ir buvo rašoma къпigy (къниги=книги=книги). Buvo ir kita rašto forma, vadinama r i t i n ė l i u (= s v i t o k). Čia prirašytus lapus nesudėdavo vieną šalia kito, nesiūdavo, — bet vieną lapą prie kito prilipdydavo, padarydavo ilgą juostą, ir suvyniodavo ją ritiniu ar dūdele. Plačiai buvo vartojamas ir žodis g r a m o t a, reiškė jisai tą pat, ką nūdien reiškia d o k u m e n t a s. Rusai, gyvenę Lietuvos valstybės ribose, dokumentui pažymėti vartojo lenkišką terminą l i s t (dabar jis reiškia: laiškas, lapas); o l a p u i (folium, feuille) pažymėti vartojo taip pat lenkišką terminą a r k u š. Maskvos valstybėje dokumentui pažymėti dar vartodavo terminą s p i s o k, — dabar tuo terminu rusai vadina nuorašą, sąrašą.

Seniausias rusų rašliavos paminklas, kurio parašymo vietą ir laiką žinome, tai yra, knyga, vadinamoji „Ostromiro Evangelija“, rašyta, matyt, Kijeve 1055—1056 metais Novgorodo posadnikui (viršininkui) Ostromirui. Tai labai puošni ir brangi k n y g a.

5. **Rašto priemonės.** Seniausiais laikais popierio, žinoma, neturėta. Žmonės rašė ant akmens, ant metalų. Kai padidėjo rašto reikalas, jau žiloje senovėje surasta nauja rašto priemonė: p a p i r u s a s. Tai yra tam tikru būdu įdirbti ir sulipdyti Egypto augalo lapai, kokiu nors poliruotu daiktu išlyginti. Papiruse pradėta rašyti II ar net III-čiam šimtmety prieš Kristaus gimimą; pirmaisiais krikščionybės amžiais papirusas tebevartota. Ši medžiaga plačiai buvo vartojama Rytuose, iš ten atėjo į Europą ir itin paskleido Italijoj.

II-ram—III-čiam šimtmety Kristui gimus buvo surasta dar nauja rašto medžiaga, pergaminu, ar, kaip dabar mes sakome, pergamentu vadinama. Pergaminas — tai gyvulių oda, avių ir asilų, rečiau — veršių, atitinkamai išdirbta ir paruošta raštui. Ši rašto medžiaga ir buvo vartojama beveik per visą viduramžį. Kartais parašytą teikstą nuskusdavo — rašto medžiaga, pergaminas, brangiai kainuoja! — ir naują tektą rašė. Skusti — nuobodus darbas, ir dažnai ne viskas, kaip reikiant švariai buvo išskutama. Kartais tokiame skustame pergamine pro naują tekstą dar gana aiškiai matyti senasai, nešvariai išskutinėtas. Šitokie dvilypio teksto rankraščiai paprastai yra vadinami palimpsestais. Pergaminas atėjo ir į Rusiją, — vežė jį čionai iš Byzantijos ir Mažosios Azijos, todėl buvo brangus. Išsilaikė iki XIV-to šimtmečio, kada ėmė atsirasti popieris. Vadinas, jei pasitaiko rankraštis, rašytas pergamine, tenka spręsti, kad jis yra rašytas XI—XIII ar gal XIV šimt. Raštą pergamino lapuose senovės rašytojai vadindavo dar chartija, charatja. Rašė jie paukščio plunksnomis, „chartiją“ pasidėję ant kelių, prisišlieję prie staliuko, ant kurio susikraudavo rašto reikmenis. Prieš pradėdamas rašyti rašikas „sulinijuoja“, būdavo, pergaminą: pridėjęs prie pergamino medinę liniją jis vadžioja kokiu nors aštriu daiktu, charaksalo ar šilce vadinamu, — įspaudžia pergamine „liniją“. Bę to dar rašikas turėjo cirkelį, peilį plunksnoms drožt — smailint, ir peilį pergaminui skust, — pavalyti, kas negerai parašyta.

6. **Knygos išvaizda.** Knyga ant tokios brangios medžiagos ir taip sunkiai rašoma, žinoma, buvo labai brangus daiktas. Rašydavo knygas labai atsidėję, raštą įvairiais piešiniais papuošdavo, — tai knygą dar labiau pabrangindavo. Baisu būdavo, kad tokia knyga, rankraštis nežūtų, nesuplyštų. Dėl saugumo įrišdavo ją į stiprius viršelius. Tuo tikslu vartodavo lentas, aptemptas oda (retkarčiais — audeklu). Ir dabar rusai, norėdami pasakyti esą perskaitę visą knygą, lyg ir prisimindami senovės knygos viršelius, sako: perskaičiau nuo lentos lig lentos... Tokio knygos viršelio kampuose ir vidury buvo įkabinamos metalinės sagos, tai yra, sustiprinimai. Jei tos sagos buvo didelės — vadino jas ugol'niki, seredniaki, jei buvo mažos, tai vadindavo: žuki, žukoviny. Šitaip knygas įrišinėdavo ne tik rusai, — taip buvo daroma ir

Vakarų Europoj. Net prieš karą Lietuvoj sodžiaus moterys mėgdavo maldaknyges su kauliniais ar odiniais viršeliais, žalvariu apkaustytais, — palaikydavo senovės tradicijas. Tačiau seniau, viduamžy, ir toks knygos apkaustymas atrodė neperdaug saugus daiktas. Kartais tam tikroj vietoj aptaisytą knygą grandine prirakinėdavo, — kad nieks jos negalėtų nusinešti. Ypač brangios ir gerai aptaisytos knygos buvo tos, kurias skirdavo dovanoms, pavyzdžiui, aukodavo cerkvei, sveikatos maldaudami ar besimelsdami už „dūšeles čyščiuj esančias"...

7. **Raidės.** Kaip minėta, raštas, atseit, raidės ilgainiui keičias, kaip mados dalykas. Ostromiro Evangelija rašyta tuoju raidžių tipu, kuris paprastai yra vadinamas u s t a v. Šio šrifto pagrindinis pažymis — raidžių kvadratingumas: kiekvieną raidę, skyrium paimtą, galima įvilkti į kvadratą. Tai yra seniausia slavų rašysenos forma. Ilgainiui raidės keičias: išsitempia aukštyn ir siaurėja, primena nebe kvadratą, bet stačiakampį. Rašto medžiaga — brangi, rašytojas stengias sutalpint kaip galima daugiau raidžių ir palikt jas, kiek galima, aiškesnes. XIV-to šimtmečio pabaigoj ši „reforma" jau visai prigijusi, prasidėjo nauja rašto gadynė. Stačiakampių pavidalo rašysena paprastai vadinama p o l u u s t a v. Įsigyvenus, „poluustavui", žinoma, tebebuvo dar kartais vartojamas ir „ustavas". Rašto evoliucija čia neapsistoja. Knygų pareikalavimas auga, reikia jos greičiau gaminti, nebėr laiko kiekvieną raidę reljefiškai piešti. Raidės daros padrikesnės. Netelpančias eilutėn raides ima prirašinėti tarp eilučių, viršuj arba apačioj. Senojo ustavo rašte tai buvo beveik negalimas daiktas, — taip daryti buvo leidžiama tiktai atskirais atsitikimais, pavyzdžiui, eilutės gale. Pradedama ir žodžiai trumpinti, — dėl vietos ir laiko ekonomijos vietoj pilnų žodžių rašo dvi tris raides, viršuj prideda kreivą brūkšnį, t i t l'u vadinamą, skaitytojas pats turi spėti, kokios raidės praleistos. Ima rašyti, pavyzdžiui:

skaityk — Bog; = Bogomater';

= konec; = reče;

= nedel'a; = večer.

Šitokia kryptimi rusų rašysena evoliucionuoja toliau, kol XV—XVI šimtm. įsivyrauja nauja rašysenos forma, greitaraščiu vadinama, — skoropis'. Šis „greitaraštis" primena mūsų laikų raštą. „Ustavo" ir „poluustavo" rašte kiekviena raidė buvo rašoma skyrium, kaip mūsų spaudoje. O „greitarašty" raidės jau susilieja. „Greitaraštis" rašoma neatitraukiant plunksnos nuo popierio. Raidės pasidaro nebetaisyklingos, vienos aukštyn kįla, kitos žemyn smunka, susilieja, susikuprina, kaip mūsų nūdieniniame rašte. Svarbios knygos ir toliau teberašomos „poluustavu", bet „paprastesnės" — „greitaraščiu", kuris ilgainiui išsirutulioja į mūsų laikų raštą.

Pagaliau, visų trijų rašysenos sistemų, — ustavo, poluustavo ir skoropisės — atskiros raidės keičias tos pačios sistemos rėmuose, — keičias, kaip rusai sako, raidės apibrėžimas, „načertanije". Pavyzdžiui, ustaviškas „ž" ar „č" XIV-tam šimtmety jau nebebuvo toks, kaip XI-tam. Vadinas, ir raidės apibrėžimas, raidės forma toje pačioje sistemoje gali būti charakteringa aprėžtam laikotarpiui, net aprėžtai vietai.

Rašysenos skirtumai duoda pagrindo nuspėt rankraščio kilimo laiką, nustatant amžių, net jo dalį, kartais net kilimo vietą.

8. **Popieris.** Išmokimas dirbti popierį turėjo didžiausios reikšmės literatūros išsiplatinimui: jis — pigesnis už pergaminą ir jo lengviau gauti. Pradžioje popierį gamindavo iš lininių skarmalų, atitinkamu būdu suvirintų. Suvirinti bei sutrinti skarmalai virsdavo balsgana apyskyste mase; tokią masę pilia ant smulkaus metalinio tinklelio, vanduo iš jos nuvarva, masė pradžiūsta, — lieka iš jos plonas „blynelis". „Blynelį" atitinkamu būdu presuodavo, išlygindavo — ir pasidarydavo iš jo popierio lakštas. Toks buvo popierio gaminimo principas. Ne iš karto sugebėta padirbti geras popieris. Juo senesnis popieris — juo jis prastesnis: ir storesnis, ir nepatogesnis raštui (rašalas pasilieja). Seniausias popieris primena mūsų laikų „sugeriamąjį" popierį. Ant jo rašyti nepatogu. Rašėjas, pradėdamas rašyti, popierį atitinkamu būdu išlygindavo, išglostydavo įrankiu, vadinamu nožka. Tai buvo kauliukas su plynu poliruotu paviršium. Šitaip paruoštas popieris raštui buvo kiek patogesnis, bet vis dar ant abiejų lakšto pusių nebuvo galima rašyti: senosios popierinės knygos — rašytos ant vienos popierio pusės. Veikiai sugalvota pridėti į popierio gaminamą masę

klijų, — padirbtas „klijinis“ popieris. Jis raštui jau buvo patogesnis: plonesnis, stipresnis, rašalas nebesiliejo. Šitoks popieris veikiai pasidaro vyriausia rašto medžiaga, juo naudojasi ir atsiradusi spauda, jis pasiekia ir mūsų laikus, nors mūsų laikais popieriui gaminti vietoj skarmalų imama dažnai pigesnė medžiaga.

Vakarų Europoj popieris prasidėjo XIII-tame šimtmety, Rusiją jis pasiekė XIV-tame, išsiplatino — XV-me.

9. Filigranės. Įsižiūrint į senovės rašto popierį dažnai galima suvokti, k a d a raštas gamintas, o kartais galima nustatyti net k u r jis buvo parašytas. Dirbtuvės, gaminančios popierį, ėmė įspausti jame savo kleimus, vadinamus vandens ženklais arba f i l i g r a n ė m i s. Atsirado jie naturaliniu būdu. Popierio masę pildavo iš boso į metalinį tinklelį, popierio lakšto formos. Popierio vietos, priglūdusios prie tinklelio vielų, buvo plonesnės už nepriglūdusias vietas. Toks popieris, žiūrint į jį prieš šviesą, atrodydavo sulinijuotas gulsčiomis ir stačiomis šviesiomis „vandeninėmis“ linijomis. Ilgainiui į tinklelio vidurį pradėjo dėlioti iš vielos sulankstytą kokį nors ornamentą, meisterio ar fabrikanto inicialus, ar šiaip kokį ženklą. Jis „atsimušdavo“ popiery, — popieris toje vietoje buvo plonesnis ir atrodė turįs „vandeninį“ ženklą. Greitai ir tie ženklai ėmė keistis, pradžioj, matyti, netyčia, vėliau juos ėmė keisti ir sąmoningai. Šiais ženklais pažymėdavo popierio rūšį ir dirbyklą, jį gaminusią. Vieni vandeniniai ženklai buvo vartojami ištisą šimtmetį, kiti — vieną kitą dešimtmetį. Iš „vandeninių“ ženklų galima suvokti popierio istoriją. Iš jų galima susekti, ir kada raštas parašytas, kada veikalas sukurtas. Tarp popierio pagaminimo ir jo sunaudojimo raštui paprastai praeidavo keletas metų, bet labai retai daugiau kaip 10—15 metų; dažniausia šis laiko skirtumas buvo žymiai mažesnis. Radome, pavyzdžiui, seną raštą ir nežinome, kada jis parašytas. Įsižiūrėję į popierį pastebime „vandeninį“ ženklą: jaučio galvą, tarp ragų—kryžius, aplink kryžių — žaltys apsivyniojęs. Mes žinome, kad popieris su šitokiais ženklais buvo gaminamas XVI-to amžiaus pradžioje Prancūzijoje, iš kur jis pasklido po visą Europą. Vadinasi, ant jo parašytasai rusų veikalas turėjo būti sukurtas ne vėliau kaip 1530 metais. Arba vėl „vandeninis ženklas“: juokdario galva su dantytu kalnieriumi liudija, kad tai yra olandų popieris iš 1650—1700 metų; du liūtu, laiką herbalinį skydą, po kurio prisi-

glaudė trys kreivi kryžiai — olandų popieris iš 1675—1725 metų; sėdinti apsisiautusi skraiste moteriškė, nuo kurios traukias liūtas su kardu — olandų popieris iš 1700—1725 metų. Pabaigoj XVIII ir pradžioj XIX-to amžių imta žymėti „vandeniniais“ ženklais popierio padirbimo metai.

Ilgainiui pagaminti vartotųjų „vandeniniu“ ženklų albumai. Pavyzdžiui, Nik. Petr. Lichačiov'as yra surinkęs ir paaiškinęs apie 6000 tokių ženklų. Jo albumo pagalba galima nustatyti kur ir kada gamintas rastojo rankraščio popieris, vadinas, galima nustatyti, kada ir pats rankraštis rašytas.

10. Ornamentai. Kaip minėta, brangios knygos buvo dar ypatingai dabinamos, išpuošiamos ornamentais, gražiais inicialais, ir t. t. Iš ornamentų stiliaus taip pat galima suvokti rankraščio genezį.

Paprastai knygos nurašinėtojas tam tikruose posmuose palikdavo tuščią vietą, kurioj piešdavo dailininkas, jeigu pats rašytojas piešti nemokėjo.

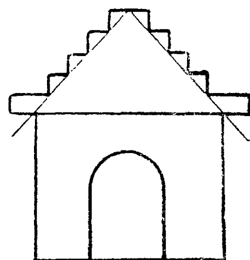
Seniausiuose rusų rankraščiuose vyrauja iš Byzantijos pasiskolintas vadinamasai geometriškas ornamentas, — Byzantijoj jis buvo madingas IX—X amž. Šios rūšies ornamentas, pavyzdžiui, inicialas turėjo geometriškos figūros formą, dažniausiai stačiakampio ir paralelogramo. Šiuose rėmuose būdavo pripinama visokių geometriškų linijų, — ratų, kvadratų, trikampių, ir t. t. Visas piešinys primindavo gražų siuvinėjimą šilku. Šitoks piešinys reikalavo kruopštaus, sąžiningo darbo; rusų nurašinėtojai bei savanoriai dailininkai nemokėjo kaip reikiant piešti, — rezultate jie savo piešiniais gadindavo puošnų byzantišką ornamentą. Tokia „gadinanti“ maniera piešti vyravo Rusijoj XII-tam šimtmety. Suprantama, kodėl ji ir pavadinta barbariška, t. y., barbariškas ornamentas. Esmėj tai buvo pereinamas laikotarpis, — perėjimas į kitą ornamento stilių — teratologišką. Šis pastarasai susikūrė XIII-tam šimtmety Bulgarijoj ir iš jos atsikraustė Rusijon; antroj XIII-to šimtmečio pusėj Rusijoj jis buvo jau plačiai žinomas. Teratologiško stiliaus esmė — tokia: sulieta byzantiška pynė su augalo ar gyvulio motyvais. Pavyzdžiui, šio stiliaus inicialai vaizduoja kokį nors paukštį ar nuostabų keturkojį, kuriuos apipina juostos ir diržai, susiliejantys su gyvulio uodega, sparnais, pakaušiu, gerkle ir t. t. Jei, pavyzdžiui, turime rankraštį, padabintą ornamentu, vaizduojančiu kokį nors drakoną ar nuosta-

bų paukštį, apipintą geometriškomis linijomis, tai galime spręsti, kad rankraštis yra gamintas XIII—XIV amž. Čia turi reikšmės ir vartotosios spalvos. Pavyzdžiui, XIII-to šimtmečio pabaigoj rusų teratologiško stiliaus meisteriai ima vartoti fonui mėlyną spalvą. XIV-tam štm. mėlyni fonai vyrauja ir Novgorode. Riazanėj mėlyno fono visiškai nėra. O Maskvoj, Pskove ir Lietuvos valstybėj su mėlyna fonų spalva sėkmingai varžos žalia. Pradedant XIV-tu šimtmečiu rusų teratologijos meisteriai ima vaizduoti visą žmogaus figūrą, su rankom ir kojom. XV-to šimtmečio pradžioj teratologiškas stilius Rusijoj dingsta. Jo vieton ateina balkaniškas arba naujas byzantiškas stilius, su geometriškų figūrų persvara. Čia pagrindą sudaro vėl ratai ir kvadratai. Tik šiuos rėmus dabar pripildo nebe senojo geometriško stiliaus linijos, bet įvairūs stilizuoti augalai ir žiedai. Jie paprastai piešiami auksiniame fone. Vakarų Europos įtakos dėka, besibaigiant XVI-tam šimtmečiui, į šį ornamentą ima įsiskverbti tapybinis elementas. Ornamento meisteriai stengias atvaizduoti daiktus taip, kaip jie juos mato gamtoj. Kadangi jie daugiausia vaizduoja įvairias žoles ir gėles, tai ir jų ornamentas pavadintas žoliniu arba gėliniu. Pradedant Jono Rūstojo laikais Maskvoj pasirodo spausdintos knygos, — pirma knyga buvo „Apostol“, atspausdinta 1564 m. Spaudiniai perėmė rankraščių tradicijas, — ėmė dabintis ornamentais. Pirmųjų spaudinių inicialai buvo žolinio stiliaus, — figūravo vokiečių renesanso stambios smailalapės žolės. Šie piešiniai, kaip ir tekstas, buvo spausdinami juodais dažais baltame popierio fone. Boriso Godunovo laikais piešinius imama įterpti į ypatingus rėmelius. Antroj XVII-to šimtmečio pusėj brangiuose Maskvos rankraščiuose pradeda rodytis Vakarų Europos stilius, būtent: barokas. Šis ornamentas buvo charakteringas tuo, kad jame buvo sujungiami augalų, žiedų, vaisių motyvai su aukštosios matematikos linijomis — elipsu, spiralėmis, parabolomis, ir t. t.

11. Miniatiūra. Analogiškos reikšmės, kaip ornamentas, turi ir miniatiūra. Miniatiūra — tai spalvotas paveikslėlis, skirtas teksto iliustravimui bei knygos pagražinimui. Pavyzdžiui, Evangelijų leidiniuose figūruoja Evangelistai, Psalmių knygose vaizduojami karaliaus Dovydo gyvenimo epizodai, šventųjų gyvenimo aprašymuose — šventojo žygiai, jo stebuklai, ir t. t. Vaizduodavo beveik išimtinai žmonių figūras, as-

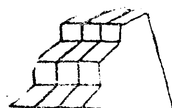
menis. Todėl tat seniau iliustruotas puslapis ir vadindavos licevaja stranica, — „veidinis puslapis“, „puslapis su veidu“. Ir visas rankraštis buvo vadinamas: rukopis' v licach, — „rankraštis asmenyse“. Miniatiūrų reikalu rusai sekė iš pat pradžios Byzantijos pavyzdžiu. XV ir XVI šimtmečiais rusus jau pasiekia ir Vakarų Europos įtaka, — vokiečių ir italų. Tai matyti rusų leidinių figūrų kompozicijoje, figūrų pozose ir mostuose. Vakarų įtakoj rusai ima vaizduoti asmenis drauge su daiktais, — šių pastarųjų senuosiuose rankraščiuose nebuvo. Piešinys ir spalvos pasidaro gyvesnės, pati iliustracija — daugiau nusisekusi. Vakarų įtaka pasireiškė daugiau miniatiūros detalėse, — miniatiūros senojo cerkvinio byzantiško stiliaus esmės ji nepakeitė.

Jono Rūstojo laikais iliustracijoms imami plačiai vartoti trobesių motyvai, išauga vadinamoji „trobesinė“ miniatiūra — palatnoje pis'mo. Šiam laikotarpy pirmą kartą Rusijoj pasirodo mylimoji vokiečių graviūros tema, kurios iki Jono IV Rusijoj nebuvo: trobesis su lipynėmis ant stogo. Schematiškai ji atrodo šitaip:

Rusai, pasekdami Byzantijos pavyzdžiu, ėmė vaizduoti savo miniatiūrose kalnuotus landšaftus. Iki XVI-to šimtmečio (ir XVI-tam dar) kalnus vaizduodavo, kaip lipynių eilę. Pradedant XVII-tu šimtmečiu rusų miniatiūros piešinys, kompozicija, spalvos žymiai regresuoja; trobesio motyvų jau maža bepasitaiko; kalnų kompozicija — menkesnė.

Kalnų vaizdavimo schemos šitokios:

Iki XVI šmt.

Nuo XVII šmt.

Antroj XVII-to šimtmečio pusėj ir XVIII-tam šmt. dažnai pasitaiko gana vykusios spalvotos miniatiūros. Spalvos paprastai vartojamos šitokios: geltona (ochra), žalia ir raudona; ketvirtoji spalva — rašalas, taip pat dažai. Pradedant nuo antros XVII-to štm. pusės rusų miniatiūra patvinsta vokiečių ir olandų

graviūros motyvais. Atsiranda jose storos apskritaveidės figūros, vakarų Europos trobesiai, Vakarų būklės daiktai (padargai, drabužiai, baldai, ginklai). Tačiau ši miniatiūra jau nebepasižymi tokiu puošnumu, kokiu ji pasižymėjo XVI šmt.

Miniatiūros stilius ir technika — vėl patikimas liudininkas, sprendžiant, kur ir kada gamintas rankraštis.

12. Kriptogramos. Senuose rusų rankraščiuose kartais buvo vartojamos kriptogramos, — slaptaraščiai, šifras, — t a j n o p i s'. Slaptaraštis buvo vartojamas įvairiems tikslams. Pavyzdžiui, šventųjų ar maldų knygų nurašinėjimas buvo laikomas kilniu dalyku, pasirašyti, kas knygą nurašė, atrodė nekuklu. Bet kitas monachas, prasėdėjęs metus-kitus knygą begamindamas, neiškenčia savo pavardės nepažymėjęs. Stačiai pasirašyti nedrįsta, pasirašo šifru. Kitas vėl parašo knygą, bijo pasirašyti tikru vardu dėl knygos turinio, — vėl pasirašo šifru. Arba vėl atsitiko monastyry koks skandalas, metraštininkas negali iškęsti jo neaprašęs, bet rašyti paprasta kalba — pavojinga: pateks rankraštis į valdžios rankas — ir bus bloga. Ir tokiems dalykams aprašyti buvo vartojamas šifras. Kriptografija į rusus atėjo iš Byzantijos per Bulgariją. Rusai kriptografijos reikalams vartojo įvairias sistemas. Svarbesnės jų — šitos:

1) *Dvi alfabeto sistemi.* Slavai vartojo du alfabetu vadinamu k i r i l i c a ir g l a g o l i c a. Rusuose daugiausia buvo vartojama kirilica; glagolica pas juos buvo retas reiškinys, maža tesuprantamas, retai tepaskaitomas. Kitas rašikas, visą raštą rašęs kirilicos sistema, parašo glagolica tuos dalykus, kuriuos jis nori nuo daugumos skaitytojų paslėpti. Kartais gi jis į kirilicos raides įmaišo glagolitines, — ir rašto eilinis skaitytojas nebepaskaito. Tačiau šis dviejų alfabetų principas XIV šmt. jau išėjo iš mados. Jo vietoj ėmė vartoti kitus principus.

2) *Nebaigtų raidžių sistema.* Einant šiuo principu rašikas nebaigia rašyti raidžių, pažymi tik jų kelius bruožus. Mitrus skaitytojas turi pats jas išbaigti.

Pavyzdžiui, rašo:

reiškia: I v a n; palyg.

3) *Raidžių pakeitimo sistema.* Ši sistema buvo vadinama l i t o r e j a arba t a r a b a r s k o j e p i s'm o. Einant šiuo

principu sukeičiama priebalsių eilė: paliekant balsius be pakeitimo priebalsiai surašomi į dvi eili:

б, в, г - - - - - - - - - - л, м, н
щ, ш, ч - - - - - - - - - - с, р, п

Turime šia sistema parašytus žodžius, pavyzdžiui, ишап, арипь. Norint juos iššifruoti, reikia vietoj esamų priebalsių statyti atitinkamus priebalsius iš viršutinės eilutės; tuomet pasirodys: ишап = иван, арипь = аминь.

4) *Skaičių vartojimo sistema.* Slavų raštuose skaičiai buvo žymimi atitinkamomis raidėmis а=1, в=2, г=3, д=4... і=10; к=20 л=30; р=100; с=200 etc. Turime šia sistema parašytą žodį, pavyzdž. вв. нк. кк. дд. вв. ъ, — reikia jis iššifruoti; vietoj raidžių įstatydami atitinkamus skaičius gauname вв = 2 + 2 = 4; нк = 50 + 20 = 70; кк = 20 + 20 = 40; дд = 4 + 4 = 8; вв = 2 + 2 = 4. Tokiu būdu aritmetiškai imdami gauname formulę: вв. нк. кк. дд. вв. ъ. = 4. 70. 40. 8. 4. (ъ). Šios formulės skaičius pažymėdami atitinkamomis juos raidėmis, gauname žodį Домидъ.

Buvo vartojama ir dar sudėtingesni kriptografijos principai. Jų nagrinėjimas per toli mus nuvestų. Lygiai per toli vestų mus ir kalbinių rankraščių savumų apibūdinimas, nors šie savumai labai daug padeda paleografijos tikslams.

13. Rankraščių aprašinėjimas. Paleografijos daviniai padeda aprašyti rankraštį. Tai yra sudėtingas darbas.

Rankraštis yra unikumas, vienintelis savo rūšies reiškinys, prieinamas nedaugeliui asmenų, o tuo tarpu jis gali būti reikalingas daug kam: paleografui, istorikui, literatui, menininkui ir kitokiam specialistui. Atsižiūrint jų interesų, atskiri rankraščių rinkiniai yra aprašinėjami ir aprašymai skelbiami spaudoj.

Rankraščio aprašymas turi nurodyti tai, ką kiekvienas specialistas gali jame rasti. Aprašinėtojas paduoda rašto pavadinimą, lapų skaičių, jų sąstatą. Toliau, aprašinėjant reikia atsakyti į paleografijos tiekiamus klausimus: kokia rašto medžiaga, koks formatas, kokios filigranės, kokie padabinimai (inicialai, ornamentai, miniatiūros); reikia pažymėti, kokie rankrašty vartojami dažai ir kokios spalvos. Pagaliau reikia rankraštis datiruoti: nustatyti, kada jis yra parašytas. Rank-

raštį aprašinėjant reikia kalbėti aiškiai ir tiksliai, — negalima vartoti dviprasmių sakinių: reikia kad sakinys turėtų vieną aiškią prasmę. Rankrašty pastebėtus savumus, kaip faktus, negalima apibendrinti, — reikia juos sumuoti. Pavyzdžiui, negalima sakyti, kad tame ar kitame rankrašty tokia tai raidė taip tai parašyta pasitaiko, bet reikia sakyti: pavartota 3 kartus (4, 5, 6 etc.). Jei prie rankraščio aprašymo pridedama jo fotografija, tai fotografavimui reikia parinkti tokį puslapį, kuriame sukaupta juo daugiausia charakteringų rankraščio savumų, kur yra piešinys, inicialai, kur galima surašyti beveik visas rankraščio raides.

Kaipo geriausią rusų rankraščių aprašymo pavyzdį, būtų galima nurodyti A. V. Gorskio ir K. J. Novostrujevo darbą: *„Opisanije rukopisej Sinodal'noj biblioteki"*, Maskva, 1855-69 m., 4 tomai. Tai labai svarbus, nors ir nebaigtas, darbas, neišsemiamas šaltinis literatūros istorikui, parašytas dideliu mokslingumu. Maskvos Rumiancevo Muziejaus rankraščius aprašinėjo anksčiau minėtasai Vostokovas (aprašymas pasirodė 1842 m.). Andrej Popov aprašė seniau garsaus turtuolio sentikio A. I. Chludovo surinktus rankraščius. Ir Popovo aprašymai atitinka mūsų laikų mokslo reikalavimus.

Kiti visi Rusijos turtingieji rankraščių rinkiniai nėra tinkamai aprašyti. Daugiausia, jie turi daugiau ar mažiau pilnus rankraščių katalogus, kurie aprašymų, žinoma, neatstoja. Įvairiuose Peterburgo ir Maskvos archyvuose bei bibliotekose, Rusijos provincijos archyvuose bei monastyrių palėpėse, galimas daiktas, dar galima būtų rasti senų rankraščių, apie kuriuos mes gal supratimo neturime, kurie gal nemaža šviesos galėtų įlieti į rusų senosios literatūros studijas.

8. RUSŲ LITERATŪROS MOKSLO EIGA

Rusų literatūros istorijos mokslas rutuliojasi kur kas lėtesniu tempu, negu medžiagos, senųjų rankraščių rinkimas ir aiškinimas. Tai ir suprantama. Norėdamas rašyti kurio nors dalyko istoriją, privalai turėti patį dalyką. Reikėjo pirma surankioti senus rankraščius — tą literatūros istoriko tyrimo objektą. Prieš ateisiant istorikui turi būti padirbtas didelis paruošiamas darbas, — atskiri reiškiniai išstudijuoti ir nušviesti; šiais

darbais pasiremdamas istorikas praeities įvykius organizuoja į darnią sistemą. Todėl ir rusų mokslininkai daugiausia jėgų atidavė atskiriems klausimams studijuoti, ir, palyginti, nedaug — sistemai sudaryti.

Rusų literatūros istorijos mokslas, kaip sistema, palyginti, dar jaunas. Ir pats žodis literatūra ne taip senai įsigijo pilietybės teises. Atsirado jisai rusų kalboj XVIII-to šimtmečio vidury, bet ilgai dar jis negalėjo prigyti. Ilgai dar jį atstodavo kiti terminai, pavyzdžiui: stichotvorstvo („eilėdaryba"), krasnorečije (iškalbingumas), ar stačiai pis'mena, pis'mennost' (rašliava). Ir kai terminas literatūra pradėtas plačiau vartoti, jo turinys ilgai dar nepaaiškėjo. Tai reiškė jisai beveik tą pat, ką ir mokslas, „švietimas apskritai", tai vėl jis buvo painiojamas su raštingumo sąvoka. Tik žymiai vėliau jis ėmė atstoti „eilėdarybą", „iziaščnyje pis'mena" (dailioji rašliava). O terminas stichotvorstvo, stichotvorčeskij — reiškė tą pat, ką ir nūdien poezija, poetiškas. Bene Karamzinas pirmasai ėmė vartoti terminą literatūra, kaip rinktinį vardą dailiosios rašliavos veikalams.

Vakarų Europos filosofų ir estetų įtakoj į literatūros veikalus buvo žiūrima vien tiktai savotiškai suprantamos estetikos akimis. Net rusų universitetuose literatūros paskaitos buvo ne kas kita, kaip fragmentų skaitymas iš tųjų veikalų, kuriuos profesorius laikė pavyzdingais. Į skaitomųjų kūrinių skaičių įeidavo lygiai poezijos, lygiai istorijos, lygiai elokvencijos veikalai. Rusų literatūros skaitomosios nuotrupos paskęsdavo graikų ir romėnų literatūros ištraukose. Literatūros istoriją atstodavo literatūros teorija; nebuvo net literatūros istorijos katedros: ją atstodavo elokvencijos katedra. Net 1804 m. universitetų statutas rusų literatūros katedrą vadino „katedra krasnorečija, stichotvorstva i rossijskago jazyka" (iškalbingumo, eilėdarybos ir rusų kalbos katedra). Tiktai 1835 m. universitetų statutas įvedė į rusų universitetus katedrą „rossijskoj slovesnosti i istoriji russkoj literatury". Pirmieji rusų literatūros istorikai dalijo jos istoriją į dvi dali: laukują ir vidują. Laukujoj daly literatūros istorijos sąvoka buvo beveik tolygi rašytojų biografijų ir bibliografijos sąvokoms. Viduji gi literatūros istorijos dalis apėmė švietimo, mokslo istoriją. Šitokių pažiūrų į literatūros istoriją laikėsi ir pirmasai rusų literatūros istorikas

- sistematizatorius, Nikolaj Ivanovič Greč (1787 —1867), dar 1822 metais paskelbęs rusų literatūros istorijos vadovėlį, susilaukusį 4 laidų. Savo pažiūras į literatūros veikalą Grečas formūlavo: kalbos ar tautos literatūra vadinas visi veikalai, parašyti šia kalba eilėmis arba proza. Svarbiausios literatūros šakos esančios — iškalbingumas (krasnorečije) visose savo dalyse, istorija ir poezija... Grečo visa literatūros istorija buvo ne kas kita, kaip svarbesnių raštų iš poezijos, istoriografijos ir kitų sričių išvardinimas ir svarbesnių rašytojų charakteristika.

Ilgainiui rusų literatūros kritika ima gvildenti kitokią pažiūrą į literatūros reikalus, pažiūrą, kuri veikiai pavadinta istorine. Energiškiausiai ją reiškė garsusis kritikas Belinskis. Savo gyvenimo pabaigoje Belinskis skelbė, kad rusų literatūros pradžia ir išsivystymas esąs visiškai savaimingas reiškinys, neturįs pavyzdžių pasaulio literatūrų istorijoje, taip pat, kaip ir rusų tautos išsivystymas. Ir čia esą aiškėja, kad literatūra yra tautos gyvenimo apsireiškimas, ir kad literatūros istorija esanti tampriai susijusi su tautos istorija. Pasaulinės istorinės reikšmės rusų literatūra neturėjusi ir turėti negalinti. Rusų literatūra esanti giliai įdomi tiktai rusams, nes joje atsispindėjo ir pasireiškė rusų tautos išsivystymas, — visuomeniškas ir žmogiškas. Rusų literatūra rusams turinti ne tiktai estetiškos, bet ir istoriškos reikšmės. Sprendimas estetikos atžvilgiu, kaip vienašališkas, dažnai klaidinąs, reikia esą žiūrėti į ją ir istorijos atžvilgiu. O šiuo atžvilgiu žiūrint esą taps vertingas ne tik Deržavinas, bet ir Sumarokovas, Cheraskovas, Kniažninas, kuriuos vienu estetikos atžvilgiu esą nesunku sunaikinti.

Šitokiomis pažiūromis parėmė savo veikalą antrasai garsus rusų literatūros sistematizatorius, prof. akadem. Stepan Petrovič Ševyrov (1806—1864), paskelbęs veikalą *„Istorija russkoj slovesnosti"* (1 d. — 1846 m., 2 d. — 1846 m. Abiejų dalių 4 tom. išleisti 1858—60 m. ir dar kartą išleisti, jau autoriui mirus, 1887 m.). Savo veikale jis praveda istorinę pažiūrą į literatūros reiškinius. Jis stengias apibendrinti visa tai, kas iki jo buvo padaryta rusų literatūros tyrinėjimo srity. Tai iš tikrųjų buvo pirmoji pastanga moksliškai sukonstruoti rusų literatūros istoriją. Tačiau rusų literatūros istorijos mokslui gal daugiau davė Ševyrovo paskaitos Maskvos Universitete, suža-

dinusios susidomėjimą jaunimo tarpe rusų literatūra. Bet jo veikalas turi labai stambių trūkumų. Visų pirma, jis apima rusų literatūrą tiktai iki XVI šimtm. pradžios. Antra, perdaug saldžiai jis jau idealizuoja senosios Rusijos gyvenimą ir literatūrą. Ir trečia—perdaug jau jis literatūros istorijoj moralizuoja. Beskelbdamas savo dievobaimingas mintis, jis nuolat užsimiršta ir literatūros istoriją nuolat paverčia šventųjų gyvenimo istorija, cerkvės istorija...

Nuo XIX-to šimtmečio vidurio prasideda itin energiškas rusų literatūros nagrinėjimas. Darbuojas ir rusų kritikai, nagrinėdami savo laikų gyvenamąją literatūrą. Darbuojas ir mokslininkai, įsigilindami į senovės literatūrą ir tautosaką. Belinskis rusų kritikoje sudarė visą epochą. Jo tradicijos tęsiamos ir toliau, taikant savotiškai suprantamą „istorišką" metodą. Belinskio amžininkas, Valerian Nikolajevič M a j k o v (1823—47), mokytas publicistas, dar bandė Vakarų filosofijos įtakoje nustatinėti moksliškus estetinės kritikos pagrindus, bet didesnio pasisekimo neturėjo. Apollon Aleksandrovič G r i g o r j e v (1822—64), skelbęs „organinės" kritikos pagrindus, pasižymėjęs itin gyvu literatūros pajautimu, jau dideliu vargu beišvengdavo publicistikos elementų kritikos straipsniuose. O Dmitrij Ivanovič P i s a r e v (1841—68) ir, ypač, Nikolaj Aleksandrovič D o b r o l i u b o v (1836—61) ilgiems laikams pavergė literatūros kritiką publicistikos visuomeniškiems interesams. Dobroliubovui literatūra tiek teturėjo reikšmės, kiek ji teisingai vaizdavo gyvenimą, kiek iš jos buvo galima patirti, kas gyvenime yra taisytina. Ši vadinama r e a l i o j i kritika, teisingiau, publicistinė, davė toną beveik visai antrosios devyniolikto šimtmečio pusės kritikai: jos liekanos tebėra gyvos ir XX-am šimtmety. Ne be reikalo rusų literatai vietoj rusų literatūros istorijos rašo rusų inteligentijos istoriją, pagrįstą rusų rašytojų sukurtais vaizdais! Šitokie kritikų paruošiamieji darbai neišvengiamai turėjo padaryti įtakos ir literatūros istorikams, kurių rusams dar ilgai teko laukti.

Senosios rusų literatūros ir tautosakos tyrinėjimo srity, galima sakyti, naują erą pradėjo Fedor Ivanovič B u s l a j e v (1818—97). Jo veikalas *„Istoričeskije očerki russkoj narodnoj slovesnosti i iskusstva"*, (1861), iš tikrųjų buvo, kaip vokiečiai sako, bahnbrechend, — naujų gairių nustatymas. Buslajev — be galo didelės erudicijos mokslininkas — pirmasai Rusi-

joj, tyrinėdamas literatūros veikalus, ėmė žiūrėti į juos pragmatiškai, ėmė ieškoti jų vidaus ryšio, apibrėždamas rusų dvasinės evoliucijos eigą. Studijuoja jis, pavyzdžiui, kokią senovės apysaką, — jis stengiasi suvokti, kada ji buvo parašyta, kas buvo jos autorius, kiek ji yra originali, kaip ir kokiu būdu jos motyvai pateko į Rusiją. Itin reikšminga buvo jo pravestoji paralelė tarp senosios rusų literatūros ir tapybos. Buslajevo pradėtą darbą toliau tęsė visa eilė įžymių rusų mokslininkų. Jie nagrinėjo atskiras rusų literatūros istorijos problemas, — šioje srity labai daug nuveikė, — bet esmėj jie dirbo literatūros istoriko paruošiamąjį darbą. O tasai istorikas - sistematizatorius dar ilgai neateina. Nors šiokių tokių bandymų netrūksta. Pavyzdžiui, Aleksej Dmitrijevič Galachov (1807—92) paskelbė veikalą *„Istorija russkoj slovesnosti"* (I t. 1863 m. II t. — 1868—75 m.). Pirmame tome nagrinėjo senąją rusų literatūrą iki Petro I laikų, antrame — iki Karamzino. Pirmas tomas, dar autoriui gyvam tebeesant, susilaukė rūsčios kritikos: autorius pats silpnai tepažinęs senąją rusų literatūrą, prirašė daugybę netikslumų. Nūdien abudu tomu, lygiai, kaip ir sutrumpintas vadovėlis mokykloms (išleistas 1879 m.), yra visiškai pasenėję.

Orest Fiodorovič Miller (1834—1889) išleido 1874 m. veikalą *„Russkije pisateli posle Gogolia"*. šis veikalas, dar ir iki mūsų laikų nenustojęs savo reikšmės, apima siaurą rusų literatūros periodą. Tuo tarpu ankstybesnis jo veikalas, liečiantis daugiau tautosaką ir senąją literatūrą, *„Opyt istoričeskago obozrenija russkoj literatury"*, mūsų laikų reikalavimų jau nebepatenkina. Aiškindamas ir vertindamas literatūros reiškinius jis nuolat virsta moralistu ir publicistu, ir tai mūsų laikų skaitytoją kiek erzina.

Beveik tuo pačiu laiku, kaip ir Milleris, ir Piotr Nikolajevič Polevoj (1839—1902) išleidžia *„Istorija russkoj literatury"* (1872 m.). Savo laikais šis veikalas turėjo didelio pasisekimo, net keletą kartų jis buvo išleistas. Paskutiniojoj laidoj (1900 m.) šis veikalas pasirodė žymiai perdirbtas. Tai yra populiarus rusų literatūros istorijos išdėstymas, toli atsilikęs nuo mūsų laikų mokslo reikalavimų.

Įžymiu indėliu į rusų literatūros istoriją buvo Ivano Jakovlevičo Porfirjev'o (1823—1890) veikalas *„Istorija russkoj slovesnosti"* (keturios knygos, 1870—91). Šis aukštos mokslo

vertės veikalas pasižymi faktų gausumu, originalėmis autoriaus studijomis. Daugeliu atžvilgių šis veikalas ir nūdien tebėra nepralenktas. Jis apima medžiagą tiktai iki Aleksandro I laikų. Paskutinė veikalo dalis (Aleksandro I gadynė), pasirodžiusi jau autoriui mirus, nepakankamai sutvarkyta.

1900 m. pasirodė akad. Aleksandro Nikolajevičo Pypin'o (1833—1904) veikalas *„Istorija russkoj literatury"* (yra ir vėlyvesnių laidų), — 4 tomai. Šis veikalas sudaryta iš eilės eskizų, spausdintų žurnaluose per 20 metų. Suprantama, kad dėl šios priežasties veikalas negali sudaryti sistemingos literatūros istorijos, nors šiaip jisai pasižymi labai aukštais savumais.

1901 metais Kijevo Universiteto prof. P. V. Vladimirov'as paskelbia savo laikams įžymų veikalą *„Drevniaja russkaja literatura kijevskago perioda X—XIII vekov"*. Kijev. Čia jau sistematiškai dėstoma seniausioji rusų literatūra, pasiremiant originaliais autoriaus samprotavimais.

Nuo 1905 metų pradeda leisti prof. V. V. Sipovskis gana didelį veikalą *„Istorija russkoj slovesnosti"*, pritaikytą rusų vidurinėms ir aukštesniosioms mokykloms pagal 1905 m. nustatytą oficialią programą. Šiame gana sistematiškame rusų literatūros istorijos vadovėly būtų galima įžiūrėti daug teigiamų bruožų, tačiau netrūksta jame ir visokio balasto. Kaip sakyta, skiriamas jis gimnazijoms, todėl visa medžiaga jame dėstoma labai populiariai, bet tos medžiagos klasifikacija yra perdėm silpna. Pagaliau toji medžiaga vadovėly taip nušviečiama, kad jo skaitytojas ne tiktai įsigytų supratimą apie rusų literatūrą, bet drauge augtų ir rusų patriotu. Ši pastaroji aplinkybė, žinoma, apsunkina literatūros studijų darbą.

Daugeliui vėlyvesnių rusų literatūros istorijos sistematizatorių ir kritikų didelės įtakos padarė prancūzo Ypolito Taine'o (1828—1893) pasekėjai. Taine mokė, kad literatūros, kaip ir kiekvieno meno veikalo, charakterį apsprendžia ir nulemia toji sritis, kurioje autorius gyvena, gyvenamasai istorinis momentas ir autoriaus rasė. Jau patys prancūzai Taine'ą kaltino, kad jis esąs antispiritualistas ir meno reiškinius supranta perdaug materiališkai.

Rusų literatūros tyrimo reikalui „teniško" metodo nuostatais naudojosi visa eilė rašytojų. Jų tarpe pirmoje eilėj tenka paminėti tokius rimtus mokslininkus, kaip akad. D. N. Ovsiani-

ko-Kulikovskij, Nestor Kotliarevskij. Prie šios grupės būtų galima priskirti ir prieš karą labai pagarsėjusius: kritiką — agitatorių Ivanovą-Razumniką bei kritiką-komedninką Kornejų Čukovskį.

Rusų literatūros istorijos reikalui „tenišką" metodą ima gana uoliai naudoti itin istorikai - marksistai, kurių tarpe vienas žymiausiųjų (bent senosios rusų literatūros srity) yra V. A. Keltujala.

1906 — 1912 met. V. A. Keltujala spausdina savo didžiulį veikalą *„Kurs istoriji russkoj literatury"*. Veikalas, matyti, sumanytas buvo milžinišku mastu. 1913 m. pasirodo to veikalo pirmosios dalies pirmoji knyga, antrą kart išleista (pirmoji laida — 1906 m.), apimanti rusų literatūrą „nuo IX iki XIII šimtmečio vidurio", turinti XLV+1013 pp. To veikalo pirmosios dalies antroji knyga, apimanti rusų literatūrą nuo XIII šimtmečio vidurio iki XVII šimtmečio galo, pasirodė 1911 m. ir turi XXII+938 pp. Čia vėliai yra tik geras šaltinis literatūros istorijai, bet ne pati istorija. Autorius, nelyginant rusų senovės „knižnikas", esmingosios medžiagos neatskiria nuo antraeilės, apipilia skaitytoją daugybe faktų ir atima iš jo paskutinę viltį kada nors susivokti rusų literatūros eigoje. Keltujalos veikalas yra labai geras tiems reikalams, kuriuos aprūpina enciklopedija, bet mokytis iš jo literatūros istorijos nėra galima.

Maskvos knygų leidimo firma „Mir" prieš pat karą realizavo nemažiau didelį darbą, išleisdama veikalą *„Istorija russkoj literatury"*, susidedantį iš 7 tomų, kurių kiekvienas turi apie 500 puslapių in quarto. Leidinys — įvairių rinktinių autorių, apie įvairius atskirus dalykus rašo jų geri specialistai. Pertat visas rinkinys pasidarė labai nevienodas ir nelygus. Vienas autorius, pavyzdžiui, dėsto faktus, kaip pridera literatūros istorikui, antras gi rašo monografiją, — parengiamą istorikui darbą. Duota daugybė medžiagos, bet vėliai klasifikacija perdėm silpna. Vėliai neišsemiama literatūros istorijos medžiaga ir pačios literatūros istorijos, tikslios ir sistematizuotos, — nėra. Veikalas numato, kad jo skaitytojas privalo jau turėti gerą supratimą apie rusų literatūrą. Apie senąją rusų literatūrą šiame veikale davė gražią studiją, daugeliu atvejų visiškai priimtiną, prof. A. K. Borozdin.

Maskvos universiteto prof. M. Speranskij 1914 m. paskelbė (yra ir vėlesnių laidų) veikalą *„Istorija drevnej*

russkoj literatury". Veikalas numato, kad jo skaitytojas taip pat turi būti susipažinęs jau su kurso objektu. Veikalas — sistematiškas ir tikslus, tiktai perdaug ištęstas, neapsieina be tam tikrų idealizuojančių pradžiodalų, daugiau sukauptas ties literatūros visuomeniškais elementais, negu ties veikalų literatūriniais savumais.

E. V. Petuchov, Jurjevo (= Tartu = Dorpato) universiteto profesorius 1916 m. (Petrograd) paskelbė trečiąja laida savo veikalą *„Ruskaja literatura. Drevnij period"*. Apskritai imant, tai yra geriausias senosios rusų literatūros istorijos vadovėlis, parašytas rusų kalba. Bet ir čia medžiagos nušvietimas gana vienašališkas. Pavyzdžiui, XVI—XVII šimtmečių ukrainiečių ir gudų literatūra priskiriama velikorosams. Nors šiame vadovėly kur kas daugiau negu kituose yra kreipiama dėmesio į literatūrinę medžiagos pusę, tačiau ir šis vadovėlis šiuo atžvilgiu nėra dar patenkinamas.

Akademikas V. J. Istrin 1922 Petrograde išleido *„Očerk istoriji drevnerusskoj literatury domoskavskago perioda"*. Tai yra gana tipiškas senosios rusų aukštosios mokyklos kursas. Autorius yra gilus savo dalyko žinovas, daugelis kurso skyrių yra pagrįsti autoriaus gausiomis monografijomis apie senosios rusų literatūros atskirus reiškinius. Autorius, komponuodamas visiškai originalų kursą, neišvengė kraštutinumų, paskelbdamas, kaip mokslo davinį, kartais dar labai abejotiną teoriją. Be to, dar šis veikalas apima tiktai pirmąją senosios rusų literatūros dalį.

Paliekant nuošaliai trumpus prieškarinius rusų literatūros istorijos vadovėlius, skiriamus vidurinei mokyklai (jų tarpe ir V. Sipovskio bei V. Keltujalos sutrumpintus leidinius), čia tenka paminėti dar du veikalu: prof. A. S. Archangelskij — *„Vvedenije v istoriju russkoj literatury"* ir prof. P. V. Vladimirov — *„Vvedenije v istoriju russkoj slovesnosti"*, — šiuodu abu veikalu tiksliai vaizduoja tai, kas buvo anksčiau padaryta rusų literatūros tyrimo reikalu.

Neseniai miręs Maskvos universiteto prof. P. Sakulin buvo pradėjęs skelbti savo didelį veikalą *„Russkaja literatura"*. Veikalas buvo sumanytas labai plačiai, įdomiai sukonstruotas, tiktai neperdaug objektingas. Jis tiek yra persunktas marksistiška dvasia, kad joje paskęsta net daugelis teigiamų veikalo savumų.

Šia pačia neigiamybe — bolševikišku tendencingumu pasižymi ir kiti nūdien leidžiami Rusijoj rusų literatūros istorijos vadovėliai bei apžvalgos, — Nazarenkos, Vojtolovskio, Kogano, Bagryjo ir kt.

Iš užsieninių veikalų rusų literatūros istorijos reikalu tenka paminėti pragarsėjusią buvusio Berlyno universiteto prof. A. Brückner'io *„Geschichte der russischen Literatur"* (yra ir rusiškas vertimas). Autorius, būdamas lenkas, negalėjo atsipalaidoti įgimtos antipatijos rusams, — daug kas jo knygoj nušviesta neobjektingai. Be to — ir dėstoma labai netvarkingai. Gal dar tendencingesnė 1900 m. pasirodžiusi Paryžiuj K. Vališevskio knyga *„Literature russe"*. Užtat Arturo Luther'o pasirodžiusią 1924 m. knygą *„Geschichte der russischen Literatur"* reikėtų tiktai pagirti. Autorius gerai pažįsta dėstomąjį dalyką, dėsto tiek pat objektingai, kiek ir rūpestingai, ir duoda tikslią medžiagos klasifikaciją. Tai pavyzdingai parašytas rusų literatūros istorijos konspektas.

Pagaliau leidiny *„Handbuch der Literaturwissenschaft"* pasirodė to paties Sakulino rusų literatūros apžvalga (Athenäum - Verlag, Potsdam).

Vokiškame leidiny Sakulinas savo marksistinį karštį žymiai suvaldė, ir ši trumpa apžvalga tenka laikyti priimtina.

I. RYTŲ SLAVAI IR JŲ LITERATŪROS LOPŠYS

1. RYTŲ SLAVŲ GIMINĖS IR TAUTOS

Visas slavų pasaulis dabar paprastai yra skirstomas į tris dalis: pietų, vakarų ir rytų slavai. Pietų slavų grupei priskiriami: bulgarai, serbai, kroatai, slavėnai; vakarų — lenkai, čekai, slovakai, sorbai, ir dabar jau išnykę polabai bei kašubai; rytų — rusai (velikorosai), gudai ir ukrainiečiai. Šitoks paskirstymas yra daugiau schematiškas, nes negalima nustatyti tiksli siena tarp atskirų slavų grupių, — nei geografinė siena, nei lingvistinė. Pavyzdžiui, kai kurie charakteringi rytų slavų kalbos pažymiai pasitaiko vakarų slavų rytinėse šnektose, ir t. t. Ne be reikalo visa slavų kalbų sritis — nuo Adrijos iki šiaurės Leduotojo Okeano ir Ramiojo Vandenyno, nuo Suomių įlankos iki Juodosios ir Kaspijos jūrų, — yra kartais palyginama su banguojančiu okeanu: esą, juo giliau nusileidžiame į amžių pločius, juo mažesnis būna okeanas, juo ramesnės esti bangos. Tai yra, juo toliau į amžių gelmes — juo mažesnis būna skirtumas tarp įvairių slavų tautų, slavų kalbinių grupių. Yra buvusi tokia gadynė, kad visi slavai kalbėjo viena kalba, dabar dirbtinai slavų prokalbe vadinama. Tos gadynės jau nebesiekia istorijos žinios.

Užgimstanti istorija užklumpa rytinę slavų pasaulio šaką jau pasiskirsčiusią į atskiras gimines, tiksliau, padermes. Akad. A. A. Šachmatovas, pasiremdamas metraščio ir kalbos daviniais, rytų slavus dalo į tris grupes: pietinę, vidurinę ir šiaurinę.

1) *Pietinei* grupei priklausė: a) polianai, gyvenę dešiniuose Dniepro pakrančiuose, upės tekėjimo vidurinėj srity, — jie turėjo ir Kijevo miestą; b) uličiai ir tivercai, gyvenę į pietų vakarus nuo polianų, paliai Dniestro upę iki pat jos

žiočių, — uličiai gyveno daugiau į šiaurę, tivercai — į pietus; c) b u ž a n a i, gyvenę paliai Pietų Būgo viršūnę ir vidurį; jie rusų metraščiuose buvo dar d u l e b a i s vadinami; atrodo, ir vėliau atsiradęs terminas v o l y n i a n e apima tuos pačius bužanus; d) c h o r v a t a i, gyvenę į vakarus nuo dulebų - bužanų - volynianų, dabartinėje Galicijoje; šiuos chorvatus rusų metraščio autoriai skiria nuo b a l t ų j ų c h o r v a t ų, kurie sudaro serbų - kroatų padermės dalį; chorvatai buvo šiauriniai uličių kaimynai; e) d r e v l i a n a i, gyvenę į šiaurę nuo bužanų ir polianų, dabartinėj Voluinės srity ir Minsko gubernijos pietiniuose apskrityse; kiek polianai (pole=laukas) buvo laukų, stepų gyventojai, tiek drevlianai — miškų (drevo - derevo =medis); f) s e v e r i a n a i, gyvenę į pietus nuo Desnos, paliai Semą ir Sulę — jų atžalos buvo gana toli prasiskverbusios į pietų rytus.

2) *Vidurinei* grupei priklausė: a) d r e g o v i č i a i, gyvenę dabartinėj Gudijoj, Minsko ir Vitebsko gubernijų daly; seniau jų vardas skambėjo drьgъviči, o drьgъva, driagva reiškia — raistas, pelkė, pelkėta vieta; b) r a d i m i č i a i, gyvenę kairiajame Dniepro krante, dabartinėj Mogiliovo gubernijoj, c) v i a t i č i a i, gyvenę upės Okos baseine.

3) *Šiaurinei* grupei priklausė: a) k r i v i č i a i, suskilę į dvi šaki, į rytiečius ir vakariečius; rytiečiai krivičiai gyveno paliai Volgos viršūnę, ir vakariečiai — paliai Vakarų Dvinos viršūnę; šių pastarųjų centras — Smolenskas; b) p o l o č a n a i, priklausę krivičių grupei; c) s l o v ė n a i, kurių centras Novgorodas.

Šios rytų slavų padermės — ir buvo tieji pagrindiniai elementai, iš kurių vėliau, veikiant įvairiems politiniams, kultūriniams bei etnografiniams faktoriams, išsirutuliojo trys rytų slavų tautos.

I. *Ukrainiečių* tautos pagrindą sudarė rytų slavų padermės, gyvenusios dabartinėj Ukrainoj ir Galicijoj, būtent:

a) pačios pietinės rytų slavų padermės — uličiai ir tivercai; jie buvo tiesioginiai dabartinių ukrainiečių prabočiai; b) polianai, bužanai ir drevlianai, tiesioginiai dabartinių šiaurės ukrainiečių prabočiai, — jiems tai buvo prikergtas pavadinimas — m a l o r o s y. Šiame padermių konglomerate lingvistiniu ir etnografiniu atžvilgiu daugiau nusveria pietinės padermės — uličiai ir tivercai, — jie įnešė į ukrainiečių kalbą naujus reiš-

kinius. Pavyzdžiui, jų įtakoj įvyko diftongų monoftongizacija, senasai diftongas *uo* virto paprastu *i*; jų įtakoj įvyko priebalsių sukietėjimas prieš *e* ir *i;* jų įtakoj ir imta painioti *y* ir *i* (= ы, и), ir t. t. Politinių bei ekonominių aplinkybių verčiami uličiai ir tivercai veržėsi kyliu į šiaurę, į bužanų ir drevlianų sritį, pasiekdami net Pinsko žemes; veržėsi jie į vakarus, nustumdami chorvatus į kalnus ir užimdami jų vietą. c) Ukrainiečių kalbai priklauso ir dabartinės tarmės, vadinamos u g r o - r u s ų, k a l n i e č i ų, g a l i c i j i e č i ų — senųjų chorvatų ainių. d) Taip pat čia priklauso polesės (polesskije) tarmės—senųjų buržanų ir drevlianų ainiai.

Dabartinė ukrainiečių literatūra, kaip ir kalba, genetiškai yra susijusi su senojo Kijevo rašliava ir kalba. Po totorių užplūdimo, sunaikintojo Kijevo kultūrinė sritis pamažėli ima atgyti, begaivindama senąsias tradicijas ir bepasiduodama naujoms vakarų įtakoms. Totorių metu praretėję Kijevo srities gyventojai pasipildo ateiviais iš Vakarų — Karpatų, Galicijos, ir t. t. Aeina Vakarų, „lotynų“ kultūros elementai, ukrainiečių išsirutuliojimas pasisuka nauja vaga. XV—XVIII amžiais bręsta ukrainiečių kalbos ir literatūros diegai. Pradedant XVIII-tu šimtmečiu literatūroj vyrauja rytinių ukrainiečių kalba. XIX šimtm. prasideda Rusijos imperijos sienose brutalus ukrainiečių kultūrinio judėjimo ir kalbos persekiojimas, užtat šis judėjimas pasireiškia itin buvusios Austrijos sienose. Ilgainiui atgyja ukrainiečiai ir buvusios Rusijos sienose. Pagaliau susidarė dvi ukrainiečių kultūrini - literatūrini sriti. Dėl politinių - istorinių aplinkybių susidarė rytiniai ukrainiečiai (buvę Rusų imperijoj) ir Vakariniai (buvę Austrijoj).

2) *Gudų* tautos pagrindą sudarė d r e v l i a n a i, perėję Pripiatės upę ir susimaišę su d r e g o v i č i a i s. Šie pastarieji buvo l i a c h ų giminės (jau daugiau vakarų slavų padermė). Drevlianai nuveikė dregovičius, kurių buvo nedaug (bloga gyvenimui žemė, pelkės), bet iš nugalėtųjų pasiėmė kai kuriuos kalbos savumus. Į gudų tautos sąstatą įėjo ir dalis k r i v i č i ų, susispietusių aplink Smolenską ir Polocką. Galimas daiktas, čia įėjo ir s e v e r i a n ų dalis XIII—XIV — šimtmečiais, susidėjus politinėms aplinkybėms, visos šitos padermės įėjo į Lietuvos Valstybės sąstatą ir ėmė sudaryti g u d ų (=bielorusų) kalbinį vienetą — tautą. Savaimingos gudų kalbos pažymius aptinkame pradedant XIV amžiaus raštais. Iš XV ir XVI tokių

rašliavos paminklų yra jau nemaža. Minėtosios rytų slavų padermės, patekusios į Lietuvos valstybės sąstatą, savaime ėmė nutolti nuo kitų rytų slavų grupių, ypač nuo rytinių. Ryšiai, žinoma, nebuvo visai nutraukti, bet jie buvo gerokai susilpnėję. Jiems buvo labiau prieinamas Vakarų kultūros lobynas, negu rytų slavų rytinėms grupėms.

Gudų literatūros pradžia — tai buvo tolimesnis, nežiūrint lokaliniais elementais nudažytos kalbos, senosios bendros rusų „kijeviškosios" literatūros tęsinys. Pirmas nuosavios gudų literatūros laikotarpis apima XIV—XVII štm. gadynę. Iki šiam laikui gudų kalba rutuliojosi lietuvių ir lenkų įtakoj. Ypač polonizmų daug atsiranda. Sulenkėjus gudų inteligentijai aptilsta gudų literatūra, inteligentai raštams vartoja lenkų kalbą. Naujas periodas gudų kalboj ir literatūroj prasidėjo XVIII amž. pabaigoj — XIX amž. pradžioj. Šio laikotarpio gudų literatūroj vėl imama vartoti gyvoji gudų kalba, kurioje tenka konstatuoti velikorosų įtakos elementai. XIX amž. pabaigoj ir XX-tam amžiuj pasireiškė gudų kalbos ir literatūros atgijimas.

3) *Velikorosų* tiesioginius prabočius tenka įžiūrėti r y t i n i ų k r i v i č i ų (vakariniai krivičiai įėjo į gudų sąstatą), s l o v ė n ų, r a d i m i č i ų ir v i a t i č i ų asmenyje. Šios rytų slavų padermės, priėmusios elementus, kuriuos joms atnešė emigrantai iš pietų, iš Kijevo srities, priėmusios įvairius elementus iš suomių, tiurkų padermių, su kuriomis susidūrė, ilgainiui ir sudarė velikorosų tautą ir kalbą. Velikorosų tautos atsiradimas yra datiruojamas: XIII-to štm. pabaiga, XIV-to štm. pradžia,—šiam laikotarpy ir pasireiškia charakteringi velikorosų kalbos savumai.

Velikorosai ilgainiui imta vadinti rusais, jų kalba ir literatūra — rusų kalba ir literatūra. Tačiau terminas „Rus'", rusai — turi savo istoriją, kuri paaiškina, koks turinys reikėtų šia savoka apimti: sąvokos turinys yra tampriai susiję su jos istorija.

2. TERMINAS: RUS', RUSAI

Terminas „Rus'" („ Русь ") nėra nei senas, nei tautinis terminas, jis yra daugiau politinis. Vardu „Rus'" ėmė vadintis istorinio laikotarpio angoje Kijevo-Padnieprio gyventojai. Besiplečiant Kijevo galiai tuo vardu (Rus') ėmė vadintis ir visos ki-

tos rytų slavų giminės, patekusios kniazių Vladimiro, Jaroslavo ir kt. žinion. Bet tuo vardu dar negreit ima vadintis Novgorodas, vakarinės rytų slavų dalys. Dar XII—XIII-tam amžiuj novgorodiečiai vardu „Rus'" vadina tiktai Kijevo sritį, pietus. Politinė termino prasmė ilgainiui išsiplėtė ir į kultūrinę sritį. Giminės, pasidavusios Kijevo kultūros įtakai, ypač, besiplatinant krikščionybei, ėmė vadintis r u s a i s, o nauja tikyba, krikščioniška, ėjusi per Kijevą ir iš Kijevo, pavadinta — r u s i š k a t i k y b a.

Kas liečia šio termino prasmę, tai jai paaiškinti yra sumanyta nemaža teorijų. Rimčiausia jų tarpe atrodo toji, kurios laikėsi vėlionis akad. prof.Šachmatovas, ir dabar laikosi prof. dr. E. Bernekeris ir eilė kitų žymių slavistų. Šios teorijos esmė yra šitokia: ji terminą „Rus'" išveda iš s u o m i š k o švedų pavadinimo. Suomiai švedą vadiną r u o t s a l a i n e n, o Švediją R u o t s i. Termino „rus'" išvedimas iš „ruotsi" yra pateisinamas filologiškai, jis net ir rusų metraščio liudijimus atitinka.

Suomių žodį s u o m i senieji rusai tardavo s u m' („ сумь "). Vadinas, suomių *uo* rusuose skambėjo *u;* iš suomių *suo* — rusų kalboje pasidarė *su.* — Taip-pat ir iš suomių *ruo* — turėjo rusų kalboj pasidaryti *ru* —. Tačiau, kodėl iš *ruotsi* pasidarė *rus'* („ русь "), o ne ruc' („ руць ")? Juk ts=c, vadinas turėtų skambėti r u c'. Čia reikia atsiminti, kad senasai rusų *c* (ц) buvo minkštas garsas, anaiptol ne tolygus *ts* (vadinas, čia ts=c). Todėl suomių *ts* rusų kalboje negalėjo būti perduotas garsu *c,* — jis perėjo į *s.* Atrodo, net patys skandinavai suomių r u o t s i tardavo, kaip r o s (palyg. estų — r o t s, votiakų — r o t s i).

Rusų metraštininkas terminą r u s' supranta, kaip vienos v a r i a g ų giminės pavadinimą. Metraštininko sąmonėje r u s' reiškia švedai, normanai, nelyginant kaip ir nūdien suomiui švedas yra r u o t s i. Kodėl suomiai tokiu vardu pavadino švedus — kitas klausimas. Aišku tiktai, kad suomiai šio pavadinimo iš slavų nesiskolino, visų pirma, todėl, kad suomiai pažino normanus seniau, negu slavai, ir, antra, suomiams r u o t s i buvo žinoma kur kas seniau, negu tasai pavadinimas būtų galėjęs ateiti į šiaurę iš Padnieprio.

Iki IX amžiaus terminas r u s' slavų giminėse nėra žinomas. Tame amžiuj kalbamąjį terminą atnešė ateiviai

normanai, tuo vardu buvo pavadinta slavų kariuomenė, d r u ž i n a, kurią organizavo ir kurios prieky buvo normanai. Ilgainiui tuo vardu pasivadino ir šiaip slavai, — kai atėjūnai normanai ištirpo slavų tarpe. Šitokio reiškinio pavyzdžių randame ir kitur. Panašus dalykas įvyko V-tam šimtmety. Vakarų Europoj, kai ateivė germanų padermė f r a n k a i nukariavo g a l u s; ilgainiui nugalėtojai ištirpo nugalėtųjų tarpe, tačiau savo vardą paliko naujai iš „tirpinio“ susidariusiai tautai — p r a n c ū z a m s (F r a n c e). Tas pat atsitiko ir Bulgarijoj. Pradžioj b u l g a r a i s vadinos visai net ne slavų tauta (tiurkų), kuri apie 680 metus atsikraustė į žemes, buvusias tarp Dunojaus ir Balkano (kalnai), nukariavo ten gyvenusius slavus, sukūrė valstybę, — ištirpo vietos gyventojų tarpe, pasidarė slavais, o krašto, valstybės, drauge ir tautos vardas pasiliko — tiurkiškas: b u l g a r a i. Lygiai panašiai atsitiko ir R u s’ reikalu. Kaip žinoma, pirmieji „rusų“ valstybės kūrėjai buvo normanai, kurie vos X-tam šimtmety susimaišo su slavais ir juose ištirpsta. Pirmųjų rusų kniazių pavadinimai — normaniški. Pav. O l e g, O l g a (palyg. Helagr, Helga, heilig). Į senąją rusų kalbą įsiterpė nemaža normaniškų žodžių; pav., p u d, j a k o r’, t i u n (palygink: pfund, ankor, tion). Ir šiaip daug senosios „rusų“ istorijos dramatiškų momentų yra susiję su normanais. Šiuos sumetimus pailiustruoja istorijos pavyzdžiai.

IX—X-tą šimtmečiais „Rusijos“ šiaurėje kartkartėmis susiburia daug įvairių giminių, net tautų, — gyventi pasidaro ankštu*). Į vakarus jos negali keltis, nes neleidžia lietuvių, lenkų giminės, Karpatai. Kelią į rytus pastoja įvairios nomadų tautos. Į šiaurę neleidžia suomių giminės, pelkės, neišbrendamos girios. Tat susibūrusios giminės traukia į pietus „didžiuoju vandens keliu“ iš „variagų į graikus“ („iz variag v greki“), paprastai siekdamos tikslo: nukariauti Cargriadą. Jau 860 m. pasirodo pas Cargriadą gausi „rusų“ flotilija. Maždaug apie tą laiką atvyksta iš Novgorodo į Kijevą variagų vadai A s k o l’d ir D i r. Kokiai dvidešimčiai metų praslinkus, kitas, naujas variagų vadas O l e g, surinkęs variagus, slovėnus, krivičius, „čud’“, „mer’“ ir kt. padermes, paima Kijevą. Čia sustiprinęs savo būrius Olegas iššygiuoja į Cargriadą. Tokia sudėtinga etnologiniu atžvilgiu jo kariuomenė ir vadinosi r u s’. Praslin-

*) Žiūr. A. Š a c h m a t o v. Vvedenije v istoriju ruskago jazyka.

kus maždaug 35-ms metams naujas variagų vadas Igor, sutelkęs variagus, slovėnus krivičius, — vėl žygiuoja į Cargriadą. Ilgainiui būtų galima pažymėti visą eilę šitokių žygių iš šiaurės į pietus. Šio stichijinio judėjimo priešaky stovėjo jo organizatoriai ir vadai normanai - ruotsi, patys gyvenę tarp suomių ir slavų giminių. Todėl tat ir jų vedamieji pulkai, družinos, buvo pavadinti ruotsi - rus'. Tuo vardu juos pažino ir dabartinė Ukraina, ir Chersono graikai, ir Byzantija. Todėl ir pas Kijevą sudarytoji valstybė buvo pavadinta Rus' - Rusija. Todėl ir Juodoji Jūra, dėl šių „rusų" žygių į Cargriadą, buvo ilgainiui pavadinta Rusų Jūra.

Vadinas, terminas rus' pradžioj buvo suomiškas normanų pavadinimas, vėliau perėjęs į slavus. Esmėj rus' ir pat pradžioj skyrės nuo variago. Šį skirtumą akad. Šachmatovas aiškina pasiremdamas istorijos daviniais.

Esą Rus', žygiuodama iš šiaurės į pietus, verbavo į savo družiną geresniuosius, energiškesniuosius vyrus. Jiems išvykus į pietus, šiaurėj pakrikdavo jau kiek nusistačiusi ekonominė bei politinė tvarka. Apie kilusiąją netvarką net rusų metraštininkas rašo. Esą, likusios vietoje tautos „pradėjo pačios save valdyti ir nebuvo jose teisybės, ir sukilo giminė prieš giminę, ir prasidėjo tarpusavi vaidai, ir pradėjo kariauti vieni su kitais". Ši metraštininko pastaba liečia slovėnus, krivičius, čud', mer', ves' (šios trys paskutinės suomių giminės). Kai ru' išėjo į pietus, likusieji slavai ir suomiai pradėjo smurtą prieš čia dar pasilikusius normanus; ypač aktingai smurte dalyvavo slovėnai, krivičiai ir mer'. Likusieji normanai buvo išvyti, jie išsislapstė tarp suomių giminių, — čud' ir ves'. Apsistoję čionai jie ėmė šauktis pagalbos iš užjūrio, — kviesti skandinavus normanus. Šie netrukus ir pasirodo slavų dirvoje. Nauji ateiviai suomiams buvo tie patys ruotsa laiset, kaip ir senieji jų valdovai, nes suomiai, kaip minėta, ir pačią Skandinaviją vadino Ruotsi. Bet slovėnams ir krivičiams tai buvo jau nebe „rusai", nebe „Rus'" nuėjusi į pietus ir ten pasilikusi, bet variagai. Šie slavai ir Skandinaviją (Švediją) vadino Variagų žeme (Variažskaja Zemlia), ir Baltijos jūrą vadino Variagų jūra.

Vadinas, terminas variag yra vėlybesnis už terminą rus': juo pavadinti vėliau pašauktieji ir atėję normanai.

Tokiu būdu terminas rus', prigijęs Kijevo srity, ilgainiui išsiplėtė ir į kitas rytų slavų žemes bei padermes. Tiksliausia

būtų todėl terminą r u s a i vartoti—kaip rinktinį vardą visoms trims rytų slavų tautoms pažymėti: velikorosams, gudams ir ukrainiečiams. Jie visi, istoriškai imant, yra lygiateisiai rusai. Pavieniui imant, ukrainiečiai, paskum gudai turėtų daugiau teisės tuo vardu vadintis. Tačiau ilgainiui gudai ir ukrainiečiai ima šiuo pavadinimu bodėtis, o velikorosuose jis itin prigija. Velikorosų Maskvos valstybė, ypač pradedant XVII-tu šimtmečiu, ima monopolizuoti rusų vardą, ima vadintis rusų valstybe, velikorosų literatūra jau seniai pavadinta rusų literatūra. Tradicija, politinio bei kultūrinio gyvenimo aplinkybės, terminus „rusas" ir „velikorosas" padarė beveik sinonimais. Todėl tat akcentuojant terminų R u s', r u s s k i j istorišką prasmę, vis tiktai literatūros mokslo reikaluose tenka pasiduoti šiokiadienei tradicijai ir velikorosų literatūrą tenka vadinti rusų literatūra. Kitaip sakant, tradicija termino rusas prasmę susiaurino, pastatė jį šalia ukrainiečio bei gudo, bendrinį vardą padarė eiliniu.

3. KIJEVO VALSTYBĖS ĮKŪRIMAS

Rusų valstybės pradžią tenka datiruoti IX-tu šimtmečiu. Palyginant su Vakarų Europa rusų valstybės įkūrimas buvo gana pavėlavęs dalykas. Kai Rusuose vos pradeda pasireikšti valstybinė sąmonė, Vakarai jau seniai gyveno plačiu valstybiniu gyvenimu, dalyvavo dideliuose kultūros darbuose. Su valstybės įkūrimu Rusuose beveik sutampa ir krikščionybės pradžia, — tas naujas neregėtas rytų slavams kultūrinis faktorius. Su krikščionybe rusų valstybėn pradeda ateiti raštas, literatūra, mokslas, — patekdami į visiškai neparuoštą dirvą. Vakarai jau seniai turėjo turtingą literatūrą, filosofiją, tautosaką, Rusuose vos vos pradeda formuotis rašliava. Vakaruose viduramžio gadynė plačiai paruošė renesansui dirvą,—Vakarų renesansą gal net ne kartą būtų galima pavadinti viduramžio evoliucija su revoliuciniais pažymiais, Rusuose gi tuo tarpu viskas teko pradėti iš naujo dirbti. Vakaruose veikė, kaip galingi kultūrinimo faktoriai, antikinės kultūros palaikai, Rusuose gi dar ilgą laiką apie juos supratimo netūrėta, — rusai dar ilgai gyveno patriarchališku gyvenimu. Tai, ką Tacitas (53 — 117) kalbėjo apie senovės germanus, tai būtų galima pakartoti, tūkstančiui metų praslinkus, ir apie rytų slavų gimines.

Valstybės įkūrimas rytų slavų giminių gyvenime turėjo lemiančios reikšmės. Valstybė pasidarė jungiančiu įvairias rytų slavų gimines ir padermes centru. Ir valstybė įkurta buvo kelių slavų padermių bendromis pastangomis. Pastangų bei pajėgų bendrinimas tęsėsi, žinoma, ir valstybę įkūrus. Šio bendrinimo rezultate ėmė šlifuotis įvairios dialektinės bei etnografinės skirtenybės, ėmė formuotis bendra kalba, vienalypė tauta. Jei valstybė nebūtų įsikūrusi, šitos skirtenybės būtų galėjusios labai plačiai išaugti. Nes tuomet rytų slavų padermės buvo išblaškytos po labai plačius plotus. Rytų slavų pietinės grupės gyveno tose srityse, kur galėjo būti Byzantijos ir tautų, gyvenusių Juodosios jūros pakraščiais, įtaka. Rytinės grupės susidūrė su chazarų*) kultūra, kurios įtakos negalėjo išvengti. Rytų slavų šiaurinės grupės užėmė baltų tautų kultūros įtakos rajoną. Šių įvairių įtakų rezultate rytų slavų dialektiniai ir tautiniai savumai būtų galėję labai toli nueiti, ir tai nebūtų galėję neatsiliepti į rusų tautos ir rusų kultūros formavimąsi. Valstybei gi įsikūrus šios skirtenybės pamažu ir ėmė šlifuotis bei niveliuotis.

Rytų slavų valstybę sudarė tos giminės, kurios buvo arčiau Byzantijos kultūros įtakos. Šiai įtakai jos greičiausia pasidavė ir toliau ją perdavinėjo į šiaurę kitoms rytų slavų giminėms. Gabesnieji, judresnieji žmonės iš šiaurinių giminių tarpo ėmė traukti į Kijevą—kultūros centrą. Šiaurėje susilpnėjo kultūros ryšiai su baltais. Chazarų valstybės sugriuvimas atitraukė slavus nuo rytiečių kultūros. Kijevo, kaip kultūros centro, reikšmė dar labiau padidėjo: Byzantijos kultūros pradžiodaloms atsivėrė dar platesni vartai į rytų slavų gimines.

Kaip teisingai kartą pastebėjo akad. Šachmatovas, — visais laikais, esant visokioms aplinkybėms, civilizacija eina vienu keliu: ji skverbiasi į kiekvieną šalį per jos miestus bei prekybos centrus. Miestelėnai, inteligentija, pirkliai, valdantieji sluoksniai yra civilizacijos pionieriai. Plačiausios masės seka pavyzdžiu priekin pasišokėjusių elementų. Centro kalba pasidaro visos giminės, visos valstybės kalba. Istorijos atminty, pavyzdžiui, Maskvos miesto kalba pasidaro Maskvos valstybės kalba ir, ilgainiui, visos Rusijos. Maskvos—literatūros—kalbos elementai pereina ir į valstiečių kalbą. Lygiai tokia pat būklė buvo ir naujai įkurtoje Kijevo valstybėje — senojoj Rusijoj.

---

*) Chazarai — semitai, „karaimai“.

Tokiu būdu Kijevo valstybės įkūrimas, sujungęs įvairias slavų gimines, padėjo pagrindus vienalypei tautai. Antra vertus, Kijevas buvo tasai centras, iš kurio į kitas rytų slavų gyvenamas sritis plito byzantiškos kultūros įtaka, atėjusi drauge su krikščionybe, pietų slavams tarpininkaujant.

4. KRIKŠČIONYBĖS PRADŽIA RUSIJOJE

Jei įkurtoji valstybė, sujungdama įvairias gimines, davė vienalypės tautos pradžią, tai ir krikščionybė rusams buvo nemažiau lemtingas faktorius. Ji davė rusams moralinės sąmonės pradžią, sujungdama rusus kultūriniais pagrindais su Vakarais. Tačiau istorijos bėgy ji pasidarė siena, skyrusia Rytus nuo Vakarų. Padėtis ir buvo tuo reikšminga, kad krikščionybė atėjo į Rusiją bažnyčios skilimo gadynėj.

Šį laikotarpį buvo jau aiškiai pasireiškę du skirtingu krikščionių pasauliu: Rytų ir Vakarų krikščionys. Šiam laikotarpy jie buvo tiek jau skirtingi, kad davė dviejų priešingų, viens su kitu kovojančių, lagerių įspūdį. Skirtumą pagrindė daugelis faktorių.

Rytiečiai rėmės graikiškuoju, elenų pradu, vakariečiai, — išaugo iš lotynų kultūros, vartojo jos reikšmingąjį simbolį—lotynų kalbą. Šiais pagrindais išaugo du skirtingu kultūros tipu. Kultūrinis skirtingumas veikiai įgavo politinių pažymių, ir bažnytinė nesantarvė perėjo į politinę plotmę — į aršią kovą dėl valdžios. Vakarų bažnyčios ideologijos reiškėjams rytiečiai atrodė atskalūnais, kuriems jie siūlė grįžti į tikrąją bažnyčią — pripažinti Romos vyskupo — popiežiaus—primatą. Rytiečiai, besigindami, pereina į puolimą. Jie ne tik atsisako pripažinti popiežiaus primatą, samprotaudami, kad jis esąs tik Romos vyskupas, — jie skelbiasi, kad jie esą tikrosios bažnyčios sargai. Jie esą Romos imperijos tiesioginiai įpėdiniai, ir jų vyskupas esąs — pirmas vyskupas, vyriausias! Ilgainiui kova įsismarkėja, vieni krikščionys antruosius ima atskirti nuo bažnyčios, prakeikti. Ypač smarki kova buvo, kai Rytuose viešpatavo patriarchas Fotijus, o Vakaruose — popiežius Adrianas.

Šitokios kovos metu krikščionybė ateina į slavus. Ateina kovojanti krikščionybė su neišvengiamais karingumo pažymiais — įsikarščiavimu, fanatizmu, polemine literatūra. Kovojanti krikščionybė ir žalius neofitus įtraukia į savo žygių ratą.

Bažnyčių skilimo kultūrinė reikšmė čia yra labai žymi, nes ji sudarė premisą tolimesniam Vakarų ir Rytų pasaulio kultūriniam išsirutuliojimui.

Vakarų krikščionybės centras — Roma, kaip seniau, ji buvo pasaulinės valdžios centras. Ir dabar dar ji eina prieky smulkių valstybių. Išnykus pasaulinei jungiančiai valdžiai, ėmė ją atstovauti Romos vyskupas, — pasaulinė popiežiaus valdžia vis plačiau ir plačiau pripažįstama. Susipešę germanai bylinėjas pas popiežių, kaip teisėją. Popiežius, pradedant Karolio Didžiojo laikais, jau vainikuoja karalius, vadinas, pasidaro pasaulinės valdžios šaltinis. Otonas I, berankiodamas subyrėjusią Karolio Didžiojo valstybę, gali savo tikslo pasiekti tik popiežiui leidus. Kiti imperatoriai, nenorėję pripažinti, kad popiežiaus valdžia yra aukštesnė už pasaulinę, vadinas, už imperatorių valdžią, kovoj buvo sutriuškinti ir išniekinti. Viduramžio Vakaruose įsigyveno aiški sąvoka: bažnyčios valdžia yra aukštesnė už pasaulinę valdžią.

Rytuose, Byzantijoj vyravo priešingas įsitikinimas: ten pasaulinė valdžia buvo aukštesnė už bažnyčios valdžią. Ten imperatorius — visagalis, ten bažnyčia jam nusilenkia. Net patriarchą Fotijų, prie kurio įvyko bažnyčios skilimas, imperatorius Leonas VI ištremia į Armeniją: nepatiko imperatoriui Fotijaus politika — šis ir mirė ištremty. Keičias imperatorius — keičias ir bažnyčios galva, patriarchas, nes šis yra tik imperatoriaus politikos įrankis.

Jei Vakaruos gyvenime nenustoja reikšmės romėnų teisės normos, tai Rytuose viešpatauja Azijos teisinės pradžiodalos — despotizmas, ir su juo susijęs fanatizmas.

Į slavus byzantišką krikščionybę atnešė vadinamieji slavų apaštalai, slavų rašto kūrėjai: šv. Kirilas (827—69) ir jo brolis Metodijus (†885), pagaminę pirmąsias slavų knygas. Judviejų mokiniai atnešė krikščionybę ir į rytų slavų sritį.

Kaip sakyta, krikščionybė ėjo į rusus kariaujanti, ir, kaip tokia, pasižyminti ypatingu nepakantumu. Ji įskiepijo ir slavams savo pažiūras į aplinkinį pasaulį, — į antikos ir vakarų kultūrą, į nekrikščionių pasaulio reiškinius. Pasiremdama viešpaties vardu ji mokė slavų barbarus, kad tik Byzantijos krikščionybė yra vienintelė tikra Kristaus įkurta ir palaiminta religija, ir kad visos kitos religijos — klaidingos, eretikiškos, jeigu tik jos nėra stačiai šėtono padaras.

Suprantama, kad šitos pažiūros buvo perkeltos ir į literatūrą, ir ten jos skambėjo nemažiau žiauriai. Neatsižvelgiant literatūros turinio buvo stačiai neigiama visa nekrikščionių literatūra. Ne daug geriau buvo vertinama ir Vakarų Europos literatūra: geriausiu atveju tai buvo tik antraeilės rūšies medžiaga, kuria g a l i pasinaudoti t i k r o s i o s krikščionybės atstovas savo darbams. Dėl šios daugiausia priežasties Byzantijos literatūra — tas rusų literatūros šaltinis, — ne tik nejungė rusų su antikos pasauliu, bet, priešingai, ją atskyrė nuo antikos: šiuo atžvilgiu Byzantija neatliko savo istorinio uždavinio, nes jo ir nenorėjo atlikti — neskelbė antikos kultūros slavų pirminių giminių tarpe. Pati Byzantija IX—X-tam šimtmety jau turėjo savo įžymesnių literatūros darbininkų ir filosofų — ji jau buvo pergyvenusi antikos kultūros vieną kitą „renesansiuką“, bet ir to visa slavams neperdavė. Vietoj eleniško graikiškumo slavai perėmė graikišką vienpusišką byzantizmą, kovojusį su klasiškosiomis Atėnų tradicijomis. Šį byzantizmą pietų slavai savaip perdirbo ir iš pietų slavų jis perėjo į Rusiją. Pietų slavai atnešė į Rusiją byzantišką nepakantumą, siaurumą, vienpusiškumą, neapykantą, fanatizmą. Šitoks byzantizmas itin skaudžiai pasireiškė tuomet, kai rusuose įsigalėjo cerkvės ir dvasininkijos įtaka. Ir tai sunkia letena prislėgė užgimstančiąją rusų literatūrą.

5. SENOSIOS RUSIJOS GYVENIMO IR LITERATŪROS BENDRAS CHARAKTERIS

Senosios rusų literatūros bendrą charakterį nustatė tieji tikslai, kuriems literatūra tarnavo, ir tieji asmenys, kurie ją kūrė.

Kaip sakyta, svarbiausias literatūros žadintojas buvo krikščionybė: reikėjo skelbti nauja religija, reikėjo kovoti su senąja, su pagoniška. Raštas — tam labai naudinga priemonė. Šiais tikslais ir ėmės literatūros darbo pirmieji literatai — dvasininkai. Jiems buvo brangūs tiktai tieji raštai, kurie skelbia krikščionišką teisybę, kurie kovoja su tikrosios krikščionybės nerieteliais. Tie raštai jiems buvo ir brangūs, ir g r a ž ū s, — jie, greta religinių, tenkino ir estetinius interesus. Kaip senovės Romoj literatūrinio grožio sąvoka tampriai buvo susijusi su naudingumu, taip čionai ji buvo susijusi su religingumu. Taip

grožis buvo suprantamas, toks buvo pareikalavimas — toks galėjo būti ir jo patenkinimas. Todėl netenka stebėtis, kad senojoj rusų literatūroj ilgą laiką stačiai dominuoja religinis charakteris. Ir kai dvasininkai ima kurti pasaulinio pobūdžio veikalus, ir tai juose tokia raiški religinė antspauda. Vėliau atėję pasauliniai rašytojai ilgai negali išsivaduoti iš religingumo pažymių. Ir taip tęsias per ištisus šimtmečius. Ar tenka stebėtis todėl, kad net XIX-tam šimtmety rusų rašytojai taip pat daug dėmesio kreipia į religines problemas,—tai prarastojo Dievo ieško („bogaiskatelstvo"), tai žmogų dievina („čelovekobožije"), tai prieš Dievą maištą kelia!?

Senoji rusų religinė literatūra turėjo dar ypatingo pobūdžio. Kaip žinoma, rytų slavų padermės buvo kultūriškai nepasiruošusios krikščionybei priimti. Krikščionybė, patekusi į tokias pirminę būklę tebegyvenančias tautas, turi, kaip sakoma, kiek nusileisti nuo savo aukštybių, — kitaip ji neofitams nesuprantama. Ir tai neofito galvoj dažnai susimaišo ir senos pagoniškos ir naujos krikščioniškos sąvokos, — susidaro kažkoks religinis mišinys. Taip atsitiko ir senojoj Rusijoj. Ir tai atsispindėjo literatūroje.

Rusų religinė literatūra, aiškus dalykas, teko pradėti vertimais. Ir tai buvo sunkus darbas. Rusų, tiksliau, slavų rašto menas buvo dar palyginti naujas, neturėjo tradicijų, ir pritaikyti jis buvo nelengva. Todėl tat ir pirmieji vertimai tokie silpni. Juo labiau, kad vertėjai paprastai nei kalbą geriau mokėjo, nei kokį nors supratimą turėjo ir apie gramatiką. Vertėjai, būdami maža išlavinti, ir maža apsiskaitę, negalėjo orientuotis Byzantijos graikiškojoj literatūroj, — nemokėjo parinkti vertimui tinkamų veikalų: vertimui lyg tyčia pasirenkami menkos vertės raštai.

Tai liečia ne tik rusus, bet ir jų mokytojus pietų slavus: patys rusai nedaug knygų ir tevertė, — naudojosi daugiausia pietų slavų vertimais, pritaikydami juos savo reikalams.

Be žinomųjų religinių knygų verčiamas visoks šlamštas, užtat garsiųjų Byzantijos rašytojų ir filosofų veikalai paliko nepaliesti, išskyrus, žinoma, tiktai religinius rašytojus. Tat nėra ko ir beminėti senųjų graikų, elėnų raštų: jie buvo nepakenčiami. Ne veltui slavai, norėdami pasakyti, kad tas ar kitas dalykas yra pagoniškas ar šėtoniškas, sakydavo jelenьskъ. Jelenьskъ — reiškia eleniškas, bet slavams

tai buvo patsai pagoniškumas. Užtat Byzantijos kiekvienai šiukšlei buvo plačiai atverti vartai į Rusiją, jei tik buvo žinoma, kad toji šiukšlė yra graikiškos kilmės. Todėl tat atnešusi literatūrą į Rusiją krikščionybė pradėjus veikti kaip progreso veiksnys, drauge veikė ir kaip konservatizmo, stagnacijos faktorius. Kiek tai galingas buvo gyvosios minties konservatorius, galima spręsti ir iš to, kad rusai šitiek amžių patvariai laikės senosios bulgarų rašybos, bulgarų kalbos formų, bulgarų žodžiadarybos! Net XVII-to šimtmečio rusų raštuose žymu tokia sunki bulgarų kalbos našta!

Vieninteliai šviesuoliai buvo dvasininkai, popai, monachai; retai kada pasireikšdavo pasaulinis šviesuolis. Šie dvasininkai daugiausia buvo ir rašytojai. Bet visas mokslas buvo — mokėti skaityti ir rašyti. Popai, gyvendami paprastu piliečių gyvenimu, tiktai šventadieniais organizuodami pamaldas, paprastai rašto meno išmokydavo ir savo sūnus, — todėl ir jie paprastai būdavo popai. Tokiu būdu susidaro popovičių kasta, neturėjusi pavardžių; iš tos kastos tiktai XVIII-tam šimtmety prasidėjo visokie Archangelskiai, Preobražanskiai, Znamenskiai, Protopopovai, Voskresenskiai, Pokrovskiai... Pavardes popovičiai įgijo išvestas iš atitinkamų cerkvių ir šventųjų vardų. Nors akad. Pipinas ir tikina, kad XI—XII-tam šimtmety jau buvusi Kurske įsteigta mokykla, tačiau jis to patikimais daviniais įrodyti negali. Apie sistematišką bent mokyklą tuomet supratimo neturėta. Mokyklos darbą atstodavo „namų mokslas" — skaityti — rašyti pramokymas. Jei koks kniazius organizavo knygų nurašinėjimą ar vertimą, jei jis buvo bibliofilas — knygų rinkėjas, kronikų autoriai jį jau vadina filosofu. Visos pastangos Vladimiro ar Jaroslavo Išmintingojo švietimo srity pasibaigė tuo, kad jie rūpinos savo vaikus rašto meno pramokyti. Kol rusuose įsigalėjo popai, kniaziai dar palaikydavo santykius su Vakarų Europa: palaikydavo, pavyzdžiui, prekybinius bei matrimonialinius santykius, išsirengdavo kelionėn į Vakarus, vykdavo net popiežiaus globojami. Bet kai įsivyravo viešajame gyvenime popų galybė — visa tai turėjo nutrūkti. Draug su popų galybe atėjo ir neapykantos įsigalėjimas. Net bylinos dainininkas meta reikšmingą reminisenciją: popovskije glaza — zaviduščije, popovskije ruki — zagrebuščije (popo akys — godžios, popo rankos — gobšios). Vakarai jiems — ir eretikai, ir konkurentai drauge. Ir prakeikti jie todėl. Prakeikti, kam

jie žmones gyvulių vardais vadina (Léon — liūtas), o žemę — motina! Kelias popų įtakoj baisi neapykanta prieš Vakarų kultūrą, prieš latinizmą, kaip tuomet sakydvo, prieš Vakarų artimiausius kaimynus — Lietuvą ir Lenkus.

Rusams sieną nuo Vakarų sustiprino dar ir totorių įtaka. Maskvos valstybės dirvoje susitiko Byzantijos ir totorių įtakos, — jiedvi vieną kitą papildė ir abidvi sutapo. Jiedvi abidvi, neigdamos asmenybę ir kultivuodamos rytietiškos civilizacijos pradžiodalus, Vakarų Europos civilizacijai priešpastatė priešingą pradą.

Šiuo pagrindu prasideda arši poleminė literatūra, kuri vėl ilgai tenkina skaitančiosios visuomenės pareikalavimus. Drauge su šia neapykanta eina savotiškas religinis fanatizmas ir asketizmas, kas vėl palieka gilius pėdsakus literatūroje.

Žmonės buvo tamsūs, pagonizmo liekanos gyvena dar ilgus šimtmečius. Fanatiška dvasininkija skelbia joms atkaklią kovą. Kovodama su pagonybe, kovoja su įvairiais pasauliečių gyvenimo pasireiškimais — su tautosaka, su muzika, su šokiais. Į šį reikalą net XVII- tam šimtmety įsikiša pasaulinė valdžia: dar XVII-tam šimtmety surenkami caro įsakymu muzikos instrumentai ir iškilmingai sudeginami toje vietoje, kur plėšikams galvas nusukinėdavo! Kovojama su įvairiomis apeigomis, ypač su vestuvinėmis, kovojama su skomorochais, kurie yra priversti bėgti iš Maskvos valstybės kuo toliausia. Vyksta kažkoks gyvenimo skilimas. Žmonės nenori pasiduoti, nenori atsisakyti senųjų tradicijų, o cerkvė — stipri, nori juos priversti. Vyrai ir su barzdomis turi vaikščioti, kad jie būtų panašūs į Kristų. Gyvenimas pasidarė niaurus ir tylus. Kažkokia nuobodumo šmėkla apsiaučia visą Rusiją. Caras, nebeištverdamas iš nuobodumo, organizuoja mėgėjų teatrą — jam rengiami vaidinimai, o jų pasižiūrėjęs, jis turi atgailauti — „už griekus gailėtis“, — nes teatro lankymas — nuodėmė! O carienė net ir taip negali „griešyti“, negali viešai eit į teatrą, — vaidinimo žiūri pasislėpus, kad nebūtų pasipiktinimo: moteris gi — velnio tarnas! Nyku ir liūdna buvo Rusijoj, žmonės padarė išvadą, formuluotą patarlėj: Rusi jest' veselije piti...

Tapybos meno senojoj Rusijoj nebuvo, buvo tik knygų papuošimai, miniatūros, skolintos mokyklos ikonos. Skulptūra buvo nepakenčiama: popai bijojo, kad žmonės stabų neimtų garbinti. Nuo vakarų siena uždaryta, pereiti niekam neleidžia: bi-

jo, kad iš Vakarų kas erezijos neatneštų ar Vakaruose nepapasakotų apie Maskvos gyvenimo tvarką.

Kultūros darbas susikoncentravo didesniuose ar mažesniuose monastyriuose. Juose rašomos ir perrašinėjamos knygos, juose organizuojami amatai, žemės ūkio kultūra, eksporto dirbiniai. Monastyriai atstoja kredito bankus, ligonines. Ilgainiui, monastyriai pasidaro didžiausiais kapitalistais, žemės valdovais. Pavyzdžiui, Trojicko Sergijevskij Monastyr' turi daugiau kaip 100.000 galvų baudžiauninkų!

Monastyriai ir cerkvė Rusijoj itin įsigalėjo totorių gadynėj. Totoriai, rinkdami Rusijoj mokesčius, spręsdami kniazių bylas, darydami tvarką ar netvarką, monastyrių nelietė, — jiems net privilegijų suteikė. XIII—XV šimtmečiais cerkvė ir monastyriai — vieninteliai Rusų valstybės pajėgos reiškėjai. Bet jiems pirmoj eilėj rūpi ne valstybė, ne tauta, — tik p r a v o s l a v i j a.

Kai Vakaruose galingi Gediminas ir Algirdas išplečia savo valstybės plotus toli į Rytus, tuomet dar maža Maskvos valstybėlė pradeda rankioti krūvon „blogai gulinčias" žemes. Vikriai pavestoji pirkimų, palikimų, giminystės ryšių politika duoda progos Maskvai pradėti stiprėti. Kova Kulikovo laukuose su totoriais padarė pradžią Maskvos militariniam pajėgumui. Jonas Rūstusis, sutriuškindamas mažus kniazius, Maskvos galią dar labiau pakėlė.

Augant Maskvos politinei ir militarinei galybei, jos kultūrinis gyvenimas neaugo tokiu pat tempu. Rusų senosios literatūros maskviškis laikotarpis galima būtų net regresu pavadinti. Kijevo valstybėj vis tiktai buvo stipriau pasireiškusių kūrybinių individybių, Kijeve literatūra, kaip ir žmonės, naudojosi didesne laisve, ten ir knygos nebuvo tokios tolimos nuo gyvenimo. Kijevas ir su Vakarais dar sugebėjo palaikyti santykius. Maskvos gi valstybėj visa tai nutrūko. Maskvai jau Kijevo literatūra pasidarė išminties šaltinis. Liūdnas totorių palikimas, pravoslavijos ir samoderžavijos įsigalėjimas prislėgė maskviečių literatūrą ir kultūrą dar sunkesne našta, negu byzantizmas buvo prislėgęs kijeviečių kūrybą.

II. KIJEVIEČIŲ VERTIMŲ LITERATŪRA

1. CERKVĖS IR „MOKSLO“ LITERATŪRA

1. Vertimų literatūros reikšmė. Kijeviečių vertimų literatūra, tarnavusi betarpiai cerkvės reikalams, bendrai rusų literatūrai tiek turi reikšmės, kiek, iš vienos pusės, fiksavo rusų kalbos rutuliojimosi, ir kiek, iš antros pusės, tenkino gyventojų dvasios reikalus, žadino jų dvasios interesus, darė įtakos jų skoniui,—rengė psichologinę dirvą originaliai rusų kūrybai. To ar kito verstojo cerkvinio rašto prasiplatinimas jau savaime atestuoja tų laikų žmonių dvasios būklę, jų dvasinius interesus. Ne visos tokios knygos, naudotos Kijevo valstybėj, buvo pačių kijeviečių verstos. Kaip sakyta, daugelis, gal net daugumas, jų atėjo čionai pietų slavų, bulgarų, vertimu,—Kijeve jos tik buvo nurašinėjamos, „koreguojamos“, platinamos. Mes čia paminėsime tiktai svarbesnes cerkvinės literatūros vertimų rūšis.

2. Šventojo rašto vertimai. Berods, dar vadinamieji slavų apaštalai šv. šv. Kirilas ir Metodijus buvo išvertę sutrumpintą Evangeliją, pritaikytą cerkvinių pamaldų reikalams, buvo sudarytos, tariant, savaitinės Evangelijos. Šitokia Evangelijų knygą Byzantijoj buvo vadinama a p r a k o s, Vakarų bažnyčioj tai buvo pavadinta l e c t i o n a r i u m ir buvo skaitoma bažnyčiose. Seniausioji rusų knyga „Ostromirovo Evangelije“ — ir yra toksai sutrumpintas Evangelijos tekstas: jis buvo skirtas skaityti sekmadieniais bei šventadieniais. Kiek vėliau atėjo į Kijevo Rusiją ir pilnas Evangelijos tekstas, kaip būtinas tikėjimo šaltinis.

3. Psalmių knygos senojoj Rusijoj vaidino labai didelį vaidmenį—dėl šitokių priežasčių: a) jos užėmė svarbią vietą pravoslavų cerkvinėse pamaldose; b) pirminių krikščionių išmanymu šioje knygoje esą nemaža pranašyscių apie Kristų ir todėl ši knyga iš visų senojo įstatymo knygų esanti artimiausia krikščionybei, — todėl jos prasiplatinimą rėmė cerkvės atstovai.

Dar didesnės reikšmės, negu cerkviniems reikalams, ji turėjo privatiškame gyvenime: a) senųjų krikščionių išmanymu, tai buvo kilni religinė poezija, drauge net ir prasčiokams suprantama; b) tai buvo patogi knyga atmintinai mokytis, todėl kaip mokslo knyga ji išsilaiko mokyklose net iki XIX-to amžiaus; c) jos atskiri lakūs pasakymai buvo plačiai vartojami kaip aforizmai gyvenamai kalbai pagrąžinti ir jos išminčiai pagilinti; d) kaip stipri lirinė poezija ji tenkino skaitytojų estetinius reikalus, duodama impulsų savo originalei kūrybai, — šiuo pastaruoju atžvilgiu jos reikšmė rusų literatūros istorijoj buvo bene visųsvarbiausia. Pagaliau, ji pasidariusi n a m ų k n y g a, turėjo grynai praktiškos reikšmės: a) ją skaitydavo prie ligonio, kad jo dienos būtų lengvesnės; b) iš jos melsdavos prie numirėlio, kad jam kelionė į dangų būtų patogesnė; c) ją naudodavo burimo tikslams: atvožia knygą, skaito tokiu būdu pasitaikiusią psalmę ir iš jos turinio sprendžia savo abejonę. Psalmių knyga rusuose buvo vadinama p s a l t y r'. Šalia tokios paprastosios psaltyrės atsirado veikiai dar dvi naujos redakcijos, gyvenimo pašauktos. Visų pirma, eiliniam piliečiui burti iš paprasto psalmių teksto buvo gana keblu: nežinia, kaip reikia tekstas aiškinti ir suprasti. Todėl tat veikiai atsiranda būriamosios psalmių knygos — g a d a t e l'n a j a p s a l t y r'. Čia buvo pridėti komentarai, pažymėta, kada kokia psalmė reikia skaityti ir kaip ji suprasti. Jos nuorašų yra išlikusių iš XI-to šimtmečio, ir vertė ją į slavų kalbą, berods, patys slavų apaštalai.

Antra vėl vertus, psalmių knyga, be paprastumo, duodavo daug tokios medžiagos, kuri galėjo būti įvairiai aiškinama: juk tai buvo, einant senuoju įsitikinimu, ne vien tiktai poezijos knyga, — ji buvo ir pranašinga. O pranašystė — nėra toksai dalykas, kurį kiekvienas pilietis vienodai gerai išmanytų. Kad nebūtų pagundos blogai psalmių knygą aiškinti, jai buvo pagaminti atitinkami komentarai, paaiškinta, kur reikia kokių pranašysčių ieškot ir kaip jos suprasti. Tai ir buvo vadinama a i š k i n a m o j i p s a l m i ų k n y g a — t o l k o v a j a p s a l t y r' (tolkovat' — aiškinti). Kokie buvo tie aiškinimai, galima spręsti iš to, kad aiškintojai psalmių knygoj ieškojo argumentų prieš žydų tikėjimą. Esą, psalmių knygą parašė karalius Dovydas, žydas, ir jis, esą, pranašauja apie krikščionybę, Mesiją, vadinas, tokiu būdu pabrėžia, kad judaizmas yra netikra religija. Versta ji į slavų kalbą Bulgarijoj, pabaigoj

IX ar pradžioj X-to šimtmečių; jos tekstai yra žinomi iš XI—XII-to štm.

Kiek senojoj Rusijoj psalmių knyga buvo mėgiama ir darė įtakos, galima spręsti jau ir iš to, kad senovės rusų raštai psalmes dažnai cituoja, — tokių citatų randame net pas Monomachą.

4. **Parimeinik.** Tuo vardu buvo vadinamas rinkinys fragmentų iš šv. Rašto senojo įstatymo, pritaikytas pamaldų reikalui pravoslavų cerkvėse. Verstas jis buvo Kirilo-Metodijaus gadynėj, buvęs apyvartoj rusuose iki XV-to šitmečio, atstovavęs senajam įstatymui. Pilno senojo įstatymo vertimo dar ilgai nebuvo, nors jo atskiros knygos ištisai pradėtos versti jau seniai, XI—XII šimtmečiais.

5. **Služebnaja Mineja.** Tai buvo pamaldų rinkinys, sutvarkytas sulig mėnesiais,—jų tvarka buvo pritaikyta cerkviniam kalendoriui. Versta į slavų kalbą X—XI štm. Bulgarijoj. Krikščioniškos pamaldos turėjo didelės kultūrinės įtakos slavams neofitams. Cerkvėj buvo giedamos tokių Jono Damaskino, Andriaus Kritiečio ir kt. talentingų poetų religinės giesmės. Tai žadino klausytojų estetines emocijas. Šitokie rinkiniai tarnavo ne tiktai pamaldoms cerkvėj, tai buvo drauge ir skaitymo literatūra. Todėl tat cerkvinė poezija ir darė tokios didelės įtakos rusų žmonėms. Pavyzdžiui, vėliau susikūrusi tautosakos forma, vadinamoji dvasinės eilės (duchovnyje stichi), vaizdžiai parodo žymius cerkvinės poezijos įtakos pėdsakus.

6. **Agiografinė literatūra: Prolog, Četji-Mineji, Paterik.** Šios rūšies literatūra daugiausia buvo skiriama pasiskaityti, bet iš dalies įeidavo ir į cerkvinių pamaldų sritį.

Susidarius jau gana ilgai eiliai krikščioniškų kankinių ir šventųjų, juos ėmė minėti ir cerkvėse. Tam reikalui buvo skaitomi padavimai apie kankinių gyvenimą ir kančias. Ilgainiui buvo sudaryti tokių padavimų rinkiniai, sutvarkyti pagal kalendoriaus sistemą, pritaikyti kankinio minėjimo cerkvėje mėnesiui ir dienai—tokia diena būdavo arba kankinio mirties arba jo „pripažinimo“ sukaktuvės. Trumpų biografijų rikinys buvo vadinamas Prolog, o kiek platesnių—Četji Mineji,—abudu rinkinių tipu buvo sutvarkyti ta pačia kalendorine sistema. Tiktai prologai buvo skiriami daugiau pamaldoms cerkvėje, o četji-mineji — paisiskaitymui.

Prolog — pavadinimas rusų kilmės, dirbtinis. Graikai tokius rinkinius vadino synaxarion arba menologion, Vakaruose tokie rinkiniai buvo vadinami martyrologium, pietų slavai vadino sinaksar. Rusai paėmė rinkinį, turėjusį įvadą—graikiškai prologos, pamanė, kad tai yra viso rinkinio pavadinimas, ir todėl tas pavadinimas rinkiniui rusų redakcija ir pasiliko. Prologuose pradžioj ne visos dienos buvo užimtos, — buvo daug tuščių dienų. Ilgainiui šventųjų skaičius žymiai išaugo, užėmė visą kalendorių, net nebesutilpo jame. Todėl vieną dieną reikėjo minėti keli šventieji. Prologų redaktoriai, atsižiūrėdami šventųjų šventumo, nustatė ierarchiją, kokia eile jie yra minėtini. Visų švenčiausiais buvo laikomi kankiniai, — mučeniki — jie buvo garbinami pirmoje eilėje. Toliau nors ir ne tokie dideli, bet vis tik dar labai šventi — ispovedniki, — tikėjimo skelbėjai: jie nors ir nemirė kankinių mirtimi, bet dėl savo įsitikinimų labai nukentėjo. Vienu laipsniu mažiau šventais buvo laikomi šventėjai—sviatiteli,—aukšti dvasininkai, daug pasidarbavę krikščionybės naudai ir ją uoliai platinę. Visų mažiausia šventais, bet vis tiktai pakankamai šventais, kad juos būtų galima garbinti cerkvėj, buvo laikomi pavyzdingieji, — prepodobnyje, pasižymėję savo krikščioniškais žygiais. Šių pastarųjų tarpe buvo sudaryta dar savo ierarchija. Visų jų biografijos buvo labai trumpos, užimdavo paprastai ne daugiau kaip puslapį,—tai buvo greičiau ne biografija, bet šventojo žygių sąrašas. Šventųjų gyvenimo aprašymai, įdėtieji į četjiminejі rinkinius, yra žymiai didesni, kartais siekia šimto ir daugiau puslapių. Šie raštai, greta religinių tikslų, siekia jau ir grynai literatūrinių. Šventojo gyvenimas buvo laikomas pavyzdžiu, kuriuo turėtų sekti kiekvienas krikščionis, tat ir šventojo gyvenimo aprašymas turėjo skaitytojui sužadinti norą sekt šventojo pavyzdžiu, — siekė padaryti juo didesnio įspūdžio skaitytojui. Šis pastarasis siekimas yra jau estetinio pobūdžio, — jis padiktavo tam tikrą tikslo siekimo metodą: agiografinių kūrinių kompoziciją. Kompozicinė schema čia paprastai esti: a) gana smulki šventojo biografija; b) aprašymas žygių ir stebuklų, kuriuos šventasai padarė dar gyvas tebebūdamas; c) rūpestingas šventojo mirties aprašymas; d) aprašymas stebuklų, kuriuos šventasai padarė jau miręs; e) šventojo išgarbinimas, — malda, nukreipta į jį, — ši pas-

taroji kompozicinė dalis ne visuomet buvo pridėta. Kaip matyti jau iš kompozicinių dalių paminėjimo, kompozicijoj buvo aiški sistema: kiekviena sekamoji dalis siekia sustiprinti pirmesnės dalies padarytąjį įspūdį. **B** dalis daro stipresnio įspūdžio negu **a** dalis; **c**—stipresnė negu **b**; ypač jei šventasai mirė kankinio mirtimi, **c** daly nesigailėta ir vietos, ir spalvų; **d** dalis — tai jau „visiems matomas“ šventojo šventumo įrodymas; **e** — dalis — ekstazė.

Ir prologai, ir četji-mineji rusų dirvoje atsirado XII-tam šimtmety. Rusų dirvoje ir vienas, ir kitas rinkinys auga apimties atžvilgiu. Pavyzdžiui, rusų prologas XIV-tam štm. jau 3—4 kartus didesnis už graikų originalą: duoda Viešpats ir naujų kankinių, šventųjų, kurie reikia minėti; atsiranda ir apie senus šventuosius naujos medžiagos, kuri padidina šventojo garbę.

Kaip sakyta, šventųjų gyvenimo aprašymai rinkiniuose prolog ir četji-mineji buvo tvarkomi kalendoriniu principu. Buvo ir kiti rinkiniai, kuriuose kelendorinį principą atstodavo geografinis, — tai pateriki. Čia buvo garbinami kokios nors vienos vietos, kokio nors vieno monastyrio ar kurios nors vienos srities šventieji. Buvo žinomi slavuose (versti iš graikų kalbos): Sinajaus, Jeruzalės, Afono ir kiti paterikai. Buvo dar šventųjų gyvenimo aprašymai, neįėję į šiuos rinkinius, tačiau gana prasiplatinę — apie Šv. Joną Auksaburnį, Mikalojų Stebukladarį ir t. t. Ir šie gyvenimo aprašymai siekė tų pačių religinių bei estetinių tikslų, kaip ir gyvenimo aprašymų rinkiniai.

Tais laikais šventųjų gyvenimo aprašymai dažnai atstodavo žmonėms dailiąją literatūrą: jie žadino skaitytojų fantaziją, jaudino emocijas, duodavo gilaus vidujo pasitenkinimo. Nenuostabu, kad ši literatūra turėjo tokios didelės įtakos rusų originaliai literatūrai.

7. Chronografai. Chronografai arba istorinės chronikos buvo verstos iš graikų kalbos Bulgarijoj X-tam amžiuj, ir iš ten pateko į Rusiją. Rusijoj tos kronikos buvo gana ilgą laikotarpį — kelių amžių bėgyje — labai mėgiamos; jos padarė žymios įtakos ir rusų originaliai kūrybai, drauge skiepydamos rusams tą patį vienpusišką byzantizmą.

Byzantijos chronografai nebuvo istorinė chronika mūsiška prasme. Chronografai dėstė pasaulio istoriją nuo pat jo įkūrimo laikų, tiktai tas pasaulis buvo perdaug savotiškai suprantamas: jie dėstė pasaulio istoriją sąryšy su religijos istorija. Prasideda tie chronografai išdėstymu biblijinių dalykų: kaip per šešias dienas buvo sukurtas pasaulis, kaip Jieva Adoma į piktą pagundinimą atvedė, kaip jiedu buvo iš Rojaus išvyti, ir t. t.

Ši, kaip ir visa kita medžiaga yra dėstoma su pilnu įsitikinimu, kad taip iš tikrųjų ir buvo, kaip kronikoj parašyta. Nuo biblijinių dalykų tuojau pereinama į žydų tautos „istorijos" dėstymą, — žydai buvo vienintelė išrinkta tauta, pažinusi tikrąjį Dievą. Kitos tautos buvo paliečiamos tiktai tiek, kiek jos susidurdavo su žydais. Pradedant Kristaus laikais, chronografų meisteriai dėsto, pasiremdami Evangelija, apaštalų ir šventų tėvų raštais, tiktai krikščioniškų tautų istoriją, — kitų tautų, su krikščionimis nesusidūrusių, lyg ir visai nebuvo pasauly. O kadangi vienintelė tikra krikščionybė tebuvo Byzantijoj, tai ir chronografe dėstomoji pasaulio istorija pereina į siaurą Byzantijos „istoriją". Šitoks savotiškas pasaulio supratimas atitinka ir tas pažiūras į pasaulio reikalus, kurios čia buvo dėstomos: pedantiškas įsimylėjimas byzantizmą ir išdidumas santykiuose su visa tuo, kas ne byzantiška. Tokia buvo bendra byzantiškų chronografų schema. Kiti jų autoriai turinį kiek išplėsdavo, įterpdavo elenų mitų nuotrupų, į kurias buvo žiūrima, kaip į antraeilės rūšies medžiagą. Kiti vėl chronografų meisteriai biblijinei istorijai „chronologiškai" priešpastatydavo graikų istoriją. Tuomet, kai į Egyptą vykęs Jokūbas su savo sūnumis, tapusiais žydų tautos patriarchais, — tuomet esą Graikijoj viešpatavęs Kronosas su Kronidais, — šie pastarieji esą buvę tokie pat istoriški asmens, kaip ir Jokūbas su sūnumis. Kai žydams karaliavęs Dovydas, — tuomet esą prasidėję Trojos karai, ir t. t.

Byzantija buvo turėjusi ir rimtų istorikų. Pavyzdžiui, garsusis Prokopijus, buvęs valstybingumo istorikas, į savo uždavinius žiūrėjęs, kaip į menišką praeities restauravimą, savo darbuose sekęs didžiais Tito Livijaus ir Tukidido pavyzdžiais. Bet jis gyveno VI-tam šimtmety. Po jo Byzantijos teologai surietė istorijos veikalą į aukščiau minėtą chronografų

ragą. Slavusose garsėjo du chronografų tipu. Vieno jų autorius buvo Joanas Malala Antiochietis, tipiškas rytietis. Jo chronografe buvo daugiau fantastikos gerąja to žodžio prasme, vaizdingumo, poetiškumo. Autorius, plačiai paduodamas senovės legendas, daug įterpė ir poetiškos medžiagos. Todėl šis chronografas, verstas į slavų kalbą, rusuose nebuvo populiarus: atrodė, perdaug jame esą nekrikščioniškų, „eretiškų" elementų. Užtat labai populiarus buvo kitas chronografas, ne tik Kijevo Rusijoj, bet ir Maskvijoj. Jo autorius buvo Georgijus Amartola Nuodėmingasai. Šioje chronikoj buvo maža poetinių elementų, — poezijos čia buvo ne daugiau, kaip ir istoriškos teisybės, užtat čia buvo su kaupu byzantiškos religinės ortodoksijos. Šis chronografas ir darė įtakos rusų originaliams rašytojams,—ne vieno šimtmečio bėgy jis patenkino rusų skaitančiosios visuomenės istorinio žinojimo reikalą: jo buvo visiškai gana — tokie jau buvo tuomet laikai.

8. **„Gamtos mokslai"**. Kiek chronografai tenkino istorinio žinojimo reikalą, tiek visokie „Šeštodnievai", „Fiziologai", „Topografijos" atstojo gamtos mokslus, — ta pačia dvasia ir intencija.

Pavyzdžiui, Biblija sako, kad pasaulis buvo sukurtas per šešias dienas, ir kas kurią dieną buvo padaryta. Apie tokį įdomų reiškinį, kaip pasaulio įkūrimas, Biblijoj „žinių" vis tiktai buvo, palyginti, labai maža, — net viduramžio piliečio kuklaus pareikalavimo patenkinti jos negalėjo. Todėl tat ilgainiui pradedama Biblijos pasakojimą „komentuoti", papildyti įvairių detalių aprašymais. Komentarams buvo naudojama įvairi teologinė literatūra, Rytų bei Vakarų pasaulio pasakos, „mokslo" daviniai ir t. t. Tokiu būdu buvo sudaromi didesni veikalai, aiškiną pasaulio įkūrimą, nusitęsusį šešias dienas. Todėl tat ir patys veikalai pavadinti šešiadieniais, rusiškai šestodniev. Juos sudarinėjo net tokie kadaise labai garsūs vyrai, kaip Vasylius Didysis, Joanas Damaskinas, Amvrosijus Milanietis, Ispanijos vyskupas Severijonas ir kt. „Šestodnievas" į rusus pateko Joano, Bulgarų egzarcho (IX—X) redakcija. Joanas Egzarchas, pasinaudodamas pirmtakūnų pavyzdžiu, „šestodnievą" savotiškai perkompiliavo, įtraukdamas naujos medžiagos, kurios senesniuose Byzantijos „šestodnievuose" nebūdavo. Kokios rūšies buvo „šeštodnievų"

teikiamos žinios, galima spręsti, pav., iš samprotavimo apie dangų ir žemę. Autorius sako, klydę esą senieji filosofai, kurie tikino, kad dangus susideda iš 4 stichijų: ugnies, vandens, oro ir žemės; klydę esą ir tie filosofai, kurie tikino, kad dangus yra penktoji stichija ir vadino jį efiru; klydę jie visi, nes Mozė yra aiškiai pasakęs, kad Dievas sukūrė dangų ir žemę.

„Šestodnievų“ „žinios“ apie įvairius gyvulius buvo semiamos iš kitų knygų, „fiziologais“ vadinamų.

Fiziologai — tai buvo rinkiniai novelių apie įvairius gyvulius, paukščius, žvėris. Čia buvo surinkti padavimai, pasakos, legendos, epo nuotrupos ir t. t. Čia buvo aprašoma, kaip koks gyvulys atrodo, gyvulio charakterio savumai, jo naudingumas žmogui. Drauge buvo nurodoma ir gyvulio moralinė reikšmė. Viduramžis iš viso buvo kiek pamišęs visokios simbolikos reikaluose. Tat ir viduramžio „gamtininkams“ ne tiek rūpėjo teisingai aprašyti gyvulys, kaip jis tikrovėj atrodė, — kiek jiems rūpėjo įkalbėti skaitytojui, kad gyvulys simbolina tokį ar kitokį dvasios savumą. Pavyzdžiui, aprašinėjama lapė. Gyvenimas jos esąs vylingas: kai ji išalkstanti ir negaunanti ko paėsti, ji einanti ir atsigulanti kur paliai namus, apsimetanti negyva; vos tik paukštis ant jos nusileisiąs ir pradėsiąs lesti, ji tuoj paukštį pagaunanti ir suryjanti. Toks esąs ir velnias — vylingas apgavikas, ir jo darbai esą pikti: kas panorės jo kūno paragauti — numirs; o jo kūnas esąs — pavydas, godumas, paleistuvavimas. Paskum nurodoma dar, ką kalbėjo apie lapę karalius Saliamonas ir kiti išmintingi vyrai: lapės pagalba aiškinama senovės raštai. Šitokiu būdu „fiziologuose“ kalbama apie kokias penkias dešimtis gyvulių. Greta lapės, liūto ir kitų realių gyvulių „aprašinėjami“ čia, kaip realūs, Sirenos, Ksentavras, Feniksas; greta gyvulių „aprašinėjami“ ir mineralai (pav., titnagas, magnitas, almazas), ir augalai.

Kadangi į gyvulių „aprašymą“ buvo įterptos ir epo nuotrupos, tai „fiziologų“ kai kurios dalys turėjo ir poetinių savumų, žadinusių skaitytojų fantaziją ir davusių medžiagos tautosakos kūrybai. Iš tikrųjų, vėliau rusuose ima atsirasti tautosakos kūrinių, kuriuose aiškiai matyti ir tema ir medžiaga, atėjusi iš „fiziologų“.

Geografijos ir kosmografijos žinių slavams teikė Egypto monachas, gyvenęs VI štm., Kozma Indiklopov savo

veikalu „Christianskaja topografija“. Jis baisiai piktinas, kad įvairūs stabmeldžiai, pasiremdami geometrija ir saulės bei mėnesio užtemimų daviniais, tikrina, kad visata esanti sfera. Iš kur jie esą tai žino? O jis žinąs teisybę, — ne pats pramanęs, bet iš Dievo raštų sužinojęs: žemė esanti keturkampė lyguma, kurios ilgis du kart didesnis už plotį. Jis žinąs, kad aplink žemę esąs okeanas, o už jo — dar žemė; ten ir buvęs rojus. Šios pastarosios pakraščiuos esanti aukščiausia siena, kuri viršuje išsilenkianti ir sudaranti dangaus skliautus. Ten esanti ištiesta skaros pavidalu kietybė (tverd'), skirianti žemę nuo dangaus, kuriame gyvenąs Dievas ir visi Jo šventieji. Šitokius dalykus Kozma Indiklopovas esą ir sužinojęs iš šventųjų knygų. Tos jo išminties ir slavai ilgai dar mokėsi.

9. **Rinkiniai.** Kaip Vakaruose, taip ir Byzantijoj ilgainiui ėmė sudarinėti iš įvairių autorių visokių fragmentų rinkinius didaktiniu tikslu. Tokie rinkiniai buvo vadinami įvairiais vardais. Labai garsus rinkinys buvo Bitės (Vakaruos — Florilegia): esą, kaip bitės medų renka iš įvairių žiedelių, taip ir rinkinio sudarytojas rankiojąs išmintį iš įvairių autorių. Tokie rinkiniai paprastai padalomi į skyrius: apie turtingumą, apie darbštumą, apie išmintį, apie teisybę, ir t. t. Kiekviename skyriuj viena tema sujungta visokie fragmentai iš Šv. Rašto, bažnyčios tėvų, poetų, istorikų, filosofų. Tokio tipo rinkiniai į Rusiją ateina gana anksti. Jų yra išlikusių net iš 1073 ir 1076 metų. Jie paprastai vadinami „Svjatoslavovy Izborniki“, bet turi ir platesnį pavadinimą: „Sъborъ otъ mnogъ otьcь tъlkovanija o nerazumnyichъ slovesachъ vъ evangeliji i vъ apostole i vъ inechъ knigachъ vъ kratce sъloženo na pamiatь i na gotovъ otvetъ — „rinkinys iš daugelio tėvų: paaiškinimai apie nesuprantamus žodžius Evangelijoj ir Apostole ir kitose knygose, trumpai išdėstyti atminčiai ir gatavam atsakymui“ Šis pavadinimas apibūdina ir rinkinio charakterį. Tai dar nebuvo pilna prasme „Bitės“ (tikrosios „Bitės“ atėjo vėliau negu šie rinkiniai), bet charakteris ir sistema ir čia buvo tokie pat, kaip ir „Bitėse“: ir čia greta grynai religinių dalykų, Evangelijos aiškinimų, ėjo istoriškos žinios, samprotavimai apie romėnišką, žydišką, makedonišką, egyptišką, elenišką mėnesių paskirstymą, ir panaši medžiaga. Šiuodu abu rinkiniu buvo sudaryti Byzantijoj, išversti į bulgarų kalbą. Jie vadinami

Sviatoslavo rinkiniais todėl, kad jie buvo nurašyti didžiajam kniaziui Sviatoslavui Jaroslavičiui.

Be to, dar buvo išversta, rinkiniais ir pavieniai, daugelis veikalų tokių krikščioniškų rašytojų, kaip Jonas Auksaburnis, Efremas Sirinas, Vosylius Didysis. Buvo rinkiniai, žinomi vardais: „Zlatoust", „Margarit", „Izmaragd", „Kateny", etc.

2. BELETRISTIKA: LEGENDA, APOKRIFAS

Modernišku terminu b e l e t r i s t i k ą norėtumėm pažymėti platų senovės rusų literatūros vertimų skyrių, apimantį gana įvairią literatūrą, kurios apimtis sunku būtų tiksliai nustatyti. Ji iš vienos pusės susieina su cerkvine, su „mokslo" literatūra, iš antros pusės su tautosaka. Pasilikdama šitokiame vidury, ji nesudaro vienalypio vaizdo. Svarbiausią vietą čia užima legendos ir apysakos.

Legenda, kaip literatūros forma, labai senas dalykas, jos šaknys paskęsta amžių gelmėse. Legendą žinojo senosios tautos, ją uoliai kūrė ir naujosios, krikščioniškos. Krikščioniškos legendos kilmė yra aiškinama šitokiu būdu: jos kilmę esą padiktavo tikinčiųjų noras papildyti ir paaiškinti tai, kas jiems atrodė nepakankamai pilnai išdėstyta šv. Rašte. Juo įdomesnis kuris nors įvykis ar asmuo paminėtas šventame Rašte, ir juo mažiau apie jį suteikta žinių, juo labiau legenda veikia fantaziją, besistengdama nedateklių papildyti. Žmogaus sutvėrimas, pirmoji nuodėmė, išvarymas iš Rojaus, Adomo ir Jievos gyvenimas žemėj, Saliamono išmintis, Kristaus jaunystė, pasaulio galas, ir pan. temos jaudino fantaziją ir pašaukė eilę papildymų—legendų. Akad. P y p i n a s sako, kad be 4 kanoninių Evangelijų seniau buvo sukurta dar kokios 30 nekanoninių, legendinių, iš kurių iki mūsų laikų išliko septynetas. Šitokiu būdu susikūrusios legendos sudarė platų religinį epą, turintį ilgą savo literatūrinę istoriją. Nes senoji krikščioniška legenda pati savaime yra jau sudėtingas dalykas. Į jos sąstatą įėjo senos žydų legendos pradžiadalos, graikų, romėnų, rytų tautų padavimų elementai. Tokia legenda, patekdama į neofitų kraštą— rašto ar žodinio padavimo keliu — papratsai prisitaiko prie tos srities, į kurią ji patenka, įsiurbia čionai naujų charakteringų elementų. Bekeliaudama iš tautos į tautą, iš krašto į kraštą, ji keičiasi, prisitaikydama prie kultūrinio lygmens to-

sios srities, į kurią ji patenka. Tokiu būdu į legendos sąstatą patenka įvairiausi, kartais vienas kitą papildantys, kartais vienas kitam visiškai priešingi elementai. Vadinas, ir krikščioniška legenda gyvena tais pačiais vidujais įstatymais, kaip ir kiekvienas epas.

Pirmaisiais krikščionybės amžiais naujai apkrikštytosios tautos tikėjo ir tomis legendomis, kaip tikrovės aprašymu, tikėjo dažnai ne mažiau, kaip ir šventu Raštu. Tikėjo, nežiūrint, kad legendos dažnai skelbė aiškiai eretiškus dalykus. Todėl oficialioji bažnyčia ėmė drausti jas tikintiesiems skaityti, ėmė sudarinėti sąrašus gerų ir blogų knygų, tinkančių ir netikinčių, neleistinų krikščionims skaityti. Čia išeina aikštėn naujas terminas — a p o k r i f a s, dėl kurio aiškinimo dar nepasibaigė ginčai.

Graikų žodis a p o k r y p h o s — reiškia slaptas, paslaptingas. Pavyzdžiui, prieškrikščioniškoj senovėj apokrifiška religija ar apokrifišku raštu buvo laikomas toks raštas, kuris buvo nepatogu atskleisti visų žiniai; čia terminas a p o k r i f i š k a s nežymėjo nieko eretiško, neleistino, blogo. Jis net, priešingai, žymėjo kažką aukštesnio, kas plačiosioms masėms buvo neprieinama, kas galėtų būti iškraipyta jose. Pavyzdžiui, senajam Egypte buvo du kultu: vienas paprastesnis—plačiosioms masėms, antras — sudėtingas, skiriamas aristokratams didžiūnams, — jis buvo slepiamas nuo plačiųjų masių, — buvo a p o k r i f i š k a s. Ilgainiui apokrifo prasmė imta kitaip suprasti Prof. P o r f i r j e v a s, akad. P y p i n a s apokrifais laikė, kaip ir senieji Vakarų Europos teologai, visa tai, kas pasakoja apie žinomus iš šventojo Rašto ar kanoniškų knygų dalykus, — pasakoja su visokiomis smulkmenomis, kurių nėra šventame Rašte; apokrifais jie laikė ir tokias knygas, kurios pasakoja apie tai, ko nėra ir kanoniškuose raštuose. Kitaip sakant krikščionišką legendą, atskiriant ją nuo švento Rašto ir kanoninių knygų, jie laikė a p o k r i f u, visą legendų literatūrą vadindami apokrifine literatūra. Kiti vėl rusų literatūros istorikai, kaip prof. S p e r a n s k i s, pasiremdamas knygų draudimo evoliucija ir apokrifo istorija, tikina, kad apokrifais reikia laikyti tokius raštus, kuriuos bažnyčia laikė klaidingais, eretiškais, kuriuos ji smerkė ir draudė skaityti; vadinas, a p o k r i f i š k a literatūra, šiuo supratimu, bus d r a u d ž i a m a, e r e-

tiška literatūra. Tačiau šie abu aiškinimu nėra visiškai tikslūs. Tiesa, kad apokrifais jau seniai ėmė vadinti tokias knygas, kurios, dėstydamos religinius dalykus, paliesdamos bažnytinius siužetus, dėl įvairių priežasčių nebuvo garbinamos greta kitų knygų, vadinamų: Dievo įkvėptųjų. Taip pat tiesa, kad bažnyčia tiksliai nenustatė savo santykių su apokrifinėmis knygomis: įvairūs autoritetai ir asmenys įvairiais laikais tas pačias knygas laikė ir apokrifiškomis ir neapokrifiškomis. Vadinas, jei prof. Porfirjevas neteisėtai perdaug išplečia apokrifo sąvoką, tai prof. Speranskis neteisėtai perdaug susiaurina. Iš tikrųjų į draudžiamųjų knygų sąrašą įeidavo (į „indeksą") ir visiškai neapokrifiškos knygos, lygiai kaip kai kurie aiškūs apokrifai į indekssą nebuvo įtraukti. Todėl, vis tiktai tiksliausias apokrifo sąvokos formulavimas bus tasai, kurį duoda prof. Petuchovas, „kompromisinė" interpretacija: apokrifas — tai kiekviena knyga, pasakojanti apie senojo ar naujojo įstatymo įvykius ir nepripažinta „kanono" sąstate (nepripažinta kaip šventa, svarbi, rekomenduotina krikščionims, Dievo įkvėpta knyga), o draudžiamoji knyga — tai įtraukta į indeksą, į neleistinų knygų sąrašą.

Mes, prisidėdami prie prof. Petuchovo interpretacijos, norėtumėm tiktai labiau akcentuoti, vieną momentą. Apokrifas yra krikščioniška legenda. Bet juk daugelis šventųjų gyvenimo aprašymų taip pat yra kirkščioniška legenda, o mes jas išskyrėme sąmoningai į atskirą kategoriją—agiografinę literatūrą. Čia vis tiktai reikšmingi yra faktoriai — legendos turinys, jos intencija, bažnyčios su ja santykiavimas. Tokią, pavyzdžiui, legendinę agiografinę literatūrą bažnyčia skatina, pripažįsta svarbiomis knygomis, tokia literatūra pirmiausia tarnauja religiniams reikalams. Tos gi legendos, kurias mes vadiname apokrifiškomis, susikuria ir gyvena nepasiduodamos bažnyčios nuožiūrai, jos tarnauja ne tiek religiniams interesams, kiek skaitytojams, — tenkindamos jų smalsumą, žadindamos jų fantaziją, suteikdamos estetinių pergyvenimų. Vadinas, apokrifiškos legendos yra daugiausia skaitymo medžiaga. Šį kartą čia ne tiek svarbu, ar bažnyčia jas draudė, ar nedraudė, kiek svarbu tai, kad apokrifinės legendos turėjo daug poetiškų privalumų, kad jos vartojo tokias vaizdavimo priemones, kurios turėjo skaitytojuose gimdyti didesnio estetinio pasiten-

kinimo. Šia prasme legendos, liečiančios seno ir naujo įstatymo temas, — apokrifiškos legendos yra beletristika. Jos tampriai susija su bažnytinėmis legendomis, o iš antros pusės — su nekrikščioniškosiomis legendomis, su tautosaka ir su grynai pasaulinėmis apysakomis.

Apokrifinės legendos, lygiai kaip ir apysakos, atėjusios į Rusiją, suvaidino labai žymų vaidmenį, maitindamos ilgus šimtmečius rusų skaitytoją, darydamos didelės įtakos rusų originaliai literatūrai ir tautosakai. Dabar sunku būtų tiksliai nusakyti visos šios beletristikos, atėjusios į senąją Kijevo Rusiją, apimtis, juo labiau negalima tiksliai nustatyti tos literatūros pasirodymo chronologijos. Lygiai sunku nustatyti, kas versta pačioje Rusijoje, kas į ją pateko bulgarų vertime. Kiti apokrifai, galimas daiktas, net slavų dirvoje bus susikūrę, nes iki šiol dar nesurastas graikiškas originalas.

Todėl tat, susilaikant nuo chronologinių davinių fiksavimo, tenka pačiais bendraisiais bruožais paminėti šios didelės ir reikšmingos literatūros dalies apimtis.

A. APOKRIFAI SENOJO ĮSTATYMO TEMOMIS

Apokrifai, liečiantieji senojo įstatymo temas, savo fabulą ir struktūra primena pasakas. Svarbiausias skirtumas yra tasai, kad apokrifuose veikia personažai, žinomi iš senojo įstatymo „istorijos". Jie pasižymi vaizdžiu aprašymu, gyvu dialogu, judriu sąmojumi, ir sudaro gana įdomią pasiskaitymo literatūrą. Čia būtų galima pažymėti keli kiklai.

1. Saliamono išmintis. Apokrifai apie Saliamono išmintį liečia daugiausia Saliamono teismus: jo sprendimų originalumas yra jo išminties įrodymas. Šie apokrifai yra sudėti iš keleto pasakojimų, kurie, savo rėžtu, atsiremia įvairiais šaltiniais.

Pavyzdžiui, pasiremiant viena žydu pasaka, dėstoma, kaip vienas turtuolis mirdamas visą savo turtą paliko vyresniajam sūnui. Kiti keturi jaunesnieji reikalauja savo dalies. Saliamonas įsako atkasti numirėlį ir atnešti jo dešinę ranką. Keturi jaunesnieji sūnūs su tuo sutiko, tik vyresnysis pasipriešino. Saliamonas iš to pažino, kad tikras sūnus yra tiktai vyresnysis, ir atidavė jam visus turtus.

Vienas pilietis mirdamas paliko savo trims sūnums lobį, sukrautą į tris indus, sustatytus vienas ant kito ir įkastus žemėn.

Viršutinis indas turi tekti vyresniajam sūnui, vidurinis — jaunesniam, o apatinis — jauniausiajam. Kai indai buvo atkasti, sūnūs dėl palikimo susivaidijo, nes viršutiniame inde pasirodė esąs auksas, viduriniame — kaulai, apatiniame — žemė. Saliamonas sūnų bylą taip išsprendęs: vyresniajam, gavusiam auksą, atidavęs vėlionio paliktuosius pinigus, jaunesniajam, gavusiam kaulus, atidavęs gyvulius ir tarnus, jauniausiajam, gauvusiam žemę, — vynuogynus, laukus, visą tėvo žemę.

Kartą pas Saliamoną atvyko karalaitė Sivila (dar vadinama Savskaja, Južskaja). Norėdama patikrinti Saliamono išmintį, ji vienodai aprengė berniukus ir mergaites, ir klausia Saliamoną, kurie jų bus berniukai, ir kurios—mergaitės. Saliamonas įsakė jiems visiems praustis. Berniukai prausėsi vikriai, greitai— mergaitės—iš lėto. Iš to Saliamonas juos ir pažino. Toliau ginčijas Sivilos ir Saliamono išminčiai. Sivilos išminčiai klausia: „Jei pievoj išdygtų peiliai, kuo juos piauti reikėtų?“ Saliamono išminčiai atsakė: „Asilo ragu“. — „Argi asilas su ragais?“ — „Argi pievoje auga peiliai?“ Šitokia prasme ir toliau eina disputas, kur Saliamono išminčiai pasirodo gudresni. Šio pasakojimo žydų knygose nėra išlikusio, bet labai panašų pasakojimą žino musulmonys.

Kartą Saliamonas panorėjo ištirti vyrų ir moterų protą. Vienam savo dvariškiui įsakė nužudyti savo žmoną: už jo savo dukrą Saliamonas išleisiąs. Dvariškis, ilgai svyravęs, sutiko nužudyti, bet vis tiktai nenužudė. Užtat dvariškio žmona tuojau sutiko nužudyti savo vyrą; tik jai buvo davę vietoj tikro kardo—popierinį,—ji tik pažadino savo vyrą. Šis pasakojimas įeina ir į Talmudą. Šitokiu būdu ir šitokia dvasia yra aprašinėjami ir kiti Saliamono sprendimai.

2. Saliamonas ir Kitovrasas. Tai buvo vėl labai populiarus apokrifas. Ką reiškia žodis K i t o v r a s — iki šiol neišaiškinta. Vieni mano, kad tai yra iškraipytas graikų žodis k s e n t a v r o s, kiti — kad tai yra vienas iš daugybės velnio pavadinimų. Apokrife pasakojama, kad Saliamonui, sumaniusiam statyti bažnyčią, buvo įsakyta netašyti akmenų geležimi. Kaip tai padaryti, žinojęs tiktai vienas Kitovrasas. Saliamono pasiuntiniai apgaulingu būdu Kitovrasą nugirdę ir sukaustę vedas į Jeruzalę. Kadangi Kitovrasas vaikščiojęs tiktai tiesia linija,

tai Jeruzalėj tekę griauti rūmus, kad jis galėtų praeiti. Vienos vargšės našlės bakužės jis pats pasigailėjęs, — eidamas pro šalį šonkaulį nusilaužęs. Jeruzalėj pamatęs, kaip žmogus dera batus septyneriems metams ir kaip burtininkas buria, — nusikvatojęs, o pamatęs vestuves — apsiverkęs. Kitovrasas Saliamonui tikrai pažada gauti, — ir gauna, — tokį daiktą, kuriuo galima piauti akmenis ir stiklą. Tas daiktas vadinosi š a m i r (almazas). Saliamonas klausia, ko Kitovrasas, eidamas per Jeruzalę, juokėsi ir apsiverkė. Šis atsako: „Prasijuokiau, nes žmogus, pirkęs batus septyneriems metams, nežinojo, kad ir septynių dienų nebegyvens; pasijuokiau ir iš burtininko, nes šis, burdamas kitiems ateitį, nežinojo, kad toje vietoje, kur jis stovi, yra užkasti dideli turtai. O, matydamas vestuves, apsiverkiau todėl, kad jaunikis ir 30 dienų nepragyvens". Paskum Kitovrasas trenkęs savo sparnu Saliamoną, kad šis atsidūręs net žemės gale; ilgai klaidžiojęs grįžta Saliamonas namo ir bijo Kitovraso keršto.

Šis pasakojimas primena Talmudo pasakojimą apie Saliamoną ir demoną Asmodejų. Yra ir kitų šio apokrifo variantų, — kaip Kitovrasas pagrobė Saliamono žmoną. Šis motyvas buvo plačiai paplitęs viduramžio padavimuose; tarp kitko, jį kartoja ir vokiečių senoji poema apie Saliamoną ir Morolfą, net rusų bylina apie Vasilijų Okuljevičą.

3. **Apie Adomą ir Jievą.** Adomas, nesirgęs 930 metų, staiga susirgo ir šaukia didžiu balsu pagalbos. Susirenka visi ainiai ir tarias. Adomas pasakoja apie savo nuliūdimo priežastį: esą seniau labai sunkiai nusidėjęs ir dėl to iš Rojaus išlėkęs. Sifas aiškina, kad Adomas serga iš susijaudinimo ir nusiminimo. Jis siūlo eiti ir atnešti ką nors jam nuraminti. Sifas ir Jieva eina į Rojų atnešti alyvos šakelę, kuri turėtų nuraminti Adomo skausmą. Po ilgų avantiūrų jie grįžta atgal, nešdami kipariso, kedro ir peugo šakeles. Adomas nusipina iš jų vainiką, rengiasi mirti ir pasakoja apie pirmąją nuodėmę. Jo pasakojimas yra biblijinės istorijos papildymas. Tai liečia daugiausia Adomo gyvenimą, kaip jis įsikūrė žemėje. Pasakojama, kaip jis mokės žemę dirbti, kaip jį velnias gundė, kaip su velniu sutartį jis rašė, kaip, beatgailaudamas, 40 dienų pasninkavo, kaip velnias vos nesugundė Jievos antrą kartą nusidėti ir t. t. Apokrifas baigias pasakojimu, kaip Adomas nu-

mirė, kaip Arkangelas Mykolas, Dievo įsakymu, palaidojęs Adomo kūną, ir nuo to laiko prasidėjęs numirėlių laidojimas.

4. **Kiti kiklai.** Anksčiau buvo minėta trys apokrifų tipai, liečiantys senojo įstatymo temas. Bet jų buvo žymiai daugiau. Pavyzdžiui, dar labai garsus buvo apokrifas, paprastai vadinamas „Otkrovenije Avraama", pagrįstas žydų padavimu apie Abraomą. Toliau eina apokrifai apie nuostabius gigantus - slibinus, apie visuotinį tvaną, apie Melchisedeką, apie Juozapo sūnus, dvylikos patriarchų įsakymai, ir t. t. Dvylikos patriarchų įsakymai — seniausia forma tėvo pamokymo sūnui, — tai turėjo tiesioginės įtakos Vladimiro Monomacho žinomam raštui.

B. PEREINAMIEJI APOKRIFAI

Prie šios apokrifų grupės tenka priskirti tokie, kuriuose painiojamos senojo ir naujojo įstatymo temos. Taip pat čia priskirsime ir tokius apokrifus, kurie senojo įstatymo temas naudoja šviesoje herezijų, susikūrusių krikščioniškoj dirvoj.

1. **„Skazanije Afroditiana persianina o roždestve Christovom"** — „perso Afroditijono padavimas apie Kristaus gimimą", — galim laikyti tipišku pereinamu apokrifu. Čia su krikščioniškais elementais sujungti ne tik senieji žydiški padavimai, bet ir senovės graikų, ir rytiečių pradžiadalos.

Šiame apokrife pasakojama, kaip persų magai, besekdami žvaigždžių judėjimą, sužinojo, kad turi gimti didis žmogus, „pradžia išganymo", „prakeikimo pabaiga". Esą, Persidoje buvusi bažnyčia, gausiai padabinta dievų statulomis, kurių tarpe itin žymi buvusi deivės I r o s statula. (Ira = Hera, graikų deivė, dievų ir žmonių motina). Kartą vidurnaktį žynys Prupas pamatęs, kad visi stabai, nulipę nuo savo pjedestalų, lenkiasi Irai, nes ji, būdama sužadėta su staliumi, pradėjo įsčiose vaisių (palyg. biblijinį pasakoj'imą apie dailidę Juozapą, Marijos sužadėtinį). Išgirdęs apie šį stebuklą, persų caras nenori juo patikėti, bet kitą naktį, atėjęs į bažnyčią, patsai įsitikina. Mato caras, kad dievai lenkiasi, pilni pagarbos Irai, vadindami ją „šaltiniu" ir Myria (slavų vertėjas rašo jau stačiai Maria). Tuo metu ties Ira nusileidžia žibanti žvaigždė, ant jos galvos atsiranda karališka karūna ir pakinba žvaigždė ties jos galva. Iš dievų pasikalbėjimo caras sužino, kad Betlie-

juj gimė karalius, ir siunčia pasiuntinius („volchvy") atiduoti naujagimiui Išganytojui garbės (palyg. biblijinį pasakojimą apie „tris karalius", jų pamatytą žvaigždę, atvedusią juos į Betliejų; rusai ir šiuos „tris karalius" vadina „volchvy" — burtininkai). Persų caro pasiuntiniai, atvykę į Betliejų, patikrina pranašystę (palyg. Senojo įstatymo pranašystes apie Kristaus gimimą): iš tikrųjų Marija buvo sužadėta su staliumi, pagimdė netekėjusi, angelo apreiškimu. Tie pasiuntiniai susikerta su klaidatikiais žydais, bėga nuo Erodo, ir, sugrįžę į Persiją, aukso lentoje aprašo visa, ką matė.

Arba vėl — tipiškas šios rūšies apokrifas yra ir **„Apaštalo Andriaus žygiai".** Apaštalas Andrius esą turėjęs vykti į žmogėdžių miestą Kristaus tiesos skelbti. Tie žmogėdžiai nuolat puldinėję savo kaimynus, paimtuosius nelaisvėn gerai nupenėdavę ir paskui viešai per iškilmes suvalgydavę. Beplaukiant į šiuos žmogėdžius į jo laivą atvyksta Kristus ir vairuoja laivą. Tuo tarpu Andrius pasakoja visą istoriją. Esą, nežiūrint visų Kristaus stebuklų, žydai Jo dieviškumu nepatikėjo. Jie netikėjo, kad Jis yra tas pats Dievas, kuris kalbėjosi su jų prabočiais. Kristus, norėdamas žydus įtikinti, pradeda su jais ginčą Saliamono bažnyčioj, Jeruzalėj. Toje bažnyčioje buvęs akmeninis sfinksas sulig Kristaus ženklu atgija, nuvyksta į Chanonėją, kur buvo palaidoti žydų patriarchai—Abraomas, Izaokas ir Jokūbas. Sfinksas juos atgaivina, atveda juos į bažnyčią: jie čionai turi paliudyti, kad Kristus yra tikras Dievas. Žydai, tačiau, ir dabar Kristumi nepatikėję. O apaštalas Andrius, baigęs pasakoti istoriją, pakliūva į žmogėdžių žemę; šie pastarieji jį uoliai kankina, įkiša jį į kalėjimą. Į kalėjimą atvyksta velnias, neva norėdamas apaštalą išvaduoti, bet faktiškai geisdamas atvesti jį į pagundinimą. Apaštalas, kryžiaus ženklu nugalėjęs šėtoną, išsivaduoja iš kalėjimo, paleidžia iš statulos vandenį — patvindo miestą, o kad gyventojai negalėtų pabėgti, apsupa miestą ugnine siena. Gyventojams nieko kito nebelikę daryti, kaip vien tik šauktis Kristaus pagalbos — apsikrikštyti.

Šioje legendoj matyti ir krikščioniškos legendos pradžiodalos, ir senovės žydiškos, ir tautosakos motyvas apie žmogėdžius, ir egyptiškas padavimas apie sfinksą. Kaip žinoma, iš žydų bažnyčių buvo išmesti visokie atvaizdai (palikti tiktai

cheruvimai), todėl ir sfinksas Kristaus laikais jose negalėjo bebūti, — jis pateko čionai per egyptiškų padavimų „protekciją".

2. **Eretiški apokrifai.** Prie pereinamųjų apokritų mechaniškai priskyrėme ir antrą grupę, kuriuose senojo įstatymo temos nušviečiamos krikščioniškų erezijų šviesa. Čia charakteringesni tie apokrifai, kuriuose atsispindėjo krikščioniškas dualizmas, pravestas įvairių erezijų iki kraštutinumo. Tą dualizmą itin akentavo rytietiški manichejai (III amž.) vėlybesnieji pavliečiai bei mesaliečiai, ir jų pagrindu X—XI šimtm. Bulgarijoj susikūrę bogomilai. Einant bogomilų išmanymu, visa, kas yra pasauly, yra arba Dievo, arba Velnio padaras; Dievas ir Velnias, esą, beveik tolygios galybės, Dievas tiktai rūpinąsis dvasiniais pradais, visu tuo, kas yra gera, o Šėtonas — materialiniais, blogaisiais pradais. Šitokiu dualizmu ir yra persunkta daugelis apokrifų.

Pavyzdžiui, vienas apokrifas pasakoja, kad Dievas, bekurdamas pasaulį, labai nuvargęs, ir nuėjęs į pirtį. Tenai gerai išprakaitavęs ir paskum rankšluosčiu nusišluostęs veidą, ir numetęs rankšluostį žemėn. Šėtonas gi pagavęs rankšluostį ir padirbęs iš jo žmogų.

Kitas gi apokrifas pasakoja, kaip Dievas Mediamo žemėj kūrė žmogų. Esą iš žemės Jis paėmęs kūną, iš akmens — kaulus, iš jūros — kraują, iš saulės — akis, iš debesų — mintį, iš šviesos — šviesą, iš vėjaus — alsavimą, iš ugnies — šilimą. Kai Dievas nuėjęs į saulę akių Adomui atnešti ir palikęs šį gulintį žemėj, tai atėjęs Šėtonas ir išmuzojęs Adomą purvu. Sugrįžo Dievas ir randa Adomą visą purviną: supyko Dievas ant Velnio už tokius darbus ir prakeikė jį. Nuskuto Dievas nuo Adomo velniškąjį purvą ir padarė iš jo šunį. Eina Dievas į Jeruzalės kalnus atnešti Adomui alsavimo ir palieka šunį saugoti, kad Šėtonas Adomui vėl ko nors bloga nepadarytų. Iš tikrųjų šį kartą Šėtonas nusigando šuns, — paėmė tiktai ilgą pagalį ir išdaužė Adomui šonus, palikdamas tuo būdu jame 70 negalavimų. Grįžęs Dievas Šėtoną nuvijo, bet tie negalavimai Adome taip ir pasilikę. Toliau Dievas įvedęs Adomą į Rojų, iš jo šonkaulio, kurį Jis išlaužęs Adomui bemiegant, padirbęs Jievą. Kitą kartą per sapną Dievas parodęs Adomui savo mirtį, nukryžiavimą, prisikėlimą iš numirusių, žengimą į dangų — po 5½ metų. Adomas Rojuje išbuvęs 7 dienas, ir, atsižiūrėda-

mas to, Dievas sutvarkęs žmogaus gyvenimą: 10 metų (= 1 d.) tęsiasi žmogaus gimimas, 20 m. — jaunystė, 30 m. — subrendimas, 40 m. — vidurinis amžius, 50—žilumas, 60 m.—senatvė, 70 m. — pabaiga.

C. APOKRIFAI NAUJOJO ĮSTATYMO TEMOMIS

Kai apokrifai, liečiantieji senovės įstatymo temas, daugiausia primena pasakas, tai apokrifai naujojo įstatymo temomis yra panašūs į biografijas, nors ir juose pasakiško elemento netrūksta. Jie pasakoja apie Kristaus vaikystę, apie Kristaus gimines, mokinius ir t. t., — apie tuos asmenis, su kuriais Kristus susitikdavo. Iš plačios šių apokrifų grupės tenka paminėti keli charakteringesnieji.

1. Nikodimo Evangelija. Pilotas, išklausęs žydų skundų, šaukia pas save Kristų pasiaiškinti. Įeinant Kristui į Piloto namus, visi čia buvusieji stabai jam lenkiasi, — veltui žydai stengiasi tuos stabus sulaikyti vietoje — nieko negelbsti. Kristų gina Piloto akyse šv. Nikodimas ir eilė kitų žmonių, patirusių Kristaus tą ar kitą malonę. Toliau pasakojami kiti įvykiai iki Kristaus prisikėlimo iš numirusių kanoniškų Evangelijų dvasia. Tiktai Kristaus prisikėlimą matė daug daugiau liudininkų, negu nurodo kanoniškoji Evangelija. Esą ir Juozapą Arimafejietį, buvusį pasodintą kalėjiman ir pasmerktą miriop, išvadavęs patsai Kristus. Pagaliau aprašomas žydų seniūnų posėdis, kuriam dalyvavo ir šv. Nikodimas: žydai apgailestavę visas šunybes, padarytas Kristui.

Su Nikodimo evangelija trumpai susija ir vadinamasai Piloto laiškas Imperatoriui Tiberijui bei padavimas apie Piloto mirtį. Čia nupasakojami visi Kristaus teismo ir nukryžiavimo įvykiai, — Pilotas pasirodo esąs bailys, ir pats neišmanąs, ką jis padarė. Tiberijus baisiai pasipiktino Piloto pasielgimu ir šaukia jį į Romą pasiteisinti. Tiberijus rūsčiai bara Pilotą už padarytą neteisybę. Vos tiktai Tiberijus paminėjo Kristaus vardą, kaip visi dievai buvę imperatoriaus rūmuose, auksiniai ir sidabriniai, nugriuvo ir sudužo. Tie įvykiai parodė, kad Pilotas tikrai kaltas, ir už tai jam buvo nukirsta galva.

2. Apokrifai eschatologiniu siužetu. Šios grupės apokrifai liečią būsimą žmogaus ir pasaulio likimą. Visų populiariausias šios grupės apokrifas buvo „Choždenije Bogodicy po mukam“. Čia pasakojama, kaip kartą Dievo Motina sumanė pasižiūrėti nusidėjėlių kančių pragare. Dievo įsakymu arkangelas Mykolas, keturių šimtų angelų lydimas, parodo jai visas pragaro prašmatnybes. Dievo Motina mačiusi čionai ir didelę tamsą, kurioje klykia iš skausmo žmonės, netikėję šv. Trejybe; mačiusi ir ugninę upę, kurioje panerti visi keikusieji savo tėvus; mačiusi ir palūkanų lupiką, už kojų pakartą, kirminų graužiamą; mačiusi ir moterį—liežuvininkę, už dantų pakabintą, kandžiojamą gyvačių, kurios lenda iš jos burnos, ir t. t. Dievo Motina dažnai nusidėjėlių gailis, bet kartais ir sako: „jiems to ir reikia“, „jie tai ir nusipelnė“. Vis tiktai Ji meldžias už juos, ir Dievas, išklausęs jos maldos, duoda nusidėjėliams „atostogų“. Viename šio apokrifo variante pridėta dar, kad Dievo Motina prašo Kristų paleisti iš pragaro visus nusidėjėlius. Kristus atsako, kad tuo tikslu Jis dar kartą turėtų nužengti žemėn ir kentėti; Jo kančios pakartojimo Dievo Motina nepanorėjusi.

Šis apokrifas pasižymi poetiškais savumais, kančių aprašymo stiprybe, dideliu efektingumu, galimas daiktas, todėl ir jis buvo taip mėgiamas bei prasiplatinęs. Nepalyginamai mažiau populiarūs apokrifai, vaizduojantys laimingą gyvenimą rojuj, kaip, pav. „Šv. Povilo regėjimas“, „Padavimas apie Makarijų Rymietį“, „Apie Zosimą“, ir kt.

Labai populiarus dar buvo apokrifas „Metodijaus Potarskiečio pranašystės apie pastaruosius laikus“ (baisųjį teismą). Apokrifas pasakoja trumpai apie pasaulio įkūrimą, keliais bruožais išdėstęs seno ir naujo įstatymo istoriją, ima aprašinėti įvykius, kurie pasireikš prieš pat pasaulio pabaigą, ir baigia Rūstojo Teismo pradžios aprašymu. Prieš pasaulio pabaigą esą žūsiąs Konstantinopolis, toji krikščionybės tvirtovė. Čia svarbu dar ta aplinkybė, kad prieš pat pasaulio pabaigą atsiversią „Šiaurės vartai“, ir pro juos išsiveršiančios į taikią žemę, ir ją surakinsiančios „pagoniškos tautos“, kurias Aleksandras Makedonietis buvo užkalęs kažkur kalnuose. Šis apokrifo momentas vėliau suvaidino svarbų vaidmenį rusų gyvenime ir literatūroj.

3. **Įvairaus turinio apokrifai.** Labai populiarus buvo apokrifas, pavadintas „Beseda trioch sviatitelej“ — Vasyliaus Didžiojo, Grigorijaus Teologo ir Jono Auksaburnio pasikalbėjimas. Visas apokrifas eina dialogo forma, tiksliau, tai eilė klausimų ir atsakymų. Klausimai liečia daugiausia kosmogoniškus reiškinius. Pav. — Kaip ilgai Adomas buvo rojui? — Nuo šeštos valandos iki devintai. — Iš ko sukurti angelai? — Iš Viešpaties Dvasios, šviesos ir ugnies. — Iš kelių dalių sudėtas Adomas? — Iš aštuonių dalių: pirma dalis paimta iš žemės — kūnas, antra — iš akmens — kaulai, iš jūros — kraujas, iš saulės — akys, iš vėjo — mintys, iš ugnies — šilima, o vėlę jam Viešpats įpūtė. — Kur Dievas gyveno, kol dar nebuvo pasaulio? — Yra trys kameros ore,—čia ir buvo Viešpats, o pasaulio tuomet nebuvo. Ir t. t. Kai kurie klausimai čia yra panašūs į mįsles, pav. — Kas du kart mirtį regėjo? — Lozorius ketvirtadienis. — Kas nėra gimęs, kas nėra miręs, kas nėra sutrūnijęs? — Adomas nėra gimęs, Ilija pranašas nėra miręs, Loto pati nėra sutrūnijus. — Ką tai reiškia: grabas vaikščiojo, o jame numirėlis giedojo? — Bangžuvė jūroj vaikščiojo, o Jona jo skilvy Dievui giesmę giedojo, ir t. t. Iš šio apokrifo sužinome, kad žmogus turi 295 kaulus ir tiek pat sąnarių; yra pasauly 72 didelės salos, tiek pat ir kalbų, ir paukščių rūšių, ir žuvų, ir medžių.

4. **Apokrifų reikšmė.** Iš anksčiau trumpai paminėtųjų apokrifų — o jų buvo daug daugiau, — matyti, kad daugelis jų buvo didelės estetinės vertės. Be to dar, daugelio jų rusai neskirė nuo kanoninių knygų, — laikė juos lygiai garbingais ir šventais. Iš čia ir suprantama toji įtaka, kurią jie paliko rusų literatūrai ir tautosakai.

Visai teisingai prof. Sipovskis apokrifų reikšmę apibūdina:

—Jie įvesdavo skaitytoją į intimų savo herojų gyvenimą, paskelbdavo tokias jo gyvenimo smulkmenas, kurios priartindavo jį prie tikrovės (Kristaus, Dievo Motinos vaikystė:); jie iš vieno metmens išrutuliodavo ištisus paveikslus (Evangelijos frazė: „raudojimas ir dantų griežimas“ išaugo į visą kančių panoramą); jie išlukštendavo savo herojų dvasios nuotaiką, įvesdavo į jų jausmų ir pojūčių švenčiausius užujaunius, tokiu būdu į kūrybą buvo įvedama psichologinė analizė. Jie įvykius apsiausdavo tąja pasakiškos poezijos skraiste, kurioje

tauta jausdavo kūrybą, kaip sau artimą ir suprantamą. Jie įpratino laisvai elgtis su siužetais ir asmenimis, kurie iki šiol buvo nepasiekiamoj aukštumoj. Todėl tat šie religiniai padavimai pasidarė ta dirva, kurioje be jokių ypatingų sunkenybių krikščioniški elementai sutapo su pagoniškais; jų sujungimas davė „puikų epą", aprėpęs savo tarpe ir Viešpatį, ir šėtoną, angelų ir demonų pasaulį, šventųjų pasaulį, žmoniją, augmenijos ir gyvulijos pasaulį. Tų laikų susidomėjimas pasaulio pradžia ir pabaiga, gyvenimu rojuj ir pragare, ir religinis jausmas, ir mokslinio smalsumo prošvaistės — visa tai pasireiškė šioje savotiškoj literatūroj. Vakaruose šios literatūros „gyvu vandeniu" apšlakstytos pražydėjo viduramžio skulptūra, tapyba, literatūra, nes ši literatūra iš amžių sustingusiems paveikslams, paleistiems liaudies fantazijos apyvarton, gražino gyvą žmonišką antspalvį, judėjimą, širdies plakimąsi...

3. BELETRISTIKA: APYSAKA

1. Verstosios apysakos likimas. Greta apokrifų, beletristinės literatūros, lietusios biblijines temas, bet esmėj buvusios pasaulinės pasiskaitymo literatūros, senojoj Rusijoj skaitytojų estetinius interesus tenkino ir verstosios apysakos. Verstųjų apysakų apimtis tiksliai nustatyti dar sunkiau, negu kitų tuometinės literatūros žanrų. Kadangi tai buvo literatūra ne cerkvinė, tai ji ir buvo mažiau garbinama, jos rankraščiai ne taip uoliai saugojami, kaip „šventųjų" ar cerkvinių knygų rankraščiai. Todėl tat yra pagrindo spėti, kad verstųjų apysakų literatūra Kijevo Rusijoj buvo kur kas platesnė, negu tai rodo mus pasiekusieji rankraščiai. Visai naturalu spėti, kad daugelis rankraščių žuvo amžių kelionėje, — jie gi ne taip uoliai buvo saugojami! Ir išlikusios verstosios apysakos mums daugiausia yra žinomos iš vėlybesnių nuorašų. Todėl čia netenka kalbėti apie visos šios rūšies literatūros išsėmimą, — tenka pasitenkinti populiaresniųjų tipiškų apysakų paminėjimu.

Pagaliau, reikia dar pasakyti, kad seniausios apysakos pasirodė rusuose. Senieji pietų slavai, bulgarai ir serbai, pasakojama literatūra visiškai nesidomėjo, apysakos verstos rusuose. Šis faktas parodo, kad rusų literatūrinis apsišvietimas, buvo palyginti, aukštai pakilęs.

2. **„Žitije Varlaama i Joasafa“** — „Varlaamo ir Joasafo gyvenimas“. Tai „pereinamosios“ ar apysakos „šmugelninkės“ tipas. Ji parašyta šventųjų gyvenimo aprašymų pavyzdžiu, persunktu religine ir didaktine tendencija, bet jos siužetas yra grynai pasaulinis. Šitokios apysakos tuomet buvo reikalingos, — jų pamokomas, charakteris darė jas priimtinomis ir popams su monarchams. Ir Varlaamo bei Joasafo gyvenimas — yra tokia apysaka „šmugelninkė“, net ne krikščioniškos kilmės, tik krikščioniškiems reikalams pritaikyta. Jos visą įdomumą sudaro eilė pasakėčių, anaiptol ne visuomet krikščioniškų, paskum — bendrosios etikos, visuomeniškos moralės pavyzdžiai, ir panaši medžiaga. Apysakos fabula apima pasakojimą, kaip atsiskyrėlis Varlaamas apkrikštijo indų karalaitį Joasafą. Varlaamas, apsimetęs pirkliu, atvyksta pas Joasafą, parduoda jam brangų akmenį ir aiškina, kad tas akmuo vaizduoja dangaus karalystę, kurią visų lengviausia gali pasiekti atsiskyrėlis maldos žygiais. Į Joasafo atvertimo krikščionybėn žygius ir yra įterptos visokios pasakėčios, įvairios kilmės, daugiausia indiškos. Varlaamas itikinėja Joasafą pasakėčių ir apologų forma, o ši forma — tokia mėgiama buvo braminų literatūroj. Kokios rūšies buvo ši medžiaga, gali pailiustruoti pasakojimas (= pasakėčia) apie r a g a n o s į. Esą, vienas keleivis, susitikęs raganosį ir, besigelbėdamas nuo jo, atsidūrė prie prarajos; krisdamas į ją nusitvėrė medžio ir pakibo ties ja. Pažvelgė keleivis į apačią — dvi pelės, juoda ir balta, griaužia medžio šaknis (ant kurio jis pakibo); pažvelgė prarajon — guli baisus angis, ir laukia jo nukrintant; pažvelgė į uolą — mato jis keturias aspidų galvas (aspidas—itin nuodinga gyvatė, šiltųjų kraštų, Indijos specialybė). Tačiau keleivis, neatsižvelgdamas šių pavojų, siekia medaus lašelio, kurį jis pamatė ištiškusį ant medžio. Iš čia nesunku suvokti pasakėčios prasmė. Raganosis, besivejantis žmogų, simbolina mirtį; griaužiančios medžio šaknis pelės — laikas (diena ir naktis), trumpinantis žmogaus gyvenimą; angis — pragaras; aspido galvos — fiziniai žmogaus silpnumai; medaus lašelis — trumpi gyvenimo malonumai, dėl kurių žmogus pamiršta mirties baisybę.

Šio siužeto apysaka buvo plačiai mėgiama tiek Rytų, tiek ir Vakarų pasauly. Rusų dirvoje ji paveikė net tautosaką, —

jos įtakoje susikūrė „dvasinės eilės“ apie tyrus ir carevičą Joasafą.

3. **„Devgenijevo dejanije“** arba „apysaka apie **Digeniso žygius“**. Tai yra byzantiškas romanas, sukurtas, berods, X-am šimtmety. Jo pagrindą sudaro graikų herojiniai padavimai apie kovas su saracėnais; jame aprašomi graikų epinio herojaus Digeniso Akrito žygiai, — karo ir meilės srity. Pasakoja romanas, kaip saracėnų caras Amiras pagrobė vieną graikų mergaitę. Pagrobtosios motina siunčia tris savo sūnus, kad jie sugrąžintų dukrą. Amiras nori pradžioj išsisukti gudrumu, bet tai jam nevyksta. Tuomet jis nusprendžia pasidaryti krikščioniu, krikščioniškai veda pagrobtąją mergaitę ir su žmona išvyksta į Byzantiją. Amiro motina, sužinojusi, kad jos sūnus apsikrikštijo, siunčia saracėnus, kad jie Amirą pristatytų tėviškėn. Bet saracėnai buvo Byzantijoj pagauti ir apkrikštyti. Pagaliau ir Amiro močia turėjo apsikrikštyti. Amirui esą gimė sūnus Akritas, kuris ilgainiui pavadintas Devgenij arba Digenis, kas reiškia: dvilypiai gimęs. Šią pravarde norėta pažymėti jo gimimas iš arabo ir graikės. Toliau romanas ir aprašinėja šio Devgenijaus žygius. Dar mažas būdamas jis pasižymėjo ritieriškais žygiais įvairiose varžytynėse ir medžioklėse. Sužinojęs, kad tūlas Stratigas laiko uždaręs savo dukrą gražuolę Stratigovną, jis ją priverčia jį įsimylėti ir išvagia ją. Stratigui nieko kita nelieka kaip sutikti, kad Devgenijus ją vestų. Vestuvės tęsėsi tris mėnesius, — linksmybė buvo neišpasakomą: žemė pražydo iš džiaugsmo, kalnai šokį šoko, uolos linksmai giedojo ir upės sulėtino savo tikėjimą. Po vestuvių Devgenijus vyksta į pasienį valstybės saugoti, kaip tai darė rusų epo bogatyriai, ėję karo tarnybą valstybės pasienyje, prie „zastavų“. Čia Devgenijus pešasi, kaip tai paprastai rytų epe dedas, su prajojančiais karžygiais, nukauna drakoną, suriečia ožio ragan plėšikus, nuveikia galingo karaliaus Filipato amozonę dukrą — Maksimianą. Pagaliau vaizduojamas Devgenijaus laimingas gyvenimas jo puošniuose rūmuose.

Ši apysaka ne tiktai grynai pasaulinė, — ji neturi didaktinio moralizuojančio elemento. Jos įdomumą sudaro fabula, — ji siekia patenkinti skaitytojo estetinius interesus. Todėl tat ir jos kompozicija gana nuosaki, todėl tat ji vietoj morali-

zuojančių elementų gausiai vartoja poetinio stiliaus gražmenas: epitetus, palyginimus, paralelizmus, hiperbolas.

Pažymėtina, kad slavų vertėjas, romaną versdamas, jį perdirbinėjo. Perdirbinėjimo tikslas buvo — pritaikyti romaną vyraujančiai pažiūrai į literatūros uždavinius, — kad jo popai nebartų. Todėl tat slavų vertime, palyginti su graikišku originalu, yra sumažintas meilės elementas, vieton jo įvestos krikščionybės pradžiodalos. Perdirbinėtas jis ir kita kryptimi. Graikiškas originalas siekė suteikti pasakojimui tam tikrą istorinį koloritą, — nurodinėja veiksmo vietą, skelbia vardus ir t. t. Slavų vertėjui istorinis koloritas mažiau rūpėjo, — jis daugiau žiūrėjo apysakos efektingumo. Todėl tat vietoj istorinio kolorito jis stengiasi duoti daugiau spalvotumo, įterpdamas pasakiškus elementus. Pavyzdžiui, slavų vertime Amiro motina, siųsdama į jį tris saracėnus, duoda jiems tris pasakiškus žirgus; vienas jų vadinamas V e t r e n i c a, — juo jojančio jojiko Graikijoj nematyti; antras — G r o m (griaustinis) — juo jojant girdės visi arabai; trečias — M o l n i j a (žaibas), jis lekioja oru, ir juo jojant jojiko Graikijoj nematyti. Ši apysaka rusų dirvoje turėjo nemažos įtakos kūriniui „Slovo o polku Jgoreve" ir bylinų stiliui, iš kitos pusės—dvasinių eilių a p i e A n i k ą - k a r į siužetikai. A n i k a dažnai yra minimas rusų bylinose ir pasakose; jis primena, kaip liudija Aleksandras Veselovskis, vieną Devgenijaus pavadinamą — Anikitą. Anika, Anikitas — reiškia: nenugalimas.

4. **„Skazanije o Premudrom Akire"** — „pasakojimas apie išmintingąjį Akirą." Padavimo tema apie karalių ir jo išmintingą patarėją yra gana populiari rytiečių tautų tarpe. Vienas padavimo variantas — apie karalių Sanheribą ir jo patarėją Heikarą — įėjo į garsųjį rinkinį „1001 naktis". Šį pastarąjį variantą ir primena Byzantijos apysaką apie Akirą; čia karalius Sanheribas pavirto į Sinagripą, patarėjas Heikars—į Akirą; Heikaro įsūnis Nadanas — į Anadaną. Apysakoj vaizduojama, kaip caro Sinagripo bevaikiui patarėjui Akirui pasimeldus, Dievas jam pataria įsūnyti giminaitį Anadaną. Tačiau įsūnytas, užaugintas, išmokytas Anadanas pasirodo esąs nedėkingas: jis įskundžia carui Akirą ir išgauna įsakymą jį nužudyti (Anadanas jau buvo carui artimas asmuo). Tarnas, kuriam buvo įsakyta nužudyti Akirą, vietoj jo nužudo kitą, o

Akirą paslepia. Tuo tarpu Egypto caras Faraonas, sužinojęs, kad išmintingojo Akiro nebėra, atsiunčia pas Sinagripą pasiuntinius, kurie ultimatyviškai reikalauja: arba Sinagripas turi atspėti patiekiamas mįsles, arba turi mokėti Faraonui duoklę. Paaiškėja, kad Akiras dar gyvas, — jis padeda Sinagripui atspėti Faraono mįsles. Pav., Faraonas pareikalavo pastatyti namus tarp dangaus ir žemės. Akiras pririšė prie dviejų arų dėžę, kurion įsodino vaiką; šis skraidydamas ties miestu reikalavo, kad jam būtų paduoti akmens ir kalkės, — jis ore namus statysiąs. Faraonas su egyptiečiais tai padaryti negalėjo, vadinas, jo duotasai uždavinys atpuolė. Panašiu būdu išmintingasai Akiras gudriai atsako ir į kitus Faraono iškeltuosius klausimus.

Šitokio tipo apysakos, keliančios mįsles, galvosukius ir duodančios į juos suktus atsakymus, buvo seniau labai mėgiama literatūra: galvosukis, kaip buvo, taip ir tebėra daugeliui žmonių imponuojantis dalykas...

Apysaka baigias aprašymu, kaip Faraonas prisipažino bylą pralaimėjęs; Akiras buvo garbingai sugrąžintas į senąją vietą, o Anadanas — nubaustas.

Šitokia apysakos pabaiga rusams buvo itin vertinga: čia buvo sukauptas didaktinis elementas, — jis ruso moralisto akyse pateisino visą apysaką.

Tačiau apysakos didaktinio elemento likimas rusų vertime nebuvo pastovus.

Apysakos rusiškasis vertimas nuolat buvo perdirbinėjamas. Perdirbinėjimas pirmiausia pasireiškė didaktinio elemento mažinimu. Tuo tikslu vertimo perdirbinėtojas sumažino Akiro pamokymus nedėkingajam Anadanui ir įterpė naujų būklės bei pasakos detalių. Pavyzdžiui, vertimo perdirbinėtojas Akiro bevaikę žmoną pavadino Feodulija ir jaudinančiais bruožais atvaizdavo Akiro sugrįžimą pas ją, kai caras, pasinaudojęs Akiro patarimais, nugalėjo Faraoną ir Akirui grąžino savo malonę.

Šitoksai apysakos perdirbinėjimas, mažinantis pamokomą elementą ir didinantis paties pasakojimo įdomumą, liudija, kaip augo rusų literatūrinis skonis.

5. **„Skazanije ob Indiji bogatoj“** — „padavimas apie turtingąją Indiją.“ Apysaka yra išdėstyta laiško formoj. Grai-

kų imperatorius M a n u i l a s (reminiscencija į Imanuilą Komneną, 1143 — 1180) kreipės į Indijos valdovą popą (presviteri) Joaną, norėdamas gauti žinių apie jo galybę ir Indijos stebuklus. Popas rašo Manuilui laišką, išdėstydamas minėtus reikalus, — tai ir sudaro apysakos turinį. Apysaka — tirštai persunkta byzantiško klerikalizmo dvasia, joje išidealizuojama teokratiška valstybės sistema. Faktinas Indijos valdovas popas Joanas, pagal apysaką, yra nelyginant imperatoriaus ir popiežiaus sintezis. Jis yra pravoslavijos sargas Rytuose, gyvena vyskupų ir arkivyskupų tarpe. Prieš pietus jis esąs popas, o popiet 3600 carų caras. Jo valstybė, jo turtai — neaprėpiami. Esą, jeigu Byzantijos imperatorius parduotų savo valstybę, už gautuosius pinigus nusipirktų popierio, ir susirinkęs visus savo raštininkus atvyktų į Indiją surašinėti jos stebuklų, — negalėtų surašyti jų iki savo gyvenimo pabaigos. Toliau, popas Joanas ir aprašinėja savo krašto stebuklus; jiems aprašyti panaudoti įvairiausi motyvai apie nuostabius žmones (raguotus, arkliakojus, milžinus), apie negirdėtus — neregėtus paukščius ir žvėris, ir t. t. Kiti šių motyvų buvo minimi Herodoto, Virgilijaus, Plinijaus raštuose. Viduramžis juos pasigavo, ėmė talpinti įvairiuose rinkiniuose, enciklopedijose, kelionių aprašymuose, ir, kas įdomiausia, ėmė tikėti jų tikrumu. Nenuostabu todėl, kad ne tik rusai, bet ir Vakarų žmonės tikėjo padavimų apie popą Joaną realumu.

Rusų dirvoje apysaka atsirado, matyti, veikiai po to, kai ji buvo Byzantijoj sukurta.

Graikų imperatorius I m a n u i l a s K o m n e n a s (kitaip Manuil Komnin), buvęs vienas galingiausiųjų Byzantijos valdovų, pragarsėjo savo despotišku elgesiu santykiuose su dvasininkija ir buvo įsitikinęs Vakarų kultūros šalininkas. Kalbamoji apysaka ir yra graikų dvasininko parašytas pamfletas prieš tą imperatorių. Pamfletas veikiai buvo išverstas į lotynų ir į kitas Vakarų Europos kalbas. Mirus Imanuilui, Byzantijoj pamfletas pasidarė nebe aktualus ir jo nuorašai veikiai tenai išnyko, tuo tarpu Vakaruose jis sklido vis plačiau,

Į Rusiją pamfletas pateko iš Serbijos: serbai jį buvo išvertę iš lotynų kalbos. Rusai vertimą perdirbinėjo saviškai, ilgainiui išmesdami lotinizmus ir įterpdami savo komentarus.

Rusuose šis apysakinis pamfletas buvo labai populiarus ir darė didelės įtakos lygiai rusų knyginei literatūrai, lygiai tautosakai.

Pavyzdžiui, rusų tautosaka Indiją vaizduoja lygiai tą pačią prasme ir tokiu pat būdu, kaip ir ši apysaka, Rusų turtuolio idealas, kaip jį vaizduoja tautosaka, bylinų herojus Diuk Stepanovič primena popą Joaną: Diuko turtų aprašymuose žymu aiški apysakos įtaka. Ir kitose bylinose yra bruožų, primenančių šią apysaką.

Apysaka žavėjo rusų skaitytoją savo raiškiu, turtingu fantastiniu elementu. Tiko ji ypač dvasininkams, nes, vaizduojamoji teokratinės valstybės sistema, davė tokių vaisių, kaip jokia kita sistema. Esą, popo Joano valstybėj, prie jos visų stebuklų, nėra nei vargšų, nei vagių; niekas tenai nemeluojąs ir meluot negalįs; jeigu kas pradedąs meluoti, tai tuojau mirštąs, draug su juo mirštanti ir jo atmintis, visi tenai einą teisybės keliu ir mylį kits kitą.

Iš to savaime prašosi išvada, kad dvasininkų valdžia — toks baisiai geras daiktas, ir kad tokia valdžia Rusijai labai pravertėtų.

6. Alenksandrija arba **romanas apie Aleksandrą Makedonietį.** Aleksandro Makedoniečio, garsaus nukariautojo asmuo, jau žiloje senovėje pasidarė įvairių padavimų objektu. Jis pasidarė tokia pat legendų tema, kaip įvairūs senojo bei naujojo įstatymo momentai buvo apokrifinės literatūros tema. Susikūrę apie Aleksandrą padavimai keliauja iš krašto į kraštą, iš tautos į tautą, atitinkamai prisitaikydami prie vietos aplinkybių ir įsiurbdami į save vietos medžiagą. Pavyzdžiui, musulmonų padavimai vaizduoja Aleksandrą tautiniu herojumi - karžygiu, Vakarų Europos legendos apdovanoja jį viduramžio ritierio bruožais, Byzantijoj jis tampa uoliu krikščioniu, o Serbijoj — net šventuoju. Žinoma, visi šie padavimai pasižymi nepaprasta fantastika, istoriškas Aleksandras pavirto pasakišku. Kas sudarė apysakos tekstą, patekusį į Rusiją, tikrai nėra žinoma; manoma tačiau, kad jis yra susidaręs įvairiais laikais, — sudėtas iš atskirų padavimų. Ir slavų vertime buvo žinomas ne vienas romano variantas.

Einant slavišku romano tekstu, Aleksandro kilmė, gimimas buvo jau nepaprasti reiškiniai. Jo tėvas buvo Egypto

caras Nektanebas. Savo burtais ilgai spyręsis prieš persus, sužino, kad toliau atsispirti nebegalėsiąs; bėga jis iš Egypto, palikdamas vienoj kolonoj užrašą, kad jis grįšiąs atgal po 30 metų, jaunas ir stiprus, ir nugalėsiąs persus. Nektanebas atvyko pas Makedonijos carą Filipą ir su jo žmona Olimpiada susilaukė sūnaus Aleksandro. Šį gimimą lydėjo žaibai ir griausmas. Naujagimio išvaizda buvusi nepaprasta, — jis, be plaukų, turėjęs karčius, kaip liūtas, jo viena akis žiūrėjusi apačion, kita — į šoną. Jį auklėję geriausieji tų laikų mokslininkai ir filosofai; jis įstumia Nektanebą į prarają ir ten jį nužudo, nežinodamas, kad tai jo tėvas.

Dar jaunuoliu tebebūdamas jis pasižymi nepaprastais žygiais,—pavyzdžiui, jis suvaldo baisų žirgą Bukefalą, kurio nieks negalėjo suvaldyti, — kuris mito miriop pasmerktųjų nusikaltėlių mėsa. Toliau jis išvyksta į įvairius karo žygius, ir tie žygiai — vieni stebuklai. Jis kovos lauke sumuša, pavyzdžiui, Indijos carą Porą, paimdamas iš jo gausiausią duoklę. Tačiau indų dvasininkai braminai pasirodė esą gudresni ir išmintingesni už carą: jie įsileidžia į diskusijas su Aleksandru, stebisi jo išmintimi, o šis, savo rėžtu, nebeišdrįsta kovoti prieš išmintinguosius braminus. Vadinas, ir šiame romane dedasi taip pat, kaip senose indų klerikalinėse legendose, kurios niekuomet nepamiršta pabrėžti ir pamokyti, kad pasaulinė karalių valdžia prieš dvasininką braminą yra vieni niekai.

Savo gausingųjų žygių metu Aleksandras susiduria su nuostabiausiais žmonėmis ir gyvuliais. Pavyzdžiui, jis mato žmones su šunies galva ir paukščių kojomis, sutinka visokius vienaakius kiklopus, milžinus, pigmejus. Užeina jis tyrus, kur siaučia baisiausi karščiai arba neišbrendama tamsa, kur žemė visa nuklota brangiausiais akmenimis. Jis supranta paukščių kalbą, — sužino paukščių įstatymus ir papročius; jis nusileidžia į jūros gelmes, norėdamas jų paslaptis patirti; jis, panaudojęs pasakingas esybes-grifus, keliauja ir oru, kaip orlaiviu. Jis savo kelionėj matė ir rojų, ir pragarą, ir pirmuosius žmones—Adomą su Jieva. Jis užėjo ir moterų amazonių valstybę, kuria, prie progos, pasityčiojo. Jis pasiekė saulės miestą Heliopolį, kur viešpatavę du baisiu caru: Gogas ir Magogas, valdžiusiu biauriausias tautas visoje žemėje. Aleksandras, norėdamas nuo tų tautų išgelbėti pasaulį, suvaręs esą jas į šiaurės kalnų

prarajas ir jas ten uždaręs; jos išeisiančios iš ten tiktai prieš pasaulio pabaigą.

Šiame romane pasakojama ir daugybė kitokių fantastinių dalykų. Vienas fantastinis epizodas su kitu maža tesurištas, todėl nesunku jie pakeisti. Todėl tat įvairios romano redakcijos pasižymi skirtingomis detalėmis. Vienas, pavyzdžiui, varjantas pasakoja, kad Aleksandras įkurdinęs Cargradą. Kitas varjantas aprašinėja Aleksandro žygį į Rusiją: jis rusus, esą, nugalėjęs, paėmęs didelį grobį, tarp kita ko, gavęs daugybę kailių ir ilgai nežinojęs, kaip tie kailiai reikia suvartoti.

Apysakos Aleksandrijos tipo atitiko viduramžio žmogaus psichinę konstrukciją. Viduramžis, aklai tikėdamas, kad pragare velniai smalą virina ir ant „petelnės" nusidėjėlius čirškina, ir šią apysaką priėmė, kaip istorinę. Aleksandras su savo žygiais viduramžio žmogui buvo nemažiau realus, kaip ir raguotasai ilgauodegis kipšas. Todėl tat šitokio tipo apysakos ne tiktai jaudino žmogaus vaizduotę, — jos tenkino ir istorinio žinojimo troškulį. Suprantama, kad Aleksandrija turėjo būti ir Rusijoje labai populiari. O būdama populiari ir mylima, ji, savo rėžtu, negalėjo nedaryti įtakos rusų originaliai kūrybai.

III. KIJEVIEČIŲ ORIGINALIOJI LITERATŪRA

I. PAMOKOMOJI LITERATŪRA.

1. Terminologija. Terminas pamokslas paprastai yra suprantamas bažnytine prasme: tuo terminu yra vadinamos dvasininko sakomos bažnyčioje iš sakyklos ar „nuo altoriaus" prakalbos. Tačiau, ir kasdieniame gyvenime šio termino turinys esti išplečiamas. Pavyzdžiui, dvasininkų profesiniai organai skelbia medžiagą, iš kurios dvasininkas gali sudaryti pamokslą, pritaikytą kuriai nors šventei; ši skelbiamoji medžiaga taip pat vadinama pamokslu. Šią sąvoką senosios rusų literatūros reikalu mes norėtumėm dar labiau praplėsti: juo mes norėtumėm apimti tąją literatūrą, kuri turėjo tikslo pamokyti kitus religinių ar moralinių teisybių, neatsižvelgdami į tai, ar pamokslas buvo sakomas bažnyčioj, tai yra, cerkvėj, ar jis buvo parašytas pasiskaityti. Klasifikacijos pagrindan dedant literatūros veikalo tikslingumą, tenka palikti nuošaliai autoriaus savumą bei profesiją, — šį kartą vistiek, ar autorius buvo dvasininkas, ar pasaulietis. Šitokios pamokomosios literatūros veikalai seniau buvo vadinami įvairiais vardais: propoved' (pamokslas), poučenije (pamokymas), poslanije (pamokomas laiškas), slovo (žodis). Kartais jie buvo adresuojami aprėžtam skaitytojų skaičiui, kartais — neaprėžtam; kartais negalima tiksliai nustatyti, ar likęs pamokslas buvo skirtas pasiskaityti, ar jis buvo ir pasakytas viešoj vietoj (cerkvėj, susirinkime). Senoji keturlypė terminologija ne visuomet turi aiškių pažymių, tuo tarpu visi tie veikalai nori skaitančiuosius ar klausančiuosius pamokyti: religinių teisybių, etinių principų, gyvenimiškosios, krikščioniškos praktikos dalykų.

Pamokslų reikalu rusai, žinoma, buvo tiesioginiai Byzantijos mokiniai, tiktai Rusijoj ne visuomet buvo galima pritaikyti tai, kas tiko Byzantijai. Ankstybajam viduramžy, IV — V amžiais Byzantijos pamokslinė literatūra buvo pasiekusi aukšto išsirutuliojimo laipsnio. Tokie rašytojai, kaip Jonas Auksaburnis, Vasylius Didysis, Grigorijus Teologas, buvo pirmaeiliai oratoriai, mokėję duoti tobula forma, puošniu stiliumi reikšmingą svarbų turinį. Ir nenuostabu: jiems dar buvo prieinamos bei pasiekiamos antikos kultūros tradicijos. Ilgainiui Byzantijos ryšiai su antika ėmė silpnėti, kol, pagaliau, visiškai nutrūko. Ėmė silpnėti ir pamokslinė literatūra. Tikslieji pamokslai ima virsti formališkomis oratorijomis. Turinys pasidaro antraeiliu dalyku, visas dėmesys sukaupiamas ties forma, ritoriškais galvosukiais. Su šitokia pamoksline literatūra susidūrė ir rusai. Puošni ritorika reikalavo ypatingo kalbos lankstumo, kuriuo tų laikų rusų kalba negalėjo pasigirti. Suprantama, kad byzantiška ritorika rusų dirvoje galėjo tiktai sunkiai prigyti.

2. **Luka Židiata,** Novgorodo vyskupas (1036—1059), paprastai pradeda rusų literatūros istorijos vadovėliuos kijeviečių pamokslininkų seriją. Bet jis nebuvo kijevietis. Prie kijeviečių jis priskiriama dėl šitokių sumetimų: a) kalbamoj gadynėj Kijevo kultūrinis vyravimas buvo tiek žymus, Novgorodo vietos savumai buvo dar tokie neraiškūs, kad Novgorodas visiškai buvo pasidavęs Kijevo kultūrinei įtakai, ir literatūros veikaluose tuomet jis dar, kaip savaimingas kultūrinis ar būklinis individas, negalėjo atsispindėti; b) Novgorodo vyskupas priklausė Kijevo metropolito, — jis į elementarinio pamokslo rėmus nieko negalėjo tokio įterpti, kas išeitų iš kijeviško pavyzdžio; tuomet krikščioniška religija Rusijoje dar tebesiformavo, todėl, suprantama, kad religinės bei moralinės sąvokos buvo analoginės Šiaurės Rusijoj, kaip ir Kijeve; c) pamokslininkai naudojosi gatava pamokslų schema, iš kurios jie negalėjo iškrypti, todėl kijeviečių ir nekijeviečių pamokslai iš esmės negalėjo būti principiniai skirtingi.

Pagaliau, negalima būtų pasakyti, kad Luka Židiata — būtų visiškai neginčijamas literatūros faktas. Tiktai padavimo keliu Novgorodo vyskupui Lukai priskiriamas išlikęs pamokslas „poučenije k bratiji“ (pamokymas broliams). Kiti

rankraščiai nurodo kitą to pamokslo autorių (arkivyskupą Vasylių, vyskupą Grigorijų ir kt.). Šiaip ar taip, pamokslas, paprastai priskiriamas L u k a i Ž i d i a t a i, pasižymi savo ypatingu elementarišku paprastumu, — turinio ir formos atžvilgiu. Čia paprastais žodžiais dėstomos pagrindinės krikščionių dogmos ir mokoma, kaip reikia elgtis: esą, reikia netingėti vaikščioti į cerkvę, o cerkvėj, esą, reikia padoriai stovėti, — nesistumdyti, nesikalbėti, nesispiaudyti; toliau, esą, geras krikščionis neturįs girtuokliauti, kyšius imti, keiktis, paleistuvauti, vogti, meluoti...

3. Ilarion, Mitropolit Kijevskij. Ilarijonas buvo šventikas Berestove, — užmiestinėj didžiojo kniaziaus Jaroslavo rezidencijoj. Pasižymėjo jisai savo nuopelnais, — buvo „blag i knižen i postnik“ (šventas, mokytas, pasninkautojas). 1051 metais, jis, Konstantinopolio patriarcho atstovams nedalyvaujant, buvo išrinktas ir paskelbtas Kijevo metropolitu; šioje vietoje išsilaikė jisai neilgai, nes 1056 m. minimas jau kitas Kijevo metropolitas; nežinia kada jis mirė. Senojoj Rusijoj plačiai buvo žinomas jo pamokslas, pavadintas „Slovo o zakone i blagodati“. Šis pamokslas yra žinomas iš XIV—XV amž. nuorašų. Tiesioginių įrodymų nerasta, kad jo autorius yra metr. Ilarijonas; tiktai dėl eilės netiesioginių nurodymų Ilarijonas yra laikomas jo autorium. Taip pat nežinia, kuriam tikslui šis pamokslas buvo skirtas. Prof. P o r f i r j e v a s mano, kad jis buvęs skirtas pasakyti cerkvėj, rinktinei publikai, prof. G o l u b i n s k i s ir prof. S p e r a n s k i s tikina, kad tai esanti ne cerkvinė, bet iškilminga akademinė prakalba; prof. B o r o z d i n a s samprotauja, kad tai esanti paprasta pasiskaitymo literatūra (kaip ir „poslanije“), pamokslo forma parašyta.

Pilnas pamokslo pavadinimas skamba: „Slovo o zakone, Moiseomъ dannemъ, i blagodati i istine, Iisusъ Christomъ byvšimъ, i kako zakonъ otъide, blagodatь že i istina vsiu zemliu ispolni, i vera vъ vsia jazyki prostresia i do našego jazyka russkago, i pochvala kaganu našemu Vladimeru, otъ nego že kreščeni bechomъ, i molitva kъ Bogu otъ vseja zemli našea“.

Tai reiškia: „Žodis apie įstatymą, Mozės duotąjį ir apie palaimą ir teisybę, Jėzu Kristumi buvusią, ir kaip įstatymas pasitraukė, palaimą ir teisybę visą žemę pripildė, ir tikėjimas po vi-

sas tautas išsiplatino ir iki mūsų, rusų tautos, ir pagarbinimas mūsų kaganui (kunigaikščiui, kniaziui; kagan—chazarų žodis) Vladimirui, mes jo esame apkrikštyti, ir malda Dievui nuo visos mūsų žemės“.

Kadangi pamokslo pavadinime yra pasakyta „pochvala kaganu našemu Vladimeru“, — tai prof. V l a d i m i r o v a s mano, kad šis pamokslas esąs pasakytas per kurią nors iškilmę Vladimirui paminėti. Bet kad pamokslas tikrai buvo pasakytas — ne vien tik parašytas, tikrų įrodymų nėra.

Pamokslo turinį pilnai apibūdina jo pavadinimas, kuris yra gana tiksli pamokslo turinio sąntrauka. Ilarijonas šiame pamoksle išaugština krikščionių religiją, priešpastatydamas ją senajam įstatymui. Vaizduodamas abiejų tikybų santykius, jis visur pirmenybę atiduoda krikščionių tikybai. Tuos santykius jis aiškina įvairiais palyginimais. Pav., senasai įstatymas—tai esanti Agarė su sūnumi Izmailu, o naujasai—Sara su Izaoku; pirma buvusi vergė Agarė, paskum — laisvoji Sara; senasai įstatymas — tai mėnulis, šviečiantis naktį, naujasai — saulė. Toliau pamoksle kalbama apie dvi Kristaus prigimti: Kristus, kaip žmogus, gulėjęs ėdžiose; kaip Dievui, nusilenkė jam karaliai: kaip žmogus, Jis mito motinos pienu, kaip Dievą, Jį garbino angelai, ir t. t. Pagaliau, Ilarijonas kalba apie tautas, priėmusias krikščionybę. Kaip naujo vyno niekas nepilia į senus kailius, taip ir krikščionybei platinti, esą, prisireikę naujų tautų. Tokia nauja tauta, į kurią nusileido Viešpaties apveizda, ir esanti rusų tauta. Papolemizavęs su žydais, Ilarijonas baigia savo pamokslą Vladimiro Šventojo išgarbinimu, kuris buvęs Rusijos švietėjas. Ilarijonas kreipias į jį: „Kelkis garbingoji galva! Kelkis! Tu nenumirei, tu miegi iki visuotinio prisikėlimo; pažvelk į krikščionybės išsiplatinimą tavo tautoje, pažvelk į sūnų tavo, dabinantį tavo žemės stalą, ir į jo šeimą!“

Iš turinio sątraukos matyti, kad pamokslas susideda lyg ir iš dviejų dalių: krikščionybės išaukštinimas senojo įstatymo perspektyvoje ir kniaziaus Vladimiro išgarbinimas. Todėl tat kai kurie mokslininkai ir samprotavo, kad tai kadaise buvo du pamokslu, tiktai vėliau sujungtu į vieną. Kas liečia antrąją pamokslo dalį, tai ji galėjo būti ir pasakyta cerkvėj, ir parašyta pasiskaityti. Tačiau pirmoji pamokslo dalis aiškiai skirta pasi-

skaityti, — ji nebuvo jokioj cerkvėj pasakyta. Į tai nurodo paties autoriaus pažymėjimas, kad jis savo pamokslą rašo, kad jis juo kreipias į skaitančią visuomenę. Pagaliau, tai pasako kai kurie pamokslo turinio posmai. Pamokslas galėjo būti pasakytas, jei jis būtų buvęs sakomas, arba Sofijos sobore, arba Desiatinnoj cerkvėj, kur buvo Vladimiro šventojo grabas. O pamokslo tekste yra tokių reminiscencijų ir į vieną ir į kitą cerkvę, tarytum jos abidvi būtų tilpusios vienuose rūmuose arba abejose cerkvėse pamokslas tuo pačiu metu būtų buvęs sakomas. Tai ir parodo, kaip pabrėžia akad. Istrin, kad pamokslas, — ši pirmoji dalis — nebuvo pasakyta, kad ji buvo skirta pasiskaityti. Jei būtų galima įrodyti, kad Ilarijono pamokslas iš pat pradžios buvo vienas veikalas, tai tektų spręsti, kad ir visas pamokslas niekur nebuvo pasakytas. Tai įrodyti ne taip jau sunku.

Arčiau įsižiūrint į pamokslo turinį, tenka pastebėti, kad viso pamokslo dalinimas į dvi beveik viena nuo kitos nepriklausomi dali nėra kuo nors pagrįstas. Jos abidvi sudaro organinį vienetą, o visas pamokslas turi aiškią, nuosakią, sąmoningą kompoziciją, kurią pateisino tasai tikslas, kurio autorius savo raštu siekė.

1037 metais buvo patvirtinta į Kijevą metropolija. Tais metais atvyko Kijevan iš Byzantijos rusams metropolitas, atsiveždamas graikų dvasininkų pulką. Ateiviai graikai nesigailėjo pastangų savo įtakai rusuose sustiprinti. Tuo tikslu jie skelbė ir legendas, kad krikščionybės Rusijoje įvedimas yra tiktai graikų nuopelnas, kad kniazius Vladimiras šiuo atžvilgiu buvo tiktai graikų įrankis. O rusai šį laikotarpį dar toli gražu nebuvo pasidavę Byzantijos įtakai, juose dar perdaug gajus buvo normanų elementas. Savaime suprantamas ir tas rusų nepasitenkinimas, kuriuo jie pasitiko graikų skverbimąsi į Rusiją. Rusų krikšto reikalu graikai stengiasi mažinti Vladimiro nuopelnus juo labiau, kad jis pats apsikrikštijo ne iš graikų rankų, bet variaguose. Vladimiras iki XIII-to šimtmečio nėra net kanonizuojamas. Tuo tarpu rusai itin brangina savo malonųjį kniazių — laskavyj kniaz', — Vladimirą. Vyksta šiuo pagrindu Kijeve tam tikra kova tarp graikiškosios dvasininkų ierarchijos ir tarp rusų patriotų. Ilarijono pamokslas ir

yra šios kovos atgarsis. Ilarijonas priešingai graikų intencijoms iškelia kniaziaus Vladimiro nuopelnus, jo iniciatyvos reikšmę, tuo pačiu sumažindamas graikų nuopelnų kainą.

Šioje istorinėje visuomeniškos kovos perspektyvoje aiškėja ir Ilarijono pamokslo kompozicija. Pamokslo pradžioje jisai aiškina, koks tai aukštas yra krikščionių tikėjimas, tuo duodamas suprasti, kad pasidarbavimas krikščionybės išplatinimui yra didelis nuopelnas. Antroje pamokslo kompozicinėje daly Ilarijonas trumpai pamini krikščionybės išsiplatinimą ir trečiojoj daly garbina kniazių Vladimirą, dėkodamas jam už Rusijos krikštą.

Antroji, pereinamoji dalis jungia pirmą dalį su trečiąja. Kitaip sakant, pirmosios dvi dali yra premisos, o trečioji dalis — išvada. Vladimiras tokią aukštą gėrybę, kaip krikščionybė, atnešė savo iniciatyva rusų tautai, — ar tai mažas jo nuopelnas? Ar tai mažas pagrindas Vladimirui kanonizuoti? Ar turi graikai pagrindo čia savo nuopelnais girtis?

Tokia yra pamokslo kompozicija ir jo vidujė logika.

Ilarijono pamokslas, persunktas nuoširdžiu lirizmu, pasižymi poetiškais savumais. Mitriai ir vaizdžiai jame pravestas paralelizmas, gerai panaudotos simbolinės priemonės, personifikacija. Savo gausia simbolika, antitezėmis, kreipimusi į skaitytojus, stengimusi paveikti jų vaizduotę ir jausmus, Ilarijonas pasiekia stipraus efekto. Tenka dar paminėti viena jo ypatinga vaizdavimo priemonė. Pamoksle yra nemaža elementų, nukreiptų prieš judaizmą. Žydų klausimas Ilarijono laikais Kijeve nebuvo aktualus, — nebuvo tiesioginio reikalo jam su jais polemizuoti. Judaizmo motyvus jisai panaudojo kaip foną, kuriame dar galingesnė ir skaistesnė atrodo krikščionybė ir jos Rusijoje įkūrėjas — Vladimiras Šventasai, kuriam išgarbinti ir yra skiriamas šis pamokslas.

4. **Kirill Turovskij,** gyvenęs antroj XII-to šimtmečio pusėj, palikęs daug raštų, savo psichine struktūra panašus į Ilarijoną. Seniau tai buvo itin garsus rašytojas, kartais vadinamas rusų Auksaburniu. Tiek jis buvo garsus, kad net į „prologą“ buvo įterptas skaitymas apie jį.

Kilęs jis buvo iš Turovo (Minsko gubern.), iš turtingos šeimos, įišventino monachu, tapo vyskupu. Su jo vardu yra

rišama daugelis veikalų, tačiau daugumos mokslininkų specialistų įsitikinimais, jis neabejojamai yra parašęs septynius išlikusius veikalus — pamokslus, pritaikytus įvairiems sekmadieniams Velykų kikle, ir apie dvidešimtį cerkvinių maldų. Visi pamokslai, kuriuos jis vadino „Slovo", yra sudaryti viena schema. Pavyzdžiui, pamokslas „atvelykiui": pavasaris, atnaujinantis gamtą, esąs drauge ir žmonijos atnaujinimo per Kristaus tikybą simbolis. Saulė — tai esąs Kristus; mėnuo, nustojantis savo šviesos prieš saulę, — esąs senasai įstatymas; žiema — tai nuodėmės metas; vieton jos atėjęs pavasaris — tai krikščionių tikyba, ir t. t. Arba pamoksle „devintinėms", jis vaizduoja Kristaus išlydėjimą į dangų. Į Eleono kalną susirinko visi patriarchai, pranašai, angelai, apaštalai ir gieda Kristaus garbei; čia pakalnėj liūdi Kristaus apleidžiamoji cerkvė. Kristus gi atsisėdo ant cherubimų ir nuskrido vėjo sparnais. Toliau pamokslininkas pasakoja, kaip Kristus atskrido į dangų, kaip Dievas. Jį pasitiko, apvainikavo, dešinėj pasodino.

Kirilo Turovskio pamokslai greičiau yra panašūs į lirikos kūrinį, į „eiles prozoje", negu į moralizuojantį pamokymą. Kirilas pamoksluose nesmerkia žmonių nuodėmių, nemoko klausytojus kokių nors dorybių. Jis tiktai garbina kokį nors senojo ar naujojo įstatymo įvykį, ar kokį nors atskirą asmenį. Savo pamoksluose jis visiškai neliečia rusų tikrovės davinių. Tai yra daugiau abstraktiškas oratoriaus menas. Antra vertus, jo pamokslai yra daugiau literatūros dalykai, negu cerkvės. Kaip sakyta, visi jo „pamokslai" sudaryti viena schema. Pradžioj jis apibūdina šventę, kuriai jis taiko pamokslą, paskum analizuoja jausmus, kurie kįla ar turėtų kilti krikščionyje sąryšy su šventės minimais įvykiais. Tuo tikslu jis naudoja įvairias poetines priemones, pavyzdžiui, jis mielu noru pasakojimą dramatizuoja, įveda dialogus; jis plačiai vartoja antitezes, metaforas, epitetus, simboliką; pasakojimo vaizdingumui vietoj būtojo laiko jis naudoja esamąjį, simboliškoms mintims vaizduoti jis semia gatavus paveikslus iš Biblijos, ima palyginimus iš gamtos pasaulio, iš cerkvinių apeigų. Iš šitų vaizdavimo priemonių naudojimo matyti, kad jo pamokslai buvo skiriami pasiruošusiam skaitytojui (ar klausytojui), — ne plačiosioms neofitų

masėms. Jis tiek susirūpina savo pamokslo laukuja forma, tipiškai byzantiška stilistika, kad jis net pamokslo turinį užmiršta, — užmiršta, kuriuo tikslu pamokslas buvo sakomas. Jo pamokslų formališkosios grožybės itin žavėjo popus ir monachus, kurie dideliu atsidėjimu juos nurašinėdavo, sudarydavo iš jų rinkinius, platindavo...

5. **Kliment Smoliatič**, tipiškas rusų dvasininkų XII-to šimtmečio atstovas, Kijevo metropolitas. Jo asmuo įdomus tuo, kad ties juo susidūrė cerkvinė ir valstybinė politika. Byzantijos graikai, rusų krikštytojai, stengdavos visomis priemonėmis plėsti savo įtaką Rusijoje; vienas geriausių įrankių tokiai įtakai plėsti buvo metropolito sostas Kijeve. Tais laikais metropolitas duodavo toną visam kultūriniam gyvenimui, todėl Byzantija taip rūpindavos, kad metropolito sostą Kijeve užimtų graikas ar bent graikams visiškai paklusnus rusas. Didysis kniazius Izjaslavas, priešindamasis Byzantijos įtakai, jos brovimuisi į Rusijos vidaus dalykus, pravedė rusą Klimentą į Kijevo metropolitus be Byzantijos pritarimo.

Dvyliktam šimtmety rusų kniaziai dar palaikydavo gyvus ryšius su Vakarais, net dalyvaudavo įvairiuose Vakarų politiniuose žygiuose. Bažnyčių skylimas dabar buvo jau įvykęs faktas. Ne vienas rusų kniazius jautė daugiau simpatijos Vakarams, negu Byzantijai. Šitų kniazių tarpe buvo ir Izjaslavas, atvirai norėjęs nusikratyti Byzantijos įtaka. Tuo tikslu ir metropolito sostan pravedė jisai Klimentą Smoliatičą, Vakarų šalininką. Išrinko jį metropolitu rusų vyskupai. Byzantija tokiam išrinkimui pasipriešino. Graikų vyskupai Rusijoj jį metropolitu nepripažino, nes jis jiems, kaip Vakarų šalininkas, buvo aiškus eretikas. Ilgainiui ėmė jo nepripažinti ir rusai. Mirus kniaziui Izjaslavui jis turėjo pasitraukti iš metropolito sosto. Iš jo raštų plačiau yra žinomas: „Poslanije, napisano Klimentom, mitropolitom ruskim, Fome presviteru, istolkovano Afanasijem mnichom"—„raštas, rusų metropolito Klimento parašytas presviteriui Fomai, monacho Afanasijaus išaiškintas". Vadinas, raštas mus pasiekė kažkokio monacho Afanasijaus redakcija; niekas negali būti tikras, kad Afanasijus paskelbė pilną tekstą, arba, jį skelbdamas, jo neiškreipė. Šio rašto kilmę prof. N i k o l s k i j aiškina šitokiu

būdu: esą, Smolensko kniazius Rostislavas, Izjaslovo brolis (šis pravedė Klimentą į metropolitus), buvo nepatenkintas Klimentu, kaip neteisėtu metropolitu. Klimentas, norėdamas pasiteisinti prieš Rostislavą, rašo jam raštą (tekstas jo neišliko), kuriame užkliudė popą Fomą, artimą Rostislavui žmogų. Įsižeidęs Foma rašo Rostislavui savo rėžtu raštą (ir šis — žuvo), kuriame kaltina Klimentą, kad šis esąs garbėtroška, eretikas ir t. t. Atsakydamas Fomai, Klimentas ir rašo raštą, išlikusį mums Afanasijaus redakcija. Šiame rašte įžiūrėti kurių nors žymesnių literatūrinių nuopelnų būtų sunku. Klimentas nebuvo toks talentingas, kaip Ilarijonas ar Kirilas, — Klimentas daugiau mėgo biblijos aiškinimą, bet ir čia jo sprendimai nebuvo originalūs.

6. **Feodosij Pečerskij,** garsus Kijevo monachas, miręs 1074 metais. Seniau buvo manoma, kad jis paliko parašęs daugybę pamokslų ir maldų. Ilgainiui mokslininkų analizinė kritika parodė, kad neabejojamai galima laikyti tiktai penkius pamokslus Feodosijaus parašytus. Tie pamokslai yra taikomi monachams, jie liečia daugiausia monastyrių kasdieninio gyvenimo nesudėtingus reiškinius. Autorius kalba čionai apie kantrybę ir meilę, apie nusižeminimą, apie maldą ir išmaldą. Jo pamokslai pasižymi elementariškai paprastu turiniu ir paprasta kalba, ir primena Lukos Židiatos pamokslus.

7. **„Voprošanije Kirika“.** Šis pamokslas skiriasi nuo anksčiau minėtųjų tuo, kad jis adresuojamas ne masiniam skaitytojui (ar klausytojui), bet vienam asmeniui: vienas asmuo stato klausimus ir gauna tinkamus atsakymus. Kas buvo Kirikas— nėra tikrai žinoma, matyti, tai buvo koks nors dvasininkas. Kiriko vardu statoma eilė klausimų, į kuriuos atsakinėja garsusai Klimento Smoliatičio priešas, Novgorodo vyskupas, Byzantijos aklas tarnas Nifontas (matyti, graikas) ir kiti žymūs dvasininkai. Veikalas didesnės literatūrinės reikšmės neturi, jis tiktai yra iškalbingas liudininkas apie kultūrinį lygmenį tų laikų šviesuolių - dvasininkų. Iš klausimų matyti, kaip teisingai pastebi prof. Speranskis, kad paklausėjai visiškai nemokėjo atskirti, kas yra svarbu, kas yra mažmožis, kiekvieną menkı iekį jie laikė svarbiu dalyku ir jam išspręsti šaukės vyskupo pagalbos. Pavyzdžiui, klausiama: jeigu žmogus, pakliu-

vęs nelaisvėn, bus priverstas pereiti kiton tikybon, tai, kai jis iš nelaisvės sugrįš, — ar reikia jis antrą kartą krikštyti? Ar jo kaltės nesumažina ta aplinkybė, kad jis buvo smurtu priverstas atsižadėti krikščioniškos tikybos? Greta šitokio principinio klausimo, eina ir šitoks: jeigu popo apsiaustas yra sulopytas iš moters drabužio išrėžtu lopiniu, tai ar gali popas melstis šitokiu apsiaustu vilkėdamas, — ar nebus tai nuodėmė?

Antrame analoginiame rašte **„Kanoničeskije otvety Joanna II, mitropolita ruskago“** — „kanoniški rusų metropolito Joano II atsakymai“, tiekiami taip pat panašūs klausimai. Čia kažkoks monachas Jakovas klausia metropolitą: ar cerkvinės sutuoktuvės yra privalomos visiems krikščionims, ar cerkvėj reikia sutuokti tiktai kniažius ir didžiūnus, o praščiokams — galioja jų naminės sutuoktuvės? Ir kaip popui elgtis, patekusiam į tokias sutuoktuves? Vyskupas jam atsako, kad cerkvinės sutuoktuvės yra privalomos visiems krikščionims, o vestuvėse elgtis šitaip: „atėjusiems į pasauliečių puotą, kur geriama, dvasininko luomo asmenims šventieji liepia dievobaimingai ir su palaiminimu vaišes priimti, bet kai prasideda žaidimai, šokiai, dainos—reikia atsikelti ir išeiti, kad jausmai nebūtų išniekinti girdėjimu bei regėjimu“. Arba vėl klausimas: — jei monachams patariama neiti į tokias puotas, kur dalyvauja moterys, — tai „baltoji dvasininkija“ ar gali jas lankyti? — Atsakymas skamba: „baltiesiems dvasininkams, turintiems pačias ir vaikų, čia pietauti nėra draudžiama, kol prasidės žaidimai ir velniškos dainos“...

Iš šių klausimų esmės, iš jų kėlimo tvarkos ir iš atsakymo į juos, galima spręsti apie tų laikų šviesuomenės - popų kultūrinį lygmenį.

8. **„Poučenije Vladimira Monomacha“.** Vladimiro Monomacho „pamokslas“ skiriasi nuo anksčiau minėtųjų pamokslų tuo, kad jo autorius yra pasaulietis, tuo tarpu kai visų kitų pamokslų autoriai buvo dvasininkai. Vladimiras Monomachas — vienintelis seniausios rusų literatūros pasaulietis rašytojas, kurio gyvenimas mums žinomas. Vladimir Monomach, kaip žinoma, buvo Byzantijos imperatoriaus dukters sūnus, dėl tos priežasties, ir geriau išauklėtas bei apsišvietęs už kitus rusų kniazius. Jis gerai mokėjo graikiškai, skaitė daug knygų, išsilavinimo atžvilgiu visa galva stovėjo aukščiau už kitus ru-

sus. Tačiau jo „pamokymo vaikams“ esmė nesiskiria nuo anksčiau minėtųjų pamokslų: analoginė tema, analoginis jos traktavimo būdas, analoginės išvados ir moralė.

Šis „pamokymas“ yra įdėtas į vieną metraščio nuorašą (vadin. Lavrentjevskij spisok) ir pažymėtas 1096 metais, tačiau dėl jo parašymo datos mokslininkai iki išol nesusitaria: vieni mano, kad jis yra parašytas 1096 metais, kiti (Pogodin, Protopopov),—kad 1099 m., kiti vėl (Šliakov), kad—1106 m., kiti, pagaliau (Ivakin), kad — 1118—1125 m. laikotarpy (Monomachas mirė 1125 m.). Akad. P e r e t c mano, kad Vladimiras Monomachas šį veikalą bus parašęs kaip pamokymą savo sūnui, vykusiam užimti kniaziaus sostą į Novgorodą. Todėl esą Novgorodo srity šis veikalas ir buvo taip prasiplatinęs. Tačiau šitokia nuomonė prieštarauja pačiam veikalui. Pats Monomachas savo veikale liudija, kad jis jį parašė šitokia proga: int Monomachą atvyko pasiuntiniai nuo kitų kniazių, kviesdami jį karo žygin prieš kniaziaus Rostislavo įpėdinius. O dar taip neseniai kniaziai buvo suvažiavę Liubiče (1097 m.), bučiavo kryžių ir iškilmingai pasižadėjo tarpusavių vaidų nebepradėti. Monomachas buvo visų kniazių vienybės idėjos šalininkas, ir tokia pasiuntinių atnešta žinia jį smarkiai suerzino. Iš nusiminimo jisai paėmęs, kaip rašo savo pamoksle, psalmių knygą, atvertęs ją ir paskaitęs: „vskuju pečaluješi, duše? vskuju smuščaješi mia? — „ko graudiniesi, siela? Kam tu jaudini mane?“ Šios šventos knygos įtakoje ir parašęs pamokslą savo vaikams, ir visiems tiems, kas jį paskaitys.

Akad. I s t r i n įrodinėja, kad Monomachas savo veikalą parašė 1124 ar 1125 metais, nujausdamas savo netolimą mirtį. Esą, jis jau seniau rašęs dienoraštį, kuriame sužymėdavęs savo gyvenimo įvykius bei įterpdavęs citatas iš jo skaitytų raštų. Esą, prieš mirtį jisai sumanęs palikti savo vaikams lyg ir testamentą ir tuo tikslu sutvarkęs savo užrašus. Norėdamas pateisinti šitokio testamento rašymą, jis ir pridėjęs pastabą, kad testamentas būsiąs naudingas ir platesnei visuomenei, ne tik jo vaikams. Kadangi jo gyvenime didžiausio įspūdžio padarę kniaziai, sulaužę priesaikas, tai jis jų pasielgimą ir minįs testamento pradžioje.

Tačiau ir akad. I s t r i n o mokslingi samprotavimai dar neišsklaido visų abejonių dėl Monomacho rašto kilmės.

Pamokslas prasideda žodžiais: „Sėdėdamas rogėse dūmojau savo sieloj ir garbinau Dievą, kad mane, nusidėjėlį, atvedė iki šios dienos“. Tuo jis tarytum pabrėžė, kad pamoksle dėstomos mintys susidėjo jo ilgų kelionių metu. Visą pamokslą būtų galima suskirstyti į keturias dalis: pirmoj daly jis kalba grynai krikščioniška dvasia apie žmogaus santykius su Dievu; antroj — apie valdžios (kniaziaus) ir valdinių santykiavimą; trečioj — apie žmogaus santykiavimą su pačiu savimi ir su kitais žmonėmis; pabaigoj pasakoja apie savo sunkų, darbingą gyvenimą. Prie pamokslo dar yra prikergtas Monomacho laiškas Olegui Sviatoslavičiui, anksčiau parašytas.

Jo pamokymai savo esme yra elementariški ir naivūs, kaip ir senųjų dvasininkų pamokslai. Pavyzdžiui, jisai reikalauja, kad žmonės kasdieną lankytų cerkvę, nepaliaujamai melstųs,— geriausias laikas maldoms — naktis, nes tuomet velniai maldos labiausia biją. Dėsto ir toliau panašias pažiūras, po kuriomis mielu noru būtų pasirašęs kiekvienas senovės popas ar monachas.

Kalbėdamas apie kniaziaus valdžią, Monomachas pareiškia tiems laikams gana humaniškų minčių: kniazius turįs būti geraširdis, neturįs perdaug pasitikėti družina, visur pats turįs būti pirmas, neprivaląs paleisti ginklą iš rankos, privaląs negert, neapsivalgyt, turįs būti svetingas ir teisingas. Ypač kniazius turįs būti darbštus; iš tinginystės kįlančios visos blogybės; ko pats esą nežinai—reikia pasimokyti, kaip jo tėvas daręs: namie besėdėdamas — penkių kalbų pramokęs. Iš ryto kniazius turįs Viešpačiui melstis, paskum tartis su družina, daryti teisdarybės aktus arba medžioti, po piet — pamiegoti: taip Dievo esą įsakyta.

Įdomiausia pamokslo dalis — toji, kur Monomachas pasakoja apie savo gyvenimą, — savo darbštumą stato pavyzdžiu kitiems. Jis, esą, dalyvavęs 83-se dideliuose karo žygiuose, o mažų žygių — ir suskaityti nebegalįs. Be karo žygių — dar labai svarbus darbas esanti medžioklė. Tais laikais medžioklė anaiptol nebuvo pramoga, — tai buvo svarbus valstybinis darbas: a) gelbėdavo žmones nuo žvėrių, kurie grėsdavo pavojumi žmogaus gyvenimui, b) medžioklė duodavo maistą, reikalingą kariuomenei ir gyventojams, duodavo taip reikalingus drabužiams kailius. Pagaliau, medžioklė duodama kailius, duodavo

tokį svarbų prekybos, eksporto objektą. Medžioklė tuomet buvo ir gana pavojingas dalykas: patį Monomachą—ir turai ragais mėtę, ir elnias badęs, ir briedžiai kojomis spardę, ir kažkoks kitas baisus žvėris (lokis) jį užpuolęs ir su visu arkliu nuvertęs. Bet vis tiktai Dievo apveizda jį gelbėjusi ir padėjusi jam nukauti daug laukinių žvėrių.

Monomacho dėstomos pažiūros vystėsi įtakoj krikščioniškos religijos ir senųjų raštų — psalmių, Šeštodnievo, Vasyliaus Didžiojo veikalų, ir kt., — iš čia jis savo medžiagą sėmė. Veikalo formą (pamokymas vaikams) Monomachas pasiskolino iš kadaise garsaus veikalo „Ksenofonto pamokymas", — šio veikalo vertimas buvo įdėtas į „Izbornik Sviatoslava" (1076 m.).

Monomacho raštas turi daugiau reikšmės rusų kultūros ir kalbos istorijai. Jis apeliavo ne į skaitytojo menišką prigimtį, ne į jausmus, nežadino jokių estetinės tvarkos emocijų, — jis kreipėsi į žmogaus protą. Jis čia nieko nevaizduoja, neaprašinėja, jis tik samprotauja, dėsto, moralizuoja. Ir jo moralė nepasikelia aukščiau primityviško katekizmo išminties.

2. AGIOGRAFIJA

1. Agiografijos žanras. Agiografinė literatūra senojoj Rusijoj buvo viena pačių mėgiamiausių literatūros formų: a) ji neofitus mokė krikščioniškų dorybių, b) ji savo paprastu pasakojimo turiniu buvo prieinama ir visai nepasiruošusiam skaitytojui; c) ji duodavo tokią medžiagą, kuri ilgam įstrikdavo atmintin.

Kad agiografinės literatūros veikalų, nežiūrint jų populiarumo, senojoj Rusijoj buvo sukurta nedaug, prof. Petuchovas aiškina: esą originaliam agiografiniam veikalui sukurti buvęs reikalingas istorinis pagrindas, kurį galėjęs duoti tiktai laikas; esą visų pirma reikėję tą ar kitą asmenį pripažinti šventuoju, ir tik paskum buvę galima rašyti jo biografiją.

Agiografinės literatūros autoriams, antra vertus, daugiausia rūpėjo duoti skaitytojams pamokomojo pasiskaitymo ir išgarbinti šventąjį. Todėl tat autorius, šių tikslų besiekdamas, ypatingu būdu naudoja ir tvarko jo žinioj esamą medžiagą. Jam

ne tiek rūpi duoti visą šventojo gyvenimo aprašymą, kiek pabrėžti tuos momentus, kurie skaitytojams gali būti visų labiausia pamokomi; jam rūpi sutvarkyti aprašomuosius momentus ne tiek gyvenimiško nuosakumo plotme, kiek efektingumo: kad skaitytojui būtų didesnis įspūdis, kad šventojo garbė būtų platesnė.

Byzantija turėjo plačią agiografinę literatūrą, kuri padarė įtakos rusų agiografams. Rusas, imdamas rašyti originalų agiografinį veikalą, formuoja tiktai atskirus svarbesnius, jo išmanymu, momentus, visa kita užpildydamas „bendromis vietomis", byzantišku šablonu. Kartais gi ir tie „svarbesnieji momentai" atitinka byzantišką originalą. Agiografinė literatūra, savo rėžtu, stipriai veikdama rusų tautos fantaziją, paskatino visą eilę legendų ir davė temų bei formų „dvasinėms eilėms" ir kitiems tautosakos kūriniams.

2. Pirmieji agiografiniai bandymai. Pirmuoju rusų agiografiniu kūriniu yra laikomas Antonijaus Pečerskio, Kijevo - Pečerskio monastyrio įkūrėjo, gyvenimo aprašymas. Šis veikalas nėra išlikęs. Apie jį žinoma tiktai iš jo fragmentų, įterptų į kitus raštus. Akad. Šachmatovas bandė restauruoti jo turinį, tačiau jo darbo vaisiai galima reziumuoti jo paties maža tedžiuginančiais žodžiais: „Antonijaus gyvenimo aprašymas priklauso prie tųjų literatūros paminklų, kurių rusų literatūros istorikas nustojo; jeigu jis būtų pasiekęs mūsų dienų, jis užimtų vieną žymiausiųjų vietų senųjų rusų raštų tarpe..."

Likęs yra, — ir plačiau buvęs žinomas, — šventųjų Boriso ir Globo gyvenimo aprašymas, kurio autorius esąs tūlas Jakov Mnich, Jokūbas monachas. Tas pats autorius parašęs dar panegirikos raštą apie kniazių Vladimirą,—jo išgarbinimą. Tačiau Jakovo Mnicho figūra yra pusiau legendinė. Žinoma, nėra įrodymų, kad tokio monacho visai nebūtų buvę, — jis galėjo ir būti, užtat nėra ne tik jokio įrodymo, bet ir tiesioginio nurodymo, kad jis būtų parašęs Boriso ir Glebo gyvenimo aprašymą. Tokiu būdu pirmąjį seniausiąjį išlikusį rusų agiografinį raštą tenka laikyti anoniminiu. Jis buvo ne tiek gyvenimo aprašymas tiesiogine to žodžio prasme, kiek panegirikos raštas. Ir kaipo toks, jis buvo persunktas lirika. Rašto lirika — švelni, nuoširdi, įkvėpta, — autorius šventai tikėjo tuo, ką

jis rašė. Todėl jo liriški ekskursai kartais tampa įkvėpta malda. Šis gražus religinis lirizmas sudaro veikalo literatūrinį įdomumą, ir pastato jį aukščiau už vėliau atsiradusius Maskvijoj analoginius agiografinius kūrinius.

Panegirikos raštas apie kniazių Vladimirą „Pamiat' i pochvala kniaziu ruskomu Volodimeru" — „atmintis ir pagarbinimas rusų kniaziui Vladimirui" — savo esme primena metropolito Ilarijono garsųjį pamokslą „Slovo o zakone". I šio veikalo autorius siekė to paties tikslo, kaip ir Ilarijonas: priešingai graikų dvasininkų norams išaukštinti r u s o nuopelnus. Tą pačią tendenciją matome ir antrame veikale „Skazanija o sviatych Borise i Glebe"—„Padavimai apie šventuosius Borisą ir Glebą". Ir šiame veikale vaizdžiai parodoma, kad rusai turi tokių garbingų šventųjų, kurių jiems net graikai galėtų pavydėti. Vadinas, graikams Rusijoje nėra ko perdaug savo nuopelnais girtis bei didžiuotis.

3. Nestoro agiografiniai darbai. Monachas N e s t o r, aiškiai istoriškas asmuo, dalyvavęs garsaus rusų metraščio sudaryme, paliko ir du agiografiniu kūriniu. Vienas jų liečia tą pačią temą, kaip ir tariamasai Jakovo Mnicho raštas: Boriso ir Glebo gyvenimo aprašymas. Kai Nestoras rašė šį veikalą, jo literatūrinis talentas dar nebuvo subrendęs, ir jis čia nepasirodė originalus kūrėjas. Savo veikalo pagrindan jis čia padėjo tariamojo Jakovo Mnicho veikalą, tik išplėtė kai kurias detales. Ir šis pastarasis darbas — detalių plėtojimas, taip pat nėra perdaug originalus. Šventųjų garbinimo reikalu Nestoras plačiai naudojos ir metropolito Ilarijono prakalbų formulėmis, ir iš Byzantijos šventųjų — Evstafijaus Plakidos ir Savvos Pašventintojo — gyvenimo aprašymais.

Nepalyginamai tobulesnis ir literatūros atžvilgiu yra įdomesnis antrasai Nestoro agiogrografinis darbas — Feodosijaus Pečerskio gyvenimo aprašymas. Kada šis veikalas buvo parašytas, mokslininkų nuomonės nesusieina, — svyruoja tarp 1079 ir 1113 metų.

Feodosij Pečerskij buvo garsaus Kijevo Pečerskio monastyrio igumenas, viršininkas. Galimas daiktas, kad Nestoras jį dar gyvą pažinojo ir prie jo įstojo į tą monastyrį. Jeigu jis jo gyvo nepažino, vis tiktai Nestorui, gyvenusiam netrukus ta-

me pačiame monastyry, kuriame neseniai gyveno ir Feodosijus, buvo nesunku surinkti daugiau žinių apie jį. Turint daugiau žinių lengviau buvo ir biografiją rašyti; ir Nestoro pasakotojo talentas buvo dabar jau labiau subrendęs.

Nestoras paprastais žodžiais stengiasi čionai atpasakoti visą Feodosijaus gyvenimą. Feodosijus esą buvo kilęs iš turtingos šeimos, anksti tėvo netekęs ir anksti pareiškęs palinkimo į monacho gyvenimą, tiktai motina tam priešinosi. Motinos persekiojamas ir plakamas, esą, skaitęs jisai šventas knygas, lankęs cerkvę ir dirbęs kitus gerus darbus. Du kart bėgęs iš namų, bet vis nepavykdavę: motinos pasiųsti žmonės jį pasivydavę ir grąžindavę namo. Tiktai trečią kartą pabėgus jam pavykę pasiekti Kijevą, kur monachu įšventinęs patsai monastyrio įkūrėjas Antonijus. Motina dar kartą norėjusi jį ištraukti iš monastyrio, bet jos pastangos pasibaigusios jos pačios įstojimu į monastyrį. Antonijui mirus Feodosijus buvęs išrinktas monastyrio igumenu. Savo monastyry jis įvedęs rūsčią byzantiško monastyrio (Konstantinopolio „Studijskij Monastyr“) tvarką: monastyris siekęs labdarybės ir švietimo tikslų; buvusi jame panaikinta nuosavybė; monachai turėję, Feodosijaus pavyzdžiu, sunkų fizinį darbą dirbti ir vargšus bei ligonius globoti; monastyry, esą, buvo renkamos ir nurašinėjamos knygos ir rašomi metraščiai. Feodosijų gerbę, kaip rimtą visuomenės darbininką, kniaziai ir didžiūnai. Net didįjį Kijevo kniazių Sviatoslavą jis dažnai ir drąsiai bardavęs už jo nekrikščionišką gyvenimo būdą. Jis ir daugeliu krikščioniško asketizmo žygių pasižymėjęs.

Šis Nestoro veikalas greičiau primena religinio turinio apysaką, negu pamokomą šventojo gyvenimo aprašymą: jis daugeliu teigiamų bruožų atsirubežiuoja nuo byzantiškų agiografinės literatūros pavyzdžių. Jame nebėra byzantiško misticizmo kraštutinumų, maniakiško palinkimo į stebuklus ir regėjimus, nebėra įkyrios maneros visuomet kitus mokyti. Nestoras dėsto reiškinius, kaip jie tikrovėje būtų galėję įvykti. Bet tai dar visai nereiškia, kad Nestoras būtų buvęs laisvas nuo byzantiškos įtakos. Daugelis Nestoro veikalo vietų primena Byzantijos agiografų darbus: Palladijaus, Afanasijaus Aleksandriečio, Joano Moschos, Vasyliaus Amasijskio, ir kt. Sekdamas šiais pavyzdžiais, Nestoras vis tiktai idealizuoja savo herojų,

idealizacijai pagaudamas byzantiškas priemones ir tokiu būdu atsitolindamas nuo tikrovės pagrindo. Kartais ši idealizacija sudaro net tam tikrų vidaus prieštaravimų: tai padaro dviejų priešingų kompoziciniai šabloniškų bruožų sujungimas. Pavydžiui, Byzantijos agiografai, norėdami išgarbinti savo šventą herojų, vaizduoja, kad jis esąs kilęs iš vargingų menkų žmonelių tarpo ir savo paties didžiais nuopelnais yra pasiekęs aukštos visuomeninės būklės ir susilaukęs didelės pagarbos. Kilmės menkumo ir pasiektosios būklės aukštumo priešpastatymu norima pabrėžti personalinių nuopelnų įžymumą. Kiti gi agiografai skelbia, kad jų šventasis yra kilęs iš įžymios turtuolių giminės, gyvenusios pilnu pertekliaus gyvenimu, tačiau jų herojus, prieš giminių norus, net giminių persekiojamas, atsisako žemiškų gėrybių ir pasidaro monachas-vargšas. Ir šitoks kompozicinis priešpastatymas seikia aiškaus efekto. Nestoras gi Feodosijaus biografijoj sujungė abi kompozicini priemoni: Feodosijus esą kilęs iš beturčių, bet drauge jo tėvų šeima buvusi garsi ir jo motina net vergų turėjusi! Šis prieštaravimas kilo Feodosijaus idealizacijos pastangų dėka. Byzantijos agiografų pavyzdys, tokiu būdu, nekartą gadina Nestoro veikalą: Nestoras vietoj herojaus individualinių bruožų įterpia byzantiškas trafaretines formules ir tuo niveliuoja herojaus originalumą. Bet vos Nestoras išsivaduoja iš Byzantijos šablono, jis tuoj reiškias kaip talentingas pasakotojas. Jis vaizduoja savo herojų realiais gyveniškais bruožais, ir tokiu būdu savo veikalą padaro pirmąja rusų realistine apysaka, religinio turinio. Tai buvo jau labai didelis Nestoro nuopelnas. Per ilgus šimtmečius vėliau rusų agiografinė literatūra Nestoro pavyzdžio negalėjo pasiekti; ilgus šimtmečius jis pasiliko,—greta Kijevo - Pečerskio Pateriko, — vienas ir pavyzdingas.

4. **Kijevo - Pečerskij Paterik.** Tai yra rinkinys įvairių pasakojimų apie Kijevo - Pečerskio monastyrio įvairius stebuklus ir monachų šventus žygius. Jis yra sudarytas Byzantijos anologinių rinkinių pavyzdžių. Į šitokį rinkinį sudėtosios šventųjų biografijos nesiekė duoti išsemiamą šventojo gyvenimo aprašymą, bet siekė duoti tiktai pamokomąją pasiskaitymo medžiagą. Todėl tat šitokiuose rinkiniuose itin kreipiama dėmesio į stebuklus ir jiems aprašyti gausiai naudojama legendinė medžiaga.

Kijevo - Pečerskio Pateriko sudaryme dalyvavo keletas autorių, iš jų du mums yra įdomiausiu, davusiu daugiausia Paterikui medžiagos, — S i m o n ir P o l i k a r p.

S i m o n, buvęs Kijevo - Pečerskio monastyrio monachas, 1214 m. buvo pakeltas Vladimiro ir Suzdalės vyskupu, mirė 1226 m. Jo plunksnai priklauso pasakojimas apie monastyrio cerkvės pastatymą. Esą, šv. Antonijus nežinojęs, kokioj vietoj statyti cerkvė, — pasimeldęs Viešpačiui ir paprašęs nurodymo. Kitą rytą visur buvusi didelė rasa, tik vienoj vietoj buvę sausa. Antonijus dar kartą pasimeldęs, patikrindamas stebuklą, — kitą rytą visur buvę sausą, ir tik vienoj vietoj buvusi rasa (toje pat vietoj, kurioj pirmą karą buvo sausa). Iš to Antonijus supratęs, kur statyti cerkvė.

P o l i k a r p a s buvo artimas Simonui žmogus, jo mokinys ar gal net giminaitis. Polikarpas buvo Kijevo - Pečerskio monastyrio monachas. Tai buvo gana neramus asmuo, iš prigimimo opozicionierius. Du kartu jis buvo persikraustęs į kitą monastyrį, gaudamas igumeno vietą, ir abudu kartu grįžo atgal į senąjį monastyrį. Bet ir antrą kartą sugrįžęs negali jisai nurimti: jis kritikuoja monastyrio tvarką ir papročius, viskuo nepatenkintas, jaučiasi nuskriaustas ir persekiojamas. Persiėmęs šitokia nuotaika, jis rašo Simonui laišką, klausdamas, kas daryti, kaip jam elgtis. Simonas jam atsako rūsčiu laišku, bardamas jį už garbės ieškojimą, valdžios troškimą, išdidumą, ir patardamas sekti monastyrio šventųjų pavyzdžiu. Ir kad jis turėtų kuo sekti, Simonas prideda devynius padavimus apie monastyrio šventuosius. Simono notacijos, matyti, padarė didelės įtakos Polikarpui, nes jis lyg pasikeičia. Jis rašo monastyrio igumenui Akindimui raštą, pasakodamas dar apie 11-ką kitų monatyrio šventųjų. Esą, Akindinas jį kartą pasiklausęs apie tuos šventuosius žinių, bet Polikarpas taip gerbiąs vyresnybę, ir taip jos bijąs, kad žodžiu jis nieko negalėjęs pasakyti, jis pasirinkęs rašto formą, kurioj jis jaučiasi drąsesnis. Tokiu būdu esą ir susidarė Pateriko svarbiausioji pagrindinė medžiaga.

Kiti mokslininkai tačiau rimtai abejoja dėl šitokios Pateriko susidarymo procedūros. Visų pirma esą Simono — Polikarpo susirašinėjimas atrodo perdaug dirbtinis. Antra, Simono paduotieji gyvenimų aprašymai permaža turi pamokomojo elemento, — vargu ar jie galėjo pamokyti ir Polikarpą. Trečia,

Polikarpas buvo palyginti jaunas, ir todėl apie monastyrio šventuosius jis galėjo mažiau žinių turėti, negu igumenas Akindinas, — šiam pastarajam nebuvę reikalo teirautis pas Polikarpą. Ketvirta, — Polikarpas nebuvo iš tųjų tarpo, kurie savo vyresnybės bijotų ir prieš ją drebėtų, — Polikarpas galėtų savo žygiais pasiekti visai priešingo efekto.

Dėl šių sumetimų ir abejojama, ar Paterikas yra susidaręs susirašinėjimo keliu. Tuomet iškįla abejonė, kiek Simonas su Polikarpu Pateriko sudaryme dalyvavo ir ar galėjo dalyvauti. Tiesioginių nurodymų tačiau nėra, kurie galėtų išspręsti šią abejonę. Kiti mokslininkai vėl mano, kad Paterikas kilo ne susirašinėjimo dėka, tik esą susirašinėjimas panaudotas, kaip literatūrinė forma, o raštas savo esme buvęs skirtas ne individualiniam, bet masiniam skaitytojui.

Sąryšy su šitomis abejonėmis, iškilo ir kitos. Kiti mokslininkai (pav., akademikas Istrin) tikina, kad Paterikas jau nebepriklauso senųjų kijeviečių literatūrai, kad jis yra kilęs šiaurės Rusijoj ir priklauso jis tam laikotarpiui, kurį mes pavadinome pereinamuoju. Tačiau ši pastaroji abejonė nėra pagrįsta. Ji kilo tada, kai prasidėjo arši polemika tarp ukrainiečių ir velikorosų. Ukrainiečiai savinas visą kijeviečių literatūrą, o velikorosai ginčija tokias ukrainiečių pretenzijas; šie, norėdami sumažinti ukrainiečių pranokėjų nuopelnus, šį literatūros paminklą norėtų priskaityti šiauriečių nuopelnams. Tačiau ir Polikarpas gyveno ir rašė Kijeve, ir Simonas pusę gyvenimo praleido Kijeve, ir rašė besivaduodamas (nors jau ir šiaurėj gyvendamas) Kijevo atsiminimais bei įspūdžiais. Pagaliau, nors kalbamasai Paterikas yra sudarytas XIII- tam šimtmety, bet jis yra kilęs XIII-to šimtmečio pirmojoj pusėj, net pirmam jo ketvirtadaly (ketvirtadalio pabaigoj), kai dar Kijevo kultūrinė reikšmė Rusijoj tebegaliojo, — jis tebėra charakteringas priešmongoliniam rusų literatūros laikotarpiui.

Paterike Simonas pasakoja: 1) Apie presviterį (popą) Anisiforą ir nevertingą monachą, 2) apie Eustratijų pasninkautoją, 3) apie kantriausiąjį ir sausąjį Nikoną, 4) apie šventą kankinį Kukšą ir pasninkautoją Pimeną, 5) apie Afanasijų užsidarėlį, 6) apie Sviatošą, Černigovo kniazių, 7) apie monachą Erazmą 8) apie monachą Arefą; 9) apie šventiką Titą ir diakoną Evagrijų.

Toje Pateriko daly, kurią esąs parašęs Polikarpas, pasakojama: 1) apie atsiskyrėlį Nikitą, 2) apie atsiskyrėlį Lavrentijų, 3) apie šventą Agapitą, 4) apie šventą Grigorijų stebukladarį, 5) apie Joaną atsiskyrėlį, 6) apie Moisejų Ugriną, 7) apie dirsininką Prochorą, 8) apie Markų, 9) apie Fedorą ir Vasylių, 10) apie Spiridoną ir dvasininką Olimpijų, 11) apie kantriausį Pimeną.

Kokios rūšies buvo šitie pasakojimai, galima spręsti net iš jų turinio sątraukos.

Apie Anisiforą yra pasakyta, kad šis šventas vyras turėjęs savo „dvasios sūnų" monachų tarpe. „Sūnus" buvęs didelis fariziejus: kai kiti mato, darydavęs viską taip pat, kaip ir jo „tėvas", bet kai niekas nemato, — tai ir gerdavęs ir valgydavęs, ir smaguriaudavęs. Kartą tasai „sūnus" ėmęs staiga ir numiręs. Ir iš jo pradėjusi plisti tokia smarvė, kad monachai ištverti nebegalėję. Niekas jo net laidoti nenorėjęs,—reikėję, net prievartą panaudoti, kad monachai jį palaidotų. Bet ir palaidotas jis visus monastyrio rūsius — olas prismarvinęs. Melstis prie jo monachai tegalėję tiktai čiaudydami ir užsikimšę nosis; jie buvo nusprendę tą pasiūtėlį mesti lauk, tiktai Viešpaties apveizda išgelbėjusi monastyrį nuo tokios negarbės. Šventas Antonijus, monastyrio įkūrėjas, apsireiškęs Anisiforui ir išdėstęs jam: jis, Antonijus, esą pažadėjęs, kad nė vienas monachas iš Kijevo-Pečerskio monastyrio neis į pragarą. Nenorint ardyti nustatytosios tvarkos ir smirdančiam broliui esą reikia kaltes atleisti ir pergabenti jis iš pragaro į dangų,—taip esą jau ten pas juos danguj nuspręsta. Kad išimties keliu smarduoliui kaltės būsiančios atleistos, paliudysiąs stebuklas: jo smarvė pavirsianti neregėto skanumo kvapu. Monachai tuojau esą nugurinę į smirdantį lavoną: jiems ne tik nebetekę nosių užsikimšti, bet jie nebegalėję atsidžiaugti kvapo malonumu. Tokia didelė esanti šio monastyrio šventybė, ir toks geras jo vardas esąs danguj, kad jis ir nusidėjėlio smarvę galįs į kvepmenas paversti!

Apie Eustafijų pasakojama, kad jį buvo paėmę į belaisvę polovcai ir pardavę vienam Korsunės žydui. Žydas, ilgai jį kankinęs, prikalė jį pasityčiojimui prie kryžiaus, ir jis esą iškabojęs gyvas penkiolika dienų. Miręs todėl, kad jį pervėrė ietim; jo mirties valandą įvykę stebuklai, o Korsunės žydus Dievas rūsčiai nubaudęs.

Apie monachą Arefą pasakojama, kad jis būdamas labai turtingas, buvo drauge ir neišpasakytai šykštus, — iš šykštumo net pats save badu marinęs. Vieną naktį vagys jam pavogę visus turtus; dėl to jis labai nusiminęs ir nenorėjęs klausyti jokių raminimų iš brolių monachų. Tačiau, Viešpats, besirūpindamas visų išganymu, ir jį atvedęs į protą, atsiųsdamas pas jį angelus. Paskui jis sunkiai atgailestavęs savo nuodėmes, o jo dingusį auksą angelai įrašę į jo nuopelnų sąskaitą, kaip atiduotąją išmaldą. Tokiu būdu šiam garbingam vyrui net pavogtasai turtas nenuėjęs niekais.

Apie šventiką Titą ir diakoną Evagrijų pasakojama, kad pradžioje jie buvę didžiausi draugai, tiktai paskum pasipainiojęs šėtonas — ir jiedu tapusiu aršiausiais neprieteliais. Titas sunkiai apsirgęs ir norėjęs susitaikyti su Evagriju, bet šis pareiškęs, kad net aname pasauly nesitaikinsiąs, ir broliai monachai nieku būdu jo negalėję priversti taikintis. Už tokį atkaklumą pikčiurną Evagrijų nužudęs angelas iš pasalų staiga ir baisia mirtimi.

Monachas Nikita, norėdamas pagarsėti, užsidaręs savo narve, ir jame vienui vienas atsiskyręs gyvenęs. Igumenas jį nuo tokio žygio atkalbinėjęs, bet jis nepaklausęs. Velnias esą pasinaudojęs proga, įvedęs Nikitą į pagundinimą, ir šis pastarasis velnio pagalba iš tikrųjų pagarsėjęs. Bet jis ėmęs neapkęsti šventojo Rašto, — jo nei skaityti, nei klausyti, nei matyti nebenorėjęs; iš to monachai pažinę Nikitą esant velnio apsėstą. Susirinkę, esą, monachai, pasimeldę ir su didelėmis ceremonijomis iš Nikitos velnią išvarę.

Prochoras Dirsininkas buvęs garsus tuo, kad jis mitęs vienomis dirsėmis; bado metu jis dirsinę duoną dalijęs badaujantiems—ir ši jiems atrodžiusi skaniausia duona; karo metu, pristigus druskos, jis prasimanęs pelenus paversti druska,—toks jis buvęs galingas.

Moisejus Ugrinas dėl politinių aplinkybių pabėgęs į Lenkiją, tenai labai patikęs vienai našlei, kuri norėjusi jį turėti savo vyru. Moisejus tam priešinęsis, kaip mokėjęs, priešinęsis net ir tada, kai našlė jį nupirkusi, kaip vergą, ir žiauriai jį kankinusi. Ten, matyti, visokių dalykų išmokęs, nes, grįžęs į Kijevo monastyrį, jis pagarsėjęs, kaip mokąs gerai gydyti kūniškos aistros ligas.

Panašiu būdu pasakojama ir apie kitus šventuosius monachus stebukladarius. Atskirų biografijų analizė parodo, kad daugelis jų vietų atitinka Byzantijos literatūros posmus. Šitoks atitikimas galėjo atsirasti dėl dviejų priežasčių,—kiek tai liečia realiąją ar faktinąją agiografinės literatūros dalį. Rusų monachas galėjo pasirinkti gyvenimo ir šventumo pavyzdžiu kurį nors Byzantijos šventąjį ir jo žygiais sekti, todėl ir rusų monacho gyvenimas galėjo pasidaryti panašus į graikų monacho. Galėjo tie sutapimai atsirasti ir dėl literatūrinės įtakos: legenda Byzantijos šventųjų žygius nesąmoningai perkelia į rusų šventuosius, juos begarbindama. Legendinės, liečiančios stebuklus, medžiagos sutapimas dar lengviau paaiškinti. Apie visokius šventuosius ėjo legendos iš lūpų į lūpas; stebuklai, surišti su vieno šventojo vardu, naturališkai buvo įrašomi į kito šventojo nuopelnų sąskaitą. Kaip teisingai pastebi prof. B o r o z d i n, tai buvo sąmoningas religinis epas, žydėjęs tam tikruose cerkvinio gyvenimo centruose, ir iš šio epo agriografai sėmė stebuklingąją medžiagą ir terpė ją į savo veikalus.

Pateriko agiografija turi aiškių literatūrinių nuopelnų. Nežiūrint į jų fantastiką, liečiančią stebuklus, tai yra religinio turinio apysakos, išdėstytos aiškia ir paprasta kalba, be jokių byzantiškų pagražinimų. Tai yra aiškiai realistinio pobūdžio literatūra, kurioje atsispindėjo gyvenimas, būklė, laikas, laukujos gyvenimo aplinkybės. Savo palinkimu į realizmą Pateriko autoriai pralenkė tiesioginį savo rašto uždavinį—šventojo išgarbinimą: jie davė mums daug daugiau. Sakysime, Pateriko autoriai, norėdami pasilikti ištikimi tikrovei, begarbindami šventąjį, vaizduoja daug ir neigiamų monastyrio gyvenimo bruožų. Pavyzdžiui, mirus neturtingam monachui Afanasijui, kiti nesiskubina jį palaidoti — nieko jis jiems nepaliko. Aretas buvo negirdėtai šykštus. Titas ir Evragijus tiek vienas kito neapkentė, kad net prieš mirtį nenori susitaikinti. Vienas „dvasios brolis“ mirdamas paliko monachui Sergijui turtą ir prašė jį atiduoti mirusio sūnui, tačiau Sergijus pažadą sulaužo ir pinigus pasisavina. Nikita, trokšdamas pasaulinės garbės, patenka velniui į apyvartą. Ir taip toliau.

Paterike atsispindėjo ne tik monastyrio, bet ir platesnio visuomeninio gyvenimo realūs bruožai. Didysis kniazius Sviatapolkas leidžia apiplėšti monachą Prochorą. Bajoras Vasylius

pasirodo esąs skeptikas ir netiki stebuklais. Kniazius Mstislavas kankina nieku nekaltą monachą Fedorą; šis kniazius, pasipiktinęs švento Grigorijaus pranašyste, leidžia savo palydovams juo tyčiotis,—šie suriša jam rankas ir kojas, pariša akmenį po kaklu ir meta jį į vandenį.

Tokiu būdu Pateriko autoriai, greta legendinės medžiagos, plačiai naudojo ir rusų būklės bruožus. Ir šiuos bruožus naudojo objektyviškai, nieko neslėpdami ir negražindami,—naudojo juos tiek, kiek jie buvo reikalingi pagrindiniam autorių tikslui: išgarbinti šventųjų gyvenimą.

Šis Pateriko autorių palinkimas į objektyvų realizmą ir daro visą Pateriką svarbiu ir įdomiu senosios Rusijos literatūros paminklu, kuris savo laiku skaitytojams davė tą pat, ką mums dabar duoda Dostojevskis, Tolstojus...

3. KELIONIŲ APRAŠYMAI

1. **Palomnikai, kalikos.** Viduramžio žmonės, tiek Rytuos, tiek ir Vakaruos, ypatingu malonumu lankydavo šventąsias vietas. Vakarų žmonės lankė Romą ir Jeruzalę, rytų — Konstantinopolį ir Jeruzalę. Apie šventąsias vietas viduramžio laikais buvo tiek daug įvairių pasakojimų, fantastiškų, jaudinančių, viliojančių, kad jie egzaltuotoje viduramžio religinėj sąmonėj lengvai sužadindavo troškulį tas šventąsias vietas aplankyti ir pasemti iš jų palaimos.

Rusuose kelionės į Rytus, į šventąsias vietas prasidėjo seniai. Yra išlikusi žinia, kad kniazius Vladimiras dar 1001 metais siuntė savo pasiuntinius į Egyptą, Jeruzalę ir kitas šventas vietas, kad jie tenai prisižiūrėtų šventųjų vyrų gyvenimo ir grįžę namo papasakotų. Monachas Antonijus kniaziaus Jaroslavo laikais nuvyksta į Afoną, tiria atsiskyrėlių gyvenimą, ir jų pavyzdžiu pradeda atsiskyrėlių gyvenimą Rusijoje. Kniaziaus Izjaslavo laikais monachas Varlaamas aplanko Konstantinopolį ir Jeruzalę, prisižiūrėdamas į monastyrių gyvenimą ir pirkdamas Rusijai cerkvinius daiktus. Antroj XII-to šimtmečio pusėj tas vietas aplanko Antonijus Dymskis. Dvyliktam šimtmety šis šventųjų žemių lankymas buvo tiek plačiai pasklidęs reiškinys, kad, iš vienos pusės, buvo daromi „apžadai" (ar „įžadai") ap-

lankyti Jeruzalę, o iš antros pusės, valstybės valdžia ėmė drausti šį savotišką turizmą. Jis buvo smerkiamas todėl, kad jis, esą, žudąs rusų žemę, pratinąs žmones avantiūrauti, tinginiauti, dykaduoniauti. To turizmo tikslą vaizdžiai apibūdina bylinos žodžiai: šventam kalnui pasimelsti, prie Viešpaties grabo priglūsti, Jordano upėj išsimaudyti... Tokiems maldininkams rusų žemėj buvo duotas vardas p o l o m n i k a i. Pavadinimas, matyti, bus atėjęs iš Vakarų. Vakaruose tokie turistai buvo vadinami p a l m a t i, p a l m a r i i; tokį pavadinimą Vakaruose, matyti, jie bus įsigiję todėl, kad grįždami, iš šventųjų vietų, parsinešdavo palmės šakelę, buvo, tariant, „palmėti".

Ilgainiui Rusijoj atsiranda, kai tas turizmas virsta masiniu reiškiniu, palomnikai - profesionalai, kurie iš to tik ir gyvena. Jų tarpe buvo ir dievobaimingi dvasininkai, ir elgetos, ir valkatos, ir atantiūristai. Bylinos ir net dvasinės eilės juos nekartą vaizduoja, kaip smurtininkus, skandalistus, girtuoklius, ne perdaug atsparius moteriškuose reikaluose. Suprantama, kodėl administracija šį turizmą ėmė pakartotinai drausti. Ilgainiui, ypač tautosakoj, šie turistai imami vadinti k a l i k a, k a l i k i p e r e c h o ž i j e. Terminas k a l i k a yra aiškinamas įvairiai. Kai kurie mokslininkai žodį k a l i k a supranta, kaip k a l e k a, vadinas — luošas, fiziškai nesveikas, sužalotas elgeta. Tačiau tikslesnė bus kita šio termino interpretacija. Seniau tam tikra avalynė buvo vadinama k a l i k a (plg. lotynų: ciligae, graikų— kalikoi); šią avalynę ėmė naudoti keliaujantys maldininkai, ir iš čia įvyko termino prasmės pasikeitimas pagal principą p a r s p r o t o t o. Objekto dalies pavadinimas tapo viso objekto pavadinimu—ir k a l i k a vietoj maldininko avalynės ėmė ženklinti visą maldininką.

Kaip sakyta, palomnikų - kalikų tarpe buvo, ypač pradžioje, ir rimtų žmonių, dvasininkų, besivaduojančių gilesniais dvasios interesais. Jie ilgainiui ima savo kelionę aprašinėti, besivaduodami įvairiais tikslais: a) jie nori fiksuoti savo atminčiai visa tai, ką pakeliui yra regėję; b) tiksliomis žiniomis nori atitaisyti legendų davinius apie Palestiną, ir apskritai, apie šventas vietas, c) surinktomis pakeliui žiniomis pamokyti kitus savo tautos, savo tėvynės žmones, negalinčius tokios sunkios kelionės atlikti. Šie kelionės aprašymai senosios literatūros istorikui yra svarbu dviem atžvilgiais: a) jie parodo, kaip tų laikų žmogus

prieidavo prie aprašomojo objekto, kokių savumų jame ieškodavo, ką pastebėdavo; jie byloja, koks buvo tuomet skonis ir kokiais dvasios interesais žmonės tuomet gyveno; b) tai yra, tų laikų aprašomojo meno, kaip šventųjų gyvenimai—pasakojamojo, pavyzdžiai.

Iš seniausios rusų literatūros mums yra išlikę du šios rūšies veikalų, ir tai daugiau XV — XVI-to šimtmečio nuorašais; vadinas, turbūt nebe pirmine redakcija.

2. **Palomnikas Daniilas** yra palikęs mums platoką šios rūšies veikalą, paprastai vadinamą „Choždenije Igumena Daniila“, ar, tiksliau, „Choždenije igumena russkija zemli Daniila“—„rusų žemės igumeno Daniilo kelionė (vaikščiojimas)“. Apie veikalo autorių yra žinoma tiktai, kad jis buvo monachas kažkokio monastyrio (pats save jis vadino—rusų žemės) igumenas; kai kurie daviniai leidžia spręsti, kad jis buvo ne kijevietis ir ne novgorodietis, bet tiksliau jo kilmės nustatyti nėra galima. Kiti spėlioja, kad jis buvo kilęs iš Černigovo srities, bet ir tai pasilieka tik speliojimas. Jo kelionė įvyko tuomet, kai Kijeve viešpatavo kniazius Sviatopolkas Izjaslovičius († 1113 m.); išvyko jisai į kelionę 1112 — 1113 metais; 1115 m. matyti, buvo Jeruzalėj, kurioje praleido, kaip pats sakosi, šešioliką mėnesių. Į kelionę, matyti, jo nieks nebuvo siuntęs, — vyko savo iniciatyva. Vyko jisai su kompanija, kurią jis vadina savo družina, kurioje, matyti, buvo ir pasauliečių. Pinigų kelionei jis turėjo pakankamai, ir jų nesigailėjo visokiems vadovams už jų triūsą ir teikiamas žinias. Šv. Savvos monastyry jis rado „mokytą vyrą“, kuris jam padėjo susipažinti su Palestinos įžymybėmis, iš kurio jis, matyti, ėmė nemaža literatūrinės medžiagos. Į Palestiną jis pateko, kai ją buvo paėmę kryžiuočiai, kai joj viešpatavo karalius Balduinas (1110—118). Palestinoj jis buvo laikomas aukštu svečiu; jam ten dažnai leisdavę pažiūrėti tai, kas kitiems buvo neprieinama, ko pradžioje jis net nesitikėjo pamatyti. Net karalius Balduinas kreipęs į jį ypatingo dėmesio, ir šventės metu bažnyčioj jį pastatęs greta savęs. Atrodo, Daniilas buvo laikomas kaip ir kažkokiu rusų žemės atstovu.

Jo veikalas yra keliauninko dienoraščio pobūdžio. Matyti, pakeliui jis bus užrašinėjęs pastabas ir davinius ir tik vėliau surinktąją medžiągą literatūriškai sutvarkęs. Jis vadavosi gry-

nai religiniais tikslais, šventomis vietomis tesidomėjo, todėl jis, pavyzdžiui, nesirūpina tokiais tuomet svarbiais politiniais įvykiais, kaip kryžiuočių viešpatavimas Jeruzalėj. Tačiau Daniilas buvo, matyti, pastabus keliautojas, ir jis gal ten prieš savo pagrindinę intenciją fiksuoja jo atlankytųjų vietų savumus. Pavyzdžiui, aprašinėdamas Jerichono apylinkes, jis pastebi, kad tenai žemė esanti gera ir derli, laukai — lygūs ir gražūs, tenai ir finikai gausiai augą, ir daugybė kitokių vaismedžių. Chevrono kalnas esąs iš tikrųjų Dievo palaimintoji žemė: ji esanti perpildyta kviečių, vyno, alyvos ir daugybės vaisių; ir gyvulių tenai daugybė esą; avys ir galvijai gimstą du kartu per metus (vasarą), o raudonuose akmenyse labai patogu ir bitėms spiestis; pakalnėse gausiai augą ir vynuogės ir įvairiausi vaismedžiai. Achijos saloje auganti „mastika", ten esą ir gero vyno ir visokių vaisių. . .Matyti, igumenui Daniilui greta religinių dalykų rūpėjo ir vynas, ir kiti „gaspadoriški" reikalai . . .

Igumeno Daniilo veikale teikiamoji medžiaga galima būtų paskirstyti į tris kategorijas.

1) *Aprašymai.* Lankydamas įvairias vietas, jis stengias paprastais žodžiais, be jokių poetiškų prašmatnumų, aprašyti tai, ką jis yra matęs. Čia įsidėmėtina yra jo pastanga duoti kaip galima tikslesnį aprašymą. Pavyzdžiui, apie Jordaną jis sako, kad ši upė tekanti greitai, besivingiuodama, jos vanduo esąs drumzlinas, bet saldus, todėl tikintieji jį geria ir negalį pasisotinti; Jordanas esąs tokio pat platumo, kaip rusų upė Snova, o jo gilumas siekiąs keturių sieksnių — jis pats išmatavęs. Didesnį atstumą jis apibūdina viorstais, o mažesnį — kitais, savotiškai tiksliais būdais. Pavyzdžiui, sako, kad galima iki tos ar kitos vietos mažą akmenį numesti, — matyti, ir tai jis bus išbandęs . . . Šis aprašymų tikslumas bei sąžiningumas Daniilio veikalą daro labai vertingu palestinologijos ir istorijos mokslui. Jo veikalas nekartą yra laikomas vertingesniu už analoginius tų laikų Vakarų Europos keliauninkų veikalus. Mažiausia, jis Vakarų keliauninkų davinius vertingai papildo. Galimas daiktas, jo veikalas todėl ir yra išverstas į kaikurias Vakarų Europos kalbas.

2) *Lirika.* Liriškoje kelionės aprašymo daly Daniilas taip pat stengiasi pasilikti objektingas. Jis — atsidėjęs krikš-

čionis, jis ir kelionėn išvyko, norėdamas šventas vietas pagarbinti, jose savo nuodėmes atgailėti. Jisai ir stengiasi atvaizduoti tuos jausmus, kurie sukįla gerame krikščionyje, įžengiant į šventąsias vietas. Niekas esą negalįs neapsiašaroti, išvysdamas trokštamąją žemę ir šventąsias vietas, į kurias Dievas Kristus buvo atėjęs mūs išganyti. Tiesa, liriška dalis jo veikale nėra plati, bet jis moka suieškoti raiškius bruožus pergyvenamiems jausmams atvaizduoti. Ir kas svarbiausia, jis tuos jausmus vaizduoja ne tiek, kaip savo pergyvenimus, kiek apskritai jausmus gero krikščionies, atsidūrusio tokioje būklėj, kokioje buvo autorius.

3) *Aiškinimai.* Užeidamas Palestinos įvairias šventenybes bei įžymybes, jis stengiasi jas ne tik tiksliai aprašyti, bet ir atitinkamai paaiškinti. Šiuo tikslu jis renka įvairius padavimus, legendas, daugiausia — apokrifinę medžiagą, ir sąžiningai ją įterpia į savo užrašus. Apokrifinė medžiaga, pasižymėdama savo fantastika, atgaivina paįvairina jo sausus, tikslius užrašus, kurie dėl tos priežasties įgauna spalvingumo ir literatūrinio įdomumo. Jis sąžiningai renka apokrifus iš senojo ir naujojo įstatymų, pasakoja įvairias smulkmenas apie Adomą, Melchisedeką, Dievo Motiną, Kristų, ir t. t. Pavyzdžiui, jisai esąs matęs Dovydo stalą, prie kurio šis rašęs savo psalmes; žemės centras — „pup zeml'nyj" — esąs Jeruzalėj, Prisikėlimo bažnyčioj už altoriaus; Kipro saloje jis matęs kiparisinį kryžių, dvasios jėga besilaikantį ore; Golgotoje esanti palaidoto Adomo, pirmojo žmogaus, galva, — kai Kristus buvęs ant kryžiaus iškeltas, tai Jo kraujas nutekėjęs pro Adomo kiaušą ir nuplovęs pirmagimę nuodėmę. Daniilas matęs ir tą vietą, kurioje velnias gundęs Kristų, — ji esanti Gavaono kalne, o ne tyruose, kaip Evangelija mokanti; jis nurodo vietą, kurioje Juda Kristų išdavęs; netoli Nazareto Daniilas matęs tą šulinį, prie kurio arkangelas apsireiškęs Mergelei Marijai. Pasakoja Daniilas smulkmenas apie šv. Šeimos, bėgančios iš Egypto, nakvynę, apie Dievo Motinos mirtį ir t. t.

Visa ši medžiaga, lygiai kaip lirinė bei aprašomoji, yra grupuota sulig Daniilo atlankytomis vietomis; aprašymai, apsakymai ir lirika susipina savo tarpe, ir sudaro vaizdingą pasiskaityti veikalą, per ilgus šimtmečius teikusį medžiagos rusų palomnikams ir tenkinusi rusų tikinčiųjų fantaziją.

3. Dobrynia Antonijus Jadreikovičius. Antrą iš senosios Rusijos laikų kelionės aprašymą paliko mums Novgorodo vyskupas Antonijus. Būdamas dar pasaulietis, 1200 m. jis nuvyko į Konstantinopolį ir savo kelionę aprašė. Vieni mano, kad jis kelionėje išbuvo metus, kiti — kad keliavo iki 1204 metų, treti — iki 1211 m.

Kelionės aprašymo autorius, būdamas dar pasaulietis, vadinosi D o b r y n i a J a d r e i k o v i č i u s arba A n d r e i k o v i č i u s. Grįžęs iš kelionės jis įstojo į monastyrį ir 1211 metais buvo pakviestas į Novgorodo vyskupo sostą; dėl politinių aplinkybių jis kelis kartus turėjo pasitraukti iš šios vietos, paskum vėl į ją grįždavo; pasitraukęs trečią kartą mirė 1231 metais. Jo veikalas, išlikęs XVI-to šimtmečio nuorašais, yra pavadintas: „Kniga palomnik z bogom načinajem skazanije mets sviatych v Caregrade".—„Palomniko knyga, su Dievu pradedam pasakojimą apie šventas vietas Cargrade".

Antonijus atlankė tiktai vieną Konstantinopolį, ir tik jį vieną teaprašinėja. Ir ne visą Konstantinopolį, — tik jo šventenybes bei įžymybes. Antonijaus veikalas yra žymiai silpnesnis už Daniilo. Matyti, pats Antonijus buvo prozaiškiau nusiteikęs, ne toks smalsus ir landus, kaip Daniilas, ir Konstantinopolio šventenybės jam teikė mažiau jaudinančios medžiagos, negu Palestinos šventenybės. Kiti mokslininkai Antonijaus veikalą vadina Konstantinopolio šventenybių katalogu, tuo norėdami pabrėžti veikalo sausumą bei aprašymų bespalvingumą. Tačiau, arčiau įsižiūrėjus į Antonijaus veikalą, pasirodo, kad jis savo konstrukcija primena Daniilo kūrinį. Ir čia yra sausa apyskaita to, ką autorius matė; ir čia pasitaiko liriniai elementai, — ta pat prasme, kaip ir pas Daniilą. Ir Antonijus naudoja apokrifinę medžiagą. Tik, žinoma, viso to pas Antonijų daug mažiau, negu pas Daniilą: ir jo kūrybos objektas daug siauresnis.

Daniilo ir Antonijaus kelionių „atskaitinė" dalis priklauso politikos ir kultūros istorikui, o jų pasakojamoji dalis — XIII-to šimtmečio pradžios grynajai literatūrai.

4. METRAŠTIS—„LETOPIS"

1. Terminologija. Termino m e t r a š t i s esmė aiški iš šio žodžio sudėties: tai yra užrašai kalendorinių metų tvarka apie tuos istorinius įvykius, kuriuos autorius pats matė, arba girdėjo apie juos iš kitų, arba sėmė žinias apie juos iš kitų šaltinių. Kas paskatino žmones metraščius rašyti, kodėl ir kaip šis darbas pradėtas dirbti, — yra apie tai įvairių teorijų, kurias plačiau nagrinėja istorijos mokslas. Rusai gi metraščius rašyti pradėjo, matyti, pasekdami Byzantijos pavyzdžiu, ir gana anksti pradėjo. Rusuose šis darbas veikiai pasidarė labai garbingas; į jį pradėta žiūrėti, kaip į Dievui tinkamą, Dievui malonų, beveik maldingą darbą. Todėl tat jį pirmoj eilėj ir imasi dirbti įvairūs monachai. Ilgainiui ima juos rašyti ir pasauliečiai asmenys. Vėliau, Maskvijoj, ima juos rašyti net tam tikri valdžios pastatytieji valdininkai — p r i k a z n y j e d j a k i — ir patys metraščiai pavirsta oficiališkomis valdžios darbų panegirikomis chronikomis. Privisus daugybei metraščių, jie pasidarė labai skirtingi ir savo turiniu, ir darbo metodu, ir vaizdavimo priemonėmis, ir pagrindinėmis tendencijomis. Metraščiai dažnai būdavo ne vien tiktai plikų faktų registracija; metraštininkas, nelyginant kaip mūsų laikų istorikas, apie registruojamą faktą nekartą ir savo nuomonę pasakydavo, — įvertindavo faktą. Todėl metraščiuose atsispindėjo metraštininko valstybinės, etinės, net socialinės bei tautinės pažiūros. Iš čia ir kilo metraščių ir jų tendencijų įvairenybė. Kartais metraštininkas, minėdamas kurį nors įvykį ar valdovo žygį, nori jį iškelti, pagarbinti, palikti atmintinu būsimosioms kartoms. Kitas gi metraštininkas įregistruoja istorijos faktą papeikimo tikslu, — tegu peikia ir ainiai. Įrašo metraštininkas kokį nors, jo nuomone, blogą darbą metraštin, — ir jaučiasi, tarytum, įvykio kaltininkui būtų jis užkrovęs nupelnytąją bausmę.

Gana anksti Kijevo Rusijoj pradeda atsirasti tendencija daryti atskirų metraščių santraukas. Atsiradus keletui metraščių, atsiranda ir iniciatyva juos sistematizuoti. Surenka toks iniciatorius keletą metraščių, gautąją medžiagą sugrupuoja, papildo ją padavimų, legendų, knygų ir panašiais daviniais, ir jo triūso dėka susidaro veikalas, kuris paprastai yra

vadinamas metrištine santrauka — letopisnyj svod.

Kartais koks bibliografas ima ir perrašo į vieną knygą kelis metraščius paeiliui ar net kelias metraštines santraukas. Atsiradus spaudai pradėta taip daryti ir atskiruose leidiniuose. Šie veikalai mokslo literatūroj paprastai yra vadinami metraštiniu rinkiniu — letopisnyj sbornik.

Pagaliau metraštiniu nuorašu — letopisnyj spisok — yra vadinama paprasta kopija, apimanti kurį nors metraštį, ar kurią nors santrauką, arba kurį nors metraštinį rinkinį. Terminai — metraštinė santrauka, metraštinis rinkinys — naujųjų laikų mokslo literatūros padaras.

2. Seniausieji nuorašai. Patys seniausieji pirminiai ir metraščių ir metraštinių santraukų nuorašai yra mums dingę. Seniausias mums likęs nuorašas yra rašytas 1377 m. „chudym, nedostojnym i mnogogrešnym rabom Božim mnichom Lavrentijem",—„blogo, nevertingo ir nuodėmingo Viešpaties vergo monacho Lavrentijaus", — taip kukliai autorius rekomenduoja. Rašė jis tą metraštį Suzdalės kniaziui Dimitrijui Konstantinovičiui, ir jo rankraštis rastas viename monastyry Vladimiro mieste (prie Kliazmos). Šis nuorašas paprastai yra vadinamas jo autoriaus vardu — Lavrentijevskij spisok. Antras, senumo atžvilgiu, mums išlikęs nuorašas yra rašytas XIV-to šimtmečio pabaigoj ar pradžioj XV-to, rastas Kostromos Ipatijo monastyry, todėl ir yra vadinamas Ipatjevskij spisok. Yra dar vienas metraščio nuorašas iš XIII-to šimtmečio, bet tai yra lokalinis Novgorodo metraštis, rusų metraščiams necharakteringas, visai nevaizduojantis Kijevo laikotarpio.

Lavrentjevskij ir Ipatjeskij nuorašai turi vieną bendrą dalį, — pradinę: ji apima Rusijos gyvenimą IX—X ir XI šimtmečiais iki 1110 metų. Ši bendroji dalis yra paprastai vadinama Nestoro metraščiu, pradiniu metraščiu, net specifiniu vardu — „povest' vremennych lėt". Tai yra, žinoma, metraštinė santrauka, nebe metraštis. Lavrentjevskij spisok be šio „Nestoro metraščio" turi dar antrą dalį, apimančią Šiaurės Rusijos įvykius Suzdalės srities, besibaigiančią 1305 metų įvykių aprašymu. Ipatjevskij

spisok be „Nestoro metraščio“ turi dar dvi dali: viena jų apima Kijevo įvykius iki 1201 metų ir antroji — Galicko — Voluinės kunigaikštystės įvykius iki 1292 metų, vadinas, G.—Voluinės metraštis apima 1201—1292 metų laikotarpį.

Be šių, kaip ir pagrindinių metraščių, yra išlikę vėlesniųjų laikų nuorašuose įvairūs kiti metraščiai bei jų santraukos: Maskvos, Novgorodo, Suzdalės, Pskovo ir t. t. Tačiau vadinamasai „Nestoro metraštis“ yra laikomas seniausiu, ir literatūros istorikui jis yra visų įdomiausias.

3. Seniausio metraščio autorius. Seniausioji metraščio dalis turi dar atskirą pavadinimą: „Se povesti vremennych let černorizca Fedosjeva Pečerskogo monastyria, otkuda jest' pošla russkaja zemlia, kto v Kijeve nača perveje kniažiti, i otkuda russkaja zemlia stala jest“—„Štai senlaikių apysaka, iš kur atsirado rusų žemė, kokie Kijeve buvo pirmieji kniaziai, ir iš kur rusų žemė susidarė.“ Iš čia ir kilo jo sutrumpintas pavadinimas „povest' vremennych let“. Metraščio autoriaus asmuo ima atsispindėti metraščio tekste, kaip parodo prof. Kliučevskis, pradedant XI-tu šimtmečiu. Iki XI-to šimtmečio vidurio autoriaus nežymu. Minėdamas 1065 metų įvykius autorius pastebi, kad tuomet upėje prigėręs luošas vaikas, kuris paskum buvo iš upės ištrauktas, ir jis, metraščio autorius, žiūrėjęs lavono iki vakaro. Ar tais metais metraščio autorius buvo jau monachas, ar jis pats dar vaikas tebebuvo, iš teksto negalima suvokti. 1096 metais jis tikrai buvo monachas: aprašydamas polovcų tais metais užpuolimą, autorius pastebi, kad polovcai atėję į monastyrį tuo metu, kai visi monachai, jų tarpe ir autorius, buvo savo cėlėse. 1105 metais metraščio autorius dar tebegyveno, — tais metais esą miręs geras senelis Jan, iš kurio ir metraštininkas, autorius, esąs daug girdėjęs ir ką girdėjęs — įrašęs į savo metraštį. Pasiremdamas šiais daviniais, prof. Kliučevskis teisingai pastebi, kad metraščio autorius jaunas būdamas gyveno Kijeve, pradžioj dvylikto šimtmečio, net pabaigoj vienuolikto — tikrai buvo Pečerskio monastyrio monachas. Nuo XI-to šimtmečio vidurio metraštininko pasakojimas pasidaro smulkesnis, nuosakesnis, ne be toks legendinis, koks jis buvo iki šiai datai. Ilgai buvo manyta, kad šio metraščio autorius ir buvo garsusai monachas Nestor. Dar trylikto šimtmečio

pradžioje tame monastyry tikėta Nestoro autoriškumu; monachas Polikarpas, dalyvavęs Kijevo - Pečerskio Pateriko sudaryme, tiesiai sako, kad metraštį parašęs Nestoras. XVIII-to šimtmečio istoriografas T a t i š č e v († 1750 m.) mano, kad pirmasai Rusijoj metraštininkas buvęs Novgorodo vyskupas Joakimas, o Nestoras, gimęs „na Beloozere“, dalyvavęs Kijevo metraščio sudaryme. Nestoro autoriškumu gana ilgai tikėta. Devynioliktam šimtmety iškelta naujų pažiūrų į rusų metraščio reikšmę ir į jo autorius. Tuomet ir Nestoro dalyvavimas metraščio sudaryme iškilo kiek kitokioj šviesoj.

4. Rusų mokslas apie pirmutinį metraštį ir jo autorių. Garsusai rusų rašytojas ir istorikas K a r a m z i n (1766—1826) buvo įsitikinęs, kad pirmąjį rusų metraštį sudarė Nestoras, naudodamasis įvairiais šaltiniais; Karamzinas neabejojo Nestoro pasakojimo tikrumu. Vokiečių mokslininkas, dirbęs Rusijoj ir tapęs rusų akademiku, August Ludwig S c h l ö z e r, pradėjo mokslišką pažiūrą į metraščius, išleisdamas Nestoro metraštį su kritiškais komentarais. Jo įtakoje Michail Trofimovič K a č e n o v s k i j (1775—1842), skeptiškosios krypties rusų istoriografijoj kūrėjas, visų pirma paabejojo metraščio teikiamųjų žinių teisingumu; jo nuomone, metraščio teikiamosios žinios apie pirmuosius („pagoniškus“) rusų kniazius esančios tiktai legendinės. Suieškodamas metraščiuose įvairius prieštaravimus, jis abejoja dėl metraščių istorinės reikšmės. Abejoja jisai, kad metraštį būtų galėjęs parašyti vienas žmogus: metraštis esąs didelis darbas, o senosios Rusijos žmonės buvę nekultūringi nemokėliai, beveik barbarai. Todėl Kačenovskis abejojąs ir Nestoro autoriškumu. Kas buvo metraščio autorius, jis stengias išspręst kita plotme: suvokt, ne k a s metraštį parašė, bet k i e k kuris monachas prisidėjo prie jo sudarymo. Michail Petrovič P a g o d i n (1800—75), žinomasai rusų istorikas, pabrėžia, kad be Nestoro buvę dar ir kiti metraštininkai, kaip antai — Novgorodo vyskupas Joakimas. Tačiau Kijevo pirminį metraštį tikrai esąs parašęs Nestoras, tiktai vėliau į tą metraštį buvę įdėti visoki priedai — pagražinimui, legendos ir panaši medžiaga, kurią istorikui esą nesunku išskirti, juo labiau, kad ir Nestoro tekstas, mus pasiekęs, neperdaug pasikeitęs.

Nikolaj Ivanovič K o s t o m a r o v (1817—85), vienas geriausiųjų rusų istorikų, atkreipė dėmesį į prierašą, esamą Lavrentijaus nuoraše, pažymėtą 1116 metais, kuris skamba šitaip:

„Igumen Sil'vestr sviatogo Michaila n a p i s a c h knigy si letopisec nadejasia ot Boga milost' prijati, pri kniazi Volodimire, kniažaščiu jemu Kyjeve, o mne v to vremia igumeniaščiu u sviatogo Michaila, v 6624. — „Švento Mykolo igumenas Sylvestras parašė šią metraščio knygą, tikėdamasis sulaukti Viešpaties malonės, prie kniaziaus Vladimiro, kai jis valdė Kijevą, o aš tuo metu buvau igumenas pas šventą Mykolą, 6624 m." Šiame prieraše kreipia dėmesį žodis „napisach" — p a r a š ė, bet anais laikais jis galėjo reikšti ir n u r a š ė, arba r e d a g a v o. Prof. K o s t o m a r o v a s ir mano, kad igumenas Sylvestras galėjo būti vienas redaktorių to 1116 metų nuorašo.

Toliau visa eilė mokslininkų studijavo rusų metraščius— B e l i a j e v, Š e v y r i o v, P o l e n o v, Š o l o v j o v, S u c h o m l i n o v ir kt. Skyrium tenka pažymėti dar du vardu. Prof. B e s t u ž e v - R i u m i n (1820—97), labai atsargus mokslininkas ir didelis eruditas, nustatė, kad senieji rusų metraščiai nėra vieno žmogaus darbas, kad jų sudaryme dalyvavo daugelis asmenų. Bestužev-Riumin nurodinėjo, kokiais šaltiniais metraščių autoriai naudojos ir kaip metraščiai galėjo susidaryti. Jis jau atskleidė daugelį metraščio genezio paslapčių. Jo darbą sėkmingai tęsė jau mūsų laikų mokslininkas, neseniai miręs akad. Š a c h m a t o v (gimęs 1864 m.), kurio tyrinėjimus galima laikyti naujausiu žodžiu metraščių moksle, nors ir jo daugelis išvadų iki šiol tebeturi daugiau teoretinės reikšmės. Šachmatovas ėjo vadinamuoju retrospektyviniu keliu: išanalizavęs naujesnę metraščio redakciją stengiasi suvokti senesnę; suvokęs senesnę redakciją, jis stengiasi suvokti dar senesnę ir t. t. Tokiu būdu jis stengiasi sudaryti metraščių, tiksliau, jų santraukų išsirutuliojimo vaizdą.

Ilgos ir labai sudėtingos analizės rezultate jis prieina išvadų, kurias schematiškai sutraukus būtų galima formuluoti šitaip: 1) Jau 1093 metais Kijeve prie metropolitinės šv. Sofijos cerkvės buvo sudaryta pirmoji metraštinė santrauka, kurią Šachmatov vadina „Načal'nyj Kijevskij Svod".

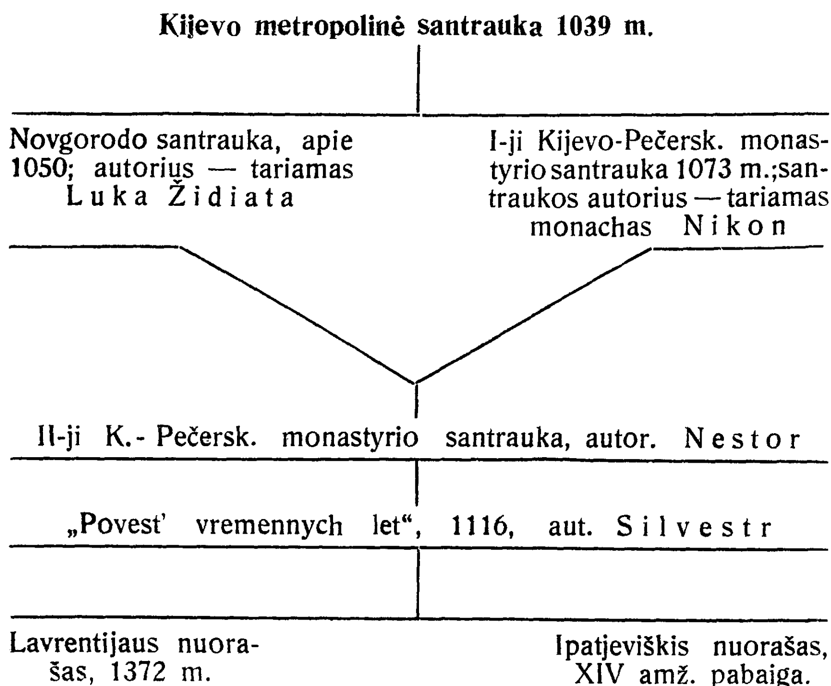
2) Pirminė santrauka buvo padėta pagrindan kitų dviejų santraukų: a) Novgorodo santraukai, sudarytai apie 1050 m. ir

b) pirmajai Pečerskio monastyrio santraukai, sudarytai apie 1073 metus.

3) Novgorodiškė ir Pečerskiškė santraukos davė medžiagos antrajai Pečerskiškei santraukai, kurią ir bus sudaręs monachas Nestor; ši santrauka ir apimanti įvykius iki 1110 metų; ją Šachmatov vadina „Načal'nyj obsčeruskij svod". Ją 1116 metais igumenas Sylvestr perredagavęs į „Povest' vremennych let".

4) „Povest' vrenmennych let" atsidūrusi Lavrentijaus ir Ipatjeviškio nuorašų pagrinde.

Šią metraštinių santraukų evoliuciją schematiškai suglaudus būtų galima atvaizduoti šitaip:

5. „POVEST' VREMENNYCH LET"

1. **Turinys.** Arčiau įsižiūrėdami į šios apysakos turinį galima pastebėti: a) kad ji susideda iš trijų dalių, b) kad pavadinimas „povest' vremennych let" liečia tiktai pirmąją dalį.

1. Pirmoji dalis tai ir yra tikra „Povest' vremennych let", — pasakojimas apie rusų žemės atsiradimą. Joje dėstomi apysakos (ne metraščio, — nežymima metai) tvarka įvykiai nuo visuotinio tvano laikų: apie tautų kilmę iš Nojaus vaikų, apie tautų pasiskirstymą po Babelio Bokšto nelaimės, apie slavų tautos kilmę. Autorius, trumpai atpasakojęs Sirijiečių ir Babiloniečių istoriją, plačiau apsistoja ties graikų istorine lemtimi. Čia greta istorinių davinių jis paduoda ir pasakiškuosius, kaip vienodai tikrus davinius, — kalba apie amazones, apie Aleksandro Makedoniečio pasakinguosius žygius, ir t. t. Dar plačaiu apsistoja jisai ties pirmųjų slavų gyvenimu, plačiai aprašinėdamas jų geografinį pasiskirstymą, jų kaimynus ir neprietelius (ugrus, bulgarus, pečenegus), apie Kijevo įkūrimą. Chronologija pasirodo nuo 852 metų, — data įrašyta vėliau, kita ranka; apie šių metų slavų gyvenimo įvykius metraštininkas dar nieko negali pasakyti. Antroji data 859 m. — taip pat nereikšminga: tais metais, esą, variagai ir chazarai ėmę iš slavų duoklę, bet tai yra labai plati sąvoka. Ne daugiau vertės turi ir trečioji data — 862 metai; šiais metais, esą, slavai tarpusavy vaidus kėlę, išviję variagus, kvietę iš užjūrio kniazius, Riurikas su broliais atvykęs į Rusiją, — jo broliai veikiai numirę, o Riuriko bajorai Askoldas ir Diras iš Novgorodo persikėlę į Kijevą. Daugybė įvykių sugrūsta į vienerius metus. Apskritai, devinto šimtmečio datos yra, matyti, vėliau mechaniškai įstatytos. Toliau šioje daly pasakojama dar apie kniazius: Olegą, Igorį, kniazienę Olgą. Prof. Kliučevskij pastebi, kad ši apysaka yra sudaryta ne vėliau, kaip Jaroslavui mirus (978 — 1054); jos svarbiausieji momentai esą — kniazių pakvietimas ir Olego įsisitiprinimas Kijeve.

2. Antroji dalis — padavimas apie Rusijos krikštą Vladimirui viešpataujant. Padavimas suskirstytas į trejus metus — 986, 987 ir 988. Ir ši dalis dar nėra metraštis tiesiogine to žodžio prasme. Platus pasakojimas apie Rusijos krikštą čia yra persunktas aiškia tendencija: išgirti pravoslavų tikėjimą ir išpeikti visus kitus. Ši tendencija suteikė šiai apysakos daliai poleminio tono: pasakojama, kaip įvairių tikybų atstovai siūlė Vladimirui savąsias tikybas, ir nurodoma, kodėl jos slavams pasirodžiusios netinkančios.

3. Trečioji dalis pasakoja apie Kijevo Pečersko monastyrio įvykius, greta jų liečia ir Rusijos įvykius XI — XII šimtmečiais, pasakojimas baigiasi 1110 metais.

2. **Literatūrinė sudėtis.** Pirmųjų rusų metraštinių santraukų literatūrinė sudėtis Rusuose buvo plačiai studijuota ir šiuo atžvilgiu pasiekta gana aiškių ir rimtų rezultatų, kuriuos sutraukdami, mokslininkai paprastai skirsto į keturias grupes.

1) *Pamečiai užrašai.* Dar prieš sudarant metraštines santraukas atskiri metraštininkai tiekė tik savo pastabas apie įvairius rusų gyvenimo įvykius, pažymėdami juos atitinkamais metais. Šiuos davinius metraštinių santraukų autoriai ir sėmė iš pavienių metraščių. Kas iš kur juos paėmė, šiuo tarpu mokslininkai atsisako nustatinėti: esą, nebegalima jau tai padaryti.

2) *Skoliniai iš kitų raštų.* Literatūros istorikas Michail Ivanovič Suchomlinov (1828 — 91) savo pragarsėjusiame veikale *„O drevnej russkoj letopisi, kak pamiatnike literaturnom"*, 1856 m., plačiai nurodinėja literatūrinius šaltinius, kuriais naudojasi metraštininkas. Suchomlinovo nurodymai ir dabar dar nėra nustoję būti vyraujančiai. Jis gi nurodė tokius, be kitko, šaltinius: šventojo Rašto knygos; apaštalų darbai; rusų kniazių sutartys su graikais; Georgijo Amartolos chronografas; Metodijaus Patorskiečio padavimas; rusų padavimai apie šv. Vladimirą, Borisą ir Glebą, Feodosijaus pamokslai, ir panaši medžiaga.

Kiti mokslininkai, kaip, pav., Šachmatovas, nurodinėja dar daugiau literatūrinių šaltinių. Iš tų visų nurodymų aiškėja, kad rusų pirmosios metraštinės santraukos yra kompiliacija iš įvairiausių knyginių šaltinių.

3) *Tautosakos daviniai.* Kiek tautosakos daviniai atsiliepė metraščio sudėty, iki šiol dar nėra tiksliai nustatyta, ir tai nustatyti nėra taip lengva. Bent kur kas sunkiau nustatyti, negu skolinius iš knyginės literatūros. Pavyko surasti, kad buvo seniau nepriklausomas nuo metraščio raštas, kartojęs tą patį motyvą, kaip ir metraštis, arba pavyko įrodyti tokio rašto buvimo galimumą, — ir galima spręsti metraščio motyvo priklausomybę kito rašto. Kas liečia tautosaką, tai čia būklė sunkesnė jau vien dėl to, kad tautosakos

sąvoka labai neaiški. Visų pirma, mes nežinome kokia tautosaka, kokios legendos ir padavimai anais laikais buvo. Daugelis anų laikų tautosakos faktų iki mūsų laikų neišliko. Bet, antra vertus, jei mes neturime užrašytų tautosakos faktų, tai dar visai nereiškia, kad tuomet jų nebuvo. Pagaliau, galėjo būti, bent labai retai, bent teoretiškai, ir šitokia būklė: tautosakos faktą, legendą, padavimą, — kas nors ėmė ir užrašė; tautosakoj jis dingo, bet užsiliko rašte, tokiu būdu tapęs literatūros paminklu. Nežinant anų laikų tautosakos apimties, labai sunku išskirt iš metraščio tautosakos elementus. Ir kokius elementus metrašty būtų galima laikyti tautosakiškais, — iš ko juos būtų galima pažinti? Jei nerasta kurio nors metraščio motyvo patikrinimo knygose, tai dar nereiškia, kad tokių knygų nebuvo: jos galėjo būti ir žūti. Jei tautosakos elementus stengsimės išskirti besivaduodami kalbos ir formos poetiškumu ar šiokiadieniškumu, tai čia bus labai plati dirva įvairiems spėliojimams. Jei šiuo žygiu vaduosimės turinio fantastiškumu, tai čia vėl reikės prisiminti, kad ir senuosiuose kai kuriuose raštuose fantastikos netrūksta, ir kad tautosakos faktai galėjo pasižymėti ir realiais bruožais. Ir vis tiktai, nežiūrint šių sunkenybių, galima bent apytikriai nustatyti, kad metraštis sėmė nemaža medžiagos ir iš tautosakos padavimų.

Anksčiau minėtasai Suchomlinovas nurodo daugybę tokių motyvų, pasemtų tautosakoje. Kostomarovas net dar griežčiau tvirtino. Jis sakė, kad išskiriant tą nedaugelį, kas yra pasemta iš knyginių šaltinių, — visi pasakojimai apie senuosius laikus, iki Vladimiro mirties, visa tai yra paimta iš tautosakos, — padavimų, legendų, dainų ir apsakymų. Esą visi pasakojimai apie pirmuosius kniazius, apie Kijevo įkūrimą, Olegą, Igorį ir Olgą bei jos kerštą drevlianams, apie Sviastoslavą ir Vladimirą, — visi šie motyvai sudarę didelio kariško epo (družinnyj epos) turinį. Kiti mokslininkai, kaip akad. Tichonravov ir jo mokiniai, lygindami šiuos motyvus su išlikusiu mums „Slovo o polku Igoreve“, įtikina, kad senojoj Rusijoj buvusi net plati kariška apysakų literatūra — „voinskaja povest“. Kiti gi vėl mokslininkai šių padavimų šaltinių ieško knyginėj literatūroj, ir kai kada jų randa. Kiti gi, pagaliau, mokslininkai laiko tautosakiškais padavi-

mais tuos, kuriuose atsispindi rusų būklė. Pavyzdžiui, į kalbamą metraštį yra įterptas pasakojimas apie apaštalą Andrejų, kaip jis, ilgai pamokslininkavęs Juodųjų jūrų pakrantėse, vyksta iš ten į Romą pro Kijevą ir Novgorodą. Romoj jis jumoristiškai pasakoja apie novgorodiečių pirtis, kaip jie jose vanojasi. Bet iš kitos pusės net ir čia nurodoma, kad vanojimos motyvas — yra tarptautinis, klajojantis motyvas, kaip ir pasakojimai apie Riuriką, Olegą, Olgą ... Yra padavimas, kad popiežiaus legatai negalėję atsistebėti, kaip vieno monastyrio, netoli nuo Tartu, monachai savo kūną vantomis kankina. Airių padavimas skelbia kad ir jie pasikvietę tris brolius juos valdyti, ir į atvestuosius brolius prakalbėję tais pat žodžiais, kaip ir slavai į Riuriką: mūsų žemė — didelė ir derli...

4) *Metraštininko individualūs indėliai.* Metraštininko asmuo metrašty pirmiausia pasireiškė dėstomosios medžiagos parinkime, paskum jos nušvietime ir įvertinime.

Metraštininkas visų labiausia domisi rusų ir jų žemės reikalais. Čia jis pasirodo esąs didelis valstybininkas. Jis daugiausia ir kalba apie valstybinius, visuomeniškus, administratyvinius reikalus; jis susirūpinęs kniazių žygiais, kovomis, svetimųjų užpuolimais; daug dėmesio kreipia jisai į cerkvių ir monastyrių statybą, pasakoja apie metropolitus, vyskupus ir igumenus; kalba jisai ir apie švietmo reikalą, apie knygų platinimą, apie žmonių papročius ir apeigas, ir t. t. Antra vertus, jis aiškiai ir įtikinamai iškelia visų slavų vienybės idėją. Ši idėja, kaip pabrėžia prof. Kliučevskis, reikalavo juo didesnio minties įtempimo, nes jos nepalaikė tų laikų tikrovė. Aniems laikams ši idėja buvo labai svarbus reiškinys.

Metraščio autorius, žinoma, religingas žmogus. Tik jo religinė sistema labai nesudėtinga. Jo išmanymu, pasauly viešpataujanti dvi jėgi, Dievo ir Šėtono, nuolat tarpusavy bekovojanti. Šėtonas, žinoma, silpnesnis, bet ir jam kaikada pavyksta nugalėti Dievą. Visa, kas gera šiame pasauly, esą iš Dievo, ir kas bloga — iš Šėtono. Istoriniai įvykiai — tai Dievo malonės arba rūstybės pasireiškimas, — pavyzdžiui, priešų užpuolimas, maras, gaisrai, mirtis, gimimas... Net gamtos reiškiniai, kaip saulės aptemimai, kometos pasi-

rodymas, žemės drebėjimas ir t. t. yra ne kas kita, kaip Dievo duodamieji ženklai žmonėms perspėti.

3. Literatūrinė vertybė. Paliekant nuošaliai metraščio istorinę vertybę, tenka pažymėti, kad ir grynai literatūros atžvilgiu tai yra labai įdomus ir vertingas senovės raštas.

Metrašty vyrauja chonologinė dėstymo tvarka, bet metraštininkas stengiasi priduoti pasakojamo nuosakumo. Atskirus įvykius, kaip ir savo teksto vietas, jis stengiasi surišti atitinkamomis įterptinėmis frazėmis. Metraštininkas pasakoja beveik epišku būdu, ramiai ir lygiai. Epišku būdu apimdamas svarbesniuosius įvykius jis nuolat daro ekskursus į detales. Aiškindamas reiškinius ar vertindamas įvykius, jis daro išrašas iš šventojo Rašto, įterpia antraeilius pasakojimus, išdėsto savo paties samprotavimus. Tokiu būdu rusų metraštininko darbas — nėra sausa faktų registracija.

Antras metraštininko pasakojimo savumas — tai dialogo formų vartojimas. Matyti, stengdamasis padaryti savo pasakojimą gyvesniu, metraštininkas įveda dialogus. Jis leidžia ne tiktai atskiriems asmenims tarpusavy kalbėtis, bet ir ištisoms tautoms. Pavyzdžiui: „ir nusprendė chazarai: mokėti mums duoklę“.

Trečia, — įvairiems aprašymams metraštininkas moka parinkti stiprių spalvų, kurios aprašymą išraiškina ir išreljefina. Pavyzdžiui, Olego mirties aprašymas, kovos, iškankintų karių aprašymai ir kt., pasižymi ir episka stiprybe, ir aukštais poetiškais privalumais.

Ketvirta, — stiprus metrašty ir liriškas elementas. Dėstydamas įvairius faktus, metraštininkas aprašinėja ir savo jausmus, surištus su jais, linksmus ar liūdnus, — žiūrint, kokie faktai. Ir savo jausmams apsakyti jis moka rasti pakankamai stiprių žodžių.

Penkta, — metraštininkas stebina savo pasakojimo nuoširdumu, — niekur jis nebando „politikuoti“ ar vengti pasakyti tai, ką jis mano. Iš čia ir spindi jo pasakojimo teisingumas, leidęs jam, prie viso jo patriotizmo, aprašyti ir neigiamus rusų gyvenimo bruožus, ir rusų tautos priešininkuose surasti teigiamų privalumų.

Šešta, — stebina metraštininkas ir savo kalba. Tuo tarpu, kai lenkų chronikininkas G a l l o s ar čekų K o s m o s savo

šalių metraščius rašė lotyniškai, rusų metraštininkas rašo jau savo gimtąją kalbą ir tuo prašoksta savo Vakarų kolegas. Žinoma, jo kalba — oficialioji raštų kalba, senoji bulgarų, cerkvinė slavų kalba. Bet ji tuomet neperdaug skyrėsi nuo gyvosios rusų kasdien vartojamos kalbos, ji tuomet visiems buvo suprantama. Be to dar, į ją įterpta ir daug rusų šnekamosios kalbos elementų. Todėl ir galima laikyti metraštį, kalbos atžvilgiu, rusų tautiniu kūriniu.

Septinta, — metraštininko stilistikoj gyvai asiliepė tautosakos poetinės formulės, pavyzdžiui, patarlių bei priežodžių forma, kaip antai: „toli ne budet mežiu nami mira, oli kamen' načnet' plavati, a chmel' počnet' tonuti“, „pogiboša aki Obre“, „beda aki v Rodne“, ir t. t.

Aštunta, — metraščiuose išliko pėdsakų literatūros veikalų, kurie skyrium nebėra išlikę; tokiu būdu senieji metraščiai tampa svarbiu literatūros istorikui šaltiniu.

Dėl tokių svarbiausių priežasčių senieji metraščiai, „povest' vremennych let“ ir literatūros istorijoj užima garbingą vietą.

6. „SLOVO O POLKU IGOREVE“, — „GIESMĖ APIE IGORIO ŽYGĮ“

1. Pavadinimas. Žymiausią senosios rusų literatūros veikalą, jos pažibą, „Slovo o polku Igoreve“ ištiko keisčiausia lemtis. Kiek naujaisiais laikais šis veikalas yra studijuojamas ir garsinamas, tiek maža, matyti, senojoj Rusijoj jis buvo mėgiamas. Ne be reikalo buvo surastas vos vienas vienintelis to veikalo nuorašas — rankraštis, rašytas XV ar net XVI-tam šimtmety, bet ir tas vienas rankraštis 1812 m. Maskvos gaisro metu sudegė. 1795 metais žinomasai rusų archeologas ir senienų rinkėjas, gr. Aleksiej Ivanovič Musin - Puškin (1744 — 1817), atpirko rankraštį iš Spaso-Jaroslavo monastyrio archimandrito ir 1800 metais išleido su kadaise žymaus mokslininko A. F. Malinovskio (1762 — 1840) komentarais*).

*) Rastasis rankraštis faktiškai buvo polimpsestas. Kadaise pergamine buvo įrašyta „S. o. p. I.“ tekstas, vėliau išskustas ir ant jo parašytas kitas tekstas. Musin - Puškin vėlyvesnį tekstą nuplovė ir ėmė iššifruoti pirminį „Sl. o. p. I.“ tekstą, kuris, tačiau, ne visur pavyko tiksliai paskaityti. Iš šio polimpsesto ir buvo pagaminti nuorašai.

Leidinys buvo pavadintas „Iročeskaja pesn' o pochode na polovcov udel'nago kniazia Novagoroda - Severskago Igoria Sviatoslaviča, pisannaja starinnym russkim jazykom v ischode XII stoletija s pereloženijem na upotrebliajemoje nyne narečije" — „herojiška daina apie Novgorodo-Seversko udelno kniaziaus Igorio Sviatoslavičio karo žygį į polovcus, rašyta senoviška rusų kalba dvylikto šimtmečio pabaigoje, su vertimu į nūnai vartojamą tarmę."

Vadinas, pirmieji veikalo leidėjai pavadino jį heroiška daina. Veikalas buvo rastas rinkiny, kuriame be jo buvo dar „Kniga glagolemaja Granograf (Chronograf)", „Skazanije o Indiji bogatoj". „Sinagrip car' Adorov" ir kt. Šiame rinkiny kalbamasai veikalas buvo pavadintas „Slovo o plъku Igoreve, Igoria Sviatslavlia, vnuka Olьgova". Reiškia, veikalas XVI-tam šimtmety dar buvo vadinamas „slovo" — žodis. Vadinas, jau dėl veikalo pavadinimo susidaro nesusipratimas. Pirmieji veikalo leidėjai pavadino jį daina, todėl, matyti, kad: a) pats autorius savo veikalą vadina daina, b) kad veikale galima pastebėti tam tikras ritmas, panašus į liaudies dainų ritmą. Tačiau yra kitų davinių, kurie tokio pavadinimo nepateisina, būtent: a) pats autorius savo veikalą vadina ir povest — apsakymas; daina ir apsakymas autoriui, matyti, turi vienodos prasmės, — jis abudu terminu vartoja vieną šalia kito*); b) vėliau atsirado panašių prozos veikalų, kurių daina jau visiškai nebegalima pavadinti, pavyzdžiui, „Zadonščina"; c) visos pastangos įrodyti, kad šis veikalas pradžioje buvo eilėmis parašytas, nedavė teigiamų vaisių; toks gilus liaudies ir antikos metrikos žinovas, kaip F. E. Korš, bandė „atstatyti" atskirame leidiny „senąsias" veikalo „eiles", bet siekdamas to tikslo turėjo jisai plačiai naudotis fantazijos polekiais.

Dar mažiau tinka pavadinimas heroiška daina, nes paties heroizmo veikale labai maža, — jis jame pasireiškia daugiau žodžiais, negu darbais. Pagaliau, visiškai netinka pavadinimas „Slovo". Nes „Slovo", kaip literatūros for-

---

*) „Ne lepoli ny biašetъ, bratije, načiati starymi slovesy trudnychъ povestij o plъku Igoreve, Igoria Sviatъslavliča! načati že sia toj pesni po bylinamъ sego vremeni, a ne po zamyšleniju Bojaniu"... (Moskva, 1920, Sabašnikovų fotografinis leidinys iš 1800 m. leidinio).

ma, buvo visai kitokio pobūdžio; jis sulig rusų literatūrine tradicija, ženklina oratorišką bei pamokomą veikalą. „Slovo“ (faktiškai reiškia „žodis“) gali būti ir prakalba, skirta kuriems nors praeities įvykiams paminėti. Visais šiais atvejais „slovo“ turi tam tikrą rusų literatūroje aiškią formą, kurios kalbamasai veikalas neturi.

Rusai turi bendresnį terminą panašiems literatūros veikalams pavadinti, — skazanije, tik šis terminas kalbamuoju reikalu neprigijo. Rusuose iki šiol tebėra vartojamas terminas „slovo“.

Atsižiūrint lietuvių, literatūros tradicijas mums jis tenka versti giesmė. Plъkъ—pъlkъ —polk — faktinai dabar reiškia „pulkas“, būrys; tačiau seniau jis galėjo žymėti ne tiktai „pulką“, bet ir žygį. Tokiu būdu visas veikalas tektų pavadinti „Giesmė apie Igorio žygį“ (vokiečiai vadina greta „Igorslied“ ir: „Die Mär von der Heerfahrt Igors“).

Tai yra liriškai epiškas pasakojimas apie rusų kniaziaus (valdė Novgorod-Severskij, Černigovo sritis), Igorio Sviatoslavičio (1151 — 1202) karo žygį 1185 metais į polovcų žemę.

2. Turinys. Dar Musin - Puškin nesuspėjo veikalo paskelbti, kaip apie jį pasklido garsas rusų inteligentijos sluoksniuose, sukeldamas įvairių gandų ir spėliojimų. Tai buvo nepaprastas ir turinio ir formos atžvilgiu veikalas — ir vienintelis, ir taip griežtai išsiskiriantis iš senosios rusų literatūros. Kol kas atidedant į šalį veikalo formos klausimą, tenka akcentuoti jo turinio nepaprastumą.

Kaip minėta, veikalo siužetui panaudota Igorio Sviatoslavičio karo žygis į nomadų gyvenimu tebegyvenusius ir rusų žemes teriojusius polovcus. Tame žygy dalyvavo dar kaipo Igorio sąjungininkai: Igorio brolis, Kursko ir Trubčevo kniaziaus Vsevolod Sviatoslavič; judviejų giminaitis — Rylsko kniazius Sviatoslav Olgovič; Igorio sūnus — Putivlio kniazius Vladimir Igorevič.

Visos giesmės turinys paprastai yra dalomas į penkias dalis arba, tiksliau, į tris dalis, kurių antroji dar yra daloma į tris skyrius.

1) Pirmoji dalis yra nelyginant įvadas į visą veikalą. Čia autorius pasisako norįs papasakoti apie Igorio žygį, pasiža-

da laikytis tikrovės davinių; jis, esą, nepasiduosiąs fantazijai, nedainiuosiąs taip, kaip dainuodavęs kažkoks dainius Bojanas, bet dėstysiąs tikrovės įvykius. Ketina jisai pradėti nuo „Senojo Vladimiro“ ir papasakoti iki „dabartinio Igorio“, bet šio pasižadėjimo netesia: toliau apie Vladimirą nieko nekalba.

2) Antroji dalis — tai ir yra tiesioginis pasakojimas apie Igorio ir jo talkininkų žygį. Šioje daly tenka išskirti tris momentus — tris pasakojimo epizodus.

a) Igoriui besirengiant į žygį įvyksta saulės užtėmimas. Tai blogas ženklas, teikiantis liūdno galo nujautimą. Čia autorius vėl apeliuoja į mums nežinomą garsų dainių Bojaną, samprotaudamas, kaip šis Igorio žygį dainuotų. Autorius duodamas Bojano dainos ir dainavimo būdo pavyzdžius kaip ir portretuoja šį dainių. Toliau autorius pasakoja, kaip rusų kariuomenė rinkosi iš įvairių vietų ir pasiekė Dono. Blogi pamėnai esą prislėgė rusų dvasią: saulė savo užtėmimu pastojusi rusams kelią; nakties vėtra pažadinusi paukščius, kurie pradėję vaitoti ir žvėrys ėmę švilpti. Pirmas susidūrimas su polovcais rusams buvo laimingas: netikėtai užklupti polovcai turėjo pasitraukti, palikdami rusams daug grobio — aukso, sidabro, brangių audinių ir belaisvių. Kitą dieną įvyksta antras susidūrimas su polovcais prie Kajalo upės. Rusai visiškai sumušti, rusų vadas Igor Sviatoslavič pateko polovcams į nelaisvę.

Autorius labai poetiškai aprašinėja šią kovą, vaizduoja, kaip net gamta reiškė rusų nelaimei užuojautos. Pagaliau autorius nusiskundžia rusų kniazių tarpusaviais vaidais, dėl kurių jie negali atsilaikyti prieš svetimuosius neprietelius.

b) Šioje daly vaizduojamas liūdnas įspūdis, susidaręs Rusijoje dėl Igorio pralaimėjimo. Didysis Kijevo kniazius Sviatoslavas sapnavo baisų sapną: esą jį bojarinai aprėdę juodu drabužiu, guldę į lovą ir girdę mėlynu vynu, su nuodais sumaišytu; visą naktį varnai krankę ir kiti neregėti dalykai buvę. Bojarinai jam aiškina sapną: sapnas tai esą ženklas rusų kariuomenės nelaimės, kuri ištiko žygy į polovcų žemę. Kniazius Sviatoslavas tuomet taręs „aukso žodį“: apgailėjęs Igorio neapgalvotą žygį, apsiverkęs, prisimindamas buvusią rusų žemės galybę, pasmerkęs rusų kniazių tarpusavius vaidus.

Toliau labai poetiškai ir stipriai aprašomas Igorio žmonos Jaroslavnos liūdėjimas Putivle. Ji, beraudodama ties Putivlio miesto sienomis, kreipiasi į vėją, į Dnieprą, į saulę, kurie tarytum gyvena jos, Jeroslavnos, liūdesiu, kuriuose ji randa užuojautos ir paguodos.

c) Igoriui pavyksta ištrukti iš nelaisvės. Jį bebėgantį persekioja polovcų valdovai — chanai Gzak ir Končak, bet Igorį globoja pati gamta, kuri uoliai dalyvauja žmonių žygiuose ir Igorio likime. Igoriui pagaliau pavyksta sugrįžti į gimtąją žemę, kurioje todėl prasideda džiaugsmas ir linksmybė.

3) Trečioji dalis labai trumpa: tai yra giesmės poetiškas išbaigimas, — rusų kniazių ir jų karių poetiškas išgarbinimas užu žygius prieš „pagonis". „Garbė kniaziams ir družinai" — paskutiniai giesmės žodžiai.

Tokiu būdu iš trumpos giesmės turinio sątraukos matyti, kad šis veikalas išsiskiria iš senosios rusų literatūros.

3. Giesmės tyrimo rusuose eiga. Nesunku numatyti tą džiaugsmą, kuriuo giesmę pasitiko pirmieji rusų mokslininkai, patriotai, romantikai, slavofilai. Pirmiesiems jos tyrinėtojams ji atrodė reiškiniu, panašiu į kadaise pragarsėjusias Ossiano dainas.

Ilgainiui apie giesmę sukurta Rusuose didžiausia literatūra, stengtasi nušviesti įvairios detalės, jos tekstas daugybę kartų išleistas komentuotas, verstas „į dabartinę kalbą", dėstytas eilėmis... Pasitenkinsime tiktai pabrėždami svarbesniuosius šių studijų momentus.

Pirmųjų rusų mokslininkų džiaugsmą pritemdė vadinamoji skeptikų srovė, kuriai vadovavo kadaise labai garsus prof. M. T. Kačenovskij (1775—1842) ir N. I. Nadeždin (1804 — 56), iškeldami visą eilę kraštutinių abejonių. Jie iškėlė klausimą, ar giesmė apie Igorį nėra kartais falsifikuota? Vakarų Europoj panašių falsifikatų jau buvo. Tas pats Ossianas XVIII amžiaus pabaigoj, XIX-to pradžioj buvo laikomas bene IV amžiaus dainiumi, „skaldu", ir tuo sukėlęs didelio susidomėjimo. Tačiau veikiai paaiškėjo, kad tai buvo skoto James Macphersono (1736—1796)

kūryba. Čekų patriotus romantikus buvo labai pradžiuginęs ir turėjęs didelės įtakos čekų tautiniam atgimimui, rankraštis, vadinamas „Kraledvorskaja rukopis", kurioje neva buvo užrašytas senasai čekų epas. Pasirodo, kad ir šį neva epą sufabrikavo čekų romantikai. Vakarų Europoj buvo ir daugiau panašių reiškinių. Todėl visai suprantama, kad ir rusų skeptiktai pradėjo abejoti, ar „Giesmė apie Igorį" — nėra kartais rusų patriotų fabrikacija? Jie samprotavo šitokiu būdu: ar galėjo būti ši poema sukurta XII-tam amžiuj, kaip skelbė romantikai? Jiems atrodė, kad negalėjo, ir tai dėl daugelio priežasčių: a) „Giesmė apie Igorio žygį" — visiškai, atrodė, vienišas literatūros savo rūšies paminklas senojoj rusų literatūroj; jeigu jis būtų buvęs sukurtas XII-tam šimtmety, tai tuomet turėję būti ir daugiau analoginių kūrinių, o jų — nesą; esą negalimas daiktas, kad būtų buvęs sukurtas tiktai vienas šios rūšies veikalas ir daugiau nieko nebūtų; b) veikalą turėjęs rašyti apsišvietęs, talentingas asmuo, o senovės Rusija buvusi barbariška, ir tuomet nebuvę tokių asmenų, kurie būtų galėję šitokį veikalą sukurti; c) visa senoji literatūra buvusi dvasinė, o čia esanti grynai pasaulinė kūryba; d) giesmės ir kalboje ir charaktery esą daug prieštaravimų, kurių toks talentingas dialektikas, kaip Kačenovskis, mokėjo gausiai surasti; e) giesmės kalba, esą, neatatinkanti senųjų metraščių kalbą ir todėl, esą, veikalas negalėjęs būti XII-tam šimtmety sukurtas.

Daugiausia dėl šių sumetimų skeptikai ir pradėjo abejoti, ar giesmė nėra kartais falsifikatas? Kiti į šį klausimą atsakė atvirai teigiamai: esą sufabrikavęs patsai M u s i n - P u š k i n. Bet kiti tikino, kad M u s i n-P u š k i n to padaryti negalėjęs, nes jis buvęs bemokslis, o „giesmė", jeigu ji ir falsifikatas, tai labai gerai padarytas. Jeigu tai būtų buvęs Musino - Puškino darbas, tai falsifikacija būtų greitai paaiškėjusi. Rankraštį matė esą Karamzinas — ir jis rankraščio tikrumu nepaabejojęs. Užtat kiti skeptikai įtarė patį Karamziną, kad jis čia bus pasidarbavęs — rankraštį sukūręs. Kiti vėl manė, kad tai yra falsifikatas, padarytas XVI-tam šimtmety. Blogiausia buvo tai, kad vienintelis rankraštis sudegė, o kitų rankraščių, nežiūrint visų padėtųjų pastangų, niekur nerasta. Tiesa, buvo surasti įvairūs nuorašai, parašyti ant pergamen-

to, tačiau veikiai paaiškėjo, kad šie nuorašai yra tikrai falsifikatas, pagamintas, kaip argumentas prieš skeptikus. Naujieji pergamentiniai nuorašai dar labiau supainiojo būklę.

Skeptikų sukelti abejojimai ir susidariusi painiava paskatino rusų mokslininkus atsidėjus reikalą tirti. Čia tai ir prasideda gausioji literatūra apie „Sl. o p. Ig.“, kurios pažymėsime tik svarbesniuosius reiškinius.

Ukrainiečių mokslininkas M. A. Maksimovič (1804 — 73), 1835 metais skaitęs net specialinį kursą apie tai Kijevo universitete, pirmasai mokslininkų tarpe pradėjo lyginti poemos kalbą ir stilių su tautosakos kalba ir stiliumi; jisai į palyginimus įtraukė ukrainiečių tautosakos davinius, ir rado daug analogijos.

Dm. Nik. Dubenskij (†1863) išleido 1844 m. naują poemos leidinį (sulig 1800 m. leidiniu), pridėdamas plačius komentarus, paaiškindamas žodžius, paduodamas palyginimus su kitais tekstais ir žodyną; jo leidinys išsklaidė daugelį skeptikų abejonių kalbos atžvilgiu, ir rusų kalbos nagrinėjimą gerokai pastūmė pirmyn. Tuomet jau buvo atrastas svarbus senosios rusų literatūros veikalas „Zadonščina“ (rastas 1818), kurį paskelbė Izm. Iv. Sreznevskij (1812 — 80). „Zadonščina“ yra „Sl. o p. Ig.“ sekimas, — ir nevykęs sekimas. „Zadonščinos“ autorius norėjo „Sl. o p. Ig.“ medžiagą pritaikyt 1380 metų Kulikovo mūšio aprašymui, tačiau jis nelabai tesuprato savo šaltinį ir daugelį jo vietų iškreipė. Pavyzdžiui, „Sl. o p. Ig.“ vietą „O russkaja zemle, uže za Šelomenem jesi“, — „Zadonščinos“ autorius verčia: „Koli russkaja zemlia za carem Solomonom byla“; arba posakį „Bojan Veščij“ jis verčia „veščannyj bojarin“, ir t. t. Paaiškėjo, kad „Zadonščina“ tikrai yra XIV šimtmečio kūrinys, sukurtas veikalas po kovos Kulikovo laukuose, o „Sl. o p. Igorove“ turėjo būti sukurtas gerokai prieš tai, nes šio veikalo kalba „Zadonščinos“ autoriui kartais buvo nebesuprantama. Dubenskis savo leidiny paduodamas ir „Zadonščinos“ tekstą, atkreipė į jį dėmesį, ir skeptikų poziciją žymiai pakirto. Akademikai F. J. Buslajev (1818—97) ir O. F. Miller (1833 — 89), atiduodami duoklę tuomet žydėjusiai mitologinei teorijai, rūpinos suvokti „mitines“ „Sl. o p. I.“ pradžiodalas. Buslajevas mitinę stichiją laikė visos giesmės pagrindu, bet

jis daug dėmesio kreipė ir į epinę giesmės struktūrą ir aiškino jos santykius su rusų tautosaka (Rinkiny „Istoričeskije očerki“, I tomas, 1861 m.). O Milleris, prisidėdamas prie Buslajevo pažiūros, lygina „Sl. o. p. Igor.“ su čekų „Kraledvorskaja rukopis“ ir randa daug panašumo: esą abiejų veikalų autoriai laikėsi vienodos epinės pasaulėžiūros („Opyt istoričeskago obozrenija russkoj slovesnosti“ I d., 1865).

Mitologininkų priešai epo aiškinimo srity pareiškė savo priešingybę ir „Sl. o p. Igor.“ reikalu.

Kn. Pavel Petrovič Viazemskij (1820—88) savo veikaluose „Slovo o plъku Igoreve“ (1875) ir „Slovo o polku Igoreve; Izsledovanije o variantach“ prieina išvadų, kad „Sl. o p. I.“ buvo sukurtas klasikinės antikos literatūros įtakoje, — esą jame galima suvokti nemaža antikos pėdsakų. Akad. Vs. F. Miller savo veikale „Vzgliad na slovo o polku Igoreve“ (M. 1877) apskritai imant, palaiko Viazemskio pažiūras; jis „Sl. o p. Ig.“ šaltinio ieško Byzantijos padavimuose, ir kaipo tiesioginį šaltinį nurodo poemą apie Digenisą. Jis mano, kad „Sl. o p. Ig.“ autorius pasinaudojęs, tik nevykusiai, byzantiškos poemos bulgarišku perdirbimu. Vadinas, ir Viazemskis, ir Vs. F. Milleris neigė „Sl. o p. Ig.“ originalumą.

Veikalo studijas žymiai palengvino atsiradęs naujas „Sl. o p. Ig.“ nuorašas. Musin-Puškin buvo padaręs iš rastojo egzempliorio kopiją, kurią įteikė Ekaterinai II. Ši kopija ilgai buvo paskendusi valstybės archyvo dokumentuose. Tiktai 1864 metais ištraukė ją iš tenai ir paskelbė akad. Piotr Nikolajevič Pekarskij (1828—72). Nuorašo tekstas dėl įvairių priežasčių kiek skyrėsi nuo spausdintojo leidinio, ir todėl davė progos įvairiems palyginimams bei rekonstrukcijoms. Tai padarė žymus mokslininkas akad. Nikolaj Savvič Tichonravov (1832—93), kurio studijų rezultatai ir dabar dar nėra nustoję savo galios. Jis 1866 m. išleido naują „Sl. o p. Ig.“ leidinį (1868 — išleido antrą kartą), pridėdamas įvadą, pastabas, priedus ir žodyną. Tichonravov, padirbęs kruopštų ir sudėtingą darbą, nustatė, kad Musin-Puškino rastasai rankraštis buvo rašytas XVI štm. Jisai stengėsi atstatyti pirmykštį rankraščio tekstą ir pastatyti moksliškon plotmėn teksto kritikos reikalą. Jis ne tik plačiai pravedė palyginimą su „Zadonščina“, bet ir su rusų tautosaka. Jis nustatė, kad „Sl. o p.

Ig.“ ir rusų tautosaka naudojasi daugeliu bendrų poetinių priemonių. Dėl veikalo autoriaus Tichonravov įtikinėjo, kad jisai turėjo būti labai apsiskaitęs asmuo, stovėjęs arti tautosakos ir jos pasaulėžiūros. Pagaliau, jis įtikinėjo, kad „Sl. o p. Ig.“ nebuvo jau toks vienišas veikalas. Jis buvo vienas tiek, kiek jo autorius pralenkė kitus rašytojus savo talentu. Tačiau panašių dalykų esą buvę ir prieš „Sl. o p. Ig.“ ir po jo, —tai buvusios originalios ir verstotsois kariškos apysakos — vojnskaja povest’, pavyzdž., padavimai apie Kulikovo mūšį, apie Batyjų, visokie padavimai, įterpti į metraščius, ypač, Pietų Rusijos metraščius, tokie veikalai, kaip „Devgenijevo Dejanije“, „Povest’ o vziatiji Jerusalima“, etc, Nesistebi Tichonravovas, kad šio veikalo tiktai vienas nuorašas teišliko. Esą ir kiti to rinkinio veikalai, į kurių tarpą pateko ir „Sl. o plk. Ig.“, tedavė labai maža nuorašų. Dažniau pasitaiko tiktai „Granografo“ nuorašai, o visų kitų — labai retai. Tai atsitikę todėl, kad šie veikalai nieko neduodavę „sielos išganymui“, visagalinti dvasininkija jų neglobojusi; tokį rinkinį galėjęs sudaryti tiktai ypatingas pasaulietinės literatūros mėgėjas.

Aleksandr Afanasjevič Potebnia (1835—91) išleisdamas 1878 m. „Sl. o p. Ig.“ tekstą su komentarais, davė gerą veikalo poetinių priemonių analizę, pravesdamas paralelę su tautosaka.

Evg. Evsign. Golubinskij, klaidingai vertinęs „Sl. o. p. Ig.“, kaip rusų cerkvės istorikas, istorinio teisingumo atžvilgiu, paskelbė nuomonę, kad to veikalo autorius buvęs Rusijos priešmongolinio laikotarpio trubadūras — skomorochas, ar, tiksliau, „Sl. o p. I.“ esąs trubadūrų poezijos vaisius.

Pagaliau Elpidifor Vasiljevič Barsov, 1887—90 metais paskelbė trijų tomų veikalą, pavadintą „Slovo o polku Igoreve, kad chudožstvennyj pamiatnik Kijevskoj družinnoji Rusi“. Kaip matyti iš knygos pavadinimo, jis yra įsitikinęs, kad „Sl. o p. Ig.“ yra kilęs iš kijevo Rusijos kariškių tarpo. Toliau Barsovas tęsia Tichonravovo mintis apie „voinskaja povest’“. Be to dar, Barsovas duoda smulkią „Sl. o p. Ig.“ teksto analizę, ir apžvalgą viso to, kas buvo padaryta to veikalu tyrimo reikalu.

Mes čia paminėjome tiktai svarbesnes „Sl. o p. Ig.“ studijas, apleisdami visą eilę tiek senesniųjų, tiek ir naujausiųjų veikalų. Pats veikalas yra verstas į daugelį Vakarų Europų kal-

bų, į kai kurias, pavyzdžiui, vokiečių, net kelius kartus. Žinoma, ir tenai duota reikalingų komentarų.

4. Giesmės parašymo laikas, autorius, neaiškumai. Nežiūrint studijų gausumo, daugelis dalykų, liečiančių „Sl. o p. Ig." iki šiol dar nėra išaiškinti. Visų pirma, neišaiškinta, kas buvo veikalo autorius. Susitarta tiktai dėl veikalo parašymo datos. Ji nustatyta tokiu būdu. Veikalo autorius apeliuoja į Galičo kniazių Jaroslavą Osmomyslą ir į Perejaslavlio kniazių Vladimirą Glebovičą, kaip į g y v u s, v e i k i a n č i u s asmenis. Yra žinoma, kad šiuodu kniaziu mirė 1187 metais. Iš to daroma išvada, kad „Sl. o p. Ig." nieku būdu negalėjo būti parašytas vėliau kaip 1187 metais. Toliau įžiūrima polovcų chanų Gzako ir Končako pasikalbėjime, įterptame į „Sl. o p. Ig.", reminiscenciją į Igorio sūnaus Vladimiro grįžimą iš Polovcų belaisvės. O grįžo jisai 1187 m., polovcų žemėj net apsivedęs. Vadinas ir visas veikalas negalėjo būti parašytas anksčiau, kaip 1187 m. Pasiremiant šitokia veikalo analize ir istorijos daviniais tiksliai nustatyta veikalo sukūrimo data: 1187 metai.

„Sl. o p. Ig." autoriaus kilmės klausimas davė progos didesniems ginčams. Čia pasireiškė gana skirtingos mokslininkų nuomonės.

Vieni mokslininkai, pavyzdžiui B a r s o v a s, įtikinėja, kad giesmės autorius buvo kilęs iš Černigovo srities. Esą, jeigu autorius savo veikalo pagrindu padarė nežymų epizodą iš nežymaus kniaziaus gyvenimo, tai jis turėjo būti artimas tam kniaziui asmuo, ir tokiu būdu veikale pareiškė savo lokalinį patriotizmą. Esą jeigu jis būtų buvęs, pavyzdžiui, kijevietis, tai jis būtų rašęs apie Kijevo didžiojo kniaziaus žygius, o ne apie menką provincijos kniazių. Lygiai esą kitos provincijos dainininkas nebūtų pasirinkęs savo veikalo herojumi kitos provincijos valdovą. Šitokia argumentacija tačiau neatrodo įtikinama. Jos nepatvirtina net giesmės analizė. Igorio Sviatoslavičo asmuo ir jo valstybė autoriui, palyginti, maža terūpi. Jam rūpi daugiau visos Rusijos reikalai, ir simpatijos bei pagarbos jisai daugiau reiškia Kijevo didžiajam kniaziui Sviatoslavui, negu savo herojui Igoriui. Atsižvelgdami į tai kiti mokslininkai ir nurodinėja, kad giesmės autorius turėjo būti kijevietis, net koksai nors kniaziaus dvariškis. Šios nuomonės plačią ir nuo-

sakią argumentaciją paduoda prof. Vladimirovas savo veikale „Drevniaja russkaja literatura Kijevskago perioda XI—XIII vekov“ (Kijev, 1901). Šios argumentacijos pagrindiniai dėsniai yra šitokie.

Visa giesmė apie Igorio žygį esanti to žygio pasmerkimas, nes tas žygis buvęs netikslus ir neišmintingas.

Visas beveik dvyliktas šimtmetis praeina tolydėse rusų kovose su polovcais: tai polovcai rusus puola, tai rusai nužygiuoja į polovcų žemę atsilyginti. Šitam šimtmety nedaug buvo tokių metų, kuriais rusai su polovcais būtų nesikovę. Pagaliau, nekartą rusų kniaziai tarpusaviuose vaiduose naudojosi polovcų pagalba.

1185 metais Kijevo didysis kniazius Sviatoslav Vsevolodovič buvo surengęs karo žygį prieš polovcus ir juos smarkiai sumušė. Tai įvyko kovo mėnesį. Šiame žygy Novgorodo Seversko kniazius Igoris nedalyvavo. Sugrįžus iš karo lauko kniaziui Sviatoslavui su dideliu laimikiu, ir kniazius Igoris sumanė neapsileisti.

— Argi mes ne kniaziai? Eikime—ir taip pat sau garbę nusipelnysime! — kvietė jisai savo talkininkus į kovą prieš polovcus, ir tų pačių metų gegužės mėnesį atsidūrė jau karo laukuose. Šis žygis rusams, kaip žinoma, pasibaigė labai nelaimingai. Šių įvykių gana smulkus prozaiškas aprašymas tilpo metrašty, vadinamajam Ipatjevskij spisok. Prof. Vladimirovas ir samprotauja, kad Igoriui patekus į nelaisvę polovcams, Černigovo sritis liko be apgynėjų, — prasivėrė polovcams vartai į plačiąją rusų žemę. Esą, reikėję tuojau ruošti tos žemės gynimą, organizuoti kariuomenę. Todėl esą „Sl. o. p. Igoreve“ autorius ir parašęs savo giesmę kaip ir kvietimą rusų kniaziams jungtis vienybėn, pertraukti vaidus, organizuoti gynimąsi. Todėl ir visa giesmė buvusi kaip ir „poslanije“ — atsišaukimas.

Šitaip apibūdinęs veikalo tikslą prof. Vladimirovas stengiasi įtikinti, kad autorius galėjęs būti tiktai kijevietis. Labai reikšmingas esąs faktas, kad Igorio žygio aprašymas patekęs tiktai į kijevietišką metraštį, — kituose metraščiuose to nėra. Tarp metraščio aprašymo ir giesmės esąs glaudus ryšys. Pavyzdžiui, toji upė, prie kurios įvyko kova vadinta Sujurlija. Metraštis greta šito pavadinimo vartoja ir vardą Kajalą. Šiuo

pastaruoju vardu tą upę buvo praminę laikininkai. Vardas Kajala kilęs iš žodžių kajat'sia, pokajanije — atgailestauti, atgaila: Igoris prie tos upės savo išdidumą atgailėjęs... Autorius „Slovo o p. Igoreve" vartojęs tiktai šį pastarąjį pavadinimą. Tai esą tekstualiai ir rišą abu pasakojimu.

„S. o p. I." autorius esą itin akcentuojąs Sviatoslavo didybę, garbę ir išmintį, kaip jam artimas žmogus ir persiėmęs pagarba kniaziui. Autorius esą įvairius įvykius, net kovą aprašinėjąs trafaretiškai, bendrais pasakojimais, nesileisdamas į detales. Tuo tarpu gi Sviatoslavo sapną, jo „aukso žodį" aprašęs labai rūpestingai. Tai padaryti galėjęs tiktai artimas didžiąjam kniaziui žmogus. Todėl jis esą net į raudančios Jeroslavnos lūpas įdėjęs kreipimosi į kniazių Sviatoslavą žodžius, kaip į aukščiausią objektą.

Besivaduodamas šiais samprotavimais prof. Vladimirovas ir sprendžia, kad „Sl. o p. Ig." autorius bus buvęs vienas iš tųjų Kijevo kniaziaus valdininkų - djakų, kurie įrašinėdavę į metraščius apie karo žygius. Jie esą žinoję įvairių gražių pasakojimų, mokėję tinkamoj vietoj pavartoti vykusią knyginę ar tautosakos poetinę formulę. Esą į tą autorių didelės įtakos padariusios družininkų epinės dainos, iš kurių jis pasiskolinęs nemaža vaizdavimo priemonių.

Tačiau ir dėl prof. Vladimirovo nuosakiosios argumentacijos nekartą tenka paabejoti. Visų pirma mažiausia įtikinamu atrodo anksčiau apibūdintasai giesmės tikslas. Giesmė yra pasakojamas, vaizduojamas menas, ji anaiptol nėra publicistikos dalykas. Ir mintis apie rusų kniazių vienybę anaiptol nėra joje publicistiškai pravesta. Šiuo reikalu akad. Istrin pastebi:

— Mintis apie rusų žemės „vienybę" autoriaus „Slovo" lūpose anaiptol nėra tyčia skelbiamoji teorija arba publicistinė tendencija; vargu ar jis pats aiškiai numanė šios idėjos reikšmę. Rusų žemės „vienybės" idėja giesmėj yra, tiksliau pasakius, bendra visų „Slovo" autoriaus amžininkų nuotaika, — amžininkų, kurie nejautė reikalo kišti šią idėją priekin ir negalvojo apie ją, kaip sveikas žmogus negalvoja apie savo sveikatą. Bet šia idėja vedamas ir „Slovo" autorius ir visi jo amžininkai — ir visi vienodai ir nesąmoningai.

Susirūpinimas visų rusų žemių „vienybe" anaiptol nebuvo vienų kijeviečių specialybė. Kijevo žemė nebuvo kniaziaus nuosavybė, jam mirus užimdavo Kijevo sostą kiti kniaziai paeiliui. Ir eilinis kandidatas į Kijevo sostą galėjo rūpintis visos Rusijos reikalais. Sąmoningai šioje giesmėje yra pasmerkiami kniazių tarpusaviai vaidai, bet tai daroma tiktai atskiruose posmuose, tai nesudaro giesmės temos: giesmės tema pasilieka vis tiktai Igorio žygis.

Autorius neaprašinėja kovos detalių, čia jis išsiverčia bendrais pasakojimais. Bet nėra veikale ir nė vienos detalės, kuri vaizduotų Kijevo kniazių Sviatoslavą, kaip tokį, kuri duotų nors vieną realų to kniaziaus bruožą. Taip Kijevo kniazių atvaizduoti, kaip padarė „S. o p. Ig." autorius, galima buvo visiškai to kniaziaus ir nemačius. Sviatoslavas giesmėje figuruoja ne tiek, kaip realus asmuo, bet, greičiau, kaip didžiojo kniaziaus idėjos personifikacija. Iš čia gali būti paaiškinta ir Jaroslavnos raudos reminiscencijos į Kijevo kniazių. Jeigu autorius buvo djakas ar družininkas, tai jis galėjo tokiu būti ir Igorio ir kurio nors kito kniaziaus.

Pagaliau, kai kurie tekstualiniai giesmės sutapimai su metraštiniu kalbamojo žygio aprašymu dar neduoda teisės daryti platesnių išvadų. Todėl tat autoriaus kilmė, atrodo, vis tiktai dar reikalinga gilesnių nagrinėjimų.

Aišku tiktai, kad autorius nebuvo dvasininkas: jisai savo veikale apsiėjo be pamokslų, be šventojo rašto citatų, ko dvasininkai rašytojai nebūtų galėję išvengti. Ir iš viso dvasiški ar krikščioniški dalykai autoriui nedaug terūpėjo. Pamini jisai savo veikale žodį „amin" ir dar pažymi, kad Igoris, ištrūkęs iš polovcų, aplankė Kijeve cerkvę pasimelsti—„Pirogoščei Bogomateri". Tai ir visa, kas autorių riša su krikščioniškomis sąvokomis. Už tat pagoniškas sąvokas jis labai gausiai naudoja. Tikėjimas pamėnais, gamtos dalyvavimas žmogaus žygiuose ir t. t. — vis tai pagoniškosios kūrybos tradicijos. Pagaliau, ir dar vienu atveju autorius griežtai išsiskyrė su anų laikų krikščioniškosios literatūros tradicijomis. Būdavo, kai svetimi priešininkai karo lauke sumuša rusus, tai dvasininkai rašytojai aiškina, kad tai Dievas esą siunčia rusams bausmę už jų didžias nuodėmes. Į Igorio pralaimėjimą taip žiūrėjo ir metraštinio aprašymo autorius: Igorio pralaimėjimas esąs Viešpa-

ties apveizdos reikalas. O „S. o p. Ig.“ autorius Igorio pralaimėjimą aiškina labai paprastai ir natūrališkai: tai esą kniazių vaidų ir kniazių vienybės stokos vaisius.

Aišku taip pat, kad „S. o p. Ig.“ autorius Igorio žygy patsai nedalyvavo. Jeigu jis būtų jame dalyvavęs, tai ši aplinkybė šiokiu ar kitokiu būdu būtų atsispindėjusi ir giesmėje, tuo tarpu net šios aplinkybės pėdsakų nėra veikale. Pagaliau, aišku, kad autorius buvo artimas kniaziams ir jų politikai asmuo: jis gerai pažįsta kniazių gyvenimą, kniazių santykius ir ryšius. Jis jaučia kniazių tarpusavių vaidų pražūtingumą rusų žemei ir šaukia juos vienybėn. Jis plačiai apsiskaitęs, gerai pažįsta knyginę literatūrą, drauge jam labai artima ir tautosaka. Jis kritiškai ir blaiviai žiūri į tikrovę, o jo aiškus protas sugeba drauge plačiai praskleisti vartus ir fantazijai. Autorius ne tiktai gali giliai jausti, jis drauge sugeba ir jausmus objektyvuoti, — ir liriški jo giesmės posmai priklauso prie geriausiųjų.

Šis autoriaus proto, fantazijos ir jausmų stiprumas, šis liūdėjimas dėl rusų žemės nedalios, ir tos gausiai giesmėje pabertosios darnios, gražios, švelnios ir galingos vaizdavimo priemonės parodo, kad autorius buvo vienas kultūringiausiųjų savo laikų vyrų. Drauge visa tai parodo, kad senoji Kijevo Rusija buvo jau X-tam šitmety pribrendusi aukštos kultūros reiškiniams.

Yra ir kitų neaiškių dalykų, susijusių su šia giesme. Pavyzdžiui, joje keliose vietose yra minimas vardas „Trojan'“; „zemlia Trojania“, „tropa Trojania“... Ukrainiečių mokslininkas O g o n o v s k i j (išleidęs „Sl. o p. Ig.“ 1876 m.) manė, kad „Trojan“ — tai yra mitinis vardas, panašus į C h o r s — saulės, šviesos Dievą. Aleksandras V e s e l o v s k i s skelbė, kad čia reikia įžiūrėti pasakingos sagos apie Troją pėdsakus, kuri apėjusi visą viduramžių Vakarų Europą. Ir giesmėj šis vardas esąs ne kas kita, kaip reminiscencija į Romos imperatorių Trojaną. Šiai pažiūrai paremti buvo nurodinėjama į Trojano laikais sukastus sustiprinimo pylimus dabartinės Rumunijos pasieny netoli Dniestro. Tų pylimų pėdsakai ir dabar tenai dar tebėra, ir vadinami jie trojaniškais. Esą labai galimas daiktas, kad X-tam šimtmetyje šis padavimas buvo dar gyvesnis ir todėl galėjęs atsiliepti tautosakoj bei knyginėj literatūroj. O T i c h o n r a v o-

vas siūlė tekste visur vietoj „Trojan" skaityti „Bojan", nes, esą, nurašinėtojas supainiojęs raides „Tr" ir „B", kurios senojoj rašyboj buvusios panašios. Bojan dainiaus vardas, paminėtas pačioje vaikalo pradžioje. Bet ir „Bojan" sukėlė nemaža ginčų. Vieni tikino, kad tai esąs bendrinis, ne tikrinis vardas, kilęs iš seno žodžio bajati. Bajati—reiškia: pasakoti; bachar'—pasakininkas, todėl ir bojan — esą galėjęs reikšti — pasakotojas, dainius. Kiti gi siūlė skaityti ne „Bojan", bet „bo Jan" (reiškia: nes Jonas). Tačiau nė vienas šių aiškinimų neprigijo. Dabar daugumas mokslininkų mano, kad Bojan yra tikrinis nežinomo dainininko vardas. Arba vėl, veikale yra minimas „senasai Vladimiras". Ar šiuo terminu autorius apeliavo į Vladimirą Šventąjį ar į Vladimirą Monomachą, — niekas tikrai negali pasakyti. Yra ir daugiau panašių, iki šiol neišspręstų, neaiškumų.

5. Giesmės kompozicija. Autorius veikalo pradžioje pasisako teisingai dėstysiąs tikrovės įvykius, bet jis savo pažadėjimo ir nemano ištesėti. Jis ne tiek faktus aprašinėja, kiek vaizduoja faktų pagimdytus įspūdžius, duodamas jų poetišką charakteristiką. Ir tai daro jis apgalvotai, sąmoningai, ir tuo būdu duoda mums progos kalbėti apie veikalo kompozicinį planą. Šis „Sl. o p. Ig." savumas itin paaiškėja, palyginant giesmę su to paties įvykio aprašymais metraščiuose. Ipatjeviškis nuorašas labai plačiai ties šiuo įvykiu apsistoja. Giesmė daro įspūdį stipraus, išlaikyto meniško vieneto. Šį menišką vieningumą pabrėžia vyraujanti dvilypė veikalo idėja. Visų pirma giesmės autorius garbina rusų karius, rusų narsumą, jis brangina ritieriškos garbės sąvoką; antra vertus, jis liūdi dėl rusų kniazių tarpusavių vaidų, kurie silpnina Rusijos pajėgumą. Tokiu būdu per visą veikalą eina linksma garbinamoji nuotaika ir ją paraleliškai seka liūdesys. E. Barsovas neklysta sakydamas: „Daugeliui „Slovo" atrodo nedarniu laukujos formos atžvilgiu: vieni mato jame praleidimus, kiti — pridėčkus, kiti vėl — faktų sumaišymą. Mes iš savo pusės nieko panašaus nesumaišymą. Mes iš savo pusės nieko panašaus nematome. matome. Priešingai, mūsų nuomone, „Slovo" savo laukuja forma yra ir nuostabiai tikslus ir harmoniškai vieningas kūrinys". Tenka pabrėžti, kad veikalo vieningumą sudaro ne tiktai giliai liriškas patriotizmas, persunkiantis visą veikalą. Poetas dai-

nuoja esmėj tiktai vieną herojų, tiktai vieną žygį, — visas jo dėmesys sukoncentruotas ties tuo vienu faktu. Jam nesvarbu nuosakiai išdėstyti, kaip tai istorikai daro, įvykių išsirutuliojimą. Dažnai jis vaizduoja net impresionistiškai, mesdamas vieną kitą stambų bruožą, besirūpindamas ne tiksliu fakto atvaizdavimu, bet tuoju įspūdžiu, kurį faktas pagimdo. Todėl visai teisingai prof. P. Sakulin pastebi, kad veikalo meniško vieningumo anaiptol negriauna autoriaus maniera pasakojimą nutraukdinėti įvairiais indėlias bei liriškais nuo temos nukrypimais. Šie nukrypimai veikale net simetriškai sutvarkyti. Vokiečių mokslininkas E. Hoffmann savo studijoj „Beobachtungen zum Stil des Igorliedes" („Archiv für slavische Philologie", 38 t.) įrodinėja, kad „Sl. o p. Ig." kompozicija yra pravesta dalinimo į epišką skaičių—tris—sistema. Tai žymu ir veikalo visumoj ir detalėse. Veikalas susideda iš trijų dalių. Vidurinė didžioji dalis susideda iš trijų siužetinių momentų. Jaroslavna, raudodama, kreipiasi į tris stichijas, ir t.t. Kiekviena sudėtinė atskiro veikalo nario dalis turi nuosakią formą. Reikšmingas pavyzdys—Jaroslavnos rauda: visos trys raudos dalys prasideda viena ir ta pačia formule: „Jaroslavna rano plačet v Putivle na zabrale, arkuči" — „Jaroslavna anksti verkia Putivliuj ties miesto siena kalbėdama"... Kitur vėl atskirą narį pažymi jo pradžioj arba pabaigoj einantis sujaudintas šauksmas arba net refrėnas; pavyzdžiui: „O russkaja zemle! uže za šelomianem jesi", — „O rusų žemė! esi jau užu kalvos!", arba „iščuči sebe čti, a kniaziu slavy" — „ieškodami sau garbės, o kniaziui — garso", arba „rusiči velikaja polia črvlenymi ščity pregorodiša" — rusai raudonais skydais plačiuosius laukus pastojo" — ir t. t.

Tolimesnei veikalo kompozicijos charakteristikai tenka pabrėžti, kad autorius stengias sujungti pasakojamą ir dainuojamą stilių. Jis apeliuoja į pasakingąjį dainių Bojaną, pasakydamas keliais posmais, kaip Bojanas dainuotų, — duoda dainos stilių, kuriuo parengia atitinkamą nuotaiką, ir toliau seka jo paties pasakojimai. Autorius stengiasi bojanišku dainos stiliumi paduoti visus liriškus ekskursus. E. Barsovas manė, kad autorius norėjo tuo būdu sujungti jo gyvenamą gadynę su anksčiau buvusia, Bojano kadaise dainuota. Mums gi atrodo, kad šis dviejų stilių sujungimas yra tiktai autoriaus kompozicinė prie-

monė, kuri, tiesa, daug ką suklaidino. Dainos stiliaus ritmiškumas sugundė E. K o r š ą ir kitus samprotauti, kad visa giesmė buvo pradžioje eilėmis sudėta. Tačiau akylesnis įsižvelgimas į veikalą parodo visai ką kita. Visų pirma paaiškėja, kad dainiškas stilius pereina į pasakojamąjį ir pasakojamasis į dainišką pamažu, nežymiai, nelyginant, kaip E. T. A. Hoffmanno novelėse tikrovė pereina į fantastiką ir fantastika — į tikrovę. Ir antra, autorius dainišką stilių vartoja daugiausia jausmams, nuotaikai reikšti, ir pasakojamąjį — aprašymams ir charakteristikoms. Vienas ir kitas stilius veikale yra taip organiškai vienas su kitu suaugę, kad jų negalima perskirti nesužalojant visumos organizmo.

Pagaliau, tenka pažymėti dar vieną „Sl. o p. Ig." kompozicijos bruožą, kurį dar senasai J.G. H e r d e r (1744—1803), kalbėdamas apie tautosaką, pavadino S p r u n g h a f t i g k e i t. Autorius nesirūpina nuosakiais perėjimais iš vieno veiksmo momento į kitą. Jis laisvai ir netikėtai šokinėja nuo vieno momento į kitą, kaip tai daro tautosakos dainius, šokinėdamas iš strofos į strofą. Šis kompozicijos š u o l i š k u m a s dar kartą mus įteisina „Sl. o p. Ig." pavadinti giesme, ir pačiam veikalui suteikia impresionistinės kompozicijos pobūdžio.

6. Vaizdavimo priemonės. Giesmė apie Igorio žygį yra nepaprastai turtinga vaizdavimo priemonėmis. Daugelis jų primena tautosakos analogines formules. Tai davė pagrindo kai kuriems mokslininkams tvirtinti, kad „Sl. o. p. Ig." yra ne tiktai tautosakos stiliumi sukurtas, bet kad ir iš viso pradžioj tai buvo tautosakos kūrinys, karių-družininkų tarpe sudėtas, ir tik vėliau užrašytas. Šis pastarasis tvirtinimas nūnai tenka laikyti jau atgyvenusiu savo amžių. Nėra jokio pagrindo „Sl. o. p. I." laikyti tautosakos kūriniu. Tai yra knyginė literatūra visa to žodžio prasme. Kas liečia „Sl. o p. Ig." tautosakišką stilių, tai ir čia tenka padaryti šiokių tokių rezervų. Apie rusų tautosaką XII-tam šimtmety mes nieko nežinome: nežinome nei kokia ji buvo, nei kokiomis vaizdavimo priemonėmis ji naudojosi, — apie tai galime tiktai apytikriai spėlioti. Kitos vaizdavimo priemonės, pavartotos giesmėj, galimas daiktas, jau buvo ir XII-to šimtmečio tautosakoj, kitos gi gal į tautosaką perėjo vėliau, iš knyginės literatūros. Pastebėdami vaizdavimo priemonių panašumą giesmėj ir rusų XVIII—XIX amžiais užrašytoj tautosakoj,

galime tiktai konstatuoti panašumo faktą, o su išvadomis tenka elgtis labai atsargiai.

Nesigilinant šiuo tarpu į šio klausimo detales, vis tiktai tenka pabrėžti, kad senojoj Kijevo Rusijoj tautosaka, dainos, pasakos buvo gana plačiai vartojamos. Apie tai žinių mes galime išsunkti iš senųjų raštų. Dvasininkams rašytojams tautosaka— dainos, pasakos — atrodė pagonybės reiškiniu, todėl, žinoma, jiems ir galvon negalėjo ateiti mintis tuos faktus užrašinėti. Tie patys dvasininkai, bekovodami su pagonybės apsireiškimais, savo raštuose nekartą smerkia liaudies dainų dainavimą ir tuo būdu netyčia mums paliko apie tai liudijimų. Tiesa, šie dainų smerkėjai nepatiekia jų teksto. Tačiau, kaip minėta, nemaža tautosakiškų padavimų įėjo net į metraščius. O antra, galima šiek tiek suvokti, net kaip ir kai kurios dainos atrodė. Pavyzdžiui, Ipatjeviškis metraščio nuorašas 1240 metų data pažymi, esą „garsųjį dainininką Mitusą, nepanorėjusį tarnauti kniaziui Daniilai, atvedė surištą ir apdraskytą“. Patys metraščiai paliudija net profesionalų dainininkų buvimą. O lenkų rašytojas Jonas D l u g o š a s (1415—1480), aprašinėdamas lenkų karaliaus Leškos karą su Mstislavu Udalyju 1209 m. (tą karą lenkai pralaimėjo), vaizduoja rusų džiaugsmą, kurį jie esą reiškė, garsiai šaukdami: „O velikoje svetilo, pobeditel Mstislav Mstislavič! O chrabryj sokol!“—„Švietuly didysis, nugalėtojau, Mstislave Mstislavičiau! O, sakale narsusis!“. Šis karių džiaugsmą reiškiantysis posmas prikišamai primena „Sl. o p. Igor.“ stilių. Kijevo Rusijoj profesionalų dainininkų buvimą ir jų dainos meną vaizduoja rusų tautosaka. Bylinoje apie Dobrynią Nikitičą, vienoje pačių seniausiųjų, siekiančiųjų savo šaknimis Kijevo istorinės senovės, — šitoje bylinoje bogatyrius Dobrynia yra vaizduojamas persirengusiu dainininku - guslininku, belinksminančiu kniazių ir jo svečius puotoje. Atėjęs į puotą Dobrynia atsisėdo šalia pečiaus. Bet šis karys - bogatyrius Dobrynia taip gražiai sudainavo, kad jis tuojau buvo pakviestas užimti garbingą vietą prie stalo šalia kniaziaus. Matyti, Kijevo Rusijoj dainininko menas buvo labai aukštai vertinamas, jei jam teikiama tokios pagarbos! Pagaliau pati giesmė apie Igorio žygį yra geriausias liudininkas apie tokius dainininkus. Čia autorius ne tiktai kalba apie tokių dainininkų buvimą, kaip apie visiems labai paprastą

faktą, — jis net apibūdina tokio dainininko meną, pasakydamas, kaip jis dainuoja.

Nėra abejonės, kad XII-to šimtmečio pabaigoj buvo rusuose ir tautosaka, ir profesionalai dainininkai. Nėra abejonės, kad ir „Sl. o. p. I." autorius savo giesmei šiuo menu pasinaudojo. Labai galimas daiktas, kad „Sl. o. plk. Igor." bendrosios, ne individualizuojančios, lyg ir trafaretinės vaizdavimo priemonės yra paskolintos iš šios tautosakos, iš karo dainų. Tačiau, kaip toli ši paskola siekė, dabar niekas tiksliai pasakyti negalėtų. Todėl ir mes pasitenkinsime bendresne formule: autorius galėjo imti vaizdavimo priemones lygiai iš tautosakos, lygiai iš knyginės literatūros tradicijos.

Svarbesnes „Slovo o Polku Igoreve" vaizdavimo priemones būtų galima šitaip klasifikuoti:

1) Mitinės figūros. Autorius savo giesmėj vartoja senųjų pagoniškų dievų vardus, pavyzdžiui, Vele,s, Hors, Stribog, Dažʼbog... Jau Vs. F. Milleris įrodinėjo, kad autorius tuos vardus naudojo tik kaip poetinę priemonę, minimais dievais nebetikėdamas. Kad galima netikint senaisiais dievais naudotis jų vardais, kaip poetine priemone, parodo rusų klasicizmo poetai, net senieji Byzantijos krikščionys rašytojai šią priemonę gausiai naudoję.

2) Palyginimas giesmės vaizdavimo priemonių tarpe vaidina centralinį vaidmenį, ir jo formulės čia labai įvairios. Pavyzdžiui, labai dažnai yra vartojamas lyginamasai ablativus: „poskoči gornostajem", „sokolom polete", „skoči bosym vъlkom," „vъlkom poteče"... etc. Sudėtingsenės palyginimų formos suteikia pasakojimui didelės plastiškos stiprybės. Pavyzdžiui, autorius kovą palygina su rugiapiūte: „Na Nemize (upė) snopy steliut golovami, molotiat čepi charalužnymi, na toce život kladut, vejut dušu to tela" — „prie Nemizos pėdus kloja galvomis, kulia kieto plieno spragilais*), palieka gyvybę srovėj, vėto dūšią nuo kūno". Arba šit kovos palyginimas su puota: „Bišasia denʼ, bišasia drugyj, tretjago dni k poludniu padoša stiazi Igorevy. Tu sia brata razlučista na breze bystryja Kajaly. Tu krovavogo vina nedosta; tu pir dokunčaša

*) Charalužnyj = bulatnyj; bulat — aukštos rūšies plienas; čia toks spragilas = kardas, metafora.

chrabriji rusiči: svaty popoiša, a sami polegoša za zemuliu Russkuju". „Kovės dieną, kovės antrą, o trečią dieną krito Igorio vėliavos. Čia broliai išsiskyrė srauniosios Kajalos krantuos. Neišteko jiems kraujuoto vyno: narsieji rusai ten pabaigė puotą, svotus pagirdė, o patys sugulė už rusų žemę". Palyginimas, perpildytas metaforomis, suteikia kovos vaizdui plastiško gajumo. Kas liečia palyginimų objektus, tai autorius labai mėgsta lyginti savo herojus su vaizdais iš gyvulių bei paukščių pasaulio. Tie paukščiai ir gyvuliai daugiausia yra, kaip prof. Sakulin pastebi, medžioklės objektas arba jos talkininkai — jaučiai, vilkai, sakalai, lapės. Ypač gražiai yra panaudotas, tautosakoj žinomas kaip liūdnumo simbolis, palyginimas su verkiančia gegute: „Jaroslavnyn glas slyšit: zegziceju neznajem, rano kyčet" — „Jaroslavnos balsas girdėti: nežinoma gegute anksti kukuoja".

3) Paralelizmai — taip pat labai svarbi giesmės poetinė priemonė. Paralelizmas — tai yra toks palyginimas, kuriame subjektas ir objektas priešpastatomi einant veiksmo kategorija. Pav., „Saulė šviečia padangėje — kniazius Igor rusų žemėj". Didesnės reikšmės čia turi vadinamas neigiamasai paralelizmas, pavyzdžiui: „Nemize krovavi brezi ne bologom biachut' posejani, posejani kost'mi russkich synov" — „Nemizos kraujuoti krantai ne sėja nusėti, nusėti jie rusų sūnų kaulais". Arba: Bojan „ne desiat sokolov na stado lebedej puščače, nъ svoja veščija prъsty na živaja struny vskladaše oni že sami kniazem slavu rokotachu" — „ne dešimt sakalų į gulbių pulką leido, bet savo žyningus pirštus ant gyvų stygų dėjo, o jos jau pačios kniaziams garbę skelbė".

4) Personifikacija. Poetas plačiai vartoja ir personifikacijas, jomis pavaizduodamas ne tiktai gamtos reiškinius, bet ir vidujus pergyvenimus. Dažniau, žinoma, šią priemonę pavartoja gamtos reiškiniams apibūdinti. Gamta giesmėj labai aktyviai dalyvauja žmogaus pergyvenimuose, tarp žmogaus ir gamtos vyksta kažkokia harmonija. Igoriui išjojant į karo žygį įvairūs gamtos reiškiniai lemia liūdną žygio pabaigą. Rusai kovą pralaimėjo — nuvyto žolė iš skausmo, palinko medžiai iš liūdesio. Pavyko Igoriui iš nelaisvės pasprukti — lakštingalės linksmomis giesmėmis pasauliui džiaugsmą skelbia. Kartais gi gamtos reiškiniai stačiai, kaip žmogus

elgiasi; pavyzdžiui: „Donec reče: kniaže Igoriu! Ni malo ti veličija, o Končaku ne liubija, a Russkoj zemli veselija“ — „Donec tarė: kniaziau Igori! Nemaža tau didybės, o Končakui nemalonumo, o Rusų žemei linksmybės“.

Ir kniazius upei atsako, kaip savo geram draugui: „O, Donče, ni malo ti veličija, lelejavšu kniazia na vlьnach “ — „O, Donec, nemaža tau didybės (garbės), siūbavusiam kniazių bangose“.

5) Epitetai, tautologija ir t. t. Giesmės autorius — didelis mėgėjas dabinančių pastoviųjų epitetų, pav.: „Strely kalenyje“, „sablia vostraja“, „siery volk“, „sizy oriol“, „jasnyj sokol“, ir t. t. Mėgsta jisai ir pakartojimus, kuriuos moka išrutulioti į sudėtingas formules, pavyzdžiui (sąvokos pakartojimas): „pod trubami poviti, pod šelomy vzlelejany, konec kopija vskrъmleny; puti im vedomy, jarugy im znajemi, luci u nich napriaženi, tuli otvoreni“ — „po trimitais pradėti, po šalmais išugdyti, iečių galais maitinti; keliai jiems žinomi, skardžiai jiems pažįstami, kilpinės jųjų įtemptos, saldokai — atdari“... Arba: „Komoni ržut za Suloju, zvenit slava v Kyjeve, truby trubiat v Novegrade, stojat' stiazi v Putivle“ — „žirgai žvengia užu Sulos, garbė skamba Kijeve, trimitai trimituoja Novgorode, stovi vėliavos Putivliuj“.

Gausiai vartoja autorius ir kitas vaizdavimo priemones. Pavyzdžiui: tautologiją: „svet svetlyj“, „truby trubiat“ — „šviesi šviesa“, „trimitai trimituoja“;

metaforą: „toska razlilas' po russkoj zemli“ — „pasiliejo ilgesys po rusų žemę“;

hiperbolą: „ty bo možeši Volgu vesly raskropiti“ — „nes tu gali Volgą irklais ištaškyti“;

sinekdochą: „ispiti šelomom Donu“ — „šalmu Doną išgerti“, ir t. t.

VI. SUTEMOS GADYNĖ (XIII—XIV A.)

1. KIJEVO GADYNĖS PABAIGA.

1. Kijevo žlugimas. Totorių atplūdimas į Rusiją buvo lemtingas daugeliu atžvilgių rusų tautai ir jos kultūrai. Totoriai pribaigė Kijevo valstybės ir jos įtakos vyravimą, totoriai padarė įtakos ir šiaurės — Maskvijos — valstybei bei jos kultūros formavimuisi.

Kijevo žlugimas prasidėjo dar gerokai prieš totorių atėjimą. Apie vienuolikto šimtmečio vidurį pietų Rusijos stepuose pasirodė pusiau laukiniai nomadai p o l o v c a i, kurie suvaržo Kijevo augimą. Su polovcais per visą dvyliktą šimtmetį eina kovos, pasikartojančios beveik kasmet. Nuolatinės kovos labai alina kraštą, sulaiko kultūros plėtojimąsi, kenkia prekybai ir pramonei. Dėl polovcų užplūdimo Kijevas ilgainiui nustoja reikšmės kaip prekybos ir pramonės centras. Iki šiam laikui Kijevas buvo didelis, kaip sakoma, tranzito centras. Per Kijevą ėjo prekybos kelias iš Šiaurės Rusijos į Byzantiją, ir iš Galičo, iš Lenkų ir Lietuvos — į Rytus, į Aziją. Užėję polovcai šiuodu abu keliu užkirto, Kijevas nustojo reikšmės kaipo Rytų-Vakarų bei Šiaurės Pietų tarpininkas. Kijevo prekybininkai, pramonininkai, apskritai, verslamoninkai, atsidūrę nelyginant uždarame garde, savaime turėjo ieškoti išeities, — ieškoti šalies, kur jiems būtų geriau gyventi. Tokias geresnes gyvenimo sąlygas, atrodė, jiems siūlė Rusijos šiauriniai kraštai, tad jie ir traukė į šiaurę laimės ieškoti. Tačiau ne vieni tiktai verslamoninkai traukė į šiaurę ir tuo būdu silpnino Kijevo galią.

Antruoju faktoriumi, paskatinusiu Kijevo žlugimą, tapo rusų kniazių politika. XII-tame šimtmetyje Kijevo valstybė jau nebebuvo vienalypė. Kniazių, Riuriko ainių, giminė išsiplėtė, išsišakojo, suskilo į kelius uždaresnius vienetus. Ir tai nei-

giamai atsiliepė į Kijevo valstybės galią. Kiekvienas kniazius norėjo turėti savo dalį, kiek galint geresnę. Kijevas, kaip geriausia valstybės dalis, visiems buvo pageidaujamas. Juo labiau, kad Kijevo kniazius buvo laikomas didžiuoju Rusijos kniaziumi, suverenu, kurio valiai, bent nominališkai, turėjo pasiduoti visi eiliniai kniaziai. Kijevas pasidaro kniazių varžytynių objektu, įvairios kniazių atžalos pradeda tarpusavius vaidus, besiverždamos į Kijevą. Kniaziams tarpusavy besivaidijant, silpnėja Rusijos atsparumas prieš užsienio nepritelius, pavyzdžiui, prieš polovcus, kuriems plačiau atsidaro vartai į rusų gyvenamas žemes. Gyvenimas Kijevo srity pasidaro neramus ir pavojingas, verčiantis daugelį gyventojų apsidairyti, ar neras kur patogesnės gyvenimui vietos. Kiti vėl kniaziai, kurie nebesitiki teisėtu keliu susilaukti eilės ir paveldėti Kijevo sostą, stengiasi stipriau ir patvariau įsikurdinti savo valstybėse — „udieluose". — jie pradeda vilioti Kijevo srities gyventojus į savo valstybes. Jau XII-tam šimtmety aiškiai galima pastebėti gyventojų kėlimąsi iš Pietų, iš Kijevo srities į Šiaurę. Tai dar labiau alina Kijevą, kuris nustoja savo viliojančių pirmenybių santykiuose su provincija, Juo labiau, kad jau ima pasireikšti ir kiti centrai, nors ir daug mažesni, bet siūlantys ramesnį gyvenimą, negu Kijevas. Riuriko dinastijos suskilimo rezultate susidaro smulkių valstybėlių grupės, kaip, pavyzdžiui, Černigovo, Smolensko, kurios sau turėjo savo didįjį kniazių, Kijevo didžiojo kniaziaus nebepriklausomą.

Išauga, pavyzdžiui, Novgorodo valstybė, kuri ir seniau nebuvo priklausoma Kijevo, tiksliau, nebuvo su Kijevo valstybe susijusi. XIII—XIV šimtmečiais Novgorodo valstybė itin išauga, palaikydama santykius nebe su Byzantija, kaip darė Kijevas, bet su Vakarais. Novgorodas įeina į Hanzos sąjungą, tuo būdu įsigydamas daug privilegijų sausumos ir jūrų prekyboje. Šalia Kijevo išauga Galičo-Voluinės kniazių galia: jie jau savo atsakomybe organizuoja santykius su lenkais, su vengrais. Kijevo sąskaiton išauga Smolensko ir Polocko valstybės, pradeda gyventi savaimingu gyvenimu Rostovas, Suzdalė, Vladimiras—Kl., pagaliau, Maskva. XII—XIII šimtmečiais stiprėja Lietuvos valstybė, kuri pretenduoja į Kijevą, dėl kurio ji vėliau su Maskva tiek varžosi. Taip Kijevas netenka

savo reikšmės. Andrej Bogoliubskij (1110—1174), būdamas Kijevo valstybės didysis kniazius, savo sostinę jau oficiališkai perkelia į Vladimirą prie Kliazmos.

Pagaliau nemaža Kijevo nualinime nusvėrė ir cerkvės politika. Uoliai varomoji krikščionybės propaganda sukėlė gyventojuose norą kiek galint tikriau „sielą išganyti". Tikriausias „sielos išganymo" kelias atrodė esąs atsiskyrėlio, monacho gyvenimas. Retai apgyvendinta Rusijos šiaurė teikė daug patogios vietos atsiskyrėliams apsigyventi. Šiaurė atrodė nelyginant negyvenami tyrai, kur atsidūręs žmogus gali ištisai, nėkieno nekliudomas, gyventi mintimis apie Dievą ir būsimąjį išganymą. Prasideda ėjimas į šiaurę, į tyrus — choždenije v pustyniu. Rusijos šiaurės kniaziai, turėdami savo žinioje sunkiai aprėpiamus negyvenamos žemės plotus, mielu noru tokius atsiskyrėlius-monachus priimdavo, nes paskui vieną dievobaimingą maldininką seka daugybė kitų. Neapgyventi tyrai veikiai pavirsta apgyventa provincija, pasižyminčia savo darbštumu. Daugėja kniaziaus piliečių skaičius, savaime auga kniazių turtai ir jų galia. Todėl tat kniaziai ir skatino savo teritorijoje monastyrių įsisteigimą. Norėdami pritraukti juo daugiau monachų, kniaziai duodavo monastyriams įvairių privilegijų, kurios žmonėse dar labiau žadino norą „sielą išganyti". Dygstantieji šiaurėj monastyriai paviliojo daug piliečių iš Pietų Rusijos.

Tokios tai buvo pagrindinės priežastys, nualinusios Kijevo valstybę ir sudariusios pagrindą Rusijos Šiaurei pakilti.

Užėję totoriai, Kijevo galybę pribaigė. 1239—1240 m. totorių chanas Batyjus sugriovė Kijevą, palikdamas tik jo galybės liūdnas liekanas. Taip pasibaigė rusų kijevinė kultūros gadynė, suspėjusi susidaryti sau aiškų veidą.

Toliau Kijevą bando atstoti smulkesni centrai, kurių tarpe XIV-to amžiaus pabaigoj, XV-to amžiaus pradžioj ima dominuoti Maskva. Čia prasideda rusų literatūros ir kultūros istorijos naujas lapas. Ši kultūra ėmė dygti kitokiose sąlygose, negu Kijeve, ir tos sąlygos tenka čionai bent schematiškai paminėti.

2. **Naujas gyventojų tipas.** Rusų bėgimas iš pietų į šiaurę, kitaip tariant, šiaurės kolonizacija, prasidėjusi net XI-tam šimtmety, besitęsusi XII ir XIII šimtmečiais, sudarė naują

etnologinį - kultūrinį ruso tipą. Ir tai dėl dviejų priežasčių. Visų pirma rusai šiaurėje susidūrė su įvairiomis suomių-ungarų giminėmis, kurios už rusus buvo mažiau kultūringos. Išskiriant Kamos bulgarus, suomių-ungarų giminės neturėjo net sudariusios savo valstybės. Šios giminės pasidavė rusifikacijai, susiliedamos su rusais, atiduodamos slavams ir savo tipiškus bruožus, ir tokiu būdu iš rytų slavų sudarydamos velikorosų padermę. Antra vertus, šiaurėje buvo visai kitokios gyvenimo sąlygos, negu pietuose. Tiksliai ir gražiai tas sąlygų skirtenybes vaizduoja prof. Kliučevskis:

Esą, vietoj stepų plačiųjų horizontų, viliojančių sielą į aukštą svajingą nuotaiką, šiaurės žmogus susidūrė su niauria giria, pilna visokių baisenybių ir pavojų. Vietoj lygaus pietų klimato — savaimingas šiaurės klimatas su ilgomis žiemomis ir trumpomis vasaromis. Velikorosas, aplinkybių verčiamas, turėjo būti mitrus ir išmokti išsisukti iš įvairių smulkių gyvenimo sunkenybių, ir drauge turėjo stropiai sekti gamtos reiškinius. Kiekvienas jo žingsnis turėjo būti stropiai apskaičiuotas klimato ir podirvio atžvilgiu. Iš čia tai ir kilo tas velikorosų didelis pastabumas, kuris pasireiškia rusų tautosakoj.

Kijevietis buvo svajotojas - fantastas, karingas ir drąsus, nerami, kaip sako, laki dvasia. Senasai gi velikorosas pasižymi praktiškumu, smulkumu, kaip prof. Sipovskis pastebi, tam tikru dvasios ir jausmų sausumu, platesnių horizontų nesimu. Šitie nauji velikoroso bruožai atsispindėjo iš vienos pusės kultūrinio gyvenimo sąlygų sudaryme, iš kitos pusės— rusų literatūroj.

3. Naujos kultūrinio gyvenimo sąlygos ir literatūros pagrindai. Kijevas prieš valstybės įkūrimą bei literatūros pradžią buvo stambus ekonominio bei visuomeninio gyvenimo centras, — jis buvo daugiau ar mažiau pasiruošęs priimti literatūrą, jame valstybinis centras sutapo su kultūriniu bei literatūriniu centru. Šiaurės gi Rusijos centrai, jų tarpe ir Maskva, anaiptol dar nebuvo pasiruošę platesniam literatūriniam ir kultūriniam gyvenimui. Kijevas turėjo didelį kultūrinį faktorių Byzantijos ir pietų slavų literatūroj, šiaurės Rusija ilgą laiką šio faktoriaus nebeturėjo, santykiai buvo nutrūkę.

Kijevo valstybės žemė nebuvo kniaziaus nuosavybė; jį priklausė visai kniazių giminei, kurių tarpe Kijevo kniazius buvo vyriausias. Kijevo kniazius, atstovaudamas kniazių giminę, kovojo su svetimais neprieteliais ne dėl savo žemės, bet dėl visos Rusijos.

Šiaurės Rusijos kniazius pirmiausia jaučiasi savo žemės tikru šeimininku: jis vadovavo kolonizacijai į šiaurę, jis įkurdino šiaurės centrą, jis nuo priešų gina visų pirma ne visą Rusiją, bet savo žemę.

Ne be reikalo gi šiaurės Rusijos kniazių žmonės ėmė vadinti titulu gosudar'. Terminas gosudar' kilo iš žodžio gospodar', tai yra: šeimininkas.

Kijevo Rusijoj šalia kniaziaus valdžios buvo dar taryba, viečė, savaime teikusi gyventojams daugiau laisvės, net labai toli siekusios. Viečė nutaria pakeisti savo kniazių, ir dinastija tokiam nutarimui nesipriešina, — ją priima, kaip savaime suprantamą. Viečei nutarus ar pareikalavus net didysis kniazius pasitraukia nuo sosto. Pavyzdžiui, kijeviečiai kartais pasikviečia sau didžiuoju kniazium tą, kuris jiems labiau patinka, nelaukdami eilės, kada normališkai tektų tam kniaziui užimti sostą Kijeve. Ir šitokį kijeviečių nutarimą kniaziai priima, nelaikydami tai maištu.

Šiaurės gi Rusijoje buvusioji šalia kniaziaus taryba — tai jau toli nebe viečė. Tai greičiau tiktai liūdnas praeities atsiminimas. Čia kniazius savo piliečiams teikia vienintelę laisvę — aklai pasiduoti kniaziaus valiai. Kijeve dvasninkija buvo daugiau ar mažiau nepriklausoma kniaziaus valdžios. Šiaurėj gi dvasininkija pakliūva kniaziaus žinion. Kniazius, besirūpindamas savo žemės gynimu, rūpinas patraukti į savo pusę ir dvasininkiją, duoda jai įvairių privilegijų ir materialinių gėrybių, bet už tat reikalauja, kad dvasininkija tarnautų jo valstybės tikslams. Dvasininkai jaučia, kad jiems geriau gyventi taikoj prie turtingo kniaziaus, ir lengvai pasiduoda jo valiai.

Kijevo gadynėj krikščionybė buvo svarbus kultūrinis ir literatūrinis faktorius, šiaurės Rusijoj ir šis faktorius sumenkėjo. Jei Kijevo krikščioniams buvo sunku kovoti su pagonybe, tai šiaurės Rusijoj buvo dar sunkiau, nes čia pačių rusų pagonybės susiliejo su suomių - ungarų pagonybe ir sudarė stipres-

nį pasipriešinimą krikščionybei. Jei dar šiaurės dvasininkai ir būdavo šiek tiek apsišvietę, užtat plačiosios masės buvo nepalyginamai tamsesnės, negu Kijevo Rusijoj. Pagaliau ir dvasininkijos apsišvietimas čia buvo kitoks, negu Kijeve. Ji čionai krikščionybę priima daugiau iš formalinės pusės, prasideda formalizmas, kuris vėliau duoda pasibaisėtinų vaisių. Tokių apsišvietusių žmonių, kaip Ilarijonas ar Kirilas Turovskis, dabar nebėra, jų vietoj eina visokie „knižnikai", „načiotčikai", „bukvojedai", daug skaitę, bet viską labai siaurai, formališkai tesupratę.

Todėl ir rusų literatūra XIII — XIV šimtmečiais teikia gana liūdną vaizdą. Tų amžių gadynė — tikra S u t e m o s G a d y n ė. Šio laikotarpio literatūra maža teoriginali — ji gyvena daugiau Kijevo gadynės palaikais. Naujų veikalų nebeverčiama, — nurašinėjama ir platinama tai, kas išliko iš Kijevo. Pasireiškę orignalūs rašytojai nebepasiekia tos aukštybės, kurios buvo pasiekę kijeviečiai.

2. DANIILO SKUNDAS

1. Veikalo pavadinimas ir jo aiškintojai. Rusų literatūros trylikto šimtmečio įdomiausias veikalas yra „Molenije Daniila Zatočnika", kuris kai kada vadinamas „Slovo Daniila Zatočnika". Šis veikalas savo charakteriu, gal ir autoriaus talentingumu, betarpiai riša Kijevo literatūros laikotarpį su Sutemos Gadyne.

Veikalas, nežiūrint jo įdomumo iki šiandie nėra pakankamai ištirtas, jame ir dabar dar tebėra daugelis esminių neaiškių vietų. Veikalo siužetas gana paprastas: kažkoksai Daniilas, ištremtas į ežerą Lač, rašo skundą kažkokiam kniaziui, pasigirdamas savo išmintimi, ir prašydamas, kad kniazius jį išvaduotų iš skurdo, iš nelaimės — pasiimtų savo tarnybon ir paskirtų jį, Daniilą, savo patarėju.

Kada šis veikalas rašytas? Kas buvo tasai Daniilas ir už ką jis buvo ištremtas į ežerą Lač? Į kokį kniazių jis kreipėsi, prašydamas pagalbos? Šie paprasti elementariški klausimai mokslininkų tarpe ir sukėlė nemaža ginčų.

Pradžioje manyta, kad šis veikalas buvo rašytas net XII šimtmety. Rasta to veikalo keletas nuorašų, rašytų vėlyvesniais laikais. Vienuose nuorašuose veikalas yra vadinamas „Slovo Daniila“, — ši veikalo redakcija ir buvo laikoma kilusia iš XII šimtmečio ir todėl pavadinta „I redakcija“. Kiti gi nuorašai veikalą vadina „Molenije Daniila“. Esą, XIII šimtmety kažkas perdirbęs pirmąją veikalo redakciją, ir tokiu būdu susidariusi „II redakcija“. Ilgainiui, tačiau, paaiškėjo, kad tariamoji pirma redakcija anaiptol nėra senesnė už antrąją, net priešingai: antroji redakcija yra senesnė už pirmąją. Einant vyraujančiu mokslininkų įsitikinimu tariama antroji redakcija ir yra rašyta XIII šimtmety ir tik vėliau perdirbinėta. Reziumuojant įvairias mokslininkų nuomones, pareikštas sąryšy su šiuo veikalu, tenka paminėti tiktai pačias svarbiausias pažiūras.

A. I. Liaščenko savo veikale „O Moleniji Daniila Zatočnika“ (Peteburg, 1896), nė vienai iš abiejų redakcijų neatiduodamas pirmenybės senumo atžvilgiu, daugiausia rūpinas nustatyti, į kokį kniazių Daniilas kreipiasi. Autorius nustatinėja, kad tai buvęs Jaroslav Vsevolodovič (1191 — 1246), keletą kartų buvęs Novgorodo kniaziumi ir 1238 m. užėmęs didžiojo kniaziaus sostą Vladimire. Liaščenkos nuomone, veikalas esąs parašytas 1223—1236 m. laikotarpy; Daniilas, esą, buvęs kniaziaus Jaroslavo družininkas, ir kniazius jį išsiuntęs į ežerą Lač tur būt už bailumą karo metu.

V. M. Gussov veikale „K voprosu o redakcijach Molenija Daniila Zatočnika“ („Lepotis' Ist.-filolog. obščestva pri Novorossijskom Universitete“, VIII t. Odessa, 1900), apskritai palaikydamas Liaščenkos nuomonę, įrodinėja, kad tariama antroji veikalo redakcija yra senesnė už pirmąją. Gussovas nustatinėja, kad šis veikalas nebeprikaluso kijeviškei literatūrai, ir kad veikalo autorius jo formą patsai nustatęs.

Akad. V. M. Istrin (str. „Byl li Daniil Zatočnik deistvitel'no zatočen“, Odessa, 1902), prieina išvadą, kad Daniilas visiškai nebuvo uždarytas ir ištremtas pas ežerą Lač, todėl ir nesą reikalo veikalą vadinti „molenije Zatočnika“. Istrino nuomone, veikalo autorius, matyti, buvęs turtingų tėvų sūnus, daug skaitęs, bet dėl kažkurių nusikaltimų išvytas iš tėvų namų; autorius, atsidūręs blogoj materialinėj būklėj, nemokėdamas ar

nenorėdamas dirbti fizinio darbo, ir kreipiasi į kniazių, prašydamas pagalbos. Istrinas atkreipia dėmesį ir į metraščio davinius, kur 1378 m. data pažymėta, kad prie ežero Lač buvęs Daniilas - kalinys — „zatočenik". Istrin ir samprotauja: galimas daiktas, kad, ilgainiui buvo supainiotu du Daniilu: vienas gyvenęs Perejaslavliuj, nebuvęs uždarytas ir parašęs kniaziui Jaroslavui Vsevolodovičiui kalbamąjį raštą; antras Daniilas, gyvenęs ištremty pas ežerą Lač — ir jokio prašymo neparašęs (gyvenęs žymiai vėliau).

2. **Veikalo turinys ir forma.** Veikalas turi trumpą įvadą ir trumpą pabaigą, o jo vidurinė dalis, kurioje autorius dėsto savo mintis, yra visų didžiausia. Veikalas prasideda patetišku autoriaus šūkiu: „vostrubim, bratije, aki v zlatokovannuju trubu, v razum uma svojego", — „sutrimituokim, broliai, kaip auksu kaustytu trimitu, į savo proto išmintį". Toliau autorius, begindamas savo iškalbingumą, beįvairindamas savo raštą ištraukomis iš įvairių veikalų, prašo kniazių atkreipti į jį savo dėmesį. Šioje pagrindinėj veikalo daly nėra jokios ypatingos tvarkos. Ji susideda iš atskirų į kniazių kreipimųsi, kurie paprastai prasideda bendra formule „kniaže, moj gospodine" — „kniaziau, mano viešpatie". Daugiausia jis čia kalba pats apie save. Jis esąs jaunas metais, bet senas protu. Girdamas kniazių ir jam prisimeilindamas, sakosi esąs jis pats visų apleistas — tėvo, motinos, draugų, ir atsidūręs didžiausiame skurde. Daniilas norįs tarnauti tiktai kniaziui, nes jam biauri esanti tarnyba bojarinams, geriau jam esą pas kniazių būti paskutiniuoju, žemiausiu tarnu, negu pas bojariną aukščiausiu. Daniilas norėtų patekti į kniaziaus tarybą, ir tenai jis, esą, būtų naudingas, — nors jis, esą, ir ne Atėnuose augęs, ir ne pas filosofus mokęsis, bet, esą, iš įvairių knygų sėmęs išmintį, kaip bitelė medų iš įvairių žiedų. Jis prašo kniazių, kad šis išvaduotų jį iš skurdo, kaip stirną iš pinklių, kaip laisvą paukštį iš žabangų, kaip antį iš vanago nagų, kaip avį iš liūto nasrų. Esą, auksas tiriamas ugnimi, o žmogus — nelaime; kaip kviečiai po ilgų kankynių duodą švarią duoną, taip ir žmogus per liūdėjimą įgijąs gryną protą. Esą, paukštis džiaugiasi pavasariu, o kūdikis — motina; taip ir jis, Daniilas, besidžiaugiąs kniaziaus malone. Pavasaris dabinąs žemę gėlėmis, o kniazius gaivinąs savo malone žmones, našles ir našlaičius, didžiūnų skriaudžiamus.

Daniilas spėja, kad gal kniazius, norėdamas juo atsikratyti, jam patarsiąs vesti turtingą žmoną arba stot į monastyrį. Daniilas tokiems numatomiems patarimams griežčiausiu būdu priešinas. Dėl turtų vedybos jam esančios visiškai nepriimtinos: geriau jam esą karštlige sirgti, negu su pikta nemylima žmona būti; karštligė, esą pakankins ir liausis kankinus, o pikta pati iki mirties džiovinsianti. Esą, jam geriau geležį virinti, negu piktą pačią mokyti: geležį suvirinsi, o piktos moteries neišmokysi, nes pikta pati nei Dievo bijo, nei žmonių gėdinasi... Daniilas papasakoja net žinomąjį anekdotą apie biaurią (zloobrazna) pačią. Esą, ne žvėris žvėrių tarpe ežys, ne galvijas galvijų tarpe ožka, ne paukštis paukščių tarpe šikšnosparnis, ne vergas, kuris pas vergą darbo prašo, ir ne vyras vyrų tarpe tasai, kuris pačios klauso... Daniilui būtų maloniau savo namuose turėti piktą jautį, negu biaurią pačią. Pikta pati esanti panaši į niežus: čia niežti, o čia jau sopa... Dėl šitokių ir panašių sumetimų Daniilas ir nenorįs vesti dėl kraičių.

Dar mažiau Daniilui priimtinas patarimas stoti į monastyrį, — jis čia smarkiai nupeikia tuos žmones, kurie dėl patogumo, dėl turtų tampa monachais. Daniilas nesąs matęs, kad numirėliai ant kiaulės jodinėtų ir velniai ant bobos. Jeigu jis įstotų į monastyrių, tai būtų panašus darbas. Pagaliau, jis ilgai jame ir neišlaikytų, nes, esą, daugelis šio pasaulio atsisakiusiųjų grįžta atgal, ir vaikšto paliai kaimus ir namus, paliai šio pasaulio didžiūnus, kaip šunės smalyžiai... Daniilas geriau paprastu žmogumi gyvenimą baigsiąs, negu pameluosiąs Viešpačiui, stodamas į monastyrį.

Trumpoje pabaigos daly, Daniilas dar kartą nurodo savo proto ir apsišvietimo privalumus, ir linki kniaziui bei visai rusų žemei visokių gėrybių.

Prie vieno „Molenijos“ nuorašų yra pridėta legenda, paremta „klajojančiu motyvu“: esą, Daniilas savo „prašymą“ parašė ir, aplipdęs jį vašku, imetė į ežerą. Nuorašą prarijusi žuvis; žvejas žuvį pagavęs, suradęs prašymą ir pristatęs kniaziui. Kniazius prašymą paskaitęs ir paleidęs „Zatočniką“.

Tenka pažymėti, kad čia ne tiek svarbu, kas buvo šio veikalo autorius, kiek svarbu, kad jis iš viso buvo. Jis rodo, kad šiaurės Rusijoje XIII-to amžiaus pradžioje buvo apsišvietusių

žmonių, „knižnikų“, kurių mokslingumas buvo tuomet vertinamas, nes kitaip Daniilas ir savo raštui rašyti nebūtų turėjęs pagrindo. Šią mintį gražiai pabrėžia akad. Istrin: esą, įdomu tai, kad Daniilas, būdamas privatus asmuo, rašo laišką kniaziui, gyvenančiam tame pat mieste (Istrinas yra įsitikinęs, kad rašto autorius gyveno Perejaslavly, o ne prie ežero Lač); Perejaslavlis tuomet dar buvo visai mažas miesčiukas, ir kniazius tuomet buvęs tiek prieinamas žmonėms, kad rašyti prašymą nebuvę jokio reikalo; Daniilas ir rašąs ne prašymą, bet literatūros veikalą, kuris turįs įrodyti Daniilo mokslingumą. Iš tikrųjų, šiame kūriny Daniilas plačiai parodė, kad jis pažįsta ir knyginę literatūrą, ir tautosaką. Jisai yra raiškaus proto rašytojas, mokąs valdyti literatūros formą, sugebąs tiksliai panaudoti skambias ironijos ir satiros formules. Šis pastarasai rašto savumas ir davė pagrindo kai kuriems mokslininkams, pavyzdžiui, prof. Borozdinui, „Molenje“ pavadinti pirmuoju rusų jumoro kūriniu. Mes tačiau negalėtume prof. Borozdino nuomonės palaikyti jumoristikos atžvilgiu: esančios veikale gausiai pabertos ironijos formulės veikalą dar nedaro jumoristiniu. Ir veikalo intencija bei uždavinys anaiptol nejumoristiški.

3. **Veikalo literatūrinis likimas.** Byzantijos literatūroj XI — XIV šimtm. netrūko panašios literatūros, perpildytos ritorika ir tariamuoju mokslingumu. Labai galimas daiktas, kad Byzantijos literatūros pavyzdžiai ir paskatino tą ar kitą Danillą savo veikalą rašyti.

Šis tariamasai mokslingumas ir supainiojo veikalo literatūrinį likimą, sugundęs veikalo nurašinėtojus nuolat jį perdirbinėti. Iš tikrųjų, išsilikę veikalo tekstai parodo, kad veikalas ilgainiui turėjo labai pasikeisti.

Prof. Vladimirov ir iš dalies akad. Peretc, benagrinėdamu šį veikalą, daug dėmesio atkreipė į gausiai veikale pabertuosius aforizmus, „pritčas“, patarles, priežodžius. Šiuodu mokslininku buvo linkusiu manyti, kad pradžioje jokio aimanuojančio Daniilo nebuvę. Esą, pradžioje gal buvęs sudarytas patarlių bei priežodžių paprastas rinkinys, ir šį rinkinį sudaryti galėjo koks nors Daniilas, kuriam nebuvę reikalo kuo nors skųstis. Tiktai, esą, vėlyvesnieji veikalo nurašinėtojai ir

patį rinkinį išplėtę, pridėdami naujos medžiagos, ir veikalui davę skundo formą.

Kad veikalas buvo daugeriopai perdirbinėjamas, žinoma, tai nekelia jokios abejonės. Tačiau itin tenka paabejoti dėl minties, kad veikalas pradžioje buvęs tiktai paprastas patarlių rinkinys, nes tai prieštarauja veikalo charakteriui. Prašymo motyvas tolydžiu eina per visą veikalą, sucementuodamas įvairią literatūrinę medžiagą, sudarydamas, kaip sako Stanislavskis, veikalo išilginį veiksmą — skvoznoje dejstvije. O antra, veikale nuosakiai atsispindi aprėžtos vietos ir aprėžto laikotarpio būklė. Toksai atsispindėjimas nebūtų buvęs galimas, jei veikalas būtų buvęs tiktai atsitiktinis patarlių rinkinys. Todėl tat ir tenka sutikti su akad. Istrino nuomone, kad „Molenije Daniila“ pradžioje buvo privatus Perejaslavlio gyventojo laiškas savo kniaziui, lietęs tiktai jo personalinį reikalą. Senojoj Rusijoj nuolat taip atsitikdavo, kad koks nors privatiškas laiškas ar raštas tampa literatūros veikalu ir įeina, tariant, į literatūrinę apyvartą. Taip, atrodo, bus atsitikę ir su perejaslavliškio Daniilo laišku. Akad. Istrin spėja, esą, galimas daiktas, kad autorius, pasiuntęs kniaziui prašymą, jo nuorašus patsai pasistengė išplatinti miestelėnų tarpe. Besiplatinant laiško nuorašams ilgainiui ir susidarė tradicinis padavimas, kad Daniilas buvo ištremtas į ežerą Lač. Toji tradicija, paremta daugiau literatūriniu nesusipratimu.

Pradžioje autorius, bekeikdamas savo liūdną dalią, rašė: „Komu ti jest' Perejaslavl', a mne Goreslavl'“—„kai kam tu esi Perejaslavlis, o man — Goreslavlis“. Rusų kalba tai yra gana vykęs žodžių žaidimas. Liaudies padavimas pasakoja, kad toje vietoje, kur yra miestas Perejaslavl', vienas rusų kniazius nugalėjęs savo neprietelius ir todėl labai pagarsėjęs. Esą, nugalėtojas kniazius tenai „perejal slavu“ — „perėmė garbę“, ir todėl tas miestas pavadintas Perejaslavliu. O Goreslavl' — tai yra vargo garbės miestas. „Molenijos“ nurašinėtojai šį autoriaus žodžių žaismą tęsia toliau, įterpdami naujos medžiagos, pavyzdžiui: „Komu Bogoliubivo, a mne gore liutoje; komu Beloozero, a mne černyje smoly; komu Lače ozero, a mne plača ispolneno“ — „kam Bogoliubivo (Dievo meilės vieta), o man vargas rūstusai, kam Beloozero (baltas ežeras), o man juoda derva; kad ežeras Lače, o man verksmo

perpildytas". Kitas nurašinėtojas nuo savęs dar prideda: „komu Lače ozero, a mne, na nem sedia, plač' gor'kij" — „kam Lače ežeras, o man, prie jo sėdinčiam, gailios ašaros". Tai ir sudarė pagrindą tradicinei minčiai, kad Daniilas buvo ištremtas į tą ežerą. Tradiciją parėmė ir tikrovė: metraštis liudija, kad ežeras Lač kadaise iš tikrųjų buvo nusikaltėliams ištremti vieta. Pagaliau šią legendą sustiprino ir rašto forma—prašymas pasiimti į kniazių. Įsigyvenus šitokiai tradicijai, ėmė keistis ir veikalas, — pirmykštę jo medžiagą nurašinėtojai ėmė taikyti tremtinio reikalams. Veikalo perdirbinėjimas pasireiškė tuo, kad supainiota pirmykštė veikalo tvarka, kai kurios vietos praleistos, įterpta daug naujos medžiagos, ypač patarlių ir priežodžių, pagaliau, prikergtas pasakojimas apie piktas moteris ir klajojantis motyvas apie žuvį, prarijusią raštą.

3. PAMOKSLININKAI

1. Šiauriečių pamokslų charakteris. Jau senasai Luka Židiata, gyvenęs ir darbavęsis Rusijos šiaurėj (Novgorode), pasižymėjo savo prakalbų - pamokslų turinio bei formos paprastumu. Šis paprastumas tampa charakteringu pažymiu šiauriečių pamokslams ir Sutemos gadynei. Šiauriečių pamokslininkų klausytojas — tamsus, neišlavintas pilietis, tebegyvenantis barbariškomis pagonybės sąvokomis. Ir pamokslininkas yra priverstas aiškinti jam elementariškus dalykus paprasčiausiais žodžiais. Antrą šiaurės pamokslininkų charakteringą bruožą sudaro jų pamokslų gyvenimiškumas. Šiauriečiai nebegali savo pamoksluose siekti literatūrinių uždavinių, kaip tai darė Kijevo Ilarijonas, Kirilas Turovskis... Šiauriečiai ima gyvenimo reiškinius, juos analizuoja, smerkia, kviečia piliečius eiti geresniais keliais. Šiauriečių pamoksluose pirmoj eilėj atsispindi tuolaikinis rusų gyvenimas. Šiauriečiams pamokslininkams teko susidurti su tokiu stambiu rusų gyvenimo reiškinių, kaip totorių užpuolimas, ir savo pamoksluose į jį reaguoti. Šiaurės pamokslininkams atrodė, kad totorių užpuolimas — tai yra Dievo siųstoji bausmė už sunkias nuodėmes ir cerkvės bei popų neklausymą. Iš to sekė ir trečiasai šiaurės pamokslininkų bruožas — elementariškoji moralė.

2. Serapion, Vladimiro vyskupas († 1275). Vyskupas Serapijonas buvo tipiškas šiauriečių pamokslininkas, nors jaunas būdamas gyveno Kijeve, buvo Pečerskio monastyrio monachas ir igumenas. Jo pamokslų yra išlikę penketas. Jie visi sudaryti totorių užplūdimo metu. Pirmame savo pamoksle Serapijonas bara parapijonis, kad jie nepaklausę Dievo duotųjų ženklų ir nuodėmių neatgailėję. Pavyzdžiui, apie žemės drebėjimą, kaip Dievo rūstybės ženklą, dar Nestoras kalbėjęs: žemė, esą, nuo žmonių nuodėmių drebanti. Viešpats siuntęs rusams badą, marą, — ir tai jiems nieko negelbėjo, todėl Jis ir atsiuntęs totorius, kurie sunaikinę rusų žemę. Pamokslininkas kviečia daryti atgailą už nuodėmes.

Antrame pamoksle Serapijonas labai plačiai vaizduoja rusų nelaimes ir kviečia atgailestauti, nes tik tuo keliu būsią galima atitaisyti visas negeroves.

Trečiojo pamokslo esmę sudaro totorių užplūdimo aprašymas, kuriam jis moka surasti raiškių dažų. Esą, Dievas siuntė rusams daug visokios gėrybės, bet rusai Jo neklausę, todėl tad dabar Dievas atsiuntęs „tautą negailestingą, tautą žiaurią, tautą nesigailinčią nei jaunatvės, nei senelių paliegumo, nei kūdikių jaunystės; sugriautos dieviškos bažnyčios, išniekinti šventieji indai, sutryptos šventenybės; šventikai tapo maistu kardams; palaimintųjų monachų lavonai buvo numesti paukščiams draskyti; mūsų tėvų ir brolių kraujas, kaip gausus vanduo persunkė žemę; mūsų kniazių ir karvedžių stiprybė dingo; mūsų drąsuoliai, baimės apimti, bėgo, ir daugybė mūsų brolių į nelaisvę nuvesta“... Šitokiu ramiu, lygiu, realiu tonu Serapijonas vaizduoja visą totorių užplūdimą. Vis tai esanti Dievo bausmė už nuodėmes. Ir iš totorių jungo būtų galima, esą, išsigelbėti tik per atgailą ir paklusnumą popams.

Šie visi trys Serapijono pamokslai yra sudaryti pagal vieną schemą, reikalaujančią iš pamokslininko trijų pamokslo dalių: a) tikinčiųjų nuodėmių konstatavimas, nuo mažesnės nuodėmės pereinant į didesnę, b) nuodėmių pasekmių atvaizdavimas, c) kvietimas pasitaisyti.

Šia pačia schema Serapijonas sudarė ir likusius du pamokslu, kurie liečia kitas temas: pagoniškus burtus. Serapijono laikais ištiko Rusiją nederlius ir badas. Žmonės buvo

įsitikinę, kad šią nelaimę jiems užtraukia visokie burtininkai. Besigelbėdami nuo bado, žmonės ėmė gaudyti įtariamuosius burtininkus ir tikrinti, ar tikrai jie kalti. Tikrino gi nepaprastu būdu: pagautam burtininkui pririša akmenį po kaklu ir meta į vandenį. Jei tariamajam burtininkui pavyksta išplaukti, tai jis yra laikomas nelaimės kaltininku, — esą, tokia švari stichija, kaip vanduo, nenori priimti į save nusidėjėlį, palaikiusį santykius su šėtonu; jeigu burtininkas su visu akmeniu gargaliuoja į dugną, vadinas, vanduo jį priima, todėl jis ir pasirodo esąs nekaltas dėl rusų nelaimės. Prieš šitokios rūšies „Dievo teismą" ir protestuoja Serapijonas savo ketvirtajame pamoksle, iškeldamas trejopus argumentus. Visų pirma jis klausia piliečius, iš kokių knygų jie sužinojo, kad burtais galima atkviesti nederlių ir badą. Antra, tikint, kad piktoji dvasia pasiunčia šias nelaimes, reikėtų tąja dvasia ir tikėti, ir melstis jai, kad ji taip nedarytų, o kaip gi geras krikščionis galįs melstis šėtonui? Trečia, dieviškasai įstatymas liepiąs pasmerkti žmogų, kai yra daug jo kaltės įrodymų, o tikintieji, murgdydami į vandenį burtininkus, sprendėju padarą bedvasį dalyką — vandenį ir tokiu būdu einą prieš Dievo įsakymą.

Viduramžio žmonėse buvo plačiai pasklidęs įsitikinimas, kad ne savo naturalia mirtimi mirusių lavonus nereikia laidoti, užkasant į žemę, nes toks laidojimas atnešąs žmonėms nelaimių, ypač sausmetį, badą. Ištikus tokiai visuomeniškai nelaimei piliečiai išrausdavo iš žemės visokių pakaruoklių, skenduolių ir t. t. lavonus ir palikdavo viešoje vietoje. Prieš šitokį paprotį Serapijonas vėl griežčiausiu būdu penktajame pamoksle protestuoja. Jis piliečius įtikinėja, kad lavonų išrausinėjimu Dievo permaldauti negalima, — galima tiktai naują Jo rūstybę užsitraukti. Dievo malonės susilaukti esą tegalima atgailos keliu. Tarp kitko Serapijonas rekomenduoja savo avelėms krikščioniams imti pavyzdį iš pagonų (totorių). Šie pastarieji esą, ir nebūdami krikščionys, nuo savųjų nevagia, savo artimo nežudo, neplėšikauja savųjų tarpe, vienas kito nešmeižia, savo brolio neparduoda, savo artimui nelaimėj pagelbsti, rastą daiktą prekyvietėj išstato... O mes, dejuoja Serapijonas, esą, būdami krikščionys, savo brolius apiplėšiam, žudom, į nelaisvę parduodam...

Prof. E. V. Petuchov, paskelbęs gražų veikalą apie Serapijoną („Serapion Vladimirskij“, Peterburg, 1888), tarp kitko pastebi, kad pamokslininkas dideliu mokslingumu nepasižymėjęs, ir kad tas jo nepakankamas mokslingumas, esą, teigiamiausiu būdu atsiliepęs jo pamoksluose. Iš čia esą ir kilęs jo pamokslų paprastumas, suprantamumas bei prieinamumas.

Ši įžymaus specialisto nuomonė verčia šiek tiek nusistebėti. Ir ne tiktai todėl, kad nemokslingumas ar nepakankamas mokslingumas sunku būtų laikyti nuopelnu. Einant šiuo keliu nepakankamą mokslingumą tektų gal net trūkumu palaikyti. Pavyzdžiui, Serapijonas, būdamas krikščionių vyskupas, pareiškia, kad burtai turį įtakos tiktai tiems, kurie jais tiki, o burtais netikintiems jie nieko negalį padaryti. Iš čia tektų padaryti išvadą, kad jis, kovodamas prieš burtus, juos vis tiktai pripažįsta. Tačiau šitokia išvada nė kiek nesumažina Serapijono nuopelnų bei jo asmens moralinės aukštybės. Reikia atsiminti tiktai, kad tikėjimas burtais tuomet buvo visagalintis reiškinys, slėgęs ne tiktai Rusiją, bet ir tuomet žymiai kultūringesnę Vakarų Europą. Ir joje buvo labai plačiai įsigalėję tie patys burtai, kaip ir Rusijoje. Rusijoje gi tie burtai bei prietarai viešpatavo dar ilgus šimtmečius. Serapijonas, XIII-to šimtmečio darbininkas, smerkia burtus ir prietarus tokiu griežtumu, kokio pasiekdavo retas kuris aštuoniolikto šimtmečio pamokslininkas. Serapijonas, savo humaniškumu, savo aukšta išmintimi, savo šviesiu protu, toli praaugo savo amžininkus, pralenkdamas juos keliais šimtmečiais. Jo pamokslų paprastumą bei suprantamumą diktavo jam ne jo nepakankamas mokslingumas, bet sveikia išmintis ir realus apylinkos, kurioje jisai darbavos, supratimas. Į Vladimirą vyskupauti atėjo jisai iš Kijevo, kur buvo vieno monastyrio ieromonachas. Iš Kijevo, kur metropolitas Ilarijonas ir Kirilas Turovskis buvo garsūs, kaip byzantiškosios ritorikos pamokslų atstovai, sukūrę rusams ritoriško pamokslo mokyklą. Būdamas šios kijeviškės pamokslų mokyklos auklėtinis, Serapijonas, atsidūręs šiaurėj, savo pamoksluose atsisako bent kokios byzantiškos ritorikos. Jis gerai numano, kad toji pusiau barbariška publika, kuriai jis turi pamokslą sakyti, tegali suprasti tiktai paprastus, nuoširdžius žodžius.

Ir šit Serapijonas tikrai gražiai sugeba aukštos kultūros, gilaus humanizmo idėjoms rasti paprastą, visiems suprantamą formą. Tai dar kartą pasako, kokios aukštos inteligencijos buvo Vladimiro vyskupas Serapijonas.

Literatūros istorikui Serapijono pamokslai yra svarbūs kaip realistiškas rusų būklės vaizdavimas, kuriame atsispindi ir tų laikų rusų dvasios gyvenimas bei interesai.

3. Smulkesnieji pamokslininkai. Jei metropolitas Serapijonas savo pamokslus taikė klausytojams, tai kiti pamokslininkai, kurių raštai yra išlikę, juos taikė skaitytojams.

1) Šv. Petras, metropolitas, (1326) įžymus tuo, kad pravoslavų metropoliją iš Vladimiro perkėlė į Maskvą, ir tuo būdu Maskvos poziciją žymiai sustiprino bei jos įsigalėjimą parėmė, paliko mums du pamokslu. Vienas jų yra adresuotas „igumenams, popams ir diakonams", ir jame nurodomos, dvasininkų pareigos. Esą, dvasininkai turį būti tikri ganytojai, o ne samdiniai, kurie tiktai rūpinas pieną valgyti ir vilnas kirpti, ir visai nesirūpina savo avelių likimu. Matyti, rusų tikrovė bus davusi pagrindo šitokiam pamokslui. Antrasai jo pamokslas adresuotas ir pasauliečiams ir dvasininkams. Šiame pamoksle jis kviečia pasauliečius susilaikyti nuo girtavimo, nes artėjanti gavėnia. Dvasininkijai gi jis griežčiausiu būdu draudžia verstis prekyba ir palūkanų lupikavimu. Vadinas, šv. Petras ir antrame pamoksle konstatuoja dvasininkų liūdną moralinį lygmenį.

2) Metrop. Aleksij, maskviškis, savo pamoksluose aiškina Evangeliją ir pasauliečių krikščioniškas pareigas. Kirill Beloozerskij, manastyrio igumenas, daug skaitęs vyras, interesuojas pasauliniais dalykais ir rašo pamokslus: a) didžiajam kniaziui Vasilijui Dimitrijevičiui, kad jis taikytųsi su Suzdalės kniaziais, b) Možaisko kniaziui Andriejui Dmitrijevičiui, patardamas, kaip geriau valdžią tvarkyti, c) Zvenigorodo kniaziui Georgijui Dmitrijevičiui, ramindamas jį dėl jo žmonos ligos.

4. ISTORIOGRAFIJA

1. Metraščiai. Sutemos gadynės šiaurės Rusija paveldėjo iš Kijevo Rusijos paprotį rašyti metraščius ir daryti metraš-

tines santraukas. Atsiranda Perejaslavo, Vladimiro, Rostovo, Tverės, Novgorodo ir kt. metraščiai bei santraukos. Visų šiaurinių santraukų pagrinde glūdi „povest' vremennych let". Jose apie pirmuosius Rusijos gyvenimo amžius vyrauja legendinis tonas, detalės prasideda nuo XIII-to šimtmečio. Šiaurės metraščiuose atsispindi vietos legendos, pavyzdžiui, padavimas apie kovą prie Kalko upės. Šiaurės metraščiuose taip pat labai raiškus vietos interesų atstovavimas bei gynimas. Pavyzdžiui, Suzdalės metraštis garbina savo kniazius ir niekina novgorodiečius bei rostoviečius. Aleksandro Nevskio figūra tuomet buvo labai populiari Rusijoje, bet Suzdalės metraštis piešia jį kur kas tamsesniais bruožais, negu tokį Andriejų Bogoliubskį, kuris savo populiarumu su Aleksandru Nevskiu negalėjo lygintis. Arba vėl, karo metu novgorodiečiai smarkiai supliekė suzdaliečius, tačiau Suzdalės metraštis suzdaliečių pralaimėjimą labai sušvelnina. Šitoks vietinis, „parapijinis" patriotizmas — labai charakteringas šiaurinių metraščių bruožas. „Parapijinis" patriotizmas atsiradęs todėl, kad vienos valstybės jau nebebuvo, kad senoji rusų valstybė suskilo į daugelį mažų, viena kitai priešingų valstybėlių. Tautiškumas, kaipo jungiantis principas, neteko savo galios; jo vietą besistengianti paveržti pravoslavija, žinoma, negalėjo veikti kaip valstybę konsoliduojantis pradas.

2. **Chronografai.** Kijevo Rusija turėjo Byzantijos chronografų vertimus — Georgijo Amortolos ir Joano Malalos. Šitokio tipo kronikų (chronografų) patys kijeviečiai nekompiliavo, nors Amortalos ir Malalos chronografai atsiliepė kijeviečių metraščiuose bei metraštinėse santraukose. Šiaurės Rusija XIII šimtmety pradeda savarankiškai kompiliuoti chronografus. Yra išlikęs chronografo rankraštis iš XV šimtmečio, nurašytas iš 1262 metų rankraščio. Šis chronografas skirias nuo byzantiškųjų tuo, kad jame yra medžiagos apie lietuvių tikybą, — tai parodo, kad šis chronografas buvo gamintas kažkur Lietuvos valstybėje ar bent Lietuvos pasieny. Antras charakteringas šio chronografo pažymis — tai žydų reikalas. Tryliktam šimtmety žydų tema Europoj pasidarė jau labai aktuali. Tuomet žydai dėl religinių sumetimų Europoj buvo gana energiškai persekiojami, todėl jie ėmė emigruoti į Rytus, į Lietuvą ir Rusiją, kur jiems gyvenimas atrodė ramesnis. Ir

šit pirmasis rusų chronografas itin interesuojas žydų reikalais. Jame, pavyzdžiui, aplenkiant kitus reikalus, plačiai atpasakojama žydų istorija. Todėl tat ir pats chronografas ilgainiui pavadintas žydišku — „chronograf iudejskij“. Nors ir visose kitose chronografinėse kompiliacijose žydų istorija vaidino svarbų vaidmenį, tačiau šiame chronografe žydų reikalas sudaro dėmesio centrą. Drauge vaizduojama, nors ir labai atsargia forma, kad žydų istorija, prasidėjus krikščionybei, pasibaigė, ir kad jų laukimas ateinančio Mesijos bei politinio atgimimo yra tuščias, visiškai nieku nepagrįstas.

Šiaip, šis chronografas buvo kompiliacija iš įvairiausių šaltinių.

3. **Paleja.** *a) Paleja istoričeskaja.* Graikų žodis p a l a j a, tiksliau p a l a j a d i a t ė k e reiškia s e n a s a i į s t a t y m a s. Kaip anksčiau buvo minėta, rusai pilno senojo įstatymo knygų vertimo neturėjo bent iki XV-to šimtmečio. Pradžioje atėjo į Rusiją pietų slavų verstasai p a r i m e i n i k, tai yra įvairių teksto nuotrupų iš senojo įstatymo rinkinys, pritaikytas cerkvės pamaldų reikalams. Vėliau rusuose jau buvo išverstos kelios atskiro senojo įstatymo knygos, kurios atstodavo visą senąjį įstatymą, kiek jis rusams buvo reikalingas. Šitos senojo įstatymo knygos, kartais net apskritai biblijinės knygos senojoj Rusijoj ir buvo vadinamos bendru vardu p a l e j a. Ilgainiui šis pavadinimas buvo specifikuotas, bendrasai pavadinimas pritaikytas atskiriems literatūros veikalams, ir tuomet bendrasai pavadinimas gavo atitinkamą eptitetą. Paprasčiausia tokios specifikuotos palejos forma — tai i s t o r i š k o j i — i s t o r i č e s k a j a p a l e j a.

Graikiškasai istoriškosios palejos originalas sudarytas apie IX šimtmečio pabaigą, ar net X pradžioje. Šiame veikale buvo išdėstyta labai suglausta forma pasaulio istorija, pradedant pasaulio įkūrimu, baigiant karaliaus Dovydo laikais. Čia paduota sąntraukoje biblijinė istorija, gausiai papildyta apokrifine medžiaga. Slavų vertime apokrifinės medžiagos dar daugiau pridėta. Kada šis veikalas pateko į rusų dirvą, tiksliai nustatyti negalima. Slaviški istoriškosios palejos rankraščiai siekia XV šimtmetį. Tačiau nėra abejonės, kad šis veikalas padarė įtakos rusų originaliai kompiliacijai, kilusiai iš XIII šimtmečio.

b) Paleja tolkovaja. Aiškinamoji — „tolkovaja“ — paleja rusų dirvoje atsirado, tenka spėti, tryliktam šimtmety. Rusų mokslininkai, kaip prof. Michajlov ar akad. Istrin, mano, kad šis veikalas esąs pačių rusų sukompiliuotas. Charakteringa čia esą tai, kad nerastas graikiškas originalas, iš kurio šis veikalas būtų buvęs nurašytas. Ir šioje palejoj, kaip ir istoriškojoj, yra dėstoma žydų istorija. Veikalas prasideda pasaulio įkūrimo aprašymu, „šestodnievu“, ir baigiasi karaliaus Dovydo laikais. Autorius, matyt, buvo sumanęs išdėstyti visą žydų istoriją iki Kristaus gimimo, nes jis šį sumanymą nekartą mini ir pačiame veikale, tiktai sumanymo neištesėjo.

Ir šioje palejoj, kaip ir istoriškojoj, biblijinis pasakojimas yra gausiai atmieštas visokiomis legendomis ir įvairiais apokrifais. Jeigu pats veikalas yra ir rusiška kompiliacija, tai jo pavadinimas nėra originalus. Byzantijos rašytojas Feodoritas Kirskietis, gyvenęs IV štm., buvo parašęs senojo įstatymo aiškinimus, kurie slavų vertime buvo žinomi vardais „Feodoritovy tolkovanija“ bei „Tolkovaja paleja“.

Tačiau tariamosios rusiškos kompiliacijos autorius, pasiskolinęs veikalo vardą, patį veikalą gana savotiškai tvarkė. Parinkdamas dėstyti senojo įstatymo medžiagą, jis itin rūpinos taisiais biblijiniais daviniais, kuriuos būtų galima aiškinti simboliškai, kaip projekciją į naujojo įstatymo įvykius, į Kristaus atėjimą. Dėstydamas šią medžiagą, pasiskolindamas ją iš apokrifų, drauge jis visa tai aiškino, todėl jo paleja ir yra vadinama aiškinamoji.

Dėstomąją medžiagą autorius parinko ir ją aiškino besivaduodamas viena centraline idėja — polemika su žydais. Matyti, XI-tam šimtmetį žydų klausimas ir Rusijoje pasidarė aktualus: Vakarų Europoj persekiojami žydai, kėlės į Rytus, į Lietuvą, Lenkiją ir Rusiją, besvajodami apie geresnius laikus, apie ateisiantį žydų Mesiją — Išgelbėtoją. Tad šioje palejoj ir yra palemiškai aiškinamas žydų tikėjimas bei jų vilčių klaidingumas. Kadangi ši paleja buvo pavesta kovai su judejizmu, tai ji kartais buvo vadinama dvilypiu vardu: „Tolkovaja paleja jaže na Iudeja“ — „aiškinamoji paleja arba prieš žydą“.

Veikalo autorius, matyti, buvo neblogas literatas. Jis savo laikams buvo gana daug skaitęs ir paskaitytąją medžiagą vykusiai sugebėjo pavartoti savo tikslui, savo centralinei idė-

jai — kovai prieš žydus. Ir dar vienas autoriaus simpatiškas bruožas — tai jo pakantumas polemikoj. Nors jis savo veikale ir nuolat vartoja tokius pasakymus, kaip „slušaj, okajanyj židovine“ — „klausyk, įžulas žyde“, bet juose nėra nei neapykantos, nei piktumo, nei fanatizmo. Autorius esmėj žydų nekeikia, bet stengias nurodyti jiems jų paklydimus ir įtikinti juos. Tiesioginis kreipimasis į žydus, kaip matome pacituotam sakiny, veikalui teikia daugiau gyvumo.

c) Chronografičeskaja tolkovaja paleja. Aiškinamoji paleja Rusijoje per ilgus šimtmečius buvo labai mėgiama knyga. Negana to, kad ji rusams ilgai atstovavo senojo įstatymo knygas. Ji rusams teikdavo pagalbos, kai jiems tekdavo kartais polemizuoti su žydais. Paleja rusams buvo savo rūšies enciklopedija, teikianti įvairių žinių iš šventojo Rašto ir gamtos „mokslų“. Penkiolikto šimtmečio rašytojas J o s i f a s V o l o c k i s, pasižymėjęs kovoje su eretikais, rėmės, tarp kitko ir šiuo veikalu. Jame ieškojo pagalbos ir septyniolikto šimtmečio rašytojas, „sentikių apaštalas“ protopopas A v a k u m a s. Kai penkioliktame šimtmety pasklido Pskove bei Novgorode vadinamoji ž y d u o j a n č i ų erezija, aiškinamoji paleja pasirodė esąs labai brangus sąjungininkas kovoj prieš tą ereziją. Tuomet atsiranda nauja šio veikalo redakcija, paprastai vadinama „Chronografičeskaja Tolkovaja Paleja“ — „chronografiškoji aiškinama paleja“. Ši redakcija skirias nuo pirmosios tuo, kad į ją buvo įtraukta daug naujos medžiagos, paliekant, žinoma, veikalo polemінį charakterį. Pridėta čia kelios biblijinės knygos, įvairūs senojo įstatymo apokrifai, ištraukos iš chronografų, ypač liečiančios Byzantijos istoriją, rišančios ją su Rusijos istorija, ir garsinančios rusų kniazių Vladimirą Šventąjį, tą, kaip autorius sako, Antrąjį Konstantiną Didįjį.

Šioje antroje aiškinamosios palejos redakcijoj žymu jau daugiau neapykantos ir fanatizmo, negu pirmojoj. Tai ir suprantama. Pirmoji redakcija buvo kompiliuota tryliktame šimtmety, kol dar tebebuvo gyvos Kijevo kultūros tradicijos, o antroji redakcija — penkioliktame šimtmety, kai Rusija pergyveno jau totorių užplūdimą, kai Maskva jau skelbėsi trečioji Roma esanti. . .

5. PADAVIMAI APIE TOTORIUS

1. Padavimų charakteris. Būtų nuostabu, jei toks įžymus įvykis, kaip totorių viešpatavimas Rusijoje, nebūtų tiesioginai atsiliepęs rusų literatūroj. Iš tikrųjų, totoriai ir kovos su jais davė temų visai eilei apysakų - padavimų, kuriuos kiti mokslininikai vadina kariškomis apysakomis (voinskaja povest'), kiti — legendomis, kiti vėl — „pagražintomis apysakomis“ (ukrašennaja povest'). Tai yra pusiau istoriški, pusiau beletristiški pasakojimai apie tą ar kitą įžymų istorišką asmenį ar įvykį. Prof. A. K. B o r o z d i n visai teisingai pastebi, kad poetiškas elementas šiose apysakose esąs silpnas; yra jose, žinoma, ir poezijos, bet dirbtinumas ją toli pralenkia. Pagaliau ir pati poezija čia dirbtinė, nenuoširdi; apysakos — ne originali kūryba, bet kitų pavyzdžiu sekimas. Iš kitur pasiskolintosios poetinės priemonės veikiai čia tampa šabloniškos, bespalvės, gadinančios visumos įspūdį. Todėl čia pasitenkinsime paminėdami tik pačius svarbesniuosius šių apysakų momentus.

2. Apie Batyjaus žygį. Batyjaus žygis į Rusiją betarpiai atsiliepė daugely padavimų, kurių kiti ir į metraštį pateko. Pavyzdžiui, Lavrentijaus metraštis, apsakinėdamas, kaip 1223 m. chanas Batyj sumušė rusus prie Kalkos upės, deda apysaka „Skazanije o Kalkskom poboišče i 70 chrabrych“. Šioje apysakoj išdėstoma pagal Serapijono dvasią piliečių žiniai, kad totorių užplūdimas — tai Dievo siųstoji rusams bausmė už didžias nuodėmes. Toliau išreiškiamas nusistebėjimas, iš kur atsirado tokia daugybė nežinomos tautos vyrų. Pagaliau, apskaitomi rusų karžygiai, kovoj žuvę. Žuvę, esą, 70 rusų narsuolių ir dar herojus Aleksandr Popovič, primenąs bylinų herojų Aliošą Popovičą.

Padavime apie Eupatijų Kolovratą pasakojama, kad Batyjus 1237 m. sumušė Rostovo kariuomenę, kai herojaus, Eupatijaus Kolovrato nebuvo namie. Sugrįžęs ir radęs namie bėdą, Kolovratas surenka būrelį narsuolių ir vejasi Batyjų. Rusai, pasivijię Batyjų, kaunas — ir visi kovoj žūva. Batyjus prie Kolovrato lavono šitaip kalba: „O, Kolovrate Eupatijau! Gerokai esi manęs nučirpinęs savo mažąja družina, bei daugelį galingos ordos bogatyrių užmušęs esi, ir daugelis pulkų krito“.

Esą, jei Kolovratas būtų Batyjui tarnavęs, tai jis jį būtų prie širdies laikęs.

Padavime apie „Batyjaus atėjimą į rusų žemę“ („Skazanije o našestviji Batyja na russkuju zemliu") yra vaizduojamas Kijevo sugriovimas. Ši apysaka — tai aiškus sekimas kijeviečių kariškomis apysakomis. Apysakoj vartojamieji terminai — kariškos būklės, ginklų, drąsos, herojų aprašymams — kijeviški.

3. „Apie rusų žemės galą“ — „Skazanije o pogibeli russkoj zemli“. Šio veikalo terasta tiktai pradžia, viso 45 eilutės. Kas tame veikale toliau seka ar sekė — nežinia. Prasideda jisai rusų žemės didybės garbinimu (prie Jaroslavo Vsevolodovičo, Aleksandro Nevskio tėvo), ir toliau gana plačiais mostais vaizduojama toji didybė: „O šviesiai šviesi ir gražiai išdabinta rusų žeme! Ir daugeliu gražybių tu apdovanota: daugeliu ežerų, upėmis ir šaltiniais tyravandeniais, stačiais kalnais, aukštomis kalvomis, šviesiais šilais, stebėtinais laukais, įvairiais gyvuliais, nesuskaitomais paukščiais, didžiais miestais, monastyrių sodybomis, cerkviniais namais, rūsčiais kniaziais, dorais bojarinais, daugybe didžiūnų“.

Daugelis mokslininkų, pavyzdžiui, rankraščio atradėjas Ch. M. Lopariov, prof. E. V. Petuchov, šį veikalą labai aukštai vertina. Jų nuomonę, rastoji veikalo nuotrupa atstovaujanti mums žuvusį labai žymų veikalą, tolygų „Slovo o Polku Igoreve“. Kiti gi vėl mokslininkai, kaip Prof. M. Gruševskij ir akad. J. N. Ždanov, į veikalo poetiškus nuopelnus žiūri gana skeptiškai. Mes, prisimindami cituotąjį veikalo posmą, prisidėtume prie prof. Vladimirovo nuomonės, kuris tikino, kad šis veikalas poetiniu atžvilgiu yra visiškai nevykęs. Pagaliau N. J. Serebrianskij paskelbė nuomonę, kurią palaiko kai kurie dabartiniai mokslininkai, kad „Slovo o pogibeli“... yra ne kas kita, kaip įvadas į kitą veikalą, kuris rastame rankrašty tuojau po jo seka, — kad tai yra įvadas į Aleksandro Nevskio gyvenimo aprašymą. Padavimas apie Aleksandrą Nevskį jau išeina iš totoriškų siužetų kiklo.

4. „Povest' o žitiji i chrabrosti Aleksandra Nevskago“ — „Apsakymas apie Aleksandro Nevskio gyvenimą ir narsumą“ — pergyveno daugybę redakcijų. Apysakos pradžioje autorius nusiskundžia dideliu savo nuodėmingumu ir savo pro-

to storžieviškumu. Plačiai apsakinėja apie Aleksandro Nevskio tėvus ir jo nepaprastą išmintį, stačiai salamonišką, kurią jam Dievas davęs. Sužinojęs apie Aleksandro išmintį, Romos karalius („Rimskij Korol"), paskelbė jam karą, atėjo į Nevos krantus ir reikalauja iš Aleksandro paklusnumo. Aleksandras pasimeldžia ir nugali priešus: kovoj jam gelbėjo šventieji Borisas ir Glebas, ir dar kažin koks arkangelas. Apysaka baigiasi Aleksandro laidotuvių aprašymu Vladimire.

Ši apysaka primena Kijevo literatūrą. Ir jos herojus — ne tiek istoriškas Novgorodo ir didysis Vladimiro kniazius Aleksandras Nevskis (1220 — 63), garsusai švedų ir kalavijiečių ordeno nugalėtojas, kiek Kijevo gadynės tipiškas kniazius. Jis apysakoj pasižymi drąsa, miklumu, kaip Vladimiras Monomachas, kaip Mstislav Udaloj; apysakos Aleksandras — kariaujančios Rusijos atstovas, bet ne savo žemės šeimininkas, ne diplomatas, kokie buvo šiaurės kniaziai.

Tokiu būdu apysaka apie Aleksandrą Nevskį palaiko kijeviečių tradicijas ir nieko bendra neturi su pridėtuoju prie jos įvadu apie rusų žemės žuvimą.

Vadinas, anksčiau paminėtasai Serebrianskio teigimas neturi jokio pagrindo. „Slovo o pagibeli"... yra nuotrupa savaimingo veikalo, kilusio Rusijos šiaurėj, ir, matyti, gana silpno poetiniu atžvilgiu.

5. Padavimas apie Mamajų — „Skazanije o Mamajevom paboišče". Apysakoj pasakojama apie Maskvos didžiojo kniaziaus Dmitrijaus Ivanovičo (1350 — 89) kovą su totorių chanu Mamaju Kulikovo laukuose, prie Dono, 1380 m. Esą, Mamajus, velnio sugundytas, sumanė Rusijoj panaikinti šventąją pravoslaviją, ir pasiryžęs kariauti su rusais. Dmitrijus apie Mamajaus sumanymą nieko nežinojęs. Sužino apie tai Riazanės kniazius Olegas, kuris siūlosi Mamajui į talką, tik šis pastarasis Olego siūlomą pagalbą išdidžiai atmetąs. Sužino apie Mamajaus sumanymus ir Dmitrijus, kuris supranta Mamajaus atsiaubimą, kaip bausmę rusų žmonėms už nuodėmes. Dmitrijus tariasi su dvasininkais, kas daryti. Dvasininkai buvo patarę nuo Mamajaus atsipirkti auksu, ir tiktai po ilgų svyravimų nuspręsta vykti į karą. Dmitrijus ilgai meldžiasi, gauna iš dvasininkų palaiminimą ir išvyksta į karą. Kovos išvakarėse Dmitrijus tikrina kariuomenę, ir pamato iškeltoj vėliavoj Kris-

taus paveikslą, prieš kurį puolą ant kelių ir meldžias. Naktį Dmitrijus tikrina įvairius pamėnus, ir įsitikina, kad Dievas jam laimėjimą žada. Įvyksta atkakli kova, kurioje totoriai lieka nugalėti, bet ir rusų daug žuvo, ir pats Dmitrijus sužeistas. Dmitrijus dar kartą pasimeldęs aplanko išlikusius gyvus karius ir įsako laidoti žuvusius. Kituose apysakos nuorašuose dar vaizduojamas Dmitrijaus iškilmingas sugrįžimas į Maskvą.

Yra netiesioginių nurodymų, kad šią apysaką parašęs kažkoks Riazanės šventikas Sofonijus ar Sofronijus. Tai labai panašu į teisybę, nes visa apysaka yra persunkta religine nuotaika. Tenka pastebėti, kad ši religinė apysakos dalis literatūros atžvilgiu yra vertingiausia, nes čia prasiveržia nuoširdi dvasininko lirika, įterpianti į veikalą poetinių elementų. Šiaip gi visas veikalas nėra originalus: autorius pasiėmė pavyzdžiu „Slovo o polku Igoreve" ir jį pritaikė 1380 metų įvykiams aprašyti, ypač daug poetinių priemonių iš tenai paimta. Ir Dmitrijus, vykdamas į žygį, sėda į tokį pat balną, kaip ir Igoris; ir kiaginė Eudokija taip pat verkia, kaip ir Jaroslavna; ir Dmitrijaus kelionės į kovos lauką, ir pamėnų, ir pačios kovos aprašymas — ištisai primena „Slovo o polku Igoreve". Šis sekimas senu pavyzdžiu, ir vartojimas trafaretinių, retorinių priemonių, labai varžė autorių, aprėžė jo jausmų pasireiškimą, ir todėl visa apysaka pasidarė sausa ir schematiška.

Pagaliau, tenka paminėti dar vienas ypatingas apysakos bruožas, skiriantis ją nuo kijevinės literatūros. Apysakos herojus Dmitrij Ivanovič nepasižymi nei karingumu, nei drąsa, nei jokiais kitais kariškais privalumais. Užtat jis čia labai dievotas: kas žingsnis meldžiasi Viešpačiui ir gerbia popus. Ir nugalėjo jis pagoną neprietelių, šėtono tarną, ne dėl kariškų privalumų, ne todėl, kad reikėjo gelbėti rusų žemę, bet todėl, kad jis pravoslaviją gynė. Šis labiausia originalus apysakos bruožas vaizdžiai pabrėžia, kad dabar jau atėjo kiti laikai, kita ideologija.

6. Zadonščina. Šis nežinomo autoriaus veikalas, rašytas XIV amž. pabaigoj, yra neišmintingas plagiatas. Autorius, benaudodamas ir bedarkydamas „Slovo o polku Igoreve", nepasistengė net jo suprasti. „Zadonščina" yra pritaikyta tam pačiam veikalui, kaip ir Sofonijaus veikalas. „Zadon-

ščina“, kaip ir „Slovo o polku Igoreve“, susideda iš trijų dalių, kurių antrąją dalį vėl būtų galima padalyti į tris skyrius.

Pirma dalis — įžanga. Autorius, pamėgdžiodamas „Sl. o. p. Ig.“, nori „načati povedati po delom i po bylinom“ — pradėsiąs pasakoti pagal faktus ir tikrovę. Autorius, metęs keletą pompastiškų frazių apie Nojų, slavų ir busurmanų kilmę, sako: „paminėsime pirmųjų amžių laikus, išgarbinsim žyningą Bojaną, Kijevo garsųjį dainių. Nes tasai žyningas Bojanas, dėdamas savo auksinius pirštus ant gyvųjų stygų, giedojo rusų kniazių garbę“.

Antra dalis: a) Rusų kniazių žygio aprašymas: „Tai ne audra atnešė sakalus iš Zalesio žemės į polovcų laukus“ (autorius užmiršo, kad polovcų vietą užėmė totoriai, kad polovcų jau nebuvo). „Žirgai žvengia Maskvoje, būgnai muša Kolomnoje, trimitai trimituoja Serpuchove, skamba garbė visoje rusų žemėje, nuostabiai plazda vėliavos ties didžiuoju Donu“. Rusams buvusi nelaiminga kovos pradžia: „iš debesų iškilo kraujuoti pazarai, ir juose pleška mėlyni žaibai. Bus didis smurtas tarp Dono ir Dniepro“. Pirmas susidūrimas rusams nepavyko, — ir autorius aprašinėja rusų žemės liūdėjimą.

b) Aprašinėjama, kaip verkia rusų karių žmonos „u Moskvy grada na zaborale“, — Maskvos mieste ant tvoros!...

c) Pagaliau rusai kovą laimėjo. Rusų karių žmonos „vospleskoša tatarskim zlatom“ — „sušvytravo totorių auksu“. Po visą Rusiją nuaidėjo linksmybė ir smurtas — „buistvo“. Rusų garbė pasklido po platųjį pasaulį.

Trečia dalis — pabaiga: Vaizduojamas sužeisto Dmitrijaus džiaugsmas laimėjimu ir garbinamas jo žygis.

Kaip matyti iš pacituotųjų posmų, „Zadonščina“ yra aklas sekimas „Sl. o. p. Ig.“ Tokių plagiato pažymių būtų galima paminėti labai daug. Tenka tiktai dar pabrėžti, kad „Zadonščinos“ autorius ne tik nesuprato atskirų „Sl. o. p. Ig.“ vietų ir jas iškraipė, — jis nesuprato ir pagrindinės veikalo idėjos. Veikale „S. o p. Ig.“ centralinę vietą užima ne kniazius Igoris, bet visa rusų žemė, jos vienybė, — šis veikalo savumas paaiškina ir pateisina kūrinio kompoziciją. Tuo tarpu Dmitrij Donskoj — jau nebe rusų žemės atstovas, jis jau savo

žemės šeimininkas. „Zadonščinos“ autorius, įterpdamas naujo tipo kniazių į senas aplinkybes ir padarydamas jį veikalo centru, sudarkė visą kompoziciją.

6. LOKALINIAI PADAVIMAI

1. Bendras charakteris. Besiformuojant šiaurės Rusijoj įvairiems centrams, ima pasireikšti ir tųjų centrų literatūra, bent nominališkai su jais susijusi. Daugiausia tai yra legendų, padavimų, pasakų literatūra. Ji paprastai vaizduoja kokį nors knyginį siužetą tautosakiška forma. Pavyzdžiui, koks nors knyginis siužetas, ar tai apie kokį šventąjį, ar tai koks švento rašto ar apokrifų motyvas, patenka į tautosakos apyvartą. Tautosakoj jisai transformuojasi, įgauna naujų formalinių bei siužetinių savumų, ir vėl patenka į knygas: kas nors užrašo — ir turime „literatūros paminklą“. Šitokių veikalų susikūrimo laiką nustatyti labai sunku, — lengviau būtų nustatyti, ir tai ne visuomet pavyksta, kada tas ar kitas padavimas buvo užrašytas. Žemiau minimus kelis charakteringus padavimus priskiriame Sutemos gadynei ne todėl, kad būtų tikrai žinoma, jog jie tam laikotarpy susikūrė, bet daugiau todėl, kad vėliau nereikėtų daryti ekskursų į šalį, minint atskirų centrų literatūras. Šie padavimai yra paprastai pusiau religiniai — pusiau pasauliniai, pusiau krikščioniški — pusiau pagoniški. Jie pasižymi, apskritai imant, tais pačiais privalumais, kaip ir dauguma tautosakos kūrinių.

2. Smolensko padavimas apie Merkurijų. Šioje legendoje pasakojama, kaip chanas Batyjus laiko apgulęs Smolenską ir grasina jį sunaikinti. Dievo Motina siunčia savo tarną, gražuolį ritierių Merkurijų iš Romos Smolensko gelbėtų. Merkurijus, susiradęs žirgą, pradeda kovą su totoriais ir priverčia Batyjų bėgti. Tiktai kovoj totoriai nukirto Merkurijui galvą. Bet jis dėl to nenusimena: pasiima savo galvą iš kovos lauko ir grįžta į miestą, kur jį iškilmingai palaidoja.

Kaip matyti iš turinio, ši legenda yra pilna pasakiškų motyvų, su Smolensku ją riša tiktai vardas. Iš literatūrinių legendos šaltinių būtų galima nurodyti Byzantijos legendą apie Merkurijų Kesarietį, kuris, irgi vykdydamas Dievo Motinos va-

lią, atvyksta gelbėti miesto nuo Julijono Atskalūno. Rusų ir graikų legendose yra daug vienodų detalių. Tiktai Merkurijus rusų dirvoje yra gerokai surusėjęs.

3. **Muromo legenda apie kniazių Petrą — „Skazanije o Muromskom kniaze Petre“** — jungia pasakiškus motyvus su istoriškais pagrindais. Šioje legendoje pasakojama, kaip Muromo kniazius Petras nusmeigia Angį, kuris, apsimetęs kniaziaus Petro broliu Povilu, stengias suvilioti Povilo žmoną. Nusmeigto Angio kraujas ištiško ant Petro, ir šis todėl apaugo piktšašiais, ir nebegali pasigydyti. Neturtinga mergaitė Fevronija pasižada jį pagydyti, jei jis ją vesiąs. Petrą ji iš tikrųjų pagydo, bet bojarinai priešinas jų vestuvėms, ir jis jos nevedė. Tuomet jis apsirgo dar kartą, dar kartą Fevronija jį pagydo, ir jiedu susituokia. Tačiau bojarinai Fevronijos, valstiečio dukters, nenori priimti savo kniagine, ir kniazius su žmona priversti apleisti Muromą. Bet jiems išvykus išnyko Murome tvarka, ir jie buvo pakviesti atgal, kur ilgai ir laimingai viešpatavo, darydami visokius gerus dalykus. Senatvėj jiedu abu įstojo į monastyrį, ir abudu vieną dieną mirė — taip jiedu buvo Dievo prašę. Jie dar norėjo, kad juos drauge ir palaidotų, tik šis jų noras nebuvo įvykdytas. Bet antrą dieną po pakasynų jiedu jau atsidūrė bendrame grabe.

Šioje apysakoj vilioja dėmesį šviesus moters Fevronijos paveikslas. Čia pirmą kartą rusų literatūroj meilės elementas darosi svarbiu apysakos siužeto faktoriumi. Motyvai apie Angį, apie Petro ligą ir jo pasigydymą, žinoma, yra pasakų reikalas. Bet šie motyvai apysakoje yra sujungti su tikrovės daviniais, charakteringais Muromo miesto pažymiais: bojarinų kišimasis į kniaziaus reikalus, intrigos, kniaziaus santykiai su bojarinais, — vis tai rusų tikrovės daviniai. Apysaka, taip sujungusi pasakos ir tikrovės davinius, akcijos centre pastačiusi šviesią moters meilę, yra labai reikšmingas faktas rusų literatūros istorijoj.

4. **Rostovo legenda apie carevičą Petrą — „Skazanije o careviče Petre ordynskom“** — vėl bazuojas totoriais. Joje pasakojama, kaip totorių carevičas priėmė krikščionybę, apsikrikštijo Petru ir apsigyveno Rostove. Jis nusipirko žemės, ežerą, pasistatė namus, bet nepadarė pirkimo raštų. Todėl tat ilgainiui Rostovo piliečiai sumanė atimti žemę iš Petro įpėdinių.

Įvyksta teismas: totorių chano atstovas bylą išsprendžia Petro įpėdinių naudai.

Šis padavimas, išdėstytas labai paprasta kalba, be jokių tradicinių pagražinančių formulių, duoda daug realaus gyvenimo bruožų.

5. **Legenda apie miestą Kitežą.** Šioje legendoje taip pat sujungtas su rusų tikrovės daviniais „klajojantis motyvas" apie nugrimzdusius miestus. Esą, prakeiktas Batyjus su savo totoriais užpuolęs rusų žemę. Rusų kniazius, šv. Georgijus, pristatęs cerkvių Novgorode, Maskvoj, Rostove, Murome, nusprendžia gelbėti rusus nuo totorių ir užpuola Batyjų. Tačiau šv. Georgijus teturėjęs maža kariuomenės ir jam tekę bėgti iš kovos lauko. Pasislėpęs jis mieste, vadinamame Mažasis Kitežas. Ilgai jis čia gynėsi nuo Batyjaus, pagaliau naktį išbėgęs slėptis į Didįjį Kitežą. Batyjus, paėmęs M. Kitežą, kankina žmones, klausdamas kur yra miestas Didysis Kitežas. Griška Kuterma, nebeištverdamas kančiomis, išdavęs Batyjui paslaptį. Bet Viešpaties apveizda padariusi D. Kitežo miestą nematomu, ir Batyjus į jį kelio negalėjęs surasti. Tad tokiu būdu šv. Georgijus ir išsigelbėjęs.

Ši legenda, būdama labai vaizdi, buvo labai plačiai pasklidusi. Ypač ją mėgdavo sentikiai, Kitežo miestą laikydami tokia vieta, kur tikintieji gali pasislėpti nuo Antikristo. Legenda atsiliepė ir naujojoj rusų dailiojoj literatūroj, o garsusis rusų kompozitorius Rimskij - Korsakovas šiuo siužetu net operą sukūrė.

7. AGIOGRAFINĖ LITERATŪRA

1. **Bendra charakteristika.** Pabaigoj XIV-to ir pradžioj XV-to šimtm., tenka pastebėti šiaurės Rusijoj tam tikrą literatūrinį bruzdėjimą, itin pasireiškusį agiografinėj literatūroj, ėmusioj vartoti naujus metodus. Bruzdėjimas prasidėjo dėl dviejų priežasčių. Visų pirma, jau buvo jaučiamas Maskvos įsigalėjimas, kuriai buvo reikalinga sava literatūra. O antra, iš naujo prasidėjo santykiai su Pietų - Slavais ir Byzantija, iš kur plaukė į Rusiją nauja literatūrinė įtaka.

XIV- tam šimtmety Bulgarija pergyvena savo rūšies renesansiuką, misdama, žinoma, Byzantijos kultūriniu lobiu. Pietų slavuose prigyja byzantiškos kultūros savumai, itin gi formalizmas ir scholastika. Su tokiais byzantiškais pietų slavų mokslininkais ir ima santykiauti šiame laikotarpy rusai, Santykiavimo vietos buvo Konstantinopolis ir Afonas, kur spietėsi ne tik graikų, bet ir pietų slavų mokslininkai. Čia atsilankydavo ir rusų žmonės. XIV-to amžiaus pabaigoj Konstantinopoly susidarė net mažiukė rusų monachų kolonija, — monachų, kurie vertėsi knygų nurašinėjimu, kartais net vertimu. Iš šių kultūros židinių plaukė literatūrinė srovė į Rusiją. Ypač tąją įtaką Rusijoj išplėtė pietų slavų ateiviai: metropolitas Kiprijonas, bulgarų kilmės; Kiprijono giminaitis metropolitas Grigorijus Camblakas ir serbas Pachomijus Lagofetas. Iš jų tiktai Kiprijonas priklauso XIV-tam šitmečiui, kiti darbavos XV-tam šimtmety, Lagofetas rašė net antroj XV-to šimtmečio pusėj, ar net jo pabaigoj. Bet jie buvo tiesioginiai tęsėjai tosios literatūrinės mokyklos, kurią Rusijoj pagrindė metr. Kiprijonas; todėl mes kiek ir prasiskverbiame į priekį, minėdami šių rašytojų darbus sąryšy su Sutemos gadyne. Kaip sakyta, šie vyrai pradėjo Rusijoj naują stilių agiografijos srity. Jeigu senieji rusų agiografai stengėsi savo veikalus surišti su gyvenimu, tai šie naujieji bėga nuo gyvenimo kuo toliausia.

Jiems nesvarbu gyvenimo tikrovė, jie rūpinasi tiktai retorika, pompastika, tuščiomis retoriškomis formulėmis. Vietoj gyvenimiškų realių pagrindų jie duoda vadinamąsias bendrąsias vietas, gatavas formules, kurios pasidaro nuobodžios iki įkyrumo. Metropolitas Kiprijonas šiuo atžvilgiu dar kiek žmoniškesnis, bet kiti — į šią žemę net pažvelgti nesiteikia. Jie pasikelia į budistišką, anot Gerceno, retorikos abstrakciją, ir tiek jiems ten gera, jog jų žemėn nė su pyragu neprisiprašysi.

2. **Metropolitas Kiprijonas** († 1406 m.), kaip sakyta, buvo žmoniškiausias šių „budistų“ tarpe. Pradžioje jis buvo Kijevo metropolitas, kur jį buvo atgabendinęs iš Afono Lietuvos didysis kunigaikštis, norėdamas savo rusiškąsias žemes išvaduoti iš Maskvos įtakos ir tuo tikslu atgaivinęs Kijeve pravoslavų metropoliją. Vėliau Kiprijonas persikelia metropolitauti

į Maskvą, nors jam tenai ir sunku buvo įsitaisyti: Maskva ilgai dar į jį žiūrėjo su nepasitikėjimu, kaip į Vytauto Didžiojo agentą. Kiprijonas, būdamas Rusijoje ateivis, nepabijojo užimti aiškią poziciją kai kuriais tuomet Rusijoje labai opiais klausimais ir tuo būdu susilaukė žymios rusų dvasininkijos dalies neapykantos. Tuomet Rusijoj jau ėmė darytis gana opus monastyrių žemių klausimas. Monastyrių priviso labai daug. XIV-tam šimtmety monastyrių atsirado keturis kartus daugiau, negu jų buvo XIII-tam šimtmety. Į monastyrius ėjo ne tiktai tie, kurie troško monacho gyvenimo ir savo sielą išganyti, bet ėjo ir tie, kurie troško lengvos duonos, kurie norėjo išvengti tų laikų triukšmingo, nepastovaus gyvenimo nemalonumų. Šiuo pagrindu ir prasidėjo naujas reiškinys rusų monastyrių gyvenime. Koks nors atsiskyrėlis, asketiškai gyvenantis, įkuria kur nors monastyrį. Monastyris greit auga ir turtėja. Kol dar gyvas jo įkūrėjas, gyvenimas jame dar asketiškas. Bet įkūrėjui mirus, monastyris ima gyventi turtingų pasauliečių gyvenimu. Kitiems vėl atrodo, kad toks turtingas monastyrių gyvenimas yra neleistinas, kad jis neatitinka jų uždavinius. Šitokie protestantai ima neigti monastyriaus teisę turėti žemės plotus, o suinteresuoti monastyriai šią teisę visu atkaklumu gina. Prasideda atkaklus ginčas, kuris XV-to šimtmečio antroj pusėj virsta dideliu visuomenišku skandalu.

Metropolitas Kiprijonas savo raštuose skelbia, kad monachams nevalia net galvoti apie turtus ir šios žemės gėrybes. Esą, šventieji tėvai nedavė monachams teisės valdyti laukus ir sodžius. Esą, kaip galima kartą pasaulio išsižadėjusiam vėl save surišti jo reikalais, vėl kurdinti tai, ką pats sugriovei, ir tokiu būdu pasidaryti savo įžadų priešu? Šie Kiprijono įsitikinimai opiai atsiliepė XV-to šimtmečio raštuose.

Iš Kiprijono agiografinių raštų yra metropolito, mūsų jau minėto pamokslininko, šv. Petro gyvenimo aprašymas. Šis Kiprijono veikalas nėra originalus. Kiprijonas pasinaudojo Rostovo vyskupo Prochoro († 1328) darbu, kuris aprašinėjo to paties šventojo gyvenimą. Kiprijonas Prochoro veikalą papildė kaikuriais faktinais daviniais ir suteikė jam visiškai naują formą. Kiprijonui šventojo gyvenimas ir jo žygiai atrodo nesvarbūs, — jis rūpinas šventąjį išgarbinti. Jam rūpi, kad gyvenimo aprašymas savo forma, savo stiliumi darytų

skaitytojui įspūdžio. Čia pirmą kartą rusų agiografijoj pasirodo pompastiškas stilius. Veikalo pradžioje Kiprijonas davė pompastišką įžangą, pabaigoj — dar pompastiškesnį šventojo išgarbinimą, o patsai šventojo gyvenimo aprašymas — išdabintas ir išgražintas, kaip sakoma, „išlaižytas", praskiestas visokiais samprotavimais, kartais visai beprasmiškais, užtat ir nereikalingais, ekskursais į šalį.

Tačiau, reikia pažymėti, kad Kiprijonas vis tiktai kartais pompastiką vartoja su saiku. Todėl kartais pasitaiko jo veikale ir gražios, nuoširdžios įtikinamos lirikos posmai. Šiaip, jo veikalas yra naujo stiliaus pradžia.

3. **Epifanij Premudryj** (miręs 1418—1421). Apie Epifanijaus gyvenimą maža težinoma. Žinoma tiktai, kad jis, jaunas būdamas, buvo monachas viename Rostovo monastyry, o į senatvę persikėlė į Troicko-Sergijevską monastyrį, kur gyveno drauge su šio monastyrio įkūrėju Sergijum († 1391 m.). Už savo veikalų „mandrumą" monachas Epifanijus ilgainiui buvo pavadintas „išmintinguoju" — „premudrym". Jis paliko du agiografiniu kūriniu.

1) Žitije Stefana Permskago. Švento Stepono Permskio (permskiečio) gyvenimo aprašyme elgias jis Kiprijono pavyzdžiu. Pradžioje eina įžanga, kurioje autorius stebisi šventojo kilnumu ir atsiprašinėja dėl savo storžieviškumo bei nemokslingumo. Plačiai papasakojęs apie šventojo gyvenimą, pabaigoj Epifanijus prideda šventajam išgarbinti įvairias raudas. Verkia dėl šventojo — ir Permės žmonės, ir Permės žemė, ir pats rašytojas. Epifanijui, kaip ir Kiprijonui, ne tiek svarbu faktai, gyvenimiškoji teisybė, kiek jam rūpi šventojo tasai garbinimas. Pompastikos atžvilgiu Epifanijus toli pralenkia Kiprijoną, pasiekęs kraštutinumo šioje srity. Nenuostabu, kad jo veikalas net jo amžininkams sunkiai buvo suprantamas. Visai teisingai jis pats pavadino savo veikalą „pletenije sloves" — žodžių painiava. Bešlovindamas savo herojų, jis krauna pagrečiui 20, 25 gražinančius epitetus. Pavyzdžiui, jis šaukia patetiškai į savo herojų: „Kaip dar tave bepavadinsiu? Paklydusių vadu, žuvusių gelbėtoju, sugundytų mokytoju, protu apakusių vadovu, išniekintų valytoju, išlaidųjų globėjų, karių sargu, nuliūdusių ramintoju, alkanų maitintoju, reikalaujantiems davėju, neišmanėlių kelro-

džiu, nuskriaustųjų padėjėju, karštu maldininku, ištikimu rūpintoju, pagonų išganytoju, velnio prakeikėju, Dievo tarnu, išminties dabotoju, filosofijos mėgėju, skaistybės vykdytoju, teisybės darytoju, knygoms sakytoju, Permės rašto išradėju?" Autorius, besigirdamas savo žinojimu, savo nuomonėms patvirtinti duoda ištrauką iš 5, iš 8 tekstų. Kartais gi, pasiduodamas patosui, ima net eilėmis tekstą posmuoti. Tai buvo neišpasakytai plepus monachas. Jo retoriška pompastika galėtų pasididžiuoti net gudriausias Byzantijos scholastas.

a) Žitije sv. Sergija Radonežskago. Ir švento Sergijaus gyvenimo aprašymas pasižymi ta pačia Epifanijaus pompastika.

Šv. Sergijus, Troicko-Sergijevsko monastyrio įkūrėjas, kadaise Rusijoj buvo labai populiarus vyras, su kuriuo skaitėsi net didysis kniazius, Dmitrijus Ivanovičius. Epifanijus Sergijų gerai pažinojo, apie jo gyvenimą turėjo daugiau davinių, todėl ir į jo gyvenimo aprašymą įdėjo daugiausia faktinės medžiagos. Be to dar, šiame Epifanijaus veikale matyti aiškus nepasitenkinimas monachų turtinguoju gyvenimu. Pagaliau, čia pasireiškia ir opozicija Maskvos kniazių centralinei politikai, slėgusiai provincijas. Stiliaus atžvilgiu šis Epifanijaus veikalas yra panašus į pirmąjį.

4. **Pachomij Lagofet** (miręs apie 1486 m.). Tai buvo mokytas serbas, atvykęs į Rusiją. Kada ir į kokią vietą jisai atvyko, tiksliai nėra žinoma. Rusijoj pagarsėjęs savo mokslingumu, ilgesniam laikui apsistoja Maskvoje. Jo literatūros darbai labai įvairūs, tačiau didžiausios reikšmės, nekartą neigiamos, turėjo jo agiografiniai raštai. Jo agiografiniai veikalai yra dalomi paprastai į dvi kategoriji: a) veikalai, parašyti pasiremiant ankstybesniais analoginiais kitų darbais; pav., šv. šv. Sergijaus, metropolito Aleksijo, Varlaamo ir kt. gyvenimo aprašymai; b) jo paties sukomponuoti iš savarankiškai surinktos medžiagos; pavyzdž., apie igumeną Nikoną, vyskupą Eufimijų, Savvą Viširskietį.

Jo svetimųjų veikalų perdirbinėjimas pasireiškė tuo, kad jis jų turinį visiškai paskandino ritorikos formulėse. Gražino juos, gražino — kad net turinio nebeliko. Kaip sakoma, namai pagražinimuose ištirpo. Iš tikrųjų, jam turinys visiškai nerūpi; jis rūpinas tiktai išpūsta forma. Begirdamas savo

herojus, jis aiškiai falsifikuoja istorijos faktus, vietoj tikrovės davinių duoda banališkai pompastiškas formules. Ir kas dar nesimpatiška jo darbuotėje, tai pataikavimas, „prisilaižymas" šio pasaulio galingiesiems. Nė viename savo veikale jis nepalietė opesnės gyvenimo temos, niekur neatsiliepė į gyvus rusų reikalus. Tačiau jis puikiai mokėjo prisitaikyti ir pataikauti, užtat buvo plačiai garbinamas ir mylimas. Jis buvo mylimas svečias ir Maskvoj, ir Novgorode; visur jį pasitikdavo ir išleisdavo apdovanoję auksu, sidabru, sabalių kailiais, užversdavo jį „literatūriniais užsakymais". O dėl jo raštų V. Jablonskis, juos specialiai studijavęs, savo veikale „Pachomij Serb" (Peterb., 1908) teisingai pastebi, kad jie palieka labai sunkaus įspūdžio. Esą, vietoj nuoširdaus jausmo, gyvos kūrybos jis visur pakiša šablonišką formulę. Esą, vaizdai ir figūros, paprastai neišplaukiančios iš turinio, nei minties tekėjimo, nei jausmo estetikos nepašauktos, yra įvedamos į pasakojimą arba priklijuojamos prie jo, todėl, kad jie gausiai painiojos autoriaus atminty, iščiulpti iš kitų raštų. Jo reikšmę apibūdina ir prof. Kliučevskis:—„Jis niekur nepareiškė žymesnio literatūros talento; bet jis tampriai nustatė nuolatines vienalypes priemones šventųjų gyvenimams aprašyti ir cerkvei išgarbinti; jis davė rusų agiografijai daug pavyzdžių to lygaus, kiek šaltoko ir monotoniško stiliaus, kurį taip lengva sekti esant ir nedaug knygų teskaičius".

Iš tikrųjų, šis ateivis monachas - pataikūnas, ir rašytojas - verteiva užkrėtė rusų agiografiją pompastikos šlykštumu ir tuščiu formalizmu, iš kurio ji ilgai nebegalėjo išsivaduoti.

8. TOTORIŲ REIKŠMĖ RUSŲ TAUTAI

1. Teorijos. Dėl totorių reikšmės rusų tautai, rusų kultūrai ir literatūrai pačių rusų mokslininkų nuomonės išsiskiria. Vieni mano, kad toji įtaka nebuvusi labai reikšminga. Akad. Pypinas ir prof. Archangelskis tikina, kad totorių įtaka labai skaudžiai atsiliepusi. Tai buvę pusiau laukiniai barbarai, 200 metų slėgę Rusiją, todėl, esą, ir netenka stebėtis, kad šiam laikotarpy konstatuojamas žymus rusų kultūrinio gyvenimo regresas. Prof. Speranskis gi tikina,

kad tokio didelio regreso nebuvę. Esą, rusai XIII—XIV šimtm. tęsia Kijevo gadynės literatūros tradicijas, ir totorių reikšmės nesą ko labai akcentuoti. Totorių užėjimas—tai buvęs vienas aktas rusų dramoje—kovoje su stepais. Bet rusų gyvenimo esmės totoriai negalėję nei pakreipti, nei sunaikinti. Jie slėgę Rusiją tiktai ekonomiškai, ir tai pietiečius daugiau, negu šiauriečius. Totoriai, esą, buvę nekultūringi ir todėl jie negalėję įsiveržti į rusų gyvenimą; jie, esą, palikę rusams vidaus gyvenimo laisvę, — prisivogę, prisiplėšę Rusijoj, jie, esą, pasitraukdavę į stepas. Nauji rusų kultūros centrai, esą, toliau rutulioję senąsias kultūros tradicijas.

Rašytojas K a r a m z i n a s gi tikino, kad totoriai iš esmės pakreipę rusų gyvenimo būdą. Istorikas S o l o v j o v a s vėl buvo įsitikinęs, kad apie totorių didesnę rusams įtaką ir kalbos negalį būti, ji pasireiškusi tik mažose gyvenimo smulkmenose. O istorikas K o s t o m a r o v a s skelbė, kad rusų valstybės forma — s a m o d e r ž a v i j e — esanti paveldėta iš totorių ir pasilikusi totoriško tipo. Rusai totorių chaną vadino c a r u, net c e z a r i u; tiktai kai chanas susilpnėjęs, ir rusai sustiprėję, jie jį pradėję kolioti — „ni car, ni ot carskogo roda" — nei caras, nei carų giminės. Kiti vėl mokslininkai priešinos tokiems Kostomarovo samprotavimams.

Totorių įtakos rusams klausimas yra labai svarbus tolimesnei rusų literatūrai ir kultūrai suprasti, todėl tenka ties juo kiek plačiau apsistoti.

2. Tikrovės daviniai. Kostomarovas neklydo, tvirtindamas, kad rusų „samoderžavijos" forma buvo paveldėta iš totorių. Maskvos caras išrutuliojo savo galią būdamas totorių chano įtakoj; tiktai vėliau buvo sukurta legenda, kuri dėstė teoriją apie carizmo dieviškąją kilmę.

Maskvos valdovams „žemes rankioti" nebuvo sunku, nes žmonės tuomet valios maža turėjo. Piliečiai buvo vadinami— „liudiški, cholopja, siroty", kurie turi valdžios klausyti. Juo labiau, kad ir dvasininkija paklusnumą piliečiams kalte kalė. Pagaliau Maskvos kniaziai, išmokę iš totorių taip žiūrėti į savo piliečius — Kijevo gadynės kniaziai į piliečius taip nežiūrėjo! — išmoko iš jų nesivaržyti priemonėmis begrobiant svetimas žemes.

Metraščiai nuolat skelbia, kaip tiksliai pažymi prof. Kliučevskis, kad rusų kniaziai važinėję pas chaną — „na poklon pojechali v tatary“ — nusižeminti. Jeigu seniau rusų kniaziai važinėjo ir į polovcus, tai su jais santykiavo, kaip lygūs su lygiais. Dabar važiuoja, kaip mažesni, nusižeminę, ir nevisuomet tas „pasikloniojimas“ jiems laimingai pasibaigdavo. Nekartą chanas juos išniekindavo, išlupdavo. Metraštis fiksuoja didelį kniazių džiaugsmą, kai chanas pareikšdavo jiems malonę. Esą chanas „počtil velikoju čestju“ — pagerbė didele garbe, pasakęs: „Jaroslavai, tu būk vyresnysis kniazius rusų tautoje“. Arba net metraštis nuolat mini: „razsudil kniazej“, „otpustil“ — išsprendė kniazių bylą, atleido. Černigovo kniazių Mykolą už nenusilenkimą chano stabams sudegino. Galičo kniazius Daniilas labai liūdėjo, besirengdamas važiuoti pas chaną, ir jo artimieji jam pataria: „tavo brolis Jaroslavas kloniojos kelmui, ir tu gausi pasiklonioti“. Pas chaną kniaziai turį „kloniotis“ ir chanienei ir visokiems daiktams, kai chanas įsako. Ir rusai dar turi tenai gerti nekenčiamą nuodėmingą kumysą! Metraštis apie Daniilą Romanovičą pastebi, kad kadaise šis kniazius buvo toks garbingas, o dabar prieš chaną atsiklaupęs vadina save vergu (cholop), o chanas reikalauja iš jo duoklės; esą, chanas jį išlaikęs pas save 25 dienas, ir kaip didelę malonę jam davęs... jo paties žemę! Totoriai, eidami kur į karą, įsakydavę rusų kniaziams ateiti į talką, ir šie, iš baimės drebėdami, ėję. Ir liūdi metratšininkas: „i biaše videt delo stydno i veliji strašno, i chleb v usta ne idiašet ot stracha“ — ir buvo gėda žiūrėti į reikalą, ir labai baisu, ir duona į burną iš baimės nelindusi. Kniaziai, sugrįžę iš chano namo, ima taikyti chano metodus santykiuose su savo piliečiais. Iš čia ir prasidėjo aukščiau minėtieji nauji kniaziaus santykiai su piliečiais.

Reikia dar atsiminti, kaip siūlo tas pats prof. Kliučevskis, kad rusai plačiai palaikė su totoriais ir taikos santykius. Praslinkus 20 metų nuo Kijevo sugriovimo totorių centre buvo įkurta Sarajaus vyskupystė ir Sarajuj pastatyta cerkvė — totoriuose gyvenantiems rusams: totoriai religijos reikaluose buvo pakantūs, ir šiuo atžvilgiu savo kultūringumu pralenkė rusus, pasižymėjusius religiniu nepakantumu. Totoriai dažnai priima krikščionybę, atsiranda Rusijoj ištisos totorių koloni-

jos ir jie čia taikiai sugyvena su rusais. Rusų kniaziai pačioje ordoje veda totoraites, ir pačioje Maskvoje atsiranda totoriškos ar bent sutotorėjusios bojarinų bei bajorų šeimos. Ir dabar dar tebesančios garsios rusų didžiūnų šeimos, kaip, pavyzdžiui, Čeremisovai, Kalmykovai ir t. t., yra totorių ainiai. Kovose su totoriais rusų bojarinai buvo žymia dalimi išmušti. Kniaziai, pristigę bojarinų, įvairiems reikalams dažnai atsikviečia totorių bajorus, kurie Rusijoje sudaro privilegijuotą gyventojų sluoksnį. Apsigyvendami rusų tarpe, totoriai atsineša ir savo papročius, kuriais užkrečia ir rusus. Kiek rusai persiėmė totoriškais papročiais, vėl liudija metraštininkas, aprašydamas neįvykusią kovą tarp Jono III ir chano Achmato. Esą, abi kariuomeni pastovėjusi viena prieš kitą ir pabijojusi pradėti kovą. O tuo tarpu Jono III žmona buvusi pabėgus į Beloozerą; neįvykus karui, ji grįžo į Maskvą. Čia metraštininkas ir sako: „kuriais kraštais ji praėjo, ten pasidarė blogiau, negu nuo totorių, — nuo bojarinų tarnų, nuo krikščioniškų kraugerių, — atlygink jiems Viešpatie sulig jų darbais!“ Šitokio rusų elgesio iš Kijevo gadynės joks dokumentas nefiksuoja.

3. Nauji kultūriniai požymiai. 1) *Rasėje.* Anksčiau jau minėjome, kad velikorosų padermė susidarė slavų elementams susiliejus su suomių-ungarų giminėmis. Dabar šis sintezis prasiskiedė dar ir totorių kraujumi. Į bajorų, dvariškių, valstiečių tarpą įsiliejo totorių masė su savo charakteringais savumais, ir tai negalėjo neduoti velikorosų padermei naujų požymių.

2) *Kalboje.* Rusų kalboje atsiranda daugybė totoriškų žodžių, dar ir iki šiandie išsilikusių, pavyzdž., lošad' — arklys (pakeitęs apyvartoj senesnį slavų žodį kon'), očag — židinys, choziain — šeimininkas, den'gi — pinigai, bumaga — popieris, karandaš — pieštukas, ambar — svirnas, čerdak — pastogė, kaftan, sarafan, chalat — (drabužiai), baraban — būgnas, ir tt.

3) *Būde.* Kaip chanas elgėsi su kniaziais, liepdamas jiems, pavyzdžiui, pasirašinėti Ivaško vietoj Ivan, taip kniazius elgias ir su savo pavaldiniais. Charakteringas tam pavyzdys — Jonas IV, Rūstusis. Iš čia ir išauga žmonių sąmonės forma: jei vergas — tai vergas iki kaulo smegenų,

jei valdovas — tai vėl valdovas iki pasiučiausio despotizmo. Jonas IV su savo despotizmu ir imperializmu — grynai orientališka prigimtis. Akylesnis įsižiūrėjimas į rusų carizmo istoriją ir bolševistinę revoliuciją mums parodytų, kad daugelį šių savaimingų reiškinių savumų būtų galima paaiškinti paveldėtais iš totorių orientališko būdo bruožais.

4) *Moralėj.* Totorių įtakoj įsivyrauja kyšininkavimas, melagystė, apgavimas. Rusų gyvenimas tuojau po totorių gadynės primena tuos vaizdus, kuriuos taip puikiai piešia grafas Gobineau iš persų gyvenimo: orientalai, ypač kultūroj nepažangūs, melo ir kyšininkavimo srity yra stačiai klasikai. Šiais savumais totoriai užkretė ir rusus, kurie per ilgus šimtmečius su šiais savumais kovoja ir nieko jiems negali padaryti. Nuo totorių gadynės prasideda moralė, formuluojamoji liaudies patarlėmis „ne obmaneš' — ne prodaš'“, — „neapgausi — neparduosi“, arba „krasno pole rožju, a reč' — ložju“, — „gražus laukas rugiais, o kalba — melu“. Kijevo Rusijoj šių reiškinių niekas nefiksuoja.

5) *Visuomeniniuos santykiuos.* Totorių įtakoj įsivyravęs despotizmas naikina visuomenės santvarkoj visas demokratines pradžiodalas. Piliečiai negali drįsti pareikšti savarankiškos minties — jiems toji teisė atimta. Novgorodo ir Pskovo demokratija žiauriai sutrempta, laisvieji seimai — „veče“ — išvaikyti, laisvės varpai į armotas perliedinti! Už tat visuomenės santykiuose įsivyrauja „miestničestvo“. Pavyzdžiui, aukštesnės kilmės bojarinas ar bajoras prie stalo nesės, nors jam galvą kirsk, toliau nuo kniaziaus, negu žemesnės kilmės bojarinas. Žmones imama vertinti ir garbinti ne pagal jų nuopelnus ir gabumus, bet pagal jų kilmę. Šis bruožas, tiesa, nėra specifinis rusų ar totorių bruožas, bet rusuose jis įgavo labai neišmintingų formų, sukurdamas tam tikrą psichologinį reiškinį, paprastai vadinamą „čvanstvo“, — kvailas pasididžiavimas.

Pagarsėję rusų papročiai „pulti ant žemės veidu“ prieš didžiūną, pulti kniūpsčiu, atiduodant garbę pravažiuojančiam kniaziui ar aukštam dvasininkui, — vis tai totorių kilmės piktas rpapratimas.

6) *Cerkvės organizacijoj.* Totoriai, engdami pasauliečius, cerkvės organizaciją net protegavo. Pavyzdžiui,

neimdavo iš cerkvių ir monastyrių mokesčių ir teikdavo šiaip jiems privilegijų. Šitokia totorių politika leido išaugti Rusijoj neregėtam klerikalizmui, kuris sunkiai prislėgė rusų kultūrą, sulaikydamas jos vystymąsi keliems amžiams.

Čia pažymėti tiktai svarbiausi totorių įtakos bruožai. Bet ir jie mums leidžia sakyti, kad besikuriančioj, bekįlančioj Maskvoj maža beliko senojo Kijevo tradicijų. Tai ir yra labai svarbi premisa Maskvos kultūrai ir literatūrai suprasti.

4. **Poeto liudijimas.** Žinomas rusų poetas grafas Aleksej Konstantinovič Tolstoj kai kuriuose savo eilėraščiuose poetiškai apibūdina skirtumą tarp Kijevo Rusijos ir Maksvijos kultūros. Eilėrašty „Zmej Tugarin", parašytame tautosakos bylinų motyvais, jis paliečia minėtąją temą. Čia vaizduojama, kaip Kijevo kniazius Vladimiras, tautosakos bylinų centralinis asmuo, senojoj Kijevo Rusijoj puotauja su savo bogatyriais. Puotoje atsiranda dainius, kuris Vladimirui ir jo bogatyriams pranašauja, kaip atrodys Rusija po totorių užplūdimo. Kijeviečiai net įsivaizduoti negali, kad taip galėtų atsitikti. Pati dainiaus išvaizda jiems pasibaisėtina; tuo tarpu Tolstoj duoda fiziologišką dainiaus aprašymą, — piešia dainiaus totoriškus bruožus:

Glaza slovno ščeli, rastianutyj rot,
Lico na lico ne pochože,
Į vydalis' skuly uglami vperiod,
Į achnul ot užasa russkij narod:
— Ai, roža, ai, strašnaja roža!

Tai reiškia: akys tarytum plyšiai, veidas į veidą nepanašus, žandai kampais išsikišę priekin, ir suvaitojo iš siaubo rusų tauta: ai, snukis, ai, baisus snukis.

Nemažiau gąsdina kijeviečius ir būsimas Rusijos likimas, — žodis žodin pateisinęs dainiaus pranašavimą. Pavyzdžiui, garbindamas Vladimirą, dainius pareiškia:

No rod tvoj ne večno sud'boju chranim,
Nastanet tiažioloje vremia,
Obnimut tvoj Kijev i plamia, i dym,
I vnuki tvoji budut vnukam moim
Deržat' zoločionoje stremia! —

— Bet tavo giminę ne amžinai likimas saugos, ateis sunkūs laikai, tavo Kijevą apims ugnis ir dūmai, ir tavo anūkai mano anūkams laikys paauksuotą balno kilpą.

Būsimąją Rusijos tvarką dainius vaizduoja:

No dni, pogodite, inyje pridut,
I čest', gosudari, zamenit vam knut,
A veče — kaganskaja volia!

— Bet dienos, palaukite, ateis kitos, ir garbę, jums, ponai, atstos bizūnas, o viečę — kagano valia!

Ir toliau eina ateities vaizdas:

I vremia pridiot:
Ustupit naš chan chirstianam,
I snova podymetsia russkij narod,
I zemliu jedinyj iz vas soberiot,
No sam že nad nej stanet chanom.
I v tereme budet sidet' on svojom,
Podoben kumiru sred' chrama,
I budet vam spiny on bit' batožjom,
A vy jemu stukat' da stukat' čelom —
Oi, srama, oi gor'kago srama!

— Ir ateis laikas, nusileis chanas krikščionims, ir vėl pakils rusų tauta, ir žemę vienas iš jūsų surinks, bet jis patsai taps jums chanas. Ir sėdės jisai savo rūmuose, panašus į kumirą bažnyčios vidury, ir plaks jis jums nugaras botagais, o jūs prieš jį lenksitės ir lenksitės kakta iki žemės, — oi, gėda, oi, gėda gaili!

Šitoksai būsimas Rusijos valdovo vaizdas, pasitikrinęs tikrovėje, kijevietiuose sukėlė didžiausio pasipiktinimo, kaip netikėtinas košmaras.

Kitame eilėrašty-bylinoj „Potok-Bogatyr" Tolstoj piešia Maskvijos Rusiją dar ryškesniais bruožais. Čia vaizduojama, kaip bylinų herojus bogatyris Potok Kijeve bešokdamas, besilinksmindamas tiek pavargo, jog pramiegojo penketą amžių ir pabudęs Maskvijos Rusijoj, nieko negali suprasti. Esą:

Probudilsia Potok na na Moskve, na reke,
Pred soboj vidit terem dubovyj
Pod uzornym oknom, v zakutnom cvetnike,
Raspuskajetsia rozan machrovyj.
Poliubilsia Potoku krasivyj cvetok,
I poniuchat' ego norovitsia Potok,
Kak v okne pokazalas' carevna,
Na Potoka nakinulas' gnevno:

Šeromyžnik, bolvan, neučonyj cholop!
Čtob tebia v turij rog iskrivilo!
Porosionok, telionok, svinja, efiop,
Čortov syn, neumytoje rylo!
Kaby tol'ko ne etot mne devičij styd,
Čto inogo slovca mne skazat' ne velit,
Ja tebia, proščelygu, nachala,
I ne tak by ješčio obrugala!

Ispugalsia Potok; ne na šutku struchnul:
— Poskorej unesti by mne nogi!
Vdrug gremiat tulumbasy, idiot karaul,
Gonit palkami vstrečnych s dorogi;
Jedet car' na kone, v zipune iz parči,
A krugom s toporami idut palači!
Jego milost' sbirajutsia tešit':
Tam kogo - to rubit', ili vešat'.

I vo gneve za meč uchvatilsia Potok:
— Čto za chan na Rusi svojevolit?
No vdrug slyšit slova: — To zemnoj jedet bog!
To otec naš kaznit' nas izvolit!*)

---

*) Pabudo Potokas prie Maskvos upės, prieš save mato ąžuolinius rūmus; po puošniu langu uždarame daržely, pražydę puikūs radastai; patiko Potokui graži gėlė, Potokas rengias ją pauostyti, bet lange pasirodė carevna ir ėmė Potoką rūsčiai plūsti:

Palaidūne, kvaily, nemokytas verge! Kad jaučio ragu susiriestum! Paršas, veršis, kiaulė, efiopas, velnio sūnus, nepraustas snukis! Jei tik ne toji mano moteriška gėda, kuri draudžia man pasakyti kitokį žodelį, aš tave, padraiką, akiplėšą, dar ir ne taip iškoliočiau. Išsigando Potokas; ne juokais būkštelėjo: — Tik greičiau iš čia kojas išnešti! Staiga skamba tulumbosai, eina sargybos, lazdomis vaiko praeivius iš kelio.

Joja raitas caras, parčos drabužiai, o aplink su kirviais eina budeliai! Rengias palinksminti jo malonybę: kažką ten kapoti ar karti.

I na ulice, skol'ko tam bylo tolpy:
Vojevody, bojare, monachi, popy,
Mužiki, stariki i staruchi —
Vse pred nim povalilis' na briuchi.

Udivliajetsia pritče Potok molodoj:
— Jesli kniaz' on, il' car' naposledok,
Čtož metut oni zemliu pred nim borodoj?
My čestili kniazej, no ne etak!
Da i polno, už vpravdu li ja na Rusi?
Ot zemnogo nas boga, Gospod', upasi!
Nam pisanijem veleno strogo
Priznavat' liš' nebesnago Boga!

I pytajet u vstrečnago on molodca:
— Gde zdes', diadia, sbirajetsia veče?
No na tom ot ispugu ne vidno lica:
— Čur menia, govorit, čeloveče.
I pustilsia bežat' ot Potoka begom,
U togo ž golova zachodila krugom,
On na zemliu, kak snop, upadajet,
Let na trista ješčio zasypajet...

Ir rūstybėj griebės už kardo Potokas — koks čia chanas Rusijoj sauvaliauja? Bet staiga išgirsta jis žodžius: tai joja žemiškas dievas! Tai mūsų tėvas teikias mus kardinti! Ir gatvėj, kiek joje minios buvo: vojevodos, bojarinai, monachai, popai, praščiokai, seniai ir senelės — visi prieš jį suvirto ant pilvų.

Stebisi pritča (sakmė) jaunasai Potokas; jeigu kniazius jisai, ar net pagaliau caras, tai kam gi jie žemę prieš jį šluoja barzdomis? Mes garbinom kniazius, bet ne šitaip!

Ir iš tikrųjų, ar tikrai aš esu Rusijoje? Išgelbėk mus, Viešpatie, nuo žemiško dievo! Švento Rašto mums rūsčiai įsakyta pripažinti tiktai dangiškąjį Dievą.

Ir klausia jis pasipainiojusį vyrą: — Kur čia, dėde, renkasi viečė? Bet šis iš išgąsčio pasikeitė veidu: — Atstok nuo manęs, — sako, — žmogau!

Ir bėgte nuo Potoko bėgo; o šiam apsisukė galva, ir jis, kaip pėdas, griuvo žemėn, ir užmigo dar trejetui amžių.

V. „PROTŲ SVIRDUKULIAVIMAS“ — „ŠATANIJE UMOV“

1. MASKVOS PAKILIMAS

1. Persilaužimo šimtmetis. XV-tas šitmetis rytų slavų gyvenime yra tikras persilaužimo šimtmetis. Šiam laikotarpy išsisemia Kijevo gadynės kultūros palaikai, tolimu žiburėliu bešvietę Sutemos gadynės ūkanose. Kijevo gadynės kultūra jau atgyveno savo amžių, — bent šiaurinės Rusijos teritorijoje. Pasikeičia žmonių charakteris, pasikeičia dvasios interesų sritis, pasikeičia kultūros pasireiškimo forma.

XV-tas šimtmetis—tai Maskvos politinio įsigalėjimo laikotarpis. Maskva likviduoja reikalus su totoriais, paveldėdama anksčiau minėtuosius totorių įtakos savumus. Maskvos kniazius išplečia savo valdžią į kaimynines rytų slavų valstybėles, sugriaudamas jų nepriklausomybės pažymius, sustiprindamas savo politinę galią. Šiam laikotarpy iškįla naujos, seniau nežinomos, problemos, pavyzdžiui, monastyrių žemės ir turtai, kurių sprendimas padalo rusų visuomenę į du tarpusavy atkakliai kovojančiu lageriu. Pagaliau, šiam šimtmety ypatingu aktingumu patvinsta erezijos, sujaudinusios ir sudrumsčiusios rusų gyvenimą, pašaukusios iki šiol dar neregėto Rusijoj atkaklumo polemiką, davusios progos pasireikšti naujos maskviškės kultūros pažymiams. Šiam šimtmety dailiosios literatūros kūryba visiškai sustoja, vietoj jos išauga fanatiška poleminė literatūra, vaizduojanti tas premisas, kuriomis ėmė formuotis maskviškė kultūra. Kadangi šie pagrindai nekartą buvo lemiantys faktoriai ir tolimesniam rusų kultūros bei literatūros gyvenimui, todėl tenka paminėti ir aplinkybės, pašaukusios šiuos reiškinius, kuriuos dar XV-to amžiaus darbininkai pavadino „šatanije umov“ — „protų svirdukuliavimu“.

2. Maskvos kaimynai. Kaimynų atžvilgiu Maskvos būklė nebuvo palanki platesniam kultūros darbui ir raiškesniam literatūriniam gyvenimui. Maskvos valstybės rytuose ir šiaurėj gyveno suomių - ungarų maža kultūringos giminės: asimiliacija su jomis negalėjo tapti kultūriniu faktoriumi. Pietuose tebesibastė įvairios klajoklių padermės, su kuriomis bendravimas davė, kultūriškumo atžvilgiu, greičiau neigiamų negu teigiamų vaisių. Vakaruose buvo galinga Lietuvos valstybė, kurios neapkęsti Maskva turėjo daug pagrindo. Pradžioj Maskva Lietuvos neapkentė už jos pagonybę, paskum — už katalikybę. Dar labiau Maskva jos neapkentė dėl politinių priežasčių: Lietuva buvo amžinas Maskvos konkurentas dėl Kijevo ir kitų rusų gyvenamųjų žemių. Smulkūs rusų kniaziai svyruodavo, su kuo jiems eiti: su Lietuva ar Maskva, ir dažnai pasirinkdavo Lietuvą. Lietuva į šias varžytynes su Maskva ėjo kultūringesniu keliu. Tuo tarpu kai Maskva, rankiodama žemes, naudojosi prievartos ir despotizmo metodais, niveliuodama atskirų žemių vietos savumus, Lietuva rankiojo rusų žemes ne tiek prievartos keliu, kiek pasiremdama savo autoritetu, duodama prie jos prisiglaudusioms žemėms daugiau laisvės, palikdama joms plačią savivaldybę. Suprantama, kad, esant šitokiems Maskvos ir Lietuvos santykiams, Maskva negalėjo palaikyti platesnio kultūrinio santykiavimo su savo neapkenčiamu konkurentu.

Šiaurės vakaruose nuo Maskvos buvo plačiai nusitęsusi Novgorodo valstybė, — Gospodin Velikij Novgorod, — kaip tuomet sakydavo. Ir Novgorodo Maskva nekentė ne mažiau, kaip ir Lietuvos. Novgorodas turėjo aiškią, individualinę fizionomiją. Novgorodas iš senų laikų palaikė santykius su variagais, su Vakarų Europa. Totoriai jo nepalietė, jis ir toliau tebegyveno savo senomis tradicijomis, besinaudodamas savo demokratine tvarka. XIV-tam šimtmety Novgorodas buvo galingas Maskvos konkurentas, — jo žemės tęsės net iki Uralo. Maskva, besiskverbdama į šiaurę, susidūrė su Novgorodo galybe. Maskvos imperializmas pasikėlė prieš Novgorodą, nugalėjo jį, pavergė, sugriovė. Novgorodas turėjo prisitaikyti Maskvos kultūrai — nusmukti. Maskva, pavergdama atskiras provincijas, diktuodama joms savo valią, kultūriniu atžvilgiu nieko joms neduodavo, nes neturėjo ko duoti.

3. **Maskvos kultūrinis gyvenimas.** Maskvos kultūrinis gyvenimas XV-tam šimtmety eina su obskurantizmo vėliava. Kultūrinio darbo srity čia viskas matuojama ir vertinama krikščionybės, pravoslavijos atžvilgiu. O krikščionybė suprantama visiškai paviršutiniškai, formališkai. Viskas, visi mokslai, visas idėjinis gyvenimas remiamas teologija. Jeigu viduramžio teologija ir Vakaruose buvo formališkai scholastiška, tai Maskvoj ji šiuo atžvilgiu vargu bau kokią nors ribą žinojo.

Ir tąjį siaurumą rusams žymia dalimi įskiepijo Byzantijos graikai. Byzantijos teologai ne tiek rūpinos šventuoju Raštu, kiek scholastiškų bažnyčios tėvų veikalais. Mėgo Byzantijos teologai kelti formališkus ginčus dėl atskirų formulių, del žodžių bei raidžių interpretacijos. Šių byzantiškų dalykų, išskiriant rusus, niekas Europoje daugiau ir nežinojo. Kildavo Byzantijoj, pavyzdžiui, kokia erezija sąryšy su to ar kito žodžio, tos ar kitos raidės aiškinimų. Kilus erezijai oficiališkieji dvasininkai kovoja prieš ją. Į rusus taip pat ateina tos erezijos. Rusai net nežino erezijos esmės, o argumentaciją prieš ją pasiskolina. Todėl toji pat byzantiška scholastika rusuose įgauna dar nesąmoningesnės formos. Nenuostabu, kad ir Rusijoje viskas norima paremti šventu Raštu, o jis — tik paviršutiniškai testudijuojamas. Skaito žmonės šv. Raštą, atskiruose jo sakiniuose, žodžiuose net raidėse ieško paslaptingos prasmės, simbolikos. Iš tokios nuotaikos išauga aklas pasitikėjimas autoritetu, kiekviena autoritetų kritika pasidaro nepakenčiama. Kritikuoti šv. Raštą ar kurio nors bažnyčios tėvo rašinius laikoma jau didžiausia erezija. Erezija yra ir kiekvienas laisvesnis samprotavimas. Čia atsiliepia bendras dėsnis: juo nekultūringesnė tauta — juo didesnis jos palinkimas į formalizmą, juo jos formalizmas yra neišmintingesnis.

Rusų formalizmas penkioliktam šimtmety ir siekia tokio laipsnio. Čia įsigyvena lyg ir savaime aiški aksioma: kas gauta iš Byzantijos — tas turi būti šventai išlaikyta. Iš Byzantijos gautąja tikyba ir gautaisiais raštais tiek daug žmonių Rusijoj buvo išganyta, tiek daug ten atsirado šventųjų. Vadinas, Byzantijos palaikų rusams išganyti visiškai gana, — ir daugiau nieko nebereikia. Todėl tat ir neigiama visa, kas netilpsta į kanoną, ir bijoma kiekvienos naujenybės. Naujenybė turi prisitaikyti esamajai ideologijai, kitaip ji bus — erezija, ir jos skelbėjas —.

galą gaus. Protas pasirodo esąs nuodėmių ir pražūties šaltinis, žmogų tegalinti išganyti tik tikyba. O toji tikyba pasirodo tokia formališka, apeigos supainiojamos su dogma ir paskęstama formulėse. Pavyzdžiui, toksai Pskovas gyveno, palyginti, kultūringesniu gyvenimu. Jame iškįla atkaklus ginčas apie tai, kiek kartų pravoslavas turi giedoti „aleliuja", — du ar tris kartus. Šiame ginče „idėjos" priešininkai yra pravardžiuojami: „stolp ispolnennyj smrada į gnoja studnago", „divij vepr'", tiažkij volk", „zakonnoprestupnik", „svinja okajannaja", etc.

Netenka stebėtis, kad XV-tam šimtmety literatūros darbų pasirodo maža, ir jų kokybė—menka. Naujų vertimų nebedaroma, mokslo — nėra; beraščiai — ne tiktai žemesnieji sluoksniai, bet ir aukštesnieji, pasauliečiai ir dvasininkai. Vienas žymiausiųjų XV-to šimtmečio darbuotojų, Maskvos agentas, Novgorodo vyskupas G e n n a d i j u s (1484—1504) paliko įtikinančių liudymų apie anų laikų raštingumą. Jis gyveno Novgorode, kuris buvo kultūringesnis už Maskvą, bet ir tenai jis negalėjo rasti tinkamų kandidatų į popus. Esą, jam atveda išrinktą kandidatą patvirtinti popu, o šis net ir skaityti nemoka; įsakąs jam duoti Evangeliją skaityti, o jis pradėti nemokąs; įsakąs paduoti psalmių knygą — ir čia būsimas popas dideliu vargu slebizuojąs. Ir skundžias Gennadijus Maskvos metropolitui: visoj žemėj, esą, negalįs rasti tinkamo kandidato į popus. Charakterizuoja Gennadijus ir „mokyklas": esą, nemokėliai, bemokydami vaikus, tiktai kalbą jiems pagadiną, ir išmoko vaikus tiktai magaryčių mokytojams nešti...

Šviesuoliu buvo laikomas tasai, kuris mokėjo kiek skaityti ir atmintinai buvo „iškalęs" keleta ar keliolika tekstų iš „šv. knygų". Labiau apsišvietęs žmogus buvo labai retas reiškinys.

4. Politinis gyvenimas. Politinės galios atžvilgiu Maskva nuėjo tiek toli, kiek dar jokia rusų kniazių valstybė nebuvo nuėjusi. Maskvos teritorija sparčiai auga. Pavergę kaimyninius slavų kniazius, Maskvos valdovai siekia toliau. Jie ne tik nebemoka totoriams duoklės, jie patys totorius puola. Maskva priverčia ir Novgorodą nusilenkti jai. Nugalėjusi Novgorodą, Maskva gana sėkmingai kovoja su Lietuva, Lenkija, Livonijos ordenu ir pasiekia gana apčiuopiamų vaisių. Maskva ištiesia savo ranką į pietų ir vakarų rusų gyvenamus plotus—ir čia jai pavyksta nemaža sugriebti. Maskva pasidaro galingiausioji

Rytuose valstybė. 1439 m. įvyksta vadinamoji Florencijos bažnytinė unija,jungias graikų ir lotynų bažnyčios. Rusai prie tos unijos neprisideda. Tiktai Byzantijos autoritetas rusuose nupuola. Rusai pasijunta vieninteliai ištikimi šventosios pravoslavijos sargai. Maskvos metropolito autoritetas rusų akyse pakįla. 1453 m. turkai paėmė Konstantinopolį. Rusams aišku: Dievas graikus, Byzantiją, nubaudė už jos pagoniškus darbus, už susidėjimą Florencijoj su katalikais. Žlugus Byzantijos imperatoriaus sostui, ne tik graikai, bet ir pietų slavai ima žiūrėti į Maskvos kniazių, kaip į savo globėją ir užtarytoją, pravoslavijos sargą, Byzantijos įpėdinį.

Šitokiomis sąlygomis Maskvos didybė dar labiau išsipučia. Maskvos kniazius dar didesne energija vykdo savo išaugusioj valstybėj samoderžavijos principus. Bevesdamas centralizacijos politiką, Maskvos kniazius kovoja ne tik su atskirais žemesniais, silpnesniais kniaziais, bet ir ypatingu atkaklumu naikina atskirų geografinių vienetų politinę nepriklausomybę. Todėl tat Maskvos kniaziaus žygiai nugalėtame Novgorode pralenkė net totorių žiaurumus Rusijoje. Dingo senoji rusų būtis, senieji rusų valstybinio gyvenimo federatyviniai pagrindai, dingo senieji viečių papročiai, vietos autonomija, valstiečių asmens laisvės, kariškių — „pravo otjezda“, — tai yra laisvė tarnauti tam kniaziui, kuriam nori. Iš viečių ir atonomijos beliko teisė rašyti „„sobiratel'nyje čelobitnyje“, — rašyti kniaziui bendrus nužemintus prašymus. Kariškiai turi tarnauti ten, kur kniazius jiems liepia. Valstiečiai atiduoti ponų valiai, pradėta baudžiava. Maskvos kniaziaus elgesys gimdo masių sužiaurėjimą. Geresni, energiškesni žmonės reiškė protestą prieš naują tvarką, bet protestui reikšti jie turėjo tiktai vieną formą: bėgti iš Maskvos valstybės.

Jei seniau Rusijos valdovo idealas buvo Vladimiras Monomachas, „laskovyj kniaz'“ — maloningas kniazius, tai dabar valdovo idealu pasidaro „groznyj car'“ — rūstus caras. Carui valdovo idealą piešė dvasininkija, visuomet pasirengusi jam patarnauti, ir, žinoma, iš to pasipelnyti. Netrukus Maskvos kniazius ima vadintis caru. Pati dvasininkija caro idealą sėmė iš trejopų šaltinių: a) biblijinio caro idealą — iš šventojo Rašto; b) Byzantijos caro pavyzdys buvo jai juo įdomesnis, kad jį dvasininkija įšventindavo ir kad jis pravoslaviją gynė;

c) totorių chanas — „ordynskij car“, — kuris Rusijoj taip ilgai šeimininkavo, ir kurio pavyzdžiu sekė Maskvos kniazius. Iš tokių trejopų šaltinių ir buvo sudarytas Maskvos caro idealas.

2. MASKVOS IDEOLOGIJA

1 **Maskvos idealai ir jų saugojimas.** Turkams užėmus Konstantinopolį ir nustojus egzistuoti Byzantijos imperatoriui, rusams atrodė, kad vienintelis tikras jo įpėdinis yra Maskvos kniazius, — ir pravoslavas, ir toks galingas. Senoji Roma žuvusi todėl, kad jos valdovai atskilę nuo pravoslavijos, pasidavę erezijoms. Romos vietą užėmęs Konstantinopolis, ir tokiu būdu pasidaręs antrąja Roma. Bet ir Konstantinopolis pasidavęs atskalai, jo imperatorius ir dvasininkai prisidėję prie Florencijos unijos ir todėl Dievas jį nubaudęs, pasiųsdamas turkus ant jo galvos. Nežiūrint, kad Maskvos atstovas Florencijoj metrop. Isidoras taip pat prisidėjo prie bažnytinės unijos, Maskvos didysis kniazius užprotestavo prieš uniją. Todėl tat kniaziaus aureolė, kaip pravoslavijos gynėjo, konservatyvų dvasininkų tarpe dar labiau iškįla. Vadinas, pravoslavijos gynime Maskva užėmusi Konstantinopolio vietą, ji yra drauge pasidariusi trečioji Roma. Mintis apie Maskvą — trečiąją Romą — maloniai jaudino rusų savimylą. Energiškai palaikė ją serbų karjeristas Rusijoj Pachomij Lagofet. Formulavo šią teoriją rusas, Pskovo monachas, senelis F i l o f e j rašte „Poslanije k cariu i velikomu kniaziu Ivanu Vasiljevičiu“. Nežinia tiktai kuriam Jonui, III ar IV raštas buvo adresuotas. Filofejus, rašte išdėstęs anksčiau minėtąsias Romos ir Konstantinopolio žuvimo priežastis, paskelbia, kad Maskva tikrai esanti trečioji Roma, spindinti savo dorybe ir garsiu Soboru — Dievo Motinos vardo cerkve. Esą visos krikščioniškos valstybės („carstva“) žuvo ir susiėjo į vienišą mūsų gosudariaus valstybę („carstvo“)... Dvi Romi žuvo, o trečioji („Maskva“) stovi, ir ketvirtosios nebebus, — naiviai rašo maldingasai senelis monachas Maskvos valdovui, norėdamas pabrėžti, kad žlungant trečiajai Romai — Maskvai, — turės neišvengiamai ateiti pasaulio galas.

— Vienas tu visame pasauly caras - krikščionis, — prideda jis dar nužemintai. Maskva, esą, todėl taip stipriai laikosi, kad ji pasilieka ištikima pravoslavų tikybai.

Dvasininkai įkalba rusams, kad rusų tauta, būdama vienintelė tikrojo tikėjimo saugotoja, yra Dievo išrinktoji tauta, ypatingomis Dievo malonėmis apdovanota. Reikia, esą, tiktai tą Dievo malonę išlaikyti, nepasiduoti jokioms pagundoms — ir visi rusai būsią išganyti. Reikia, esą, tiktai klausyti caro ir popų. Iš čia išaugęs ypatingas pasididžiavimas nebežino jokių ribų. Tų laikų monachas Artemij viename rašte pataria krikščioniams: „Neskaityk daug knygų, nes į ereziją įkrisi!" Paprastiems žmonėms esanti didelė nuodėmė net Evangeliją skaityti. Arba vėl monachas skelbia: „Biaurus Dievui tasai, kurs geometriją mėgsta... Prakeikiu pagundą tųjų, kurie žiūri į dangaus ratą, savo protu perdaug pasitikėdami, įkrenta į įvairias pagundas... Jeigu tau duotas iš Dievo mokslas, tai jo ir laikykis..." Kitas monachas vėl girias: „Aš žmogus sodietis, mokiausi raidžių, o eliniškų gudrybių neskaičiau („elinskich borzostej ne tekach"), o ritoriškų astronomijų neskaičiau, su išmintingais filosofais pasikalbėjimuose nedalyvavau, — mokiaus palaiminto įstatymo raidžių, kad stipriai savo nuodėmingą sielą apvalyčiau nuo nuodėmių"...

Nenuostabu, kad žmonės pilnu įsitikinimu kalbėjo: „gosudariaus valia — Dievo valia", „mes to nežinome, žino tik Dievas ir gosudarius". Tai buvo Maskvos valstybės piliečių valdovo idealas: caras — Dievo atstovas žemėje.

Kad šitokia Maskvos „idilija" „nepasigadintų", Maskva atsitveria nelyginant kynų siena nuo Vakarų Europos, — bijo jos mokslo, bijo su ja palaikyti kultūros santykius: gali užsikrėsti erezija ir sielą pražudyti! Iš tikrųjų, kelionė rusams į Vakarus pasidarė beveik nebegalima: neleisdavo išvažiuoti. Jeigu kas būtinai turėjo važiuoti į Vakarus, pavyzdžiui, prekybos reikalais, tai turėjo palikti gerą užstatą. Jei koks įžymesnis asmuo išsprukdavo į užsienius, tai pasilikusius jo artimuosius žmones „kvotė" „trižd y — nakrepko" — „tris kart stipriai": ar išvykėlis nemano kokį priešą užsiundyti ant Rusijos, ar neturi kokio kito vagiško tikslo... Vienas vokiečių keliauninkas pasakoja, kad maskviečiai, ypač didžiūnai, geriau leis savo vaikams

visokia mirtim numirti, negu gera valia sutiks, kad jie važiuotų į svetimas šalis.

Rusai jautė, kad jie kultūros atžvilgiu yra toli atsilikę nuo kitų kraštų. Jie ir svetimšalių nenori įsileisti į Rusiją. Nes svetimšalis, pabuvojęs Rusijoje, sugrįžęs namo, gali papasakoti, ką jis yra matęs. Ir rusai žinojo, kad jo pasakojimas nebus Rusijos naudai. Todėl tat svetimšalį, į Rusiją patekusį, dar mažesniu noru beišleisdavo iš Rusijos sienų. Šitokie santykiai su svetimšaliais dar labiau didino kultūrinį antagonizmą.

Kiek rusai nekentė Vakarų Europos žmonių, liudija žinomasai vokiečių imperatoriaus pasiuntinys, Sig. Herberstein (1486—1566); esą, rusų caras, prileidęs svetimos valstybės pasiuntinį prie savo rankos, tuojau ją plauna, kad nepaliktų erezijos pėdsakų. Net XVII-to šimtmečio rašytojas, žinomasai Kotošichin (1630 — 67), liudija: maskviečiai, esą, jokio mokslo neturi, o į kitas valstybes savo vaikų mokytis nesiunčia, bijodami, kad jie tose valstybėse, patyrę kitą tikėjimą ir apeigas, ir palaimintą laisvę, prisidės prie jų, o sugrįžę namo — nebegerbs savo giminių...

Tokie tai buvo pamatai, ant kurių buvo pastatyta trečioji Roma. Kad ji nužemintos širdies žmonėms dar labiau imponuotų, sugalvota visa eilė padavimų, pateisinančių trečiąją Romą ir caro valdžios dievišką kilmę: Maskvos imperializmui ir obskurantizmui apginti dvasininkija pasikvietė į pagalbą patį Dievą...

2. **Ideologinė beletristika.** 1) Apie Cargrado paėmimą — „Povest' o vziatiji Cargrada“, apysaka, aiškiai skirta maskvinei ideologijai sustiprinti. Ji susideda iš dviejų dalių, kurių pirmoji pasakoja apie Konstantinopolio įkūrimą, antroji — apie jo žlugimą. Pirmojoj daly pasakojama, kad romėnų caras, Konstantinas Flavijus, besirūpindamas krikščionybės išplėtimu, įsteigęs naują miestą. Be to dar, tam carui prisisapnavęs pranašingas sapnas, nulėmęs naujam miestui garsią ateitį; pagal to sapno pranašystę, esą, naujas miestas ilgainiui pasidarysiąs kovos lauku tarp pagonų ir krikščionybės; pagonys pradžioje laimėsią, bet galutinai laimėti turėsią krikščionys. Toliau pasakojama, kaip Konstantinopolis buvo statomas, kaip buvo suvežti į jį didi turtai, ir t. t.

Antroji dalis prasideda pasakojimu, kaip bedievis Machmetas, laužydamas priesaiką, staiga didelėmis jėgomis apsupęs Konstantinopolį. Konstantinopolio caras, patriarchas, dvasininkai ir piliečiai, ėmė melstis Viešpačiui, o turkai — ėmę miestą pulti. Ataka pasikartojusi keleta kartų, daug žmonių kovoje žuvę, bet graikams maldos nepadėjusios. Gegužės mėn. gražią naktį įvykęs stebuklas: iš šv. Sofijos bažnyčios langų pasikėlusi didelė liepsna ir nulėkusi į dangų. Konstantinopolio maldininkai supratę šį Dievo ženklą: esą, Angelas, sergėjęs bažnyčią, dabar ją apleidęs, ir miestą turėsią paimti pagonys. Taip ir atsitikę; kovoj žuvęs pats imperatorius. Taip, esą, dėl graikų nuodėmių, prakeiktasai Machmetas atsisėdęs į palaimintųjų imperatorių sostą.

Toks naivus yra šios apysakos turinys. Bet pati apysaka turėjo gilios politinės prasmės. Rusams Byzantija per ilgus šimtmečius buvo krikščionybės šaltinis. Žuvo Konstantinopolis, vadinas, ir tikroji krikščionybė atsidūrė pavojuje. Bet jie nenusimena: jie turi Byzantijos įpėdinį — Maskvos valstybę. Maskva, paveldėjusi Byzantijos krikščionybę, manė esanti paveldėjusi ir Byzantijos istorines teises bei pareigas. Iš čia pirmoji pareiga rusams seka: kova su turkais ir Konstantinopolio paėmimas. Šio tikslo rusai ir siekia per ilgus šimtmečius. Net Didžiojo Karo (1914—18) metu Kontantinopolio paėmimas buvo vienas iš labiausiai rūpimų rusams tikslų.

2) B a b i l o n i š k o j i a p y s a k a—„Povest' o Vavilonskom carstve“ — stengiasi įrodyti, kad rusų caras teisėtai paveldėjo Byzantijos imperatoriaus valdžią. Šiam tikslui „apysakoje“ pritaikyta įvairios kilmės pasakų medžiaga, ir supainioti įvairūs istoriški įvykiai. Joje pasakojama, kaip Babilono mieste ištikęs maras, kaip nuo jo miręs caras Akserksas, kaip stebuklingu būdu buvo išrinktas kitas caras ir kaip buvo pastatytas naujas miestas: miesto sienos, esą, visur buvusios išpieštos angiais ir pats miestas buvęs apvestas siena, panašia į milžinišką angį; toje sienoje buvęs įmūrytas kardas, kuris pats savaime kapojo priešus — „meč samosiek“. Viešpataujant paskutiniam Babilono carui Vosyliui, miestą užpuolę priešai. Vosylius ištraukęs stebuklingąjį kardą, kuris iškapojęs ne tik visus priešus, bet ir gyventojus. Tuo tarpu atgiję visi išpieštieji angiai ir surįję viską, kas dar išliko nuo kardo. Net didžioji mū-

ro siena aplink miestą pavirtusi gyvu angiu. Niekas prie miesto nebegalėjęs prieiti, miestas miškais apaugęs. Blogiausia buvę tai, kad mieste palikę Navuchodonosoro — „carų caro“ — regalijos ir šventųjų: Antonijaus, Azavijaus ir Misailo relikvijos. Toliau apysakoj aprašoma, kaip stebuklingu būdu Byzantijos caras Levas išgavo iš tokio angių miesto imperatoriškas regalijas: Navuchodonosoro vainiką — karūną, Monomacho kepurę ir carišką skipetrą. Tokiu būdu Byzantijos valdovai tapę teisėtais imperatoriais. Toliau, esą, vienas graikų caras šias regalijas atsiuntęs Vladimirui Monomachui, — ir todėl rusų valdovas pasidarė teisėtas.

Ši pasaka, labai tikusi Maskvos vyrų savimylai, buvo įvairių Byzantijos legendų mišinys. Maskva, begindama savo caro valdžios amžinumą, nepasistengė net originalių pasakų sugalvoti. Bet ši pasaka net ir Maskvos vyrams atrodė perdaug naivi, — ir buvo sugalvota antra — labiau „įtikinanti“.

3) A p i e M o n o m a c h o karūną — „Poslanije o Monomachovom vence“ — siekia tų pačių tikslų, kaip ir anksčiau minėtoji pasaka. Ją parašė kažkoks S p i r i d o n a s, neva buvęs Kijevo metropolitas. Esą, kažkas jį paprašęs žinių „ot istorikiji“, — žmogus sulaukęs 90 metų amžiaus, pasiryžta tokių žinių suteikti, istoriją vadindamas i s t o r i k i j a. Savo pasakojimą jis pradeda, kaip Nojus padalijo žemę savo sūnums. Beskaičiuodamas įvairius valdovus, sako, kad mirus Julijui Cezariui jo brolis Augustas, buvęs Egipte su kariuomene, pasiskelbęs pasaulio valdovu. Pasigaminęs ypatingus drabužius, iš įvairių carų rūbų sudėtus, visur pasauly jis pastatęs valdovais savo gimines, o brolį Prūsą atsiuntęs į Vyslos pakraščius, Prūsui priklausę įvairios upės, jų tarpe ir Nemunas („Nemok“), ir įvairūs miestai su Dancigu („Gdanesk“) jų tarpe. Novgorodo vojevoda Gostomyslas pakvietęs Riuriką kniaziumi, Prūsų giminaitį, ir iš čia kilusi visa rusų kniazių giminė. Tokiu būdu rusų kniaziai ir esą Romos imperatorių ainiai. Toliau apysakoj pasakojama, kaip Vladimiras Monomachas, reikalaudamas iš Konstantinopolio imperatoriaus duoklės, jį sumušė kovos lauke. Konstantinopolio caras siunčia jam dovanas—atneša jas vyskupų delegacija: kryžių iš to medžio, ant kurio buvo prikaltas Kristus; caro karūną; „krabicu serdolikovu“, iš kurios,

esą, linksminos kesarius Augustas, ir pn. dkt. Ir nuo to laiko, esą, Vladimiras Vsevolodovičius pradėjęs vadintis Monomachu ir didžiosios Rusijos caru, ir nuo to laiko graikų caro atsiųstąja karūna vainikuojas visi Rusijos valdovai.

Visai panaši į šią apysaką yra dar viena: „Skazanije o velikich kniazech Volodimirskich". Ir šioje apysakoj duodama ta pati rusų kniazių geneologija, ir ji siekia to paties tikslo, — įrodyti, kad Maskvos caras yra romėnų imperatoriaus ainis, ir kad jis yra teisėtai paveldėjęs Byzantijos imperatoriaus teises.

Anksčiau jau buvo akcentuota stoka rusams kriticizmo. Nenuostabu, kad Maskva šiomis pasakomis tikėjo kaip faktais. Tikėjo tiek, kad net Jonas IV, Rūstusis, ne tiktai liepė tai įrašyti į savo kedę, buvusią cerkvėj, — jis tuo girias net diplomatiniuos aktuos: „my rodstvom ot Augusta kesaria vedemsia"... Vadinas, Maskva — Trečioji Roma — tapo teisėta Byzantijos įpėdine.

4) Apysaka apie baltąjį klobuką — „Povest' o belom klobuke" — siekia tokio pat tikslo, kaip ir anksčiau minėtosios apysakos, tiktai religinėj dirvoj. Šioje apysakoje pasakojama, kaip imperatorius Konstantinas Didysis dovanojo Romos popiežiui, atsidėkodamas už akių pagydymą, baltą „klobuką"*) ir drabužius, kryžiais išsiuvinėtus. Paskum, esą, popiežiai atkritę nuo pravoslavijos, — ir Konstantino dovanos stebuklingu būdu atsidūrusios Konstantinopoly. Graikų patriarchas Filofejus stebuklo keliu sužinojęs apie būsimas Byzantijos nelaimes — Florencijos uniją ir turkų atėjimą — ir baltąjį klobuką bei kryžiuotuosius drabužius atsiuntęs Novgorodo vyskupui Vosyliui, ir tokiu būdu graikų pravoslaviškąją valdžią teisėtai perdavęs rusams. Žuvus Novgorodo laisvei, toji valdžia perėjo Maskvos metropolitui. Vadinas, Maskva tapo pilnateise trečiąja Roma.

3. Ideologinė istoriografija. To paties tikslo, kaip ir XV-to šimtmečio „dailioji literatūra" — anksčiau minėtosios tendencinės pasakos, — siekia ir istoriografija, pasidariusi at-

---

*) Rusų aukštų dvasininkų ir monachų kepurė, panaši į cilinderį; paprastai ji yra juoda. Baltą klobuką XV amžiuj dėvėjo Novgorodo arkivyskupas. Dabar baltą klobuką dėvi pravoslavų metropolitas .

kakliai tendencinga. Pavyzdžiui, naujai kompiliuojamas „chronografas“, — 1512 metais galutinai suredaguotas vardu „russkij chronograf“. Čia jau labai daug Rusijos istorijos elementų. Yra, žinoma, dar čia ir „senosios istorijos“ medžiagos, bet visa tai — tik parengiamoji Rusijai „žaliava“. Ne tiek Rusijai, kiek Maskvai. Nes čia nebėra visos Rusijos interesų, — čia dominuoja Maskva. Nebėra nei Kijevo metraščių laisvės, objektingumo, nebėra nei metraštininkų talento. Viskas oficialu, sausa, nuobodu.

Paprastųjų metraščių reikaluose taip pat aiškiai galima pajusti Maskvos ranką. Perdirbinėjama senųjų metraščių medžiaga — viskas sutraukiama ant Maskvos kurpaliaus. Daroma net didelės metraštinės santraukos, pavyzdžiui, „Polichron Vladimirskij“, bet ir jos tetarnauja Maskvos imperializmui bei samoderžavijai. Šiuo atžvilgiu Maskva sukuria naujo tipo charakteringą veikalą—tai „Stepennaja kniga carskich rodov“ — carų geneologijos knyga. Dokumentas iš XVI-to šimtmečio, garsaus metropolito Makarijaus pastangomis sudarytas. Ši knyga yra sudaryta pasiremiant senais metraščiais, šventųjų gyvenimo aprašymais, legendomis ir pasakomis. Tai naujo tipo metraštis. Jis neberašo tautos, valstybės istorijos, — jis rašo carų ir cerkvės istoriją, kuri turi apimti tautos ir valstybės gyvenimą. Šitokio metraščio autorius ypatingu atkaklumu perša siaurą idėją: samoderžavijos ir pravoslavijos tamprūs ryšiai — tai Maskvos valstybės ir jos didybės tvirtas pamatas. Atsižiūrint šios idėjos ir konstruojama visas veikalas. Pradžioje metraštininkas paduoda kniazių geneologiją nuo Olgos iki Vladimiro. Šiam reikalui jis naudojas metraščių medžiaga tiktai tiek, kiek ji atitinka jo vedamąją idėją. Kadangi senuose Kijevo metraščiuose tokios medžiagos buvo maža, tai jis pasikviečia į pagalbą padavimus, legendas, pasakas ir kitus šaltinius, kurie bylojo apie šventuosius bei Maskvos valstybės įkūrėjus. Tačiau šio metraščio autoriai nesitenkina net šitokia falsifikacija. Jie tikina, kad Maskvos carai yra kilę iš Kijevo kniazių „šventos šaknies“ — „sviatogo korene“. Greit autorius pereina į Vladimirą Monomachą ir ties juo plačiau apsistoja: Monomachas, esą, buvęs samoderžavijos reiškėjas, cerkvės ir valstybės sujungėjas... Metraščio autoriai, aprašinėdami, kaip metropolitų ir kniazių

gyvenimas buvo susipynęs, toli nueina ne tik nuo metraščio, bet ir nuo istorijos.

„Stepennaja kniga“ — tai oficialus valdininkų darbas, Maskvos samoderžavijai ir pravoslavijai išgirti. Jis, tiek turinio, tiek ir formos, žinoma, ir literatūros atžvilgiu stovi nepalyginamai žemiau už Kijevo metraščius.

Maskvos istoriografija XV — XVI šimtm. — aiškus didelis dekadansas. Dar didesnis dekadansas teko konstatuoti anksčiau minėtosiose apysakose, kurios negali lygintis ne tik su Kijevo, bet ir su Sutemos gadynės apysakomis.

3. MONASTYRIAI IR CERKVĖS ARISTOKRATIJA

Anksčiau jau buvo minėta, kad totorių viešpatavimo gadynėj itin įsigalėjo rusuose monastyriai, cerkvės valdžia. Monastyriuose spietėsi žmonės, nepatenkinti esamąja dalykų tvarka, monastyriai pasidarė vieninteliai kultūros, švietimo ir ekonominio gyvenimo centrai. Tačiau XV-tam šimtmety monastyriai pasidarė tuoju faktoriumi, kuris suskaldė rusų visuomenę į du kovojančiu lageriu. Monastyriai, nors ir netiesioginiu būdu, prisidėjo prie erezijų atsiradimo, daugiausia jaudinusių rusų visuomenę.[1]

Atsižiūrint monastyrių kilmės, paprastai rusų monastyriai yra skiriami į dvi rūši:

Vieni jų kilo kniazių, pirklių ir kitų turtingųjų iniciatyva. Jie aprūpindavo monastyrius materiališkai, pastatydindavo monastyrio trobesius. Šiuose monastyriuose spiesdavosi specialistai maldininkai profesionalai. Jų pagrindinė specialybė buvo melstis už monastyrio įsteigėjus ir aukotojus monastyrio naudai, už suteikiamą jam materialinę paramą. Šitokie monastyriai buvo gerai organizuoti ir labai ūmai turtėjo. Jų turtai susidėdavo paprastai iš šitokių šaltinių: 1) monastyrio žemė; ją paprastai dovanodavo monastyriui įsisteigti kniaziai ar kiti didžiūnai. 2) indėliai — „vklady po duše“; didžiūnai, norėdami, kad jų gimines monachai amžinai minėtų savo maldose, turėjo monastyriui mokėti gana aukštą rentą, — mokėti buvo galima duona, pinigais arba žeme. To-

[1]) Žiūr. Nikitskij. Očerki vnutrennej istoriji cerkvi v Velikom Novgorode, Spbg. 1879.

kie indėliai greitai augo, nes buvo manoma, kad monacho malda yra geresnė už paprasto piliečio maldą ir todėl Dievui malonesnė. Šitokie indėliai greitai nešė monastyriams didelius turtus, juo labiau, kad monastyriai šias pajamas mokėjo gerai organizuoti. Jie buvo nustatę tam tikrą taksą už įvairias maldas ir kompromisų daryti šiuo reikalu nemėgo. Pavyzdžiui, kniaginė Golenina ilgą laiką mokėjo vienam garsiausių tų laikų monastyrių — Volokolamskiui — didelę duoklę, kad monachai melstųsi už jos tėvą, vyrą ir du sūnu. Bendra jos sumokėta suma siekė, mūsų pinigais skaitant, apie 20.000 litų. Pagaliau kniaginė pareikalavo, kad jos giminės būtų įtraukti į amžiną sinodiką,[1] vadinas, kad už juos būtų meldžiamasi per amžius, ir kad kiekvienas jos mirusių giminių būtų minimas skirium. Monastyrio vyrai principe sutiko tai padaryti, bet pareikalavo už tai sumokėti tokią didelę sumą, kad dievobaimingoji kniaginė, pasipiktinusi, sušuko: „tai plėšimas“ — „grabiož“! 3) įstojamieji mokesčiai; noris įstoti į tokį monastyrį kandidatas turėjo sumokėti monastyrio kasai gana didelę sumą, kad, esą, būtų iš ko monastyriui naują monachą maitinti. Šis įstojamasai „nario mokestis“ siekė nuo 3.000 iki 60.000 litų. Tokiu būdu monastyris, turėdamas didelę pinigų atsargą, galėjo eiti bankininko pareigas, supirkinėti žemes ir kitokiais būdais didinti savo turtus.

Šios rūšies monastyriai buvo aristokratiški, bajoriški, ne kiekvienas galėjo į juos įstoti — tokią didelę sumą sumokėti. Savaime suprantama, kad gyvenimas šitokiuose monastyriuose nebuvo perdaug vienuoliškas.

Antroji monastyrių rūšis kūrėsi kitokiu būdu. Atsitikdavo, kad pilnas iniciatyvos vyras pasitraukia gyventi kur į negyvenamą vietą, pasidaro atsiskyrėliu ir ima „ganyti savo dūšią“. Pasklidęs apie jo šventą gyvenimą garsas patraukia dėmesį ir kitų vyrų. Ilgainiui ima spiestis aplink tokį atsiskyrėlį būrelis žmonių, dvasininkų ir pasauliečių, kurie būdavo nepatenkinti gyvenimu ar norėdavo išsisukti nuo dvasinės bei pasaulinės valdžios apveizdos. Susidarydavo tokiu būdu kolektyvas, gyvenantis atsiskyrėlių, vienuolių gyvenimu. Vienuolyno organizatorius statidina vienuolyno rūmus, įveda tvarkingą vienuo-

---

[1] Sinodik—knyga į kurią surašoma mirusių vardai, minėtini pamaldose.

lyno ūkį, nustato paprastai gana rūstų vienuoliams gyventi statutą. Vienuoliai — paklusnūs ir disciplinuoti, dirba sunkų darbą, o garsas apie jų šventą gyvenimą sklysta po plačiąją Rusiją. Pagarsėjęs savo šventumu vienuolynas patraukia ir turtuolių dėmesį, — jis gauna vis daugiau užsakymų pasimelsti, nes šitokio švento vienuolyno malda yra visų geriausia, — jos Dievas visų greičiausiai atsižiūrės. Ir ima plaukti į vienuolyną indėliai „po duše“ — fondan „už dūšeles čyščiuj esančias“. Šie užsakymai tiek pagausėja, jog vienuoliai nebeturi laiko darbui dirbti, praverčia laiką besimelsdami, ir tai visų užsakymų negali aprėpti. Todėl priimami nauji vienuolyno bendrovės nariai — nauji vienuoliai, kurie turi mokėti stambų įstojamąjį mokestį. Vienuoliai specializuojasi maldos srity, sunkiuosius darbus dirbti vienuolyno naudai palikdami valstiečiams, tarnams, vergams... Ir šios rūšies vienuolynai veikiai virsta aristokratiška maldų įmone, tarnaujančia turtuoliams išganyti. Tokiu būdu iš atsiskyrėlių vienuolių pasidaro tipiški Rytų krikščioniškos bažnyčios monachai, ir jų gyvenamas kolektyvas — tipiškas Rytų monastyris. Penkioliktam šimtmety ir šitokios kilmės monastyriai buvo jau stambūs kapitalistai.

Nesunku įsivaizduoti, kokios milžiniškos reikšmės galėjo turėti šitie turtingi monastyriai viduramžio Rusijoje, kur pravoslavija buvo visų žemiškų ir dangiškų dalykų mastas.

Tikslesnei dvasiškosios aristokratijos reikšmės charakteristikai prisiminsime Novgorodo vyskupo pavyzdį.

Rusijoje krikščionybei prasidėjus, Novgorodo vyskupas priklausė Kijevo metropolito. Bet jau nuo 1156 m. Novgorodo vyskupas viešai renkamas iš Novgorodo srities dvasininkų tarpo, Kijevo metropolitas (vėliau Vladimiro bei Maskvos) jį tiktai tvirtina. Novgorodo vyskupas pasivadina „vladyka“ — „valdovas“, pabrėždamas savo nepriklausomybę. Šis „vladyka“ net turtingajam Novgorode veikiai virsta stambiu kapitalistu. Jo pajamų prof. V. Keltujala priskaito šitokius šaltinius. Visų pirma jis gaudavo didelę duoklę iš žemesnėsės dvasininkijos. Jis valdė didelius žemės plotus — kelias dešimtis tūkstančių dešimtinių. Silpnėjant Novgorode kniaziaus valdžiai, „vladyka“ veikiai pasidaro viešųjų darbų vedėju-rangovu, „podriačiku“. Pavyzdžiui, statydina jisai ne tiktai koplyčią numirėliams priglausti, bet ir tiltą per Volchovo upę, ir

neblogai pasipelno. Jis tikrina saikus ir svarstykles — ir savo naudai ima pabaudą už neteisėtumus, — „teisėtus“ ir „neteisėtus“. Jis įsiveržia ir į teisdarybę, — trečiųjų teismo forma jis ima teisti ir pasauliečius. Jisai įsikiša ir į viečės reikalus, pradžioje betaikydamas susipešusias partijas, paskui — nutarimus savo antspaudu tvirtindamas. Jis protegavo ir pirklius-svetimtaučius, laikydamas pas save „variagų bažnyčios“ raktus, ėjusios prekių sandėlio pareigas. Jis palaikė diplomatinius santykius su kitomis valstybėmis, jis turėjo savo kariuomenę „vladyčen stiag“, jis turėjo daugybę valdininkų, kurie vladyką pavadavo, darė tvarką, rinko mokesčius, ėmė kyšius ir dirbo kitus valdininkų darbus.

Mes čia prisiminėme Novgorodo vladyką kaip dvasiškosios aristokratijos pavyzdį, todėl, kad jis buvo viena iš tiesioginių priežasčių, pašaukusių erezijas, sukėlusių tiek smurto Maskvos valstybėje XV-tam šimtmety.

Dalykas buvo toks, kad tokio pono, kaip Novgorodo vladyka, priklausė ir Pskovas, kovojęs su Novgorodu dėl savo politinės ir cerkvinės nepriklausomybės. Novgorodo vladyka skirdavo Pskovui savo vietininkus-valdovus, šaukdavo pskoviečius pas save į teismą. Ir kas svarbiausia, jis darydavo į Pskovą „užvažiavimus“ — „podjezd“, kurių metu pskoviečius teisė ir išventindavo į aukštesnį sana, paimdamas už tai didelius pinigus.

Vladykos finansiniai reikalai darė jam daug nemalonumų ir mažino jo moralį autoritetą žmonėse. Jau pačiame Novgorode vladyka pateko į politinių partijų įtaką, — jo išrinkimas ėmė pareiti nuo politinių partijų. Laimėjusi rinkimus politinė partija praveda ir savo žmogų į vladykos sostą. Pasikeičiant rinkimų rezultatams ir vladyka nuverčiamas nuo sosto, — jį tuomet net apstumdo „aky zlodeja“, — kaip piktadarį. Nenuostabu, kad ir pskoviečiai reiškė nepasitenkinimo vladykos darbu, juo labiau, kad jo „užvažiavimas“ pskoviečiams brangiai atsieidavo. Šiuo pagrindu kildavo daug nesusipratimų. Pavyzdžiui, 1337 m. Novgorodo vladyka Vosylius atvyksta į Pskovą, bet pskoviečiai jo nepriima, — už tokius darbus jis pskoviečius prakeikia. Lygiai tą pačią istoriją su prakeikimu pakartoja ir 1411 m. vladyka Joanas. 1435 metais vladyka Eufimijus atvyko į Pskovą be eilės, — šis vladykos vizitas bai-

gės tikromis peštynėmis. Vladyka, žinoma, pskoviečius prakeikė dar kartą. Čia daugiausia nusvėrė toji aplinkybė, kad vladyka visiškai nesiskaitė su žemesniaisiais dvasininkais ir prasčiokais, kuriems tekdavo pakelti visos vladyko atsilankymo materialinės sunkenybės. Vladyka su savo oficialiąja krikščionybe aiškiai tarnavo aristokratijai, valdantiesiems bei turtingiesiems sluoksniams, o žemesniajai dvasininkijai bei prasčiokams gyvenimas darėsi nebepakenčiamas. Todėl tat šiuose „apatiniuose“ sluoksniuose ir prasidėjo bruzdėjimas prieš vladyką, veikiai įgavęs erezijos pavidalą.

4. EREZIJOS

1. „Strigolnikai“. Strigolnikų erezija — tai XIV-to šimtmečio Pskovo lokalinis reiškinys, tik jo aidai raiškiai atsiliepė XV šimtm. Pati erezijos kilmė nėra aiški, lygiai kaip ir jos pavadinimas. Vieni mokslininkai samprotauja, kad pavadinimas yra kilęs iš žodžio „strekalo“ — „botagas“, „strekat'“ — mušti, plakti; kiti vėl sako, kad pavadinimas kilo iš žodžio „strič'“ — kirpti. Daugelis mokslininkų tikrina, kad erezija kilusi vakarų Europos įtakoj. Jie nurodinėja į Vakarų racionalistinį judėjimą, kaip erezijos šaltinį.

Esą, XIV-tam šimtmety Vakarų Europoj siautęs maras, pašaukęs gyventojuose dvejopą nuotaiką. Vieni, esą, matydami, neišvengsią maro mirties, pasidavę asketizmui, rengęsis „anam pasauliui“, kiti, esą, norėję pasinaudoti esamojo gyvenimo gėrybėmis iki galo. Abi srovi, esą, sutikusios bekritikuodami esamąją būklę. Pirmieji buvę nepatenkinti bažnyčios tvarka ir dvasininkijos gyvenimu, kuris atrodęs nepakankamai krikščioniškas. Antriesiems, esą, atrodė, kad valdžia ir dvasininkija tyčia spaudžia žmones, neduodančios naudotis gyvenimo gėrybėmis, nes pačios viską sunaudojančios.

Pirmieji, bepeikdami esamąją bažnyčią už jos atsitolinimą nuo Kristaus, ima neigti įvairius ritualus ir formules, siūlo grįžti į apaštalų gadynės tvarką. Neigia jie ir popiežiaus primatą bei bažnytinę ierarchiją, nes visa tai esą pramanę egoistai žmonės, trokštą kitus valdyti, apeidami žmonių lygybę prieš Dievą. Šiuo pagrindu susidaro įvairios religinės brolijos ir sektos. Ypač charakteringi buvę vadinamieji „g e i s-

leriai", „flageliantai", pasižymėję savęs kankinimu: vieni kitus „botagais" pliekę iki kraujo, ir t. t.

Antrieji gi, besistengdami šiame pasauly geriau įsitaisyti, kėlę abejones bažnyčios mokslo tikrumu, pareikalavę protui teisių, pastatę jį greta tikybos, skelbę jausmų laisvę, peikę dvasininkijos įstatymus.

Tat kai kurie rusų mokslininkai ir mano, kad strigolnikų erezija buvusi šio Vakarų judėjimo tolimas atgarsis: jie strigolnikuose bando surasti ir asketų, ir racionalistų pažymius.

Kiti mokslininkai vėl mano, kad strigolnikų erezija atsiradusi bulgarų erezijos „bogomilų" įtakoj (dualistinė erezija). Tačiau tiksliai ką nors pasakyti apie strigolnikų erezijos esmę sunku, nes žinių apie strigolnikus išliko maža. Pačių strigolnikų raštų neliko: arba jie dar nesuspėjo raštų pasigaminti, arba juos oficialioji cerkvė sunaikino.

Manoma tiktai, kad įstojimas į tą ereziją buvo surištas su tam tikra „apkirpimo" („apipiaustymo") apeiga. Žinoma yra, kad erezija prasidėjo Pskovo žemesniųjų dvasininkų tarpe. Jos steigėjais buvo diakonas Karp, diakonas Nikita ir kiti prasčiokėliai, „prostecy", daugiausia kentėję nuo vladykos ir kitų dvasininkijos aristokratų. Tie „prasčiokai", matydami, kad vyskupai visur pelno ieško, kad popai pelnosi iš gyvų ir numirėlių, kad dvasininkai gauna geras vietas simonijos keliu, — prieina išvadą, kad toks dvasininkų gyvenimas yra nevertingas. Kadangi vyskupai nevertingi, tai jie, esą, negali ir popų įšvęsti. Nevertingos esančios ir cerkvinės paslaptys bei apeigos, nes nevertingi žmonės jas vykdo. Tikybai mokyti popai, esą, nereikalingi, — jos mokyti galįs kiekvienas. Nereikią, esą, nei už mirusius melstis, — nereikią nei giedoti ties jais, nei juos minėti, nei melstis, nei duoklę už tai cerkvei duoti, nei puotas kelti, nei išmaldas už numirėlius dalyti.

Vadinas, erezija nebuvo savo esme prieškrikščioniška, jos steigėjai sukilo tik prieš dvasininkijos bei monastyrių turtus, neigdami jos pajamų šaltinius ir formą. Už tokius darbus erezija veikiai buvo paskelbta ir prieškrikščioniška ir priešvalstybine. Erezijos vadai buvo areštuoti ir paskandinti. Bet sąryšy su erezija iškilo smarki polemika. Buvo atsiklausta net Konstantinopolio patriarcho Nilo nuomonės. Šis pareiškė,

kad imti pinigus už apeigų atlikimą esanti didelė nuodėmė. Bet, esą, jei popai gera valia žvakes stato, turi vynui išlaidų, pietus kelia — tai, esą, jie galį imti už tai atlyginimą.

Šv. Steponas Permietis (Permskij), kurio gyvenimo aprašymą davė garsusai Epifanij Premudryj, — šis šventasai pagamino veikalą, pavadintą „Poučenije protiv strigolnikov“ — „pamokymas prieš strigolnikus“. Čia jis visu uolumu gina popų imamąjį atlyginimą. Esą ir Kristus ėmęs tai, kas jam buvo duodama, nes jeigu nebūtų ėmęs, tai iš ko Jis būtų gyvenęs? Emę, esą, ir apaštalai tai, kas jiems buvo duodama, — ne akmeninis gi jų kūnas buvęs! Maža ką esą dabar popai negeri, — o kur gi geresnių gausi: juk neisiąs Kristus antrą kartą į žemę popų daryti! Šv. Steponui nepatiko pasklidęs apie strigolnikus garsas, kad jie „neplėšia ir turtų nerenka“, — strigolnikai iš tikrųjų gyveno doru gyvenimu. Šv. Steponas to garso skleidėjus šitaip moko: „tokie buvo farisėjai: du syk per savaitę pasninkavo, visą dieną nevalgydami... Tokie buvo eretikai—pasninkautojai, maldininkai, knygininkai (supr. „skaitą knygas“), veidmainiai, žmonių akyse apsimetę grynais: jeigu žmonės nematytų jų skaistaus gyvenimo, tai kas jais tikėtų... O kas sulig strigolnikų erezija pradės popus smerkti, reikia ne tiktai jų neklausyti, reikia juos ir iš miesto varyti“.

Maskvos metropolitas Fotij (1410—1431), įterpiamas į rusų literatūros istorijos vadovėlius, kaip įžymus XV-to šimtmečio rašytojas, paliko mums keturius laiškus, rašytus pskoviečiams, nukreiptus prieš strigolnikus. Šiuose laiškuose jis reikalauja smarkiai bausti strigolnikus ypač už tai, kad jie „žiūrėdami į dangų, sakosi, kad jų Tėvas tenai esąs“. Fotijus reikalauja pavartoti visu griežtumu prieš stegolnikus kūno bausmes. Tokių bausmių reikalavimas buvo naujas reiškinys rusų literatūroj.

Tokia buvo maskviečių literatūra, kilusi sąryšy su strigolnikų erezija. Pati erezija buvo veikiai išnaikinta, tiktai jos pradėtas darbas dar didesniu smarkumu atgijo XV-tam šimtmety.

2. Žyduojančių erezija. „Eres' židovstvujuščich“ — žyduojančių erezija — buvo taip pat Vakarų Rusijos sričių reiškinys. Daugeliu atvejų tai buvo „strigolnikų“ tęsinys. Tai

buvo taip pat protestas prieš esamąją tvarką, tiktai griežtesnis, smarkesnis ir gilesnis. Erezijos priešininkai, oficialiosios pravoslavijos atstovai, skelbė, kad šios erezijos pasekėjai esą atskilę nuo krikščionybės ir prisidėję prie žydų tikybos, todėl ir jos šalininkai pavadinti žyduojančiais.

Erezijos pradžia paprastai yra rišama su Lietuvos kunigaikščio Mykolo Olelkovičiaus, rezidavusio Kijeve, atvykimu į Novgorodą. Žlugus prieš Maskvos galybę Tvėrės valstybei, Novgorodas, norėdamas atsispirti prieš Maskvą, ieškojo pagalbos Lietuvoje. Tuo tikslu buvo vedamos slaptos derybos, dėl jų Olelkovičius ir atvyko į Novgorodą. Jo palydovų tarpe buvę ir žydai: Scharija ir Samuilas. Jie, esą, ir pradėję Novgorode ereziją. Novgorode, kaip ir kitose Vakarų Rusijos teritorijose, buvę daug žydų, išvytų iš Vakarų Europos, kuriems čia neblogai sekęsi. Novgorode jie radę nepasitenkinimo esamąja tvarka, strigolnikų atgarsius, — jiems nesunku buvę pradėti erezija. Ar jie iš tikrųjų rusus norėjo versti į žydų tikybą — nėra žinoma. Žinoma tiktai, kad jie platino racionalizmą ir esamosios tvarkos kritiką. Kadangi eretikai rėmėsi daugeliu žydiškos kilmės knygų, tai ir visas judėjimas, visa erezija įgavo žydiškumo pažymių. Kiek tai iš viso buvo žydiškas mokslas, sunku nustatyti. Žyduojantieji nepaliko išdėstyto savo mokslo, apie jų tezes žinome tik iš jų priešininkų raštų, kurie juos kaltino dėl visokių nuodėmių. Jų priešai skelbė, kad, esą, jie netikėję Kristaus dieviškumu, ir laukę antro Mesijos, kuris tokiu būsiąs ne iš prigimties, bet iš pašaukimo, kaip buvęs Mozė, Dovydas, ir kt. Jie, esą, nepripažinę Trejybės paslapties. Toliau jie, esą, neigę ikonų garbinimą, nepripažinę šventųjų palaikų („mošči"), nepripažinę gyvenimo aname pasauly ir todėl neigę reikalą už numirėlius melstis. Jie neigę reikalą už numirėlius melstis. Jie reikalavę laisvės kiekvienam piliečiui aiškinti šventą Raštą, skelbę, kad cerkvės esančios nereikalingos, nes galima melstis namie, ir ypač, kad, esą nereikalingi monastyriai.

Monastyrių, cerkvių ir pamaldų už numirėlius neigimas smarkiai palietė oficialiosios dvasininkijos reikalus, kuri pasiryžo su žyduojančiais kovoti iki galo. Tačiau ši kova oficialiajai dvasininkijai buvo gana sunki, ir tai dėl daugelio priežasčių. Eretikai buvo labai atsargūs, propagandą varė išmin-

tingai, pagaliau, Maskvos pasaulinė valdžia juos rėmė, bent neoficialiai. Jiems simpatizavo net Maskvos kniazius Jonas III. Jis ir pats piktom akim žiūrėjo į monachų valdomus didžiulius žemės plotus, iš kurių valstybė neturėjo jokios naudos. Žyduojantys, neigdami monastyrių teisę turėti žemės, savaime darėsi kniaziaus talkininkai. O antra, žyduojantys, besigindami nuo Novgorodo aristokratijos, ieškojo pagalbos pas Maskvos kniazių, ir tokiu būdu darėsi Jono talkininkai kovoje su Novgorodu. Todėl tat jis ištremtiems iš Novgorodo į Maskvą žyduojančių vadams — popams Aleksejui ir Dijonizui davė Maskvoj geras vietas, ir jie čia nustebino maskviečius savo mokslingumu. Žyduojančius aiškiai palaikė kniaginė Elena, toks apsišvetęs ir talentingas valstybės vyras, tų laikų užsienių reikalų ministeris, „dumnyj djak", Fedor Kuricyn, ir kiti bojarinai. Žyduojančių priešai įtarinėjo, kad net patsai Maskvos metropolitas Zosima palaikė eretikus. Pagauti eretikai energiškai ginas, ginčytis su jais oficialiajai dvasininkijai labai sunku, nes jie buvo geri dialektikai ir rėmėsi tokiomis švento Rašto knygomis, kurių pravoslavijos atstovai neturėjo. Ypač nepakenčiama pravoslavų cerkvės būklė pasidarė po 1492 metų, kuriais turėjo įvykti pasaulio galas, tik, deja, neįvyko.

Pagal cerkvės apskaičiavimą nuo pasaulio įkurimo iki Kristaus gimimo praėjo 5508 metai, o dabar nuo Kristaus gimimo praėjo 1492 metai, vadinas, nuo pasaulio įkūrimo lygiai 7000 metų. Seniau 1000-iai metai nuo Kristaus gimimo buvo laikomi lemtingais metais: turėjo ateiti pasaulio galas. Tuomet pasauliui išlikus gyvam, buvo manoma, kad viskas tikrai baigsis šiais 7000 metais. Jei tūkstantis yra nepaprastas skaičius, tai septyni tūkstančiai — dar baisesnis. Ne be reikalo gi buvo 7 paslaptys, 7 didžiosios nuodėmės, 7 dvasios dovanos, 7 dangūs, 7 angelų rangai, 7 savaitės dienos ir t. t. Ir dar, kaip tyčia, paschalijos*) baigėsi 1492 m. Vadinasi, ir paschalijų autoriai buvo įsitikinę, kad toliau (1493 m.) Velykų švęsti nebereikės, nes pasaulis pasibaigsiąs. Ir dar blogiau, — paschalijų pabaigoj buvo pridėtas prierašas: „čia baimė, čia liūdėjimas;

*) Paschalijos — toblytėlės, kuriose buvo nurodyta, kada, kuriais metais reikia Velykos švęsti.

koks buvo ratas Kristaus kančiose, tokie tai metai pagaliau ir atėjo, kada mes laukiame visuotinio („vsemirnogo“) Tavo atėjimo“. Senieji bažnyčios tėvai, apaštalai, skelbė, kad prieš pasaulio galą prasidėsią visur nelaimės, savitarpiai vaidai, ir tt. Metodijus Potarskietis aiškiai mokė, kad prieš pasaulio pabaigą išsivaduosianti iš kalnų Aleksandro Makedoniečio uždarytoji tauta, ir imsianti smaugti krikščionis. O turkai, 1453 m. paėmę Konstantinopolį ir nuvertę nuo sosto krikščioniškąjį imperatorių, — ar nėra ta pati pagoniška tauta, Metodijaus išpranašauta? Nesiliaują Rusų žemėj karai — ar nėra apaštalų išpranašautieji vaidai prieš pasaulio pabaigą? Artėjant 1492 m. datai eschatologinė literatūra dauginas: pasaulio galas — nebeišvengiamas. Pravoslavų dvasininkija kviečia tikinčiuosius „gailėtis už nuodėmes“, rengtis baisiajam teismui ir gyvenimui aname pasauly. Daugelis skuba likviduoti reikalus ir besimelsdami laukia pasaulio galo.

Žyduojantys gi juokiasi iš šitokios baimės. Kilusioje dėl to polemikoje jie įrodinėja, kad nuo pasaulio įkurimo iki Kristaus gimimo praėjo ne 5508 m., kaip skelbia dvasininkija, bet tiktai 3671 metai. Vadinas, iki pasaulio galo, iki 7000 metų — lieka dar gyventi 1747 m. Žyduojantys su savo teorija įgyja nemaža pasekėjų, — ima tikėti jais ir tie, kurie mirties bijo, surasdami juose paguodą.

Ateina rūstieji 1492 metai, — pasaulis nesibaigia! Priešingai, Maskva stiprėja ir skelbiasi trečiąja Roma. Ar gi tai šventas Raštas melavo? — naiviai abejoja pravoslavai. O žyduojantys — triumfuoja, ir tyčiojasi: — „septyni tūkstančiai metų pasibaigė, ir paschalija praėjo, o antrojo Kristaus atėjimo nėra, ir šventų tėvų raštai yra melagingi... ir apaštalų raštai melagingi yra...“ Žyduojantys aukštai pakelia galvą, paskelbdami dėsnį: „duša samovlastna, zagrada jei vera“, — „dvasia nepriklausoma, tikyba jai kliaudis“. Tai aiškus racionalistų dėsnis, nustūmęs į antrą vietą erezijos „žydiškuosius“ elementus.

Šitokios būklės oficialioji cerkvė nebegalėjo toliau bepakęsti. Šaukiami soborai vienas po kito, kuriuose nustatinėjamos eretikų klaidos, — jie atskiriami nuo cerkvės, pasmerkia-

mi, prakeikiami. Prasideda eretikų energiški persekiojimai, suėmimai, žudynės — ir pradžioj XVI šimtmečio erezija bent oficiališkai buvo jau likviduota.

5. ERETIKUOJANTI LITERATŪRA

1. Pažiūros į eretikuojančią literatūrą. Žyduojančių erezija ir kova su ja — įdomiausias rusų XV-to šimtmečio dvasios gyvenimo reiškinys, dominavęs to amžiaus literatūroj.

Senieji rusų literatūros istorikai, pav., Galachovas, Ševyriovas, Porfirjevas domėjosi tiktai oficialiąja literatūra, nukreiptąja prieš eretikus, ir, ja pasinaudodami, charakterizuodavo to laikotarpio rusų literatūrą. Akadem. Pypinas į rusų literatūrą XV — XVII šimtm. žiūrėjo labai pesimistiškai, vaizduodamas ją beveik vienais neigiamais bruožais. Jis lygino rusų šio laikotarpio kultūrinį gyvenimą su Vakarų Europa, kurioje žydėte žydėjo renesansas, ir, žinoma, dėl rusų obskurantizmo priėjo labai neigiamų išvadų.

Prof. M. Speranskis griežtai atmeta tokią Pypino pažiūrą, ir garbingąjį akademiką apkaltina vienašališkumu. Prof. Speranskis mano, kad Pypinas todėl tokių išvadų priėjęs, jog jis atsižiūrėjęs vien tiktai oficialiosios literatūros. Tuo tarpu žyduojančių literatūra aiškiai parodanti, kad Maskvoj XV-tam šimtmety buvęs didelis idėjinis subruzdimas, panašus į Vakarų renesansą.

Todėl mums tenka, vengiant vienašališkumo, trumpai peržvelgti tiek žyduojančių, tiek ir oficialiosios literatūros reiškinius. Šioje apžvalgoje, dėl tvarkos, svarbesnius rašytojus— oficialiuosius — išskiriame į atskirus paragrafus.

2. Žyduojančių literatūra. Prof. Speranskis, akad. Pypino oponentas, pasiremdamas įvairiais šaltiniais, bando paduoti žyduojančių pagamintos literatūros sąrašą. Tai daugiausia vis vertimai iš kitų kalbų. Pats Speranskis mini tokius veikalus:

1) Martoloj, — tai Vakaruose buvusi gana populiari astrologijos knyga, vėliau įėjusi į kalendorių sąstatą.

2) Zvezdočetec, — knyga apie 12 žvaigždžių, astrologinio pobūdžio burtų rinkinys.

3) Šestokryl, — XIV-to šimtmečio ispanų žydo Emanuilo-bar-Jokūbo burtų knyga, padalyta į šešis skyrius („sparnus“ — „krylo“); joje mokoma burti įsižiūrint į mėnulio fazes.

4) Almanach, — kalendoriaus pobūdžio Vakaruose gana plačiai žinoma knyga, su visokiais astrologiniais pranašavimais.

5) Aristotelevy vrata, — knyga apie valstybės valdžią, parašyta Aristotelio Aleksandrui Makedoniečiui laiško forma.

6) Lunnik, — burtų knyga sulig mėnuliu.

7) Lopatočnik, — mokė burti iš avino kaulų.

8) Logika, — žydų mokslininko Maimonido.

9) Lucidarius, — traktatas apie įvairius klausimus, prietarų rinkinys.

10) Kosmografija, — paremta astrologija.

Be to dar, žyduojantys turėję išsivertę iš Vakarų Europos ir iš žydų kalbų senojo įstatymo šventąjį Raštą.

Paduodamas šį sąrašą, prof. Speranskis daro teigiamų išvadų. Esą, žyduojantys nešę į Rusiją mokslą arba bent panašią į mokslą literatūrą. Mažiausia, jie davę kitokį pasaulio supratimą, negu byzantiškasai; jie žadinę žmonėse laisvesnę mintį, viliodami savo racionalizmu, — jie kvietė nebepasitikėti taip aklai dogma ir autoritetu.

Mes prof. Speranskio optimizmo palaikyti negalėtumėm. Ir tai dėl šitokių priežasčių:

1) Sakysime, kad visos anksčiau paminėtosios knygos (dėl to tektų dar paabejoti) yra žyduojančių pagamintos, bet ko vertas yra tasai, anot prof. Speranskio, racionalizmas? Jei viena scholastika pakeitė kitą, jei vieni burtai ir prietarai užleido vietą kitiems tolygiems burtams ir prietarams, tai dar menkas racionalėjimas. Jei pravoslavai skaičiavo nuo pasaulio įkurimo praėjusius 5508 metus, o žyduojantys — 3671 m., — tai čia pasikeitė ne esmė, bet mažmožis. Jei byzantiškas sukempėjimas pakeistas žydišku, tai čia dar toli iki proto laisvės. Žyduojančių racionalizmas baigiasi tuo, kad žmonės paabejojo Byzantijos knygų tikrumu ir pasipriešino dvasiškosios aristokratijos gobšumui. Jei Pskovo ir Novgorodo žemesnioji dvasininkija, dėl aukštesniosios gobšumo, nebūtų atsidūrusi skurde ir nebūtų prieš tai pakėlusi protesto, vargu ar ir toks

racionalizmas rusuose būtų buvęs įmanomas. Šio tariamojo racionalizmo reikšmę Rusijai geriausiai pabrėžia tasai faktas, kad kaip tik šiuo metu išsirutuliojo anksčiau minėtoji maskvinė ideologija, ir cerkvinis formalizmas pasiekė aukščiausio laipsnio.

2) Visa minėtoji literatūra — nėra originali kūryba; ji nieko bendra neturi su tąja literatūra, kuri tenkina estetinius interesus. Šios literatūros faktas patvirtina akad. Pypino pesimizmą, bet ne prof. Speranskio geros nuotaikos pagrindus.

3) Sakysime, kad prof. Speranskis neklysta, iškeldamas šio racionalizmo reikšmę. Įsižiūrėdami į anksčiau minėtų knygų vertimus, matome, kad jų kalba labai bloga. Ji yra pilna polonizmų, lituanizmų, ukrainizmų, gudizmų, ir t. t. Šitie barbarizmai iš vienos pusės nurodo, kad vertimų autoriams maskvinė kalba buvo svetima, kad jie buvo jos pramokę. O antra, tai pabrėžia, kad vertimai buvo padaryti kur nors pietuose arba Lietuvoje, arba, pagaliau, vertė žmonės iš ten kilę. Vadinas, tai buvo ne Maskvos, ne Velikorosų literatūra. Ir nėra jokio pagrindo įrašyti tai į Maskvos XV-to šimtmečio aktyvą.

3. Oficialioji literatūra. Žyduojančiųjų priešininkų literatūra, išskiriant Josifo Sanino raštus, apie kuriuos bus kalba skyrium, yra dar silpnesnė. 1496 metais pasirodo kažkokio monacho Savvos „poslanije na žydov i eretiki". Tai yra niekam tikusi kompiliacija, nukreipta prieš žydus; be jokios tvarkos ir prasmės surankiotos įvairios citatos iš senų raštų; Citatos, žinoma, nieko įtikinti negalėjo.

1490 m. susirenka cerkvinis soboras svarstyti eretikų reikalams, kurio rezultate paskelbiama: „Sobornoje dejanije protiv eretikov" — soboro žygiai prieš eretikus. Šiame rašte metrop. Zosima vienašališkai išdėsto erezijos istoriją, įsileisdamas į prieštaravimus, ir duodamas grynai maskvietiškos ideologijos patarimą: — nebendrauti su eretikais — nei darbu, nei žodžiu, nei valgiu, nei gėrimu, nei drabužiais, nei sidabru, nei auksų, nei į savo namus juos priimti. Paskelbiama ir soboro nutarimai — „Sobornyj prigovor": esą, erezija atidengta, visi eretikai pasmerkti, šventikams atimtas sanas, ir visi jie krūvoj atskirti nuo šventos cerkvės!

Novgorodo vladykos Gennadijaus (1484—1504) darbuotė yra įdomesnė jei ne literatūros, tai bent kultūros istori-

jos atžvilgiu. Tai jis 1487 m. metais netikėtai sužinojo apie Novgorodo žyduojančių ereziją, ir tuojau pranešė apie ją į Maskvą kniaziui ir metropolitui. Gavęs iš Maskvos kniaziaus įsakymą „daboti, kad ši piktybė („licho“) neišsiplatintų“, Gennadijus tuojau pradėjo Novgorode kratas pas eretikus. Pagautas popas Naumas prisipažino ir išdavė Gennadijui paslaptis, bet apkaltinti erezija tebuvo galima tiktai 4 asmenis. Eretikų ieškoma ir toliau, Novgorode bei Maskvoj, ir 1490 metų soboras viešai eretikus pasmerkia. Toliau eretikai turėtų būti nubausti vieša mirtimi, bet čia reikalas kiek nusitęsė.

Gennadijus nekantrauja, įtaria net metropolitą Zosimą esant eretikams palankiu ir rašo jam piktą raštą, kodėl Zosima neliepia eretikams galvas nusukinėti.

Gennadijus pasirodo esąs... Vakarų Europos šalininkas: jis siūlo pasekti pavyzdžiu „ispanų karaliaus“ („spanskij korol'“), kuris šventai vykdąs inkvizitorių nusprendimus— žudąs eretikus. Nebesulaukdamas, kada eretikai bus žudomi, maldingasai vladyka susirūpina idėjine kova su jais. Čia pasirodo, kad pravoslavų reikalai yra labai blogi: neturi jie net viso šventojo Rašto vertimo, ypač senojo įstatymo, — kaip gi jie gali ginčytis su žyduojančiais, kurie tokį vertimą pasigamino! Ne vieną tokią knygą, kurią rėmės žyduojantys, pravoslavai tik iš vardo težinojo. Norint nugalėti žyduojančius, reikėjo pasigaminti savo vertimai. Gennadijus ieško po monastyrius senų rankraščių, ar nesuras viso senojo įstatymo vertimo, bet surasti nepavyksta. Tačiau ir surinktieji tekstai tėra labai menkos vertės. Lygina vienus tekstus su kitais — pasirodo, kad tekstai labai skirtingi: nemokšos nurašinėtojai juos pagadino. Nežinia, kuris tekstas yra tikras. Juo labiau, kad žyduojančių tekstas žymiai skyrės nuo pravoslaviškojo. Žūt būt reikia gauti tikras tekstas, palyginti vertimus su graikų originalu. Bet čia vėl didelis vargas — nebebuvo graikiškų rankraščių, nėr su kuo lyginti. Graikų kalbos rusai nebemoka, o buvę Rusijoj graikai — nemoka rusiškai. Vadinas, nėr nei su kuo savi tekstai lyginti, nei darbininkų, kas tai galėtų padaryti. Vienintelė viltis buvo dvasininkija, bet ji, kaip anksčiau jau minėta, buvo nemokėlė. Vokiškai, lotyniškai kai kas Novgorode mokėjo, būtų galima naudotis vokiečių ar lotynų tekstais, — bet tokiu tekstu naudotis — neregėta nuodėmė! O čia žyduojan-

tys — tyčiojas! Tat vladyka Gennadijus, vargo prispaustas, pasiryžta į nuodėmę: pasikviečia į talką katalikų monachą Benjaminą, rusą vertėją, Dmitrijų Gerasimovą, ilgai gyvenusį Vakarų Europoj, vadinas, nebeištikimą pravoslavą, ir dar kai kuriuos padėjėjus, ir organizuoja Biblijos vertimą. Biblijos vertimas išėjo labai margas, daugelis vietų stačiai atpasakota, kitur — paduoti įvairūs vertimai — skaitytojas gali pasirinkti, kurį nori tekstą. Ir vis tiktai šitaip buvo baigta 1499 metais savo laikais labai garsi Gennadijaus Biblija. Tokiu būdu nekenčiamų eretiškųjų Vakarų įtaka įsibrovė net į pravoslavų Biblijos vertimą!

Pagaliau Gennadijus sulaukė, kada, pasikeitus kai kurioms politinėms Maskvoje aplinkybėms, ir pasaulinė valdžia pradėjo energišai kovot su eretikais. Vieni eretikai buvo sukišti į Maskvos kalėjimus, kiti ištremti į tolimus monastyrius, kiti — pasiųsti į Novgorodą vladykos Gennadijaus žinion.

Vladyka, besvajodamas apie „španų karalių", eretikus Novgorode pasitiko labai iškilmingai: pririšė juos prie žirgų atažagarius, veidu į arklio uodegą: „tegu žiūri Vakarų šalin į paruoštą jiems ugnį". Ant eretikų galvų užmovė karūnas: virkščių šalmas, karnų skiauterė, šiaudų ir šieno vainikas. Ir parašą padėjo: „tai yra šėtono kariuomenė". Su šitokia ceremonija vedžiojo vladyka eretikus po miestą, įsakydamas tikintiesiems spiaudyti į eretikus ir nusikeikti. Pagaliau vladyka surengė iliuminaciją: uždegė puošniąsias eretikų karūnas. Vienus eretikus jis lauže pelenais pavertė, kitus rykštėmis išplakė, kitus kalėjiman sukimšo, kitiems gi pabėgti pavyko.

Vladykos Gennadijaus kova su eretikais — naujas reiškinys, kokio nežinojo nei Kijevo Rusija, nei Sutemos gadynė.

6. JOSIF SANIN - VOLOCKIJ - VOLOKOLAMSKIJ

1. Gyvenimo bruožai. Kovoj su žyduojančiais pasižymėjęs monachas Josif buvo kilęs iš turtingos dvarininkų Saninų šeimos. Gimė jisai 1440 m. Volokolamo apylinkėse (dabar Maskvos gub.). Septynerių metų vaikas buvo atiduotas rašto mokytis į monastyrį. Būdamas iš mažens palinkęs monastyrio gyvenimui, dvidešimties metų vaikinas jau įsišvenčia

monachu. Monastyry jis greitai pasižymi — ir netrukus jis išrenkamas igumenu. Igumenaudamas jis įveda monachams griežtą ir rūstų režimą, kuriuo sukelia kitų monachų nepasitenkinimą. Juo labiau, kad jis buvo gerokai jaunesnis už kitus monachus. Ištikus šiuo pagrindu nemalonumams, Josifas, būdamas nepatenkintas savo monachais ir nustojęs vilties juos bepataisyti, pameta juos ir įsikurdina nuosavų monastyrį savo tėviškėj, Volokolame, todėl ilgainiui jis ir pavadintas Josif Volokolamskij. Savo monastyriu jis uoliai rūpinas. Netrukus susilaukia palankumo ir paramos iš Novgorodo vladykos Gennadijaus ir pasaulinės valdžios.

Pradžioje monastyrio režimas buvo labai rūstus. Pats Josifas jį sąžiningai pildo ir duoda kitems pavyzdį, dirbdamas juodąjį darbą. Jo rūstumas pasiekė net šitokio laipsnio: jo motina, taip pat monachinė, prieš mirdama, ateina su juo atsisveikinti, — rūstusis monachas atsisako su ja pasimatyti. Nors ir motina, — vistiek moteris!

Greitai pasklista po Rusiją garsas apie monastyrio šventą gyvenimą, pasipilia monastyriui dovanos, indėliai, žemės plotai pereina monastyrio žinion. Į monastyrį veržias turtingi asmenys, žymūs bajorai, įsišvęsdami į monachus. Ir Volokolamsko monastyris nueina tradiciniu rusų monastyrių keliu.

Novgorodo vladyka Gennadijus įtraukia savo draugą Josifą į kovą su žyduojančių erezija. Josifo asmeny jis randa nepakeičiamą talkininką, kuris savo fanatizmu ir nepakantumu pralenkia net Gennadijų. Josifas įtaria, kad Maskvos metropolitas Zosima taip pat buvo žyduojantis. Zosima buvo humaniškų įsitikinimų žmogus. Jis nesutiko eretikus smaugti nei deginti; jam atrodė, kad eretikus įtikinimais reikia atvesti į gerąjį kelią. Šitokiame Zosimos humanizme Josifas įžiūri palankumą eretikams, organizuoja prieš Zosimą intrigas ir 1494 metais nuverčia jį nuo sosto. Pagaliau, Josifui pavyksta įtikinti Maskvos kniazių imtis prieš eretikus griežtų priemonių. Pakitėjus kai kurioms politinėms aplinkybėms Maskvos kniazius 1504 m. ir surengia eretikų pogromą. Josifas mirė 1515 m. Jo visas asmuo pasireiškė kovoje su žyduojančiais ir dėl monastyrių žemių. Jo įsitikinimų šalininkai buvo sudarę tam tikrą partiją, kuri netrukus amžininkų pavadinta josifliane — „juozapiečiai“.

Josifas, kaip ir visi kiti anų laikų rusų „mokytieji“, buvo savamokslis. Jis skaitė labai daug knygų, turėdamas nepaprastą atmintį, daugelį jų atmintinai mokėjo. Bet knygas suprasdavo labai siaurai, nemokėjo atskirti gerų ir nevertingų knygų, švento Rašto ir apokrifų, pasaulinės valdžios įstatymai jam turėjo tokios pat reikšmės, kaip ir šventas Raštas. Administracijos įstatymai, skelbė jis, yra panašūs į pranašų, apaštalų ir šventų tėvų raštus (pisanija). Neturėdamas jokio kritikos jausmo, jis visas paskendo jo atminty sutilpusiose nesuskaitomose citatose. Būdamas karšto, aitraus temperamento ir iki kaulų smegenų formalistas, buvo drauge gal visoje Rusų kultūros istorijoje vienas stipriausiai pasireiškusių fanatikų tipas.

2. Josifo raštai. Žinomiausias Josifo veikalas yra „P r o s v e t i t e l'“ — „Švietėjas“. Tai yra rinkinys, apimantis įvadą ir 16 įvairiais laikais parašytų straipsnių. Įvade yra išdėstyta žyduojančių erezijos istorija ir visu smarkumu puolami metropolitas Zosima ir jo humaniškumas santykiuose su eretikais. Kaip sakyta, Josifas įtaria Zosimą esant žyduojančiu ir už tokius darbus sušunka jam: „piktybės didis indas ir sodomiškos ugnies židinys“, „žaltys (zmij) tamsiagalvis“, „pragaro ugniai maistas“, „naujas Arijus“, „šėtono pirmagimis“, „piktavelnis („zlobesnyj“) vilkas“. Metropolitas Zosima, esą, sodomiškai gundo žmones „ir apsivalgydamas, ir nusigerdamas, ir kiaulišku gyvenimu gyvas, ir visokių nedorybių ir pagundų į skaisčią krikščionių tikybą įterpdamas“ . . .*)

Rinkinio straipsniuose Josifas išdėsto eretikų paklydimus ir nepaprastu smarkumu stengiasi jų tikinimus sugriauti bei apginti oficialiąją pravoslaviją. Tačiau eretikus įtikinėti jis ir nemano. Jis netiki nei eretikų atsivertimu, nei jų atgaila. Jeigu, esą, eretikai ir gailėtųsi dėl savo klaidų, tai vistiek jie tai darytų nenuoširdžiai, vylingai, — taip esą „pisanijose“ pasakyta. Todėl tat jis mielu noru prisideda prie vladykos Gennadijaus pasiūlymo kovoje su eretikais pasekti „španų karaliaus“ metodu. Kas svarbiausia, eretikų nužudymo reikalą jis rekomenduoja pasiimti į savo rankas pasaulinei valdžiai. Jis, pa-

*) Kad Zosima būtų priklausęs prie žyduojančių erezijos — jokių nurodymų nėra. Jį tuo kaltina Gennadijus ir Josifas įtūžę, kad Zosima nepalaikė „španų karaliaus“ kovos su eretikais metodų.

sekdamas Byzantijos graikų pavyzdžiu, aiškiai pripažįsta pasaulinei valdžiai valstybėje prioritetą, — carai, kniaziai ir teisėjai esą gavę valdžią iš Dievo!

Įdomiai Josifas praveda paralelę tarp eretikų ir galvažudžių. Jeigu, esą, būtų atleidžiamos eretikams kaltės, kai jie reiškia atgailą, tai reikėtų atleisti kaltes ir plėšikams, galvažudžiams ir t. t. Tuo tarpu eretikų kaltės esančios didesnės už plėšikų, galvažudžių, grabakasių, paleistuvių kaltes ir visas didžiausias nuodėmes. Galima, žinoma, esą kartais leisti ir eretikams gailėtis už nuodėmes, — tokiam žygiui patogiausia vieta esąs kalėjimas... Todėl Josifas ir pataria visiems krikščioniams „ne tiktai eretikus neapkęsti arba juos smerkti, bet ir prakeikti ir kankinti („jazviti") ir tuo savo ranką pašventinti".

Kadangi žyduojantys puolė monastyrius už jų turtus ir ištaigingą gyvenimą, tai Josifas savo veikale gavo paliesti ir opiąją monastyrių temą. Čia visų pirma jis nori patiekti monastyrio idėjos išsirutuliojimą. Nurodymus į monachišką gyvenimą jis randa net senajame įstatyme. Apaštalai gi tikrai pradėję monastyrius ir gyvenimą s k a i s t y b e (supr. lytiška): „Skopcy sut' božestvennyje apostoly", — dieviški apaštalai yra skapai" — pareiškia jisai.*) Nurodęs eilę kitų šventųjų, kurie esą palaikę monachišką gyvenimą, Josifas tikina, kad monastyris esąs tinkamiausia krikščioniui gyvenimo forma. Esą, be apaštalų ir šventųjų kankinių, niekas iš pasauliečių nepadaręs stebuklų, iš numirusių neprikėlęs, akliems šviesos negrąžinęs!

Monachija esąs gyvenimo idealas, o patys monastyriai — valstybės pagrindas, todėl suprantama, kad valstybė turinti monastyrius šelpti ir remti. Žinoma, Josifas visu uolumu (ne tiek „Prosvetitely", kiek savo prakalbose) gina monastyrių teises turėti žemės ir turtų.

---

*) „Skopcy" — rusų erezija, kurios nariai, norėdami „dūšią išganyti" save kastruoja. Erezija, ar tiksliau, sekta, prasidėjo jau žiloje senovėje. Rusų dirvoje pasirodė jinai XVIII-tam šimtmety. Rusų įstatymai už šios erezijos platinimą atimdavo visas teises ir tremdavo į Rytų Sibirą, kur sektantai buvo laikomi aštrioj valdžios priežiūroj.

Krikščioniški „skopcai" savo erezijos įsteigėjų laiko apaštalą Matą, kurio evangelijoj (Mat. XIX, 12) yra pasakyta: „yra skapų, save sužalojusių dėl dangaus karalystės".

Josifas, nesupratęs, šio pasakymo, gindamos nuo vienos erezijos, skelbia kitą, dar didesnę ereziją!

Tikslesnei „Prosvetitelio“ autoriaus charakteristikai tenka paminėti jo realiuosius santykius su pasauline administracija. Čia charakteringas šitoks faktas.

Volokolamo sritis priklausė vietiniems Volocko kniaziams (todėl ir Josifas Volokolamskis yra vadinamas Josif Volockij). XVI-to šimtmečio pradžioje Volocko kniazius Fedor Borisovič ėmė reikšti pretenzijų į Volokolamo monastyrio žemes, — perdaug jau jų tenai prisirinko. Tuomet Josifas Volokolamskis pasiduoda su visu monastyriu Maskvos kniaziaus Vosyliaus Ivanovičo globai, tokiu būdu išsisukdamas iš vietinio kniaziaus ir Novgorodo vyskupo globos. Novgorodo vladyka Serapijonas rašo jam tuomet laišką: „taigi atidavei savo monastyrį didžiai valstybei — vadinas atstojai nuo dangiškosios, ir atėjai į žemiškąją“...

Josifo literatūrinius nuopelnus rusų mokslininkai įvairiai vertina. Vieni į juos žiūri labai skeptiškai, kiti — teigiamai. Pav., prof. E. E. Golubinskis „Prosvetitelį“ laiko įžymiausiu rusų rašliavos veikalu, už kurį geresnio tuomet ir reikalauti nebuvę galima. Prof. J. Porfirjevas brangino „Prosvetitelį“ už tai, kad tai buvęs pirmas didelis rusų teologiškas veikalas, apėmęs beveik visas krikščionybės tiesas. „Prosvetitelis“, esą, galįs būti rodikliu, kokio laipsnio ir charakterio tuomet buvo pasiekęs rusų teologijos mokslas, nes Josifas buvęs geriausioji to mokslo jėga.

Mums gi atrodo ta jėga buvusi neperdaug galinga, ir mokslo laipsnis neperdaug aukštas, — neaukštesni ir literatūriniai to veikalo nuopelnai.

„Prosvetitel'“ — grynos polemikos veikalas. Polemikoj jis vartoja tokį metodą: Josifas išdėsto, — visai nesirūpindamas ar teisingai suprato ir dėsto, — tą ar kitą eretikų nuostatą ir stengiasi jį sugriauti, papildamas ilgą eilę citatų iš įvairių raštų. Naudojamųjų šaltinių jis nekritikuoja, viskas jam, bet tik raštas — „pisanije“, vienodai galingas autoritetas. Priešingą nuomonę jis griauna ne tiek įrodymais, kiek barimais ir keikimais. Citatas beria jisai be jokios tvarkos, sistemos, be jokio plano. Aiškus dalykas, kad apie grynai literatūrinius veikalo žymesnius nuopelnus sunku būtų net ir kalbėti. Cerkvės istorijai gal tai ir geras dalykas, bet tai jau kita sritis.

7. NIL SORSKIJ IR JO MOKINIAI.

1. Nil Sorskij. Vienuolis Nil Sorskij bus bene šviesiausias dvasios reiškinys niauriame rusų XV-to šimtmečio gyvenime. Tai buvo aukštas humanistas, gilus mintytojas. Apie jo gyvenimą maža težinoma. Vieni mano, kad jis yra kilęs iš valstiečių tarpo, kiti iš bojarinų. Pravardė jo buvusi M a i k o v. Gimė jisai apie 1433 metus. Dar jaunas tebebūdamas jis įstojo į Kirillo - Belozerskį monastyrį, kuris tuomet buvo garsus savo kilniu gyvenimu: monachai tenai žmonių neplėšdavę, pinigų už maldas neimdavę, pasitaikiusius igumenus, kurie rūpinęsis materialiniais reikalais, išvydavę, — žodžiu, būdavę tikri v i e n u o l i a i. Paskum Nilas pabuvojęs Afono monastyry, kur papildęs savo mokslą. Grįžęs į Rusiją jis steigia savo paties monastyrį. Tuo tikslu (1473 ar net 1489 m.) jis išvyksta į Užvolgį ir apsistoja laukinėj, negyvenamoj vietoj paliai upelį Sorą, ir įsteigia ten monastyrį — skitą. Todėl jis ir vadinamas Sorskij, o jo pasekėjai — „Starcy Zavolžskije“ — „Užvolgio Senuoliai“. Savo monastyriui jis nustato labai rūstų režimą*). Mirė 1508 m.

Nil Sorskij buvo pilna priešingybė Josifui Volokolamskiui. Tai pasireiškė trimis atvejais: 1) santykiuose su eretikais, 2) pažiūrose į monastyrių turtus, 3) pažiūrose į monachų gyvenimo uždavinius.

Pirmą kartą Nilas susidūrė su Josifu Maskvos 1490 metų sobore, sušauktame eretikams pasmerkti, kuriame dalyvauti pakvietė Nilą vladyka Gennadijus.

Šitame Sobore Gennadijus ir Josifas reikalavo pavartoti prieš eretikus griežčiausias priemones — deginti juos ir karti.

Tokiems reikalavimams pirmasai pasipriešino metropol. Zosima. Esą, mes Dievo nesame pastatyti miriop smerkti, kalbėjo jisai, bet nusidėjėlius į atgailą vesti! Nilas energiškai palaiko Zosimą ir pasidaro vadas visos partijos, protestuojančios

---

*) Jo monastyris buvo tojo tipo, kurį rusai vadina s k i t. Tai buvo kažkoks vidurys tarp vienuolių, gyvenančių pilnu atsiskyrėlių gyvenimu, ir didžiųjų monastyrių, gyvenančių plačiu komunaliniu ūkiu. Skituose, priešingai daugumai monastyrių buvo privalomas sunkus darbas, pasninkas, etc. Skito idėją Nilas atsivežė iš Afono.

prieš Gennadijaus - Volockio metodus. Už tat šie ir Nilą, drauge su Zosima, paskelbia žyduojančiu. Jis, žinoma, nebuvo toks.

1503 m. įvyksta antrasis soboras eretikams teisti. Čia Nilas pasidarė didžiausio skandalo priežastimi: sobore jis iškėlė reikalavimą, kad monastyriai atsisakytų žemių ir turtų; jo nuomone, monachai turį gyventi toli nuo žmonių ir maitintis savo rankų darbu. Jo reikalavimą palaikė „Užvolgio senuoliai".

Josifas Nilui atsakinėjo: monastyrių dvarai esą reikalingi išlaikyti monastyriams, cerkvėms ir dvasininkams. O didieji monastyriai esą, reikalingi todėl, kad jie gamina cerkvei ierarchus. Jeigu, esą, monastyriai neturės dvarų, tai kaip gi stos į tokius monastyrius dori, kilnūs žmonės? O jei nebūsią monastyriuose dorų senuolių, tai kur reikėsią gauti metropolitų, arkivyskupų, vyskupų? Jei nebūsią dorų senuolių, tai, esą, kilsiąs didelis tikėjimo susvyravimas („ino viere budet pokolebanije").

Nilas aiškina, kad turtingas monastyris neatitinka monastyrio idėją: esą, nepritinka monachui naudotis baudžiauninko — vergo darbu.

Josifas atsakinėja, kad monastyriai jokių vergų neturį; valstiečiai, dirbą monastyrių naudai jų žemę, esą, tik avelės, kurias monastyris ganąs, kurių dvasine ir materialine ge,ove rūpinąsis monastyris!

Josifas nurodinėja visą eilę pavyzdžių, kaip įvairūs šventieji persekiojo eretikus. Tarp kitko, esą, Levas Kastantietis įnešė į ugnį eretiką ir sudegino jį, pats išlikdamas sveikas.

„Užvolgio senuoliai" rašo Josifui kolektyvinį laišką:

— O tu, pone Josifai, kodėl neišbandai savo šventumo, nesurišei archimandrito Kasjano į savo mantiją, neįnešei jo į ugnį sudeginti? . . . Pagalvok, pone, koks skirtumas tarp Mozės ir Elijo, tarp apaštalų Petro ir Povilo, iš vienos pusės, — ir tavęs, pone Josifai, iš kitos!

Savo pažiūras į monastyrių uždavinius Nilas išdėstė rašte „Ustav ili predanije o žitel'stve skitskom" — tai buvo kaip ir skitų gyvenimo statutas.

Čia jis įtikinamai pabrėžia, kad monachai turi gyventi pelnydami duoną savo rankomis, kad jokių turtų valdyti ir

rinkti monastyriui neleistina. Bet įdomesnis tame statute kitas dalykas: monacho idealas.

Nilas, sutikdamas, kad geriausiasai žemėje yra vienuolio gyvenimas, pabrėžia, kad vienuoliškumas turi būti ne kūniškas, bet dvasiškas. Monachas turįs siekti moralinės tobulybės, turi siekti galvodamas ir samprotaudamas. Monacho malda turi būti išmintinga malda, jis turi žinoti, kam ir kodėl meldžiasi. Gyvenimo pagrindai esą nurodyti šventuose raštuose, bet ir į juos, esą, reikia žiūrėti kritiškai. Josifui buvo „čto napisano, to sviato" — „kas parašyta, tai šventa". Josifas su savo konservatyvų partija neišdrįsta kritiškai pažiūrėti į senuosius raštus, — jam tai būtų burnojimas, šventvagystė, jis reikalauja aklo tikėjimo. O Nilas senuosius raštus klasifikuoja, pasiremdamas savo protu; esą „pisanija mnoga, no ne vsia božestvenna sut'", — „raštų daug, bet ne visi dieviški (supr. „šventi.") yra".

Nil Sorskij, gyvendamas giliu dvasios gyvenimu, o santykiuose su realiąja tikrove paskelbdamas idealistiškai humaniškas idėjas, mums ir vaizduojasi, kaip šviesiausias rusų XV-to šimtmečio kultūros atstovas.

2. Vassian Kosoj. Vassian Kosoj buvo vienas geriausiųjų Nilo mokinių, savo darbais pasižymėjęs XVI-to šimtmečio pradžioje.

Prieš įstojimą į monastyrį jis buvo žymus asmuo pasaulinėj administracijoj, vadinosi kniazius Vasilij Patrikejev. 1494 metais jis buvo siunčiamas pasiuntiniu į Lietuvą, 1496 metais vadovavo rusų kariuomenei kovoje su švedais. Įsitraukus jam į politinę kovą, jis buvo prievartos keliu įšventintas monachu, pateko į Kirillo - Belozerskį monastyrį iš kurio ilgainiui persikėlė pas Nilą Sorskį. Būdamas monastyry, jis uoliai studijuoja šv. Raštą ir senuosius rašytojus, studijuoja kritiškai samprotaudamas, ir pasidaro vienas apšviesčiausiųjų savo laiko žmonių.

Savo įsitikinimais ir darbo metodais jis sudaro pilną priešginybę Josifui Volockiui. Dauguma Vassiano likusių raštų yra nukreipta prieš Josifą ir josiflianų partiją. Raiškiausias tų raštų tarpe yra parašytasai 1503 m. „Slovo otvetnoje protivu kleveščuščich istinu evangel'skuju i o inočeskom žitiji" — „Atsakymo žodis šmeižiantiesiems evangelijos teisybę ir apie

monachų gyvenimą". Kiti trys raštai yra stačiai adresuoti Josifo galvai: a) „Sobranije Vasjana, učenika Nila Sorskago na Josifą Volockogo", b) „Peridslovija Nila: Vasjana, učenika ego, na Josifa, Volockogo igumena", c) „Togož inoka pustynnika Vasjana na Josifa igumena Voloskogo sobranije ot sviatych pravil i ot mnogich knig sobrano".

Gerai, matyti, turėjo jam įkyrėti josiflianai, kad jis tokiu uolumu gamina raštus prieš juos! Josiflianams su juo polemizuoti buvo sunku, nes jis, naudodamas tuos pačius šaltinius, kuriuos turėjo ir josiflianai, kritiškai juos įvertindavo ir sėkmingiau sunaudodavo savo talentingai dialektikai. Savo raštuose pirmoje eilėje jis paliečia skaudžiausiąją josiflianų vietą — monastyrių žemes. Jo pažiūros šiuo reikalu tuo įdomesnės, kad jis buvo kilęs iš šio pasaulio galingųjų tarpo, buvo kniazius, žemės valdovas. O raštuose jis aiškina, kaip blogai atsiliepia žemė ir turtai į monastyrių gyvenimą.

— Mes eidami į monastyrį, — rašo jisai, — nesiliaujame svetimą turtą besisavinę. Vietoje, maitinęsis darbu ir savo rankų verslu, mes valkiojamės po miestus ir vergiškai žiūrime į turtuolių rankas, jiems pataikaujame, norėdami išprašyti iš jų kokį kaimą, kokį sodžių, sidabro ar kokį galvijėlį. Dievas įsakė dalinėti turtus vargšams, o mes, godumo ir išdidumo nugalėti, įvairiais būdais niekiname mūsų brolius neturtėlius, gyvenančius sodžiuose, mes apkrauname juos mokesčių mokesčiais, be pasigailėjimo atimam iš jų turtus, atimam iš valstiečio karvelę ar kumelėlę, kankinam mūsų brolius, plakdami bizūnais arba išguidami juos su pačiomis ir vaikais iš mūsų žemių, arba atiduodame juos kniaziaus valdžiai galutinai jų pražūčiai. O monachai jau pražilę, valkiojas po pasauliečių teismų įstaigas ir bylinėjas su neturtėliais dėl skolų, kurias jie išplėšė, arba dėl žemės pėdos...

Atsikreipdamas į josiflianus Vassianas pavartoja labai įdomų tiems laikams polemikos metodą. Štai jis:

— Jūs sakote, kad dievobaimingi kniaziai davė monastyriams indėlių, norėdami savo sielą išganyti ir savo tėvus paminėti ir kad to, ką jie jums davė, patys nebegali atsiimti iš Dievo rankų. Bet kokia nauda gali būti dievobaimingiems kniaziams, davusiems Dievui dovanas, jei jūs tas dovanas biauriai sau naudojate: savo metinio derliaus dalį paverčiat pinigais ir atiduo-

dat juos augti („skolinat procentams“), o kitą dalį laikot, kad nederliaus metu kuo brangiausiai tai galėtumėt parduoti. Patys turtėjat, apsiryjat, o jums dirbantieji valstiečiai, jūsų broliai, gyvena didžiausiame skurde, nebegalėdami jus patenkinti savo prakaitu, sunyksta jūsų priespaudoj, ir jūs juos išvejat iš jų pastogės nuogus ir sumuštus...

Dar raiškesniais ir griežtesniais bruožais vaizduoja Vassianas teisinę valstiečių būklę josiflianų monastyriuose. Josiflianai esą:

— Nustoję Dievo baimės ir savo išganymo atsižadėję, jie liepia be gailesčio kankinti ir smaugti negalinčius sumokėti monastyriams skolas, tiktai ne pačiame monastyry, o kur nors už jo sienų, pagal vartus! Jų nuomone, nusmaugti krikščionį ne monastyry — nėsanti nuodėmė... Iš kur tu ėmei teisės be gailesčio kankinti brolius, ypač neteisėtai?.. Mūsų monachai, valdydami didžiausius cerkvės turtus, tiktai ir galvoja apie visokius drabužius ir smaguriavimus. Savo broliais krikščionimis gi visai nesirūpina, — broliais, kurie miršta badu ir nuo šalčio, cerkvės turtą skolina lupikiškais procentais, o kas negali išsimokėti, — ne tik nepasigaili to, bet galutinai jį pražudo... Šit kiek botagais apsiginklavusių stovi prie jų (valstiečių), visuomet pasirengusių ponų paliepimams! Jie muša ir kankina, ir visaip žudo šventikus ir pasauliečius, ieškančius tiesos pas valdovus...

Savaime suprantama, kad šitokios Vassiano kalbos josiflianams baisiai netiko. Jie šaukė, kad jis eretikas esąs, mielu noru jie būtų suvartoję jį iliuminacijai, kaip vladyka Gennadijus Novgorode, tiktai ilgai jam nieko padaryti negalėjo: kovoje prieš monastyrių žemes jį tylomis palaikė Maskvos kniazius. Dalykas buvo toksai, kad XV-tam šimtmety monastyriams priklausė daugiau žemės, negu valstybei, negu kniaziui. Tai sunkiai atsiliepė į valstybės reikalus: monastyriai neturėjo jokių valstybinių prievolių, tai atlikti teko kitiems gyventojams. Nuo totorių laikų monastyriai nemokėjo jokių mokesčių, ir valstybės iždui grėsė bankrotas. Kadangi monastyrių žemė buvo apsaugota nuo pasaulinės valdžios valdininkų, tai valstiečiai, norėdami išsigelbėti nuo šio pasaulio galingųjų plėšrumo, monastyrių žemėse ieškojo prieglaudos ir kėlės į jas gyventi. Tai mažino kniaziaus galingumą ir,

žinoma, jį labai erzino. Be kniaziaus, šitokia būkle susirūpina ir bojarinai: ištisos, galingos kadaise bojarinų giminės ilgainiui visai nubiednėja. Šeimos galva mirdamas žemės dalį paprastai užrašo monastyriams, kol, pagaliau, visa bojarinų žemė patenka į monachų rankas. Ypač šitokiu duosnumu pasižymi moterys. Tokia dalykų būklė kelia nerimo vis platesniuose visuomenės sluoksniuose, įvairios „dūmos“ jau viešai svarsto, kaip kovoti su tokia negerove. Todėl nenuostabu, kad išėję iš kantrybės kniaziai oficiališkai uždraudžia bedovanoti žemes monastyriams, o šiems bepriiminėti tokias dovanas. Po tokio įsakymo aukos kiek sumažėjo, bet nesiliovė plaukusios. Monastyriai buvo turtingi ir ėmė žemes supirkinėti. Ypač ėmė daryti fiktyvinius pirkimus, — monastyrio žemės, nežiūrint kniazių įsakymų, augo ir toliau.

Šit kodėl valstybės administracija ir neatsižvelgė į josiflianų šauksmą, kad Vassianas esąs eretikas, nesmaugė jo.

Užvolgio senuoliai, savo autoritetu pasipriešinę jau seniai Rusiją slėgusiai negerovei, čia buvo pasaulinės valdžios sąjungininkai. Ir Vassianas šiuo atžvilgiu buvo energiškiausias Užvolgio senuolių atstovas. Tačiau ilgainiui įsikišo į ginčą ir kniazius. Maskvos didysis kniazius Vasilij Ivanovič sumanė priešingai kanonams persiskirti su savo žmona.

Vassianas, būdamas nuoširdus krikščionis, tokį kniaziaus sumanymą išpeikė. Tuomet tai bežiūrint Vassianas buvo apkaltintas esąs eretikas ir politiškai nepatikimas.

Bet tai buvo gal daugiau tiesioginis akstinas valdžiai prikibti prie Užvolgio monachų. Nes kniazius jau seniai turėjo pagrindo būti tais monachais nepatenkintas, nežiūrint, kad monastyrių žemės klausimu jie buvo kniaziaus sąjungininkai.

Josifui ir jo vadovaujamai konservatorių partijai Maskvos kniazius buvo Rusijos visagalintis valdovas, „gosudar“, Byzantijos imperatoriaus tiesioginis įpėdinis. Čionai josiflianai buvo kniaziaus sąjungininkai. Nes Užvolgio senuoliai šitokios valdžios Maskvos kniaziui anaiptol nebuvo linkę pripažinti. Maskvos kniaziui teko laviruoti tarp dviejų besipešančių monachų partijų ir stengtis juo daugiau pasinaudoti. Jis taip ir daro. Palaiko tąją monachų partiją, kuri jam tą ar kitą momentą yra naudinga. Atėjo laikas, kada jam aiškiai naudingesni pasidarė josiflianai, ir šit Užvolgio monachų svarbusai

ideologas, Vassianas, be jokių ceremonijų yra suimamas. 1531 m. surengiamas jam teismas, kuriame kaltino jį, kad jis niekinęs šventą Raštą, „pravila“ (taisykles) vadinęs „krivila“ (kreveizonės), „čudotvorcus“ (stebukladarius) vadinęs „smutotvorcais“ (smurtininkais), kam jie leidę monastyriams žemes valdyti; kaltino jį teisme, kam jis rėmęsis Omiro, Aristotelio, Aleksandro, Platono raštais, kam jis nepripažinęs stebukladariais metrop. Jono ir Makaro Kazalinskio ir t. t. Teismas pripažino jį kaltu ir ištrėmė į Volokolamo monastyrį pasitaisyti. Josiflianai, pagaliau pagavę aršiausiąjį savo priešą, pasistengė tenai veikiai jį numarinti.

Rusų literatūros istorijoj Vassian Kosoj paprastai esti skriaudžiamas Josifo Volockio naudai: istorikai, besidžiaugdami Josifo mokslingumu, paprastai aplenkia Vassianą. Tuo tarpu literatūros istorikui Vassianas yra įdomesnis už Josifą, nes jis turėjo žymesnį literatūrinį talentą. Jo gyvenimas taip susidėjo, kad jis savo literatūrinį talentą galėjo pareikšti tiktai polemikos raštuose. Jo polemika — talentinga. Jis nenori, kaip darydavo Josifas, paskandinti savo idėjos priešininką chaotiškame citatų tvane, — jis stengiasi jį įtikinti. Jis yra giliai įsitikinęs krikščionis, ir tai jam duoda daug civilinės drąsos atvirai kalbėti apie skaudžiąsias gyvenimo opas. Jo atvirumas ir nuoširdumas pagrindžia jo literatūrinį pajėgumą. Būdamas pastabus ir karšto temperamento, jis paprastais žodžiais moka atvaizduoti gyvenamąją tikrovę, moka paduoti tokį plastiškai stiprų jos vaizdą, kad visai teisėtai jam galėtų pavydėti dailininkas realistas. Jo tikrovės aprašinėjimo menas, būdamas persunktas giliu krikščioniškos meilės jausmu, gyvas ir skaistus, stiprus ir viliojantis, yra geriausieji, literatūros atžvilgiu, puslapiai, kuriuos yra sukūręs rusų kalbamasai amžius. Jei jo raštų turinys buvo nemalonus rusų valdančių partijų žmonėms, tai ši aplinkybė dar anaiptol nesumažina jų literatūrinės vertės.

8. KELIONĖS APRAŠYMAI

1. Keliauninkai į Vakarų Europą. Į garsųjį bažnytinį susirinkimą Ferraroj - Florencijoj 1438 - 39 metais, nusprendusį sujungti Rytų ir Vakarų krikščioniškas bažnyčias popiežiaus

globoje, buvo nuvykę ir rusų atstovai. Rusus atstovavo Maskvos metropolitas Isidoras, Suzdalės vyskupas Avraamijus su savo palydovais: Suzdalės ieromonachu Simeonu ir kažkokiu Suzdalės pasauliečiu valdininku. Sąryšy su šia kelione į Vakarų Europą yra išlikę keli literatūros veikalai, įvilkti į kelionės aprašymo formą, — kartais jie yra net apysakomis vadinami.

1) Avraamijaus veikalas. Vyskupas Avraamijus kelionės metu rašė dienoraštį, į kurį gana sąžiningai įtraukdavo kelionėje gautuosius įspūdžius. Svarbiausia bei įdomiausia veikalo dalis — tai aprašymas italų misterijos, matytos viename Florencijos vienuolyne. Buvo vaidintas „Apreiškimas Dievo Motinai“. Kaip matyti iš aprašymo, tai buvo gana tipiškas vėlybojo viduramžio misterijų spektaklis. Avraamijus gana smulkiai aprašinėja italų misterinės scenos įrengimą, scenos personažus, jų išvaizdą, mostus ir veiksmus. Tokiu būdu Avraamijaus raštas yra svarbus liudininkas apie viduramžio teatrą Italijoj. Spektaklis padarė Avraamijui labai didelio įspūdžio, kurį jis ir stengiasi savo veikale atvaizduoti. Jo pasakojimas susideda iš dviejų, viena su kita organiškai susijusių, dalių: fakto konstatavimo ir fakto sudarytojo įspūdžio fiksavimo. Scenos veiksmui aprašyti jis parenka ne tiek charakteringus, kiek dabinančius epitetus, kurie ne tiek faktą charakterizuoja, kiek pabrėžia jų sudaromąjį įspūdį. Šitokie yra charakteringieji Avraamijaus veikalo savumai.

2) Ieromonacho Simeono veikalas. Vyskupas Avraamijus buvo pavedęs ieromonachui Simeonui aprašyti patį bažnytinį susirinkimą, — šis ir parašė veikalą „Povest’ kako rimskij papa Evgenij sostavil osmyj Sobor s svoimi edinomyšlenniki“, — „Apysaka, kaip Romos popiežius Eugenijus su savo bendraminčiais sudarė aštuntą susirinkimą“. Ši apysaka yra žinoma įvairiuose variantuose. Esmė jos šitokia.

Kadangi Simeonui buvo duotas aiškus literatūrinis uždavinys, tai jis jį nuosakiai ir realizuoja: veikale matyti aiškus literatūrinis planas.

Veikalo įvedamoj daly Simeonas pasakoja apie popiežiaus Eugenijaus nusprendimą sušaukti Florencijos susirinkimą, apie rusų atstovus, pasiųstus į tą susirinkimą, apie graikų pasidavimą pravoslavijos sąskaiton sidabro ir aukso pagundai,

apie savo sugrįžimą į Rusiją ir apie tai, kaip kniazius Vasilij Vasiljevič atsisakė prisidėti prie unijos ir sustiprino rusų pravoslaviją.

Pagrindinėje veikalo daly autorius aprašinėja Florencijos susirinkimo eigą. Aprašinėja svarbesniuosius susirinkimo dalyvius, plačiai apsistoja ties tomis priemonėmis, kurių griebės „lotynėnai" (katalikai), norėdami įtraukti pravoslavus į uniją. Perkėlus susirinkimą iš Ferraros (čia jis prasidėjo) į Florenciją, popiežiaus partiją laimėjusi galutinai, — nusilenkė popiežiui, esą, susirinkimo dalyviai, jų tarpe ir Byzantijos imperatorius Joanas Paleologas, ir Maskvos metropolitas Isidoras, kuris, esą, popiežiui prisiekė visos rusų žemės vardu.

Paskum buvusios atlaikytos iškilmingos pamaldos, kuriose dalyvavę visi susirinkimo nariai. Pagaliau skirstos dalyviai namo. Simeonas, būdamas unijos priešininkas ir pasipiktinęs Isidoro pasielgimu, pakeliui atsiskiria nuo delegacijos ir bėga į Novgorodą. Isidoras, grįžęs į Maskvą, rūpinas unijos pripažinimu ir keršija Simeonui. Susidėjus politinėms aplinkybėms Simeonas pateko į nelaisvę pas Isidorą, kuris jį pasodino į kalėjimą. Tiktai kai maskviečiai Isidorą pasmerkė ir nuvertė nuo metropolito sosto, Simeonas buvo iš kalėjimo paleistas.

Veikalas baigiasi lirine dalimi: garbinamas kniazius Vasilij Vasiljevič, apgynęs Rusijoj pravoslavijos reikalus. Ši pabaigos garbinamoji dalis yra panaši į maldą.

Veikalas turi objektyvinio aprašymo formą. Įsiskverbę į aprašymus Simeono autobiografiniai elementai papildo veikalo pagrindinę medžiagą. Autobiografinėse dalyse autorius vaizduoja savo dvasines ir fizines kančias, kilusias sąryšy su pavojumi pravoslavijai. Kai tas pavojus buvo pašalintas, autorius vaizduoja savo gilaus pasitenkinimo jausmus. Tokiu būdu, autobiografiniai elementai apysakoje sudaro jos kompozicinę vienumą.

2. Afanasijaus Nikitino kelionė į Indiją. Tverės pirklys Afanasij Nikitin, norėdamas savo prekes gerai parduoti Persijoje, prisideda prie rusų delegacijos, vykusios politiniais reikalais 1466 m. į Šemachą, ir atsiduria Indijoje. Kelionė nebuvo perdaug laiminga. Nikitinas turėjo du laivu, prikrautų prekių, jį lydėjo keli draugai. Nepriplaukus Astrachanės, ke-

liauninkus užpuolė totorių plėšikai, ir Nikitinas gavo su vienu savo laivu atsisveikinti. Kaspijos jūros pakraščiuose paskendo jam ir antrasai laivas, ir toliau jis turėjo keliauti sausumos keliu. Matyti, liko dar jam pakankamai prekių ir pinigų, kad jis galėjo per Persiją pasiekti Indiją ir iš ten per turkų žemę grįžti į Rusiją 1472 metais. Savo kelionę aprašė jisai veikale „Choženije za tri moria" — „kelionė už trijų jūrų". Šiame veikale jis aprašinėja įvairius savo kelionės nuotykius ir visa tai, ką jis matė Persijoj, Indijoj ir Turkijoj. Ypač plačiai aprašinėja jis Indiją. Aprašinėja jisai matytas vietas, jų landšaftus, gyventojus, piliečius, valdovus, fauną, florą ir t. t.

Aprašinėja tai, ką patsai matė, ir ką iš kitų girdėjo, — įtraukia į aprašymą net naivius pasakų motyvus. Būdamas svetimuose kraštuose jis nuolat prisimena savo tėvynę, kurios labai ilgis. Dar liūdniau jam svetimuose kraštuose todėl, kad tenai sunku išlaikyti pravoslavų tikėjimo skaistybė: nežinia nei kada šventės svęsti, nei kada pasninkai pasninkauti. Šiais pagrindais susidariusi liūdna nuotaika duoda jam progos įterpti į veikalą liriškus ekskursus.

Nikitino aprašymus labai brangino orientalistai, — jis aplankė Indiją, kai dar ji Europai buvo nedaug težinoma. Nikitino aprašymas turįs anaiptol ne mažesnės vertės, kaip tikina J. J. S r e z n e v s k i s, negu tų laikų Vaskos di Gamos ar Di Conti kelionių aprašymai.

Kn. N. S. T r u b e c k o j išmintingoje studijoje analizuoja Nikitino veikalo literatūrinius nuopelnus („Choždenije za tri moria" rinkiny „V e r s t y", Paris, 1926). Veikalo kompoziciją jis apibūdina šitokiu būdu: Nikitino veikale, esą, reikia išskirti s t a t i š k a i — a p r a š o m i e j i momentai ir d i n a m i š k a i — p a s a k o j a m i. Iš tų dviejų stilių esąs ir sudarytas visas kelionės aprašymas. Abudu stiliu, esą, sumaišytu nuosakiai, planingai: Esą, veikalas prasideda dinamiškai pasakojamu stiliumi, kuris pamažėl pereina vidury veikalo į statiškai aprašomąjį, šis gi vėl į veikalo pabaigą pereina nuosakiai į dinamišką pasakojimo stilių. Ši stiliaus išsirutuliojimo k r e i v o j i susidedanti iš daugiau dalių, kurių kiekviena sudaranti tikslų nukrypimą nuo bendrosios linijos. Čia tai ir pasireiškiąs veikalo kompozicijos simetriškumas ir darnumas. Aprašomieji ir pasakomieji elementai, esą, vienas su kitu su-

cementuoti liriniais, vienalypiais ekskursais, kurie visą veikalą padarą meniškai vieningu.

Nikitinas savo aprašymuose naudoja nemaža persiškų, arabiškų, totoriškų žodžių. Kn. Trubeckoj mano, kad Nikitinas šių žodžių skambėjimu norėjęs suteikti savo veikalui daugiau egzotiško kolorito. Mums gi atrodo, kad šių barbarizmų tikslas buvo visai kitas. Nikitinas barbarizmus vartojo tokiems dalykams, kurių viešai paskelbti nenorėjo, nes juos ir pavojinga būtų skelbti. Pavyzdžiui, vieną lirišką ekskursą jis komponuoja persiškai — rusiškai — arabiškai — totorišku žargonu: „Tesaugo Dievas rusų žemę! Sergėk Dieve! Sergėk Dieve! Šiame pasauly nėra šalies, panašios į ją! Kaikurie rusų žemės didžiūnai neteisingi ir negeri. Bet tegu susitvarko rusų žemė!“ Arba: „Prapuolė mano tikyba: aš laikiausi musulmonų pasninko“. Tokie dalykai viešai skelbti buvo pavojinga. Nikitinas itin mėgsta vartoti egzotiškus barbarizmus tenai, kur jis aprašinėja savo kelionės nuodėmingąją sritį, pavyzdžiui: „Indijoj prostitučių daug, ir jos pigios: nori... — 2 šeteliai (smulkūs pinigai), nori pinigus mėtyti — 6 šeteliai, tokia jų taisyklė; o gulovės—pigios: už 4 funus — gera, už 5 funus — gera juoda; o juodukė mažoji labai maloni...“

Brangindamas savo kailį tokių dalykų Nitikinas tuomet negalėjo skelbti viešai žiniai. Todėl ir atrodo, kad barbarizmų vartojimą jam padiktavo ne stilistiniai sumetimai, bet savisaugos instinktas. Tai yra viena iš senųjų kriptogramų sistemų, pavartota ta pačia tvarka, kaip tai buvo daroma ir seniausiojoj rusų literatūroj.

VI. „APGVERUSI SENOVĖ“—„POISŠATAVŠAJASIA STARINA“

I. XVI-TAS ŠIMTAMETIS RUSIJOJE

XV- ir XVI- tas šimtmečiai Rusijoje sudaro nedalomą organinį vienetą kultūriniu ir literatūriniu atžvilgiu. Tų amžių literatūrinių reiškinių apžvalgą mes dalom į du skyriu daugiau metodologiniais sumetimais.

Daugelis reiškinių ir problemų sprendimų, prasidėjusių XV-tam šimtmety, tebesitęsia šešioliktam šimtmety; daugelis reiškinių, XVI- tam šimtmety pasidariusių itin aktualiais, savo šaknimis giliai atsiremia į XV-tą šimtmetį.

XVI- tam šimtmety tebevyrauja tos pačios literatūrinės formos — dažnai tebesprendžia ir tas pačias literatūrines problemas kaip ir XV-tam šimtmety: metraščiai, istorinė apysaka, agiografija, kelionės aprašymai, pamokslai.

Pastaroji literatūroj forma — pamokslai — („propoved'“) pasidaro, tiesa, jau maža becharakteringa. Ji jau ir XV-tam šimtmety rodė aiškią smukimo tendenciją. Rusų pamokslų XV—XVI-to šimtmečių tyrinėtojas P. F. Nikolajevskij nurodo tokio dekadanso priežastis. Jis sako, kad XV ir XVI šimtm. daugelis rusų metropolitų buvę priversti susilaikyti nuo pamokslininkavimo carų įsakymu, kurių neklausimas grėsė jiems nuvertimu jų nuo metropolito sosto. Rusų baltoji parapijų dvasininkija gyvenusi varge ir skurde, — jai sunku buvę pamokslininkauti, juo labiau, kad ji pati buvusi labai tamsi ir pasidavusi visokiems žmoniškiems silpnumams. Geresnėse aplinkybėse gyvenę monachai, bet ir jų pamokslams nuolat trukdęs maras, dažnai ištisas sritis tiek sunaikinęs, jog nebelikę kam pamokslų beklausyti.

Galima būtų neperdedant pažymėti, kad XVI-tam šimtmety pamokslų dėka išauga publicistinė, poleminė literatūra,

prasidėjusi XV-tam šimtmety, ir XVI-tajam pasidariusi charakteringiausiąja literatūros forma. Paveldėjo ji iš XV-to šimtmečio ir pagrindines temas.

Anksčiau jau buvo minėta, kad pabaigoj XV-to šimtmečio rusų visuomenėj pasireiškė du lageriu, atkakliai tarpusavy bekovojančiu: josiflianai ir Užvolgio senuoliai. Minėtasai šios kovos dalyvis Vassian Kosoj betarpiai suriša penkioliktą šimtmetį su šešioliktuoju. Kova visu atkaklumu ir dabar tebesitęsia, pagimdydama ilgą eilę raštų. Šios kovos sprendžiamųjų problemų centre ir toliau pasilieka monastyrių latifundijos ir jų režimas. Taip pat pasilieka aktuali ir antroji opi problema: santykiai su eretikais. Žyduojančiųjų erezija, kaip žinoma, oficiališkai buvo panaikinta pačioje XVI-to šimtmečio pradžioje, bet šios erezijos, šio primityviško racionalizmo sukeltasai, kaip Josifas Volockis sakė, „protų svirdukuliavimas" nepraeina, nepalikęs pėdsakų rusų gyvenime. Erezijų problema pasilieka aktuali ir XVI-tam šimtmety dvejopu atžvilgiu. Visų pirma ji sudaro temą įvairiems literatūros veikalams, o antra — ji labai opiai iškelia knygų taisymo reikalą. Jau XV-to šimtmečio darbininkas—vladyka Gennadijus pajuto, kad rusų šventosios knygos yra gerokai sugedusios, ir kad dėl tos priežasties labai sunku kovoti net su eretikais. Jau vladyka Gennadijus darė didvyriškų pastangų knygoms taisyti, pasikviesdamas į talką „nuodėminguosius" „lotynininkus", net katalikų monachą. Kaip žinoma, Gennadijus problemą tiktai palietė, — išspręst jis jos nemokėjo. XVI-tam šimtmety ši problema pasidaro dar aktualesnė. Šventojo rašto vertimai, pamaldų knygos buvo pilni stročieviškiausių klaidų, šventasis Raštas susipainiojo su apokrifine medžiaga, į šventąsias knygas — tikėjimo šaltinį — įsibrovė erezija, ir niekas jos nemoka išskirti. Knygų nuorašų priviso daug, jie nuo vienas kito labai skiriasi, ir nežinia, kuris iš jų yra tikras, kuris— eretiškas. Kaipgi jais gali naudotis kovoje su eretikais! Todėl tat ir konstatuotinas faktas, kad oficiališkai dvasininkijai sunkiai vyko kova su eretikais, nežiūrint to, kad ji savo pusėj turėjo ir literatus, ir pinigus, ir valdžią. Dar kniazius Jonas III-sai bandė knygų taisymą organizuoti naminiu būdu: sudarė komisiją lyginti įvairiems tekstams. Iš to, žinoma, nieko neišėjo: niekas nežinojo, kuris nuorašas buvo geresnis, sunku

buvo gauti graikiškas originalas ir, be to dar, graikiškai maža kas temokėjo. Tokiu būdu knygų taisymas pasiliko rusams skaudi opa per visą XVI-tą šimtmetį ir tame šimtmety ji nebuvo pagydyta. Tiktai XVII-tam šimtmety šiuo reikalu buvo padaryta labai skaudi operacija, sukrėtusi visą rusų tautos organizmą.

XVI-tam šimtmety publicistinėj literatūroj, greta dvasininkų monachų, aktingai ima dalyvauti ir pasauliečiai asmens, atnešdami naujas sprendžiamąsias problemas. Ir šį reiškinį pašaukė realaus gyvenimo aplinkybės. Šitam šimtmety pasibaigė Maskvos valstybės politinės konsolidacijos procesas. Iškilo caro valdžia visa absoliutizmo galybe. Tačiau ir šis iškilimas neapsiėjo be tam tikrų vidaus gyvenimo sukrėtimų, — be tam tikros kovos su absoliutizmo, samoderžavijos, priešininkais. Caras rūpinas teisišku savo faktiškosios valdžios pateisinimu, o senosios bajorijos atstovai stengte stengias apginti nors menkus buvusios bojarinų laisvės likučius. Tiksliau, vyksta kova tarp Maskvos kniaziaus ir bojarinų, kilusių iš „udielų" kniazių. Todėl ir iškyla nauja problema publicistikoj — caro ir bojarinų santykiai, kuri ne taip lengva buvo išspręsti. Šios problemos sprendime dalyvauja jau pasauliečiai valstybės vyrai,—dalyvauja čia, žinoma, drauge su dvasininkais.

Pagaliau, nemažiau opi buvo ir besibraunančios Vakarų Europos įtakos problema. Iki šiol Rusija gyvena aklu tikėjimu Byzantijos kultūrinės įtakos tradicijomis. Ėjusi per Novgorodą Vakarų kultūros įtaka nebuvo tiek stipri, kad būtų pajėgus išjudinti įsisenėjusius rusų būties pagrindus. Pagaliau, Novgorodas buvo paimtas ir sugriautas, jis senosioms tradicijoms nebebuvo pavojingas. Užtat išaugo dar didesnis faktorius, Vakarų kultūros rytų slavams skelbėjas, — tai Lietuvos valstybė. Dabar Lietuva Maskvai buvo ne vien tik politinis, bet ir kultūrinis konkurentas. Lietuva gyveno platesniu kultūriniu gyvenimu. Pavyzdžiui, ji jau 1529 metais normuoja valstybės teisinį gyvenimą, paskelbdama savo garsųjį S t a t u t ą, kuris vėliau tokios didelės įtakos turėjo rusų teisiniam gyvenimui. Lietuvoj eina platus mokslo ir mokyklų organizavimas. Lietuvos valstybėj gyvenantys rusai uoliai dalyvauja rusų literatūros judėjime. Laisvesniosios dvasios maskviečiai, nepakeldami caro despotizmo jungo, ieško prieglaudos Lietu-

voje (pav., Artemij, Andrej Kurbskij). Kai caras Jonas IV rašė laišką pabėgusiam į Lietuvą kniaziui Kurbskiui, tai šis atsako carui, kad Maskvos valdovui nepadoru rašyti tokius neišmintingus, netvarkingus laiškus į svetimą valstybę, kurioje yra daug mokytų vyrų, galinčių pasijuokti iš Maskvos valdovo tamsumo... Lietuva tokiu būdu pasidaro kultūriniu tarpininku tarp Vakarų ir Rytų Europos. Nežiūrint, kad Maskva uždaro sieną į Lietuvą, nieko nenori išleisti iš Rusijos į Lietuvą ir atgal įsileisti, toji įtaka vistiek prasiskverbia, — net pro tokią „Kynų sieną". Šešioliktam šimtmety toji įtaka tiek žymi, jog ji ima pasireikšti net šiokiadienio Rusijos gyvenimo santvarkoje. Žmonės ima dėvėti Vakarų Europos formos drabužius, barzdą ir ūsus pradeda skustis, ir t. t.

Šitoksai gyvenimo formos keitimas patraukė rusų tradicijų saugotojų akį. Tai vėl ryškiai atsiliepė literatūroj. Iš vienos pusės, naujovės reiškiniai buvo stačiai keikiami įvairiuose raštuose. Iš antros pusės, tai privertė tradicijų sargus — konservatorius susirūpinti dėl Rusijos ateities. Šiuo pagrindu pasireiškia dviejų lagerių kova. Vienas lageris, kritikuodamas rusų dabartį, mano, kad ji iš esmės esanti netikusi, ir jis ima ieškoti naujos išeities. Šio lagerio žmonės yra, nelyginant, opozicininkai, racionalistai, kultūrininkai — progresistai. Šis lageris prispiria ir priešingąjį konservatorių lagerį pripažinti, kad rusų tikrovės gyvenime nėra viskas tvarkoj. Ir konservatoriai kritikuoja rusų dabartį, tik jie vaduojas kita premisa. Esą, dabartis todėl taip pablogėjusi, kad rusai atsitolinę nuo senovės papročių, nuo senovės tradicijų, kad, esą, rusų gyvenime senovė iškriko. „Poissatalas' starina" — „išgvero senovė" — pareiškė Jonas IV jo paties sušauktame Maskvoje sobore, kurio uždavinys buvo — atitaisyti dabartyje senovę.

„Protų svirdukuliavimas" — teisingai ir raiškiai J o s i f a s V o l o k o l a m s k i s apibūdino rusų gyvenimo penkioliktam šimtmety.

„Išgverusi senovė" — nemažiau raiškus ir teisingas J o n o IV-jo terminas rusų gyvenimo šešioliktam šimtmečiui charakterizuoti.

Ir senovės puolimas, ir jos gyvenimas — visa tai atsispindėjo tų laikų rusų literatūroj, kaip ir anksčiau minėtosios problemos, diktuodamos literatūros veikalams — ir turinį ir

formą. Toji literatūra tuomet buvo riškėja viso rusų dvasios gyvenimo komplekso, — ir religinių, ir politinių, ir socialinių, ir moralinių, ir estetinių interesų, kurie buvo nedalomi. Kokie buvo laikai, koks buvo literatūros pareikalavimas — toks buvo ir jos tenkinimas.

2. MAKSIM GREK

1. Gyvenimo bruožai. Žymiausias rusų XVI-to šimtmečio rašytojas Maksim Grek, graikas, gimė apie 1480 m. Albanijoje, turtingų apsišvietusių tėvų šeimoje. Pradžios mokslą jisai įgijo savo tėvynėje, mokėsi Graikijoj, tęsė jis mokslą Italijoj, kiti sako, jis buvęs mokytis net Paryžiuj ir Ispanijoj. Didžiausios įtakos jam padarė Italija, ypač Florencija, — pirmasai miestas, į kurį Maksimas Italijoje pateko. Italijoje tuomet renesansas žydėte žydėjo, o Florencija, Medičí rezidencija, buvo didžiausias Italijos mokslo, meno, kultūros centras. Florencijoje, be kita ko, didžiausio įspūdžio Maksimui padarė garsusai monachas Jeronimas Savonorola.

Savonorola, kaip žinoma, piktinos tų laikų katalikų bažnyčios teorijos ir praktikos skirtingumu, ypač gi jis piktinos popiežiaus skverbimusi į pasaulinę valdžią, jo tarnavimą pasauliniams reikalams. Savonorola pastebėjęs, koks didelis buvo skirtumas tarp XV-to šimtmečio popiežiaus atstovaujamos krikščionybės ir apaštalų laikų, — reikalavo atstatyti bažnyčios moralinę didybę, reikalavo, kad bažnyčia atsisakytų nuo pasaulinių gėrybių ir grįžtų į pirmųjų krikščionybės laikų moralę aukštybę. Savonorola, būdamas talentingas, karšto temperamento oratorius, aukštos doros asketas, giliai tikintis ir plačiai apsišvietęs žmogus, veikiai patraukė į savo pusę florentiečius, pasidarydamas tikru jų dvasios vadovu. Katalikų bažnyčios galva, popiežius Aleksandras Bordžia, per savo agentus paskelbė Sovonorolą už tokius darbus eretiku ir 1428 metais viešai jį sudegino.

Savonorola padarė Maksimui giliausio įspūdžio, — jo pavyzdį nuolat atsimena Maksimas ir į Rusiją patekęs, iškeldamas jį monacho idealu.

Patekęs į Florenciją, Maksimas susitinka su garsiu tų laikų mokslininku Jonu Laskarisu ir kitais žymiais vyrais, ir tę-

sia Florencijoj pradėtąsias antikos klasikų rašytojų studijas. Apsišvietęs klasikų skaisčia kūryba, Maksimas pasidaro įsitikinęs humanistas ir mokslo apologetas. Grįžęs į Graikiją, jis vyksta į Afoną ir įstoja į Vatopedo monastyrį. Čia jis susidomi teologija ir uoliai studijuoja senųjų bažnyčios tėvų raštus. Prie humanistinio mokslo prisidėjo teologinis, ir jis rezultate pasidaro humaniškas pravoslavijos atstovas ir apologetas. Vatopedo monastyry jis pragyveno iki 1518 metų, įsigijęs garbingą vardą kolegų monachų tarpe.

1515 metais Maskvos kniazius Vasilij Ivanovič kreipėsi į Afono kalno monachus, prašydamas, kad jie jam atsiųstų vertėją S a v v ą. Prašė jis Savvą „paskolinti“ laikinai, pasižadėdamas jį paskum sugrąžinti. Tačiau A n f i m a s, Vatopedo monastyrio prioras, Savvos nesiunčia, — šis esąs jau labai senas ir blogai vaikštąs. Vietoj Savvos pasiunčia kitus, net tris: L a v r e n t i j ų, N e o f i t ą ir M a k s i m ą. Drauge Anfimas prideda laišką Maskvos metropolitui V a r l a a m u i: esą, jis, Anfimas, siunčiąs į Rusiją Maksimą, kaip labai mokytą vyrą; nors jis rusiškai nemokąs, bet, esą, greit išmoksiąs ir būsiąs geras vertėjas. Anfimas Maksimą siuntė, žinoma, atsiklausęs Konstantinopolio patriarcho, kuris šia misija buvo suinteresuotas. Patriarchas tikėjosi, jog Maksimas, būdamas mokytas ir išmintingas graikų patriotas, padarys Maksvoje tinkamos įtakos, — kad veiks jis tenai turkų pavergtosios Graikijos naudai, priešinsis popiežiaus intencijoms Rusijoje ir padės grąžinti paślijusias Rusijoje graikų patriarcho teises, kurias vis plačiau ir plačiau ėmė savintis rusai su Maskvos kniaziumi priešaky.

1518 m. Maksimas atsidūrė su anksčiau minėta rekomendacija Maskvoje. Tolimesnę jo karjerą būtų galima jau nuspėti įsižiūrint į jo praeitį ir į Rusijos tikrovę. Maksimas atstovavo mokslą, humanizmą, pakantumą, dvasios laisvę. Maskvoj jisai rado formalizmą, scholastiką, nepakantumą, tamsumą, mokslo neapykantą. Maksimui galėjo būti dvi išeiti. Arba elgtis taip, kaip elgėsi Pachomij Lagofet, pataikauti šios žemės galingiesiems, numarinti sąžinę ir daryti lengvai karjerą —vengti opių klausimų, falsifikuoti faktus ir neduoti rusams to, ko jie buvo reikalingi, kam jis buvo atkviestas. Arba eiti savo įsitikinimų, savo sąžinės keliu, bet einant šiuo keliu — konfliktas buvo neišvengiamas. Ir pateko gi jisai visai į svetimų

žmonių tarpą, tiek skirtingų nuo jo savo įsitikinimais ir išauklėjimu. Pagaliau ir patsai darbas jam buvo sunkiai tepakeliamas — jis gi rusų kalbos nemokėjo. Bet Maksimas buvo perdaug doras, kad jis galėtų nueiti pirmuoju Pachomijaus Lagofeto keliu. Jis pasirinko antrąjį kelią, ir nesunku nuspėti, ko jis galėjo susilaukti, šiuo keliu beeidamas.

Maskvoje jį pasitiko labai iškilmingai, su didelėmis ceremonijomis. Pradžioj jam buvo pavesta išversti „Tolkovaja psaltyr'" — aiškinamąją psalmių knygą. Ši knyga Maskvos dvasininkijai buvo itin reikalinga kovai su žyduojančiųjų erezija, kuri dar nebuvo visai išnykusi. Senoji „Tolk. psalt." redakcija, išlikusi iš XI—XII-to šimtmečių, naujiems laikams ir naujoms gyvenimo aplinkybėms visiškai nebetiko. Darbas buvo didelis — reikėjo išversti apie 1500 lapų, — ir sunkus. Kad darbas jam būtų iš viso įmanomas, buvo duoti padėjėjai: žinomasai svetimų kalbų mokovas, buvojęs Vakarų Europoj, Dmitrij G e r a s i m o v ir kažkoks V l a s i j, mokėjęs, kaip ir Gerasimovas, lotyniškai. Davė jam ir raštininkų: monachus S i l u a n ą ir Michailą M e d o v a r c e v ą. Maksimas tekstą vertė iš graikų kalbos į lotynų kalbą, Gerasimovas ir Vlasijus iš lotynų kalbos į rusų, o raštininkai rašė — perrašinėjo. Dirbant šitokia sistęma darbas negalėjo išeiti tobulas, arba bent — apsieiti be klaidų. Verčiant iš kalbos į kalbą tekstas savaime tolsta nuo originalo, o Maksimas negalėjo sukontroliuoti, kaip jis skamba rusiškai. Pagaliau, Maksimo ir jo padėjėjų pažiūros į vertimo darbą buvo nevienodos, — su savo padėjėjais jis neigiamai susiduria jau šio darbo metu. Jam rūpėjo, kad vertime nebūtų klaidų ir nesąmonių, o jo padėjėjai buvo formalistai, kiekvienoje raidėje matę atskirą simbolinę prasmę. Maksimas su savo komisija, pasidarbavęs beveik pusantrų metų, pabaigė darbą ir įteikė kniaziui. Kniazius įteikė vertimą patikrinti Maskvos metropolitui Varlaamui, kuris iš džiaugsmo suorganizavo net visą delegaciją pagirti vertikui ir jo vertimui. Maksimas, įteikdamas kniaziui vertimą, pridėjo dar gražiai parašytą raštą, kuriame prašė jo padėjėjus apdovanoti, o jį patį paleisti atgal į Afoną. Kad jo prašymas būtų įtikinamesnis, jis išreiškė dar pageidavimą, kad Konstantinopolis greičiau pereitų į pravoslavų caro valdžią, — didžiajam Maskvos kniaziui. Maksimas veržėsi į tėviškę. Nors Afonas buvo ir mahometonų turkų val-

džios žinioj, vis tiktai Afone buvo kur kas laisviau gyventi, negu Rusijoje: turkai ėmė iš Afono monachų tam tikrą duoklę ir į jų vidaus reikalus visai nesikišė. Nustojęs Rusijoje laisvės, Maksimas jautės labai blogai, nes negalėjo apsiprasti su jam tokia svetima nekultūringa Maskvos atmosfera, kurioje jis buvo visiškai vienas ir, jo įsitikinimu, nereikalingas. Maskvos kniazius jam už darbą atlygino dvigubai, negu reikėjo, bet grįžti į tėviškę neleido.

Metropolitas pavedė jam vesti bei taisyti kitas knygas, — ir toliau jis turėjo naudotis kitų pagalba. Jo darbas sukėlė Maskvoje netrukus didelio nepasitenkinimo. Visų pirma, dėl pačios darbo technikos kai kurie netikslumai bei smulkios klaidos buvo neišvengiami. Antra, Maksimas, būdamas mokytas teologas ir filosofas, į senus raštus žiūrėjo kritiškai, o tokia pažiūra maskviečiams buvo visiškai nepriimtina: senųjų tekstų nesąmonių atitaisymas Maskvos vyrams atrodė tų tekstų gadinimas. Trečia, Maksimo darbas įžeidė maskviečių tautinę savimylą: esą, tiek rusų šventųjų ir stebukladarių meldėsi iš senųjų knygų ir jų maldos tikusios Dievui, ir jie buvę išganyti! Tai esą, įrodymas, kad senosios rusų knygos esančios šventos ir neklaidingos, ir jokio taisymo nereikalingos. Ketvirta, Maksimas su savo senųjų raštų kritika ir taisymo komisija, kaip sakoma, atiminėjo duoną knygų nurašinėtojams, kurie reiškė didžiausio nepasitenkinimo Maksimo darbu. Tų laikų Rusijos sąlygomis tai buvo svarbios priežastys, kad Maksimas būtų paskelbtas šėtono paleistu į Rusiją eretiku. Iš tikrųjų, Maskvos „knižnikai" kėlė didžiausią triukšmą prieš Maksimą, skelbė jį eretiku ir, kiek galėjo, šmeižė jį. Bet tuo Maksimo nuodėmės nepasibaigė. Maksimas palaikė tamprius santykius su Vassianu Kosoj, kurio Maskvos aukštoji dvasininkija negalėjo pakęsti už jo nusistatymą prieš monastyrių turtus. Ir kai Maksimas griežtai prisidėjo prie Vassiano nuomonės ir nupeikė ištvirkusį turtingų monachų gyvenimą, Maskvos vyrai jau neabejojo, kad jis yra eretikas. Kovodamas prieš monastyrių žemes, jis buvo reikalingas Maskvos kniaziui, ir todėl iš vietos jis dar nejudinamas. Bet jo „kaltės" vis auga. Atvyksta į Maskvą turkų delegacija, kurios sudėty buvo keletas ir graikų, su kuriais Maksimas susitikdavo pasikalbėti apie Graikijos reikalus. Maskviečiai gi jį apkaltina, kad jis susidedąs su krikš-

čionybės neprieteliais turkais, vadinas, pats esąs ne tik eretikas, bet ir išdavikas. Kaltas Maksimas atrodė ir todėl, kad jis palaikė santykius su garsiu tų laikų liberalu bojarinu B e r s e n-B e k l e m i š e v u. Šis pastarasai liberalas buvo daugiau iš nesusipratimo, nes jis buvo toks pat konservatorius, kaip ir visi maskviečiai, tiktai gal kiek protingesnis už kitus. Ir Bersen-Beklemiševas Maksimui kalbėjo, kad Maksvos stiprybė glūdi senųjų papročių prisilaikyme, — ir tų papročių nereikią keisti, nors jie savo esme ir būtų blogi.

Maksimas, nebeištverdamas Maskvoj, prašosi leisti jį į tėvynę, bet apie tai valdžia dabar ir girdėti nenori. Bersen-Beklemiševas aiškina Maksimui priežastį: esą ir nepasprukti jam iš rusų... Kniazius apie Maksimą manąs: ateivis esąs protingas žmogus, matęs rusų visas negeroves, sugrįžęs namo, jis apie jas visiems papasakosiąs, — kaip gi jį galima iš Rusijos paleisti?!

Netrukus prisidėjo didžiausioji Maksimo kaltė: kniazius Vasilij Ivanovič sumanė persiskirti, priešingai visiems pravoslavų kanonų nuostatams, su savo žinoma Solomonija ir vesti kitą pačią. Metropolitas Varlaamas ir Maksimas tokį kniaziaus sumanymą pasmerkė. Už tokius darbus metropolitas Varlaamas buvo tuojau nuverstas nuo sosto, jo vietą užėmė Josifo Volockio mokinys, karjeristas D a n i i l a s, aklai vykdęs kniaziaus valią, o Maksimui buvo iškelta byla. 1525 metais įvyksta teismas, kuriame buvo teisiami: Maksimas, bojarinas Bersen-Beklemiševas ir djakas Fedor Žarenyj. Teismo rezultate Beklemiševui galvą nukirto, Žarenyjam liežuvį nupiovė, o Maksimą į kalėjimą pasodino, iš kurio jis netrukus buvo perkeltas į Volokolamo monastyrį. Čia iš jo atėmė visas graikiškas knygas ir uždraudė jam ką nors rašyti.

Maksimo savijauta buvo kuo biauriausia: apsišvietęs, giliai tikįs monachas, aukštų moralinių idealų skelbėjas, atskirtas nuo tėvynės, į kurią jis taip veržės, atsidūrė visiškoje obskurantų-fanatikų valioje, atsidūrė monastyry, kuris jam buvo biauresnis už kalėjimą. Būdamas monastyry — kalėjime, jisai, priešingai teismo nusprendimui, parašo visą eilę raštų, kuriuose griežtai kritikuoja ir smerkia rusų tikrovę — monachus ir cerkvinę ierarchiją, rusų didžiūnų gobšumą, rusų visuomenės obskurantizmą ir ištvirkimą. Savaime suprantama, kad maskviečiams

šitokie jo raštai be galo nepatiko: kaip gi taip galima kalbėti apie Maskvą — trečiąją Romą, tikrosios krikščionybės saugotoją, tokią garsią savo šventaisiais ir stebukladariais?! 1531 metais šaukiamas Maskvoje soboras, kuriame dalyvauja kniazius su savo broliais ir savo šalininku metropolitu Daniilu, aukštąja dvasininkija, daugybe bojarinų, kniazių, vojevodų. Svarstoma iš naujo Maksimo byla, — skaičiuoja jo visas nuodėmes. Vienas liudininkas, pavyzdžiui, šitaip liudija:

— Jei pas Maksimą ateis Tokmak, Vasilij Tučkov, Ivan Danilov, Saburov, kniazius Andrej Cholmskoj, Juška Tiukin... tai mus tuomet Maksimas nevaro lauk; bet jeigu pas jį ateis Bersen, tai jis mus tuomet visus varo lauk, o su Bersenu ilgai sėdi vienas su vienu...

Maksimo bedradarbis Medovarcev, kuriam jis buvo liepęs išbraukti vienoj maldos knygoj įsiskverbusią nesąmonę, liudija, kad jį, Medovarcevą, „didis drebėjimas apėmė, ir siaubas didžiausias prislėgė“, kai Maksimas išbraukė „velikij dogmat premudryj“ — „didelį dogmatą išmintingiausią“.

Kaltino Maksimą, kad jis esąs burtininkas, kad jis būręs prieš kniazių*). Kaltino jį, kad jis, būdamas Volokolamo monastyry, nesigailėjęs už nuodėmes ir skelbėsi esąs nekaltas, ir raštus rašęs, ir „otrečennaja mudrstvovaše“ — eretiškai galvojęs. Kaltino jį, kam jis gina Rusijoje graikų patriarcho teises, nors jis ir aiškino, esą, nematęs tokio laiško, kuris leistų rusams turėti savo patriarchą. Kaltino jį, kad jis skelbia ereziją, smerkdamas monachų turtus ir ištvirkusį monachų gyvenimą.

Maksimas jau buvo visiškai suvargęs, ir netekęs dvasios, — tris kart krito kniūpščias prieš didįjį soborą, prašydamas atleisti jam kaltes, bet tai nieko negelbėjo. Buvo pripažintas eretiku ir uždarytas į Tverės Ostroč' monastyrį, kuris jam buvo dar biauresnis už Volokolamo kalėjimą. Ne tik uždarė jį į kalėjimą, — jam atėmė teisę priimti komuniją, kas tokiam giliai tikinčiam krikščioniui, kaip Maksimas, buvo labai skaudu. Skundžias jisai savo raštuose: „Niekur nebuvau į kalėjimą pa-

*) „Volšebnymi chitrost'mi ellinskimi pisal vodkami na dlanech svoich, i rasprostiral dlani svoji protiv velikago kniazia, takže i protiv inych mnogich postavlial, volchvuja“.

tekęs, niekur nebuvau į rūsį uždarytas, nei šalčiu, dūmais ir badu marinams, kaip čia dabar man atsitiko".

1539 metais nuverstas nuo metropolito sosto karjeristas Daniilas rašo Maksimui atsiprašymo laišką, bet šiam, žinoma, nė kiek lengviau nuo to nepasidarė. Daniilo sostą užėmęs metropolitas Makarijus, atsiliepdamas į Maksimo skundą, atsiunčia jam laišką, kuriame Maksimą laiko beveik šventuoju, bet komunijos jam negrąžina, tiktai prideda „denežnoje blagoslovenije" -- „pinigišką palaiminimą".

Jį paleisti iš kalėjimo prašo Afono monachai, prašo Konstantinopolio, Jeruzalės ir Antichijos patriarchai, — nieko negelbsti: Maksvos vyrai tokių eretikų atžvilgiu, kaip Maksimas, yra nepermaldaujami. Tiktai 1553 metais Troicko-Sergijevsko monastyrio igumenui Artemijui ir Maskvos bojarinams prašant Maksimas buvo perkeltas į monastyrį (Troicko-Sergijevskij) ir galėjo senatvėje čionai kiek laisviau atsikvėpti. Tačiau nebeilgai jis džiaugėsi pagerėjusia būkle: 1555 m. jis mirė.

Taip atsilygino Maskva didžiajam savo kultūrintojui ir žymiausiam rusų rašytojui XVI-tam šimtmety.

2. Maksimo Greko raštai. 1) P a g r i n d i n i a i M a k s i m o k ū r y b o s b r u o ž a i. Paliekant nuošaliai anksčiau jau minėtus Maksimo darbus, pašvęstus rusų knygų taisymo-vertimo reikalui, visa likusioji plati ir įvairiaspalvė Maksimo kūryba vaizduoja autorių kaip savaimingą, stiprią kūrybinę individybę. Jis nevartojo dabar mums įprastinių vadinamųjų dailiosios literatūros formų: apysakų, romanų, pjesių, eilių... Negyveno tuomet rusų žmonės tais interesais, kuriuos šios formos tenkina. Nebuvo tuomet žmonėms gražu tai, kas nežadina juose idealų, negarbina Viešpaties, nevilioja į geresnę būtį, nepamoko. Šitokia utilitarinė literatūra žmonėms buvo ne tik priimtina, bet ir geistina, būtina. Ir senosios ikonos ne todėl žmonėms buvo brangios, kad jos yra gražios, bet todėl, kad jos buvo svarbus dvasios, religinio gyvenimo žadinamasai faktorius. Todėl tat ir buvo jos žmonėms brangios, vadinas, ir gražios. Ir ikonų tapyba buvo utilitarinė: jų tikslas, jų paskyrimas diktavo jų formą ir techniką, — spalvas, linijas, figūrų kontūrus. Lygiai ta pati būklė buvo ir XV — XVI-to šimtmečio utilitarinėj literatūroj.

Ir mūsų laikų vadinama dailioji literatūra atsiremia gyvenimu: gyvenimas duoda rašytojui kūrybinės medžiagos, personažus, bruožus, charakterius ir t. t. Rašytojas tiktai šią medžiagą organizuoja į estetinį vienetą.

Šitokiu pat būdu ir Maksimui Grekui gyvenimas buvo premisa literatūros kūrybai: Maksimas semia iš gyvenimo kūrybinę medžiagą ir ją organizuoja, besivaduodamas religine idėja. Jei mūsų laikų beletristo veikaluose vienumo organizuojančiu faktoriumi yra siužetas, tam tikra veikiančių personažų akcija, tai Maksimo veikaluos tas funkcijas atstoja religija. Iš čia seka ir kiti skirtingieji Maksimo kūrybos savumai. Jis nekristalizuoja gyvenimo bruožų į atskirus personažus, kaip daro mūsų laikų beletristai, — jis gyvenimo bruožus komponuoja vienumon tematiniu principu. Jo veikaluose nėra atskirų tipų, bet juose pasireiškia rusų gyvenimas visa jo platuma. Gyvenimo bruožų organizavimas personažiniu ir tematiniu principais yra du skirtingu kūrybiniu metodu. Literatūros istorija rodo, kad pirmasai metodas paprastai esti nelyginant parengiamoji stadija antrajam, bet iš to dar visai neseka, kad būtų galima neigti jo nuopelnus. Lygiai kaip moderniškoji tapyba dar neduoda pagrindo neigti senosios ikonų tapybos nuopelnus, priešingai net, — dar paskatina juos įvertinti.

Ir Maksimas, nepalikęs bendrinių literatūrinių tipų, paliko plačius gyvenimo vaizdus, jis yra religiniai-žanrinis tapytojas visa to žodžio prasme. Jo raštai literatūros istorikui brangūs ne todėl, kad juose atsispindėjo gyvenimas ir būtis, bet todėl, kad gyvenimo ir būties vaizdavimas padaro jo veikalus literatūriškus, literatūros istoriko objektus. Tai tektų pakartoti ir atsimennt kitus, čia minimus, rusų XV—XVI—XVII-to šimtmečių rašytojus. Tai yra pritaikomasai menas, rusų gyvenimo pagimdytas ir jo pateisintas. O pritaikomasai menas — nemažiau svarbi meno istorijos dalis, kaip ir „grynasai“ menas.

2) Visuomeniškos temos. Visuomeniškas temas, rusų vidaus politikos reikalus Maksimas Grek paliečia keliuose veikaluose. Įdomiausias jų, sutrumpintai vadinamas,— „Slovo o nestrojeniji i bezčiniji carej i vlastej“, — „Žodis

apie carų ir valdžių nesandorą bei nedorybę". Šiame veikale Maksimas vaizduoja Rusijos būklę alegorine forma. Esą, autorius susitikęs našlę Basileją (graikiškai reiškia valstybė, karalystė), verkiančią šalia kelio. Aplink girdėti kaip staugia vilkai, meškos, liūtai ir lapės. Autorius klausia našlę, ko ji čia šalia kelio sėdinti ir ko ji tokia liūdna? Ji autoriui atsakiusi: jos liūdėjimo priežastis sunkiai pasakoma ir žmonių jėgomis nepašalinama, nes ją, Basileją, caro ir valdovo dukrą, nori pavergti garbėtroškos ir smalyžiai, kurie žiauriausiu būdu marina piliečius, apeidami Dievo įsakymus, lėbaudami ir piktžodžiaudami. Šie didžiūnai, esą, daro įtakos pačiam carui, — piliečių skriaudai jie carą atveda į neteisėtą rūstybę,— „nepravednyj gnev", „zverskuju jarost'". Prieš pradėsiant autoriui pasakoti apie savo liūdėjimo priežastį, ji perspėja jį, kad jis jos žodžių „neatiduotų raštui", nes esą galįs tuo užsitraukti ant savo galvos didelį vargą — „napast' nekuju i nenavist'".

Basileja — tai Rusijos alegorinis personažas; vilkai, lapės ir t. t. — rusų didžiūnai, smaugią Rusiją. Tai Maskvos partijų kovos vaizdas pradedant viešpatauti Jonui IV.

Veikale „Glavy poučitel'nyje načalstvujuščim pravoverno" — „pamokomi straipsniai taisyklingai valdantiesiems" — autorius vaizduoja kniaziaus valdovo idealą, — koks kniazius turėtų būti. Kniazius neturįs pasiduoti kūniškoms pagundoms ir pasaulinėms linksmybėms, jis neturįs klausyti šmeižtų, turįs vengti rūstybės ir piktžodžiavimo, neturįs skriausti nekaltųjų ir savintis svetimus turtus. Ypač neturįs pasiduoti trims nuodėmėms: ištvirkimui, gobšumui ir garbėtroškai. Caras savo valdiniams turįs būti gerovės šaltinis ir panašus į saulę. Carų protas visuomet turįs būti blaivus ir nukreiptas į gerą. Pagaliau, caras turįs mokėti priimti svetimšalius, jiems esant Rusijoje, jais rūpintis ir nelaikyti jų prievartos būdu Rusijoje, kai panorės jie grįžti namo: tuomet, esą, svetimšaliai, grįžę namo, platinsią gerą garsą apie Rusiją. Rusų bendravimą su svetimšaliais Maksimas labai aukštai stato, nes iš svetimšalių, esą, galima labai daug gerų dalykų pramokti.

Šiam veikalui medžiagą Maksimas ėmė taip pat iš rusų tikrovės, ir iš savo paties likimo, ir piešė valdovo bei santykių idealą priešingą tam, kuris buvo rusų tikrovėj.

3) Monachų gyvenimo temos. Veikale „Povest' strašna i dostopametna i o soveršennom inočeskom žitel'stve" — „Baisi ir įsidėmėtina apysaka ir apie tobūlą monachų gyvenimą", Maksimas pasakoja apie katalikų vienuolynus Italijoj ir Prancūzijoj, ir itin džiaugiasi tųjų vienuolynų neturtingu šventu gyvenimu. Ypač gi jam imponavo kartūzų vienuolynas, — apibūdindamas tą vienuolyną, Maksimas pabrėžia jo charakteringus bruožus, kurių Rusijos monastyriuos nėra. Tai jis daro neigiama forma, — sako, kad tokių bei kitokių bruožų katalikų vienuolynuose nesą, ir tuo pabrėžia, kad jie yra rusų monastyriuose. Pavyzdžiui (Maksimas kalba apie katalikų vienuolynus).

— Kur jų noras lėbauti, ar gėrimas, ar koks vaisius, ar kas kita, kas saldina gerklę? Kur jų aukso ir sidabro grobimas? Kur jų plepumas, arba piktžodžiavimas arba nepadorus ir netikslus juokavimas? Apie girtuoklystę ir saldžių valgių vartojimus pas juos nė negirdėti; gobšumas gi, ir plėšrumas, ir lupikavimas, ir vylingas būdas jiems biauru, jie prakeikė ir garsą apie tai, o jų drabužiai visi vilnoniai ir balti, sudarą jų būties ir gyvenimo švarumą, o melas ir nepaklusnumas juose galutinai išnyko...

Maksimas labai gerai žino, ką tai reiškia šventojoj Rusijoj, Trečiojoj Romoj, kalbėti apie tokius daiktus, todėl ir skuba pasiteisinti: „Tai aš rašau anaiptol nenorėdamas parodyti lotynų tikybą gryną, tobulą ir taurią („priamochodiašču") visuose — tenebūnie manyje tokia beprotybė — bet norėdamas pravoslavams parodyti, kad ir paklydusiuose („ne pravomudrennych"), lotynuose yra susirūpinimas ir atsidėjimas Evangelijos išganytojiškais įsakymais"...

Toks pasiteisinimas — „kyšis maskviečiams" — maža tegalėjo apginti Maksimą nuo įtarimo jį esant eretiku. Juo labiau, kad kitame veikale „Stiažanije o izvestnom inočeskom žitel'stve" — „Ginčas apie žinomą monachų gyvenimą" — Maksimas aiškiai pasmerkia rusų monachų gyvenimą. Veikalas yra parašytas dialogo forma; ginčijas du vyru: Filoktimon ir Aktimon. Pirmasai (Filokt.) yra didis monastyrių lobio ir turtingo gyvenimo šalininkas, o antras (Aktimon) — monastyrių asketizmo ir neturto gynėjas. Filoktimonas savo poziciją gina šitokiais sumetimais: esą, monachai privalą tu-

rėti laiko maldoms, o jeigu, esą, jie būtų priversti vaikščioti po miestus ir sodžius duoną berinkdami, tai jie nebeturėtų laiko maldoms; esą, pats Kristus mokęs, kad kiekvienas tikras krikščionis už Kristaus mokslo išpažinimą galįs tikėtis šimteriopo atlyginimo ir šiame pasauly, o toks atlyginimas ir esąs iki tam tikro laipsnio monastyrių turtai; turtai, jei jie teisingai naudojami, esą, negali pakenkti monastyrių šventumui. Turtai, esą, negalį monacho įvesti į nuodėmę, nes jie priklausą visam monastyriui ir nė vienam monachui skyrium. Pagaliau, esą, ir Abraomas, ir Izaokas, ir Jokūbas rūpinosi savo žeme ir turtais, ir Dievo nesurūstino.

Aktimonas priešinasi šitokiai Filoktimono argumentacijai, pabrėždamas, kad rusai negalį lygintis su senovės patriarchais. Esą:

— Kur apie juos (senovės patriarchus) parašyta, kad jie būtų atidavinėję savo sidabrą prieaugliui, kad jie plėštų palūkanas ant palūkanų iš elgėtų ir iš negalinčiųjų atiduoti dėl priaugusių, ilgamečių palūkanų, kad jie išplėštų iš jų elgėtiškus paskutinius palaikus, kaip mes derome su mūsų vargšais valstiečiais, kurie be atilsio dirba ir kenčia mūsų sodžiuose, visuose mūsų ūkiuose, monastyry ir už jo sienų? Kur apie tuos išrinktuosius taip parašyta? O mes save vadiname Evangelijos sekėjais, gera valia atsisakom nuo šio pasaulio gėrybių, o paskum savo įžadus užmiršę, norime įsigyti turtų ir visokių gyvulių bandas, įsileidžiam į gyvenimo bylas ir pykčius... slegiam varganą Kristaus broliją, apkraunam ją sunkiausiais monastyriaus naudai darbais...

Taip energiškai Aktimonas pabrėžia, kad monastyriai blogai, nekrikščioniškai suvartoja savo turtus. Tai yra vėl platus rusų tikrovės vaizdas.

3) P r i e t a r ų   t e m o s. Maksimas, smerkdamas „tradicinius" žmogaus prigimties silpnumus, palietė ir specifinius rusų prietarus. Jau Vladimiro vyskupas Serapijonas, XIII-tam šimtmety, smerkė prietarą, kuriuo prisilaikant ne sava naturalia mirtimi mirusiųjų lavonai neturėjo būti laidojami. Ir cerkvės nuostatai draudė tokius lavonus laidoti bendra tvarka. Tikrovė tokius nuostatus plačiau komentavo. Buvo įtaisytos ilgainiui tokios palėpės — „ubogije domy" — už miesto sienų, kuriose lavonai laikinai buvo sukraunami. Tai buvo

paprastos duobės, šiokiu tokiu stogu pridengtos, į kurias suversdavo visokius skenduolius, pakaruoklius ir t. t. Taip jie tenai ir gulėdavo neužkasti iki septintojo ketvirtadienio po Velykų, kada buvo laikomos bendros pamaldos už visą krūvą numirėlių ir žvakės statomos. Po pamaldų duobė su lavonais buvo užverčiama ir tučtuojau iškasama nauja duobė būsimiesiems kandidatams. Net ir šitokiu būdu palaidoti lavonai buvo laikomi visokių nelaimių priežastimi ir žmonės lavonus vėl atkasinėjo. Tad prieš tokį paprotį Maskimas ir nukreipia savo energišką veikalą „Poslanije na bezumnuju prelest' i bogomerzkuju mudrstvujuščich, jako pogrebanija dlia utoplennago i ubitago byvajut plodotlitel'ny stuži zemnych proziabanij" — „Raštas prieš beprotišką ir Dievui biaurią nuodėmę samprotaujančių, neva paskendusio ar nužudyto laidojimas esti žemės esybių vaisiams kenksmingi". Čia Maksimas pakartoja žinomuosius Serapijono argumentus: ne numirėliai nelaimių kaltininkai, bet gyvųjų nuodėmingas gyvenimas. Taip, kaip rusai, nedarą net nekrikščionys, net gyvuliai, pavyzdžiui, delfinai. Papasakojęs, kaip totoriai laidoję net pakartą vagį, Maksimas graudžiai nusiskundžia krikščionių barbariškumu.

5) A s t r o l o g i n ė s t e m o s. Itin nuo žyduojančiųjų erezijos laikų Rusijoje ėmė plisti astrologiniai raštai bei susidomėjimas astrologiniais burtais. Prie astrologinių žinių - burtų platinimo uoliai prisidėjo caro dvaro gydytojas Nikolai Nemčin - Bulev, kuris, būdamas įtakingas žmogus, greta astrologijos skelbė Rusuose dar bažnytinės unijos reikalą. Maksimas parašė eilę veikalų, nukreiptų prieš astrologiją; pavyzdžiui, „Slovo na Nikolaja Nemčina, prelestnika i zvezdočetca",—„Žodis prieš Nikalojų Nemčiną, gundytoją ir žvaigždžių burtininką". Maksimas įrodinėja, kad tikėjimas astrologija esąs priešingas Kristaus mokslui ir valios laisvei, kad tai yra drauge ir moralės pagrindų neigimas. Esą: „Jeigu mūsų išmintį ir valią tvarko zodiakalinės įtakos, tai tegu bus atmestas įstatymas, tegu bus atsižadėta Evangelijos, tegu liausis maldos, nes tuomet visa tai bereikalinga: mes esame žinioj despotinių valdovų, kurie mus prievarta veda į piktą: Afrodita į paleistuvybę, Marsas į žudynes ir plėšimą, Merkurijus į vagystę, tegu niekas nesistengia būti doru ir vengti

pikto, bet, sužinojęs savo lemtį, kokia ji yra (kokios planetos žinioj), tegu save laiko geru, jei jam buvo lemta gyventi gero pono žinioj, ir tegu nesistengia išsivaduoti iš savo pono valdžios, jei jam buvo lemta atitekti blogojo žiniai, nes jo visos pastangos bus bergždžios"...

Jeigu esą mes darome tiktai tai, kas mums yra lemta, tai negalį būti nei gera, nei pikta, negalime mes laukti už mūsų darbus nei užganos, nei bausmės...

6) Apokrifų temos. Tuo tarpu, kai rusų oficialioji dvasininkija laikėsi principo „kas parašyta — tai šventa" ir įvairius apokrifus statė greta šventojo Rašto, Maksimas ima rusų literatūrą sortiruoti, tikrindamas ją logiškais dėsniais. Pavyzdžiui, jis analizuoja rusų dvasininkijos kai kurių sluoksnių mėgiamus apokrifus „Povest' Afroditiana persianina" („Perso Aforditiano apysaka"), „Ob Jude predatele" („Apie išdaviką Judą"), „O rukopisaniji griechovnem" („Apie nuodėmingą sutartį") ir t. t. ir prieina išvadų, kad tie raštai tiktai iškraipo krikščionių tikėjimą. Šiai veikalų analizei Maksimas pavartoja dar negirdėtą rusams mokslo metodą, pasiskolintą iš Vakarų Europos humanistų mokslininkų. Jis nustato kriterijų, kurio prisilaikant būtų galima atskirti teisingus krikščioniškus raštus nuo neteisingųjų. Teisingais raštais, esą, reikia laikyti tuos, kurie atitinka tris sąlygas: a) jei rašto autorius yra patikimas asmuo — šventasai ar žinomas bažnyčios tėvas, b) jei raštas nepriештarauja Evangelijai ir apaštalų mokslui, c) jei pačiame rašte nėra vidujų prieštaravimų. Įdomiausia paskutinioji sąlyga. Pavyzdžiui, apokrife apie Judą Išdaviką pasakojama, kad Juda, gavęs trisdešimt sidabrinių, ne tuoj pasismaugė: esą, jis dar ilgai gyvenęs ir jo kūno sąnariai labai ištysę, — jam „išvirtę" žarnos, jaknos ir kiti organai. Maksimas ne tiktai nurodinėja, kad apie tai Evangelijos nieko nepasakoja, bet remias jisai ir fiziologija: žmogus su tokiais „išvirtusiais" viduriais nė valandėlės nebūtų galėjęs gyventi, ir visas pasakojimas apie tai esanti gryna nesąmonė. Arba Maksimas tokiu pat būdu įrodinėja ir apokrifo „Svetlaja nedelia" („Šviesioji savaitė") nesąmoningumą. Tas apokrifas pasakoja, kad po Velykų saulė užtekanti šeštą valandą rytą ir visą savaitę nenusileidžianti: dvi dieni ji stovinti rytuose, tris — pietuose ir dvi — vakaruose, ir tiktai aš-

tuntą dieną nusileidžianti, todėl ir visa savaitė vadinosi „šviesioji“ arba „didžioji diena“. Ir kas svarbiausia, visi žmonės, šią savaitę numirę, eina tiesiai į dangų. Daugelis rusų tikėjo šio apokrifo teisingumu, ir Maksimas be jokio pasigailėjimo sugriauna gražiąsias rusų iliuzijas.

7) Apeigų ir tikėjimo temos. Maksimas dideliu susirūpinimu žiūrėjo į įsivyravusią dvasios stagnaciją rusų gyvenime. Jis matė, kad tamsi dvasininkija rūpinasi tiktai apeigine, formaline tikybos puse ir nieko daugiau nenori žinoti, todėl ir negali daryti kiek žymesnės įtakos visuomenei. O tąją visuomenę jis piešia labai tamsiais bruožais. Teisėjai ir valdovai, esą, visiškai ištvirkę, jie, esą, nepasotinamo godumo skatinami, plėšia ir grobia našlių ir našlaičių turtą. Jie, esą, sugalvoja neteisingus kaltinimus prieš nekaltuosius, nebijodami Dievo rūstybės, nesigėdindami aplink gyvenančių kaimynų — lietuvių, lenkų, vokiečių, kurie, esą nors ir lotyniško tikėjimo, bet žmonės valdą prisilaikydami nustatytų įstatymų, besivaduodami teisėtumu ir artimo meile. Šitokiame fone Maksimas piešia dvasininkiją, nugrimzdusią į formalizmą, ir iškelia nuoširdaus tikėjimo reikalavimą savo įsidėmėtiname, giliai jausmingame ir gražiame veikale „Slovesa Božiji k tverskomu episkopu Akakiju“ — „Dievo žodžiai Tverės vyskupui Akakijui“. Šitas veikalas yra nukreiptas prieš tąją dvasininkiją, kuri nuodėmes norėjo atpirkti paviršutinėmis apeigomis. Vaizduojama veikale, kaip vyskupas Akakijus klausia Viešpatį, už ką Jis nubaudė Tverės gyventojus, pasiųsdamas jiems baisų gaisrą? Juk jie visi iškilmingai šventę šventadienius, visi dvasininkai giedoję ir visi varpai taip garsiai gausdavę! Viešpats Maksimo veikale atsako Akakijui, kad maldos esančios tiktai tuomet vertingos, kai jos esti pagrįstos giliais vidaus pergyvenimais. Be pergyvenimų nenuoširdžios maldos esančios niekam vertos, nes jos esančios tiktai veidmainybė. — Koks Man džiaugsmas iš jų garsių giesmių, — sako Dievas Akakijui, — jeigu su jomis drauge ateina balsas Mano elgetos, mirštančio šalty!

Knygas Dievas davęs žmonėms, kad jie iš jų išmoktų melstis, o jie jas dabiną sidabru ir auksu, bet jų turinį visai užmirštą, ir Dievo šventes paverčią lėbonėmis, jie girtuokliaują, ištvirkaują.

8) Eretikų temos. Maksimas parašė nemaža raštų, nukreiptų prieš įvairius eretikus: elinus — pagonis, magometus, judėjus ir žyduojančius, armėnus, katalikus, liuteronus.

Ši jo raštų grupė yra mažiausia įdomi, nes tie jo raštai yra daugiau teoretiški, maža tesurišti su rusų tikrove. Elinų pagonybė, magometonai, judėjai, armėnai — negalėjo daryti ir faktinai nedarė jokio pavojaus pravoslavų cerkvei. Tiktai katalikai galėjo sudaryti aktualesnę temą. Dar ne taip seniai buvo paskelbta Florencijos unija, apie kurią buvo plačiai visur kalbama ir diskutuojama. Ir caro gydytojas, minėtasai Nikolai Nemčin, skelbė katalikų ir pravoslavų bažnyčių susivienijimo reikalą. Maksimui bažnyčių susivienijimas, esą, būtų priimtinas, jei katalikai atsisakytų savo paklydimų. Šiuo reikalu ir erezijų temomis Maksimas parašė keletą ar net keliolika veikalų, tačiau jie nėra charakteringi: juose jis nieko tokio nepasakė, ko jau seniau nebūtų skelbę Gennadijus ir Josifas Volockis.

9) Švietimo temos. Maksimas savo raštuose nuolat nusiskundžia rusų tamsumu. Ir patys rusai jautė reikalo mokytis, tik neturėjo kur ir kaip mokytis. Atsiradus pareikalavimui, atsirado ir mokytojai, vadinami „daskalais“, kurie už gerus pinigus mokė rusus graikiškai. Tiktai visas vargas buvo, kad „daskalai“ rusus baisiai išnaudodavo, — nekartą mokė jie rusus graikų kalbos, patys apie ją jokio supratimo neturėdami. Maksimas, propaguodamas graikų kalbos mokymosi reikalą, visu uolumu pasmerkia šitokius mokytojus - „daskalus“, parašęs specialinį straipsnį apie ateivius - filosofus — „o prišlecach filosofach“. Iš tų „ateivių filosofų“ tiktai nedaugelis, kaip liudija Maksimas, buvo „tobuli knygų mene“, daugumas jų apie gramatikos ir ritorikos meną nieko neišmanę, o jie visi norėję knygas taisyti ir pelnytis — „korystovati“, „kormychatisia“. Apisaugoti nuo šitokių „filosofų“ ir „daskalų“ Maksimas nustato tam tikrą programą, pagal kurią nemokantys graikiškai gali išegzaminuoti pasisiūliusį mokytoją, ar jis pats moka graikiškai. Iš programos, sudarytos labai įdomiai, matyti, kad Maksimas plačiai buvo susipažinęs su graikų klasikų literatūra, ir itin su graikų poezijos metrika.

Maksimo raštai švietimo reikalais dar kartą atvėrė rusams akis, kad rusų knygos yra liūdnoj būklėj, kad jos būtinai reikia taisyti. Tokiu būdu Maksimas principiniu atžvilgiu rengė dirvą didžiajam ir sistematiškam knygų taisymo darbui, kuris įvyko XVII-tam šimtmety.

3. JOSIFLIANŲ IR UŽVOLGIO SENUOLIŲ VAIDŲ TĘSINYS

1. Metropolitas Daniil. Ištikimas Josifo Volockio mokinys, monachas Daniil, 1515 metais buvo pakviestas Volokolamo monastyrio igumenu. Jo būklė davė jam progos pasidaryti visos josiflianų partijos vadu. Cerkvinės politikos ir tikėjimo reikaluose konservatorius iki kaulų, drauge buvo siauras fanatikas ir formalistas. Kaipo monastyrio administratorius pasižymėjo tvarkingumu ir griežtumu. Būdamas karjeristas, veikiai įsivėlė į politiką ir parodė nemažų gabumų pataikauti šio pasaulio galingiesiems. Didžiajam kniaziui Vasilijui Ivanovičiui (1505—1533) sumanius skirtis su pirmąja savo žmona Solomonija ir vesti Eleną Glinskaitę, ir tam kniaziaus sumanymui pasipriešinus metropolitui Varlaamui („Užvolgio senuolių" šalininkui), igumenas Daniilas stoja kniaziaus pusėn. Daniilas padeda nuversti kniaziui Varlaamą nuo metropolito sosto ir patsai į jo vietą atsisėda, ir užtat visu savo uolumu patenkina kniaziaus matrimonialines užgaidas. Šitokiu būdu Daniilui atsisėdus į metropolito sostą (1522 m.), buvo neišvengiama kova su politiniais priešininkais, tiek dvasininkijos, tiek ir pasauliečių tarpe. Pirmiausia jis apsiruošia su Maksimu Greku, apkaltindamas jį esant eretiku, uždarydamas jį Volokolamo monastyrio kalėjime. Panašiu būdu jis atsipalaidoja ir antrojo priešo — Vassiano Kosoj'o, kurį, kaip eretiką, numarindino tame pat Volokolamo monastyry. Pataikaudamas kniaziui, jis jautėsi esąs beveik visagalis. Bet kniazius Vasilij Ivanovič 1533 m. miršta — ir Daniilo būklė gerokai pašlija. Pagaliau 1538 m. miršta ir valdovė kniagienė Elena, — Daniilo būklė visai susvyruoja. Vykstančioje bojarinų kovoj jis prisideda prie Ivano Belskio partijos, tik nepataiko prisidėti: veikiai viršų paima bojarinų Šujskių partija — ir Daniilas turi atsisveikinti su metropolito sostu. 1539 m. jis

buvo ištremtas į tą patį monastyrį, kuriame marino savo priešus, — į Volokolamą, — ten jis ir mirė 1547 m.

Daniilas paliko daug literatūros veikalų: 16 „Slovų" („Žodžių"), 14 „poslanijų", įvairių raštų, adresuotų atskiriems asmenims, ir t. t. Daniilas savo raštuose pasireiškia kaipo moralistas, pamokslininkas, konservatorius - byzantininkas, senovės tradicijų saugotojas. Todėl jo veikalai rusuose dar ilgai, net XVIII-tam šimtmety, buvo labai populiarūs, ypatingos simpatijos susilaukę „raskolinikų" (sentikių) tarpe.

Literatūros atžvilgiu įdomiausi yra pirmosios grupės veikalai, 16 „Slovų", kurius autorius, sekdamas mokytojo Josifo „Prosvetitelio" pavyzdžiu, surinko į atskirą rinkinį, vadinamą „Sobornik". Ir šiuose raštuose Daniilas pasireiškė kaip tipiškas, daug skaitęs „knižnikas" - „bukvojedas", prašmatnus kompiliatorius, neturįs jokio kritikos jausmo, apokrifus vertinąs vienodai su šventu Raštu. Visi šie raštai — pamokslai yra nukreipti prieš laisvamanius, kokiais jis laikė Maksimą Greką, Vassianą, Užvolgio senuolius... Visi šie jo pamokslai yra sudaryti šabloniška trilype formule, ir susideda iš: 1) į ž a n g o s, kurioje dėstomi: tema ir pamokslo objektas; 2) p r o b l e m o s p l o t m ė s n u s t a t y m a s: šioje daly jis duoda daugybę ištraukų iš „dieviškų raštų", kurias vartoja kaip liudininkus; 3) m o r a l ė: šioje daly jis kelia įvairias krikščionių ydas ir pamoko, kaip jų reikia vengti bei jas atgailėti.

Svarbiausia, žinoma, yra trečioji pamokslų dalis: čia autorius nusileidžia nuo savo morališkosios aukštybės į šią žemę ir duoda gana plačių ir raiškių tikrovės vaizdų. Aprašinėdamas papročius, jis pasirodo esąs priešininkas ne tiktai visokių naujenybių, bet ir higienos bei švarumo. Pavyzdžiui, viename pamoksle jis šitaip bara žmones:

— Daug tu turi pasidarbuoti, norėdamas įtikti paleistuvėms, keiti drabužius, mankštiniesi eisenoj, užsimauni batus perdaug raudonus ir perdaug ankščius... Savo plaukus ne tik skustuvu, bet ir su kūnu nuimi, bet ir replėmis su šaknimis juos išrauni, ir nesigėdi pešioti, pavydėdamas moterims, vyrišką veidą paverti moterišku!.. ...Koks tau reikalas kasdien dabintis šviesiais drabužiais, kada kiti ir Viešpaties dienomis neturi paprastų drabužių? Koks tau reikalas virš rei-

kalo rengtis ir praustis, ir kodėl tu ne tik savo plaukus, bet ir savo kūną atkerpi su plaukais nuo barzdos?.. Arba koks tau reikalas avėt batus, šilku išsiuvinėtus? Arba koks tau reikalas ne tik virš saiko rankas plauti, bet ir aukso ir sidabro žiedus nešioti?

Daniilui toks žmonių puošimasis nepatinko todėl, kad jie, besipuošdami, prasiskolina, o kai ateina laikas grąžinti skolą— nebesą jiems iš ko: tuomet jie, esą, bėga nuo kreditoriaus, keikias, vagia, kitus plėšia.

Ir daug kitų gerų dalykų Daniilas moko geros valios žmones. Tik visa bėda esanti ta, kad jie jo neklausą, pamaldų nelanką, jo, kaip žvėries, biją... Ir graudžiai skundžias Daniilas liūdna ganytojo dalia:

— Visur ir visuomet ganytojas turi vargo ir skriaudos nuo visų. Kai ganytojas mato kaikuriuos žmones, kalbančius, kas nedera, ar elgiančiuosius prieš tikybos nuostatus, ir ima juos mokyti, tai didelė neapykanta kįla prieš jį, — pasipučia, melagingų dalykų prasimano, ir šmeižtų, ir priekaištų, ir jeigu būtų galima — nužudytų: taip juos suviliojo šėtonas savo pagunda. Kai ganytojas vėl pradės juos mokyti, kalbėdamas: o, vaikai, taip ir taip daryti mums Kristus ir dieviški raštai liepia — jie atsako, kalbėdami: pirma pats save išmokyk!.. Kartais gi atsako: iki ko tu mus primokysi; o tu pats ar pagal Raštą gyveni? O šis, o anas ar pagal Raštą gyvena? O save — ar užmiršai? O, tėve, kaip tau negėda?.. Mokytojas vėl pradės mokyti švento Rašto, o jie sako: o mūsų mokytojas, kaip farizejus, matai rangos; matai, kaip jis apie save mano...

Žinoma, didelė šėtono pagunda, jei žmonės savo ganytojui tokius daiktus kalba! Ne be reikalo Daniilas aimanuoja: esą, ganytojų vargams suskaityti nė metų laiko neužtektų! O jei, esą, žmonėms uždrausi taip kalbėti, tai būna dar blogiau. Tuomet žmonės saką, kad pasielgta ne tėviškai, ne ganytojiškai, taip, esą, elgias kankintojas budelis... Deja, Daniilas nepasako, kokiomis priemonėmis jis draudžia žmonėms kalbėti, jeigu jie jį už tai budeliu vadina. Atrodo, kad žmonėms tokios kalbos uždrausti buvo nelengva ir dėl kitos priežasties, — ne tiktai dėl žmonių nuodėmingumo. Šiuo reikalu Daniilas duoda kitą reikšmingą vaizdą:

— Yra dabar ir dvasininkų, presviterių ir diakonų, ir ipodiakonų, ir skaitytojų, ir giedotojų, kurie pasijuokdami groja gusliais, domra, o taip pat lošia ir šachmatais, tavleja, praleidžia laiką velniškai dainuodami, besaikiai ir bekraščiai girtaudami, mylėdami kiekvieną kūnišką gudravimą („mudrovanije") ir pasismaginimą labiau dvasiško, ir darydami visokią žąlą sau ir kitiems...

Duodamas rusų tikrovės plačius vaizdus ir Daniilas darosi tapytojas žanristas. Jo pasakojimo būdas — raiškus, vaizdingas, energiškas, plastiškas...

2. Igumenas Artemijus. Apie monacho Artemijaus gyvenimą maža težinoma. Gyveno jis, rodos, Pskovo kažkokiame monastyry, iš kurio vaikščiojo į Livonijos miestuką Neuhauzą susipažinti su protestantizmu. Paskum jis išvyko į Užvolgį geriau susipažinti su Nilo Sorskio teorija ir jos praktika, ir pagarsėjo šventu gyvenimu. Jonas IV naudojos jo patarimais, beruošdamas „Staglavyj Sobor", ir 1551 metais jį pastatė Troicko-Sergijevo monastyrio igumenu. Senukas, nujausdamas sunkią kovą su monachais, įpratusiais turtingai ir linksmai gyventi, priešinosi tokiam jo paskyrimui. Sutiko paskyrimą priimti tiktai tuomet, kai jo prašymu į tą monastyrį buvo perkeltas suvargęs, nukankintas senelis, Maksim Grek. Artemijaus nujautimas išsipildė: monachai veikiai jį išėdė iš monastyrio, ir vėl jis išvyko į Užvolgį. Bet jo priešai ir tenai jo neapleido: jam iškėlė bylą sąryšy su B a š k i n o erezija.

B a š k i n o istorija šitokia: kartą per išpažintį jis paprašo popą išspręsti jį kankinusias abejones. Popas abejonių neišsprendė, tik apie jas pranešė savo vyresnybei, o vyresnybė — carui. Caras pradžioje buvo linkęs palikti „eretiką" ramybėj, bet dvasininkija privertė šiam iškelti bylą. Nes Baškino erezija iš tikrųjų buvo baisi. Jis tvirtino: jeigu Evangelija teisybę sako, kad nėra didesnės meilės, kaip atiduoti savo sielą už artimą savo, tai šį dalyką turinti pradėti dvasininkija, ir tai ne žodžiu, bet darbu; o dabar, esą, mes krikščionius savo vergais laikome,—Kristus visus broliais vadina, o mes, esą, kitus net pančiojame...

Čia, žinoma, Baškinas taikė į monastyrių žemes. Bet jis papildė, esą, dar didesnę ereziją: sudraskė „kabal'nyje zapisi" — baudžiauninkų sarašus ir atleido visus jam priklaususius

baudžiauninkus. Šitos erezijos jau niekas jam atleisti negalėjo. Carui buvo pranešta: „proziabe ieres' i šatanije v liudech v neudobnych sloves o božestve". Šios frazės, sunkiai išverčiamos dėl jos analfabetiškumo, pakako, kad caras Baškinui iškeltų bylą. Kadangi Baškinas prasitarė, kad jo mokslui prijaučia ir Užvolgio senuoliai, tai keli ir iš jų tarpo buvo sugaudyti ir atgabenti į Maskvą teisti. Teisė juos soboras 1553 metais, sušauktas Maskvoj. Į šį teismą kviečiamas, kaipo ekspertas, ir senelis Artemij, tačiau, jis nujausdamas, kuo tai kvepia, nepanorėjo painiotis į teismo istoriją ir neatvyko į Maskvą. Tuomet ir jį pagauna ir atgabena į Maskvą, tik jau ne kaipo ekspertą, bet kaipo kaltinamąjį. Iškėlė jam daugybę kaltinimų: esą, jis neteisingai dogmas aiškinęs, užjautęs Novgorodo eretikus, nesilaikęs pasninkų, ir t. t. Už tokius darbus 1554 metais jis buvo ištremtas į tolimą šiaurę, į Soloveckij Monastyr', ir paliktas žiauriausiose gyvenimo sąlygose. 1555 metais pavyko jam iš tenai pasprukti į Lietuvą, kur jis, drauge su antruoju pabėgėliu, kniaziu Kurbskiu, pasiaukoja literatūros darbams.

Igumenas Artemijus yra žinomas kaipo autorius keliolikos „poslanijų", adresuotų įvairiems asmenims. Jo raštai turinio atžvilgiu literatūros istorikui yra mažiau įdomūs, — jie liečia įvairius šventojo Rašto minimus klausimus, kryžiaus ir ikonų garbinimo reikalą, pasninkus, monastyrių reikšmę krikščionybei, ir t. t. Tikrovės davinių jis beveik neliečia. Tačiau labai reikšminga forma, kuria jis savo mintis dėsto.

Niekur jo raštuose nėra fanatizmo ir neapykantos, niekur jis savo priešininkų nebara ir nekeikia, bet stengiasi tik juos įtikinti, jiems reikalą išaiškinti. Jo aukštas humanizmas, jo laisvės dvasia tikėjimo klausimų svarstyme daro jį šviesiu reiškiniu tame žiaurumo, neapykantos ir fanatizmo fone, kurį sudarė Daniilo tipo rašytojai, reikalavę, kad kitaip manančius persekiotų net pasaulinė administracija.

Artemijaus veikalų tyrinėtojas V i l i n s k i j („Poslanija starca Artemija", Odessa, 1906) šitaip sako apie jį:

— Jo raštai yra paminklas, charakterizuojantis vieną iš kultūrinių XVI-to šimtmečio pakraipų—Užvolgio doktriną, pritaikintą literatūrinei kovai prieš besiskverbiančias iš Vakarų sroves: šioj rolėj Užvolgio doktrina, jos šalininko raštuose,

virsta pagrindu ginti pravoslavijai, bet, anaiptol, ne visai senovei. Ji veikalų autoriui sudaro tam tikrą religinę nuotaiką, kuria atsirėmęs, jis varo polemiką, pasireikšdamas, kaip atrodo, neprieštaraujančiu gyvenimo atnaujinimui, jei tik jis neprieštarauja tiems religiniams įsitikinimams, kurie jo sąmonei atrodo tikri. Polemika yra varoma Lietuvoj, ir naujos srovės, matyti, eina per Lietuvą; tai pareikšdami Artemijaus raštai, patvirtina naują kelią, kuriuo skverbėsi Vakarų įtaka, kuris atsivėrė, liovus Novgorodui santykiauti su Vakarų Europa. Greta kitų davinių, jo raštai nurodo įėjusį per Lietuvą religinį judėjimą. Prisiminus religijos reikšmę senovės ruso gyvenime, paaiškės, kad judėjimas religijos srity rengė dirvą pasikeitimams visuomenėj ir privatinėj būklėj, ir ėjo drauge su ja.

3. **„Valaamo stebukladarių pašnekesys“ — „Beseda valaamskich čudotvorcev“.** Tikrai nežinia, kas yra šio veikalo autorius. Daugelis manė, kad jį yra parašęs minėtasai Vassian Kosoj. Tačiau dabar yra manoma, kad veikalą yra parašęs kuris nors iš Vassiano mokinių, ir kad pats veikalas esąs parašytas po 1553 metų. Manoma net, kad autorius buvo pasaulietis asmuo, ne dvasininkas: veikalas pasižymi griežta antiklerikaline tendencija, vartojami jame pasauliniai terminai, nėra citatų iš šventojo Rašto, ko nebūtų išvengęs rašytojas dvasininkas.

Veikalo daromas pirmasai įspūdis nėra teigiamas: atrodo jis ir kiek chaotiškas, ir neturįs aiškaus plano, ir perdaug ištęstas, ir apkrautas pasikartojimais. Vienas jo tyrinėtojas net pasakė apie jį „da ona (beseda“) i ne tolkovita“, — veikalas esąs netvarkingas. Arčiau įsižiūrėjus į veikalą, šis pirmas neigiamas įspūdis švelnėja. Vaikalas yra parašytas su nepaprastu temperamentu, ir gausieji pasikartojimai bei tam tikras chaotingumas yra temperamento pasireiškimo priemonė. Tai yra visuomeniškai liriška publicistika, įvilkta į savaimingą formą.

Veikalo forma yra paskolinta iš garsaus apokrifo „Beseda trioch sviatitelej“, pakeisti tiktai vardai.

Ladogos ežere yra gražios salos, vadinamos (iš suomiško pavadinimo V a l a m o) „Valaamskije ostrova“. Šiose salose buvo įkurtas didelis ir gražus monastyris — Valaamskij,— jo įkūrėjais laikomi šventieji: Sergijus ir Germanas. „Beseda

Valaamskich čudotvorcev“ ir vaizduoja šių šventųjų ir dar kažkokio trečio Valaamo pasikalbėjimą.

Veikalo pagrindinė mintis šitokia: būsiąs greitai žemės galas, nes monachai grobia žemes ir skverbias valstybę valdyti. Kiekvienas, esą, turįs carą gerbti ir melstis, bet carai ir monachai turį kiekvienas savo darbą dirbti. Tad šitokios yra temos, nagrinėjamos šiame veikale. Kiekvieną jų autorius detalizuoja.

Visų pirma autorius pasireiškia kaipo didžiausias monastyrių turtų priešininkas. Esą, monachai galį imti iš piliečių nustatytas metines duokles, bet laikymas „volosti so christiany“ — žemės sklypų su krikščionimis — monachams esąs stačiai pražūtingas. Turtingieji monachai, esą, ne kas kita, kaip nepalaidoti numirėliai — „nepogrebennyje mertvecy“. Jie, esą, atsitraukia nuo tiesioginės savo pareigos — pasninko ir maldos, ir įsivelia į pasauliečių reikalus, ir dar pareiškia neregėto išdidumo — „vysokoumstvo i veličestvo“, jie įsivaizduoją esą išmintingiausi žmonės pasauly, ir kad niekas negalįs taip protingai pakalbėti, kaip jie.

Toliau autorius smarkiai puola carą, kad jis valstybę valdo ne bojarinų, bet monachų patariamas, ir dar duoda monachams „volosti so christiany“. Čia tai ir pasireiškia caro neišmanymas ir žemės galas. Caras nesąs „samoderžec“ — absoliutus monarchas, kadangi jis valdąs drauge su „nepogrebennymi mertvecami“. O monachai, esą, patys nesupranta, kad juose velnias sėdi; monachų protas esąs blogesnis už patį blogiausiąjį. Jeigu jų protas būtų blaivus, tai jis jiems pasakytų, kad reikia artimas mylėti ir melstis, tuomet, esą, monachai žemės plotų su krikščionimis negrobtų monastyrių naudai, už maldas užmokesčio neimtų, melagingų pataikaujančių kalbų neklausytų, į gyvenimo smulkmenas nesiveltų, ir laikytų savyje tylėdami nužemintos išminties paveikslą, bet nerodytų įtūžimo ir plėšrumo dėl krikščioniškų ašarų... Monachai, esą, norėdami carą apgauti, ir šventąjį Raštą apvagia: kas jiems netinka — išmeta ir įrašo tai, kas jų reikalams tarnauja, paskui, esą, užrašus nuneša į soborus patvirtinti, ir tuomet skelbia, kad taip šventieji tėvai rašą! Monachai, esą, nenorį gyventi savo darbu, naudojasi pasaulio ašaromis, ir nori būti sotūs iš caro malonės, pakišdami jam melagingus raštus!

Pagaliau autorius pasirodo esąs didelis konservatorius. Jis pranašauja žemės galą ne tiktai todėl, kad monachai atsitraukė nuo krikščionybės, ir pasauliečiai tapo nebeištikimi carui, bet ir todėl, kad visokia naujovė veržiasi į rusų gyvenimą, ypač pasireiškianti būklės ir apdaro srity. Jis reikalauja, kad caras nuolaidžia rūstybe („smirennoju grozoju") nustatytų: barzdų ir ūsų neskusti, nepešioti ir liemeniui niekuo nekenkti, kryžiaus ženklą savo veide pilnai ženklinti, atgailestauti, kiekvienam žmogui kiekvieną metą pasninkauti, išpažinti nuodėmes Viešpačiui ir dvasiškiems tėvams nuo dvylikos metų...

Autoriaus samprotavimuose matyti Sorskio, Vassiano, Greko minčių atgarsis. Autorius, matyti, buvo neperdaug raštingas, — daug klaidų veikale ir netikslumų bei kalbos trūkumų tai parodo. Abejotina net, ar jis tikrai žinojo, ko jis nori. Matyti, jis buvo turėjęs kokių nors ryšių su Užvolgio senuoliais, jei monachus taip bara. Bet kai jis siūlo carui tartis valdžios reikalais su bojarinais, tai nežinia, ar jis sąmoningai palaiko bojarinų partiją, ar tik jų reikalą gina „nepalaidotųjų nabašninkų" įtakai besipriešindamas. Viena tiktai aišku: tuo metu Vakarų įtaka ėmė smarkiai veržtis į rusų gyvenimą ir tuo įvarė didelės baimės prisiekusiems konservatoriams.

4. JOANN GROZNYJ IR ANDREJ KURBSKIJ

1. Jonas IV, Rūstusis (1530 — 1584). Pirmasis oficialus Maskvos caras Jonas IV Rūstusis — iki jo viešpatavo Maskvoj didieji kniaziai, — buvo ne tiktai charakteringas gyvenamojo laikotarpio astovas, — jis paliko gilių pėdsakų ir rusų literatūroj. Vienas iš charakteringiausių Jono IV raštų, kuriame jis pasireiškia visa savo charakterio pilnybe, yra jo veikalas, pavadintas „Poslanije Groznago v Kirillo - Belozerskij monastyr'" — „Rūstojo laiškas Kirilo - Belozerskiam monastyriui".

Aplinkybės, pagimdžiusios šį Jono IV laišką, buvo šitokios:

XVI-tam šimtmety monastyriai vis labiau ir labiau netenka moralinės reikšmės, tapdami kapitalistinėmis pelningo verslo įmonėmis. Žudė monastyrių moralę ir jų reikšmę ir turtai, ir monachų įsivėlimas į politiką. Ir pasaulinė administracija ima žiūrėti į monastyrius, kaip į tam tikrus administratyvinio apa-

rato organus. Kniaziai nepatinkamus jiems asmenis — savo pačias, savo bojarinus, kniazius ir kt., prievartos būdu įšventina monachais. Kniaziams nebereikia tokiems asmenims galvas kapoti, nebereikia į kalėjimą sodinti: tokiu smurtingu įšventinimu kniaziai atsipalaiduoja negeistinų asmenų. Prievartos būdu išvęstieji monachai kartais pasiduoda savo likimui ir pasidaro nuoširdūs tikri monachai. Bet dažnai tokie monachai iš prievartos su savo nauja būkle taikytis ir nemano, — jiems monastyrio gyvenimas yra svetimas ir nepakenčiamas. Jie, atsidūrę monastyry, gyvena palaidu gyvenimu, kelia smurtus, griauna ir taip jau ne kažkaip pavyzdingą rusų monastyrių tvarką. Užvolgio skitai, tebegyveną Nilo Sorskio tradicijomis, kratėsi šitokiais nepašauktais monachais, kiek galėdami; atsisakydavo juos priimti, — jie gerai suprato, kad šitoks monachas padoriame monastyry bus nelyginant ožys rūtelių daržely. Tokio tipo monastyriai, kaip garsusai Volokolamo, kratėsi tokiais monachais tiktai teoretiškai: ir jie gerai žinojo, kad ožio įsileidimas į rūtų darželį yra pelningas reikalas, — jie, vardan pelno gana lengvai darydvo kompromisus su savo sąžine. Buvo ir trečioji monastyrių rūšis, tariant, valdiški monastyriai, sukoncentruoti daugiausia Maskvos srity: jie mielu noru priimdavo tokius nepašauktuosius monachus, — jie ėjo pasaulinės administracijos agento pareigas.

Kirilo-Belozerskis monastyris kadaise buvo garsus savo statuto rūstybe, savo pasninkais, savo šventu režimu, savo asketizmu, savo palaimintais monachais. Tačiau apie 1530 metus šis monastyris pateko į josiflianų rankas. Drauge jis pasidaro beveik koncentracijos lageris politiniams darbuotojams: pasidaro vieťa, į kurią Maskvos valdovai siunčia nepageidaujamus ir nepaklusnius sau bojarinus. Vidury XVI-to šimtmečio į šį monastyrį prievartos būdu buvo įšventinta tokie žymūs bojarinai, kaip kn. Šeremetevas ir Chabarovas. Jie senio igumeno valiai pasiduoti ir nemanė. Ir monastyry jie įsitaisė gyventi, kaip namie: atsigabeno daugybę tarnų, būdami turtingi, kėlė monastyry puotas, darė didžiausią triukšmą, visiškai nesiskaitydami su monastyrio režimu. Josiflianų monachai ir šiaip dideliu šventumu nepasižymėjo, o Šeremetevas su Chabarovu pabaigė juos demoralizuoti. Monastyrio igumenas Kozma, nebegalėdamas suvaldyti savo brolijos, rašo Jonui IV

laišką, graudžiai skųsdamasis dėl susidariusios būklės. Jonas IV taip pat raštu atsako igumenui, ir čia jis pasireiškia, koks jis buvo didelis literatūrinės ironijos meisteris. Jono IV laiškas prasideda teatrališku prisipažinimu, — aštriausia ironijos formule:

— Vargas man, nusidėjėliui, vargas man, prakeiktam! Och, man, nedorėliui! Kas aš esu, kad į tokią aukštybę išdrįsčiau!

Jonas išdėsto šitokiu tonu, koks jis esąs nevertingas, palyginti su monachais, kuriems net kojas būtų jis nevertas bučiuoti. Juo labiau jis esąs nevertas duoti šventiesiems monachams patarimų. Net priešingai, jis, Jonas IV, kaipo pasaulietis, turėtų klausti monachų patarimo, nes ir šventuose Raštuose esą pasakyta:

— Monachams šviesa — angelai, pasauliečiams šviesa — monachai!

Toliau Jonas prisimena, kad ir jis patsai kadaise norėjęs įstoti į monastyrį. Todėl, esą, kartais:

— Ir man, nedorėliui, vaidenasi, tarytum aš iš tikrųjų būčiau monachas: nors dar ir neatsipalaidavęs visokio pasaulinio smurto, bet vis tiktai angelų paveikslo palaiminimo ženklus savyje nešioju...

Kadangi Jonas IV jaučiasi esąs pusiau monachas, todėl ir drįstąs duoti šventiesiems monachams patarimą. Esą, garsūs šventieji nustatė monastyrio statutą, o dabar atėjo bojarinai ir įvedė savo tvarką.

— Vadinas, ne jie pas jus įsišventino, — rašo Jonas IV igumenui Kozmai, — bet jūs pas juos, tarytum ne jūs būtumėt jiems mokytojai ir šventytojai, bet jie jums! Šiandien vienas bojarinas įves vieną aistrą, o antras kitą kartą įves kitą silpnybę — ir pamažu išnyks visa monastyrio tvarka, ir įsiveis pasauliniai papročiai. Juk visuose monastyriuose įkūrėjai nustatė tvirtą gyvenimą, o smalyžiai paskum jį išgriovė... Monastyriuose ne tiktai kepsniai, bet ir užsienio vynai vartojami. Ar tai yra išganymo kelias? Ar tai yra monachiškas gyvenimas?

Rūsčiai bara Jonas IV savo monachus už girtuoklybę, ir reikalauja, kad per maldą ir pasninkus būtų grąžintas senasai režimo griežtumas.

Šiame Jono IV laiške matyti literatūrinė kompozicija, — visas laiškas yra sudėtinga ironijos formulė: pradeda jisai laišką nusižeminimu, kad toliau sekantis monachų išniekinimas būtų skaudesnis.

Nemažiau charakteringas Jonui IV-am yra ir antras jo raštas, nukreiptas prieš Jan Rokitą (1570), liečiantis religinę temą — pravoslaviją. Kas buvo tasai Rokita, tiksliai negalima nustatyti. Matyti, jis buvo atvykęs į Maskvą iš Vakarų, gal iš Lietuvos, ir Jonui IV raštu išdėstęs savo samprotavimus apie tikybą. Jonas IV raštu atsako jam. Atsakyme pasiaiškina: esą, jis Rokitai atsakinėjęs tiktai todėl, kad šis nemanytų, jog Jonas IV neturi ką pasakyti. Šiame rašte Jonas IV pasireiškia kaipo pravoslavijos sargas ir globėjas, Rokitą vadina liuteronu ir eretiku, ir niekina jį, kiek galėdamas. Čia jisai, berdamas daugybę visokių citatų, ne tiek įrodinėja Rokitos bei Liuterio doktrinos klaidingumą, kiek iš savo cariškos aukštybės keikia nelaimingą oponentą, pravardžiuodamas jį šunim, antikristu, ir t. t. Rokitos bendrininkai esą tokie kiaulės, kurių net gaudyti neverta. Liuterį caras vadina L i u t o r, o šis žodis kilęs esą iš l i u t y: „vo istinu bo Liutor iže liut glagoletsia", vadinas, pikčiurna, įtūžėlis. Ir Liuterio pasekėjai esą vilkai avies kailyje, ir dar blogesni bestijos. Čia Jonui IV polemizuoti nevyko: jis bėrė jo pirmtakūnų surinktas kovoti su eretikais citatas, kurios šioje vietoje visiškai nebetiko. Jis čia pasirodo tiktai, kaip gražiai moka pykti.

Yra dar užsilikusios dvi Jono IV prakalbi, pasakyti jo sušauktuose soboruose. Tačiau jos nėra Jonui IV charakteringos, — nėra nei jo kalbos, nei stiliaus savumų, nei charakteriaus ekspresingumo, — nėra ir jo literatūrinio talento. Matyti tiktai, kad tų prakalbų autorius yra daug skaitęs. Galimas daiktas, kad tas prakalbas parašė ar bent padėjo Jonui IV parašyti kurie nors dvasininkai. Charakteringiausieji Jono IV raštai — tai jo susirašinėjimai su kniazium Andreju Kurbskiu, kuris savo rėžtu buvo stambi figūra rusų XVI-to šimtmečio niauriame literatūros horizonte.

2. Kniazius Andrej Kurbskij (1528—1583). Kniazius Andrej Michailovič Kurbskij, Vladimiro Monomacho ainis, buvo vienas iš žymiausių rusų didžiūnų. Jie dabartinėj Jaroslavo gubernijoj turėjo didelius žemės plotus, selo K u r b a, iš čia

kilo ir pavardė: kniaziai Kurbskiai. Kniazius Andrej iš mažens pasižymėjo kariškais gabumais: eidamas 21 metus, jis jau lydi Joną IV jo žygy į Kazanę. 1550 m. jis buvo paskirtas atsakingu vojevoda atremti gresiančiam Krymo totorių užpuolimui. 1558 metais jis, užimdamas svarbią vietą, išvyksta į karą su Livonijos ordenu. 1560 metais jis skiriamas vyriausiuoju Maskvos kariuomenės karo vadu. Iki šiam laikui Jonas IV visiškai Kurbskiu pasitikėjo, jų santykiai buvo kuo geriausi. Tačiau veikiai įvyksta tarp jų konfliktas, ir 1564 metais Kurbskis jau pasirodo esąs pabėgęs į Lietuvą su 12 kitų žemesniojo luomo bojarinų — „bojarskije deti".

Pagrindinė konflikto priežastis — tai Jono IV kova su bojarinais dėl kniaziaus valdžios absoliutizmo. Jono IV-to laikais Maskvijoj buvo trijų rūšių bojarinai, kurie tarpusavy ginčijos dėl visuomeniškos būklės bei įtakos valdžioje, ir įvairiai santykiavo su Maskvos kniaziumi:

a) B o j a r i n a i—k n i a ž a t a. Šį bojarinų sluoksnį sudarė buvusieji smulkūs, daugiau ar mažiau nepriklausomi, įvairių provincijų, „udielų" kniaziai. Prijungiant atskiras provincijas—„udielus" prie Maskvos valstybės, jų kniaziai pasiliko „be vietos" ir spietėsi Maskvoj, sudarydami atskirą luomą, buvusį opozicijoj prieš Maskvos kniaziaus savarankišką valdžią. Su jais Jonas IV ir kovojo visu energiškumu. Jonui IV mažam tebesant šie kniažatai buvo labai įsigalėję. Pirmas jų susidurimas su Jonu IV įvyko jo ligos metu. Sunkiai susirgęs Jonas IV reikalauja, kad kniažatai prisiektų jo sūnui Dimitrijui. Kniažatai tai padaryti atsisakė, nes Dimitrijaus motina, Jono IV žmona kilusi iš Maskvos bojarinų tarpo, jiems atrodė esanti vergė.

Ilgainiui, Jonas IV kovodamas su kniažatais, padalina savo valstybę į provincijas — „opričʼes". Žymesnes „opričʼes" jis pats valdo, o kitas paveda atskiriems kniažatams. Kniažatas, atsidūręs šitokioje provincijoje, žmonių akyse yra tiktai Maskvos kniaziaus vojevoda ir jokios žymesnės įtakos negali turėti. Jonas IV dažnai atimdavo kniaziui jo „udielą" ir duodavo jam „opričę", kartais net didesnę ir turtingesnę už „udielą". Tačiau šitoksai kniaziaus perkėlimas ne tik politiškai jį pažemindavo, bet ekonomiškai jį sunaikindavo. Kniažatai, kiek galėdami, priešinas šitokiems Jono IV darbams, ir tai Jono

IV-ojo vartojamas prieš kniažatus priemones padaro dar žiauresnes. Tuo tarpu tie kniažiatai nori dalyvauti ir Jono IV valstybės valdyme. Jie nori sudaryti kniaziaus tarybą—„maluju bojarskuju dumu", be kurios pritarimo kniazius nieko negalėtų veikti. Tai Joną IV erzina dar labiau.

d) Maskvos bojarinai. Greta bojarinų — kniažatų Maskvoj didelės reikšmės turėjo dar tradiciniai Maskvos kniaziaus bojarinai, kniaziaus giminės. Atvykę į Maskvą kniažatai žiūri į šiuos bojarinus iš aukšto, kaip į Maskvos kniaziaus vergus. Jie juos nori išstumti iš valdžios, jų neįsileisdami į „malaja bojarskaja duma". Maskvos bojarinai, pasijutę kniažatų skriaudžiami ir niekinami, ima palaikyti Joną IV jo pastangose sunaikinti kniažatus.

c) Bojarskije deti. Bojarinai—kniažatai, persikeldami iš savo „udielų" į Maskvą, atsivežė drauge ir savo bojarinus, į kuriuos Maskvos tradiciniai bojarinai savo rėžtu žiūri iš aukšto, kaip į kniažatų vergus, geriausiu atveju, kaip į kniažatų vaikus. Tai buvo trečioji, tariant, žemesnioji bojarinų rūšis.

Kniazius Andrej Kurbskij buvo kniažatų partijos vadas. Jį erzino Jono IV-to elgesys su bojarinais, su kniažatais, ypač, šio pastangos stiprinti monarchinę valdžią. Kurbskis reikalavo bojarinams teisės būti kniaziaus patarėjais, kurių patarimų kniazius turįs klausyti. Jisai reikalavo bojarinams personalinės laisvės, iškeldamas senąjį dėsnį — „pravo otjezda",— bojarino teisę tarnauti tam kniaziui, kuriam jis nori. Šios ideologijos atstovus Jonas IV be pasigailėjimo naikino. Jonas IV jaučiasi esąs teisėtas Byzantijos imperatoriaus įpėdinis. Kai Jonas III vedė Sofiją Paleolog, Byzantijos imperatoriaus giminaitę, rusai tam tuomet savo valstybės herbą pakeitė byzantišku. Vietoje seno rusų herbo „Georgij Pobedonosec" — „Jurgis Nugalėtojas" atsirado byzantiškasai dvigalvis aras, prie kurio krūtinės prisegtas rusiškasis Jurgis.

Kurbskis ir Jonas IV atstovavo priešingus politinius įsitikinimus. Stebėtis reikia greičiau ne tuo, kad jų tarpe konfliktas įvyko, — stebėtis reikia, kad tas konfliktas taip vėlai įvyko. Tarnaudamas Jono IV kariuomenėj, Kurbskis matė, kaip Jonas IV elgias su jo idėjos šalininkais. Kurbskis negalėjo abejoti,

kad ilgainiui ateis ir jam eilė: ateis valanda, kada ir Kurbskį Jonas IV likviduos. Kol Kurbskiui sekėsi karo laukuose, Jonas IV neturėjo pagrindo jo „paliesti“. Bet kai Kurbskis pralaimėjo kovą, niekas nebegalėjo abejoti, kad Kurbskio dienos jau suskaitytos. Ir Kurbskis, nenorėdamas būti „likviduotas“, bėgo į Lietuvą, kur jis buvo garbingai priimtas ir apdovanotas: Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas - Augustas davė jam didelį dvarą Kovelio srity. Gyvendamas Lietuvoj, jis dalyvauja įvairiuose karo žygiuose Lietuvos pusėje, ginčijas su didžiūnais, rūpinas ūkiu ir išrutulioja literatūros darbą. Svarbiausias jo literatūros darbas — „Istorija veilikago kniazia moskovskago“ — „Maskvos didžiojo kniaziaus istorija“. Šioje „istorijoje“ Kurbskis aprašinėja Jono IV gyvenimą nuo pat kūdykystės dienų iki 1578 metų. Veikalas, žinoma, nėra labai objektyviškas. Kurbskis aprašinėja savo priešo Jono IV gyvenimą. Kurbskis žinojo, jei Jonas IV jį pagautų, tučtuojau dideliu pasitenkinimu nužudytų. Kurbskis negalėjo jausti didelės simpatijos Jonui IV. Juo labiau, kad Kurbskis atstovavo visai priešingas Jonui IV politines, anksčiau minėtąsias idėjas, kurias savo šiame veikale norėjo apginti.

Prisimenant, kad rusų XVI-to šimtmečio literatūra buvo visa tendencinga, tat ir Kurbskio rašto tendencingumas netenka perdaug neigiamai vertinti. Juo labiau, kad Kurbskis paliko toli užpakaly savo pirmtakūnus metraštininkus. Jis duoda darnų, tikslų, vieningą pasakojimą. Jei istorikai abejoja Kurbskio davinių objektingumu, tai literatūros istorikas priima šį Kurbskio veikalą kaip ypatingos formos realistinę apysaką, paremtą tikrovės studijomis. Kurbskio vaizdavimo priemonės, žinoma, kitos, negu mūsų laikų apysakose, bet juk tuomet buvo kiti laikai ir kitokie skonio pareikalavimai. Kurbskis vaizduoja, kaip Jonas IV blogai buvo auklėjamas. Paskum jis patenka į padorių auklėtojų — Silvestro ir Adaševo įtaką — ir iš karto charakteris pagerėja. Gana smulkiai aprašęs Jono IV karus, Kurbskis vėl grįžta į Silvestrą ir Adaševą, iškeldamas jų nuopelnus. Tačiau Jonas IV šiuos geruosius savo patarėjus pašalina, ir dėl to prisideda visos Rusijos nelaimės: teroras, kankinimas. Didesniam efektui veikalo pabaigoj Kurbskis Joną IV ir jo „opričnikus“ palygina su senovės budeliais, ir naujuosius kankinius su senaisiais.

Tokiu būdu veikalo pagrindinė tendencija — pasitarimų caro su bojarinais reikalingumas, — yra drauge ir kompozicinis veikalo faktorius, rišantis įvairiaspalvę medžiagą į organišką vienetą. Be šios centralinės idėjos veikalas tuojau subyrėtų į atskiras sudėtines dalis. Antra vėl vertus, tai autoriui padeda atvaizduoti Jono IV charakteriaus evoliuciją. Žinoma, deterministiškas metodas charakteriaus vaizdavimui mūsų laikais nėra viena iš teigiamųjų priemonių, bet anais laikais tai buvo labai teigiamas reiškinys. Iš viso senoji apysaka, ne tik rusų, bet ir Vakarų Europos, buvo daugiau ar mažiau nuotykinė kompozicija: imama gatavas charakteris ir duodama jam pasireikšti per įvairius nuotykius. Todėl senųjų apysakų centrą sudarydavo ne charakteris, bet nuotykiai, įvykiai, žygiai, kitaip sakant, siužetinis pagrindas. Kurbskis gi savo veikale, duodamas charakteriaus evoliuciją, pasirodė esąs pranokėju vėlesnių reiškinių. Kurbskis charakteriaus evoliuciją duoda plataus istorinių įvykių fono perspektyvoje, ir ši aplinkybė jo veikalą padaro dar vertingesniu. Tai yra vienas iš įdomiausių rusų XVI-to šimtmečio literatūros reiškinių.

Įdomios yra ir Kurbskio „Poslanijos" — raštai, adresuoti atskiriems asmenims, kurių jis parašė nemaža. Juose paprastai jis liečia opius gyvenimo reikalus, duodamas platų tikrovės vaizdą. Pavyzdžiui, viename tokiame laiške, rašytame nežinomam asmeniui, kurį jis vadina „nekojemu starcu" („tūlam senuoliui"), jis smarkiai piktinas tais „lžeslovesnikais" („pseudoliteratais"), kurie rašo priešingus Evangelijai veikalus, „apysakas", kaip jis sako, ir įstato savo raštuose šventųjų vardą, kad tuo būdu ir patsai raštas būtų įtikinamesnis. Čia jis piktinas žinomuoju apokrifu „Nikodimo Evangelija", kuriame, esą, pasakojami dalykai, pranašų nutylėti, negirdėti iš apaštalų, priešingi evangelistams. Toliau paduoda jis Rusijos būklės vaizdą. Ten, esą, dvasininkai, kurių pareiga būtų žinoti tiesą ir kitiems ją aiškinti, apleidę tvirtus ir šventus žodžius, džiaugiasi bobiškomis pasakomis ir sukirmijusiais žodžiais. Rusų dvasininkai, esą, apaštalų, bažnyčios tėvų ir šventųjų raštus padabina raudona oda, auksu ir brangiais akmenimis, ir padeda juos už kietų uždarų, ir didžiuojasi jais, besigirdami, kad tiek ir tiek apdarai esą kainavę, ir mažai kas

tuos raštus teskaitąs! Jie, esą, duoda pradžią ir pavyzdį visokiems nusidėjimams; jie nesudraudžia carų nesibijodami Dievo bausmės, bet stengiasi visaip jiems pataikauti; jie neužustoją prieš carą našlių ir našlaičių, nei gelbsti neturtėlių nuo grobikų, nei belaisvių iš kalėjimo išperką, bet rengią savo naudai dvarus, stato dideles šventoves, ir spindi dideliu lobiu, ir savo turtais didžiuojas, kaip kilnumo nuopelnais. Su monachais, esą, dar blogesnis reikalas: juos stačiai velnias sugundęs atsisakyti įsižadėjimų ir pasidaryti valdovais didžiausių turtų. Kas, esą, galėtų apsakyti tuos smurtus ir kraujo praliejimą, tas tarpusaves rietenas ir nusidėjimus, kurie kįla iš monastyrių turtų priežasties?! Plačiai Kurbskis vaizduoja negerovės ir žmonių skurdą, kuris kilo suplaukus turtams į monachų kišenę, — teisingas ir rūstus vaizdas.

Andrejus Kurbskis yra žinomas ir kaipo vertėjas, — vertė jisai Jono Auksaburnio, Joano Domaskino ir kt. veikalus. Norėdamas paturtinti rusų literatūrą vertimais, jis jau senatvėje mokos lotynų kalbos. Uoliai jis ieško ir padėjėjų savo darbui, kurių sunku buvo net Lietuvoje gauti: monachai, esą, negirtinai nusižemindami, atsisakė prie vertimų prisidėti, — nežinia, ar jie tai darė dėl tingėjimo ar veidmainiaudami. Pasauliečiai. esą, taip pat nepanorėję, būdami paskendę šio pasaulio niekniekiuose, — skundžias Kurbskis įvade į jo verstą rinkinį „Naujas Margaritas“, sudarytą iš Jono Auksaburnio veikalų. Mato ir Jono Evangelijų, ir kitokių raštų. Versdamas įvairius dalykus, Kurbskis visų daugiausia rūpinas „ne rastlet’ razuma“, — neiškraipyti originalo minties. Dėl tos pačios priežasties jis rūščiai kritikuoja Maskvoj esamus vertimus, kurie, esą, iškraipė originalą. Kitame vėl rašte, palietęs švietimo būklę Rusijoje, Kurbskis didžiausiu skausmu nusiskundžia tais Rusijos darbuotojais, kurie draudžia žmonėms knygas skaityti, bijodami, kad jie netaptų eretikais ar iš proto neišeitų. Knygos esanti vienintelė priemonė kovoti su erezijomis, ir tą priemonę rusų žmonėms atimą.

Kurbskis, kaipo rašytojas, itin reljefiškai pasireiškė savo laiškuose Jonui IV-am. Jųdviejų tarpe įvyko susirašinėjimas, juodu abu savo raštuose vienas kitą kontrastuoja, ir todėl tenai raiškėja abiejų charakteriai.

3. Jono IV Rūstojo ir Kurbskio laiškai. Kurbskis, pralaimėjęs kovas ties Nevliu, bėga į Lietuvą. 1563 m. rašo jisai iš miestelio Volmar Jonui IV pasiteisinimo laišką, — esą, jis pasinaudojęs „pravom otjezda", — „išvykimo teise" — ir išvykęs pas kitą valdovą. Kurbskio laišką nunešа Jonui IV Vasilij Šibanov, kurį caras nusmaugdina. 1564 metais Jonas IV atsako Kurbskiui ilgu laišku. 1578 metais, Jonas IV, paėmęs Volmarą, vėl rašo Kurbskiui laišką, į kurį šis 1579 m. atsako iš Polocko. Šis pastarasai laiškas turėjo vadinamąjį „post scriptum", todėl ilgą laiką buvo manoma, kad šis pastarasis raštas susidėjo iš dviejų laiškų. Faktinai tai buvo vienas laiškas. Tokiu būdu liko trys Kurbskio laiškai ir du — Jono IV.

Aiškindami šio susirašinėjimo pagrindą, mokslininkai ilgai stengėsi nustatyti šio konflikto kaltininką. Iki Karamzino laikų Jonas IV rusų istorijoj turėjo neblogą merkę: jis buvo žinomas, kaip geras karo vadas, išmintingas, rūpestingas, nors ir žiaurabūdis, bet teisingas valdovas. Taip jį vaizdavo rusų tautosaka, „istorinės giesmės", tokiu jis gyvenęs ir žmonių įsitikinimuose. Net Petras Didysis pripažinęs tuos jo savumus. Karamzinas gi atvaizdavo jį juodžiausiais bruožais, kaipo visų Rusijos nelaimių šaltinį. Kiti gi istorikai, kaip, pavyzdžiui, Kavelinas ar Solovjovas, pabrėžia, kad Jonas IV gynė valstybės vienumą, kuriam grėsė bojarinų ir kniazių separatistinės pretenzijos: esą, Jono IV žiaurumo aktai niveliuojas prieš separatizmą. Kiti gi vėl kaltina Joną IV: jis, esą, savo teroru demoralizavęs valstybę, ir paprasta valstybinė išmintis negalinti demoralizacijos pateisinti. Kiti gi vėl tikina, kad Jono IV politika tuomet buvusi reikalinga; pasakojimai apie jo žiaurumus esą beveik legendos dalykas. Taip pat svyravo ir Kurbskio asmens ir žygių įvertinimai. Rusų istorikai Kurbskio asmeny matė senųjų tradicijų gynėją, o Jono IV asmeny — naujos valstybės, vieningos galios gynėją. Jei Karamzinas Kurbskio asmeny įžiūrėjo Jono IV-jo žiaurumo auką, tai tokiam Arcibaševui šitokia auka atrodo Jonas IV.

Pagrindinis susirašinėjimo tikslas yra asmeniškas, ne politinis. Bendras dokumentų įspūdis yra šitoks: iš vienos pusės rašo įpykęs despotas, dar labiau širsdamas, kad aukos negali pasiekti; iš antros pusės — žmogus, gelbėjęs savo gy-

vybę, kuris jaučiasi niekuo nekaltas. Bet ir Jonas IV akcentuoja savo teisėtumą; jam atrodo, kad „šuva“ Kurbskis yra visokeriopai kaltas.

Pirmuoju laišku Kurbskis kreipiasi į carą, „Dievo pagarsintąjį“, pasižymėjusį nuopelnais pravoslavijos naudai, ir dabar visokioms nuodėmėms pasidavusį. Kurbskis prikaišioja Jonui IV, kam šis išžudė bojarinus, „Dievo cerkvėse praliejo garbingą, šventą jų kraują, ir kankinių kraujumi nušlakstė cerkvių aslą“. Primindamas savo nuopelnus Rusijos ir Jono IV naudai, jis sako, kad jo kraujas, kaip vanduo dėl Jono IV pralietas, šaukiasi Dievą. Dievas esąs liudininkas, kad Kurbskis nėra Jonui IV nusikaltęs, — laimingai dėl jo kovojęs, nuo priešo niekuomet nebėgęs. Kurbskis klausia Joną IV, ar šis laikąs save nemirtingu, ar į kokią ereziją patekęs, kad taip elgiasi. Pataręs pašalinti opričnikus, Kurbskis šitaip baigia laišką: „Šį raštą, ašaromis išmirkytą, įsakysiu įdėti į mano grabą būsimam mano Dievo, Jėzaus Kristaus teismui... Mano gi veido tu nepamatysi iki antrojo atėjimo“. Kurbskis nesitikti susitikti su Jonu IV iki Paskutinio Teismo.

Caras atsako ilgu laišku, baisiai įpykęs: Kurbskis pabėgo, jo nepasieksi, ir dar rašo pilną priekaištų laišką! Ir aiškiai Jonas IV jaučia, kad Kurbskis savo raštu yra didesnis, stipresnis už jį. Jonas IV pareiškia, kad Kurbskio raštas esąs gyvatės nuodais persunktas, nors ir atrodo, kaip medaus šaltinis. Jonas IV tyčiojas, kad Kurbskis norėjęs tapti Jaroslavo kniazium, norėjęs pakelti maištą ir nuversti Joną IV. Jonas IV rašo Kurbskiui: jei tu būtum doras, tai pasielgtum pagal šventą Raštą, kuris sako: „kiekviena siela tegu nusilenkia valdantiesiems viešpačiams“. O Kurbskis, pagal Jono IV žodžių, esąs dėl kūnų pražudęs sielą... Esą, Kurbskis ne prieš žmogų sukilęs, bet prieš Dievą. Ir toliau Jonas IV tikra inkvizitoriška kazuistika šitaip rašo:

— O jei esi teisingas ir doras, kaip tu rašai, tai kodėl pabūgai nekaltos mirties?.. Kaip nesigėdi savo vergo, Vaskos Šibanovo? Nes jis išlaikė padorumą ir prieš carą, ir prieš visą tautą, prie mirties vartų stovėdamas ir kryžių bučiuodamas tavęs neatsižadėjo, ir visaip tave garbindamas dėl tavęs numirti ryžosi!

Jonas IV čia dedasi dideliu krikščionimi, bet jo pasielgimas su Šibanovu — tai jau greičiau pasityčiojimas iš krikščionybės. Toliau jis šitaip erzina Kurbskį:

— O kokiais darbais giriesi? Ar ne Kazanės žemėj, kur vietoj kaltų nekaltus žudei? Ar ne prie Tulos, kur užuot su totoriais kariavęs pas vojevodą puotavai? Gal prie Volmaro, kur tave Lietuviai sumušė?

Į Kurbskio pasakymą, kad Jonas IV jo veido daugiau nebepamatys, jis atrėžia:

— O kas gi panorės šitokį efiopišką veidą matyti?

Ir baigia jis savo laišką šitaip:

— Sulig išmintinguoju Saliamonu, su bepročiu nedaug kalbos, nes jam teisybės žodžiai pikta klausyti.

Gavęs šį laišką Kurbskis atsiūnčia „trumpą atsakymą į Maskvos didžiojo kniaziaus didžiai plačią epistoliją“. Čia savo rėžtu Kurbskis pasityčioja iš Jono IV. Esą, Jono laiške „didele piktybe ir įnirtimu grobta iš daugelio šventų knygų, ne eilutėmis, ne posmais, kaip tai daro išmintingi ir mokyti, bet ištisomis knygomis ir „parenijomis“. Nepadoru, esą, šitokius laiškus rašyti į Lietuvą, kur yra daug apsišvietusių žmonių! Dar labiau esą nepadoru, „kandžiai griaužti („gryzt' kusatel'no“) nuskriaustą ir išguitą žmogų, kuris tėra tiktai paguodos reikalingas. Kurbskis, esą, galėtų atsakyti į kiekvieną Jono IV žodį, bet, esą, geriau atsakymą atidėti iki Dievo teismui.

1578 m. Jonas IV, paėmęs Volmarą, rašo Kurbskiui, kad Dievas jo neapleidžiąs — padedąs karo lauke laimėti ir be bojarinų. Dar kartą jisai svarsto Kurbskio pirmąjį laišką ir lyg teisinas: jo žiaurumas, esą, kilęs iš to, kad bojarinai su juo blogai elgėsi, kol dar jis buvo nepilnametis. Vasilij Šuiskij, esą, be ceremonijų ant jo lovos su kojomis lipęs! Bojarinai pražudę ir jo žmoną Anastasiją, kuri, dėl bojarinų kaltės, nužudžiusi savo sūnų. Laišką baigia jisai nauju pasityčiojimu:

— Ir kur tu norėjai nurimti nuo visų savo darbų, Volmare, ir ten Dievas atnešė mus, ir kur tu norėjai nuo mūsų pasislėpti, mes ir čia tave su Dievo pagalba randam.

Tačiau veikiai karo laimė pakrypo Lietuvos pusėn. Batoras paėmė net Polocką. Iš ten savo rėžtu Kurbskis rašo Jonui IV laišką, įrodinėdamas, kad pirmieji rusų karo laimėjimai

buvęs žymių bojarinų, karo vadovų nuopelnas. Dabar tų vyrų prie Jono IV nebesą, todėl Dievas jį apleidžiąs — jam nebesiseką kare.

Kurbskio raštuose matyti aiški literatūrinė sistema, tam tikras literatūrinis „apdirbimas". Jo stilius švelnus ir lygus, tačiau jo kalba nebėra grynai maskvietiška: joje daug lituanizmų - gudizmų, polonizmų, latinizmų. Kurbskis, apskritai imant, buvo geriausias reiškėjas visuomeniškai religinių idėjų, kuriomis gyveno gana platūs sluoksniai. Tai yra gyvas pavyzdys, kaip tokiame uždarame darže, kokiu pavertė Rusiją Maskvos valdovai, gali išaugti energiški laisvos dvasios įžymūs žmonės. Kurbskis — tai progresistas pilietis, apsišvietęs, gilus ir nuoširdus Rusijos patriotas, absoliutizmo priešininkas; tai karys, daug nusipelnęs savo tėvynei; tai šviesuolis, nepasitenkinęs Rusijoje įgytomis žiniomis, besimokąs iki pat senatvės; tai publicistas, siekiąs idealus įgyvendinti; tai talentingas literatas, reiškęs rusų XVI-to šimtmečio dvasią.

Jonas IV suprato, kad Kurbskis stovi nepalyginamai aukščiau už kitus bojarinus, todėl su juo ir susirašinėjo. Negalėdamas savo idėjinio priešininko įtikinti, jis jį šmeižia, apiberia nebūtais kaltinimais, sauja purvo teškia į jo veidą.

Jonas IV gyveno idėologija, paveldėta iš senojo įstatymo: caro valdžia — Dievo valdžia, — kad caras yra atsakomingas tiktai prieš Dievą. Priešininko užkabintas, apipilia jį citatomis iš įvairiausių raštų, kalba ne savo vardu, bet „rašto" — „ot pisanija". Šiuo atžvilgiu jis yra panašus į garsųjį „Prosvetitelio" autorių — Josifą Volockį. Neturėdamas literatūrinės kritikos jausmo, nemokėdamas atskirti svarbaus veikalo nuo menko, jis ir savo priešininko nekritikuoja, tiktai stengiasi jį nugalėti vis naujais kaltinimais ir koliojimais. Jonas IV, kaipo rašytojas, nežino, literatūrinio saiko: dėstomą dalyką ištesia, kartoja, painioja, — jo stilius labai nelygus. Šis nelygumas tačiau žymia dalimi priklauso jo karšto temperamento: tai yra jausmo ir vidaus ekspansijos rašytojas iki kraštutinumo. Drauge raštuose matyti ir gyvas, mitrus autoriaus protas: moka jis ir nuo priešininko gintis, ir ypač jį pulti. Moka jis savo priešininką, kaip sakoma, pagauti in flagranti" — „pagauti užu žodžio" ir šiuo ginklu tiksliai pasinaudoti. Šiam tikslui jis vartoja aštrią ir nepaprastai stiprią ironiją,

kuriai lygios rusų literatūra nedaug teturi. Bent iki Gribojedovo laikų niekas negalėjo lygintis su Jonu IV, kaip ironijos meisteriu. Reikia dar pabrėžti, kad jo originalūs pasakymai dažnai esti ne tik aštrūs, bet ir tikslūs. Lanksti, gyva kalba jo raštus daro tokius koloritiškus, kad iš tikrųjų juose galima pajusti sultingas XVI-to šimtmečio aromatas.

5. IVAN PERESVETOV

Ivan Semionovič Peresvetov — originalus ir raiškiai individualus rusų XVI-to šimtmečio rašytojas. Drauge ir ne visai aiškus. Net nežinoma tikrai, nei kada jis gimė, nei kada mirė. Karamzinas, pirmas atkreipęs į jį dėmesį, pareiškė abejonės, ar buvo iš viso tikrovėj toks asmuo. Karamzinui atrodė, kad Peresvetov yra kieno nors pseudonimas, kad tariamieji jo veikalai buvo parašyti žymiai vėliau. Šitą nuomonę palaikė ir kiti mokslininkai, pavyzdžiui, Solovjov, Pypin. Buvo manoma, kad Peresvetov yra pseudonimas pagerbti garsiam Peresvetui, kovos Kulikovo laukuose karžygiui. Pypinui atrodė, kad šiuo pseudonimu galėjęs rašyti pats Jonas IV,— nes Peresvetovo ir Jono IV idelogiji buvo labai panaši.

Dabar manoma, kad toks asmuo Peresvetov tikrai yra buvęs, ir jo biografiniai daviniai suvokiami iš jo raštų. Neabejojama, kad jis yra kilęs iš Lietuvos ir buvęs vienas gabiausiųjų XVI-to šimtmečio avantiūristų. Tarnavo jisai pas Lenkų karalių, atsidūrė Vengrijoj, pabuvojo Moldavijoj, gyveno Čekijoj, kurios sostinė Praha XV-XVI šimt. buvo įžymus kultūros centras. Maždaug apie 1540 m. jisai atsiduria Maskvoj, į kurią važiavo jisai, esą, „na carskoje imia“ — tarnauti carui. Maskvoj jis pasisiūlė padirbti skydus rusų kariuomenei. Jo pristatytas modelis carui patiko, pasiūlymas buvo priimtas — ir Peresvetovas gavo užsakymą. Be to dar, caras, atsidėkodamas, dovanojo jam dvarą. Toliau carui jis paduoda vieną kitą pareiškimą, — „čelobitnaja“, — kuriame išdėsto savo politinius įsitikinimus, itin patinkančius carui. Veikiai jis pasidaro Jono IV partijos šulu, caro ištikimu žmogumi.

Peresvetovo ideologijos pagrindus paaiškina jo praeitis ir visuomeniška būklė Rusijoje. Jis buvo vyras nelabai „gar-

sios kilmės“. Maskvoje „garsios kilmės“ bojarinai atkakliai kovojo su caru dėl savo teisių, kurias šis be atodairos naikino. Peresvetovas, norėdamas padaryti karjerą, palaiko šioje kovoje carą, įtikinėdamas jį, kad caras turįs būti „samoderžec“, — absoliutus monarchas, ir, pasirinkdamas sau padėjėjus, caras turįs atsižiūrėti ne jų kilmės garsumo, bet jų nuopelnų. Šias ir panašias mintis jis dėsto eilėj raštų. Kai kuriems savo raštams jis vartoja populiarią viduramžio formą — alegoriją. Veikale „Skazanije o care Konstantine“ Peresvetovas nagrinėja temą apie caro ir bojarinų santykius. Konstantino asmeny jis nori atvaizduoti Joną IV. Esą, kol Konstantinas jaunas buvęs, valstybėje įsigalėję bojarinai, visokiomis neteisybėmis ir klastingais teismais apiplėšę ir susilpninę visą valstybę. Bojarinų įtakos carui rezultate valstybė, esą, visiškai sumenkėjusi, o caras ėmęs galvoti apie nuolaidumą ir nusižeminimą. Tuo tarpu valstybė auganti tiktai tuomet, kai caro vardas esąs garsus visose žemėse, kai jis yra ne nuolaidus ir nusižeminęs, bet — rūstus ir išmintingas. Turkai ir Cargradą paėmę todėl, kad bojarinai savo įtaka demoralizavę carą ir valstybę.

Panašias mintis dėsto Peresvetovas ir kitame savo veikale — „Skazanije o Petre, Volosskom vojevode, kak pisal pochvalu blagovernomu cariu i velikomu kniaziu, Ivanu Vasiljeviču vseja Rusi“, — „Apsakymas apie Valachų vojevodą Petrą, kaip jis rašė pagyrimą tauriajam visos Rusijos carui ir didžiajam kniaziui, Ivanui Vasiljevičui“. Čia Valachų vojevodos Petro vardu Peresvetovas skelbia, kad graikai tingėję ginti pravoslaviją, todėl dabar ir kenčia dideles kančias turkų nelaisvėje. Rusija esanti tiesioginė Byzantijos pravoslavijos įpėdinė, bet ir Rusijoje toli ne viskas gerai darosi. Visų Rusijos negerovių kaltininkai esą bojarinai. Jie, esą, patys turtėja ir tinginiauja. Jie, esą, apsupė carą ir valstybę, — o visa jų valstybinė tarnyba pasireiškianti tuo, kad jie išsipuošę važinėja į tarnybą, bet negina tvirtai krikščionių tikėjimo, tiktai vienas prieš kitą pavojingai intriguoja ir tuo būdu meluoja Dievui ir carui. Dar blogiau esą, kad caras leidžia savitarpius vaidus, miestus ir sodžius atiduodamas didžiūnams valdyti, o didžiūnai, esą, turtėja žmonių kraujumi ir ašaromis. Kaip išmintingo valdytojo pavyzdį

autorius nurodo į sultoną Machmudą (reminiscenciją į sultoną Magometą II, Konstantinopolio nukariautoją). Šis, esą, pagoniškas caras sutvarkęs reikalus taip, kad jie Dievui tiktų: esą, išmintį ir tiesą į valstybę įvedęs, išsiutinėjęs po visą valstybę patikimus teisėjus, juos prisiekdinęs, parūpinęs jiems algą iš valstybės iždo. Prasikaltusius gi teisėjus klaidatikių caras labai rūsčiai baudžiąs. O Rusijoje, Maskvoj kaip tiktai teisybės ir nesą. Tačiau ir ten būklė dar nesanti tokia bloga: Maskvijoj dar išlikusi gyva tikyba, o per ją rusai, caro padedami, išprašysią iš Kristaus teisybę...

Centralinis Peresvetovo veikalas ideologijos atžvilgiu yra „Skazanije o Turskom care Magmede, kako chote sožeči knigi grečeskija" — „Apsakymas apie turkų carą Magmedą, kaip jis norėjo sudeginti graikų knygas". Joje pasakojama, kaip sultonas Magmedas (Magometas II), užėmęs Konstintinopolį, įsakęs surinkti visas graikų knygas, išversti jas į turkų kalbą ir originalus sudeginti. Apie tai sužinojęs patriarchas Anastasijus, meldžiasi Dievui, pagalbos prašydamas. Dievas jo maldą išklausęs ir per sapną įsakęs sultonui, kad jis grąžintų graikams jų knygas. Sultonas šaukia pas save patriarchą ir sako jam:

— Tai tu mane skundei savo Dievui? Jį maičau aš sapne. Baisiai rūstus Jis. Jis įsakė atiduoti tau jūsų knygas. Tu imk jas ir dirbk savo darbą, kaip jums Jėzus Kristus yra įsakęs; aš ir tai žinau, kad jūsų valstybę Dievas man nebūtų atidavęs, jeigu nebūtų buvusi tokia Dievo valia...

Kai graikų knygos buvusios išverstos į turkų kalbą, sultonas pripažinęs, kad krikščionių tikyba esanti geresnė už magometonų. Kai krikščionys liovėsi Dievo įsakymus vykdę, tai Dievas juos ir nubaudęs, atiduodamas jų valstybę turkams. Todėl sultonas, bijodamas, kad ir turkams nebūtų taip, kaip atsitiko graikams, nusprendžia įgyvendinti teisybę savo valstybėje. Toliau aprašinėjamos visos reformos, kurias sultonas įvedė savo žemėje. Visų pirma jis išleido žiaurius įstatymus prieš vagius, plėšikus, kyšininkus ir neteisingus teisėjus. Tam teisėjui, kuris neteisingai išsprendžia bylą ar kyšį paima, sultonas įsako nulupti kailį, iškimšti jį vata ir prikalti prie sienos teismo salėje, kad visi žinotų už kokią kaltę teisėjas taip rūsčiai nubaustas. Sultonas įvedęs valstybės iždą, į kurį eidavo

visos valstybinės pajamos ir iš kurio buvo mokamos algos valdininkams, — niekas nebegalėjęs savo nuožiūra rinkti iš piliečių mokesčius.

Sultonas, besivaduodamas valstybiniais sumetimais, panaikinęs vergiją, baudžiavą; esą, pavergti žmonės nėra drąsūs kovoje su priešais, nes vergas gėdos nesibijo ir garbės neieško. Bet kai sultonas davęs žmonėms laisvę, tai piliečiai smarkiai ėmę pliekti valstybės priešus ir ieškoti sau garbės karo žygiuose.

Šitokiu būdu Peresvetovas, dėstydamas sultono reformas, turėjo galvoje, žinoma, Joną Rūstųjį, — teisybės vardu teisindamas sultono žiauriuosius įstatymus, teisina jisai ir Jono Rūstojo terorą. Peresvetovas, energiškai kritikuodamas rusų tikrovę, duoda ir konkrečius pasiūlymus, kaip ji būtų galima pataisyti. Jis čia išrutulioja visą politinę programą, politinę pasaulėžiūrą. Visas reformas jis siūlo įgyvendinti despotinės neaprėžtos valdžios principu; reformas galįs įgyvendinti tiktai absoliutus monarchas, ginantis piliečius nuo bojarinų valdininkų. Jisai nepripažįsta valdžios padalinimo principo. Pavyzdžiui, Lenkiją valdą karalius ir ponai („korol' i pany"), ir iš to susidarančios valstybei vienos negerovės. Jam kur kas malonesnis absoliutus monarchas, — juo labiau, kad rytietiško despoto tipas rusų literatūroj jau seniau buvo pripažintas. Aukštindamas despoto valdovo valdžią, Peresvetovas yra ir didis baudžiavos priešininkas; esą, iš vergijos kilą ir vagystės, ir plėšimai, ir skriaudos, ir visos valstybės didis nuskurdimas.

Daug dėmesio Peresvetovas kreipia ir į kariuomenę, — caras tiktai kovų dėka esąs garsus ir stiprus. Kariais, esą, reikia rūpintis, jų širdis linksminti, jiems algos iš valstybės iždo pridėti. Jis pataria carui išstatyti prieš Krymo chaną 20.000 gerų kareivių su šautuvais, kurie, esą, nusvers daugiau, negu 100.000 paprastos kariuomenės. Kazanės mieste, esą, reikėtų laikyti stiprią įgulą, o caro sostinę perkelti į Nižnij Novgorod, Maskvą paliekant didžiajam kniaziui. Reikalaudamas, kad pasirenkant valdininkus, būtų atsižiūrima ne jų kilmės, bet jų nuopelnų, reikalaudamas visiems piliečiams lygybės prieš teismą, griežtai smerkdamas baudžiavą - vergiją, Peresvetovas pasirodo esąs absoliutistas, pasisavinęs demokratines

idėjas. Čia jis šiek tiek primena pradėtąjį Vakaruose renesanso gadynėj skelbti „apšviestąjį absoliutizmą", kuriuo einant gyventojų gerovės vardu, buvo jungiamas demokratiškas liberalizmas su stipria centraline valdžia. Atrodo, kad Peresvetovas atnešė šias idėjas į Rusiją ir ėmė taikinti jas rusų tikrovei. Kiti mokslininkai mano, kad Peresvetovas turėjęs įtakos Jono IV pravestoms ir vedamoms reformoms. Tiksliai įrodyti toji įtaka sunku. Bet tai labai panašu į teisybę: daugelis Jono IV Rūstojo žygių atrodo lyg ir tiesioginis Peresvetovo idėjų įgyvendinimas. O jeigu tai būtų teisybė, tai Peresvetovas būtų pirmasai individualus rusų rašytojas, kilęs iš plačiosios visuomenės tarpo, kurio idėjos atsiliepė valstybės ir tautos lemty.

Tai buvo giliai realus rašytojas, bandęs, iš vienos pusės atsiremti rusų konservatizmu, o iš kitos pusės — Vakarų idėjomis, ir šių pradžiodalų sinteziu paremti tolimesnį rusų kultūros progresą.

6. METROPOLITAS MAKARIJ

1. Metropolitas Makarijus ir Jonas IV. Metropolito Makarijaus gyvenimas, iki jam įstosiant į monastyrį, maža težinomas. Nurodoma, kad jis buvęs šeimos žmogus, turėjęs bent vieną dukterį. Kažkokiu būdu įstojo į Josifo Volockio monastyrį, iš kurio persikėlė į Možaisko monastyrį. Iš ten jis išvyko į Novgorodą vyskupauti, kur išgyveno septyniolika metų. Novgorode turėjo neblogą vardą. Prie jo, esą, ir monastyriai apsitvarkę, ir žmonėms tapę lengviau gyventi. Čia jis pradėjo savo literatūros darbą, ypač rinkti medžiagą būsimiems veikalams. 1542 metais jis buvo išrinktas Maskvos metropolitu. Rinko jį dvasininkijos ierarchai, bet jo išrinkimas buvo bojarinų agitacijos vaisius. Jonas IV buvo dar mažas, ėjo vos dvyliktus ar tryliktus metus, bojarinai dėl įtakos valstybėje tebesivaidijo visu įniršimu. Makarijų išrinko metropolitu bojarinų partija, kuriai vadovavo garsieji Šuiskiai. Jie, tikėdamies iš metropolito dėkingumo už išrinkimą, manė sustiprinsią tuo savo poziciją. Tačiau Makarijus šitokias jų viltis greitai apvilia. Makarijus susiartina su didžiuoju bojarinų priešu Jonu Rūstuoju ir padeda jam bojarinus persekioti. Jo-

nas IV, būdamas metropolito Makarijaus įtakoj, įsako šunininkams nudėti bojariną Andrejų Šuiskį ir valstybės valdžią pasiimti į savo rankas: metropolito ir caro sąjungą pašventino Šuiskio kraujas. Juo toliau, juo labiau ši sąjunga stiprėja. Atrodo, metropolito patariamas, Jonas IV pasiryžta caru vainikuotis. Tai abiem naudinga. Jonas IV tuo pabrėžia ir sustiprina absoliutinės valdžios principus, o Makarijus jį vainikuoja, taip pat, kaip Konstantinopolio imperatorių vainikuodavo patriarchas. Vadinas, Maskvos metropolitas atsiduria patriarcho būklėj: jis, vainikuodamas carą, bent nominališkai tampa pasaulinės valdžios šaltinis. Tai įvyko 1547 m. Caro ir patriarcho ryšys sustiprėjo nauju žygiu. Bojarinai, ypač Makarijų rinkę, šitokiame jo elgesy įžiūrėjo išdavikiškų pažymių, stojo į griežtą opoziciją prieš jį, o tai savo rėžtu vėl stiprino jo ryšius su caru. Greitai po caro vainikavimo įvyksta Maskvoj baisus gaisras, miesto medinės trobos pleška, kaip sausas laužas. Gaisro metu vos nežuvo ir pats metropolitas. Pasklido visokie gandai apie Dievo atsiųstą bausmę, prietaringa liaudis pakėlė smurtą, tapo nužudytas net caro dėdė Glinskis, o kiti bojarinai buvo besiruošią net bėgti į Lietuvą. Caras prisipažįsta, kad ir jam tuomet „įėjo baimė į sielą ir virpėjimas į kaulus". Tačiau caras veikiai atsikvošėja, pašalina senuosius savo patarėjus, pakviečia naujus žmones ir tarias su jais, kaip „kramola" malšinti. Metropolitas Makarijus ir dabar sugebėjo išlaikyti artimus santykius su caru, ir jo patarimai „kramolos" malšinimo reikalu nebuvo carui nemalonūs.

Netrukus Maskvoj šaukiamas rinktų vyrų iš visos Rusijos susirinkimas — soboras. Caras atidaro susirinkimą prakalba, kurioje keliais garbingais žodžiais kreipias į metropolitą, toliau nusiskundžia savo sunkiomis jaunatvės dienomis, bojarinais skriaudikais, įrodinėja savo nekaltumą. Pagaliau pasižada teisingai savo valdinius teisti ir juos saugoti. Šioje prakalboje charakteringiausias momentas — Jono IV kreipimasis į metropolitą, šio išaukštinimas ir prašymas būti padėjėju. Tokiu būdu caro ir metropolito sąjunga užakcentuota visos Rusijos atstovų akyse. Šitoji sąjunga paaiškina metropolito Makarijaus ir literatūros darbų pagrindinius bruožus.

2. **Šventųjų tvarkymas.** Metropolito Makarijaus literatūros darbams pagrindą sudarė Rusijos šventųjų sutvarkymo reikalas.

Šventieji viduramžio gyvenimui turėjo didelės reikšmės ne tik religijos bei pasaulėžiūros atžvilgiu, bet ir ekonominiu bei politiniu. Kurios nors provincijos šventasis ir aname pasauly pasilikdavo nelyginant provincinis patriotas: jis ir tenai pasilikdavo kaipo svarbiausias provincijos užtarytojas pas ano pasaulio valdovus. Provincija savo patronui pagerbti rengia iškilmes, šventes, su kuriomis būdavo tampriai susijusios mugės, prekybos ir politikos gyvenimas. Provincija turinti daug šventųjų, didžiuojasi jais prieš kitas provincijas, rengia daugiau švenčių - mugių, į kurias suplaukia daugybė žmonių, — ir tokia provincija ekonomiškai žydėte žydi. Todėl kiekviena provincija būdavo labai susirūpinusi įsigyti kokį nors savo specialinį šventąjį. Šis reiškinys buvo plačiai žinomas ne tiktai tamsioje viduramžio Rusijoje, bet ir kultūringesnėje Vakarų Europoje. Pavyzdžiui, flageliantų laikais tenai priviso daug naujų šventųjų, tiktai toks įžymus centras, kaip Nürnbergas nieku būdu negali susilaukti savo šventojo. Nürnbergo pirkliai, gyviausiai atjautę šventojo nesimo visas ekonomines blogybes, žūtbūt pasiryžta įsigyti savo šventąjį. Prof. S t e r n f e l d o liudijimu, pirklių iniciatyvos dėka buvo pagautas besibastąs Nürnbergo apylinkėse apykvaišis valkata, kažkoks Sebaldas. Pagavo jį — ir kankina taip, kaip seniau kankindavo krikščionybės skelbėjus. Pakankintas valkata, kaip sako prof. S t e r n f e l d a s, dėl sumušimo pasirgęs, „atidavė Dievui sielą“. Buvo suorganizuota atitinkama propaganda—ir nukankintąjį netrukus pripažino šventuoju. Jo garbei statoma bažnyčia, rengiamos šventės — mugės, Nürnbergo ekonominis gyvenimas atgyja, o miestas dar ir nūdien tebesididžiuoja savo patronu, šventuoju Sebaldu. Todėl netenka stebėtis, kad ir rusų provincijos rūpinosi turėti juo daugiau šventenybių.

Rusų dievoti kniaziai jau labai anksti pradeda rūpintis savo provincijos šventaisiais. Negalėdami geruoju susilaukti savo šventųjų, jie grobia iš kitur šventuosius, drauge pasiimdami ir kitas šventenybes. Pavyzdžiui, kniazius Vseslav Polockij, paėmęs Novgorodą, išvagia iš jo soboro varpus, panikadilus, cerkvinius indus ir t. t. Andrejus Bogoliubskis, per-

keldamas sostinę iš Kijevo į Suzdalę, išplėšia Kijevo šventenybes; jo kariuomenė, kaip pasakoja metraštininkas:

— Cerkves apnuogino ikonomis (suprask: išplėšė ikonas iš cerkvių), ir knygomis, ir drabužiais, ir visus varpus išnešė, ir visos šventenybės buvo paimtos.

Bogoliubskis, be kitko, išplėšė ir Stebuklingąją Dievo Motinos ikoną. Suradęs ir persigabenęs į Suzdalę šv. Leontijo palaikus („mošči"), jis jau didžiuojasi: „dabar aš jau nieku nebenuskriaustas" — „teper' ja uže ničem ne ochužden".

Metraštininkas pasakoja, kai Riuriko Rostislvovičio talkininkai paėmė Kijevą, esą, „metropolinę šventą Sofiją (supr. šv. Soboro soborą) išplėšė, („razgrabiša"), ir Dešimtininę šv. Bogorodicą išplėšė, ir monastyrius visus, ir ikonas apdraskė, o kitus — pasiėmė, ir kryžius tauriuosius ir indus šventuosius, ir knygas, tai išsinešė sau į nelaisvę". Maskvos kniaziai, rinkdami rusų žemes, rinko ir šventenybes: Maskvos cerkvės buvo pilnos vogtų daiktų — šventenybių.

Turėti savo šventąjį — didelis daiktas. Tiesą pasakius, šventųjų Dievas Rusijai nepasigailėjo, tiktai visas vargas buvo, kad šventųjų garbinimo atžvilgiu iki XVI-to šimtmečio vidurio viešpatavo didelė netvarka. Pavyzdžiui, vieną šventąjį garbina visa Rusija, o kitą — tik maža provincija. Arba viena provincija garbina vieną šventąjį, o kita — kitą ir konkuruojančios provincijos šventąjį stačiai valkata pravardžiuoja. Pavyzdžiui, maskvietis Sergijus, paskirtas Novgorodo arkivyskupu, tenykštį šventąjį, arkivyskupą Moisejų, vadino „smerdu", vergu—palaidūnu. Užtat kitos provincijos nepripažino šventuoju Maskvos metropolito Petro, — reikėjo net Konstantinopolio patriarcho pagalbos šauktis. Kai Maskva išvagia provincijos šventąjį, tai nukentėjus provincija stengias įsigyti naują. Neatsiranda tikro šventojo — fabrikuoja netikrą. Ir taip tęsias be galo. Žodžiu, šventųjų garbinime vyksta didžiausia netvarka, neatitikusi rusų cerkvės manomąją aukštybę, Konstantinopolio teisių paveldėtoją. Iš tikrųjų, Maskva tapo trečiąja Roma, Dievas, duodamas tiek daug šventųjų ir stebukladarių, rodė jai ypatingo palankumo, o čia jų garbinime — toks chaosas! Chaosas, kurį dar didino erezijos, ginčai, šventvagystės.

Metropolitas ir pasiryžta sutvarkyti šventuosius, kad ir cerkvė atrodytų tokia didelė ir galinga, kaip ir Maskvos valstybė. Čia pirmiausia tenka sutvarkyti šventųjų kanonizacijos reikalas. Bet ir čia išėjo labai didelė painiava.

Ką laikyti šventuoju, ko nelaikyti? Kokiu kriterijum vaduotis? Šiuo reikalu jokio pastovaus kriterijaus, jokių aiškių nuostatų nebuvo. Žinoma, svarbiausi šventumo pažymiai—tai stebuklai. Ypač reikšmingu šventumo pažymiu buvo laikomas kaulų nepuvimas. Nepūva kaulai—vadinas, nebuvo nusidėjėlis, kaip kiti. Bet kas daryti, jei kaulų nebegalima surasti?

Makarijus šią sunkią problemą išsprendė gana paprastu būdu. Jam visų pirma rūpėjo, kad rusų cerkvė atrodytų didelė ir galinga. Šio tikslo siekiant: juo daugiau bus šventųjų, juo geriau bus. Todėl Makarijus šventųjų darbų labai ir nekritikavo. Kaip gi, pagaliau, čia ir kritikuosi? Išbrauksi numirėlį iš šventųjų tarpo, o jeigu jis danguje iš tikrųjų yra laikomas šventuoju: kas tada? Todėl šventųjų tvarkymo srity metropolito Makarijaus didžiausias rūpestis ir buvo: provincijos šventuosius padaryti visos Rusijos šventaisiais. Tiktai nedaugelio vardai teišbraukti iš šventųjų sąrašo, tiktai keletas šventųjų perkelta į žemesnį rangą, o visi kiti—pripažinti šventaisiais be jokios atodairos.

Sąryšy su šiuo šventųjų tvarkymu teko tvarkyti ir jų gyvenimo aprašymai — agiografinė literatūra. Joje buvo dar didesnė netvarka, negu šventųjų garbinime. Pavyzdžiui, vieni šventieji turėjo savo gyvenimų aprašymus („žitija“), kiti — neturėjo. Vienas šventasai neturi jokio aprašymo, o jo konkurentas — net keleta turi. Vieno šventojo gyvenimo aprašymas buvo gražus, stilingas, puošnus, o kito — menkas, iškreveizotas. Vienais aprašymais buvo galima pasitikėti, o kiti buvo pilni nesąmonių ir klaidų. Arba kitas šventasis turi kelis gyvenimo aprašymus, kurių vienas kitam prieštarauja, ir nežinia, kuris iš jų buvo tikras. Arba vėl, daugybė šventųjų neturėjo ne tik gyvenimo aprašymo, bet ir stebuklų sąrašo. Ir garbinti nekartą šventasai pradėta be cerkvės žinios ir palaiminimo! Dėl šitokios netvarkos agiografinėj literatūroj, metropolitas Makarijus, tvarkydamas šventuosius, buvo priverstas sutvarkyti ir agiografiją.

3. **Makarijaus agiografija.** Agiografijai sutvarkyti metrop. Makarijus buvo sudaręs specialinę komisiją, kuri darbavosi atsidėjus, ir rezultate buvo sudarytas milžiniškas veikalas „Velikija Četji Mineji". Apie šio darbo mastą galima spręsti iš skaičių. Buvusioji Archeogorafinė Komisija pradėjo leidinį spausdinti. Atspausta 12 knygų, kurių kiekvieną sudaro 3 folijantai, turį kiekvienas apie 600 puslapių dviem stulpeliais spausdinto teksto. Veikalas toli dar nebaigtas spausdinti.

„Velikija Četji Mineji" — tai yra senųjų „Četji Mineji" tipas, išplėstas iki pasakingų pločių. Makarijus šventųjų gyvenimų aprašymus sutvarkė pagal kalendoriaus principą. Bet ir šis pagrindas išplėstas. Makarijus, sutvarkydamas šventuosius, norėjo drauge atvaizduoti ir visus rusų dvasios turtus, kuriuos jie turėjo, duoti santrauką visos „šventosios" literatūros. Makarijus buvo įsitikinęs, kad yra tik dvi literatūros rūši: dieviškoji literatūra ir pasmerktoji. Pasmerktąją literatūrą apleisdamas, jis tvarkė tiktai dieviškąją. Dieviškoji literatūra — „božestvennoje pisanije" ir buvo visi raštai, susiję su cerkvės reikalais. Šitaip plačiai suprasdamas dieviškąją literatūrą, jis įtraukė į savo „Mineją" — ir dogmatinę, ir didaktinę ir legendinę literatūrą. Pateko čia daug ir apokrifų. Pasmerktosioms knygoms nustatyti didžiausias kriterijus tai indeksas, pasmerktųjų knygų sąrašas. Tačiau gyvenime dažnai būdavo, kad apokrifas, pakeitęs savo vardą, figūruoja kaip „božestvennoje pisanije". Indekse jis įrašytas vienu vardu, o kitu vardu Makarijus įtraukia šį „dievišką raštą" į savo literatūros enciklopediją. Pavyzdžiui, „Evangelije apostola Jakova" buvo uždrausta indekse, buvo apokrifas, o tas pats veikalas vardu „Slovo Jakova brata Gospodnia" („Kristaus brolio Jokūbo žodis") Makarijaus sąraše figūruoja, kaip šventas Raštas.

Visai šitokiai medžiagai suvarkyti reikėjo praplėsti kalendorinis principas. Čia jis prideda dar ir autoriaus arba herojaus principą. Pavyzdžiui, duoda šventojo gyvenimo aprašymą. Jeigu tas šventasis buvo parašęs kokių nors veikalų, — paduoti ir jo veikalai; jeigu buvo kito autoriaus raštai apie kalbamąjį šventąjį, — ėjo drauge ir jie; jeigu prie šių raštų buvo kieno nors pagaminti komentarai — ir jie pridėti. Jeigu

apie tą patį dalyką buvo du veikalu ar to paties veikalo dvi redakciji — Makarijus talpina abudu varjantu: kaip gi gali dievišką raštą trumpinti, redaguoti, atmesti! Bet šio uolumo dėka Makarijus nuėjo dar toliau, — kitus veikalus net tos pačios redakcijos talpina du kartu. Pavyzdžiui, Jonas Auksaburnis buvo parašęs Evangelijų aiškinimą. Makarijus šiuos aiškinimus ir talpina: greta evangelisto ir greta Jono Auksaburnio!

Įdomus dar ir tas principas, kuriuo Makarijaus komisija gamino agiografinę literatūrą. Šitą principą lengva charakterizuoti vienu žodžiu: šablonas. Pavyzdžiui, reikia tam ar kitam šventajam pagaminti gyvenimo aprašymas, o žinių apie jį nėra. Yra tiktai legendos apie jo vieną kitą stebuklą. Tuomet ima kokio nors seno šventojo biografiją, — parenka kiek galint panašesnį šventąjį, ir, jei surandama, žinomą tuo pačiu vardu. Senojo gyvenimo aprašyme palikdami visą struktūrą, visus pagrindus nepaliestus, pakeičia tik vieną kitą detalę — ir naujas šventasai jau turi nuosavų gyvenimo aprašymą!

Panašiu šablonišku būdu buvo ir perredaguojami senieji gyvenimų aprašymai. Jie buvo redaguojami Pachomijaus Lagofeto stilistikos dvasia, buvo stengtasi, kaip galima daugiau garbinti ir šlovinti šventąjį, ir kuo mažiausia buvo kreipiama dėmesio į tikrovės davinius. Nenuostabu todėl, kad Makarijaus komisija daugelį senųjų agiografinių kūrinių stačiai pagadino. Taip neigiamai atsiliepė Pachomijaus įtaka šitame milžiniškame rusų agiografiniame darbe: gadino ir vertimus, ir originalus.

Metropolitas Makarijus, baigęs darbą, didžiavos: esą, surinkęs visas knygas, buvusias rusų žemėje. Čia jis nedaug teperdėjo: bent agiografijos srity čia buvo pilnas veikalų rinkinys—nedaug veikalų į rinkinį nepateko. Jisai buvo tikras, kad į jo rinkinį pateko visa, kad reikalinga geram pravoslavui sielai išganyti. Vadinas, visa, kas nauja, kas eina iš Vakarų, pravoslavo sielai išganyti nebereikalinga. Pravoslavo tikslas esąs — Dievui ir carui įtikti, o to pasiekti, esą, galima pasiremiant senąja literatūra. O toji literatūra dabar sutvarkyta, sutvarkyti ir šventieji. Vadinas ir cerkvės didybė atitinka Maskvos valstybės galią...

Apibūdinant šį milžinišką darbą, sunku būtų likti dideliu optimistu. Makarijus, darydamas rusų pereito gyvenimo santrauką, sukaupdamas literatūrą, nieko naujo neduoda. Jis tik suformulavo senuosius Byzantijos-Maskvos scholastikos principus ir atidavė juos į archyvą. Gyvenimas krypsta nauja, kitokia vaga, ir Makarijaus milžiniškas triūsas, besibaigiant rusų viduramžiui, vėlybajam, pasidaro liūdna anachronizmo šmėkla, sustojusi prie kelio į ateitį.

7. „STOGLAV“

1. Soboras. Rusų šešiolikto šimtmečio vyrai galėtų tiek pat teisėtai pasakyti apie rusų žemę, kiek ir senieji rusai valstybės angoje, kurie, anot legendos, kvietė kniazius iš Variagų žemės:

— Mūsų žemė didelė ir turtinga, bet tvarkos joje nėra!

Ir XVI-tam šimtmety, net rusų valstybės didybės ir galios ideologams atrodė, kad Rusijoje yra daug kas taisytina. Skaudu buvo tuo prisipažinti, bet realioji tikrovė ir optimistiškiausia nusiteikusių scholastininkų negalėjo negąsdinti. Todėl Jonas IV, susitaręs su savo talkininku metropolitu Makarijum, 1551 metais šaukia soborą rusų tikrovei taisyti. Soboro sąstatas buvo labai margas: cerkvės ierarchai, igumenai, protopopai, popai, „senuoliai“ („duchovnyje starcy“) ir daugelis pasauliečių asmenų. Dalyvavo jame vladyka (Novgorodo ir Pskovo arkivyskupas) Feodosijus, Riazanės ir Muromo vyskupas Kassijanas, Tverės vyskupas Akakijus ir daugelis kitų aukštų dvasininkų. Pirmininkavo patsai metropolitas Makarijus. Jonas IV, pradėdamas soborą, pasako prakalbą ir patiekia jam visą eilę klausimų, į kuriuos soboras turi atsakyti. Paskui Jonas IV stato antrą klausimų eilę — ir vėl seka soboro atsakymai.

Sobore pasireiškia dvi partiji: josifilianai, kuriems vadovauja patsai Makarijus, ir jų opozicija, prisilaikanti „Užvolgio Senuolių“ dvasios, kuriai vadovauja Riazanės ir Muromo vyskupas Kassijanas. Pirmoji partija, žinoma, yra stipresnė: nebe reikalo gi jos prieky stovėjo visos Rusijos metropolitas. Bet ir jai teko skaitytis su opozicija. Kai kuriais klausimais, pavyzdžiui, monastyrių žemių bei turtų reikalu, opozicijos par-

tiją rėmė patsai caras, Jonas IV. Todėl opozicijai ir pavyksta pravesti sobore vieną kitą savo dėsnį.

Sobore buvo svarstyti įvairūs rusų tikrovės reikalai ir paskelbti atitinkami nusprendimai.

2. „Stoglav". Soboro darbai aprašyti atskirame leidiny, kuris paprastai yra vadinamas „Stoglav", susidedantis iš šimto skyrių („glava"). Šio veikalo yra išlikę keletas nuorašų, tarpusavy gana skirtingų. Veikalas pirmą kartą atspausdintas Londone 1860 m., — Rusijoje jis ilgai negalėjo būti spausdinamas, nes jame yra keli dalykai, itin malonūs sentikiams. Veikalo tyrimas prasidėjo dar vėliau. Net tiksliai neišaiškinta, kas buvo šio leidinio redaktorius. Pavyzdžiui, buvo manoma, kad jį redagavo patsai metropolitas Makarijus: jis soboro dalyvių tarpe buvo daugiausia apsišvietęs, ir daugelis soboro nusprendimų atitinka jo pažiūras. Tačiau kiti soboro nusprendimai prieštarauja metropolito įsitikinimams. Dabar yra manoma, kad veikalui redaguoti buvo sudaryta keletas komisijų iš įvairių žmonių bendroje metropolito priežiūroje. Kad veikalą sudarinėjo ne vienas, bet daugelis žmonių, nurodo ir toji aplinkybė, jog veikale nėra aiškios sistemos, jog jame galima pastebėti net tam tikras chaotiškumas. Pavyzdžiui, jame tenka pastebėti įvairių pasikartojimų: apie vieną ir tą patį daiktą kalbama keliose vietose, arba vienoje vietoje kalbama apie įvairius dalykus. Arba vėl, įvairūs dokumentai bei tekstai yra dirbtinai tarpusavyje sujungti ir sudėti į krūvą.

Veikalo pirmuose dviejuose skyriuose paduodamos žinios apie soboro sušaukimą, apie dalyvavusius jame ierarchus ir svarstytųjų klausimų bendra apžvalga. Kituose dviejuose skyriuose yra abidvi Jono IV prakalbi soborui. Penktame skyriuje išdėstyti 37 Jono IV klausimai, patiekti susirinkusiems išspręsti. Toliau eina VI — XL skyriai, pašvęsti soboro atsakymams į caro klausimus. XLI ir XLII skyriuose paduoti 32 antrosios eilės caro paklausimai, kuriuos suformuluoti padėjo dvasininkai ar, galimas daiktas, jie patys juos ir sudarė. XLIII—XCVIII skyriuose atsakinėjama į tuos paklausimus, ir čia paliesti opūs gyvenimo dalykai, pavyzdžiui, vyskupų ir dvasininkų bei jų santykių su caru reikalai. XCIX ir C skyriai yra nelyginant papildomi. Juose pasakojama, kaip

soboro sprendimai buvo pasiųsti buvusiam Maskvos metropolitui Joasafui peržiūrėti, ir ką jis dėl tų sprendimų yra pasakęs. Kai kuriuose nuorašuose figūruoja dar CI skyrius, svarstantis monastyrių žemių reikalą.

Visas veikalas turi daugiau reikšmės politinei bei cerkvės istorijai. Literatūros atžvilgiu tai gana silpnas raštas. Nebekalbant apie tai, kad veikalas yra labai netvarkingas, kad jame sunku susivokti ir kas reikia surasti, jame perdaug yra žodžių, formulių, neesminės, pašalinės medžiagos, visai neliečiančios reikalo.

Šiuo veikalu norėta reformuoti rusų gyvenimas: norėjo reformuoti žmonės, patys būdami reikalingi skubios ir griežtos reformos.

3. Veikalo idėologija. Jonas IV, pradėdamas soborą, nusiskundė vargais, kuriuos jis patyrė dar mažas bebūdamas, kaltino bojarinus ir jų keliamą smurtą, kvietė soborą pasidarbuoti ir pašalinti Rusijos negeroves, neatitinkančias Maskvos valstybės galios idealą, — pataisyti tikrąją ir skaisčiąją rusų krikščionišką tikybą. Prašo Jonas IV pagelbėti jam visokiuose reikaluose:

— Sulig šventų apaštalų ir šventų tėvų taisyklėmis, ir sulig mūsų protėvių pirminiais įstatymais, kad visokie darbai ir visokios apeigos būtų daromos pagal Dievą.

Tai, esą, būtinai reikia padaryti, nes „buvusiųjų laikų apeigos apgvero“. Tokio „senovės apgverimo“ esančios priežastys — dvasininkijos apsileidimas, žmonių tamsumas ir t. t.

Jono IV prakalba padarė didelio įspūdžio: faktus jis davė neginčijamus, kurie vertė kiekvieną susigalvoti dėl ateities. Iš tikrųjų, „senovės išgverimas“ buvo jau tiek toli nuėjęs, jog buvo įsteigti net maišyti, tilpę po vienu stogu, vyrų ir moterų monastyriai. Dvasininkija ne tik nekovojo su žmonių tamsumu, bet dažnai net palaiko jį: juo tamsesni žmonės—juo geriau dvasininkams gyventi. Nenaikina dvasininkija prietarų, nes tai buvo geras jiems pajamų šaltinis,—įvairiais menkniekiais žmonės šaukiasi dvasininkų pagalbos; dvasininkai leidžia žmonėms atnešti į altorius valgius, gėralus ir kitus gerus daiktus.

Tokių faktų negalėjo neigti ir soboro dvasininkai, ir sutiko jie, kad negerovė reikia pašalinti. Jonas IV, keldamas klausimus ir nurodydamas negerovės priežastis, stovėjo visa

galva aukščiau už soboro vyrus: Jonas IV pabrėžė, kad negerovės kilo dėl žmonių tamsumo, o soboro vyrai samprotavo, kad negerovės kilo dėl naujų papročių įsiskverbimo į gyvenimą. Soboro atsakymai į jo klausimus — vienodi, formališki, nuobodūs. Soboras nieko naujo nesiūlo, neaiškina iš esmės negerovės priežasčių, o tik atgyvenusiuose savo amžių idealuose ieško išganymo. Pavyzdžiui, erezijos Rusijoje, soboro vyrų nuomone, todėl kilusios, kad buvo užmiršta pritaikyti rusų gyvenimui senuosios Byzantijos nusprendimus prieš eretikus. Gyvenimui pataisyti, esą, reikia tiktai grąžinti senovė. Besivaduodami šitokiais samprotavimais, soboro vyrai nekartą užmezga save į neatmezgamą mazgą. Pavyzdžiui, XXV skyriuje sakoma, kad kandidatai į popus ir diakonus esą mažaraščiai. Paskirsi juos diakonais ar popais — pasielgsi priešingai šventosioms taisyklėms, nepaskirsi — pravoslavų cerkvės paliks be giedojimo, o pravoslavų krikščionys mirs be atgailos. Jie skaityti, esą, mokosi iš savo tėvų, kurie patys nieko nemoka, ir kitur mokytis nesą kur. Kovai su šia negerove soboras nusprendžia (XXVI skyrius):

— Išrinkus gerus dvasinius šventikus, ir diakonus, ir djakus, vedusius ir padorius, turinčius širdyje Dievo baimę, ir kad mokėtų gerai skaityti ir rašyti; ir pas tuos šventikus, ir pas diakonus, ir pas djakus įtaisyti namuose mokyklas, kad šventikai, ir djakai, ir visi pravoslavai krikščionys visuose miestuose atiduotų jiems savo vaikus mokyti... kad tie išrinktieji šventikai, ir diakonai, ir djakai mokytų savo mokinius Dievo baimės, ir rašto, ir skaityti, ir giedoti, ir rašyti... Mokytų, kiek jie patys moka, nieko neslėpdami, ir nuo Dievo atlyginimo telaukdami, o čia nuo jų tėvų dovanas ir pagarbas priimdami pagal vertybę...

Vadinas, mokytojai turėjo būti vedę ir padorūs, ir mokyti tiek, kiek jie patys moka! O kiek patys jie mokėjo — liudija net soboras, charakterizuodamas šventikus ir diakonus, kaip prietaringus nemokšas.

Soboro vyrai pripažįsta, kad ir knygos pasidarė blogos, pilnos klaidų, kad jos būtinai reikia taisyti. Šiuo reikalu soboras šitaip nusprendžia: tegu, esą, popai susirinkę taiso knygas, nes iš netaisytų knygų melstis draudžiama. Taisyti turi pagal išgalę — „jeliko vaše sila“. Suprantama, kad taisytojai,

būdami patys nemokšos, taisymo darbe atsižiūrėdami savo jėgų, galėjo knygas tiktai gadinti. Nurašinėti knygas buvo nuspręsta tiktai iš gerų nuorašų. Blogieji nuorašai įsakyta atimti, ir tiktai juos ištaisius, atiduoti juos neturtingoms cerkvėms. Bet kur gauti tuos „gerus nuorašus“, kaip atskirti gerus nuorašus nuo blogųjų — soboro reformatoriai taip ir nepagalvojo. Vadinas, iš reformos tegalėjo išeiti dar didesnė painiava.

Monastyrių žemė — labai opus klausimas, soboro vyrai vengė jį tiesioginiai paliesti. Tačiau jiems teko paliesti šios negerovės pasekmės, teko pasmerkti dvasininkijos, ypač monachų, sumaterialėjimas, gobšumas, veidmainybė, visuotinis girtuokliavimas, monachų paprotys drauge su monachinėmis vienoje pirty vanotis, atėjusi mada barzdą ir ūsus skustis, ir t. t. Kovai su visomis šitokiomis negerovėmis soboras rekomendavo tiktai vieną priemonę — šventai laikytis senovės tradicijų. Nepašalinus pagrindinės negerovių priežasties — visuotinio obskurantizmo ir monachų materializmo, vienais biurokratiškais pamokslais bei draudimais, žinoma, čia nieko nebuvo galima pasiekti. Soboras nieko ir nepasiekė.

Vienintelį kultūros atžvilgiu teigiamą soboro nuopelną sudarė pirmosios spaustuvės rusams įsteigimas. Patsai metropolitas Makarijus globojo pirmuosius spaustuvininkus, Joną Fedorovą ir Petrą Mstislavcą. Metropolitas tikėjos, kad atsiradus spaudai bus užkirstas kelias nurašinėtojams knygas begadinti. Bet ir šiuo nuopelnu rusai neilgai tesidžiaugė. Knygų nurašinėtojai pajuto, kad spauda atima jiems duoną, ir pakėlė smurtą prieš spaudos reikalą. Mirus metropolitui Makarijui, sufanatizuota minia spaustuvei surengė pogromą ir sugriovė jos namus. Pirmieji spaustuvininkai buvo paskelbti eretikais. Jie savo gyvybę išgelbėjo pabėgdami į Lietuvą, kur toliau tęsė kultūros darbą pas kunigaikštį Ostrožskį.

„Stoglavo“ nusprendimus įvertino kitas rusų soboras, susirinkęs 1667 metais, stipriais žodžiais išsikoliodamas:

— Tasai Makarijus metropolitas ir kiti su juo gudragalviavo savo obskurantizmu neišmintingai, kaip panoro patys iš savęs, nesusiderindami su graikų ir senovės slavų charateiškomis knygomis, nei su patriarchais apie tai pasitardami. To-

dėl soboro nusprendimai, esą, laikytini, kaip nebuvę, — „jakože ne byst'".

Taip pasibaigė reformuotinųjų vyrų sumanytoji reforma.

8. „DOMOSTROJ"

1. Veikalo kilmė ir charakteris. „Domostroj" rusų XVI-to šimtmečio veikalas, išlikęs įvairiomis redakcijomis. Skirtingi veikalo nuorašai davė progos susidaryti įvairioms mokslininkų pažiūroms į veikalo genezį. Veikalo kilmės reikalu nūdien tebekovoja tarpusavy dvi nuomoni. Prof. I. S. Nekrasov 1872-73 metais paskelbė studiją „Opyt istoriko-literaturnago izsledovanija o proischoždeniji drevne-russkago Domostroja". Prof. Nekrasovas, palygindamas dvi skirtingi „Domostrojo" redakciji, vieną jų vadina I Redakcija, paskelbta 1882 m., rasta archyve „Imperatorskago Obščestva Istoriji i Drevnostej Rossijskich", ir kitą — II Redakcija (vadinamas „Konšinskij spisok"—surado ją Konšin). Prof. I. S. Nekrasovas tikino, kad veikalo pirmąją redakciją galima būtų padalyti į 3 skyrius: 1) apie dvasinę sandorą, 2) apie pasaulio sandorą, 3) apie namų sandorą („o strojeniji duchovnom, mirskom, domovnom"). Antrojoj redakcijoj bendrai imant išlikęs tas pats paskirstymas skyriais, nors joje ir esą žymių pakeitimų. Prof. Nekrasovas nustatinėja, kad atskiros veikalo dalys buvo rašytos ne vienu kartu ir ne vieno žmogaus. Seniausioji veikalo dalis būsianti „apie namų sandorą", parašyta XV-tam šimtmety, kažkur Novgorode. Taip pat XV-tam šimtmety ir taip pat Novgorode buvusi sudaryta ir antroji dalis — „apie pasaulio sandorą". Trečiąją dalį sudaręs naujas žmogus ne vėliau, kaip XVI-to šimtmečio pradžioj Novgorode, ar gal būt ir Maskvos srity. Vidury XVI šimtmečio veikalą redaguoti pasiėmęs garsusai Jono IV patarėjas Silvestras, — jis ir sudaręs antrąją redakciją. Naujas redaktorius novgorodiškus veikalo elementus pritaikęs Maskvos gyvenimui, kitus gi specifinius Novgorodo elementus išmetęs, tokiu būdu nauja redakcija ir pasidariusi trumpesnė. Taip pat Silvestras pridėjęs veikalo „pabaigą" — savo sūnui Anfimui laišką, kuriame buvo išdėstyti įvairūs gyvenimo patarimai. Šią prof. Nekrasovo nuomonę apie „Domostrojo" kilmę palaikė ir tokie mokslininkai, kaip prof. Porfirjev, akad. Pypin, ir kt.

Tačiau prof. A. V. Michailov šiuo reikalu paskelbia visiškai priešingą nuomonę savo veikale „K voprosu o redakcijach Domostroja, jego sostave i proischoždeniji“ (S. Petrg., 1889). Jisai įrodinėja, kad nėra jokio pagrindo „Domostroją“ laikyti kolektyviniu veikalu; prof. Michailovo nuomone, tai esąs vieno autoriaus veikalas, parašytas XVI-to šimtmečio vidury. Senesnė (trumpesnė) redakcija esanti antroji, o pirmoji, esą, susidariusi vėliau. Taip pat, prof. Michailovo nuomone, nesą jokio pagrindo neigti, kad veikalą sudarė popas Silvestras. Prof. Nekrasovas savo studijoje rėmėsi daugiausia veikalo įvairių nuorašų palyginimais, o prof. Michailovas —veikalo vidaus analize. Viena ir kita nuomonė nūdien tebeturi savo šalininkų, ir mokslininkų ginčas tebesitęsia.

„Domostroj“ savo charakteriu primena „Stoglavą“. Ir „Domostroj“ rūpinas rusų tikrovės sutvarkymu, ką nurodo ir patsai veikalo pavadinimas („Domostroj“=„dom“+„stroj“ = namai+tvarka).

„Stoglavas“, besirūpindamas senovės palaikų sutvirtinimu, konstatuoja negerovės faktus ir jiems pataisyti siūlo „receptus“, o „Domostroj“ piešia konkretų gero gyvenimo idealą.

2. Veikalo turinys ir ideologija. Kaip minėta, prof. Nekrasovas veikalą paskirsto į tris skyrius — apie dvasinę, pasaulinę ir naminę sandorą, o prof. Michailovas veikalo turinį dalo į du skyriu: 1) religiniai bei moraliniai pamokymai, 2) praktiški gyvenimo patarimai. Pats autorius medžiagą sugrupavo atskirais klausimais. Jo redakcija maža kuo tesiskiria nuo soboro vyrų idealų, tiktai „Domostrojo“ autorius yra daug praktiškesnis.

Vaizduodamas krikščioniškas dorybes, autorius pataria itin gerbti carą, kniazius, popus. Smulkiai jis nurodinėja, kaip reikia pamaldų kambarį įrengti, kaip ikonas tvarkoje palaikyti — dulkes sparneliu šluostyti, — kada kokias maldas kalbėti. Nuėjus į cerkvę, esą, nereikia stumdytis, spiaudyti, triukšmą kelti; reikia, esą, tik Dievo baimę į sielą įsivaryti. Nuėjus į vestuves reikia, esą, elgtis padoriai:

— Jei kviestas esi į vestuves, nesėsk į pirmąją vietą: jei kas bus kviestas už tave padoresnis, tai jam atėjus kvietėjas tau sakys: tu užleisk jam vietą...

Rūsčiai baras „Domostrojo“ autorius už girtavimą, už šokius ir dainas, už šachmatus ir muziką, įspėdamas nuo tokių nedorybių geruosius krikščionis.

Autorius savo pedagonines pažiūras išdėsto patarimuose, kaip elgtis su vaikais:

— Bausk savo sūnų iš pat mažens, — sako autorius, — ir tavo senatvė bus rami, ir tuo duosi grožio savo sielai. Ir nepasiduok silpnybei mušdamas sūnų: nors jį ir lazda muši— nemirs, tik sveikesnis bus. Tu, mušdamas kūną, jo sielą gelbsti iš mirties.

Dukterį irgi, žinoma, reikia bausti; tik gimus dukteriai reikia, esą, tuojau pradėti ir kraitį bei pasogą jai krauti.

Tuos pačius pedagogijos metodus jis siūlo ir vyrams santykiuose su žmonomis: — nepaklusnią ir tinginę žmoną reikia, esą, išmintingai bausti, nes kiti, matyti, savo žmonas baudė neperdaug išmintingai. Mokyti reikia, esą, šitaip:

— Pagal kaltę išlupti („pobiti“) ne prie žmonių, vieną kur, pamokyti ir savo malonę parodyti ir paguosti („požalovati“)... Rykšte baudžiant, taupiai lupti: ir protingai, ir skaudžiai, ir baugiai, ir sveikai... Rykštele mandagiausia išlupti, už rankos laikant, kaltės atsižiūrint...

Esą, nieku būdu nepatartina:

— Per ausį ar per veidą mušti; nei po širdimi kumščiu; nei pagaliu, nei lazda nereikia badyti; jokiu geležiniu ar mediniu daiktu nemušti: kas iš širdies ar iš apmaudo taip muša, —daug nelaimių iš to pasidaro („mnogo pritči ottogo byvajut): aklumas ir kurtumas, ir rankas ar kojas išsuka, ir pirštus; ir galvos skaudėjimas ir dantų gėlimas...

„Domostrojo“ autorius duoda ir smulkių patarimų, kaip reikia tvarkyti namų ūkis, kaip valdyti namus ir tarnus, kaip laikyti indus, drabužius ir t. t. Čia itin propaguojama taupumo dėsnis. Reikia, esą, išlaidos suderinti su pajamomis, pirkti, esą, geriau urmu, daryti atsargą visiems metams. Jeigu kas iš metinės atsargos sugenda, tai reikia, esą, visų pirma suvalgyti; jeigu jau valgyti nebegalima, tai reikia kitiems paskolinti — procentams, arba atiduoti labdarybės tikslams, kaip išmaldą...

Tarnus, esą, reikia mušti kiekvienu atveju, nors kartais ir tarnų teisybė būtų; esą, mušdamas tarnus, „nuraminsi burnojimą ir išvengsi piktumo“...

„Domostrojo“ priedas — Silvestro laiškas sūnui Anfimui yra visai savarankiškas veikalas, — jis dar kartą pabrėžia autoriaus ideologiją ir duoda kai kurių autobiografinių bruožų. Šiame veikale, kaip ir visame „Domostrojuje“, vyrauja pagrindinė mintis: stengtis kiek galint visiems įtikti, visiems pataikauti. Šiuo atveju, esą, galima kartais net pameluoti.

3. Veikalo kultūrinė reikšmė. „Domostrojuje“ sukaupta senosios Rusijos ideologija, — tosios Rusijos, kurioje bent teoriškai viskas turėjo vykti „po pisaniju“ — „sulig Dievišku raštu“. Šitoji ideologija nebuvo kokia nors monacho pramanyta teorija, nebuvo tai kokia nors gyvenimo programa. Tai buvo rusų papročių, susidėjusių per ištisus amžius, rusų mintijimo fiksavimas. Nebe reikalo kai kurie rusų mokslininkai buvo metę mintį, kad „Domostrojus“ esąs išsirutuliojęs iš Vladimiro Monomacho pamokymo. Esą, kai šis pastarasis veikalas pateko į Novgorodo sritį, tai tenai įvairūs nurašinėtojai pridėdavę savo pastabų, kol ilgainiui išaugęs naujas veikalas, papildytas naujo gyvenimo bruožais. Maskvoj jis, esą, buvęs perdirbtas į dabar žinomąją „Domostrojo“ redakciją.

Šiaip ar taip, „Domostroj“ buvo realaus gyvenimo gyvas atspindis. Kiti mokslininkai net pastebi, kad tai buvo pretensionalus paminklas ant kapo senovės, kuri dar neįžengė į grabą. Tačiau neteisinga būtų „Domostrojų“ vertinti vien tiktai kaipo senovės apibendrinimą.

Tais idealais, kurie taip reljefiškai fiksuoti „Domostrojuje“, gyveno visa Rusija iki Petro Didžiojo laikų. Tie idealai apima visą anų laikų piliečio gyvenimą — šeimą, religinius interesus, visuomeninius santykius, valstybines prievoles, moralines normas. „Domostrojus“ mokė, kad, norint palaikyti tvarką šeimoje, reikia pati „mokyti“ — mušti, o plačiosios minios kartojo: „liubi ženu, kak dušu, triasi jejo, kak grušu“, — „mylėk pačią, kaip sielą, purtyk ją, kaip kriaušę“. Ir daugybę kitų „Domostrojo“ išminties posmų kartojo rusų tautosaka, rusų patarlės ir priežodžiai. O tai reiškia, kad „Domostrojo“ ideologija buvo giliai įėjusi į tautos kūną ir kraują.

Visai šiai ideologijai itin yra charakteringas vienas bruožas — tai absoliutinės valdžios pradas. Šeimoje visagalintis valdovas yra šeimos tėvas. Jis atsako tiktai prieš vieną Dievą, ir nėra kitos galios, bent šioje žemėje, kuri šeimos tėvo valdžią aprėžtų. Šis pradas, įsišaknijęs šeimoje, netrunka pereiti ir į platesnius, į visuomeninius bei valstybinius santykius. Šeimoje tėvas, valstybėje caras — visagaliai valdovai.

Petras Didysis daugelį „Domostrojo" pradų rusų gyvenime stengėsi likviduoti, bet visos jo ideologijos anaiptol neišnaikino. Visų pirma Petras, nežiūrint viso jo kitų reformų radikalumo, pagrindinį „Domostojo" pradą — absoliutizmą — dar labiau sustiprino. Tai jautė visa jo imperija, visa rusų tauta. O antra, Petro radikaliosios reformos, naikinusios „Domostrojo" gyvenimo tvarką, palietė tiktai nežymią rusų visuomenės dalį. Ne be reikalo Petro amžininkas, mužikas Ivan Posoškov, kalbėdamas apie Petro reformas skelbė:

— Petras vienas traukia Rusiją į kalną, o žmonių milijonai — į pakalnę.

Šitie milijonai ir buvo tieji, kurie ir Petro laikais tebegyveno „Domostrojaus" idealais.

Patikrinant rusų gyvenimą bent tiek, kiek jis atsispindi rusų literatūroje per XVIII-tą, net ir XIX-tą šimtmečius, tenka konstatuoti, kad „Domostrojaus" ideologija net ir tuomet Rusijoje dar nebuvo atgyvenusi savo amžių. Pavyzdžiui, gausiai rusų rašytojų vaizduojamieji dvarponių ir baudžiauninkų santykiai, rusų moters būklė, Ostrovskio visokie „samodurai" — vis tai arba tiesioginė „Domostrojaus" idealų realizacija, arba tų idealų naturalinis vaisius. Pagaliau, rusų „raskolnikai" (sentikiai, starovieriai), tokia stambi rusų tautos dalis, daugeliu atvejų gyveno „Domostrojaus" idealais iki pat dvidešimtojo amžiaus pradžios.

Kijevo Rusijai realiųjų, gyvenamųjų idealų reiškimas buvo Vladimiro Monomacho pamokymas. Maskvos Rusijai to kios pat reikšmės turėjo „Domstrojus", kuris, palyginti su Monomacho ideologija, buvo skaudus regresas. „Domostrojuje" dingo Monomacho humanizmas, laisvės dvasia, apsišvietimo troškulys, riteriškumas, iniciatyva, darbingumas. Vietoj viso

to atėjo obskurantizmas, storžieviškumas, formalizmas, pedantizmas, „samodurų" absoliutizmas. Ir drauge „Domostrojus" buvo Maskvos gyvenimo, Maskvos kultūrinių ir politinių aplinkybių padarinys. Ir drauge „Domostrojus" buvo charakteringas ne vien tiktai rusų pavėluotam viduramžiui, — jo žiaurią ranką nuolat juntame ir naujoj Rusijos gyvenimo gadynėj.

Todėl norint tiksliau suprasti daugelį rusų XVIII-to bei XIX-to šimtmečių literatūros reiškinių, neišvengiamai tenka daryti ekskursus į „Domostrojaus" ideologijos tradicijų sritį.

9. KELIAUNINKAI

1. Vasilij Pozniakov. XVI-to šimtmečio rusų kelionės į Rytus, į šventąsias vietas, žymiai pasikeičia. Rusai jaučiasi pravoslavijos globėjais, siunčia turkų prislėgtiems krikščionims dovanų, subsidijų. 1558 m. Aleksandrijos Patriarchas Joachimas atsiunčia į Maskvą savo pasiuntinį, prašydamas materialinės pagalbos Sinajaus monastyriui atstatyti. Caras Jonas IV, atsiliepdamas į tą prašymą, siunčia delegaciją su dovanomis: Novgorodo diakoną Gennadijų, prie kurio prisideda Smolensko pirklys Vasilij Pozniakov su sūnumi. Jie turėjo nuvežti dovanų ir kitiems Rytų patriarchams, suvežtas dovanas tenai padalyti, pakontroliuoti vietos gyvenimą ir „obyčaji vo stranech tech pisati" — aprašyti tų kraštų papročius. Kelionė įvyko 1558—61 metais, bet gana nelaimingai. Vyko jie per Lietuvos teritoriją, kur dovanų dalį "praganė", — esą, Lietuvoje tai buvę atimta iš jų. Konstantinopoly mirė Gennadijus, kelionė teko tęsti vienam Vasilijui Pozniakovui; kuris pabuvojo Aleksandrijoj, Kaire, Jeruzalėj. Iš kelionės sugrįžo, atsiveždamas patriarchų raštus apie jo pakeltus kelionėj vargus ir dideles išlaidas, — ne be reikalo gi jis buvo pirklys - profesionalas. Kelionę aprašė jisai atskirame veikale „Choženije..." suregistruodamas visus kelionės nuotykius, atvaizduodamas Jeruzalės krikščionis ir eretikus, apibūdindamas krikščionių kančias dėl musulmonų jungo.

2. Trifon Korobeinikov. Korobeinikovas važinėjo į tolimąsias žemes net 3 kartus: 1582 — 83 m. (vežė caro siunčiamą išmaldą — už paties caro Jono IV nužudytąjį carevičą

Ivaną), 1593 ir 1594 metais. Korobeinikovas aplankė Konstantinopolį, Antiochiją, Jeruzalę, Egyptą, Sinajaus kalną. Šių kelionių rezultate (ypač pirmosios) atsirado naujas veikalas „Choždenije Trifoną Korobeinikova“. Šis veikalas Rusijoje buvo populiariausias iš visų kelionės aprašymų, užtemdęs visus kitus. Išliko daugybė nuorašų, — jų žinoma daugiau kaip 200. Atsiradus spaudai jis pradėtas spausdinti ir jo išėjo apie 40 laidų. Greta spausdintų variantų ilgai buvo naudojami ir nuorašai, veikalas ir toliau buvo uoliai nurašinėjamas. Tas veikalas buvo tiek populiarus, jog jisai ištisai pateko į chronografus ir buvo statomas greta šventųjų gyvenimo aprašymų, Jono Auksaburnio raštų.

Nežiūrint to veikalo populiarumo, jame ir nūdien tebėra dar daug kas neaišku,—neišaiškinta net jo kilmė. Vieni mokslininkai manė, kad net tokio keliauninko Korobeinikovo iš viso nėra buvę. Kiti manė, kad Korobeinikovas tikrai keliavęs, tiktai nei jis pats, nei kuris kitas delegacijos narys nebuvę literatai ir negalėję kelionės aprašyti. Todėl Korobeinikovas nesąs šio veikalo autorius. Esą, buvę paimtas Pozniakovo kelionės aprašymas ir pritaikytas Korobeinikovo kelionei: abudu veikalai yra labai panašūs. Pozniakovas keliavęs anksčiau ir buvęs mokslingesnis, todėl jis ir sukūręs veikalą, o Korobeinikovas tiktai plagiavęs. Treti gi mokslininkai vėl mano, kad veikalą parašęs Korobeinikovas, o Pozniakovas, pavydėdamas Korobeinikovo veikalui pasisekimo, vėliau papildęs plagiato nuodėmę. Faktas tiktai, kad abu veikalai yra gana panašūs, bet jų artimesnis bei genetinis santikiavimas nūdien dar nėra išaiškintas.

Korobeinikovas aprašinėja gana tiksliai, neaplenkdamas smulkmenų. Neaplenkia jis, žinoma, ir apokrifų bei pasakų medžiagos. Pavyzdžiui, jis tikina:

— O prieš tą vietą, kur Kristus krikštijosi Jordano upėje, stovi Ermono kalnas: nuo to kalno Viešpaties Dvasia balandžio pavidalu liudijo apie Jėzų... Nuo to Ermono kalno pranašas Ilja buvo paimtas į dangų ugniniam vežime... Caras Erodas žudė kūdikius su motinomis dėl Kristaus, ir motinų krūtinės („sosec mater'nich“) pienas tekėjo į žemę, ir žemė toje oloj (Betliejuj, kur Kristus gimė) buvo balta ir minkšta.

Šis veikalas buvo toks populiarus todėl, kad kalbėjo apie įdomiausius tiems laikams dalykus. Aprašymas — gana tvarkingas: neištęstas, bet ir ne schematiškas, ne sausas aprašymas. Autorius veikale nesiafišuoja savo išmintimi ir žinojimu, jis paprastai betarpiškai aprašinėja pakeliui gautuosius įspūdžius bei matytus dalykus, ir šis autoriaus nuoširdumas daugiausia ir tiko jo skaitytojams. Apskritai imant, tai yra gana tipiškas kelionės aprašymas, nieku ypatingu, bent literatūros atžvilgiu, neišsiskiriantis iš kitų analoginių veikalų.

Buvo dar keletas kitų smulkesnių kelionės aprašymų, pavyzdžiui, kelionė į Kyniją, bet tie aprašymai buvo siauri ir sausai schematiški, jokios platesnės reikšmės neturėję.

Tokiu būdu šešioliktas šimtmetis į senąją literatūros formą — „kelionių aprašymus" — nieko naujo ir savaimingo neįnešė ir pačios formos nė kiek nepastūmėjo į priekį.

VII. ANT NAUJOVĖS SLENKSČIO

1. SUIRUTĖS METAS

1. „Smutnoje vremia“. Septynioliktas šimtmetis Rusijoje prasidėjo sunkiomis suirutėmis, sukrėtusiomis iš pašaknų visą valstybę. Mirus carui Feodorui Joannovičui († 1598), pasibaigė carų variagiška dinastija. Suirutė prasidėjo tebeviešpataujant Borisui Godunovui (1598 — 1605), kurio mirties metais įsivyrauja Maskvos valstybėje anarchija. Mirus Godunovui caro sostą užima jo sūnus Feodoras 1605 m. balandžio 13 d., jam prisiekia Maskvos gyventojai ir kariuomenė, bet jau tų pačių metų gegužės 7 dieną kariuomenė pereina į Lžedimitrijaus pusę, o caras Feodoras Borisovičius buvo nusmaugtas. Maskvos sostą 1605 m. užima Lžedimitrijus I, tačiau paviešpatavęs 11 mėnesių, žuvo nuo bojarinų rankos 1606 metais. Jo vietą užima 1606 metais Vasilij Šuiskij, kuris, nuverstas nuo sosto 1610 metais, baigia savo dienas ištremty, — Varšuvoj 1612. Jam beviešpataujant pretenduoja į Maskvos sostą Lžedimitrij II („Tušinskij Vor“), 1607 — 1610 metų laikotarpy buvęs nebetoli nuo tikslo. 1613 metais atsirado ir Lžedimitrij III („Sidorka“), paima Pskovą, nukautas 1613 m. Pradedant 1610 metais pretenduoja į Maskvos sostą lenkų karalaitis Vladislovas. Kraštas kiek aprimo, kai 1613 metais buvo išrinktas caru Michail Feodorovič Romanov (†1645).

Trumpą laikotarpį 1505—1513 m. Maskvos konservatorių augintoji ramybė visai iškriko. Buvo laikas, nusitęsęs beveik dvejus metus, kai Rusija turėjo du caru ir du patriarchu (patriarchatas Maskvoje įsteigtas 1589 m.).

„Smutos“ laikotarpį būtų galima pavadinti karu visų prieš visus. Be savitarpių vaidų negerovės, slėgė rusus dar nederlius - badas ir gausiai privisusios plėšikų gaujos.

Po šitokio visuotinio politinio sumišimo Maskvoje neišvengiamai turėjo daug kas pasikeisti. Vieni Maskvos vyrai dar ir toliau tebesvajoja apie senovės išlaikymą ir stiprinimą, kiti jau aiškiai nori didelių gyvenimo reformų. Šių pastarųjų poziciją itin sustiprino patsai gyvenimas. Šiuo atžvilgiu jau Boriso Godunovo laikais ėmė dvelkti nauji vėjai: jau tuomet susiprasta, kad rusai turi mokytis iš Vakarų Europos, ir buvo pasiųsta tenai būrys maskviškių jaunuolių, kurie, deja, nebenorėjo grįžt atgal. Smutos laikotarpis atidaro plačiai vartus Vakarų Euoropos žmonėms į Maskvą. Sąryšy su Lžedimitrijaus I žygiu į Maskvą, joje plačiai patvinsta lenkai. Lenkai drauge su kazokais aktingai remia ir antrąjį Lžedimitrijų. Nors išrinktasai Rusijos caru lenkų karalaitis Vladislovas net nebuvo atvykęs į Maskvą, nes jis greitai buvo nuverstas, vistiek lenkiškieji elementai veikiai plito Maskvoje, jų palaikai pasiliko Maskvoje toliau gyventi ir suirutės vėtrai praūžus. Atsiliepia Maskvos gyvenime lenkų kalba, lenkų papročiai, lenkų gyvenimo struktūra. Maskvos didžiūnai uoliai mokosi lenkiškai, o lenkiškos knygos atsiranda net caro dvare. Imama versti į rusų kalbą lenkiškos knygos, imama lenkiškus tekstus spausdinti rusišku šriftu — „kirilica". Akad. Šliapkinas įrodinėja, kad lenkų įtaka pasilikusi net šiokiadienių daiktų pavadinime, net cerkvinėj tvarkoj. Ji atsiliepė muzikoj, dainose, tapyboje. Pavyzdžiui, dabar imama piešti sveiki, gražūs veidai, gražios madonos vietoj senųjų išdžiūvusių schemų.

Tai buvo jau didelė naujovė rusų gyvenimui, tai jau aiškiai ženklino naujų laikų pradžią. Žinoma, kol Vakarų įtaka rusuose sustiprėjo, kol ji prigijo, kol ji pasidarė kultūriniu ir kūrybiniu faktoriumi, tariant, kol rusai tąją įtaką suvirškino, turėjo praeiti dar daug laiko: senovė dar tebebuvo gyva ir atkakliai nenorėjo gulti į grabą. Naujosios įtakos atspindžiai vos vos ima pasireikšti silpnutėle šviesa tiktai XVII-to šimtmečio pabaigoj ir išauga vos XVIII-tam šimtmety.

2. „Smutos" literatūra. Sąryšy su „Smuta" susikuria gana ilga eilė veikalų pusiau beletristinio, pusiau publicistinio pobūdžio, kuriuose vyrauja senosios Maskvos dvasia.

Šios literatūros centre stovėjo Vasilij Šuiskij, tiksliau, jo įtaka daugiausia ir kūrėsi ši literatūra.

Šuiskij buvo suinteresuotas literatūra, ginančia senovę ir jos tradicijas, ir pats palaikyti senovę. Rusijos caru jis buvo išrinktas naujais pamatais, kuriais caro valdžia buvo gerokai aprėžta. Šuiskij, norėdamas savo valdžią sustiprinti, taip pat stengėsi palaikyti senovės tradicijas, kurių dvasia reikalaute reikalvo, kad Rusijos caro valdžia būtų neaprėžta monarcho valdžią. Be to dar, Šuiskij norėjo reablituotis rusų visuomenės akyse, nes jis buvo gerokai susikompromitavęs. Kai Ugliče buvo nužudytas carevičas Dmitrijus, Šuiskij vadovavo tardymui nužudymo byloj ir tikino, kad carevičas tikrai esąs nužudytas. Kiek vėliau, kai Lžedimitrijus įsiveržė į Maskvą, Šuiskij iškilmingai prisiekė, kad carevičas Ugliče nežuvo, — kad jo vietoje buvęs nužudytas kitas berniukas. Pagaliau, dar kuriam laikui praslinkus, Šuiskij naujai prisiekia, kad carevičas tikrai Ugliče žuvo. Šitoksai Šuiskio priesaikos ir moralės lankstumas didelės garbės jam nedarė ir didelio juo pasitikėjimo žmonėse nežadino. Šuiskiui todėl būtinai reikėjo reabilituotis, organizuoti savo šalininkus. Lengviausia šalininkų buvo rasti reakcinės dvasininkijos tarpe, reikėjo tiktai mokėti jai įtikti. Įtikti jai nebuvo sunku. Ganėjo tiktai priešintis Vakarų Europos įtakai ir palaikyti reakciją, Maskvos senąsias tradicijas. O tų tradicijų palaikymas Šuiskiui buvo naudingas ir politiniu atžvilgiu, nes stiprino jo, kaip monarcho, valdžią. Šiuo pagrindu ir susikūria oficiozinė literatūra, specializavusi Godunovo niekinimu, Lžedimitrijaus dergimu, Šuiskio išaukštinimu.

„Smutos“ literatūros autoriai, įsitikinę konservatoriai ir reakcininkai, tebebuvo pasinėrę senajame formalizme. Net dabar dar jie atkakliai nenori pažvelgti į tikrovę be scholastikos akinių ir pasistengti susivokti istorijos įvykiuose. Tie rašytojai ir dabar dar tebežiūri į realiąją būklę akimis Serapijono, Vladimiro vyskupo tryliktame šimtmety, ir skelbia, kad Rusiją prislėgusios nelaimės yra ne kas kita, kaip Dievo siųstoji bausmė už neregėtas rusų nuodėmes. Rūpestingas nuodėmių apskaičiavimas bei įkyrios moralės skelbimas toli nuveda rusų rašytojus nuo tikrovės supratimo ir aprašymo. Čia būtų galima konstatuoti bendrą metodą: ima kokį nors pavienį faktą ir stengiasi jį atvaizduoti savo moralės šviesoj. Apie faktų eilės pragmatinius istorinius ryšius rusų istorikai šiam laikotarpy net nepagalvoja.

Kaip minėta, viešpataujant Vasilijui Šuiskiui atsirado antrasai Lžedimitrijus ir rengėsi pirmąjį (Šuiskį) nuversti nuo sosto. Kažkoks mums nežinomas monachas rašo tipingą tiems laikams apysaką „Povest' 1606 goda". Tai yra pusiau beletristiška publicistika, be to dar oficiozinė, ginanti caro Vasilijaus Šuiskio reikalus. Autorius savo raštu, esą, norėjęs suteikti naudos savo amžininkams ir palikti būsimiems laikams atmintį, ir troškęs atbaidyti visus piktadarius avantiuristus nuo pretenzijų į caro sostą. Todėl jis veikalo pabaigoj grūmoja kažkokiam „grubiteliu Božiju", matyti, kokiam nors Lžedimitrijaus II agentui: esą ir tą „grabitelį" prakeiksianti dabartis ir ateitis, kaip jau prakeiktas esąs Griška Otrepjev.

Arba vėl, „Povest' o videniji nekojemu mužu duchovnu" — „Apysaka apie tūlo dvasininko regėjimą" — tikrovės įvykius vaizduoja dar menkiau. Šį veikalą parašė protopopas T e r e n t i j u s. Jisai pasakoja, kaip tūlas „dvasiškas vyras" — „duchovnyj muž" — esąs pabudęs nuo varpo skambėjimo, o kažkoks balsas, neregimas, jam pataręs tuojau eiti į Uspenskio Soborą, kur jis pamatysiąs nepaprastą regėjimą — „preslavnoje videnije". Tasai vyras einąs į Soborą ir randąs jo duris atdaras: Sobore gražiame soste sėdįs Kristus, o aplink jį esą susirinkę angelai, arkangelai, šventieji — dangaus aristokratai ir piliečiai. Ir Dievo Motina, esą, karštai besimeldžianti Kristui už rusų žemę. O Kristus jai sakąs: esą, Jis, Kristus, jau nekartą rusų pasigailėjęs ir gelbėjęs juos iš nelaimės, bet jie, rusai, esą, tapę baisūs nusidėjėliai: savo barzdas kerpa, ir sodomiškus darbus dirba, ir neteisingu teismu teisia... Pagaliau Kristus pasižada rusų pasigailėti, jei jie pasitaisysią.

Šitokios rūšies seną giesmę skelbia ir kiti šio meto veikalai: „Povest' kako nepravdoju voschiti na Maskve carskij prestol Boris Godunov" — „Apysaka, kaip per neteisybę pagrobė caro sostą Maskvoje Borisas Godunovas", „Plač o pleneniji i konečnom razoreniji Moskovskago gosudarstva" — „Rauda apie Maskvos valstybės kalinimą ir visišką suirimą", „Povest' o pereneseniji moščei careviča Dmitrija" — „Apysaka apie carevičo Dmitrijaus palaikų pergabenimą"; toliau eina pasakojimai apie stebuklingus regėjimus Vladimire, abiejuose Novgoroduose ir t. t. Visa tai tos pačios rūšies for-

malistika ir scholastika, kaip ir anksčiau minėtuju du veikalu. Šie visi veikalai buvo parašyti betarpiame sąryšy su „Smutos" įvykiais.

Praslinkus „Smutos" audrai, atsiranda nauji veikalai apie „Smutą", pavyzdžiui, Timofejevo „Vremennik", Palicyno „Skazanije", ir t. t. Ir šie veikalai maža kuo geresni už ankstyvesnius. Ir čia dar taip maža tikrovės vaizdavimo, pergyventų įspūdžių, bet užtat ir čia yra sočiai — tendencijos, moralės, pamokslų.

2. SVETIMŠALIAI IR KIJEVIEČIAI

1. Svetimšaliai Maskvoj XVII-tam šimtmety. Ir septynioliktame šimtmety Maskvos dvasininkijai ateiviai iš Vakarų Europos nebuvo pageidaujami svečiai. Dvasininkija visokiomis priemonėmis stengėsi užtverti Vakarų įtakai kelią į Rusiją. Šiuo atžvilgiu itin pasižymėjo Maskvos patriarchas Filaretas (1555—1638), caro Michailo Feodorovičo Romanovo tėvas, turėjęs didelės įtakos savo sūnui ir buvęs todėl faktinas Rusijos valdovas. Tai jo pastangomis buvo uždrausta įvežti į Maskvą net Lietuvos teritorijoje spausdintos rusų knygos; kitomis kalbomis spausdintų knygų ir minėti nebetenka. Tuo Filaretas, esą, norėjęs apsaugoti šventąją pravoslaviją nuo atskalūnų lotynų pražūtingos įtakos. Tačiau ir šį kartą rusų bažnyčios galva religinius reikalus panaudojo savo politiniam verslui.

Patsai Filaretas, ilgesnį laiką gyvenęs Lenkijoje, anaiptol nebuvo maskviško tipo ortodoksas. Net gražeiva buvo, net mėgo šio pasaulio gėrybes ir pasaulinio žmogaus laisves. Netiko jam tiktai toji aplinkybė, kad jo sūnaus Michailo, išrinkto Maskvos caru, nenorėjo pripažinti didžiūnai, ypač kniažatai. Romanovai nebuvo žymi Maskvos bajorų giminė, ir Michailas Romanovas prasiskverbė į Rusijos sostą tiktai kazokų padedamas, net kaip jų kandidatas, — tų pačių kazokų, kurių Maskvos aristokratai turėjo didelio pagrindo neapkęsti. Todėl tat jie ir kalbėjo, kad Michailas Romanovas esąs vagių caras — „vorovskoj car'". Maskvos kniažatai ir bojarinai nebegalėdami kartą išrinktą carą benuversti nuo sosto, stengėsi visomis priemonėmis caro valdžią aprėžti bojarinų naudai. Ca-

ras gi, ypač jo tėvas patriarchas Filaretas stengiasi caro valdžią stiprinti, ir tuo tikslu jis ieško sau šalininkų ir rėmėjų. O kur gi kitur rasi absoliutizmo ir reakcijos tokių mėgėjų ir entuziastų, jeigu ne dvasininkijos tarpe? Filaretas dvasininkijoje ir susilaukia energiškos paramos. Pataikaudamas tai pačiai dvasininkijai jis ir uždraudžia įvežti į Maskviją knygas iš Lietuvos, kad jos nesuterštų pravoslavijos skaistybės. Šis uždraudimas Filaretui buvo juo malonesnis, kad iš Lietuvos, kaip ir iš viso iš Vakarų Europos, drauge su knygomis ėjo ir demokratinės tendencijos, kuo mažiausia atitikusios Filareto užgaidas. Tokiomis tai aplinkybėmis religijos titulas ir pataikavo politikai. Tačiau reakcijos klasikams sunku buvo beužtvenkti besiskverbiančią pro visas užtvaras Vakarų įtakos srovę. Ir tai dėl dviejų priežasčių: a) dėl Byzantijos graikų kultūrinio nusmukimo, ir b) dėl valstybinių sumetimų, diktavusių reikalą bendrauti su Vakarais.

Vakarai, kaip minėta, ir XVII-tam šimtmety aukštiesiems Rusijos valdovams atrodė velniavos ir erezijos kraštas. Bet negeresni buvo ir graikai, patekę į turkų valdžią. Maža, kad jie prisidėjo prie Florencijos unijos, neteko nepriklausomybės, jie, bent tieji jų, su kuriais rusai susidurdavo, morališkai išsigimė. Pavyzdžiui, atvyksta graikai į Rusiją prekybos reikalais, — apgaudinėja ir „monija" rusus kiek tik nori. Pavyzdžiui, stiklinius blizgučius pardavinėja rusams kaip brangiuosius akmenis bei deimantus. Apgavikiškas graikų elgesys Rusijoje negalėjo nepakirsti jų autoritetą. Ir kas blogiausia, kad ir aukštieji dvasininkai pasirodydavo nekartą maža kuo geresni už pasaulinius apgavikus. Atvažiuoja koks aukštas dvasininkas rinkti aukų turkų prislėgtiems krikščionims. Rusai jų gailis, mielu noru aukoja, o kai išvyksta atgal, pasirodo, kad būta kokio nors apgaviko. Pavyzdžiui chorvatų rašytojas, pirmasai panslavizmo idėjos skelbėjas, Jurij K r y ž a n i č (1617—1686), pasakoja apie kažkokį Sofronijų, kuris iš Konstantinopolio patriarcho išgavo prievartos būdu rekomendacinius laiškus ir Rusijoje sėkmingai pasipelnė aukų rinkimo pretekstu. Apie graikų elgesį Rusijoje tas pats Kryžanič šitaip pasakoja:

— Savanaudžiai, gobšūs graikai, prisidengę pamaldumu, valkiojas po Rusiją ir savo elgesiu griauna gerą cerkvinę tvar-

ką. Esą, jie kiekvieną šventenybę paverčia preke. Esą, jie galėtų už pinigus parduoti Kristų tūkstantį kartų, kaip Juda pardavė tik vieną kartą. Už pinigus jie, esą, įšventina dvasininkais kiauliaganius ir mėšlininkus, už pinigus jie, esą, leidžia pakeisti vyrui penkias-šešias pačias, senąsias pasiųsdami į monastyrį. Už pinigus jie, esą, atleidžia žmonėms nuodėmes be išpažinties, be atgailos, — už pinigus duoda „išrišimo lakštus“ — indulgencijas — ir tokiu būdu siunčia sielas stačiai į pragarą...

Buvo ir dar blogiau: nepasižymėjo aukšta morale lankantys Rusiją net graikų vyskupai. Šit 1649 m. atvyksta į Rusiją Jeruzalės patriarchas Paisijus, turėjęs tokios didelės įtakos rusų patriarchui Nikonui ir jo sumanytosioms „reformoms“. Taigi šis Paisijus, norėdamas Rusijoje gerokai pasipelnyti, surinkti kiek galima daugiau aukų, pririnko į savo palydovų tarpą („svitą“) visokių valkatų, ir pavadino juos šventikais, archimandritais, įvairių monastyrių klierikais ir t. t., — kiekvienas jų prašo duoklės patriarcho Paisijaus naudai.

Arba šit patenka į Maskvą monachas Arsenij Grek, matyti, grynas ateistas ir veidmainis - meisteris, kuris Maskvoj moka tiek įtikti valdovams, jog pasidaro vyriausiuoju patriarcho Nikono padėjėju knygų taisymo reikalu. Apie jo ateizmą galima spręsti jau net iš to, kad jis savo tikybą keitė didesniu meistringumu, negu Jonas IV savo pačias. Arsenij Grek, krikštytas pravoslavu, mokosi Venecijoj jėzuitų kolegiume ir tampa kataliku; grįžęs į Konstantinopolį pasidaro vėl pravoslavu, bet netrukus atsiduria Magometo tikybos išpažintojų tarpe. Patekęs į Moldaviją jis grįžta į pravoslaviją, o persikraustęs į Lenkiją — jis jau „uniatas“. Rusijoj jis patenka į Soloveckio monastyrį, žegnojas dviem pirštais, giria vietos papročius, tiek gerai vaidina pavyzdingo pravoslavo vaidmenį, jog monachai rekomenduoja jį Nikonui, kaip geriausią pravoslavijos apaštalą. Subjektui, septynis kartus dėl karjeros pakeitusiam tikybą, negali rūpėti jokia tikyba, joks Dievas.

Todėl tat netenka stebėtis kad rusams susiduriant su tokiais graikų ateiviais, pasitikėjimas graikais Rusijoje neišvengiamai turėjo kristi iki minimumo. Šitokie ateiviai Rusijai nieko gero negalėjo duoti, jai buvo jau reikalingi kitoki žmonės.

Išaugusiai ir po „Smutos“ apsitvarkiusiai Rusų valstybei, XVII-tam šimtmety reikia žmonių, kurie jai padėtų pasivyti Vakarų Europos tvarką, — reikia jai karių, amatininkų, pirklių, meisterių ir t. t. Šitokių žmonių gali duoti tiktai Vakarų Europa, iš kur jie ir kviečiami. Tačiau geresnieji Vakarų Europos darbininkai nenori, dažnai net bijo, keliauti į nežinomą pusiau barbarišką Rusų valstybę. Pagaliau, Vakarų Europos valstybės, kaip antai: Lenkija, Švedija, geresnių žmonių į Rusiją ir nebepraleidžia. Tuomet dar nebuvo žinoma mūsų laikų kapitalizmo psichologija, leidžianti biznio vardan atsisakyti nuo politinės išminties, nuo žmogiškų dorybių... Tuomet Vakarų žmonėms buvo aišku: jeigu jie, Vakarai, duos rusams kultūrą, techniką, tai ilgainiui rusai pasidarys pavojingi Vakarų Europos egzistencijai ir jos kultūrai.Todėl tuomet Vakarai dėl biznio nenorėjo organizuoti Rusijos militarinę galią ir savo žmonių į ją neleido. Todėl tat ėjo į Rusiją iš Vakarų tiktai tokie elementai, kurie sugebėjo vogčia prasiskverbti pro sieną. Ėjo įvairūs avantiuristai, kuriuos istorikas S o l o v j o v a s vadina „kazaki zapodno-evropejskije“. Šiems gryno plauko kosmopolitams buvo vistiek, kur jie gyvena ir tarnauja, — užtat jiems visai nerūpėjo juos priglaudusio krašto gerovė ir lemtis. Gyvenantys diena iš dienos, pripratę prie visokių likimo vingių, jie pirmiausia buvo linksmi epikuriečiai. Su šitokiais europiečiais Maskvos vyrams buvo dar sunkiau susigyventi, negu su sukčiais graikais.

Jų užplūdimą į Rusiją skaudžiai pajuto valstybės iždas. Užsieny pradėta gausiai fabrikuoti blogiausios rūšies rusų sidabriniai pinigai, kurie Maskvoj buvo keičiami į gryno sidabro pinigus. Svetimtaučiai veža į Rusiją ir išveža iš jos kontrabandos keliu įvairias prekes, — valstybės iždas nustoja muito pajamų.

Svetimtaučių užplūdimą skaudžiai pajuto ir rusų pirkliai. Svetimi pirkliai įsisteigė savo sandėlius įvairiuose rusų miestuose nuo Archangelsko iki Astrachanės; juos globojo Maskvos valdžia, ir pačių rusų pirkliams konkurencija su jais pasidarė neįmanoma. Svetimi pirkliai dirbtiniu būdu numuša prekių kainas, rusų pirkliai bankrutuoja, tuomet svetimtaučiai vėl pakelia kainas.

Svetimtaučiai, patys supirkinėdami Rusijoj vietos prekes ir gabendami į užsienį be muito, rusų pirkliams neleidžia be-

tarpiai susisiekti su užsieniu. Pavyzdžiui, Jaroslavo pirklys Antanas Laptevas nuvyksta su kailiais į Olandiją, — ten pirkliai susiorganizavę — ir niekas iš jo nieko neperka. Kai jis sugrįžo į Archangelską, tai tie patys svetimšaliai nupirko iš jo prekes už gerą kainą. Tokiu būdu svetimšaliai rusų prekybą su užsieniais pasiėmė į savo kontrolę, ir kainas diktavo, kokias tik panoro.

Skaudu rusams buvo dėl svetimšalių, daugiausia vokiečių, ir kitu atžvilgiu.

Svetimšaliai mokė rusų karius, valdininkus, kurie dažnai ir pasilikdavo amžini vokiečių mokiniai. Pačioje Maskvoje vokiečių kariai nekartą nusigėrę surengdavo ištisus debošus, rusais pasityčiodami. Dar blogiau atrodė, kai svetimšaliai pasityčiodavo jiems svetimais ir nesuprantamais pravoslavų papročiais. Pavyzdžiui, versdavo savo valdinius pasninko dieną valgyti mėsą arba pravoslavų ikonas į besikurenantį pečių įgrūsdavo.

Kad svetimšaliai nevestų gerųjų pravoslavų į piktą pagundinimą, jie buvo apgyvendinti Maskvos priemiesty „Nemeckaja Sloboda“ vadinamajame, tačiau rusus nuo pagundos apsaugoti buvo jau sunku. Pavyzdžiui, net aukštesniuose Maskvos visuomenės sluoksniuose vis daugiau ir daugiau pasitaiko žmonių, kurie ima praktikuoti atklydusius iš svetur papročius: atsiranda bojarinų, kurie nebelaiko savo pačių „teremuose“ uždarę; kiti barzdą ir ūsus skuta, kiti uosto ir rūko prakeiktąjį šėtono augalą — tabaką; net carienė važinėja atvirame, nebe uždarame vežime. O toksai kniazius Chvorostininas atvirai draudžia savo žmonėms net cerkves lankyti, sakydamas, kad nesą ten kam melstis; kniazius Chvorostininas atvirai kalbėjęs, kad Maskvoje visi žmonės esą labia kvaili, jis neturįs su kuo čionai gyventi, ir todėl veržėsi išvažiuoti į Romą arba į Lietuvą.

Pagaliau, Vakarų Europos kazokų avantiuristų Rusijoje buvo palyginti labai maža, kad jie galėtų turėti didesnės įtakos rusų kultūros evoliucijai. Geriausiu atveju jie galėjo pramokyti kai kuriuos rusų sluoksnius technikos dalykų, pramonės ir prekybos, galėjo juos šiek tiek civilizuoti, bet kultūros, — dvasios kultūros — jie rusams negalėjo duoti.

Su tokiais europiečiais pradėjo rusai savo pažintį, tokie buvo pirmieji tos pažinties vaisiai. Savaime suprantama, kad dabar nei graikai, nei ateiviai iš Vakarų Europos negalėjo padėti išspręsti rusams skaudžiausias jų gyvenimo problemas.

XVII-tam šimtmety rusai jau labai skaudžiai pajuto, kad reikia jiems mokyklų, žūt būt reikia taisyti dvasinės knygos, kurios įgavo nebepakenčiamo pavidalo, reikia spręsti visa eilė svarbių religinių, kultūrinių, administracinių problemų. Taip pat jaučia, kad vieni maskviečiai šių problemų neišspręs. Ieško jie pagalbos, ir suranda ją Lietuvoje ir rytų slavų gyvenamose žemėse, įėjusiose į Lietuvos valstybės sąstatą — Ukrainoj ir Gudijoj: iš čia k u l t ū r a pradeda skverbtis į Maskvą.

2. Kijevo renesansas ir Maskva. Kijevas, Ukraina XVI — XVII šimtmečiais gyvena tam tikrą savotišką renesansą, žinoma, tiktai iš tolo teprimenantį Vakarų Europos renesansą.

Kijevas vos vos atsigauna nuo totorių užplūdimo, kai jis veikiai vėl tampa naujų varžytynių objektu. 1362 m. Algirdas prisijungia jį prie Lietuvos, tačiau į jį nesiliauja reikšti pretenzijų tiek Rusai, tiek ir Lenkai. Būdamas Lietuvos valstybės sąstate, Kijevas XVI a. vėl pasidaro svarbus ekonominio gyvenimo centras, sukoncentravęs Dniepro baseino prekybą, tarpininkaudamas tarp Lietuvos ir Ukrainos bei Totorių. 1569 Lenkai priverčia Lietuvą, Maskvos spaudžiamą, pasirašyti Liublino uniją, pagal kurią Kijevas atitenka Lenkams. Lenkai energingai pradeda varyti Ukrainos denacionalizavimo darbą, ir jiems pavyksta daug šioje srity pasiekti. Ukrainos aristokratija gerokai sulenkėja, pravoslavų dvasininkai pasidaro priklausomi pasaulinės lenkų valdžios. Lenkų politinei ekspansijai — imperializmui pasipriešina kazokai, ir Lenkai, negalėdami kazokų suvaldyti karo priemonėmis, dar smarkiau griebiasi kultūrinės propagandos.

Oficialiai kovodami dėl katalikybės išplatinimo, drauge kovoja ir dėl krašto polonizacijos. Jie pasikviečia į pagalbą šio dalyko meisterius jėzuitus, kurie pasirūpina visu uolumu atsidėkoti savo darbdaviams.

Katalikybės vardu varoma polonizacija ilgainiui susilaukia priešingos akcijos. Lietuvoj šiai akcijai kovoti sunku, nes lietuvius ir lenkus riša ta pati tikyba, kuriai tarnauja jėzuitų mokyklos. Tačiau polonizacijos darbui griežtai priešinas Lie-

tuvos protestantai ir pravoslavai. Lietuvoj susidaro pravoslavų religinės brolijos, įsteigdamos mokyklas Vilniuj, Lietuvos Brastoj, Ostroge. Čia darbuojass kn. Andrejus Kurbskis, kn. Ostrožskis, ir kiti. Čia dirba ir spaustuvininkas Ivan Fedorov, iš Maskvos išvytas. Konstantinas Ostrožskis turi geriausią įrengtą spaustuvę, spausdinančią pravoslavų knygas. Jo įsteigtoji mokykla yra sudaryta jėzuitų mokyklos pavyzdžiu, bet joje vyrauja graikų ir slavų kalbos, be kurių čia dar daug kreipiama dėmesio ir į retoriką. Lietuva aktingai palaiko ir kijeviečius jų kovoje prieš lenkinimo pastangas.

Pravoslavų spaustuvė, įkurta Vievy (dabartinis miestelis paliai demarkacijos liniją su Lenkais), savo leidiniais plačiai aprūpina rusų apgyvendintas sritis.

Tokiu būdu ir Kijevo renesansas savo esme buvo kova su jėzuitais dėl pravoslavijos. Ir pravoslavai kovoje vartojo tas pačias priemones, kaip ir jėzuitai. Jėzuitai leidžia knygas— tuo pačiu jiems atsako ir pravoslavai; jėzuitai steigia mokyklas — steigia jas ir pravoslavai. Steigia jėzuitų tipo mokyklas ir stengiasi jas pastatyti tokioje pat aukštumoje, kokioje jos buvo jėzuitų rankose. Tuo tikslu net Kijevo monachų delegacija pasiunčia į Vakarus, į Krokuvą, susipažinti su mokyklų būkle ir mokslo sistema.

Netrukus ir Kijeve įsisteigia pravoslavų mokykla, kuriai vadovavo plačiai apsišvietęs Vakarų kultūros žmogus, metropolitas Petras Mogila (1596—1647). Greta tos mokyklos atsiranda ir antroji pravoslavų mokykla Kijeve — „Kijevo-Bogojavlenskaja škola". 1632 m. abidvi mokykli sujungia į vieną „Kijevo-Mogilianskąją Kolegiją", — į akademiją. Šioj akademijoj mokslas buvo pastatytas ne blogiau, kaip garsiojoj Krokuvos jėzuitų akademijoj.

Petro Mogilos kolegija buvo padalyta jėzuitų pavyzdžiu į 8 klases (1—6 klasėse buvo mokiniai, 7—8 kl. — „spudejai", studentai): 1. Pirma įžengiamoji klasė, 2. Antra įžengiamoji, 3. Gramatika, 4. Sintaksė, 5. Piitika, 6. Retorika, 7. Filosofija, 8. Teologija.

Mokytojavo čionai Lavros ieromonachai, sulig savo specialybėmis: retoriką dėstė pamokslininkas, piitiką — poetas, kurio pareiga būdavo dar kasmet parašyti bent po vieną dramą — mokiniams vaidinti. Ši mokykla dar ilgai buvo moks-

lo ir kultūros centras ne tik Ukrainai, bet ir Maskvai, net Peterburgui. Iš jos sienų išėjo eilė įžymių vyrų, daug nulėmusių rusų literatūros ir kultūros istorijoje. Šioje mokykloje vyravo lotynų kalba ir jėzuitiškos scholastikos dvasia. Visų daugiausia buvo kreipiama dėmesio į teologiją — viskas jai turėjo tarnauti, nes ji buvo aukščiausiojo mokslo idealas. Kadangi iš mokyklos turėjo išeiti praktiški pravoslavų teologijos darbuotojai, tai mokykloj dar labai buvo rūpinamos dialektika ir retorika. Šiuo tikslu buvo ruošiami vieši disputai lotynų kalba. Temą parinkdavo tokią, dėl kurios galėjo būti įvairių nuomonių, mokiniai disputuodavo ne tiek tikslu vienas kitą įtikinti, kiek išsilavinti ginčo sporte. Nekartą jiems tekdavo ginti aiškiai klaidingą tezę. Suprantama, kad šitokia metodika mokiniuose tegalėjo auklėti sausą formalizmą. Formalizmas pasireiškė ir piitikoj. Mokiniai turėjo rašyti eiles — „virši" — kaip jie vadindavo. Tačiau ir eilės buvo perdėm formališkos. Pavyzdžiui, mokinys turėjo parašyti kiaušinio, taurės ir kt. formos eilėraštį.

Nežiūrint viso tos mokyklos formalumo iš scholastiškumo, ji buvo įžymus ukrainiečių kultūros faktorius, apie kurį Maskvai ir svajoti buvo sunku. Ji, kaip sakyta, davė ukrainiečiams eilę literatūros darbininkų — poetų, pamokslininkų, dramaturgų, literatūros teoretikų. Iš jos tarpo kilo rusų eiliavimo menas ir teatras. Pagaliau, jos pastogėje brendo keli įžymūs darbininkai, atėję ir Maskvai į pagalbą jos gausiuose kultūros varguose.

Maskvos vyrams ir kijeviečiai neatrodė perdaug patikimi: Kijevo srity buvo daug ir katalikų, ir unitų („uniatų"), ir pačioje mokykloje viešpatavo lotyniškoji tvarka. Juo labiau, kad kijeviečiai, vartodami vakarietiškas kovos su jėzuitais priemones, patys atsidūrė Vakarų kultūros įtakoj. Jie buvo jau, palyginti su maskviečiais, laisvesnių pažiūrų žmonės, mažiau bekreipė dėmesio į laukujas formas tiek gyvenime, tiek ir religijoj. Šit kodėl jie maskviečiams ir atrodė esą eretikai. Šit kodėl, kai Kijevo metropolitas Petras Mogila pasiūlo 1640 m. Maskvos carui Michailui Feodorovičui įsteigti Maskvoje mokyklą, šis pastarasis negali pasiryžti pasiūlymą priimti. Pasiūlymas maskviečiams teko realizuoti vėliau, kai patys iš savo vargų išbristi nebegalėjo ir nebeturėjo kur kitur pagalbos ieškoti.

Tuo tarpu Maskvos entuziastas bojarinas Rtiščevas savo lėšomis pastatydina prie kelio iš Maskvos į Kijevą monastyrį, apgyvendina jame trisdešimt iš Ukrainos atkviestų monachų ir įsteigia privatinę mokyklą. Rtiščevas monastyrį aprūpino gausiai materialiniu atžvilgiu, mokslas ėjo mokykloje gerai, o monachai išvertė be to dar iš graikiško originalo į rusų kalbą nemaža knygų. Šitoksai darbas daugeliui maskviečių smarkiai nepatiko: perblogi pravoslavai esą tie kijeviečiai. Šit kažkoks Maskvos obskurantas monachas Saulas 1650 m. rašo carui dėl tos mokyklos „donosą": esą kijeviečiai moko toje mokykloje lotynų kalbos, o kuris išmoksiąs lotyniškai, tas iš gero kelio išklysiąs. Ir pats Rtiščevas esą „ereziją laiko". Maskviečiai su neapykanta žiūrėti į ukrainiečių mokyklą turėjo pagrindo: Maskvos dvasininkai negalėjo išlaikyti konkurencijos su ukrainiečiais, kurie, be to dar, iš aukšto žiūrėjo į maskviečius, kaip į nemokšas. Ir kas blogiausia, ukrainiečių mokiniai, liovėsi begerbę Maskvos autoritetus ir su ašaromis ėmė prašytis į Kijevą — eiti tenai mokslus. Visos intrigos prieš Rtiščevo mokyklą nieko negelbėjo: Rtiščevas turėjo nemažos įtakos carui, kuris jo darbą palaikė.

1649 m. atvyksta į Maskvą iš Kijevo caro kviečiami tuomet žymūs mokslininkai: Arsenij Satanovskij ir Epifanij Slavineckij, o 1650 m. Damaskin Ptickij. Jie Maskvoj pasižymi kaipo rimti knygų vertėjai, taisytojai, leidėjai. Pradedant šiais mokslininkais kijeviečių įtaka, nešanti esmėj Vakarų kultūros pradžiodalas, Maskvoj daros vis žymesnė ir žymesnė. Toji įtaka dar labiau padidėja, kai antrojoj XVII-to šimtmečio pusėj Ukraina pripažįsta Maskvos suverenitetą. Nemaža kijeviečiai nusvėrė ir knygų taisymo problemos sprendime, kurie suskaldė rusų visuomenę į dvi viena kitą keikianti srovi.

3. KNYGŲ TAISYMAS IR PATRIARCHAS NIKON

1. Knygų taisymas XVII-tam šimtmety. Knygų taisymo rūpesčiai, prasidėję dar XIV šimtmety, prikvaršinę galvą vladykai Gennadijui, sugriovę gyvenimą Maksimui Grekui, privertę susirūpinti „Stoglavą", XVII-tam šimtmety dar labiau pablogėjo. Palyginti su 1551 m. padėtis pasikeitė tiktai tiek, kad dar vieną šimtmetį knygos buvo gadinamos.

XVII šimtmečio pačioje pradžioje (1612 m.) ištiko neatidėtinas reikalas pataisyti „trebniką"*). Tais metais mirus patriarchui Germogenui, naujas nebuvo išrinktas, ir rusų cerkvės reikalus laikinai tvarkė „Krutickij metropolit" Jona, obskurantas ir fanatikas. Kai kurie dvasininkai, neatsiklausę šio metropolito, „trebniką" pataisyti paveda Troicko — Sergijevo monastyrio archimandritui Dijonisijui, paskirdami jam padėjėjais to paties monastyrio monachus: Arsenij Gluchoj, Antonij Krylov ir popą Ivan Nasedka. Komisija buvo nebloga; Arsenij ir Antonij mokėjo graikiškai ir buvo gana apsišvietę monachai; jie surinko iki 20 įvairių „trebniko" nuorašų, jų tarpe 5 graikiškus, ir, padirbėję pusantrų metų, išleido pataisytą „trebniką". Čia tai ir prasidėjo komisijos vargai. Visų pirma širdo prieš Dionisijų obskurantas metropolitas Jona, — kam be jo žinios taisė „trebniką", pyko ir Maskvos dvasininkija, kam ne jai buvo pavestas šis darbas; šiaušės prieš Dijonisijų ir jo paties monastyrio monachai, kam jis perdaug rūsčiai vykdė monastyrio statutą. Be „trebniko" komisija peržiūrėjo ir eilę kitų knygų. 1618 metais šaukiamas Maskvoj soboras šiems darbams svarstyti. Skandalas kilo dėl „trebniko" vienos maldelės, skaitomos vandenį šventinant, — ten iš sakinio „Osviati vodu siju Duchom Sviatym i o g n e m" išbraukė du pastaruosius žodžius („i ognem").

Soboras Dijonisijų su jo komisija pasmerkia, kaip eretikus: esą, šie nedorėliai „netiki, kad Dvasia Šventa yra ugnis". Už tokią baisią ereziją teko visai komisijai. Komisijos pirmininkas Dijonisijus buvo atskirtas nuo cerkvės, nugabentas į Novospasskio monastyrį, kur jį dūmais smilkė, lazdomis badė, badu marino. Šventadieniais gi šį eretiką atgailai, sukaustytą, vedžioja į metropolito kiemą: metropolitas su aukštais ponais prie stalo sėdi, o Dijonisijas turi jam atiduoti tūkstantį „poklonų", tuo tarpu susirinkusi publika prakeiktąjį eretiką keikia, spiaudo, pagaliais mėto... Arsenij Gluchoj — sukaustytą įgrūdo į kito monastyrio rūsį. Popas Nasedka teisinos, kaltę suversdamas kitiems, — ir tai jį atskirė nuo cerkvės, atimdami popo saną. 1619 metais atvyksta į Maskvą Jeruza-

*) „Treba" — pravoslavų cerkvinės apeigos, atliekamos parapijoniams prašant: krikštas, sutuoktuvės ir t. t. „Trebnik" — rinkinys maldų, pritaikytų įvairioms „treboms".

lės Patriarchas Feofanas ir įsimaišo į šią bylą. Vėl skubotai šaukiamas soboras, Dijonisijus atsakinėja kaltintojams ištisas aštuonias valandas ir apsigina: jis su savo komisija išteisintas. Jo padėjėjas Arsenij Gluchoj rašo vėliau apie valdžią ir teisėjus, esą, jie: „nežino nei pravoslavijos, nei kreivaslavijos, dieviškus raštus pereina sulig rašalu, bet proto juose nesistengia surasti. Yra dar ir kiti, kurie mus apkaltino esant eretikais, o patys vargiai abėcėlę pažįsta, o kad suprasti aštuonias žodžio (kalbos) dalis, gimines, skaičius, laikus ir asmenis, — tai jiems ir į galvą neateidavo, šventoji filosofija jų rankose nebuvojo".

Kaip lengva buvo taisyti knygas — šit kitas pavyzdys. Maskvos patriarchas Filaretas 1633 metais įsako sudegint leidinį „Cerkovnyj ustav", nes jį spausdinęs esąs „vagis, girtuoklis monachas Loginas be švenčiausiojo Maskvos ir visos Rusijos patriarcho Ermogeno palaiminimo". Tuo tarpu likusiuos egzemplioriuos yra aiškiai pažymėta, kad patriarchas Germogenas spausdinti leido.

Vidury XVII-to šimtmečio graikai atsiunčia į Maskvą mokytą monachą Benediktą padėti knygas taisyti, kuris pasisiūlo maskviečius pamokyti. Maskviečiai jo patarnavimo nepriima, jam atsako, esą, labai nepadorus dalykas pačiam save girti, tegu geriau kiti giria; esą, net šv. Povilas laikęs save mažesniu už kitus; ypač nepadoru, esą, girtis patriarcho akivaizdoj, nes ir Kristus peikė farisėjus, kurie save mokslininkais vadino...

Šie pavyzdžiai rodo, kad knygų taisymas ir XVII-tam šimtmety pasiliko labai sunki ir labai opi problema, reikalavusi iš jos sprendėjo didelės meilės, pasiruošimo, žinojimo ir takto. O ją radikaliai spręsti pasiėmė asmuo, neturėjęs nė vieno kalbamojo savumo — patriarchas Nikonas.

2. Patriarchas Nikon. Kai kurie rusų istorikai patriarchą Nikoną vaizduoja itin šviesiais bruožais: tai, esą, buvęs vienas stipriausiųjų asmenų XVII-tam šimtmety—šis, esą, aukštas ir kilnus žmogus, karštas progresistas, norėjęs išjudinti iš sukempėjimo visą Rusiją. Mums gi sunku būtų šitoksai optimizmas pateisinti. Nikonas, tiesa, išjudino visą Rusiją, vietoj seno sukempėjimo siūlydamas naują, ir savo žiaurumais, pasiskolintais iš Jono IV opričnikų pavyzdžio, suskaldė rusų visuomenę į du nesutaikomu lageriu, bet tai maža tekalba Nikono

naudai. Savo esme jis buvo toks pat formalistas ir fanatikas, kaip ir jo priešininkai, be to dar, nepaprastai žiaurus despotas ir garbėtroška, visuomet pasirengęs dėl menkniekio didžiausią triukšmą kelti ir dėl karjeros savo artimus bičiulius parduoti.

Gimęs valstiečio šeimoj, Nikonas, nesugyvendamas su pamote, persikrausto į monastyrį. Giminių prašomas apleidžia jis monastyrį, veda žmoną — ir gauna popo vietą, kadangi jis jau buvo gerokai pramokęs rašto meno. Tačiau ir čia ilgai neištveria: jis savo žmoną priverčia stoti į monastyrį (kai numirė 3 vaikai), o pats irgi nueina į senuolio Eleazaro skitą. Su Eleazaru tačiau greitai susipyksta ir taip šiam įkyrėja, kad rūstusai senelis monachas į jį ir žiūrėti nebenori, — Nikonas kraustosi į kitą monastyrį. 1646 metais jis nuvyksta į Maskvą, moka įtikti carui, kuris jį padaro Novospasskio monastyrio archimandritu ir paveda jam priiminėti caro vardu rašytuosius skundus apie skriaudžiamuosius piliečius. Norėdamas sustiprinti savo poziciją, jis palaiko gerus santykius su ateiviais graikais ir ukrainiečiais, ir ypač rūpinas susiartinti su Stefano Vonifatjevo kuopele. Ukrainietis Stefan Vonifatjev, būdamas caro dvasininkas ir apsišvietęs žmogus, buvo suspietęs aplink save būrelį žmonių, kurių tarpe buvo ir protopopai Neronovas ir Avvakumas. Šie rūpinos tolydžio knygų ir apeigų taisymu. Tas būrelis buvo įtakingas — ir Nikonas susiartino su juo. 1649 metais Nikonui buvo labai reikšmingi. Tais metais atvyksta į Maskvą minėtasai Jeruzalės patriarchas Paisijus. Norėdamas Rusijoj pasipelnyti ir pakelti graikų autoritetą, jis gana energiškai kritikuoja rusų papročius ir apeigas, kaltindamas juos, kad jie perdaug atsitolino nuo graikų orginalo. Jis padaro šiuo atžvilgiu didelės įtakos Nikonui, — šis supranta, kad knygų ir apeigų taisymo reikalu galima padaryti Rusijoj karjerą. Tais pačiais metais jis yra paskiriamas Novgorodo metropolitu. Sulaukęs metropolito valdžios, Nikonas parodo, ką jis gali. Novgorodiečiai skundžias carui jo despotizmu, žiaurumu ir kylančia iš to suirute. Nesulaukdami pagalbos iš caro novgorodiečiai patys suveda su Nikonu sąskaitas: jį tiek primuša, jog jis ima kraują spiaudyti ir vos nenumiršta. Žinoma, toliau pasilikti Novgorodo metropolitu jis jau nebegali. 1652 metais miršta Maskvos patriarchas Josifas, pasižymėjęs savo nepaprastu šykš-

tumu; jis visą laiką bijojo, kad jį caras pavarys nuo sosto, todėl stengės aprūpinti savo senatvę: jis Moljero šykštuolio pavyzdžiu rinko pinigus ir visokius brangius daiktus, sugebėdamas sudaryti tiems laikams įžymų „atsargos kapitalą“ — 13.300 rublių sidabru. Šykštuolio Josifo vietą užimti kviečiamas Nikonas. Priimdamas patriarcho sostą, jis stato sąlygą, kad jo klausytų dvasininkai ir monachai be prieštaravimų. Nikonas patriarchu išbuvo 14 metų (1652 — 1666), stengdamasis taisyti knygas ir apeigas.

Nikono pasiūlytąsias reformas priėmė ir caras, nes šis buvo minėto Vonifatjevo įtakoj, o Vonifatjevas drauge su patriarchu Paisiju reformas aprobavo. Pagaliau, tos reformos nebuvo Rusijai jau tokia didelė naujovė, tiktai Nikonas savo žiaurumais padarė jas pirmeiliu valstybės klausimu. Jo reformos pirmiausia palietė „sugubuju alliluja“, „dvojeperstije“ ir „posolonije“.

„Stoglavas“ buvo nustatęs, kad žodį „aleliuja“ reikia giedoti ne tris, bet du kartu („sugubo“) ir žegnotis pakeliant du pirštu. Nikonas gi, pasiremdamas graikų pavyzdžiu, įveda čionai epišką skaičių — tris: tris kartus turi būti šaukiama „aleliuja“, trimis pirštais, esą, reikia žegnotis. Ir cerkvėj rusai buvo įpratę vaikščioti — „sulig saule“ daryti ratą („posolonije“), tuo tarpu Nikonas, vėl pasiremdamas graikų pavyzdžiu, įsako vaikščioti prieš saulę. Tai buvo pirma ir gal svarbiausioji Nikono „reforma“, kurią jis įsako griežtai vykdyti. Tuo tarpu jisai nutraukia ryšius su Vonifatjevo būrelio nariais, kurie, įsižeidę, sudaro Nikonui opoziciją. Nikonas savo oponentus fanatiškai spaudžia, o šie jam atsako nemažesniu fanatizmu. Nikonas juos persekioja ir kankina, šie gi mielu pasiryžimu kenčia dėl šventųjų pravoslavijos tradicijų. Prasideda kova, polemika, susikuria šiuo pagrindu plati literatūra, — prasideda rusų visuomenės skilimas. Tuo tarpu Nikonas vis daugiau ir daugiau kišas į pasaulinius caro reikalus, uzurpuodamas caro valdžią ir teises. Ramusis caras Aleksej Michailovič nebepakenčia savo prietelio Nikono patriarcho soste — ir nuverčia jį. Maskvoj susirinkę 1666—1667 metais soborai patvirtina Nikono „reformas“, o buvusioji Nikono opozicija ir toliau tebegyvena neapykanta prieš Nikoną ir jo pradėtuosius darbus, smerkia „reformas“, atkakliai nieko nenori keisti pravoslavų apeigų srity. Maskvos soborai opozicijos vyrus nu-

teisia ir pasmerkia, bet tai dar labiau paskatina jų atkaklumą senovei ginti. Taip prasidėjo rusai „sentikiai" („staroobriadcai", „starovierai" — „raskolnikai").

Jeigu „reformatorių" pryšaky būtų stovėjęs išmintingesnis ir taktingesnis žmogus, negu Nikonas, galimas daiktas, ir tojo „raskolo" nebūtų buvę. Nikono asmuo daros itin raiškus palyginti jį su XVI-to šimtmečio knygų taisytoju — Maksimu Greku: šioje paralelėj Nikonas atrodo smulkus obskurantas ir Azijos tipo despotas, išėjęs Jono IV opričnikų mokyklą. Jo fanatizmas nedaug tebuvo vertesnis už jo priešininkų fanatizmą. Jo reformos pasibaigė tuo, kad jis vietoj aklo tikėjimo rusų raide siūlė taip pat aklai tikėti graikų raide. Jo aršusai priešininkas fanatikas protopopas Avvakumas mirė kankinio mirtimi dėl idėjos, o kas Nikonui daugiau rūpėjo — idėja ar karjera bei valdžia, tai dar didelis klausimas.

4. SENTIKIŲ LITERATŪRA

1. **Bendra charakteristika.** Opozicija prieš Nikoną ir jo šalininkų reformas sukūrė gana plačią literatūrą. Ji davė didelio talento rašytoją, galimas daiktas, raiškiausiąją figūrą visame XVII-ame šimtmety — protopopą Avvakumą, tąjį, anot akad. Tichonravovo, „Petrą Didijį į kitą pusę". Davė visą eilę ir smulkesnių rašytojų. Kol kas paliekant nuošaliai talentingąjį Avvakumą, tenka pastebėti apie likusius sentikių rašytojus, kad jie nebuvo perdaug įvairūs. Jų raštus pagimdė gyvenimo reikalas — kova su Nikonu ir jo šalininkais. Tai yra pirmiausia kovojanti literatūra. Iš vienos pusės ji stengėsi apginti senąsias tradicijas ir atremti nikoninkų puolimą, iš antros pusės — pulti nikoninkus ir smerkti jų žygius. Ši bendra visiems sentikių rašytojams kovojanti tendencija iškėlė dvi specifini sentikių rašytojų literatūros formi. Viena jų buvo vadinama „čelobitnaja", paveldėta iš senesnių laikų, tik dabar plačiai pritaikyta ir išrutuliota. Šios literatūros formos esmę paaiškina patsai pavadinimas, sudėtas ir žodžių „čelom bit'" — „kakta mušti", vadinas, prašyti tiek nusilenkiant, jog kakta siektų žemę. Iš čia iš „čelobitnaja" yra nužemintas prašymas. Paprastai jis buvo adresuojamas carui.

Sentykiai jame paprastai nurodydavo Nikono paklydimus ir prašydavo nuodugniau peržiūrėti visą bylą — kivirčą.

Antroji forma buvo vadinama „rospis'" — nelyginant parašas, pakvitavimas. Šiuose raštuose sentikiai apskaičiuodavo visas Nikono „naujovės nuodėmes".

„Čelobitnaja" ir „rospis'" buvo mėgiamiausios sentikių literatūros formos; be jų, žinoma, buvo naudojamos ir kitos. Kadangi sentikių rašytojų raštai yra panašūs vienas į kitą ir savo forma, ir savo turiniu, ir dvasia, tad iš gausaus jų rašytojų skaičiaus bendrai charakteristikai pakaks paminėti tiktai keleta.

2. Nikita Dobrynin — Pustosviat. Pramintas Pustosviatu Suzdalės popas Nikita Dobrynin plačioje „čelobitnoj" nagrinėja Nikono įsakymu išleistą 1656 m. knygą „Skrižal'". Šią knygą Dobryninas bara, kaip mokėdamas: ji, esą, visiškai nesutinkanti nei su apaštalų raštais, nei su soborų nusprendimais, nes joje, esą, atspausta daug eretiškų ir šventvagiškų žodžių; išsiuntinėta cerkvėms ši knyga, esą, kelianti sumišimą ir skilimą. Dėl tos priežasties daugelis esą ir į cerkves nebevaikščioja bei dvasininkų nebeklauso. Dobryninas, palaikydamas „Trečiosios Romos" teoriją, prideda dar savotiškų komentarų. Esą, pirmoji Roma žuvusi apsunkinta „Apollinarevoja erezijų", antroji—dėl „agarinių" eretikų ainių, o Maskvos caras, esą, turįs žiūrėti, kaipo teisėtas Konstantinopolio įpėdinis, kad nežūtų ir trečioji Roma, vadinas, Maskva, nuo Nikono erezijos. Su Nikono šalininkais caras, esą, turįs griežtai pasielgti. Skatindamas carą „apsidirbti" su Nikonu, Dobryninas nurodo eilę pavyzdžių iš Byzantijos istorijos, kai carai, esą, begelbėdami tikybos šventumą, mokėję suvaldyti ir aukščiausius cerkvės ierarchus. Dobryninas siūlo ir carui Aleksejui Michailovičui taip pat padaryti.

Ši Dobrynino „čelobitnaja", kitaip sakant, „donosas", pasiekė priešingų rezultatų, negu autorius norėjo. 1666 metais valdžia atėmė iš autoriaus ne visai išbaigtą veikalą drauge su visais juodraščiais ir pristatė į Maskvą. Tas raštas peržiūrėti ir atitaisyti jo klaidas buvo pavesta, be kitų, ir garsiajam ateiviui į Maskvą, Simeonui Polockiui, kuris šio darbo mielu noru griebėsi ir smarkiai išsikeikė, maskviečių džiaugsmui, Dobrynino adresu.

3. **Popas Lazar' ir diakonas Feodor Ivanov.** Popo Lazario „čelobitnaja" įdomi, tarp kitko, tuo, kad jis rekomenduoja carui surengti abiem pusėm, vadinas, nikoninkams ir sentikiams, „Dievo teismą", — tegu, esą, abi pusi savo neklaidingumą išbando ugnimi. Tiktai tuo keliu, esą, galima būsią išbandyti Dievo tarnų šventumą ir išvaduoti maldininkus iš abejonių. Lazaris čia priskaito ir daugybę Nikono įvestų nuodėmingųjų naujovių. Esą, baisiai nuodėmingas reikalas, kai cerkvės ganytojai pradėję laiminti žmones abiem rankom, o ne viena, kaip seniau. Taip pat prastas reikalas esąs, kad „podjaki" ir „pevčije" plaukų nekerpą, — tai esą nepadoru. Dar blogiau esą, kad aukštiesiems dvasininkams prie mantijų dabar ima prisiuvinėti varpelius. Šventieji tėvai nuo pat pradžios iki Nikono laikų varpelių neturėję, — juos turėję tiktai balaganiniai arkliukai ir kalės, bet ne cerkvės žmonės!...

Diakonas Feodor Ivanov, naudojęs tas pačias literatūros formas, buvo žymiai nuosakesnis. Jo raštuose žymu net tam tikro kritikos jausmo, jis net skeptiškai žiūri į formalistiką, jis net išdrįsta kritikuoti sentikių vadą — patį Avvakumą protopopą. Jis ir ginčą su nikoninkais siūlo spręsti taikingesniu būdu. Jis, tarp kitko, pasakoja padavimą apie caro Aleksejaus Michailovičo mirtį († 1676).

Vidury XV-to šimtmečio įsikūręs Soloveckij monastyr' („Solovki"), XVI — XVII šimtm. buvo jau ištisa tvirtovė. Prasidėjus rusų cerkvės skilimui, šis monastyris tampa sentikių tvirtove.

„Solovki" buvo tolimiausioje Rusijos šiaurėje, kurią sunku buvo pasiekti ne tik Vakarų Europos kultūrai, bet ir Maskvos valdžiai. Čia tai ir renkasi Maskvos valdžia nepatenkintieji elementai, kurie sugeba šiai sudaryti svarbią opoziciją. Ši opozicija itin sustiprėja cerkvės skilimo metu, kai prie tikybinės nesantarvės prisidėjo dar senos sąskaitos. „Solovkų" opozicija, daug nuo valdžios nukentėjusi, turėjo pagrindo būti nepatenkinta. O Maskvos valdžiai rūpi sudoroti „Solovkų" nenuoramas ne vien tiktai religiniais sumetimais: jai rūpi drauge sugriauti ir aršiausiųjų opozicininkų lizdą. Todėl tat Maskvos caras pasiunčia kariuomenę suvaldyti monastyrio sentikiams. Kariuomenė apgula monastyrį, tačiau sentikiai per 1668 — 1676 metus atkakliai ginas nuo apgulėjų. Monachams padeda visokie tremtiniai, pabėgėliai, Stenkos Razino kariuo-

menės likučiai, tenai gyvenę. Sąryšy su šiais įvykiais Feodoras Ivanovas ir pasakoja legendą.

Esą, karo žygio metu prieš tą monastyrį caras staiga pradėjo melstis „Solovkų" šventiesiems. Caro artimieji klausia, ką tai reiškia. Caras paaiškina: esą į jį, carą, ateiną monastyrio senuoliai ir piuklais piaustą jo kūno sąnarius ir kaulus, esą, nuo jų caras nebeišliksiąs gyvas. Tiems senuoliams reikalaujant caras pasiuntęs įsakymą kariuomenei baigti monastyrio apgulimą, — atsitraukti, tiktai įsakymas pavėlavęs. Caro pasiuntinys pakeliui susitikęs su kariuomenės pasiuntiniu, kuris skelbė, kad monastyris esąs visiškai sunaikintas. Tuomet caras, esą, veikiai numiręs negera mirtimi: jam numirus iš jo kūno išsiveržę baisiai dvokiantys pūliai, ir tiktai nosis bei ausis vata užsikimšę tegalėję dvasininkai dideliu vargu carą įkasti į žemę.

4. **Spiridon Potemkin.** Bene mokyčiausias sentikių rašytojų tarpe, — mokėjęs graikiškai, lotyniškai ir žydiškai, — Spiridon Potemkin paliko veikalą „Kniga o pravoj vere" — „Knyga apie teisingą tikėjimą". Potemkinas, kaip ir jo kolegos, energiškai puola nikoninkų pataisytąsias knygas, besivaduodamas paprasčiausiu principu: cerkvė, esą, negalinti suklysti, todėl ji ir jokio taisymo nereikalinga. Negalinti cerkvė suklysti nei viename žody, nei psalmėse, nei papročiuose, nes visa tai, esą, šventa, nes tai nė valandai nebuvo nustoję galioti. Todėl tat Potemkinas ir skelbia, kad naujasai knygų bei papročių taisymas yra ne kas kita, kaip sąmoningas jų gadinimas, žinoma, paties šėtono įkvėptas. Esą, knygų ir apeigų taisytojai, pataikaudami šėtonui, susidėję su žydais, rengia kelią Antikristui — rengia šventvagiškus dogmatus, eretikiškus nuostatus, — gundo geruosius pravoslavus pereiti į lotynišką ereziją. Esą, tie originalai, sulig kuriais nikoninkai knygas taiso, yra pagadinti: juosna, esą, lotyninkai Romoj, Venecijoj ir Paryžiuj prikišė eretiškų kukalių ir pikčiausių dogmatų. Patys knygų taisytojai nikoninkai, esą, taip susipainioję, kad nebežiną nei kur, nei kaip taisyti, nebegalį, esą, surasti išminties kelią.

Čia Potemkinas pabrėžia dar vieną įdomų momentą: jis kritikuoja knygų taisytojų šiam darbui pasiruošimą, jų apsišvietimo laipsnį. Jie, esą, mokslą ėję lotynų mokyklose, ir te-

nai už įgytąjį mokslą atsilyginę sielos atidavimu. Lotynų mokyklos, esą, negalinčios atvesti mokinį į tiesos kelią, nes ten moko įvairūs filosofai: vienas arijietis, kitas makedonietis, trečias — Liuterio pasekėjas, ketvirtas kalvinistas, kitas vėl popiežininkas, ir taip toliau, patys išėję mokslus lotynų mokyklose, — tai ko gero jie galį išmokyti pravoslavus?! Potemkinas stebis, už ką žmonės galį juos gerbti: negi už tikybą, kuri esanti jų pagadinta („razvraščena"); negi už jų darbus, kurie esą pavydūs; negi už meilę, kuri esanti niekam nežinoma; negi už pasninkų prisilaikymą, nes jų riebiuose skruostuose, esą, nosies nebematyti; negi už blaivybę, nes, esą, jų rankos pagiriomis nuolat drebančios ir be degtinės jie, esą, nė valandos negalį pabūti, — tai už ką gi tuos reformatorius būtų galima gerbti?!

Šitaip išpeikęs reformas, Potemkinas šaukia grįžti į senovės asketizmo idealus, juo labiau, kad aiškiai artėjanti pasaulio pabaiga ir Antikristo karalystė. Tiesa, jeigu būtų sušauktas soboras ir būtų jame pasmerktos visos naujovės bei prakeikti šėtono tarnai reformatoriai, tai pasaulio galas gal ir neįvyktų, ir Antikristas gal neateitų.

Šitoksai Potemkino samprotavimas buvo gana tipiškas tų laikų sentikiams.

5. Padavimai apie Nikoną. Antikristo idėją sentikiai panaudojo kovai su Nikonu ir kitokia prasme. Nikono slegiami ir persekiojami, realiomis priemonėmis nieko jam negalėdami padaryti, nes jį palaikė valdžia, sentikiai komponavo apie Nikoną įvairias legendas, kurios, tarp kitko, įrodinėjo, kad Nikonas ir esąs tasai Antikristas, arba, mažiausia, Antikristo atsiųstas agentas - provokatorius. Šiuo atžvilgiu itin charakteringa buvo populiarioji legenda „Povest' o roždeniji i vospitaniji i žitiji i končine Nikona, byvšago patriarcha Moskovskago i vseja Rossiji" — „Apysaka apie Nikono, buvusio Maskvos ir visos Rusijos patriarcho, gimimą, auklėjimą, gyvenimą ir mirtį". Legenda sukomponuota tiems laikams labai įtikinančia forma: paduoti liudijimai įvairių asmenų, kurie Nikoną pažinojo, vadinas, galėjo apie jį teisingai paliudyti. Pavyzdžiui, senuolis Eleazaras, pas kurį Nikonas pradėjo savo karjerą kaipo monachas, ir kuris Nikono pakęsti negalėjo, esą, apie Nikoną kitiems monachams kalbėjęs:

— O, kokį smurtininką ir maištininką Rusija savyje ugdo! Taip sakyti Eleazaras turėjęs pagrindo, nes jis, esą, matęs, kaip aplink Nikoną, beatliekantį liturgines apeigas, buvo apsivyniojęs „juodas ir labai didelis angis“.

Kitas vėl senuolis iš Čudovo monastyrio, Simeonas, esąs matęs kartą vidunaktį baisų ir margą angį, apsivyniojusį aplink Kremlio „Granovitąją palatą“,—jo galva alsavusi baisiausiais nuodais. Paskum tiktai senuolis Simeonas supratęs, iš kur tasai angis ten atsiradęs: paaiškėję, kad Nikonas, tuomet dar metropolitas, Granovitoj Palatoj užsidaręs ilgai kalbėjęs su caru. Reikia atsiminti, kad viduramžio krikščioniškoji literatūra mėgdavo, sekdama biblijinės legendos apie pirmųjų žmonių nuodėmę pavyzdžiu, šėtoną vaizduoti angio pavidalu. Vadinas, ir Nikonas, apsivyniojęs angiu, yra šėtono tarnas. Tuomet žmonės neturėjo kritikos jausmo, ir šitokie „mačiusių“ liudijimai buvo toks aiškus įrodymas, kuris negalėjo kelti jokių abejonių. Soloveckio monastyrio monachai Kirik ir Andrejan liudijo, esą, jie radę Nikono aksominėse šliurėse įsiūtą ar iš plono sidabro nulietą Dievo Motinos paveikslą — taip Nikonas mindžiojęs šventenybes. Ar neaišku dar, kad Nikonas esąs „Dievo neprietelius“, „vilkas, plėšikas, atskalūnas“, „vylinga gyvatė“ („zmij lukavyj“), „Antikristo pranokėjas“. Ne be reikalo todėl senuolis Efrem Potemkin skelbė Vetlugos ir kitose apskrityse, kad Nikonas esąs tikras Antikristas, — senuolis savo publiką įtikinti mokėjo. Kitų vėl legendų autoriai, esą, matę, kaip kartą daugybė velnių („besy“) Nikoną garbino ir mylavo. O vienas monachas gyrės matęs, kaip mirusio Nikono vėlė su šėtonu kalbėjosi: šėtonas, esą, vadinęs Nikoną savo mylimu sūnumi.

Šitos ir panašios legendos atitiko rusų liaudies primitiviškai obskurantišką religinę psichiką. Šitų legendų tiekiamoji medžiaga atrodė svarbesnė už pačių „reformų“ esmę. Suprantama, todėl tat rusų valdžiai taip sunku buvo kovoti su sentikiais. Valdžiai maža ką tegelbėjo teroras, suėmimai, ištrėmimai, mirties bausmės: žmonės šventai tikėjo, kad jie gina šventą tikėjimą nuo šėtono agentų, ir karžygiškai mirdavo herojų kankinių mirtimi. Ši kova nusitęsė net iki bolševikų gadynės.

5. PROTOPOPAS AVVAKUM

5. **Gyvenimo bruožai.** Avvakumas gimė 1620 ar 1621 metais dabartinėj Nižegorodskoj gubernijoj, kaimo popo šeimoje. Eidamas dvidešimtus metus, Avvakumas veda nusmukusio pirklio dukrą Anastasiją, greitai įsišvenčia į diakonus ir netrukus gauna popo vietą toje pačioje gubernijoj. Karjerą pradėjo jisai neperdaug laimingai. Vietos kažkoks valdininkas „pasisavina" kažkokios našlės dukrą: už našlę užsistoja Avvakumas ir priverčia valdininką sugrąžinti jai dukrą. Tuomet, esą, velnio sugundytas valdininkas atėjo į cerkvę, sumušė Avvakumą, pagriovė jį ir valkiojo po visą cirkvę. Kitas valdininkas paskum Avvakumui pirštus nukando, — esą, pagavo ranką dantimis, sukando, ir tik tuomet paleido, kai jam pilna gerklė kraujo pritekėjusi iš rankų; tas pats valdininkas tą pačią dieną bandė dar Avvakumą nušauti, tiktai šautuvas („piščial'") neiššovęs. Pagaliau tasai valdininkas Avvakumą apiplėšia, išveja iš namų, neduoda duonos net kelionei pasiimti. Susikivirčija Avvakumas ir su vojevoda Šeremetevu: atsisako palaiminti jo skustabarzdį sūnų. Supykęs vojevoda įsako įmesti jį į Volgą, iš kurios tiktai geri žmonės jį išgelbsti. Po tokių įvykių Avvakumas persikrausto į kitą parapiją, kurioje išbuvo vos aštuonias savaites: susikivirčijo tenai su visais. Popai, vyrai ir moters užpuolė jį, primušė, suvyniojo ir paliko vos gyvą patvory. Nukentėjęs Avvakumas bėga į Maskvą, kurioj ir seniau gelbėdavosi nuo neprietelių, ir apsigyvena čia 1621-52 metais. Čionai jis susiartina su minėtojo Stefano Vonifatjevo būreliu, dalyvauja knygų taisyme. Užėmęs patriarcho sostą Nikonas atstato Avvakumą kaip nesukalbamą žmogų nuo darbo. Likęs be darbo jisai tuojau pasidaro aršus opozicijos partijos prieš Nikoną vadas. Nikonas Avvakumą su jo sėbrais areštuoja ir stengias prievartos būdu atvesti jį į „reformų kelią". Suimtą Avvakumą pririša prie ratų ir veža iš patriarcho kiemo į Andronjevo monastyrį, kur jį prirakina tamsiame rūsy. Avvakumas nevalgo ir negeria, sėdi rūsy prirakintas, bet patriarcho autoriteto nepripažįsta. Valdžia, negalėdama jo suvaldyti, išsiunčia jį į Sibirą. Apsigyvena Avvakumas Tobolske, bet neilgam: ir ten susikivirčija su vietos dvasininkais, susimuša su jais, net su bajorais, susipiauna net su Tibolsko arkivyskupu, ir turi keliauti toliau. Valdžios įsakymu jis atsidu-

ria Daurijoj (Užbaikaly) pas vojevodą Afanasijų Paškovą, kuris turėjo įsakymą prijungti prie Rusijos šį laukinį kraštą. Su Paškovu piovėsi Avvakumas šešerius metus, jo avantiuros čionai nesuskaitomos. Pagaliau 1663 metais jam leidžiama sugrįžti į Maskvą. Avvakumui leidžiama sugrįžti kaipo Nikono priešininkui, kai Nikonas buvo jau nuverstas nuo metropolito sosto. Kaipo nukentėjusiam nuo Nikono, Avvakumui Maskvoj pareiškiama net ipatingos pagarbos. Net patsai caras priėmė jį palankiai ir žadėdamas duoti gerą vietą, siūlė jam prisidėti prie Nikono „naujenybių". Avvakumas vėl uoliai ima ginti senovę, ir už tą jo uolumą caras išgabeno jį į Mezenę (tolima šiaurė, Archangelsko gubern.). 1666 m. jis vėl atgabenamas į Maskvą dalyvauti sobore, kuris svarstė „sentikių paklydimus". Čia Avvakumas gynėsi nuo nikoninkų, kaip „nuo velnių" ir į jų skatinimus prisidėti prie „naujenybių" jis atsakė koliojimais. Už tokius darbus atėmė jam popo saną ir nugabeno į Pafnutjevo monastyrį, kur išlaikė jį sukaustytą beveik metus tamsioj kamaroj. Iš ten Avvakumą gabena atgal į Maskvą, čia jį vėl bando įtikinėti maskviečiai net atvykusių į Maskvą rytų patriarchų padedami. Avvakumas ir patriarchus iškeikė. Iš Maskvos Avvakumą vėl gabena į šiaurę, į „Pustozerskij Ostrog" (prie Pečoros), drauge su jo bendraminčiais — Lazariu ir Feodoru. Šiedviem progai atsitikus nupiovė liežuvius ir išsukinėjo rankas, o Avvakumą pasodino „požemin", — „duonai ir vandeniui". Čia Avvakumas pragyveno visą keturiolika metų, agituodamas visus, su kuo jis tik gaudavo progos pasikalbėti, nepasiduoti nikoninkų erezijai. Rašo jis iš čia laiškus ir carui. Dar 1681 metais rašė jis: jeigu caras jam duotų tiktai laisvę, tai jis per vieną dieną visus nikoninkus nukniauktų. Caras, matyti, įvertina Avvakumo pasiūlymą. Dar tais pačiais 1681 metais caro įsakymu Avvakumas su savo sėbrais buvo įmestas į specialiai sukurtą Pustozerske laužą ir sudegintas. Sudegino jį todėl, kad jis ir čia pasiliko baisus nenuorama. Sėdėdamas ištremties kalėjime, jisai pasidaro viso sentikių judėjimo centras. Susirašinėja su savo bendraminčiais, kur galėdamas agituoja, koliojasi nesigailėdamas žodžių ir temperamento. Koliojimosi žodžiai lekia ne tik Nikono, bet ir caro adresu. Prašomas ar įsakomas susivaldyti, neklauso. Kai šitokiu būdu jis vėl sukiršino visą Rusijos šiaurę, jis buvo pagaliau pasmerktas mirti už caro

įžeidimą. Taip pabaigė savo gyvenimą šis didis avantiuristas, nepaprastos energijos, titnagiško atkaklumo ir neišbrendamo fanatizmo vyras.

2. Avvakumo raštai. 1) „Ž i t i j e". Protopopas Avvakumas paliko apie šešias dešimtis įvairių raštų. Jų tarpe svarbiausiasai yra jo autobiografija — „Žitije".

Veikalo pradžioje autorius pažymi, kad jis savo gyvenimą aprašinėjęs kažkokio monacho „dvasiško tėvo" Epifanijaus patariamas, kad kovos žygiai dėl tikrojo tikėjimo ir ateity nebūtų pamiršti. Kreipias jis toliau į skaitytoją, prašydamas nepaniekinti jo paprastos kalbos: jis mylįs gimtąją rusų kalbą, pagaliau ir Dievas atsižiūrįs ne žodžių, bet darbų.

Šis Avvakumo veikalas turi aiškų literatūrinį planą, turi reguliarinės tris dalis: įžangą, pasakojimą ir pabaigą. Įžangoje, gana plačioje daly, pasiremdamas įvairiais bažnyčios tėvais, Avvakumas aiškina, kodėl jo gyvenimas esąs „delo Božije" — žygis dėl Dievo. Autorius žiūrėjo į save, kaip į nekaltą kankinį dėl tikybos, vadinas, buvo panašus į kitus krikščionių kankinius. Todėl ir jo autobiografija turi būti „žitije", — formos ir turinio atžvilgiu turi būti panaši į šventųjų gyvenimo aprašymus. Įžanginėj daly autorius paaiškina, kodėl jam teko kentėti, — išdėsto jisai Nikono įvestąsias „naujenybes", kurios geram krikščioniui esančios nepriimtinos.

Pagrindinėj pasakojamojoj daly autorius išdėsto visus savo turiningo gyvenimo nuotykius. Veikalą rašė jisai jau senas būdamas, todėl jame sukaupė visus svarbesniuosius savo gyvenimo įvykius,—paliko nepaliesti tiktai pastarieji įvykiai Pustozerske. Pagaliau trumpame pabaigos žody jis pareiškia vilties, kad jo darbas suteiksiąs skaitytojams dvasinės naudos:

— Kai numirsiu, tai jis (supr. skaitytojas) pagerbs ir prieš Dievą paminės mus. O mes už skaitančius ir įsiklausančius melsimės Dievui, mūsiškiai bus anie žmonės ten pas Kristų, o mes jų per amžius amžinuosius. Amen, — baigia Avvakumas savo autobiografiją.

Šiam literatūriniam planui realizuoti Avvakumas naudoja ir aiškų literatūrinį metodą. Kaip sakyta, jo gyvenimas jam atrodė „delo Božije" — žygis Dievo garbei, tat ir jo aprašymas turi būti toks pat tarnavimas Visagaliui. Todėl tat visas gyvenimo aprašymas yra suskaldytas į atskirus epizodus. Pasakoja kokį nors savo žygį—ir tuojau ima ginti Dievo reikalus.

Juos savotiškai apgynęs vėl pasakoja savo gyvenimą, kol išnaujo įsileis į Dievo reikalų gynimą. Taip jis daro per visą veikalą. Kitaip sakant, visas jo veikalas yra Dievo reikalo gynimas, kuriam autoriaus biografiniai nuotykiai suteikia labai svarbių argumentų. P a s a k o j a m a s stilius nuolat kaitaliojas su p o l e m i š k u o j u. Tai yra pagrindinis Avvakumo veikalo savumas. Iš jo betarpiai seka kitu du svarbiu pažymiu.

Visų pirma Avvakumui svarbu ne tiek savo gyvenimą tiksliai aprašyti, kiek jo aprašymu patarnauti Dievo reikalui. Todėl jis nesistengia tiksliai fiksuoti vietą, laiką, veikėjus, todėl jis vengia žymėti chronologinius davinius, visa tai apeidamas bendromis formulėmis, pavyzdžiui: „vo ino vremia", „po male vremeni", in načalnik", „pereselichsia v ino mesto", etc. Atskirus gyvenimo aprašymo epizodus, padaręs ekskursiją Dievo reikalams ginti, jis taip pat šuriša mechaniškomis formulėmis, pavyzdžiui: „paki na pervoje vozvratimsia", „polno o sem", ir t. t.

Sustiprinti dieviško žygio įspūdžiui, Avvakumas plačiai vartoja stebuklingumo elementus, kurie taip pat naudojami, kaip kompozicinė priemonė. Stebuklų jo gyvenime iš tikrųjų daug buvę. Pavyzdžiui, ne kartą sunkią gyvenimo valandą Avvakumui ateina į pagalbą angelas; Dievo įsakymu nešauna į jį nukreipti šautuvai; jo užpuoliką Dievas nubaudžia staigia liga; jis išgydo įvairias ligas, išveja iš apsėsto žmogaus šėtoną; jam pasimeldus suįžta ežero ledas — ir jis gauna vandens atsigerti. Panašių stebuklų jis išvardina daugybę.

Stebuklingumo elementas Avvakumo autobiografijoj sudaro literatūros istorikui nemaža keblumų. Avvakumas — didelis r e a l i s t a s net polemiškuose, publicistiškuose raštuose. Be to dar jis yra nepaprastai n u o š i r d u s. Todėl sunku manyti, kad jis savo stebuklus būtų „ t a i p s a u" ė m ę s ir k o m p o n a v ę s, — tai prieštarautų visai Avvakumo prigimčiai. Antra vėl vertus, sunku manyti, kad Dievas taip būtų specialiai Avvakumui išgarbinti stebuklus daręs, juo labiau, kad stebuklai, normališkai imant, vyksta tada, kai liudininkų nėra... Atsižiūrint Avvakumo stebuklų prigimties, atrodo, nesunku būtų paaiškinti jų kilmę. Jisai, pavyzdžiui, sunkių ligų negydo — nei aklų, nei raišų, nei iš numirusių prikelia. Dažniausiai jis gydo „velnio apsėstus", pavartodamas paprastas priemones — kryžių, šventinimą ir t. t. Tai dar nedidelis stebuklas. Šitokių

stebuklų buvo pilna bene kiekvieno šventojo gyvenimo aprašymuose. Tiesa, jis dar Paškovienės vištas pagydė, bet ir čia nurodo stebuklo šaltinį: esą, Kozma ir Domijonas dar gydė gyvulius Kristaus vardu. Arba: Avvakumą užpuolęs neprietelius staiga suserga. Bet Avvakumas nepasako, ar jo neprietelius buvo sveikas prieš užpuolimą, ir kokia liga jis susirgo. Arba keistas vėl stebuklas, ir su ežero ledo suižimu. Avvakumas, gyvendamas Daurijoj, ėjęs ledu per ežerą pas savo vaikus—„na rybnoj promysel",—matyti, jie žuvį gaudė. Avvakumas baisiai gerti panorėjęs, pasimeldęs Dievui — ežero ledas perskilęs ir jis gavęs vandens atsigerti. Vadinas, atsitiko stebuklas tenai, kur jis buvo kuo mažiausia reikalingas!.. Apskritai gi imant, Avvakumo stebuklai itin yra panašūs į bibliijinius ir senų šventųjų stebuklus, aprašytus senuosiuose raštuose, — ten galima surasti jų šaltinį. Prof. Borozdinas, Avvakumo reikalų žinovas, parašęs apie jį specialią studiją („Protopop Avvakum", Spbg. 1900, 2 laida) sako, kad tie stebuklai būtų galima paaiškinti „visai naturaliniu būdu, arba kaip tikrovės faktai, bet Avvakumo akyse įgavę antgamtiško antspalvio, arba kaip rezultatas galiucinacijų, kurios buvo labai galimos darant jam nuolatinius asketinius pratimus bei turint suirusius nervus kovoje su priešininkais, arba kaip literatūriniai skoliniai, žinoma, netiesioginiai, tai yra, greičiau kaip literatūrinių vaizdų įtaka fantazijai, besistengusiai ir tikrovėje surasti ką nors panašaus į šiuos vaizdus".

Mums gi atrodo, kad Avvakumo stebuklai yra daugiausia sąmoningas literatūrinis skolinys, įterptas į veikalą tikslu sustiprinti efektui ir įspūdžiui. Taip manyti mus skatina šitokie sumetimai. Prisilaikant šventųjų gyvenimo aprašymų poetikos menkas buvo tasai šventasai, kuriam neteko kovoti su velnio pagunda, nes jis negalėjo pasireikšti kaipo dvasios herojus. Kas kita, kai šventasai kovoja su pagunda ir nugali ją. Ir Avvakumas — koks gi jis būtų šventasis bei stebukladaris, jeigu jį būtų aplenkęs šėtonas, ir nebūtų gundęs?! Gundė šėtonas ir Avvakumą, ir tai atsitiko šitaip. Kartą pas jį atėjo išpažinties „laisvo elgesio" merguželė. Beklausydamas jos nuodėmių, jis pats ėmė ir užsidegė pagunda — pajuto „vnutr žegom ognem bludnym". Kovai su šitokia velniškos pagundos forma Avvakumas pavartojo radikalią priemonę: jis uždegė tris žvakes ir

jų liepsnoje laikė įkišęs savo ranką, kol jam praėjo visa pagunda. Bet lygiai tokį pat atsitikimą pasakoja ir „Prologo“ skaitymas gruodžio 27 dienai. Net nuo pagundos Avvakumas nemokėjo išsigelbėti originaliu būdu.

Yra ir davinių, kurie mus verčia paabejoti net Avvakumo nuoširdumu. Savo autobiografijoj jisai numato, kad kiti peiks jį už nekuklumą, už pasigyrimą savo stebuklais, ir iš anksto šitokį priekaištą atmeta: esą, jis pasakoja apie savo stebuklųs ne pasigirti norėdamas, bet Dievą išgarbinti, nes Dievas stebuklus darąs... Šis Avvakumo strateginis žygis parodo, kad autorius buvo gudrus vyras, ir kad jis dėl savo autobiografijos gerokai galvojo, numatė būsimus kritikų priekaištus. Todėl mums ir atrodo, kad bent dauguma Avvakumo stebuklų yra sąmoningi literatūriniai skoliniai, siekę minėto kompozicinio tikslo. Juo labiau, kad jis visur save vaizduoja herojumi, aukštos doros žmogumi, skriaudžiamųjų užtarytoju, neteisybės priešu, o savo priešininkus — juodina, kaip įmanydamas. Pagaliau, mums ne tiek svarbu, kad jis savo stebuklus skolinos iš literatūros, kiek svarbu tai, kad jis šią legendinę medžiagą sunaudojo realistinės kūrybos būdu. Jis savo stebuklus įstatė į tokias realias aplinkybes, kad privertė jais patikėti net prof. Borozdiną. Tai parodo, koks didelis realizmo meisteris tasai Avvakumas.

Iš viso, Avvakumas visus epizodus savo veikale vaizduoja gyvais ir raiškiais bruožais, jo kalba — gyva, sultinga, originali — ir drauge tokia paprasta. Jo „Žitije“ yra literatūros veikalas, — jo literatūriniai nuopelnai yra žymesni už teologinius, biografinius, istorinius. Ir dar daugiau. Šiuo veikalu Avvakumas pasirodė kaip tikras revoliucionierius: jis vienu mastu išsivadavo iš įsivyravusio rusų literatūroj pompastiško agiografinio šablono ir davė gyvą, sveiką, gražią kūrybą. Jo kūrybos originalumas ir nuoširdumas paperka net ir mūsų gadynės išlepintą skaitytoją. Anų laikų literatūroj šis veikalas — buvo milžiniškas Avvakumo nuopelnas.

2. Teologiškai polemiški raštai. Kaip minėta, Avvakumas paliko daugybę raštų, kurie taip pat pasižymi sveiku kūrybiniu realumu, bet nė vienas jų negali lygintis su „Žitije“. Tuose raštuose Avvakumas įrodinėja, kad sentikių tikyba yra geresnė už nikoninkų. Jis svarsto daugybę svarbesnių ir smulkesnių klausimų dogmatinio arba apeiginio pobūdžio,

ir visur prieina tų pačių išvadų: nikoninkai yra eretikai, o patsai Nikonas esąs Antikristo pranokėjas. Su nikoninkais, esą, negali būti jokios taikos:

— Su eretiku kokia taika? Barkis su juo iki mirties ir nenusileisk jo ištvirkusiam protui. Mylėk savo priešą, bet ne Dievo, tai yra ne eretiką...

Avvakumas keikia nikoninkus už tai, kad jie persekioja kitaip tikinčius, — persekioti, esą, apaštalai nemokė, ir drauge rašo Maskvos carui:

— Valios man nėr ir jėgos, o tai išpiaučiau, nelyginant Ilja pranašas, šlykščius ir nedorus visus žynius, kaip šunes...

O su Nikonu pataria carui šitaip pasielgti:

— O, kad gerasai caras pakartų jį ant aukšto medžio, kaip kadaise Artakserksas Amaną, norėjusį pražudyti Mordocheju ir Izraelio giminę išrauti. Mieliausias („milen'koj") caras Ivan Vasiljevič greitai būtų išleidęs įsakymą tokiam šuniui...

O sentikiams, kurie negali išsprukti iš nikoninkų nagų, Avvakumas rekomenduoja patiems save sudeginti.

Avvakumas, būdamas plačiai susipažinęs su rusų originalia ir verstine literatūra, gausiai ją naudoja savo raštams. Cituoja jis daugiausia iš atminties, todėl citatos — netikslios: jis jas arba trumpina, arba papildo savo paties pastabomis bei patyrimu. Būdamas apsigimęs konservatorius ir formalistas, jis nežinojo kritikos jausmo literatūrinės medžiagos pasirinkime. Todėl verčia viską į vieną krūvą ir vienodomis teisėmis — ir šventąjį Raštą ir šventųjų gyvenimų aprašymus, ir apokrifus, ir t. t. Tačiau ir čia jis pasižymi vienu nepaprastu savumu. Aiškindamas kokį nors seną dalyką, kokį apokrifą ar kokią dogmą, jis duoda pavyzdžių bei palyginimų, pasemtų iš realaus gyvenimo. Realų gyvenimą ir čia jis moka vaizduoti gyvais ir stipriais bruožais. Jo realizmas siekia net naturalizmo, jo atvirumas rubežiuojas net su cinizmu, bet visa tai labai stipriai pasakyta. Dėl jo raštų stiliaus originalumo, kalbos vaizdingumo, vaizdavimo energiškumo, kartais net storžieviškumo, jo raštai ilgą laiką buvo labai populiarūs — buvo skaitomi, perrašinėjami, taisomi...

Jeigu Avvakumas būtų gyvenęs normališko gyvenimo sąlygomis, jis, kaip gamtos apdovanotas nepaprasta dvasios stiprybe, būtų buvęs be abejonės vienas įžymiausiųjų Europos XVII-to šimtmečio rašytojų. Rusų tikrovė suėdė didįjį talentą.

6. KELIAUNINKAI

1. **Arsenij Suchanov.** Pribrendus knygų ir apeigų taisymo reikalui Maskvoj ir negalint to reikalo tinkamai vietoje išspręsti, Maskvos vyrai nusprendžia pasiųsti į graikų gyvenamas žemes patikimą vyrą, kuris surinktų ir parvežtų reikalingų žinių. Tuo tikslu buvo parinktas 1649 metais Maskvos patriarcho orchidiakonas Arsenij S u c h a n o v, kuris gavo įsakymą surinkti žinias apie šventas vietas, rytų cerkves ir „graikų činus". Jis išvyko drauge su viešėjusiu Maskvoj Jeruzalės patriarchu Paisiju. Tačiau šį kartą jam pasiekti šventąsias vietas nepavyko. Politiniais sumetimais jis sustojo ilgesniam laikui Moldavijoj, kur energiškai ginčijos su vietos pravoslavais ir graikais, begindamas Maskvos pravoslavijos pirmenybes palyginant su graikais. Iš Moldavijos jis grįžo į Maskvą. 1651 m. jis vėl tuo pačiu tikslu siunčiamas į Jeruzalę. Jam įgrasoma, kad jis, atsimindamas savo mirtį, rašytų visą teisybę be jokių priedų („bez prikladu"). Šį kartą jo kelionė į Jeruzalę įvyko, ir jis ją aprašė veikale, pavadintame „Proskitinarij".

Prasiplakęs pro turkus, nusistebėjęs Konstantinopoly turkų šventovėmis, jis patenka į Aleksandriją. Pakeliui buvo sustojęs Chiose, kurio graikai jam labai nepatiko. Ten, esą, graikai nešioja eretiškus juodus drabužius, o kartais ir į cerkę einą drauge su eretikais; cerkvėj gi stovį su skrybėlėmis; graikų pačios, esą, marškinių nesusegančios, visų jų krūtinės esančios nuogos, tarytum tyčia pagundai atstatytos... Aleksandrijoj jis esąs matęs Aleksandro Makedoniečio kapą, o Kaire matęs visokių baisenybių, net džiovintą krokodilą. Tenai susipažinęs su vokiečiu aptiekininku, kilusiu iš Venecijos, davusiu jam tokių vaistų „ambragryzos", kurie, esą, apsaugoją žmogų net nuo maro pavojaus. Matęs jis dar ir kitus dyvų dyvus nematytus, — tokius kalnus, apačioj plačius o viršuj — smailius. Čia klausinėjos, esą, ir apie „graikų činus". Konstantinopoly, esą, nieko patirti negalėjo, nes tuomet tenai atsitiko didžiausias skandalas: dėl Jeruzalės patriarcho Paisijaus intrigos Konstantinopolio patriarchas Parfenijus buvo papiautas ir į jūrą įmestas... Kaire klausinėjos, kiek kartų reikia giedoti „aleliuja", kaip reikia krikštyti (apipilt ar panerti krikštyjamąjį) ir t. t. Dėl šių dalykų Arsenijus čionai nesiginčija — viską sąžiningai užrašinėja.

Patekęs į Jeruzalę, Arsenijus septynerius mėnesius gyvena, rinkdamas žinias. Jeruzaliečiai jo bijojo, — sugrįžęs neigiamai referuos Maskvos carui, o tas ir liausis bešelpęs! Todėl tat Jeruzalės patriarchas Paisijus, norėdamas įtikti Suchanovui, nustoja net cukrų bevartoti, įveda kai kuriuos maskvietiškus papročius, įsako monachams „klobukus" dėvėti ir t. t. 1562 grįžta į Maskvą Arsenijus pro Damaską, Efratą, Persiją, Kaukazą.

Tai yra jau naujos rūšies keliauninkas, iki šiol dar negirdėtas Rusijoj. Tai jau nebe maldininkas, važiuojantis nusilenkti šventosioms vietoms, pagerbti patriarchą, savo sielą išganyti. Tai jau caro valdininkas, šnipas — tardytojas. Jis jau neberenka legendų, bet teisybę tyrinėja. Jam jau rūpi, k o d ė l ant tojo akmens, iš kurio Kristus kėlės į dangų, liko viena pėda, o ne dvi? K o d ė l tos pėdos kulnas yra nukreiptas į pietus, o ne į rytus? Jeruzaliečiai, bijodami pasirodyti neišmanėliais ir tuo būdu susilaukti Maskvos šnipo nemalonės, čia jam pasakojo įvairias legendas. Užtat pilnu tikslumu pasižymi jo paties pastabos, — jis smulkiai ir nuodugniai aprašinėja graikų „činus", tai yra apeigas, pažymėdamas kada ką daro, kada ką gieda, ir t. t.

Visa tai buvo vėliau sunaudota Maskvoj knygoms ir apeigomis taisyti.

2. **Vasilij Gagara.** Kazanės pirklys Vasilij Gagara — dar senojo tipo keliauninkas. Jį ištiko visokios nelaimės, pavyzdžiui, paskendo siųstosios į Persiją prekės, ir žmogus atsidūrė netoli nuo bankroto. Ir nusprendžia jisai, kad jį nubaudė Dievas už nuodėmingą gyvenimą, nes jis, esą, „aki svinija v kale grechovne prebych". 1634 metais vyksta jisai į šventąsias vietas a t g a i l ė t i n u o d ė m i ų, ir per metus u ž d i r b a du kart tiek, kiek buvo nustojęs: pakeliui biznį varė. Kelionėj praleido ketverius metus; už suteiktas žinias Maskvos caras pavadino jį Maskvos svečiu — „Moskovskij Gost'".

Savo kelionės aprašymu Gagara pasirodo esąs senojo rusų keliauninkų tipo legendų rinkėjas. Pavyzdžiui, prie Kuros upės jis matęs kalną, kuriame esą iškalti keturi dideli langai; tame kalne gyvenęs žmogėdra, kuris kiekvieną dieną surydavęs po žmogų. Ten tebegyvenančios ir tos tautos, kurias kadaise kalnuose Aleksandras Makedonietis užmūrijęs. Ant Ararato kalno net Nojaus laivas tebegulįs, nu-

sitiesęs nuo vienos viršūnės į kitą. Ant to kalno niekas, esą, negalįs užlipti: palips, esą, žmogus kalno trečdalį — ir Dievas jį tuojau pagavęs nuneša už 20 — 30 varstų nuo kalno. Kalnas esąs matyti iš tolo, — kai jį pamatai, esą, į jį dar reikia eiti 50 dienų kol prieisi. Jis pats į jį ėjęs devynias dienas — ir negalėjęs kalną pasiekti. Jeruzalėj esąs matęs Prisikėlimo cerkvėje didelį „panikadilą", po kurio esąs žemės centras — „pup zemnoj". Toje cerkvėj už altoriaus esąs didelis plyšys, galva į jį lenda, ir girdėti, esą, gilumoj kažkoks niekam nežinomas staugimas: pro tą plyšį Kristus į pragarą, esą, keliavęs. Egipte Gagara esąs matęs tuos namus, kuriuose gyveno Marija su Kristumi, bebėgdamu nuo Erodo. Čia buvusi dar ir lenta, ant kurios Kristus mokėsi rašyti. Vokiečiai norėję ją pirkti, bet niekas nepardavęs, todėl šie ją paskum pavogę.

Kaip matyti iš kelionės aprašymo turinio, Gagara rinko tiktai pasakas, nepasižymėdamas jokiu pastabumu ar originalia kūryba. Visa jo reikšmė yra toji, kad jis pirmas po „Smutos" išvyko į tolimą iš Rusijos kelionę ir atgaivino apleistąją literatūros formą.

7. ISTORIOGRAFIJA

1. Feodor Gribojedov. Maskvos djako Feodoro Gribojedovo veikalas „Istorija o cariach i velikich kniazjach russkich" — „Istorija apie rusų carus ir didžiuosus kniazius", parašytas XVII-to šimtmečio vidury (1669 m. caras Aleksej Michailovič veikalo autorių gausiai apdovanojo), savo dvasia, tendencijomis ir literatūriniais metodais geriau pritiktų šešioliktam šimtmečiui, negu septynioliktajam. Prof. Platonovas, analizavęs ir išleidęs šį veikalą, pareiškė nuomonę, kad jis buvęs parašytas specialiniu tikslu: tai buvęs vadovėlis caro vaikams mokytis, jis jiems teikęs žinių apie Rusijos praeitį ir dinastijos istoriją.

Veikalo autorius nereiškė originalumo pretenzijų. Paėmęs „šaltinius", pavyzdžiui, „Stepennaja kniga", „Chronograf", „Skazanije Avraamija Palicyna", kai kuriuos oficialinius dokumentus, autorius nesistengia nieko savo pridėti: jis tik iš tų ne taip jau įvairių „šaltinių" kompiliuoja savo pasa-

kojimą. Autorius trumpai išdėsto rusų istorijos įvykius pradedant Riuriko laikais. Čia jis aklai pasekė žinomo veikalo „Stepennaja kniga“ metodu: Rusijos istoriją pakeitė į kniazių ir carų istoriją. Todėl tat jis daugiausia ir kreipia dėmesio į Rusijos valdovų geneologiją. Čia jis dar kartą visiškai pasiduoda šešiolikto šimtmečio pasakų autoritetui, pakartodamas jau atgyvenusią savo amžių teoriją apie trečiąją Romą. Todėl tat jis plačiai ir energiškai šneka apie Augustą ir Prūsą, ir Riuriko kilmę iš šios giminės, ir rusų valdovų gimininguosius ryšius su senaisiais Romos valdovais, ir apie Monomacho cariškomis regalijomis vainikavimąsi...

Ši tendencinga reakcinė kompiliacija, su dideliu aplombu kartojusi senas pasakas ir nepajėgusi pridėti jokio originalesnės kūrybos bruožo, buvo iškalbingas liudininkas, kad senoji Rusija anaiptol dar nesirengia veikiai pasiduoti.

2. **Grigorij Karpovič Kotošichin (1630 — 1667).** Tai jau visai naujo tipo istoriografas, ne tiek istorikas, kiek memuaristas. Gimęs nežymaus valdininko šeimoj, Grigorij Kotošichin labai jaunas ėmė tarnauti tų laikų užsienių reikalų ministerijoj („posol'skij prikaz“). Betarnaudamas menku raštininku prasilavina ir greitai kįla tarnyboje. 1658 ir 1661 metais jis jau dalyvauja taikos derybose su Švedais. 1661 metais jis jau siunčiamas kaipo diplomatas į Švediją sąryšy su taikos sutarties ratifikavimu. Švedai jį labai gerai priima, ir netrukus jisai sutinka švedams teikti slaptų žinių apie Rusijos reikalus, gaudamas už tai atlyginimą. Kitaip sakant, pasilikdamas rusų valdininku, jis sutiko tapti apmokamu Švedų šnipu. Ir šį darbą atliko „gerai“, — Maskvos valdžia ne tik nieko nepastebėjo, bet jam net paaukštinimą tarnyboje davė. Pavyzdžiui, siunčia jį derėtis su Lenkais karo metu į Smolenską. Kotošichinas, matyti, bijodamas, kad jo dvilypė tarnyba bus išaiškinta, iš Smolensko į Maskvą nebegrįžta: bėga į Lenkiją, iš ten į Prūsiją, ir 1666 m. atsiduria Stockholme. Čia apsigyvena pas švedų valdininką kažkokį Anastasiusą, su juo susikivirčija ir mirtinai šį sužeidžia. Už tokius darbus švedų valdžia ir patį Kotošichiną 1667 m. pasmerkia miriop.

Gyvendamas Švedijoje Kotošichinas 1666 — 67 metais rašo veikalą apie caro Aleksejo Michailovičo laikų Rusiją. Veikalas susideda iš trylikos skyrių: I-mame skyriuje autorius pasakoja apie caro šeimą, paliesdamas Joną IV, Feodoro

Ivanovičo, Boriso Godunovo, „Smutos“ ir Michailo Feodorovičo laikus; II-me skyriuj — apie įvairius rusų valdininkus; III, IV ir V skyriuose liečia Rusijos diplomatinius santykius su kitomis valstybėmis; VI, VII ir VIII skyriuose pasakoja apie rusų valdžios sistemą; IX, X ir XI-tame skyriuose kalba apie Rusijos gyventojų luomus — karius, prekybininkus ir valstiečius; XII-ame skyriuje trumpai išdėsto Rusijos prekybos reikalą; pagaliau, XIII-tame skyriuj Kotošichinas plačiai kalba apie Maskvos būklę, papročius, apeigas.

Yra įtarimas, tiesa, neįrodytas, kad šį veikalą parašyti Kotošichinui buvo užsakiusi Švedų valdžia. Kaip ten bebūtų, Kotošichinas labai kritiškai žiūri į rusų tikrovę ir vaizduoja ją niauriomis spalvomis. Dėl istorinės Kotošichino veikalo reikšmės dar ir nūdien mokslininkų ginčas nėra baigtas, — jis mūsų, pagaliau, ir neliečia. Literatūros atžvilgiu Katošichino veikale yra visų įdomiausi pirmasai ir tryliktasai skyriai, kuriuose jis vaizduoja maskviečių ir caro šeimos būklę. Čia jis palietė daugybę rusų gyvenimo bruožų, iki šiol literatūroj dar neatsispindėjusių, ir, tokiu būdu, nušvietė rusų kultūrinės evoliucijos kai kurias opiąsias vietas. Pavyzdžiui, apie moteris jis šitaip sako:

— Maskvos valstybės moteriškoji giminė rašto nemokyta, ir nėra tokio papročio (spr.: moteris mokyti), įgimtu protu stačiokiškos, ir atsikalbėjimams nesąmojingos ir drovios, nes nuo kūdikystės dienų iki ištekėsiant gyvena pas savo tėvus uždaruose kambariuose („v tajnych pokojach“), ir, išskiriant artimuosius gimines, svetimi žmonės negali jų matyti nei jos su jais susitikti, — todėl galima suprasti, iš kur gi jos galėtų turėti daug proto ir būti drąsios...

Kotošichnio stilius — tipiškas oficialus XVII šimtmečio stilius, jo kalba yra savotiškai vaizdinga, ir kas svarbiausia, tiksli. Šiuo atžvilgiu jis griežtai atsiribuoja nuo savo pirmtakūnų istoriografų. Kotošichinas, neieškodamas savo darbui knyginių šaltinių, naudojas savo pastabumu ir patyrimu. Žinoma, jis yra įsitikinęs, kad Vakarų Europos kultūra yra aukštesnė už rusų, — tas jo įsitikinimas ir atitiko gi tikrovę. Todėl iš šio autoriaus įsitikinimo netenka daryti išvadų, kaip tai daro kai kurie rusų mokslininkai, kad Kotošichinas aprašinėjo rusų tikrovę tendencingai, iš anksto nusistatęs ją smerkti ir juodinti. Ne vienas gi Kotošichinas rusų tikrovę vaizdavo niauriais bruožais. O Kotošichino aprašymuose, bent I ir XIII

skyriuose, matyti gilus rusų tikrovės pažinimas. Kotošichinas nevartoja tradicinių trafaretinių posakių, „bendrųjų vietų“, nereikšmingų formulių, bet iš atskirų pastebėtų gyvenimo mažmožių, detalių konstruoja platų gyvenimo vaizdą. Šitoji, pasak vokiečių, kleinmalerei — detalistinė tapyba ir yra vertingiausias Kotošichino literatūrinis nuopelnas: čia jis buvo savo laikų geras meisteris.

9. SIMEON POLOCKIJ (1629—1680)

1. Gyvenimo bruožai. Simeon Polockij tikrumoj vadinosi Simeon Petrovskij - Sitnianovič; Polockiu jį praminė Maskvoje, į kurią atvyko jis iš Polocko. Gimė jis kažkur Lietuvos teritorijoje, matyti, gudų krašte. Jo kilmė nežinoma. Mokytis jis pradėjo būdamas septynerių metų. Keturiolika metų pasimokęs gimtinėje, toliau mokslą tęsia Kijeve Petro Mogilos kolegiume ir Vakaruos jėzuitų aukštesnėse mokyklose. Vadinas, tiems laikams jis įgijo gerą mokslą. 1656 metais jis įsišvenčia Polocke monachu ir mokytojauja tenai pradžios mokykloje. Tais pačiais metais caras Aleksej Michailovič, kariaudamas prieš Lietuvą ir Lenkiją, porą kartų pravažiuoja pro Polocką ir praleidžia ten kelias dienas. Pramokęs Kijeve rašyti eiles, Simeonas dabar išnaudoja progą: parašo caro garbei eiles ir duoda savo mokiniams padeklamuoti. Carui, savo gyvenime eilių negirdėjusiam, šitokia naujovė labai patiko. Užsimezga geri caro ir Simeono santykiai. Simeonas svajoja apie gyvenimą Maskvoj. 1661 metais Polocką užima jungtinė Lietuvos - Lenkų kariuomenė, 1663 metais Simeonui pavyksta pabėgti į Maskvą. Atsivežęs iš Kijevo mokslininkų gerų rekomendacijų, Simeonas sugeba veikiai įgyti caro ir aukštosios dvasininkijos palankumo. Rašydamas caro ir jo giminių garbei eilėraščius, Simeonas dar labiau carui imponuoja — ir jis, Simeonas, gauna atlyginimą, kaipo caro dvaro poetas, ir turi carui didelės įtakos. Veikiai Simeonui pavedama visa eilė darbų. Pavedama jam vesti derybas su sentikiais, juos įtikinti ir palenkti nikoninkų pusėn. Pavedama jam parašyti labai atsakomingą, nukreiptą prieš sentikius, polemikos veikalą. Pavedama jam mokyti lotynų kalbos visą eilę valdininkų, — rengti būsimuosius knygų ver-

tėjus. Jis paskiriamas lotynų kalbos mokytoju į Zaikonospasskio monastyrį, kuriame buvo įsteigta mokykla su vyraujančia lotynų kalba; tuomet Maskvoj kitame, Čudovo, monastyry buvo ir antra mokykla, Epifanijaus Slavineckio vadovaujama, su vyraujančia graikų kalba. Aplink Simeoną spiečiasi eilė mokinių, jis pasidaro vadas „lotyninkuojančios" srovės. Pagaliau caras pakviečia jį savo vaikų mokyti, — net būsimam Petrui Didžiajam, ir šias pareigas Simeonas eina su dideliu pasisekimu, parašydamas šiam reikalui specialiai pritaikytų veikalų. Mirė jis 1680 metais, įgijęs Maskvoj didelės pagarbos, tačiau nesuspėjęs išleisti visų savo kūrinių.

2. **Polemikos raštai.** Kaip sakyta, 1666 metais buvo susurinkęs Maskvo soboras sentikių ir Nikono bei jo reformų reikalams sutvarkyti. Šis soboras Simeonui, kaipo autoritetingam mokslininkui, paveda parašyti veikalą prieš sentikius, — sugriauti jų priekaištus, išdėstytus sentikių vadų Lazario ir Nikitos minėtuose „čelobitnose". Simeonas mielu noru priima pasiūlymą ir parašo veikalą vardu „Žezl pravlenija" — „valdžios krivulė"*). Simeonas buvo priešininkas žiaurių priemonių kovoje su sentikiais. Jam atrodė šioje kovoje geriausia priemonė būsianti sentikius įtikinti, nurodant jų paklydimus. Tiktai tas įtikinimas išėjo neperdaug vykęs. Pirmoje veikalo daly, kurią galima būtų pavadinti įvadu, Simeonas aiškina dvasinės valdžios reikšmę; tos valdžios simbolis esanti krivulė („žezl"). Taip pat įvade jisai išdėsto, kad soboras stengias šią valdžią sutvirtinti, ir primena atskalūnams, kad pravoslavų cerkvė visuomet yra pasirengusi juos priimti į savo globą, jei tik jie atsižadės savo erezijos. Antroje veikalo daly griauna jisai sentikių Nikitos ir Lazario argumentaciją, nukreiptą prieš nikoninkus.

Veikalas soboro vyrams labai patiko. Visų pirma, todėl, kad jisai atrodė labai moksliškas. Čia autorius plačiai remias bažnyčios tėvų raštais, rusų žymių rašytojų kūriniais, įvairiais rankraščiais, buvusiais Maskvos patriarcho bibliotekoj. Autorius, žodžiu, pasirodė esąs didelis eruditas. Ir antra, Maskvos vyrams labai imponavo Simeono smarkus tonas sentikių adresu. Pagal Simeono terminologiją Nikita esąs

*) Žezl — reiškia: lazda, skipetras, krivulė. Tam tikros formos lazda iš senų senovės buvo valdžios simbolis. Lazda, kaip šios prasmės simbolis, buvo vartojama net antikiniame graikų teatre.

kiaulė, spardanti blizgučius („biser“), šlykštus šernas cerkvės sodely; o Lazaris, esą, su savo šventvagių pulkais, stengiasi įgelti cerkvei, dangiško jaunikio sužadėtinei, šmeižtais, kaip vylyčiomis, aspido nuoduose išmirkytomis. Veikalas Maskvos vyrams tiek patiko, jog jie jį paskelbė kaipo soboro atsakymą sentikiams. Nei soboras, nei caras nepastebėjo, kad į tą veikalą Simeonas įterpė lotyniškų elementų, pavyzdžiui, net kai kurias dogmas nušvietė ne pravoslaviškai, bet katalikiškai. Žinoma, šiuo raštu Simeonas sentikių įtikinti negalėjo, priešingai, juos dar labiau suerzino.

3. Simeono „vadovėliai“. Mokydamas caro vaikus, Simeonas rūpinosi ir vadovėliais, kurių parašė net ketverta. Visi jie lietė religinius dalykus. Vienas jų vadinosi „Žitije i učenije Christa Gospoda i Boga našego, ot božestvennych Evangelij raspoloženoje s pokazanijem svidetel'stv sv. evangelistov“ — „Viešpaties Kristaus mūsų Dievo gyvenimas ir mokslas, išdėstytas sulig Evangelijomis, nurodant šv. evangelistų liudymus“. Veikalo pavadinimas apibūdina jau jo turinį ir formą.

Antrasai vadovėlis vadinosi „Venec very“ — „Tikybos vainikas“. Čia Simeonas išdėsto pagrindines krikščioniškas dogmas, bet tai nėra grynai teologiškas veikalas. Čia autorius paduoda daug medžaigos, pasemtos iš apokrifų ir pasaulinių raštų, kurie kartais nieko bendra su tikybos dalykais neturi. Plačiai jis naudojas ir lotyniškais šaltiniais paties latynizmo nesmerkdamas.

Trečiasai vadovėlis — „Katekizmas“ — buvo ne kas kita, kaip „tikybos vainiko“ sutrumpintas leidinys.

Ketvirtasai vadovėlis vadinosi „Bukvar'“ — „Abėcėlė“, buvo, rodos, parašytas specialiai septyniamečiui Petrui Aleksejevičiui (Petrui Didžiajam) mokyti. Šioje tariant „abėcėlėje“ drauge su rašto pradmenimis buvo išdėstytos ir tikybos bei moralės pagrindinės sąvokos. Duota čia eilė ir praktiškų patarimų.

Vadovėlių tarpe įdomiausias buvo „Tikybos vainikas“. Čia itin kreipė dėmesį lotyniškosios scholastikos klausimai, kuriuos Simeonas aiškino, pavyzdžiui: Adomas iš numirusių prisikels su visais šonkauliais, ar taip ir pasiliks per amžius be vieno, kurį jam Dievas išlaužė? Ir atsako Simeonas, kad

Adomas prisikels be vieno šonkaulio — kur gi jis jį beatgaus, jeigu iš jo Ieva padaryta! Arba vėl Simeonas klausia: ar žmogus kelsis iš numirusių lygiai toks, koks mirė — su plaukais, nagais, žarnomis, ir t. t.? Vėliau, už šiuos klausimus Simeonas buvo smarkiai baramas, — barė jį, tiesa, tiktai tuomet, kai jis mirė: gyvo bijojo paliesti.

Šiame vadovėly dėstė Simeonas dar įvairius „astronomijos“ dalykus, pavyzdžiui, iš kelių dalių dangus susideda, kaip atrodo žvaigždės, kaip jos didelės ir kaip toli nuo žemės jos yra, kaip žemė sudaro visatos centrą ir viskas apie ją sukas... Visa tai buvo gerai pažįstama Vakarų krikščioniškoji scholastika.

4. **Pamokslai.** Pamokslų Simeonas prirašė daugybę, bent kokiu du šimtu, paliko jų du rinkiniu: „Obed duševnyj“ ir „Večeria duševnaja“ (dvasiški „pietūs“ ir „vakarienė“). Simeono pamoksluose scholastikos dar daugiau, negu „vadovėliuose“. Beveik visi jo pamokslai yra teoretiško bei formališko pobūdžio, svarsto jis juose įvairius moralės klausimus daugiau abstraktiškai. Tokią jo pamokslų pakraipą nulėmė dvi priežasti. Visų pirma jis buvo išėjęs scholastų mokyklą, kuri jam davė gatavą pamokslų formą, nereikalaujančią didelio galvojimo. O antra, liesti rusų tikrovę ir moralės reikalą svarstyti rusų gyvenimo fone, jam, kaip ateiviui, buvo gana pavojingas dalykas. Liesti pamoksluose rusų tikrovę — reiškė ją kritikuoti, o tai savo rėžtu reiškė susilaukti maskviečių neapykantos. To Simeonas, žinoma, norėti negalėjo. Todėl tat jis savo pamoksluose paliečia paprastai tokias rusų gyvenimo negeroves, kurias kiti pamokslininkai jau daug anksčiau keikė, pavyzdžiui, girtuoklystę, pasninkų nesilaikymą, cerkvės nelankymą, burtus, prietarus, nemokėlių kišimasi į šventųjų raštų aiškinimą ir t. t. Visą šią medžiagą Simeonas galėjo pasemti iš senųjų raštų bei pamokslininkų,—parapijonių barimas už tokias nuodėmes dar nereiškė kišimosi į maskviečių vidaus gyvenimą. Tačiau Simeono pamoksluose yra ir originalus momentas: visas šias negeroves jis laiko rusų obskurantizmo vaisium, todėl jis ryškiai akcentuoja švietimo reikalą. Tiktai jo švietimo sąvokos supratimas nėra perdaug naujoviškas. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie šeimos gyvenimą, jis pataria tėvui auklėti vaikus „Domostrojo“ receptu:

— Pėdo jeigu neiškulsi, riešuto jeigu neperskelsi, nepaimsi duonos ir branduolio — neturėsi sotumo ir saldumo; vaikų jeigu savo nemuši — nesusilauksi džiaugsmo...

5. **Eilėraščiai.** Kaip „piita" Simeonas buvo nenuilstamas —Maskvos eiliuotosios literatūros tėvas. Paliko jis du eilėraščių rinkiniu: „Rifmogolion", ir „Vertograd mnogocvetnyj" („Daugelžiedis sodelis"). Pirmoje knygoje surinkti Simeono oficialiniai eilėraščiai, parašyti įvairiems caro ir jo šeimos gyvenimo įvykiams paminėti. Į antrą rinkinį sudėti įvairiausio turinio eilėraščiai, — epitafijos, maldos, aforizmai, apysakos, metraštiniai padavimai, pamokymai, satiros, eilėraščiai apie gamtą, tikybą ir t. t. Šio rinkinio tikslą autorius paaiškina įvado žody. Esą, jis belankydamas užsienio mokyklas, naudojosi sielai naudingais žiedais; šios medžiagos dalį jis norįs perkelti į slavų kalbą ir įvesti Rusijoj „rimuotą raštą"—„rifmotvornoje pisanije". Vakaruose rašytojai, esą, rašo eilėmis ir susilaukia didelės pagarbos. Jis tikis, kad eiliuota forma padėsianti skaitytojams įsidėmėti jo raštus. Kad lengviau būtų naudotis, jis juos sutvarko alfabeto tvarka. Rikninio tikslas — utilitarinis, duodąs pamokymų. Apie estetinius uždavinius Simeonas dar negalvoja.

Įdomesni, žinoma, yra tie jo eilėraščiai, kuriuose paliečia jis gyvenimo temas, kurie yra, tariant, jo pastabumo vaisius. Pavyzdžiui, eilėrašty „Žydas" jis sako: kokia nauda tarp mažų žuvelių lydeką paleisti — tarp krikščionių žydą apgyvendinti: lydeka mažas žuveles suryja, o žydas krikščionis suktybėmis prispaudžia! Eilėrašty „Ženitva" („Vestuvės") pareiškia jisai skeptiškas pažiūras į šeimos gyvenimą, ypač mokslo vyrui nepatartina vesti, nes nuo knygų jį atitrauksią žmona ir vaikai. Vedęs turįs klausyti žmonos reikalavimų, kuriems galo nesą. Esą, žmona vyrui net užmigti neduodanti, kimbanti prie jo, kad jis maža tesirūpinąs, kad jis į kitą moterį pažvelgiąs, kad jis, grįždamas namo, nieko neatnešąs... Leisi, esą, pačią į svečius — ji išmoksianti girtuokliauti, neleisi — ji tau pačiam namie neduosianti gyventi... Ir apsivesti gerai, esą, labai sunku: vesi neturtingą — sunku būsią gyventi, vesi turtingą — reikėsią jai pataikauti. Žodžiu, vedusiam vyrui — nepakenčiamas gyvenimas.

Eilėrašty „Vdovstvo" („Našlystė") vaizduoja dvi našli: našlė, kuri antrą kartą nebetekanti, labai gerai daranti. Bet

vargas esąs tai našlei, kuri nurimti našlystėje negalinti. Šitokiai našlei, esą, pavyzdžiui, labai pavojinga turėti daug barzdotų vergų — jų akys sužeisiančios našlės širdį, ir t. t.

Eilėrašty „Načal'nik" („Viršininkas") pataria valdininkams rūpintis žemesnės būklės žmonėmis; kiekvienas viršininkas, esą, turįs tapti savo valdiniams pavyzdžiu: vyskupas — tikintiesiems, turtuolis — vergams, vyras — pačiai, teisėjas — kaltinamiesiems, caras — visiems valdiniams. Eilėrašty „Milost' gospodskaja" („Ponų malonė") pataria labai atsargiai, kaip su ugnimi, elgtis su ponų malone, — nei perdaug artintis prie ponų, nei perdaug nuo jų tolintis. Eilėrašty „Pir" („Puota") Simeonas nurodinėja, kaip geri krikščionys turi puotauti. Eilėrašty „Kupectvo" („Pirkliai") vaizduoja rusų pirklių luomo neigiamus savumus. Eilėrašty „Monach" („Vienuolis") — bara monachus už jų ištvirkimą ir kitus piktus darbus.

Šitaip atrodo Simeono eilėraščių temos, lietusios rusų gyvenimą. Forma eilėraščių labai menka. Tai yra silabinės eilės, rimuota kiekvieni dvi eiluti pagrečiui labai sunkiais, neįdomiais rimais. Simeonas silabinę eiliavimo sistemą atnešė iš Kijevo. Kijeviečiai, sekdami lenkų pavyzdžiu, ypač savo mokyklose kultivavo šitokio metro eilėraščius. Kas liečia gi Simeono eilėraščius, tai čia buvo bloga ne vien tiktai eiliavimo sistema, rusų kalbai maža tetinkanti. Čia buvo blogiausia tai, kad Simeonas ne tiktai neturėjo poeto talento ir nepažino įkvėpimo, — jis neturėjo ir skonio. Ir kalba jo buvo pilna polonizmų bei ukrainizmų, atrodė kažkokiu rusiškai-lenkiškai-gudiškai-ukrainietišku žargonu .

6. Rusų teatro pradžia. Simeonui Polockiui teko Maskvoj pasireikšti ir kaip dramaturgui, — dalyvauti rusų teatro užuomazgoj.

Iki caro Aleksejo Michailovičo rusai neturėjo organizuoto teatro. Buvo tiktai rusuose įvairūs dainininkai, muzikantai, skomorochai, fokusninkai, kanato šokėjai ir panašūs balagano meisteriai. Maskvos priemiesty, „Vokiečių slabadoj", kartas nuo karto buvo surengiami šiokie tokie mėgėjų spektakliai, kuriais rusų publika, kaip eretiškais, džiaugtis negalėjo. Užėmęs caro sostą, Aleksej Michailovič tuojau išleidžia (1648 m. ir pakartoja 1657 m.) įsakymus, kuriais nori atgaivinti Rusijoj asketišką gyvenimą: jisai savo piliečiams griežčiausiu būdu uždraudžia visokius pasaulinius pasilinksminimus, muzi-

kos instrumentus ir maskes įsako sudeginti, skomorochus išveja iš Maskvos valstybės.

Tačiau ilgainiui šio taip dievobaimingai nusisteikusio caro nuotaika keičiasi. Čia paveikė jį keletas pašalinių aplinkybių.

Visų pirma paveikė karai su Vakarais: su Lenkija-Lietuva (1653—65) ir su Švedija (1655—58). Per šiuos karus (1656 m.) caras aplanko visą eilę vakarų miestų: Vitebską, Polocką, Mogilevą. Ypač didelio įspūdžio padaro jam aplankytieji Kaunas, Vilnius, Gardinas... Šių įspūdžių rezultate caras įveda prie savo dvaro Maskvoje daug naujovių: pasikviečia iš Vakarų dailininkų, meisterių, prasideda naujas gyvenimas. Ypač caras negali užmiršti Vilniaus jėzuitų teatro (jėzuitų mokyklinė drama). Juo labiau jam rūpėjo teatras, nes jis kai kurį metą, kaip liudija prof. Kliučevskis, buvo laikomas kandidatu į Lenkų karaliaus sostą. Lenkų karalius gyveno kitokiu gyvenimu, negu Maskvos caras. Suprantama, kad kandidatas į karaliaus sostą turėjo būti apsipratęs su papročiais to krašto, kuriame nori karaliauti. Suprantama, kad Maskvos caras rūpinas ir savo namuose įvesti „politess s maneru polskago“ — lenkiškos tvarkos „mandagumą“. O Lenkijoj vaidinimai jau buvo išsiplatinę, buvo laikomi savaime suprantamais dvaro gyvenimo pažymiais. Caras rūpinas aktorių įsigijimu. Neturėdamas jų namie, stengiasi jų atsikviesti iš užsienio, tiktai jam nevyksta taip greitai jų gauti.

Susirūpinti savo teatro įkurimu Maskvos carą verčia dar viena ypatinga aplinkybė. 1671 metais caras vedė antrąją žmoną Nataliją Naryškiną, garsaus valstybės vyro, Vakarų kultūros šalininko, bojarino Artamono Matvejevo augintinę. Carienė gyveno kitokiomis kultūrinėmis sąvokomis, negu jos karūnuotas vyras. Caras rūpinas žmonos pramogomis, nenori, kad ji nuobodžiautų. Žmona gi carui senąjį asketizmo karštį dar labiau atšaldo. Ir šit caras paveda tuomet visagalinčiam bojarinui Matvejevui žūt būt pakviesti iš Vakarų kokį nors teatrą. Matvejevas savo draugo von Stadeno prašo caro įsakymą realizuoti. Von Stadenas ilgai derasi su įvairiomis trupėmis Vakaruose. Jam buvo pavykę susitarti net su garsiuoju Johannesu Feltenu ir užangažuoti jo trupę, tiktai Feltenas paskum nusigąsta tolimos kelionės į nežinomą rusų kraštą ir nebevažiuoja. Carui gi tiek prisireikia teatro,

jog jis nebegali jo įkurimą atidėlioti. Caras laukia gimstančio įpėdinio. Caras nori pasirodyti esąs kultūringas valdovas ir įpėdinio gimimą nori atšvęsti taip, kaip tai daro Vakarų monarchai: surengti iškilmingus vaidinimus. O čia nė viena aktorių trupė iš Vakarų nevažiuoja į Rusiją! Caras nerimastauja. 1672 m. gegužės m. 30 d. gimsta carui sūnus, būsimas Petras Didysis; birželio 2 dieną caras surengia iškilmingą puotą sūnaus gimimui paminėti, o birželio 4 dieną išleidžia įsakymą: „učinit' komediju, a na komediji dejstvovat' iz bibliji knigu Esfir' i dlia togo dejstva ustroit' chorominu“ — „surengti komediją (=teatrą), o toje komedijoj veikti sulig Biblijos knyga Esfir, ir tam veiksmui pastatyti trobesį“. Išleisdamas šį įsakymą, caras dar atsiklausė šiuo reikalu protopopo Antrejevo S a v i n o nuomonės. Savinas pareiškė, kad teatras nesąs nuodėmingas daiktas, nes ir kiti pasaulio valdovai turį teatrus, turėję teatrą net palaimintieji Paleologai.

Caro įsakymą įvykdyti buvo pavesta pastoriui J. G. G r e g o r i iš „Vokiečių slabados“. Pastorius savo darbui buvo visiškai nepasiruošęs, niekuomet jo nedirbęs, nors ir gimęs, gyvenęs bei mokęsis Vokietijoje, kur teatras buvo jau labai populiarus reiškinys. Nebodamas darbo sunkumo, Gregori imasi vykdyti caro įsakymą pasikvietęs porą padėjėjų. Pastoriui buvo duoti 64 rusai-mokiniai, kuriuos jis turi išmokyti vaidybos meno. Pats pastorius rašo pjesę, moko artistus, režisuoja, kiti — stato teatro rūmus — daržinę (chromina), kiti vėl gamina dekoracijas, kostiumus, butaforiją...

Šitokiomis sąlygomis tų pačių 1672 m. spalių m. 17 d. įvyko pirmasai rusų istorijoj užregistruotas spektaklis. Carui jis padarė nepaprasto įspūdžio: dešimt valandų caras išsėdėjo nesikeldamas iš vietos, besidžiaugdamas spektakliu, o jo organizatoriams ir dalyviams dovanų nepašykštėjo.

Rusų teatras prasidėjo, pripažino jį pasaulinė valdžia, tuo priversdama dvasininkiją bent tylėti.

7. Simeono Polockio dramaturgija. Prasidėjus rusų teatrui jo organizatoriams sudarė daug sunkenybių repertuaro klausimas. Gatavų pjesių nebuvo, reikėjo jas gaminti, o nei pastorius Gregori nei jo artimiausieji padėjėjai nemokėjo rusiškai, — bent tiek nemokėjo rusų kalbos, jog galėtų rusiškai rašyti. Pastorius rašo vokiškai, kiti išverčia jo tekstą, išverčia blogai, spektaklio kalba skamba tokiu žargonu, kuris ly-

giai rusams, lygiai vokiečiams vienodai sunku suprasti. Ilgainiui pjesių vertimus tvarkyti pavedama tų laikų užsienių reikalų ministerijai — „posol'skij prikaz“. Prof. B. V. Varneke tikina, kad prie šio darbo buvo pritrauktas ir Simeon Polockij; jo ranką parodanti išlikusių iš tų laikų pjesių analizė.

Simeon Polockij buvo kaip ir savotiškas teatralinis specas. Kijevo akademijoj, kurioj jis mokėsi, vyko vaidinimai, tipiški mokyklinei dramai. Iš ten jis ir atsinešė supratimą apie teatrą. Bet užsiimti teatraliniais dalykais jam Maskvoje buvo gana pavojinga. Kaip teisingai prof. Varneke pastebi, daugelis Simeono nedraugų ir pavyduolių mielu noru būtų prikibę prie jo dramatinės darbuotės ir iš to padarę sau gerą ginklą. Būdami priversti tylėti, dėl jiems nepakančiamos caro užgaidos, esą, jie dar didesne jėga būtų nukreipę savo smūgius prieš monachą, caro įsakymų vykdytoją, ir patį caro sumanymą būtų paskelbę Polockio įtakos vaisiumi, nes jis plačiai buvo žinomas savo palinkimu į Vakarus. Tačiau gudrus Kijevo mokyklos monachas ir čia sugebėjo apsukti maskviečius. Jis savo veikalams pasirinko biblijinę medžiagą, o vienam veikalui — net tą patį biblijinį padavimą, kurs ir seniau buvo vaidinamas rusų cerkvėje.

Simeonas paliko du dramatiniu veikalu.

1) „Komedija o Navuchodonosore care“ — „Komedija apie carą Navuchodonosorą“. Šios „komedijos“ pagrindas tai ir buvo iš senų laikų vaidinamas cerkvėse. Ši vaidyba buvo praktikuojama cerkvinėse apeigose dar Byzantijoj: šeštadienį prieš Kalėdas cerkvėj buvo vaizduojamu du chaldeju, kurenančiu pečių, kuriame turėjo būti sudeginti trys jaunuoliai. Šią vaidybą cerkvėj lydėjo įvairios giesmės. Ši misterija ir Rusijoj buvo žinoma iš seniau vardu „Pečnoje dejstvo“ — „pečinis veiksmas, vaidinimas“. Tą patį pagrindą ir Simeonas sunaudoja savo „komedijai“ apie Navuchodonosorą, pavartodamas atsineštą iš Kijevo jėzuitų mokyklinės dramos techniką.

Pjesės prologe garbinamas rusų caras ir jo širdies gerumas, tam įrodyti, sakoma prologe, būsiąs parodytas žiauriausis Navuchodonosoras, rusų caro antipodas. Toliau vaizduojama, kaip Navuchodonosoras įsakė padirbti savo paveikslą ir verčia žmones jam nusilenkti. Visi nusilenkė, tiktai trys žydukai nenori lenktis. Navuchodonosoras įsakė juos įmesti į iškurentą pečių. Tuo tarpu atskrenda į tuos žydus angelas ir padrąsina

juos; jie ugnyje gieda šventas giesmes ir nedega, o ugnis „suryja“ chaldejus, norėjusius sudeginti tuos žydukus. Pamatęs stebuklą, Navuchodonosoras gailis už nuodėmes. Veikalas baigias epilogu, kuriame autorius ir aktoriai dėkoja carui už atsilankymą į spektaklį ir atsiprašo už darbo menkumą.

2) *„Komedija o bludnom syne“* — „Komedija apie sūnų palaidūną“ literatūros atžvilgiu yra įdomesnė. Čia Simeonas šešiuose veiksmuose („dalyse“), prologe ir epiloge dramatizuoja žinomą biblijinį siužetą apie sūnų palaidūną. Bendrai imant, čia Simeonas nenukrypsta nuo biblijinės pasakojimo linijos, tiktai kai kur prideda savotišką motyvaciją. Pavyzdžiui, prologe jis aiškina teatralinio veiksmo prasmę: esą, žodis, parodytas veiksmu, giliau įsminga į atmintį. Toliau vaizduojama, kaip palaidūnas sūnus išvyksta iš namų todėl, kad Dievas visiems valią davęs: paukščiai skraido, žvėrys miške laisvai gyvena, todėl ir jam, sūnui palaidūnui, tėvas turįs duoti laisvę, nes jis norįs laisvėje pažinti pasaulio išmintingąją esmę. Sūnus juo labiau veržias į laisvę, kad jo gyvenimas pas tėvą buvo nepakenčiamas, — turėjęs gyventi kaip vergas, bijojęs pajudėti, valgyti, gerti, ir t. t.

Simeonas, atvaizdavęs visus vargus, kuriuos jaunuolis patyrė laisvėje, skelbia „moralę“: jaunuoliai turį vyresniųjų klausyti ir nepasitikėti perdaug savo protu.

Kaipo literatūros veikalai, abidvi Polockio komediji gana silpni dalykai; jie didesnės reikšmės turėjo tik kaipo teatralinės pjesės.

Polockio pjesių reikšmę rusų dramos istorijoj prof. S o b o l e v s k i j apibrėžia šitokiu būdu:

Polockis, esą, paėmė siužetus, tinkamus mokyklinei dramai, išlaikė mokyklinės dramos eiles, įterpė veiksmų protarpiuose interliudijų, kaip mokyklinėje dramoje. Pasekdamas Gregori pavyzdžiu, jis atsisakė personifikacijų ir alegorijų, ir įvedė į veiksmą komiškų scenų, kurias jis rado vokiškoje dramoje. Tokiu būdu, esą, jo pjesės pasidariusios maišyto charakteriaus: mokyklinio tipo dramos, sudorotos vokiškų pjesių pavyzdžiu.

8. Polockio priešininkai. Nors ir gudrus, ir atsargus buvo Simeonas, ir vengė konfliktų su Maskvos vyrais, tačiau įtikti visiems negalėjo. Visų pirma jam teko susidurti su kitu garsiu ateiviu iš Kijevo — Epifaniju S l a v i n e c k i u. Šis bu-

vo daugiau kabinetinis mokslininkas; gerai mokėdamas graikiškai, jis daugiausia darbavosi knygų taisymo ir vertimo srity. Kaip sakyta, Slavineckis vadovavo graikiškajai srovei, susispietusiai aplink Čudovo monastyrio mokyklą. Įvairiais klausimais Polockio ir Slavineckio nuomonės išsiskirdavo, bet judviejų principinė nesantarvė nepereidavo į asmeniškus ginčus. Jiedu abu buvo ateiviai, brangino savo būklę Maskvoj, ir vengė kelti viešumon savo nesutikimus. Būklė pasikeitė, kai Slavineckis 1675 m. pasimirė, — jo mokiniai atvirai ėmė širsti prieš Polockį. Nepatenkinti Polockiu buvo ir rusų dvasininkai: savo eilėraščiuose jis peikė monachų ištvirkimą, į jo raštus įėjo lotyniški elementai. Tačiau gyvo Simeono pulti neišdrįso: bijojo caro, kuris buvo Simeonui palankus. Bet užtat, kai jis 1680 metais mirė, — prasidėjo visa audra.

Pirmas pradėjo Simeono puolimą Slavineckio mokinys Eufimijus, — jisai jo raštuose tuojau surado liuterišką ir lotynišką ereziją. Ir Simeono scholastišku stilium tyčiojos: kodėl esą, Simeonas, apskaitydamas žvaigždes, nepasakė, kiek metų šėtonas iš dangaus į pragarą lėkė? Keikė Simeoną ir už tai, kad jis, versdamas eilėmis psalmių knygą, daug ką pakeitęs. Čia prabilsta ir obskurantiškai nusiteikęs patriarchas Joakimas. Kol Simeonas buvo gyvas, patriarchas tylėjo, — caro ir paties Simeono bijojo. O dabar Joakimas bara Simeoną: esą, jis psalmių vertimo nebuvo skaitęs ir savo sutikimo jas spausdinti nebuvo davęs. Dabar jam tiktai paaiškėję, kad Simeonas buvęs jėzuitų tarnas ir popiežininkas ir visokioms pagundoms pasidavęs. Ir pasidarbavo patriarchas Joakimas — priskaitė daugybę tokių Simeono erezijų, kurių šis ir sapnuot nesapnavo. Simeonas atrodė nedaug ką geresnis už Avvakumą, — taip rūsčiai nubaudė jo atmintį Visagalis, kam jis Dievo tarnus eilėse už pasileidimą peikė.

9. **Polockio reikšmė Rusijai.** Jeigu Simeonas Polockis būtų likęs gyventi Lietuvoj ar Kijeve, jis būtų buvęs gal eilinis darbininkas, scholastas — mokytojas, ir tuo būtų jo reikšmingumas pasibaigęs. Visai kas kita Maskvoj, kur jis buvo visa galva aukštesnis už Maskvos vyrus: čia įgavo jis ypatingos reikšmės. Tiesa, jo darbas čionai pagimdė daug neapykantos ir pavydo, bet jis susilaukė ir rimtų bei sąžiningų pasekėjų. Jis į Maskvą atnešė daug naujovės ir betarpiai rengė dirvą

Petro Didžiojo žygiams. Jo naujovė svarbiausia reiškės šitokiose srityse:

a) Davė per mokyklą Vakarų mokslo pradžiodalas; šiaip Vakarų mokslą Maskvos pravoslavai imti bijojo — jis gi erezija apkrėstas; dabar gi jį skelbė dvasininkas, monachas, pravoslavas, mokslininkas ir caro draugas — ir šitokį mokslą priimti buvo vis tiktai drąsiau.

b) Simeonas Polockis davė įvairias literatūros formas, nebijojo pavartoti net mitinių elementų. Eilėraščiai, satira, dramatinės scenos, juokai — visa tai maskviečiams buvo naujas dalykas; tiesa, vieni žegnojos nuo to, kaip nuo piktos erezijos, už tat kiti tuo džiaugės.

c) Polockis davė naują mokslo metodą; žinoma, jis, pasinėręs scholastikoj, nebuvo tikras mokslininkas, bet ir tai, ką jis davė, maskviečiams buvo didelė naujiena ir reiškė labai daug.

d) Polockio raštuose Maskvos literatūroj pasireiškia pasaulinio gyvenimo teisės, pirmą kartą į literatūros uždavinius pažvelgiama nebe pro cerkvės prizmą.

e) Polockis savo raštuose ieško literatūrai naujo turinio ir naujos formos; juo prasideda rusų literatūroj vidujis persilaužimas. Naujasai turinys ir forma, tiesa, dar labai storžieviški ir abejotinos vertės, bet jie drauge yra ir pranašai, kad netrukus ateis kita gadynė, — kad bręsta kitos literatūros pareikalavimas, kitas skonis.

9. SILVESTR MEDVEDEV

Polockio pradėtąjį kultūros darbą energiškai tęsė ištikimas jo mokinys, monachas Silvestr Medvedev, pasauliniu vardu vadinęsis Simeon.

Silvestr-Semion Medvedev gimė 1641 m. Kurske ir gana anksti pateko į Maskvą, gaudamas gerą vietą įstaigoj, vadinamoj „prikaz tajnych del". Dirbdamas šioj įstaigoj, mūsų dienų mastu imant, vidaus reikalų ministerijoj, Medvedevas turėjo sekti rusų aukštųjų valdininkų elgesį ir pranešdinėti savo pastabas carui. Tai buvo savo rūšies caro „sargų" įstaiga. Per šią įstaigą ėjo caro susirašinėjimas su vojevodomis, caro pasiuntiniais užsieniuose, ir t. t. Į šią įstaigą buvo verbuojami gabūs, carui patikimi asmenys. Jų būklė savaime juos suar-

tindavo su caru. Tokiu būdu Medvedevas pačioje savo karjeros pradžioje pasidaro artimas carui žmogus.

1665—1668 metais, drauge su kitais dviem šios įstaigos valdininkais, Medvedevas, caro įsakymu, mokosi pas Simeoną Polockį, gyvendamas drauge Zaikonospasskio monastyry. Pramoksta jis čionai lenkų ir lotynų kalbų, studijuoja retoriką, piitiką, istoriją, filosofiją ir teologiją; vėliau gi jis išmoksta graikiškai ir vokiškai, tuo būdu tapdamas aniems laikams labai apsišvietusiu žmogumi.

1668—69 metais Medvedevas tarnybos reikalais atsiduria Kurše, 1671 m. Putivly jis iš Semiono Medvedevo tampa monachu Silvestru — įsišventė. Pabuvojęs keliuose monastyriuose, 1677 m. Silvestras vėl atsiduria Maskvoj, kur caras ir Polockis jį mielai, net džiaugsmingai priima. Caro įsakymu Spasskio monastyry jam duodamas geriausias kambarys šalia Polockio, ir nuo to laiko prasideda abiejų kultūros darbininkų, mokytojo ir mokinio — Simeono ir Silvestro, glaudus bendradarbiavimas. Silvestras veda plačią Simeono korespondenciją, redaguoja jo veikalus, neapleisdamas savo studijų. Veikiai Silvestras įsigyja pasitikėjimo valdančiuose sluoksniuose, ir jau 1678 m. oficialiai paskiriamas knygų taisytoju — „spravščikom". Šitam darbui jis tiko daugiau, negu kiti rusų žmonės, tačiau toks greitas jo įtakos augimas netruko sukelti kituose sluoksniuose pavydo ir neapykantos. Kol dar gyvas buvo Polockis, kol dar mokytojo niekas nedrįso viešai užkliudyti, tol ir Silvestras išliko neliečiamas. Pašlijus mirusio Polockio autoritetui — ir jo mokiniui turėjo neišvengiamai ateiti sunkios dienos.

Kaip minėta, 1680 m. mirė Polockis. Tuomet Silvestras paskiriamas Spaskio monastyrio „stroiteliu". Monastyrio „stroitel'" buvo kaip ir jo viršininkas — „klebonas".*) Veikiai Silvestras pasidaro Simeono įpėdiniu ir kitose srityse: kaipo visuomenės darbininkas, švietėjas, Vakarų kultūros skelbėjas, caro dvaro poetas, tiksliau bus pasakius senobiškai: piita. Užimdamas rusų visuomenėj šitokią aukštą vietą, jis išplečia ir savo literatūros darbą eiliuota ir prozaiška forma.

---

* „Stroitel'" dabar reiškia statytojas; terminas padarytas iš žodžio „stroit'" — statyti. Bet kalbamuoju atveju terminas „stroitel'" anaiptol nereiškė statytojas ar architektas. Čia jis buvo padarytas iš žodžio „stroj" —tvarka, ir todėl „stroitel'" — reiškė tvarkytojas, tai yra, viršininkas.

Silvestro proza — tai polemikos raštai teologiškomis problemomis. Susiginčijo rusų žmonės, kurį momentą įvyksta Eucharistijos paslaptis: ar po popo žodžių „priimite, jadite..." ar po „i sotvori ubo..." Vadinas, ginčo pagrindas buvo siaurai dogmatiškas, cerkvinis, bet jis turėjo gilios visuomeniškos bei kultūriškos prasmės. Silvestras atstovavo vakarietišką šios dogmos interpretaciją, ir čia jis rusams net jokios ypatingos naujienos neskelbė: tą interpretaciją paskelbė Florencijos soboras, jos laikėsi kijeviečiai, ją palaikė net ir Maskvos patriarchas Joakimas iki iškilsiant ginčui dėl jo esmės. Tai net maskviečių atžvilgiu nebuvo perdidelė erezija. Jiems didesne erezija atrodė tai, kad Silvestras buvo linkęs daugiau į Vakarų kultūrą ir neigiamai žiūrėjo į graikus, ypač į Rusijoje besipelnančius, kritiškai priėmė senovės tradicijas, taisė knygas net Nikono pataisytąsias. Visų didžiausia Silvestro erezija buvo toji, kad jis atvirai peikė rusus už jų aklą pasitikėjimą graikais, kuriuos maskviečiai norėjo pamėgdžioti, ir kad jis norėjo įkvėpti rusams tautinę sąmonę, kas tuomet buvo sunkiai suprantama.

Tuolaikinis patriarchas Joakimas, bijodamas Vakarų kultūros, nepasitiki ateiviais kijeviečiais ir nori juos, mokytojų pareigoje, pakeisti graikais. Tuo tikslu jisai parsigabendina į Maskvą graikus, brolius Joannikijų ir Sofronijų Lichudas. Šiedu broliu, atsidūrę Maskvoj, gina, žinoma, graikų poziciją, palaiko Maskvos konservatorius, kurie vargsta dėl išlaikymo senųjų byzantiškų tradicijų. Kas buvo tieji Lichudos —tikrai nėra žinoma. 1693 m. Jeruzalės patriarchas Dosifejus rašė Maskvos patriarchui Adrianui, užėmusiam Joakimo vietą, kad tie Lichudos esą palaidūnai ir nereikią jiem Maskvoj jokios vietos duoti; jiedu skelbiasi, anot patriarcho Dosifejaus, esą kunigaikščiais, bet iš tikrųjų tai esą pirkliai — monelninkai. Taip patriarchas Dosifejus rašė apie juos, kai jau nei Silvestro, nei Joakimo Maskvoj nebebuvo. Pradžioje gi jie, atvykę į Maskvą, labai aukštai galvas kėlė, skelbės, esą, baigę Padujos universitetą, Silvestrą vadina nemokša („neuk") ir t. t.

Silvestro asmeny šiuodu avantiuristu matė didžiausią ir pavojingiausią konkurentą ir stengėsi jo įtaką sugriauti. Aplink Lichudas spiečiasi byzantiškos scholastikos adeptai, juos palaiko Slavineckio mokiniai ir patsai patriarchas Joakimas.

Broliai Lichudos pasidarę vadais partijos, besiorientuojančios į graikus, uoliai dalyvauja polemikoj prieš Silvestrą, dogmatišką ginčą paversdami į koliojimąsi dogmatinėmis bei kultūrinėmis temomis. Silvestrą pasmerkia aukštieji cerkvės organai, jį kiti net jeresiarchu vadina, įpainioja jį į politines intrigas, ir 1691 metais budelio kirvis atskyrė Silversto galvą nuo kūno.

Laikinai laimėjo graikuojančių partija, graikų „mokslas". Netrukus mirė patriarchas Joakimas — ir jo globojamiem Lichudam atėjo liūdnos dienos. Pradėjęs valdyti Rusiją, Petras I ginčą išsprendė praktiškai, surasdamas naują formą, — parodė patį ginčą nebereikalingu: vietoj sukempėjusios graikiškos bei lotyniškos scholastikos jis įvedė Rusijoj pasaulinį mokslą...

Kultūrinėj kovoj dėl atkėlimo vartų Vakarų kultūros įtakai Maskvoje Silvestras suvaidino nemenką vaidmenį, — tai pasireiškė jo prozos raštuose dogmatiškomis temomis: „Chleb životnyj", „Kniga o manne chleba životnago", „Izvestije istinnoje", ir t. t. Šių raštų platesnis nagrinėjimas priklauso cerkvės istorijai.

Silvestras savo eiliuotais raštais, kurie toli nebūdami poetiškais, turi didelės reikšmės rusų literatūros istorijai. Iš vienos pusės — tai buvo Simeono Polockio darbo tęsinys. Būdamas caro dvaro piita, Silvestras rašo specialų eilėraštį, pritaikytą caro vestuvių dienai, „Privetstvo bračnoje". Carui gi Feodorui Aleksejevičui mirus Silvestras vėl gamina „Plač i utešenije dvadesiat'ma dvem viršami, po čislu let ego carskago veličestva, jaže požive v mire". Veikalo pavadinimas apibūdina ir jo turinį: „rauda ir paguoda dvidešimt dviem eilutėmis, sulig jo cariškos didenybės metais, kuriuos jis gyveno pasauly".

Besvajodamas Spasskio monastyry įkurti lotynišką jėzuitų pavyzdžiu akademiją (buvusią ten mokyklą paversti į akademiją), jis įteikia Rusiją valdžiusiai carevnai Sofijai šiuo reikalu atitinkamą eiliuotą pareiškimą, drauge su projektuojamos akademijos „privileju". Pasiūlyme Silvestras pareiškia vilties, kad tamsa bus išvyta iš Maskvos žemės, kad visi rusai apsišviesią ir Rusija išsivaduosianti iš negarbės, kad ji esanti tamsos kraštas.

Šiais savo eilėraščiais Silvestras jungė rusų praeitį su ateitimi. Eilėraščių forma — praeitis, bet jų entuziastiškas svajojimas apie mokslą — jau ateitis. Tai jau dvelkia Lomonosovo didžia dvasia, kuris netrukus pseudoklasiškuose eilėraščiuose ėmė degti mokslo skelbimo entuziazmu, tai jau dvelkia tuoju Lomonosovu, kuris dėl rusų mokslo ir apsišvietimo nemažiau energiškai kovojo su ateiviais pusiau mokslininkais, pusiau verteivomis, kaip Silvestras kovojo su biznieriais Lichudom.

Silvestr Medvedev — rusų pseudoklasikų pranokėjas, savo raštais paruošęs jiems dirvą, tariant, nuspėjęs galingojo Lomonosovo netolimą atvykimą.

Bet tai buvo tiktai tolimas neaiškus nujautimas. Senovės tradicijos Maskvoj dar buvo tokios stiprios, minties nelaisvė buvo dar tokia neperregima, plačiosios gyventojų masės buvo dar tokios tamsios, jog net herojiškos Petro Didžiojo pastangos dužo susidurdamos su senienų tvirtove. Net visą aštuonioliktą šimtmetį geresnieji rusų žmonės pravertė senąjį sukempėjimą belaužydami, berengdami dirvą tajai sėjai, kurios vaisiai ėmė prinokti vos aštuoniolikto šimtmečio pabaigoje, devyniolikto — pradžioie. Tokia baisi išgverusios senovės reikšmė buvo Rusijai, sulaikiusi jos kultūrinį išsirutuliojimą bent keliems šimtmečiams.

VIII. BELETRISTIKOS PRADODAILA

1. NAUJI LITERATŪROS ŠALTINIAI

Kijevo Rusijai literatūros šaltiniu buvo Byzantija: iš ten drauge su religinėmis knygomis ėjo beletristika. Iš Byzantijos Rusija gavo ir krikščionybę, todėl dėl einančių iš Byzantijos knygų tinkamumo sunku rusams buvo ir paabejoti. Tarp Rusijos ir Byzantijos tarpininkavo pietų slavai, — taip pat Byzantijos mokiniai, taip pat pravoslavai, todėl ir jais nepasitikėti rusai neturėjo jokio pagrindo.

Vėliau, susidūrus Rusams su Azijos tautomis, pradėjo ateiti į Rusiją vadinamosios „rytų literatūros“ pradžiodalos. Joms kelias jau nebebuvo toks atviras. Azijos tautos — nekrikščioniškos, ir jų literatūra rusams buvo nuodėminga. Jos, pagaliau, gyveno nuo Maskvos labai toli, gero susisiekimo su jomis neturėjo, vadinasi, ir bendradarbiavimo nebuvo, todėl ir jų įtaka Maskvos literatūrai nebuvo žymi. Nūdien galima konstatuoti vos fragmentarinius tos įtakos pėdsakus. Rusai, pasiimdami tą ar kitą rytiečių motyvą, paprastai pritaiko jį savo gyvenimo aplinkybėms, taip perdirba, kad net, sunku besuvokti jų pirmykštį pavidalą.

Pradedant šešioliktu šimtmečiu ima atplaukti Vakarų kultūros įtaka beletristikos srity. Eina ji iš Serbijos, iš Bosnijos, atnešdama italų kultūros pradžiodalas. Septynioliktam šimtmety vakarų kultūra randa tiesioginį kelią į Maskvą — per Čekiją ir Lenkiją. Pati Lenkija savo kūrybos Maskvai maža ką duoda, jos literatūros pėdsakų rusų literatūroj nedaug teliko. Užtat lenkai davė rusams gausią vertimų literatūrą. Į lenkų kalbą buvo verčiami iš prancūzų, vokiečių, olandų, lotynų ir kt. kalbų, ir jau iš lenkiško vertimo rusai versdavosi į savo kalbą. Tokiu būdu XVII-tam šimtmety lenkai suvaidino rusams panašų vaidmenį, kokį Kijevo Rusijai suvaidino pietų slavai.

Žinoma, ir skirtumas buvo didelis. Lenkai buvo katalikai, „lotyninkai“, ir to XVII-tam šimtmety pakako, kad rusai į lenkišką literatūrą žiūrėtų su dideliu nepasitikėjimu. Ir vis tiktai, nežiūrint lenkiškų knygų „nuodėmingumo“, jos rasdavo kelią į Rusiją, ir susilaukdavo joje skaitytojų. Tai parodo, kad XVII-tam šimtmety rusų žmonės jau pradėjo praaugti cerkvinės literatūros rėmus, kad atsirado didelis pasaulinės literatūros pareikalavimas. Atsirado pareikalavimas — atsiranda ir jo tenkintojai: XVII-tam šimtmety jau kuriasi originali rusų apysaka, grynai pasaulinio pobūdžio.

Knygos buvo verčiamos paprastai Ukrainoj ir Gudijoj kaip rusiška medžiaga pasiskaityti, kaip priemonė sulaikyti polonizacijos bangai. Kadangi šiam laikotary gudų ir ukrainiečių kalbos buvo gerokai pasidavusios lenkų kalbos įtakai, tai ir tie vertimai turėjo daug polonizmų. Ir tiktai ukrainiečių bei gudų vertimai paprastai patekdavo į Maskvą ir tenai imdavo „surusėti“. Ten buvo išstumiami polonizmai ir dalinai „vakarizmai“, kurių vietą užimdavo vertimuose daugiau rusiški, maskviški bruožai.

Ėjusi per Lenkus į Maskvą Vakarų literatūra nebuvo, kaip sakoma, „pirmaeilė“. XVI—XVII šimtm. Vakarų Europa gyveno plačiu kultūriniu gyvenimu, pabudo tenai naujos socialinės, kultūrinės, tautinės, filosofinės problemos, atsispindėjusios literatūroj. Maskvai tai buvo perdaug tolimas dalykas. Maskvoj net Simeono — Silvestro eilėraščiai buvo didelė, sunkiai suvirškinama naujovė. Į Maskvą per Lenkiją ėjo tokia literatūra, kuri Vakaruose jau buvo pasenusi, atgyvenusi savo amžių, nebeįdomi. Maskvoj ji atitiko kultūrinį lygmenį, prisitaikė Maskvos žmonių interesams. Tai buvo daugiausia didaktinė literatūra arba „lengvi pasiskaitymai“, įvairiomis religinėmis bei moralinėmis temomis pasakojimai. Dažniausiai šie pasakojimai į Rusiją keliavo rinkinių pavidalu: kuriuo nors vienu tikslu surinkti į krūvą gana įvairūs apsakymai.

Greta šitokių ateivių apysakų XVI—XVII šimtm. pasirodo Rusijoj eilė pusiau istoriškų apysakų, kurių kilmė ir nūdien dar nėra galutinai išaiškinta.

2. PUSIAU ISTORIŠKA APYSAKA

1. „Povest' o carice Iverskoj Dinare“ — „Apysaka apie Iverų (gruzinų) caricą Dinarą (Tamarą)“. Šioje apysakoje dėstoma, kaip mirus Gruzijos karaliui Merachui, liko jo įpėdinė, 15 metų dukrelė Dinara. Persų caras, sužinojęs, kad Merachas mirė, pareikalauja, jog Dinara, drauge ir visi gruzinai pripažintų Gruzijoj persų valdžią. Dinarai atsisakius tai padaryti, persai paskelbia gruzinams karą. Dinara pasako gruzinams prakalbą, pasimeldžia monastyry, paskum pasiėmusi ietį stoja į kovą ir nuduria persų vadą, — „Persiną“, kaip apysaka sako. Persai išsigąsta Dinaros balso ir bėga iš kovos lauko. Ji paima žuvusio kovoj persų caro galvą, persmeigia ją ir pasiunčia į persų „sostinę Tavrizą“. Paėmusi iš persų didį grobį, ji viską atiduoda cerkvėms ir monastyriams, ir laimingai viešpatauja 38-ius metus.

Apysakoj yra šiokių tokių reminiscencijų į istoriją. Viena Gruzijos valdovė, Tamara, dar X-tam šimtmety įvedė Gruzijoj pravoslaviją. Antroji Tamara, Gruzijos valdovo Aleksandro Melecho duktė 1184 metais kovos lauke nugalėjo persus, apimdama Tavrizą ir Šemachą. Abi ši Tamari ir atsispindėjo apysakoj; apie jas buvo daug gruzinų padavimų. Kokiu būdu ši apysaka pateko į rusų dirvą, tiksliai nėra žinoma. Vieni mano, kad ji yra versta iš gruzinų kalbos, atnešta į Rusiją Jono IV ar net Jono III laikais, bet jie gruziniško originalo nesuranda. Kiti, pasiremdami kalbos daviniais, įtikinėja, kad apysaka yra versta iš graikų kalbos žymiai vėliau, bet ir graikiško originalo taip pat nesuranda.

2. „Skazanije o mutianskom vojevode Drakule“ — „Padavimas apie mutėnų vojevodą Drakulą“. Kada ir kur sukurta ši apysaka — nėra žinoma: gal XVI, o gal net XV-tam šimtmety, aišku tiktai, kad ne XVII-tam. Mes ją įtraukiame į XVII-to šimtmečio apysakų rubriką daugiau vaduodamies metodologiniais sumetimais.

Apysakos turinį sudaro pasakojimas apie „mutėnų“ (Moldavijos) vojevodos Drakulos žiaurumas. Pavyzdžiui, atvyksta pas jį turkų sultono pasiuntiniai ir nenusiima kepurių, pasiaiškindami, kad jų krašte esąs toks paprotys — nesiimti kepurės. Drakula įsako paprotį „sutvirtinti“ — prikalti pasiuntiniams kepures prie galvos vinimis. Už mažiausius nusikalti-

mus Drakula baudžia mirtimi—„sodina ant kuolo". Pagaliau jis patenka į nelaisvę pas vengrų karalių, kuris jį uždaro kalėjiman. Kai Drakula iš pravoslavijos pereina į katalikybę, vengrų karalius sugrąžina jam vojevodos vietą. Apysaka baigias Drakulos mirties aprašymu: kovos su turkais metu Drakulą nužudė jo paties karys, savo vado nepažinęs. Drakulos vieton buvo paskirtas naujas vojevoda Vladas.

Apysakos atradėjas A. Ch. Vostokov manė, kad šią apysaką bus parašęs koks nors rusas, greičiausiai žinomasai valdininkas Feodor Kuricyn; jei ne jis, tai kas nors kitas iš jo palydovų, kai jis 1482 m., Ivano Vasiljevičio siunčiamas, važinėjo į Vengriją. Kiti mokslininkai mano, kad rusiškoji apysaka yra skolinys iš Vakarų literatūros, nes ir tenai, Vakaruos, buvo daug pasakojimų apie Drakulą. Tačiau, atrodo, kad čia bus vis tiktai rusų kūrinys, nors jame ir panaudota Vakaruose plačiai žinomoji tema apie aiškų istorišką asmenį.

Šioje apysakoj daug rusiškų ideologinių elementų. Visų pirma — pažiūra į pravoslavijos reikalą. Kol Drakula buvo pravoslavas, apysakos autorius Drakulos žiaurumus stengiasi pateisinti jo nuopelnais krikščionybei, vadinas, pravoslavijos naudai. Bet šit Drakula „atsiskyrė nuo pravoslavijos ir atsitraukė nuo teisybės, apleidęs šviesą ir priėmęs tamsybę" — ir autorius neberanda jam jokio pateisinimo. Antra, apysakoje Drakulos žiaurumas primena Jono IV žiaurumą; apysaka vaizduoja Drakulos žiaurumą, kaip tautosaka („istorinės dainos") Jono IV: abudu jie smarkūs ir griežti, greitai supyksta ir baudžia, bet baudžia besivaduodami kažkokiais, jų nuomone, aukštesniais sumetimais. Pavyzdžiui, Drakula „pasodina ant kuolo" tinginę moterį, kad ji nesulopo vyrui marškinių! Ir Drakula, kaip ir Jonas, už tiesą, sąmojingą atvirą žodį kaltininkui dovanoja bausmę. Akad. Buslajev nurodo, kad ši apysaka Rusijoj pasidarė itin populiari kaip tik nuo Jono IV laikų.

Šią apysaką parašyti Feodor Kuricyn, žinoma, negalėjo. Jis gyveno anksčiau, — apysakoje atsispindėjo vėlesnieji rusų gyvenimo bruožai; pagaliau Feodor Kuricyn, rėmęs žyduojančiųjų ereziją, nebūtų galėjęs taip atsiliepti į Drakulos perėjimą į katalikybę, kaip tai apysakoj padaryta.

Apysakoj atsispindėję rusų būklės elementai, net Jono IV bruožai, verčia manyti, kad šią apysaką yra parašęs mums nežinomas autorius antrojoj šešiolikto šimtmečio pusėj.

3. RYTIETIŠKOS KILMĖS APYSAKA

1. **„Šemiakin sud“** — **„Šemiakos teismas“**, ilgą metą laikytas rusų originalia jumoristine apysaka. Buvo rišama net su aiškiais istoriniais vardais. Galičo kniazius Dmitrij Šemiaka, tarp kitko, pagarsėjo ir tuo, kad išbadė akis Maskvos kniaziui Vasilijui Tiomnyjui. Net chronografo autorius įrašė, esą, nuo akių išbadymo laikų kiekvienas neteisingas teismo sprendimas pradėtas vadinti Šemiakos teismu. Tačiau naujosios studijos parodė, kad apysakos pagrindas nėra rusų originali kūryba

Dar Theodor B e n f e y, žinojęs apysakos rusišką variantą, nurodinėjo, kad ji yra kilusi iš rytų. Rusų apysaka esanti panaši į Tibeto padavimą „Dzanglune“, kuris buvęs sukurtas sekant indų pavyzdžiu. Vėliau analoginių motyvų surasta viduramžio literatūroj pas italus, anglus, vokiečius... Antra vertus, rusiškasai apysakos variantas primena apokrifinius padavimus apie Salamono teismus.

Pagal rusišką variantą, gyveno kadaise du broliu, vienas labai turtingas, antras — vargšas. Vargšas pasiskolino pas turtingąjį arklį malkoms parsivežti. Turtingasis, skolindamas arklį, nedavė pavalkų. Vargšas pririšo malkų vežimą prie arklio uodegos ir nutraukė ją. Turtingasis traukia vargšą į teismą. Vargšas, vykdamas į teismą, nakvoja pakely ant pečiaus, naktį nukrinta nuo jo ir krisdamas užmuša šeimininkų vaiką. Ir nakvynės namų šeimininkas traukia vargšą teismo atsakomybėn. Atvykęs į miestą, vargšas nori nusižudyti: šoka į upę nuo tilto, bet pataiko į vežimą, kuriame liguistą senelį sūnus vežė į pirtį, ir užmuša senį. Užmuštojo sūnus traukia vargšą teisman. Bylą spręsti turėjo teisėjas Šemiaka. Vargšas teisme iš tolo paslapčiomis rodo teisėjui mažą ryšulėlį. Teisėjas, pamatęs ryšulėlį, manydamas, kad vargšas duos jam kyšį, bylą išsprendžia tokiu būdu: turtingasis brolis turi duoti savo vargšui broliui arklį laikyti, kol šis arkliui uodegą ataugins; nakvynės namų šeimininkas turi vargšui paskolinti savo žmoną, kol ji naujo vaiko susilauks; užmuštojo senio sūnus turi šokti nuo

tilto ant vargšo ir tuo būdu jam atkeršyti. Visi trys ieškovai atsisako nuo ieškinio. Pasibaigus teismui, teisėjas klausia vargšą kas buvo tame ryšulėly, kurį jis rodė,—teisėjas buvo tikras gausiąs kyšį, vargšas gi parodė jam akmenį. Teisėjas, pamatęs akmenį, persižegnoja ir sušunka: „Dėku Dievui, kad aš jo naudai sprendžiau!"

Rytų padavimuose šis motyvas turėjo kitokios prasmės, negu rusų variante. Tenai buvo akcentuojamas teisėjo išmintingumas: teisėjas tenai žiūrėjo į bylą ne formališkai, bet iš esmės. Vargšas nenorėjo kitiems padaryti skriaudos, nenorėjo peržengti įstatymus, viskas atsitiko netyčia, prieš vargšo norą, todėl teisėjas visą bausmės sunkumą suverčia skundėjams. Šitoksai išmintingas sprendimas ir primena Salamono sprendimus. Rusuose apysaka įgavo satiriško pobūdžio. Teisėjas ir čia skelbia „išmintingą skelbimą", tik ne sąžinės balsu besivaduodamas, bet kyšio laukdamas. Čia ir iškyla satiriškas elementas, nukreiptas prieš rusų teismus: pagal apysakos intenciją rusų teismuose už pinigus gali gauti kokį nori sprendimą. Apysakos satiriškas elementas ir yra rusiškojo varianto svarbiausiasai pažymys.

Į rusų dirvą ši apysaka pateko, galimas daiktas, lenkams tarpininkaujant: jau lenkuose ši apysaka turėjo satiriškų elementų.

2. **„Povest' o Eruslane Lazarevičе"**. Apysaka apie Eruslaną Lazarevičą yra panaši į bylininio tipo novelę — pasaką.

Pasakiškas caras Kartaus Kartausovič gyvena apsuptas bogatyrių, kurių tarpe vyrauja garsus stipruolis Lazar Lazarevič. Šis susilaukia sūnaus Eruslano. Eruslanas, eidamas penktus metus, pasižymi savo nepaprasta fizine jėga ir blogais „juokais": „kurį už rankos pagriebs—tam ranka lauk („proč'"), kurį už kojos pagaus — tam koja lauk".

Už tokius darbus pasipilia carui Kartausui skundai ant Eruslano. Caras įsako Eruslaną išvaryti už valstybės sienų. Išvytas Eruslanas verčias medžiokle, įsigyja arklį, bastosi iš vietos į vietą. Susitikęs su rusų bogatyriu Ivanu, jį nugali kovoj ir paskum abu drauge bastosi. Pakeliui susiranda mergelę, įsimyli ją, ir Eruslanas grįžta pas tėvus prašyti palaiminimo. Radęs tėvynę priešų apsuptą, jis šiuos išvaiko ir, gavęs reikalingą palaiminimą, išvyksta į tolimą kelionę. Pakeliui suranda bogatyrio Roslanėjo galvą, kuri jam pataria įsigyti „meč-kla-

denec" (kalavijas pats savaime kertantis). Atsidėkodamas už patarimą, Eruslanas suaugina Roslanėjui galvą su kūnu. Toliau veda jisai gražuolę Nastasiją, iš kurios susilaukia sūnaus, ir vyksta toliau į kelionę. Sugrįžęs namo, Eruslanas iš karto nepažįsta savo išaugusio sūnaus, susikauna su juo, ir, tik paskum jį pažinęs, vyksta drauge su juo namo pas savo žmoną.

Kaip matyti iš apysakos turinio, ji yra aiškiai pasakiška, ir sukaupia eilę bendrų „klajojančių" motyvų. Pavyzdžiui, motyvas apie tėvo susikibimą kovoj su sūnumi yra plačiausiai žinomas: jį sutinkame rusų bylinose apie Iliją Muromecą ir korolevičą Zbutą, vokiečių epe apie Hildebrandą ir Alebrandą, keltų legendose apie Kartoną ir Klimazorą, estų, nartų ir kitų tautų padavimuose. Plačiausiai ir tiksliausiai šis motyvas yra išrutuliotas senųjų iraniečių epe apie Rustamą ir garsiojoj Firdusi (Firdousi) poemoj „Šachnamė". Iš šios pastarosios paimtas ir rusiškasai pasakos varjantas. Į persišką varjanto kilmę nurodo net vardai. Rusų Kartaus yra ne kas kita, kaip persų Keikaus (Kirkaus); rusų Lazar'=Zalazar'=Zalzer, rusų Eruslan=Rustam=Rustem. Pasaka patekusi į rusų dirvą visiškai surusėjo, prisitaikydama rusų tautosakos lygmeniui. Kada ši pasaka pateko į rusų dirvą, sunku būtų tiksliai nustatyti. Raštu ji užfiksuota septynioliktam šimtmety.

4. VAKARŲ KILMĖS APYSAKOS

1. **Ritierių romanai.** Viena vakarų kilmės apysakų forma buvo ritierių romanai. Savaime suprantama, kad apysakos, kuriose aprašinėjami įvairūs ritierių žygiai, rusams buvo visiškai svetimos: rusai ritierių gyvenimo visiškai nežinojo. Pavyzdžiui, viduramžio ritierių romanai Vakaruose buvo pilni meilės elemento, moteris tenai labai išgarbinama, o rusams moteris iš senų senovės buvo visokios pagundos ir piktybės šaltinis. Ritierių romanuose traukė rusų dėmesį paviršutinė, avantiurinė dalis: ritierių jėga, drąsumas, miklumas, nuotykiai. Priimdami paviršutiniškai šią ritierių romanų pusę, visą kitą stengdavosi surusinti, tačiau ritierių romanai rusinami sunkiai pasiduodavo. Čia įvairios nesąmonės buvo neišvengiamos. Šios apysakos tarnavo rusų tų laiko šviesuolių reikalams. Kad ir kažkaip jos nūdien mums atrodytų menkos, sa-

vo laiku jos suvaidino didžiausią vaidmenį: pratino rusus skaityti lengvus beletristinius veikalus, rengė skaitytojus būsimai rusų literatūrai. Tokių ritierių romanų rusų dirvoje atsirado nemaža, tenka paminėti bent vieną kitą charakteringesnį tokį veikalą.

2. **„Bova Korolevič“.** Mieste Antone viešpatauja hercogas Gvidonas su žmona Militrisa Kirbitjevna, pagimdžiusia sūnų Bovą. Militrisa siunčia savo ištikimą tarną Ličardą pas savo pirmą meilužį, karalių Dodoną, kuris nužudo Gvidoną ir veda Militrisą. Ši pastaroji norėjo nunuodyti ir savo sūnų Bovą, kuris tiktai atsitiktinai išsigelbėjo. Toliau romane pasakojami įvairūs Bovos nuotykiai, kaip Armenų karaliaus Zenzevejaus duktė Druževna jį įsimylėjo ir kaip jis kovojo dėl jos su konkurentais — karalium Markabruku ir Saltono sūnumi — ritierium Lukaperiu. Po ilgų nuotykių Bova gauna Druževną, sumuša ir nužudo Dodoną ir daro daugybę kitų karo žygių.

Šis romanas rusų dirvoj buvo labai populiarus, davęs medžiagos rusų pasakai. Rinkiny, kuriame rastas šio romano vertimas, yra pažymėta, kad jis imtas iš serbų knygų*). Tačiau serbiškas originalas iki šiol nesurastas. Taip pat nežinoma, kokiu būdu apysaka iš Serbijos pateko į Lenkiją ir į Maskvą.

Apysaka apie Bovą - Korolevičių susikūrė Vakaruose, berods, XII-to šimtmečio pabaigoj; pirmykštis apysakos veiksmas ėjo vokiečių - prancūzų pasieny. Veikiai atsiranda prancūziškas ir vokiškas apysakos varjantas. Apysakos angliškasai varjantas jos veiksmą perkelia į Angliją. Iš Prancūzijos apysaka patenka XIII-tam šimtmety į Italiją, ir jos veiksmas taip pat į Italiją kelias. Itališkasai apysakos varjantas — Buovo d'Antono — ir yra tasai, originalas, iš kurio imtas rusiškasai varjantas. Jame matyti, kaip rusams buvo sunku pritaikyti savo dirvoje Vakarų ritierių romanas. Įvykių itališkasai fonas rusų dirvoje visai surusėjo. Italų hercogas Orio apysakoj virto rusų „posadskij mužik Oriol“, viduramžio pilis virto „valstiečio pirkia“ („zemskaja izba“), itališkas pilies pavadinimas c a s t e l l o virto į „gorod Ko-

*) Rankraštis rastas Poznanėj, rašytas gudų kalba XVI ar XVII šimtmečiais, jame pažymėta „ot serbskich knig“.

stel“ (miestas!); bendrinis vardas maretrix (ištvirkėlė) virto tikriniu vardu Meletrisa, Saltano di Sadonio perėjo į Saltan Zadonskij („Uždonietis“ — „už Dono“), Pulicane į Polkan, Lucaferro — į Lukaper, Drusiana — į Druževna (ar Družnevna), ir t. t. Sunkiau buvo surusinti Olivero kardo pavadinimą — chiarenza; rusas čia sako: „gliarencyja, gliadencyja“ arba net dar didesnę nesąmonę „meč-kladenec“, tuo tarpu kai rusai turėjo iš senovės nuosavų tokio kardo pavadinimą: „meč - samosek“.

3. a). **„Povest’ o Bruncvike, Koroleviče českija zemli“, — „Apysaka apie Bruncviką, čekų žemės karalaitį“.** Tai yra tipiškas ritierių avantiurinis romanas. Karalaitis Bruncvik, palaidojęs tėvą, pasirinkęs 30 rinktų vyrų, išvyksta kelionėn, nusitęsusion septyneris metus. Atlankęs magnito kalną, žmogėdras, pagyvenęs pas paukštį Griff (Nagoj), susidūręs su vienakiu caru Alimbrusu (jo antra akis buvo užpakaly), išvadavęs jo dukrą Afriką iš Angio nelaisvės, pagaliau sugrįžta namo, kur randa savo žmoną, besirengiančią ištekėti. Ji iš žiedo pažino savo vyrą Bruncviką ir sugrįžo prie jo, pravariusi savo naująjį jaunikį.

Apysakos medžiaga — „klajojanti“, primenanti net Odisėjo žygius. Viduramžy ši medžiaga buvo populiari padavimo apie Reinfritą Braunšveigietį forma. Vokišką tekstą čechai perdirbo saviškai (iš von Braunschweig padarė Bruncvik!), o rusai pasinaudojo čechų vertimu.

b). **„O Vasiliji Koroleviče Zlatovlasom českija zemli“ — „Apie auksaplaukį Vasilių, čechų žemės karalaitį“.** Jei pirmoje apysakoje greta pasakiškų elementų yra dar ir čechų būties pradžiodalų, tai šioje apysakoje jau viskas pasakiška. Be to, dar, ši apysaka pasižymi tipiška epinės tautosakos poetika. Kada ir kokiu būdu apysaka pateko į rusų dirvą — nėra žinoma.

4. a) **Istorija apie Meliuziną.** Meliuzina, burtininkės Persinos duktė, pati burtininkė. Už tėvo negerbimą likimas paskyrė jai bausmę: kas šeštadienį ji turi pavirsti pusiau angiu, pusiau žmogumi. Iš tokios negerovės ji galėsianti tik tuomet išsivaduoti, kai gausianti vyrą, kuris sutiks su jos tokia būkle. Toks vyras atsirado — grafas Raimundas iš Puatu: jis sutiko šeštadieniais savo žmonos visiškai neregėti. Meliuzinos padedamas, Raimundas veikiai praturtėjo, išplėtė savo ga-

lią, pasistatydino stiprias pilis, augina kelis sūnus, būsimus ritierius. Vieną šeštadienį tačiau grafas sumanė pažiūrėti savo žmonos: ji tokią valandą pamačiusi grafą liūdnai šaukdama dingo, — dingo drauge ir visi grafo pasisekimai bei laimėjimai. Tiktai vėliau, kai Raimundo ainiams grafams Luzinjarams grėsdavo koks nors pavojus, Maliuzina kas kartą prieš tris dienas pasirodydavo Puatu pilies bokšte.

Ši apysaka priklauso padavimų kiklui apie Karolį Didįjį. Vakaruose ji buvo plačiai žinoma. XV-tam šimtmety atspausdintas jos prancūziškas vertimas iš lotynų kalbos, vokiečių kalba ji atspausta, rodos, dar anksčiau. Veikalas susilaukia daugybės redakcijų įvairiomis kalbomis, kol vidury XVI-to šimtmečio patenka į čechų ir lenkų kalbas. Rusai ją išvertė iš lenkiško vertimo; rusų vertimas — pilnas polonizmų.

b) **„Istorija o chrabrom kniaze Petre zlatych kliučach i o prekrasnoj korolevne Magelone“ — „Istorija apie narsų kniazių Petrą Auksiniai Raktai ir apie gražuolę karalaitę Magelonq“.** Ir ši apysaka priklauso padavimų apie Karolį Didįjį kiklui. Joje pasakojama grakšti meilės istorija, vykusi tarp Provanso grafo Petro ir Neapolio karalaitės Magelonos. Abu meilužiu, likimo atskirtu, sunkiai kenčia, ir, tiktai pergyvenusiu ilgą eilę netikėtų nuotykių, vėl susitinka bendram laimingam gyvenimui.

Šis romanas vakaruose buvo tiek populiarus, kad net Don Kichotas buvo jį skaitęs! Pirmą kartą atspaustas jis prancūziškai XV-tam šimtmety, verstas į įvairias kalbas. Į rusų kalbą pateko iš lenkų vertimo, susilaukė daugelio leidimų ir buvo labai plačiai skaitomas.

c) **„Apvalojo stalo“** romanai — taip pat pateko į rusų dirvą XVII-tam šimtmety. Charakteringesni jų—„T r i s t a n“ (variantas „Tristan ir Izolda“) ir „L a n ž e l o t“ (= „Lanselot“): juose taip pat vyrauja grakščios meilės elementas.

5. **„Povest' o preslavnom rimskom kesare Ottone“ — „Apysaka apie garsingą Romos kesarį Ottoną“.** Karalius Ottonas (vakarų redakcija: Oktiavianas), įtardamas savo žmoną Olundą esant neištikima, išveja iš namų ją su dviem mažučiais sūnum. Vargšė motina miške užsnudo — ir vieną jos vaiką pavagia beždžionė, o antrą — liūtė. Pirmą, Florensą, išgelbėjo ir išaugino kažkoks karys. Florensas pasižymėjo gindamas Prancūziją nuo turkų Egipto sultono ir buvo įšvę-

stas ritierium. Antrą, Lioną, paukštis „grifas“ nunešė į tolimą salą, kurioje surado jį motina ir užaugino. Užaugęs Lionas išvaduoja iš turkų nelaisvės brolį Florensą ir tėvą Ottoną. Vėliau tėvas Ottonas susitaiko su savo žmona ir vaikais; Lionas veda Ispanijos karaliaus dukrą — ir tampa jo įpėdiniu; Lionas, vedęs Egipto sultono dukrą Markebillą, priėmęs drauge su žmona ir uošviu krikščionybę, tampa Anglijos karaliumi.

Ir ši apysaka turi ilgą literatūrinę istoriją. XVI-ta šimtmety pasirodė ji prancūzų, anglų ir vokiečių redakcijomis; toliau sekė daniški, švediški ir olandiški variantai. Rusai ją išsivertė iš lenkiško vertimo. Rusai šią apysaką labai mėgo, — nuolat ji buvo spausdinama pigiu leidiniu liaudžiai skaityti.

5. RINKINIAI

1. „Velikoje Zercalo“ — „Speculum Magnum“ — „Didysis veidrodis“. Ne tik rusų, ir Vakarų Europos viduramžio žmogui buvo nuobodu bažnyčioje klausyti abstraktiškų samprotavimų apie religiją ir moralę. Visai kas kita būdavo, kai pamokslininkas paįvairindavo pamokslą trumpais apsakymėliais, kad ir didaktinio turinio, linksmais anekdotais, įdomiomis pasakėčiomis. Ilgainiui Vakaruose atsiranda tokių įdomių pasakojimų rinkiniai, kuriais pamokslininkas gali kiekvieną momentą pasinaudoti.

Ispanų perkrikštas žydas—vienuolis Petras Alfonsas dar XI šimtmety parengia knygą „Disciplina clericalis“, kurioje duoda dvasininkams įvairių pamokymų ir prideda tokių pamokomų moralizuojančių apysakų. XV-tam šimtmety atsiranda rinkinys „Speculum exemplarum ex diversis libris in unum laboriose collectum“. Čia tokių įdomių didaktinių pasakojimų buvo paduota jau 1266. Rinkinys visiems labai patiko ir XV — XVI šimtm. plačiai pasklido. XVII-to šimtmečio pradžioje belgų vienuolis jėzuitas, Johannes Meier, paskelbia naują panašų rinkinį „Speculum Magnum“, nustelbusį visus ankstybesnius, paduodamas gausiausios pamokslams medžiagos. Lotynų kalba rinkinys pasirodo 1605 m., lenkai jį išsiverčia 1621 m., o 1633 pasirodo jau trečias lenkiškas leidimas, turintis 2309 „pavyzdžius“ — pasakojimus. Iš šito

leidinio gamintas ir rusiškas rinkinio vertimas pačiam carui Aleksejui Michailovičiui užusakius. Vertimas į Rusiją atėjo per Lietuvą - Gudiją: ankstybieji vertimo nuorašai rašyti gudų kalba, kurioje galima įstebėti lenkų originalo pėdsakų.

Rinkinio apsakymai įvairaus didumo, dažniau — trumpi, buvo suskirstyti sulig atskirais klausimais. Bendra apsakymų tendencija — asketizmo propaganda.

Maskva vertimą priėmė išskėstomis, kaip sakoma, rankomis: tokia medžiaga jai buvo be galo reikalinga. Vertimo gudiškieji pažymiai maskviečių nebaidė: niekas tuomet kalbos grynumu nesirūpino. Negąsdino maskviečių ir lotyniškoji rinkinio kilmė. Rinkinio autorius rūpinos ne teologiškais bei dogmatiškais reikalais, bet grynai praktiškais, todėl katalikiškumo elementus jis ir neakcentavo. Rinkiny katalikiškumo liko tik patys bendrieji bruožai, todėl jie nekreipė ypatingo rusų dėmesio. Rinkinys neprieštaravo ir iš seniau rusams žinomiesiems rinkiniams, pavyzdžiui, prologams: ir prologuose rusų skaitytojas kartais galėjo rasti tos pačios medžiagos, kurią jis rado ir „Velikoje Zercalo“ puslapiuose. Todėl tat rusai įžiūrėjo šiame rinkiny teigiamų bruožų, — ir jis, esą, tarnaująs sielos išganymo reikalui, todėl pravoslavams jis negali pakenkti.

Rinkinio vertėjas į rusų kalbą atsižiūrėjo ir specifinių rusų reikalų. Kai kuriuos straipsnius - noveles jis visiškai išmetė, kitus vėl žymiai sutrumpino, pavyzdžiui, apleido nurodymus į įvykių vietas ir veikėjus. Kitus vėl — surusino. Pavyzdžiui, kur lenkiškame vertime buvo kalbama apie popiežių, apie Romos bažnyčią, rusiškas vertimas kalba apie patriarchą, apie rytų bažnyčią, apie šią pastarąją pridėdamas net atskirą straipsnį. Lenkiškasai vertimo originalas turėjo 2309 noveles, rusiškasai gi vertimas vos 800 — 1000 novelių. Tikslų rusų vertimo novelių skaičių nustatyti negalima, nes įvairūs rinkinio nuorašai paduoda įvairų novelių skaičių.

Kokios rūšies medžiaga buvo rinkiny paduota, aiškėja iš vieno kito pavyzdžio.

Viena novelė pasakoja, kaip Rudolfo I laikais kažkokiame mieste jaunimas šoko ant tilto; per tą tiltą ėjo dvasininkas šv. Sakramentu nešinas, — nieks iš jaunimo neatidavė tinkamos pagarbos; perėjus dvasininkui per tiltą, šis įgriuvo, nužudydamas du šimtu žmonių. Arba: Egipto caras Saladinas nu-

galėjo visą Aziją ir visas tautas, jaučias esąs galingiausias valdovas pasauly, bet negali atsispirti prieš mirtį; jausdamas jos prisiartinimą, jis įsako pakabinti ant ieties jo chitoną ir skelbti visam miestui: „Saladinas rytų rykštė, Azijos valdovas, visų tautų siaubas, po visų savo laimėjimų, pagaliau, pats yra mirties nugalėtas; jis su savimi nieko neima į kapus, išskyrus šį chitoną". Ypatingą poziciją šiame rinkiny užima moters reikalai, — ji itin yra smerkiama už keturias nuodėmes: už neištikimybę savo vyrui, už palinkimą į laukujus pagražinimus, už palinkimą į burtus ir prietarus, už neišpažinimą visų nuodėmių „iš gėdos". Tačiau kai kurios novelės vaizduoja moterį ir teigiamais bruožais. Pavyzdžiui, viena novelė pasakoja, kaip apgulęs miestą imperatorius leido iš jo išeiti moterims, pasiėmusioms savo brangenybes: moterys ant savo pečių išnešusios savo vyrus!

Greta šitokių novelių į rinkinį įsibrovė ir paprasti anekdotai, nieko bendra neturį su didaktine literatūra. Pavyzdžiui, viena novelė pasakoja, kaip Brabanto karaliaus žmona staiga pagimdžiusi 364 vaikus.

Rinkiny susikaupė daugybė gyvenimiškų būties elementų, — ne be reikalo daugybė rašytojų sėmė iš tų rinkinių siužetus savo veikalams. Šiuo atžvilgiu ir rusų dirvoje „Speculum Magnum" darė didžiausios įtakos rusų knyginei literatūrai ir tautosakai.

2. „Gesta Romanorum" — „Rimskija Dejanija" — „Romėnų žygiai". Rinkinys Vakaruose žinomas vardu „Gesta Romanorum", savo esme buvo gana panašus į anksčiau minėtą rinkinį „Speculum Magnum" ir pergyveno analoginį likimą. Vakaruose šis rinkinys buvo sudarytas iš vadinamųjų „klajojančių apysakų", didaktinio pobūdžio. „Gesta Romanorum" skyrėsi nuo „Speculum Magnum" tuo, kad jis tik dalinai bebūtų galima priskirti prie bažnytinės literatūros: dauguma jo novelių buvo grynai pasaulinio pobūdžio. Visas rinkinys pavadintas „Romėnų žygiais" todėl, kad dauguma novelių buvo pasemta iš tariamojo romėnų gyvenimo. Šis tariant istoriškas medžiagos antspalvis buvo antrasis pažymys, kuriuo „Gesta Romanorum" skyrėsi nuo „Speculum Magnum". Tačiau rinkino romėniškumas buvo gana savotiškas. Jame greta senosios Romos imperatorių ir tribūnų figūravo įvairūs viduramžio darbuotojai. Tai atsitiko todėl, kad viduramžio

vyrai „Romos valstybe“ laikė Karolio Didžiojo sukurtą „Šventąją Romos Imperiją“. Todėl tat rinkiny susidarė didžiausia painiava: įvairūs viduramžio anekdotai supainioti su klasiškos senovės medžiaga, arba klasiškosios senovės asmenys buvo perkelti į krikščioniško viduramžio aplinkybes. Dėl tos priežasties rinkinio istoriškumas ar romėniškumas buvo tiktai nominališkas. Vakaruose rinkinys buvo žinomas įvairiomis redakcijomis, kurių kitos turėjo iki 181 apysakų; rinkinys buvo tiek žinomas ir įtakingas, kad net toks Boccacio, toks Shakespeare sėmė iš jo medžiagą savo veikalams.

Vidury XVI šimtmečio pasirodo lenkiškas rinkinio vertimas vardu „Dzieje Rzymskie“, apėmęs vos 40 apysakų, imtas iš vienos seniausiųjų anglų redakcijos. Vidury XVII šimtmečio (antrojoj jo pusėj) pasirodo ir rusiškas vertimas, turėjęs taip pat apie 40 apysakų, — rusai vertė iš lenkų kalbos.

Rusų skaitančioji visuomenė vertimą priėmė gana palankiai: nežiūrint rinkinio pasaulinio pobūdžio, rusai jame surado išganingų didaktinių pasiskaitymų. Juo labiau, kad greta naudingumo ir moralės, rinkinys teikė ir įdomios skaitymui medžiagos. Nors rinkinys buvo kilęs Vakaruose, nors jis buvo verstas į gudų kalbą Lietuvoje, ir į Maskvą atėjo pilnas polonizmų ir gudizmų, Maskvos vyrams jis neatrodė eretiškas, nes kai kurios rinkinio novelės rusams ir seniau buvo žinomos iš byzantiškų šaltinių. Prie šitokių novelių priklausė, pav., padavimai apie Eustafijų Plakidą, Aleksiją — Dievo žmogų, ir kt. Kai kurios apysakos, patekusios į šį rinkinį, buvo į rusų kalbą jau seniau išverstos. Tokia buvo ir apysaka apie Apoloną Tirskietį — „Povest' ob Apollone Tirskom“. Ši apysaka buvo žinoma Rusijoje ir skyrium, be jokio ryšio su „Gesta Romanorum“: ji atsirado rusų kalboje kaipo pasaulinio turinio apysaka, versta, berods, XVII-to šimtmečio pradžioje.

Novelė apie Apoloną Tirskietį — tai pusiau pasakiška, pusiau ritieriška apysaka. Šiuo žygiu ji buvo ypatinga tuo, kad joje vyrauja pasaulinės meilės elementas, kuriuo atsiremia visa apysaka. Tai buvo, kitaip sakant, gana charakteringas meilės romanas. Maskviečiai XVII-tam šimtmety, susilaukę vieno meilės romano net dviejų vertimų, parodė, kad jau bręsta dirva kitokiai literatūrai, — kad senosios religinės bei morališkos - publicistiškos literatūros skaidriosios dienos jau niaukiasi.

3. **„Historia septem sapientum Romae“ — „Istorija o semi mudrecach“ — „Istorija apie septynis išminčius“.** Šis rinkinys perėjo sudėtingą istorijos kelią. Gimė jisai Indijoje, amžių gelmėje. Iš Indijos jisai pereina į persų ir arabų literatūras; iš arabų kalbos jį išsiverčia žydai; iš žydiško vertimo atsiranda lotyniškas ir paplinta tąja kalba po Vakarų Europą. Lenkiškas vertimas pasirodo XVI-to šimtmečio pradžioje; to paties šimtmečio pabaigoje jis jau išverčiamas Lietuvoje į gudų kalbą. XVII-tam šimtmety gudiškasai vertimas per Novgorodą pasiekė ir Maskvą, kur greitai išsiplatino: liko iš XVII-to net apie 40 įvairių šio rinkinio nuorašų.

Patekęs į Maskvą, rinkinys pradeda surusėti: pamažu dingsta polonizmai ir gudizmai; rusėjo ir tokie specifiniai Vakarų reiškiniai, kaip: ritieriai, turnyrai, „pany“, karaliai...

Šis rinkinys skiriasi nuo anksčiau minėtųjų rinkinių ir savo turinio kompozicija,—atrodo, tarytum tai būtų viena apysaka: tipiškai rytietiškomis kompozicinėmis priemonėmis čia sujungta vienumon keliolika įvairių pasakojimų.

Karalius Eliozaras turėjo sūnų Diokletianą, kurį tėvas išleidžia į tolimą šalį mokytis pas septynis išminčius. Kol karalaitis mokosi svetimoje šaly, karalius, artimųjų patariamas, veda antrą jauną žmoną. Naujoji karalienė, bijodama, kad posūnis nepastotų kelią į valstybės sostą jos būsimiems vaikams, nusprendžia Diokletianą nužudyti ir įkalba karaliui jį sugrąžinti į tėvynę. Tuo tarpu auklėtojai išminčiai iš žvaigždžių sužino, kad karalaitis, sugrįžęs pas tėvą, septynioms dienoms neteks kalbos ir todėl jis atsidurs dideliame pavojuje. Išminčiai ryžtasi savo auklėtinio neapleisti ir vyksta draug su juo pas karalių Eliozarą. Karalius sūnų pasitinka džiaugsmingai ir labai nusimena, kai sūnus į jo meilius žodžius nieko neatsako. Diokletiano pamotė gi, norėjusi posūnį pražudyti, susižavi jo grožiu, įsimyli jį ir apreiškia jam savo meilę, kurią jis visu griežtumu atmeta. Tuomet pamotė apšmeižia savo posūnį Eliozarui: esą, jis jai daręs nepadorių pasiūlymų, ir reikalauja jį nubausti. Karalius patiki savo žmonos žodžiais, įsako sūnų kitą dieną anksti rytą pakarti, o iki rytojaus uždaryti tamsiame kalėjime.

Šiuo metu išminčiai ir ateina savo auklėtiniui į pagalbą: kiekvienas jų per septynias dienas, vienas paskui kitą, pasakoja carui apysaką viena ir ta pačia tema: nereikia tikėti mo-

ters patarimais, nes moteris — vylinga ir pikta esybė, nereikia skubėti vykdyti savo nusprendimų. Išminčių pasakojimas padaro carui didelio įspūdžio, ir jis atideda sūnaus pakorimą. Tačiau po išminčių apysakos tuojau seka jo žmonos pasaka, kuri įtikina carą tučtuojau sūnų pakarti. Tokių priešingų tendencijų apysakų įtakoj caras su savo nusprendimu svyruoja visas septynias dienas, kurioms praslinkus, Diokletianas atgauna kalbą. Sūnus nušviečia tėvui visą būklę, išpasakoja teisybę ir apkaltina pamotę. Caras, sužinojęs teisybę, įsako savo žmoną nubausti, — ji, prieš mirdama, pasakoja savo gyvenimo istoriją.

Tokiu būdu vienos apysakos forma sujungta keliolika įvairiausių novelių. Ne visuose rusų nuorašuose buvo šios apysakos vienodos, tačiau rinkinio bendra schema visuomet pasilieka ta pati. Ilgainiui ir šis rinkinys buvo tasai šaltinis, iš kurio sėmė medžiagą rusų originali apysaka.

4. **Apofegmatos.** Jau antikos senovėje buvo sudaromi rinkiniai iš įvairių nuotrupų - pasakojimų, kuriuose vyravo sąmojus ir juokas, kuriuose didaktinis elementas vaidino visai menką vaidmenį. Nestigo tokių rinkinių ir viduramžy, ypač vėlybajam (Renesanso pradžioj), kai juos sudarinėti ima tokie rašytojai, kaip Boccacio ir Petrarka. Tokie rinkiniai XVI bei XVII-tam šimtm. pasirodo ir lenkų literatūroj, čia paskildę specifiniu pavadinimu „Apofegmata". Taip vadinosi rinkiniai, kuriuos sudarė Rejus iš Naglovicų, Vitkovskis ir kt. Rusų kalba atsiranda „apofegmatos" XVII šimtmety, suskirstytos į keturias knygas. Akad. P y p i n a s sako, kad jis matęs „apofegmatų" rankraštį, kuriame lenkų tekstas buvo rusų raidėmis parašytas. Rusų „apofegmatos" verstos iš lenkų kalbos. Pirmojoj knygoj sutalpinti įvairių žymių filosofų pasakymai; antrojoj — carų, karalių, kniazių, vojevodų ir kitokios vyresnybės pasakymai; trečiojoj — „lakedomoniečių" posakiai; ketvirtojoj — „gadatel'stva čestnych žen i blagorodnych dev neprostych" — „taurių moterų ir kilnių neprastųjų mergelių burimai". Rusams šis rinkinys tiek patiko, kad jis buvo net paties caro įsakymu išleistas.

Kokios rūšies medžiaga buvo čionai surinkta, gali pailiustruoti vienas kitas pavyzdys. Novelėj apie Aleksandrą Makedonietį pasakojama: kai jis nukariavo Darijaus valstybę, jam atnešė persų valdovo brangenybes, kurių tarpe visų brangiau-

sia buvo dėžė, gražiai išdabinta. Paklaustas, kaip ši dėžė reikia suvartoti, Aleksandras Makedonietis įsako joje laikyti Homero veikalus. Tokiu būdu visa novelė pabrėžia, kad didžiųjų rašytojų veikalai turi būti laikomi didžiausioje pagarboje. Novelėje apie Sokratą, kaip jį keliu beeinantį įspyrė kvailys, Sokrato draugai pataria jam traukti kvailį teismo atsakomybėn. Sokratas principe sutinka traukti kvailį į teismą, tiktai dar pasiklausia: o jeigu asilas būtų įspyręs, tai ar ir su asilu reikėtų bylinėtis. Ir taip toliau.

5. Facecijos. Pradedant Renesanso laikais atsiranda naujo tipo rinkiniai, kurių novelėse didaktinis elementas nebevaidino jokio vaidmens, kuriuose vyrauja ir sudaro įdomumo esmę jumoristinis anekdotiškas elementas. Šitokios novelės buvo vadinamos facecijomis (Facetiae). Facecija — tai trumputė apysakaitė, beveik anekdotas, kuriame atsispindi realiosios būklės bruožai, atvaizduoti juokinga, gal kiek stačiokiškai ironiška nuotaika. Šitokių apysakaičių veiksmas paprastai vykdavo kur nors kamarose, užkabariuose, miegamuose kambariuose, buvo jose pajuokiami įvairūs smulkūs gyvenimo reiškiniai, moterys su savo nepastovumu, įvairios luomų pretenzijos, praščiokų naivumas ir t. t. Šitų apysakaičių jumoras sunkus ir atviras, mūsų laikų moralės atžvilgiu gal net nepadorus. Tačiau čionai greta „riebių anekdotų" ėjo drauge kartais ir žymių rašytojų kūriniai. Medžiaga apysakaitėms - anekdotams buvo imama iš visur, kas tik pasitaikė parankėj: iš Romos istorijos, iš viduramžio laikų, iš sodžiaus ir miesto gyvenimo ir t. t. Tokių „facecijų" rinkinio sudarymu rūpinos net tokie asmenys, kaip garsusai Florencijos humanistas Poggio Bracciolini. Paskui jo rinkinį pasirodo kiti rinkiniai lotynų kalba ir išsiplatina po Europą. Lotyniškus rinkinius seka vokiški bei prancūziški. Prie šios kategorijos veikalų priklauso žinomieji prancūzų f a b l i a u x, vokiečių s c h w ä n k'ai, pavyzdžiui, Johann'o Pauli'o „Schimpf und Ernst". Patekusios į lenkų lateratūrą apysakaitės buvo pavadintos „žarty" — „juokai", „anekdotai". Rusai, išsivertę jas iš lenkų kalbos, vadino jas „smechotvornyje povesti" — „juokdariškos apysakos". Rusų kalba jos pasirodė antroj XVII-to šimtmečio pusėj. Rinkinio medžiagą galima įsivaizduoti iš vienos kitos apysakaitės turinio. Pavyzdžiui, vienoje facecijoje apie Karolį Didįjį pasakojama, kaip jis sutikęs girtą tarną Hanus'ą

įsako jį pervilkti karaliumi. Išsipagiriojęs Hanus, pabudęs karaliaus rūmuose, tikrai įsivaizduoja esąs karalius. „Be-karaliaudamas“ vėl visiškai nusigeria, ir dvariškiai perrėdo jį atgal praščioku, ir dabar nubudęs Hanus savo „karialiavimo“ metą laiko sapnu. Šis siužetas labai plačiai panaudotas Europos tautų literatūroj. Geriausiai jį išrutuliojo Gerhardt Hauptmann komedijoje „Schluck und Jau“. Žinomoji lietuviška pjesės kompiliacija „Užburtas Kunigaikštis“ atsiremia tuo pačiu motyvu. Kita vėl facecija davė pagrindinę mintį žinomajam Adomo Mickevičiaus eilėraščiui „Kirpta — skusta“, ar dar seniau Shakespeareo pjesei „Pikčiurnos numalšinimas“. Facecijoj pasakojama, kaip praščiokas valstietis su savo pačia grįžo iš lauko namo ir susiginčijo; — vyras sako pieva esanti išpiauta, o pati — kirpta. Vyras, negalėdamas pačios įtikinti, įmeta ją į upę, ir ji tenai skęsdama, iškiša iš vandens ranką ir pirštais rodo, kad pieva esanti kirpta. Kita vėl facecija pasakoja, kaip vienas vokietis, atvykęs į Italiją, vietoj restorano patenka į kirpyklą ir tenai išrauna jam dantį. Arba vėl: vienas keleivis patenka į svečius, šeimininkai kviečia jį pietauti ir pasiūlo, kad jis padalytų visiems pietų dalyviams keptą vištą; keliauninkas, atpiovęs vištos galvą, atiduoda ją šeimininkui, kaklą — šeimininkei, sparnus — jų dukterims, kojas — sūnums, o kas liko — sau pasiima. Arba: vienas niderlandų vagis pavogė iš valstiečio karvę; vagis buvo toks gudrus, kad mugėj jis įprašė valstietį, buvusį karvės šeimininką, parduoti karvę; šis buvusią savo karvę pardavė ir gautuosius pinigus atidavė vagiui. Arba: kartą plaukė laivas ir ėmė skęsti; keleiviai, gelbėdami laivą, nusprendžia išmesti į jūrą savo krovinius; vienas keleivių išmeta ir savo pačią: esą, sunkesnės naštos jis neturįs nei jūroje, nei namie. Arba: vienam piliečiui paskendo upėje žmona; jis, raudodamas, ieško jos lavono — prieš vandenį nuo tos vietos, kur ji paskendo. — Žmogau, — sako jam kaimynai, — ieškok žmonos pavandeniui, nes vanduo tekėdamas ją nunešė žemyn!

— Ė, prieteliai, — atsako našlys, — ne tokia mano žmona buvo, kad darytų taip, kaip kiti daro; jeigu kiti skenduoliai plaukia pavandeniui, tai ji tikrai nuplaukė prieš vandenį.

Kaip matyti iš šių kelių pavyzdžių, facecijoje daug pašaipos tekdavo moterims.

Facecijos, — „smechotvornyje povesti“, duodamos gyvą ir įdomią skaitymui medžiagą, tarp kitko, padėjo išaugti ir rusų originaliai satirai, šiai pastarai paskolindamos ir temų ir pašaipos priemonių.

6. ORIGINALUS SĄMOJUS

1. Bendra pastaba. Atplūdusios iš Vakarų apysakos bei jų rinkiniai, kaip minėta, darė įtakos ir rusų orginaliai kūrybai. Minėdami verstąsias apysakas, akcentavome, kad jos, patekusios į rusų dirvą, ėmė surusėti: niveliavose apysakose Vakarų Europos ar Rytų pasaulio bruožai, ir jų vieton ėmė įsiskverbti rusų gyvenimo pradžiodalos. Vadinas, jau į vertimų literatūrą ėmė skverbtis originalūs kūrybos elementai. Tolimesnis šios eigos žingsnis buvo — tai rusų originalios novelės, sukurtos svetimais motyvais bei svetimomis temomis. Tokiu būdu ima atsirasti rusų originalios, tiksliau, pusiau originalios apysakos. Vaizdžiausiai ir įdomiausiai tai pasireiškė jumoristikos srity.

2. „Beseda otca s synom o zlobe ženskoj“ — „Tėvo su sūnumi pasikalbėjimas apie moterų piktybę“. Čia tradicinė pasikalbėjimo forma narpliojama nemažiau tradicinė tema apie moterų nuodėmingumą. Kaip Daniilas Zatočnikas pradėjo moteris keikti, taip jos ir tebebuvo Rusijoje garbinamos iki septynioliktojo šimtmečio pabaigos, net iki dar vėlyvesnių laikų. Ir kalbamoje apysakoje tėvas įrodinėja sūnui: vargas esąs tiems namams, kuriuos valdo moteris. Šiam nuostatui sutvirtinti tėvas duoda ilgą argumentaciją: moteris, esą, tiktai kūną tedabinanti, o sielos puošnumu visai nesirūpinanti, — sielą ji stačiai velniui atiduodanti; moters protas esąs kaip vėputė — kur vėjas papučiąs, ten jis ir krypstąs. Tėvas, norėdamas sūnų atbaidyti nuo moterų, palygina jas su įvairiais laukiniais žvėrimis, niauriomis spalvomis vaizduoja tąsias gudrybes, kuriomis moterys stengiasi prisivilioti vyrą, ir t. t. Panašiai gi mokė ir senieji metraštininkai: geriau kiauru laivu plaukti, negu savo pačiai teisybė sakyti; kaip pėsčias kiškio nepagausi, taip, turėdamas pačią, nebūsi išganytas; pikta pati nuveja nuo vyro angelą ir pašaukia šėtoną!

Blogai suprastas asketizmas nedorybės antspaudu sužymėjo rusų moteris ilgiems šimtmečiams.

Jeigu nūdien šią apysaką, pilną moterų neapykantos, skaitome šypsodamies, tai josios autorius, atrodo, ir nemanė juokauti, — anaiptol nesiruošė kurti jumoristikos veikalą. Tiktai tai, kas XIII — XIV šimtm. buvo galima suprasti kaip rimties reiškinį, tai perkelta į XVII-to šimtmečio pabaigą veikia jau jumoristiškai.

3. **„Povesti o vysokoumnom Chmele“ — „Apysakos apie gudragalvį Apynį.** Pilkaspurgis apynėlis, daugelio tautosakų mylimas dainų objektas jau seniai pasidarė įdomi literatūros tema. Dar senieji apokrifai pasakojo: kai dievobaimingasai Nojus savo laivą rietė, šėtonas įprato pas jo pačią vaikščioti ir išmokė ją daryti iš vynuogių piktą gėrimą, kurį Nojus begerdamas smarkiai įkaušo. Išsipagiriojęs Nojus eina savo laivo toliau riesti, gi žiūri: visa, ką jis buvo padaręs, išgriauta. Taip Dievas jį nubaudęs už girtavimą.

Šią priešalkoholinę tendenciją paveldėjo ir rusų XVII-to šimtmečio antigirtuokliai. Rusijoj, Maskvijoj vynuogės neauga, ir šit rusų apysakoj vietoje jų figūruoja apynys. Vienoje tokioje apysakoje dėstoma, kaip vienas pilietis begirtuokliaudamas atitolo nuo cerkvės, išėjo iš proto ir, baisiai širsdamas, pagavęs apynį, ima jį dulkinti, ir klausia, iš kur jisai atsiradęs, toksai mandrus apynys. Čia apynys atsipeikėja ir ima girtis savo praeitimi. Papasakoja jisai legendą apie Nojaus girtavimą, girias, kaip jis žmones valdo, ir t. t. Kitas apysakos variantas plačiau dėsto, kaip velnias išmokė žmones vyną daryti. Išmokė velnias, esą, ir pasislėpė. O žmogus, tos nedorovės išmokęs, įvedė į piktą pagundinimą ir kitus žmones, net patį carą, ir nuo to laiko, esą, „prasidėjo šis gudrus augalas, tai yra dabartinis vynas, vadinamas degtine („gorelka“) — po visas šalis ir miestus, į Cargradą ir Lietuvą, ir į Vokiečius, ir į visus miestus, ir pas mus, į šventą rusų žemę“.

4. **„Skazanije ot knigi, glagolemyje Pandok, o merzkom zeliji, ježe jest' tabace“ — „Padavimas iš knygos, vadinamos Pandok, apie šlykštų želmenį — taboką“.** Tabokas rusams jau seniai atrodė įtartinas dalykas, ypač jo nekentė sentikiai, kurie uoliai skaitė ir platino apysakas, nukreiptas prieš taboką ir pypkininkus. Viena tokia apysaka pasakoja: kai Kristus pragare šėtoną surišo, tai šis, degdamas iš gėdos, prisiekia atker-

šyti — vesti žmones dar uoliau į piktą pagundinimą. Tuo tikslu jisai pasėjo taboką, išdygusį ant paleistuvės kapo. Kartą net carui prisisapnavę, kad žmonija žūsianti nuo taboko, tiktai caras savo sapną nutylėjęs. Kažkoks gydytojas, beieškodamas laukuose gyduolių, radęs taboką, pauostęs jį ir patyręs, kad nuo jo užsimiršta visos bėdos, pasodinęs jį savo sode.

Apie gydytojo nepaprastą augalą tuojau pasklido garsas: piliečiai ėmė rinktis į jo sodą, uostyti taboką, rūkyti, dūkti. Tai sužinojęs caras, tuojau suprato, kad tabokas — tai velnio padaras ir jį vartoti uždraudė, o pats — apsikrikštijo. Tačiau eretikai, esą, išvežiojo taboką po visus pagonų ir krikščionių kraštus. Dievas, gelbėdamas krikščionis nuo šio velniško augalo, atsiuntė angelą pas vyskupą, kad šis taboką uždraustų. Vyskupas, esą, ir parašęs šį padavimą.

Novelės kilmė nėra visai aiški. Joje yra byzantiškų bruožų, kurie leidžia spėti, kad jos pagrindas bus kilęs iš byzantiškų šaltinių. Tačiau daug joje sveria ir įsiterpę rusiški bruožai.

5. Sinodikai. Kaip anksčiau minėta, S i n o d i k — tai knyga, kurioje surašomi numirėlių vardai, minėtini cerkvinėse pamaldose. Šia prasme „Sinodikai“ rusuose ir buvo vartojami per keleta šimtmečių. Ilgainiui ši praktiška knyga ėmė augti visai nauja kryptimi: prie jos buvo prirašoma įvairūs pasakojimai bei samprotavimai apie reikalingumą minėti mirusių vėles. Ilgainiui ši antroji „priedinė“ dalis sparčiai auga, tiek sparčiai, jog net nustelbia pirmąją pagrindinę sinodikų dalį. Antroj XVII-to šimtmečio pusėj sinodikas pasiekia aukščiausiojo savo išsirutuliojimo laipsnio.

Prof. E. V. P e t u c h o v, ilgai tyrinėjęs sinodikus, — įvairias sinodiko redakcijas — jų literatūrinę medžiagą suskirsto į keturias grupes. Pirmąją grupę sudaro istorinio pobūdžio straipsniai apie reikalingumą minėti mirusių vėles. Antrą grupę — teoretiški straipsniai, aiškinantys, kodėl cerkvė įvedė mirusių minėjimą. Trečia grupė — svarbiausia ir žymiausia: čia surinktos įvairios novelės — apysakos ta pačia pagrindine tema — apie reikalingumą minėti numirėlius. Šioms novelėms medžiaga imta iš įvairių senųjų raštų, iš „Speculum Magnum“, „Gesta Romanorum“ ir kitų vakarų kilmės šaltinių. Ne visos šios grupės novelės rėmėsi pagrindine tema, o kitos maža ką su ja bendra beturėjo. Pagaliau, ketvirtąją gru-

pę sudaro smulkūs straipsneliai, ištraukos ir aforizmai, siekę daugiau veikti skaitytojo jausmus, propagavę tą pačią pagrindinę idėją.

Sinodikas — specifinis Maskvijos kūrybos reiškinys, pabaigoj XVII-to šimtmečio ir pradžioj aštuonioliktojo, susilaukęs gausių iliustracijų, buvo labai populiari, plačiai skaitoma knyga, padariusi didelės įtakos rusų tautosakai.

6. **„Povest' o Kure“ — „Apysaka apie Gaidį“.** Šiąja apysaka rusai įtraukė gyvulių pasaulį į žmonių darbų vaizdavimo priemones. Tai iš vienos pusės nelyginant atgarsis viduramžio epo apie Reinekę-Fuchsą-Renarą (alegoriškas epas apie lapę), iš antros pusės — pradžia tųjų vaizdavimo priemonių, kurias vėliau taip gražiai išrutuliojo K r y l o v'as savo pasakėčiose ir kiti šios formos meisteriai.

Gaidys — medy. Lapė, girdėdama jo gražų balsą, kviečia jį nusileisti žemėn ir išpažinti jai savo nuodėmes, nes ji esanti garsi dvasininkė. Gaidys patiki jos žodžiais, nusileidžia — ir lapė jį pagauna. Dabar gaidys savo rėžtu dumia lapei akis. Esą, Kruticuose numiręs cerkvės choro vyriausias bosas ir archijerejus jį, gaidį, kviečiąs užimti boso vietą. Gaidys, esą, kai įsitaisysiąs pas archijerejų, tai ir lapei padarysiąs protekciją, — ir lapei Kruticuose gyventi būsią gera. Lapė, beklausydama gaidžio pasakos, susidūmoja, atleidžia nagus, — ir gaidys vėl ištrunka į medį.

Ši novelė yra aiškiai satiriško pobūdžio; satira glūdi dar ne veikalo kompozicijoj, siužete, bet tiktai vaizdavimo priemonėse. Lapės asmeny pajuokiama dvasininkija, lapė vadinama čionai „prepodobnaja i ubogaja, krotkaja i smirnaja vdovica, černoburaja lisica, vsem zveriam i pticam duchovnica“ — „dievota ir suvargusi, kukli ir taiki našlelė, juodai rusva lapelė, visiems žvėrims ir paukščiams dvasininkė“.

Nemažiau aitri vylyčia paleista novelėje dvasininkijos adresu, ir toje vietoje, kur gaidys pasakoja lapei apie būsimą jos gyvenimą pas archijerejų, kur ji galėsianti virti iš kanonų saldžią košę.

Jei iki šiol nuodėmingasai dvasininkijos gyvenimas buvo atsispindėjęs rusų literatūroj, tai vis tik šitokio tono dar niekur neteko konstatuoti. Seniau rašytojas barė dvasininkiją ir monachus, piktinos jų darbais, bet vis tiktai gerbė jų pašventintą saną; dabar gi novelės autorius lengva ranka juo-

kias ir iš dvasininkijos, iš jos kanonų, kurių seniau bijodavo paliesti. Dar skaudžau pajuokta dvasininkija, ypač monachai satiroje „Čelobitnaja kaliazinskich starcev“ — „Kaliazino senuolių prašymas“. Tai vėl — naujų laikų pažymys. Kas dar čia įdomu — tai tautosakiškos kūrybos pažymiai, įsiterpę į novelę. Vadinas, autorius buvo artimas rusų liaudžiai žmogus: iš jos tarpo ėjo nuodingos vylyčios į dvasininkijos pastogę.

7. „Povest' ob Erše Eršoviče syne Ščetinnikove“ — „Apysaka apie Erša Eršovičą, Ščetininkovo sūnų“. Tai yra aitri satira apie rusų teismus, aitresnė net už Šemiakos teismą. Satiroje veikia žuvys, susirinkusios Rostovo ežere. Vyriausias novelės herojus Erš — ešerys (ščetina = šėriai, ašutai). Prieš jį iškelia bylą kitos Rostovo ežero žuvys. Ežero bajoras Lešč (taip pat tokia žuvis) rašo aukštiesiems teisėjams, Osetrui ir Belugai, prašymą, kuriame skundžias Eršo nedorybėmis: esą, šis išsišokėlis įsibrovė į Rostovo ežerą, savo šėriais bado kitoms žuvims šonus, išvaiko senus gyventojus, niekam neduoda ramybės, senį Osetrą apgaulingu būdu įviliojo į tinklą ir juo pasityčiojo dar, ir t. t. Eršas neprisipažįsta esąs kaltas, jis nesąs vagis nei smurtininkas. Jį, esą, žino daugelis žymių vyrų visoje Rusijoje — brangiai už jį moka, kai reikia jiems užkandos atsipagiriojant. Leščo pašauktųjų liudininkų jisai nepripažįsta — esą, vis tai turtingi žmonės, vaikšto drauge su Lešču, nori juos, Eršus, vargšus išparduoti. Kiti „civiliniai ieškovai“ bijo Eršą kaltinti, — atsisako. Kaltinimą palaiko vienas Leščas.

Teismo sprendimas buvo rūstus: nuspręsta Eršui kailį išperti ir gražią dieną pakarti jį saulėj. Eršas, išgirdęs tokį teismo sprendimą, pareiškė, kad teisėjai esą šališki, spiovė jiems visiems į akis — ir dingo krūmuose: tiek jie, esą, Eršą ir tematė.

Satira, matyti, bus kilusi iš teismo darbuotojų tarpo: joj tiksliai sukaupti rusų teismo procedūra ir teismo stilius.

Teisėjai — Osetras ir Beluga — seni bajorai, geri žmonės, bet didi kyšininkai. Leščas — senosios bajorijos atstovas, o Eršas — naujas žmogus, kilęs iš nežinomybės po Smutos. Erš — skandalistas, štoržievis, landus, suktas, akiplėša, bet pilnas iniciatyvos, drąsus naujo gyvenimo atstovas. Ir satiros autoriaus simpatija — visiškai šio naujo žmogaus, šio „latro“ Eršo pusėje...

Novelė, parašyta gyva kalba, pilna skaistaus ir mitraus sąmojaus, priklauso prie geriausiųjų rusų satiriškos literatūros kūrinių.

7. ORIGINALI APYSAKA

1. „Povest' o Savve Grudcyne“ — „Apysaka apie Savvą Grudcyną“. Septyniolikto šimtmečio pabaigoje ima atsirasti ir didesnės originalios apysakos, pasireiškiančios rusams visiškai naujais kūrybos metodais. Kitos jų dar palaiko ryšius su senovės tendencijomis, kitos gi ima vaizduoti visiškai naujus rusų literatūrai reiškinius. Šių apysakų originalumą sudaro jų fabula, liečianti rusų gyvenimo davinius, ir vaizdavimo priemonės. Šiųjų apysakų tarpe paprastai yra išskiriamos trys, kaip charakteringiausios bei labiausiai užbaigtos. Viena jų ir yra apysaka apie Savvą Grudcyną. Čia sujungti du rusų literatūros tradiciniu motyvu: apie žmogų, parsidavusį velniui (palyg. Vakarų motyvą apie Faustą) ir apie piktą moterį, traukiančią žmogų į pražūtį. Šiais motyvais ir yra pagrįsta kalbamoji apysaka.

Apysakos veiksmas vyksta Smutos laikais, kai Velikij'o Ustiugio pirklys Foma Grudcyn, gelbėdamasis nuo „netikėlės Lietuvos“ persikelia gyventi į Kazanę. Fomos sūnus Savva Grudcynas, iš mažens mokytas prekiauti, užtrūksta prekybos reikalais mieste Oriol. Tenai apsigyvena pas tėvo prietelių Boženą ir įeina į meilės santykius su jo jauna žmona, — Boženas buvo jau trečią kartą vedęs. Numanydamas šitokių meilės santykių nuodėmingumą, Savva nusprendžia juos nutraukti. Tuo itin įsižeidžia Boženienė, duoda jam kažkokio gėrimo, kurio atsigėręs Savva be Boženienės jau nebegali gyventi. Boženienė gi, jam keršydama už jos meilės paniekinimą, jį išvaro iš savo namų. Jaunuolis, baisios meilės kankinamas, baigia sunykti. Čia atsiranda velnias, draugo-brolio („nazvanyj brat“) pavidalu, sudaro su Savva sutartį, — šis, pats nenusimanydamas, ką darąs, užrašo velniui savo sielą, — ir velnias padeda jam atgauti prarastąjį Boženienės palankumą.

Toliau apysakoje aprašinėjama ilga eilė avantiūrų, į kurias įsileido Savva, velnio padedamas. Savvos tėvas ir motina, sužinoję apie jo nedorą su Boženiene gyvenimą, kviečia jį grįžti namo į Kazanę, bet jis į jų laiškus net ir neatsako. Patekęs su

velniu į Šujos miestą, Savva įstoja į rusų kariuomenę, dalyvauja kare su Lenkais, pasižymi kovoj ties Smolensku, tarp kitko, nukaudamas tris lenkų milžinus - bogatyrius. Pagaliau jis atsiduria Maskvoj. Gyvendamas Maskvoj, sunkiai suserga, rengias mirti, namiškiai atveda popą, kad Savva išpažintų savo nuodėmes, o čia velnias išsitraukia Savvos pasirašytą sutartį, reikalauja, kad Savva ištesėtų duotąjį žodį — ir ima ligonį smaugti. Savva ima melstis, jį aplanko Dievo Motina ir pareiškia jam, kad Ji išgelbėsianti jį, paskirdama išgelbėjimo dieną — liepos 8 dieną. Tą dieną Savva buvo atneštas į cerkvę, pastatytas prieš Dievo Motinos paveikslą, ir po tam tikros maldos Savvos sutartis su šėtonu nukrito iš aukštybių žemėn. Tokiu būdu Savva liko išgelbėtas ir pagijo. Kiek vėliau jis įstojo monachu į Čudovo monastyrį ir po kelerių metų mirė.

Apysakos turinys parodo, kad ne tik jos pagrindiniai motyvai, — ir jos moralė, jos „išvada“ liko tradicinė: atgaila, pamaldumas, dieviškosios jėgos pagalba nugali šėtono jėgą ir išgelbsti žmogaus sielą. Šiais motyvais ir šia išvada buvo pagrįsta ir daugelis senovės agiografinių kūrinių. Tokiu būdu šie apysakos elementai suartina ją sų šventųjų gyvenimo aprašymais. Šiuo atžvilgiu joje ką nors ypatingo nauja sunku būtų įstebėti: net apysakos kompoziciją padiktavo agiografinės literatūros tradicija. Tačiau nauja joje buvo tai, k a i p, k o k i a f o r m a senieji motyvai šioje apysakoje paduoti. Nauja joje buvo ir rašytojo literatūrinis talentas, jau taip seniai Maskvijos literatūroje neberegėtas. Apysakoje galima net aiškiai fiksuoti momentus, kuriais pasireiškė autoriaus talento naujoviškumas. Čia pirmiausia tenka pabrėžti apysakos psichologiškąjį elementą: autorius teisingai ir įtikinamai vaizduoja Savvos pergyvenimus, net jų niuansus išlukštendamas. Antra — autorius gražiai moka savo personažus individualizuoti. Boženo, Boženienės, Savvos charakteristikai jis moka rasti stiprių, raiškių bruožų. Tuo tikslu autorius moka net dialogus tinkamai sunaudoti. Trečia, — autorius moka meniškai pasakoti; jis nesiskubina skaitytojui išdėstyti fabulą iki galo, jis nuolat sustoja ties detalėmis, ties smulkmenomis, kurias sąžiningai nupiešdamas, sudaro foną didesniems įvykiams. Šios autoriaus pastangos parengti būsimus įvykius, sudarant atitinkamą foną, juos išreljefinti, ir pabrėžia autoriaus intencijų meniškumą. Tai jau naujas teigiamas rusų literatūroje reiškinys, di-

delis žingsnis pirmyn. Pagaliau, ketvirta, — tai gamtos reiškinių atsispindėjimas apysakos įvykiuose bei veikėjų psichologijoje. Pavyzdžiui, Savva, meilės kankinamas, netekęs Boženienės palankumo (prieš susitikimą su velniu) bėga iš miesto į gamtą savo gėla tenai pasiguosti, pasisemti naujų jėgų tolimesnei kovai. Šiuo žygiu apysakos autorius pasirodė esąs XVIII-to šimtmečio literatūros pranokėjas. XVIII šimtmety apysakos herojaus bėgimas į gamtos prieglobstį buvo toks populiarus, toks mylimas literatūros motyvas. Rusų septyniolikto šimtmečio literatūroje tai buvo didelė, beveik eretiška naujovė: senieji gi herojai, norėdami pasiguosti, jėgų pasisemti, bėgdavo į cerkvę, į monastyrių, bet ne į gamtą. Mūsų laikų atžvilgiu, — ir ne tik vienų mūsų, — tai buvo didelis apysakos nežinomo autoriaus nuopelnas.

2. **„Povest' o Gore - Zloščastiji“** — **„Apysaka apie Vargą - Nedalią“.** Ir šioje apysakoje randame seniai pažįstamą motyvą: tas pats velnias, sugundęs jaunuolį, pagrindžia apysakos siužetą. Papildo jį dar ir kiti dvi tradicini temi: girtuoklystės negerovė ir tėvų neklausimo pražūtingumas. Įsižiūrint į šiuos motyvus, savaime norisi spėti, kad ir apysakos moralė, „išvada“ turėtų būti tradicinė. Nesuklysime taip spėdami. Tačiau šiuos motyvus berutuliodama, poetikos atžvilgiu, ši apysaka nuėjo dar toliau nuo senovės tradicijų, negu pirmoji apysaka.

Visų pirma ši apysaka yra eilėmis parašyta. Ir gražiomis eilėmis, stipriomis, toli toli užpakaly palikusiomis tokio Simeono Polockio ar Medvedevo eilių skeletus. Eilės — lirinio tipo: jų pagrindas — tautosakiškas metras, dainuojamas, ar, mažiausia, rečitatyvinis, — ne knyginis.

Apysaka-poema turi gražų kompozicinį planą, susidedantį iš trijų dalių. Pirmoji dalis atitinka bylinų įvadą — „začiną“. Joje „byla“ pradedama iš tikrųjų nuo pasaulio įkurimo laikų: „Sutvėrė Dievas Adomą ir Ievą, || įsakė jiem gyventi šventame rojuj, || davė jiem įsakymą dievišką: || neliepė jiem valgyti vaisiaus vynuogių, || nuo Edemo medžio nuo didžiojo“. (Ženklu || atskirtos čionai originalo eilutės).

Tačiau Adomas su Ieva Dievo, esą, nepaklausę, nusidėję ir pradėję nuodėmingą žmonių giminę; už tai Dievas ir apleidęs žmones visokiomis negerovėmis, mokydamas juos ir kviesdamas grįžti į teisingą kelią.

Antroji apysakos vyriausioji dalis duoda pavyzdį, įrodantį įvado tezės teisingumą. Šioje daly mes išskirtume tris kompozicinius momentus, kuriais išsibaigia naturališkai besivystantis veiksmas tam tikru efektu.

a) Auga pas tėvus jaunuolis — „molodec“, gražiai jie jį augina. Moko jį, kad negirtuokliautų, su bologomis moterimis nesusidėtų, su lošikais nesėbrautų, smuklių nelankytų, — išdėstydami jam visą senovės išmintį. Bet jaunuoliui jos jau maža, jis nori laisvės, nori plataus gyvenimo, pasprunka iš tėvų globos, patenka stačiai į smuklę, kurioje suranda tam kartui gerų prietelių, kurie jį nugirdo ir apvogia.

Gėda jaunuoliui dabar nuplyšusiam begrįžti pas tėvus, jo išsižada giminės ir pažįstami. Prasideda jo vargo gyvenimas. Tokiu būdu pirmas jaunuolio gyvenimo etapas baigtas: autorius, turtingo gyvenimo gėrybes paversdamas į skurdžias valkatos dienas, efektiškai parodė, ką duoda nepaklusnumas tėvams, „laisvės ieškojimas“.

b) Jaunuolio gyvenimo antras etapas pamažėl auga į katastrofą. Jaunuolis išvyko į svetimus kraštus, geri žmonės pamokė jį, kaip reikia gyventi. Susikrovė jis didžius turtus, rado sužadėtinę, rengia vestuves, tik čia pasipainioja antra bėda. Jis ima savo turtais - laimėjimais girtis. Tai nugirdo „Gore-Zloščastije“ („Vargas-Nedalia“), prikalbino jaunuolį vėl pradėti gerti taip pat, kaip seniau smuklėj buvo jį prikalbėjęs girtuokliauti „subrolintas“ velnias („nazvanyj brat“). Jaunuolis paklausė vylingo patarimo, pradėjo girtuokliauti, ir vėl dingo jo visi turtai, ir vėl jis pasiliko plikas valkata. Tokiu būdu ir antrame epizode matome pribrendusio veiksmo efektingą išsprendimą.

c) Trečiasai jaunuolio gyvenimo etapas vyksta tiesioginėj „Gore-Zloščastije“ žinioj: niekur jis negali nuo jos nei pabėgti, nei pasislėpti. Ji visur paskum jį seka ir nuodija jo gyvenimą. Nori jaunuolis net upėj pasiskandinti, bet ir tai padaryti neleidžia jo piktoji lemtis. Neturi jaunuolis kuo užsimokėti už perkėlimą per upę keltininkams, jis jiems padainuoja graudžią nusivylimo dainą — jie jį į perkelia, o jo dainoje skamba tokia neišbrendama gėla!

Šio etapo veiksmas vyksta minorinėj plotmėj, todėl ir išsibaigia jis be laukujo efekto: jaunuolis nusprendžia stoti į monastyrį.

Trečiojoj apysakos daly eina vienuoliško gyvenimo išgarbinimas, — monastyry jo nebepasiekia joks vargas, jokia nedalia:

O vargas pas vartus šventus pasilieka —
Prie jaunuolio toliau neprikibs jau...

Veikalo kompozicijos nuosakumas parodo, kad jo autorius sąmoningai darbavosi dėl savo kūrinio. Autorius operuoja gana abstrakčiomis sąvokomis, kaip „Gore-Zloščastje", tokiu pavojingu kūrybai, — ypač gyvam vaizdavimui, elementu, bet ir čia jis lieka nugalėtojas. Kiek stiprus jo vaizdavimas, gali paliudyti ir toks posmas:

Lėkė molodec šviesiu sakalu,
O vargas paskui ereliu baltuoju;
Molodec skrido mėlynu balandžiu,
O vargas paskui pilku vanagu;
Molodec lauku ėjo vilkeliu pilkuoju,
Vargas paskui jį — vyžlais, kurtais;
Molodec tapo lauke žole-smilgele,
O vargas atėjo su dalgiu išplaktu...*)

Cituotasai posmas pabrėžia ir autoriaus artimumą su tautosakos dainininkais: tokiu epiškai stipriu posmu galėtų pasididžiuoti kiekviena bylina. Motyve apie „Gore-Zloščastije" atsispindėjo ir tradiciniai liaudies įsitikinimai apie likimą—fatumą. Tokiu būdu ši pagoniško determinizmo liekana apysakoje susijungė su krikščioniško asketizmo idėja į organišką vienetą. Apysakos herojus, likimo prislėgtas, nusilenkia dar senosios Rusijos cerkviniam idealui, bet jau tokio herojaus pasirodymas sako, kad senieji idealai pasviro, kad eina jau nauja gadynė. „Apysaka apie Gore-Zloščastije" yra vienas geriausiųjų ir įdomiausiųjų rusų XVII-to šimtmečio veikalų.

3. „Povest' o Frole Skobejeve" — „Apysaka apie Frolą Skobejevą". Tai yra gana charakteringas tos rūšies veikalas,

---

*) Poletel molodec jasnym sokolom,
A gore za nim belym krečatom;
Molodec poletel siznym golubem,
A gore za nim serym jastrebom;
Molodec pošel v pole serym volkom,
A gore za nim s borzymi vyžlecy;
Molodec stal v pole kovyl'-trava,
A gore prišlo s kosoju vostroju...

kuriuos vokiečiai vadina schelmenromane, kokių Vakarų Europoj buvo apsčiai privisę.

Apysakos herojus Frol Skobejev — toks pat „šelmis“ ir avantiuristas, kaip ir Erš Eršovič aukščiau minėtoj satiroj, prasiskynęs gyvenimo kelią savo gudrumu ir suktybėmis.

Nusmukęs bajorėlis Frol Skobejev verčiasi paliai Novgorodo teismus ne visai švariu šunadvokatavimu. Sužinojęs, kad žymus bojarinas Nordin - Naščokin turi dukterį Annušką, jis nusprendžia su ja susipažinti, pradėti flirtą ir pavilioti ją. Papirkęs Annuškos auklę, persirengęs moterimi, patenka jis pas ją į vakaruškas ir „apsuka jai galvą“. Ilgainiui romanas tiek toli nueina, kad Annuška, gelbėdama šeimos garbę, turėtų kuo greičiausiai už jo tekėti. Tuo tarpu Annuškos tėvas išreikalauja dukterį į Maskvą, paskui ją seka ir Skobejevas, nusprendęs ją vesti ir tokiu būdu padaryti karjerą. Maskvoje, sužinojęs, kad Nordin - Naščokin nori išsiųsti Annušką į monastyrį pas savo seserį, nusprendžia ją pavogti. Tuo tikslu jis pasiskolina iš žymaus bojarino Lovčikovo, kurio reikalus nekartą gynė teisme, karietą, nugirdo „kučerį“, pats persirengia „kučeriu“ ir pavogia Annušką. Dabar Skobejevas rūpinas, kad Nordin - Naščokin pripažintų jo slaptas vedybas su Annuška. Įpainioja į bylą ir Lovčikovą: šis, esą, skolindamas karietą, padėjęs Annušką pavogti, esąs sąmokslo dalyvis, tai ir turįs padėti išgauti iš tėvų sutikimą jau įvykusioms vestuvėms, kitaip — ir jis turėsiąs atsakyti teisme už dalyvavimą pavogime. Šantažas pasiekė savo tikslo: Lovčikovas rūpinas Skobejevo reikalais pas Nordiną - Naščokiną. Šis pradžioj, žinoma, baisiai pyksta, skundžias carui, bet paskum yra priverstas nusileisti. Siunčia jisai pasiuntinį patirti, kaip gyvena jo vienturtė dukrelė. Ši, Frolo pamokyta, apsimeta serganti. O Frolas paaiškina pasiuntiniui: ji serganti todėl, kad tėvas ją keikia. Sužinojęs apie dukros ligą, tėvas dar labiau nusimena, ir siunčia kitą pasiuntinį, jau su dovanomis, pareikšti, kad jis jai atleidžiąs kaltę. Annuška, išgirdus tokią žinią, vėl Frolo pamokyta, bežiūrint pagija. Nordin-Naščokin, kad Frolas turėtų kuo jo dukrą maitinti, duoda jam daug visokių dovanų ir paveda jam valdyti didelį dvarą, o paskum — palieka jam ir visus savo neaprėpiamus turtus. Taip Floras savo nusprendimą įvykdė — padarė karjerą.

Apysakos autorius, norėdamas duoti jai daugiau realumo bruožų, aferuoja tikrais istoriškais vardais. Pavyzdžiui, mini-

masai Annuškos tėvas Nordin - Naščokin yra ne kas kita, kaip reminiscencija į istorišką asmenį, garsųjį rusų valstybės vyrą Afanasijų Lavrentjevičą Ordiną - Naščokiną († 1680). Tačiau apysakos asmuo panašus į istorišką asmenį tiktai vienu vardu: apysakoj istoriškas asmuo visiškai neatvaizduotas. Antra vertus, nėra žinoma, kad istoriškas A. L. Ordin - Naščokin būtų pergyvenęs tokią „istoriją“, kokia yra atvaizduota apysakoj. Matyti, autorius, pavartojo istoriškus vardus, norėdamas padaryti savo apysaką labiau tikrą. Šiaip gi joje sujungta daugybė motyvų iš vakarų „šelmių romanų“: herojaus persirėdymas moteriškais drabužiais, Annuškos apsimestinė liga, ir t. t. Tačiau reikia pabrėžti apysakos autoriaus garbei, kad šie „bendrieji“ motyvai, įprastinės kompozicijos priemonės, yra visiškai pritaikytos rusų aplinkybėms — apysakoj jos jau nebeatrodo skolintos.

Apysakos siužeto esmė — tai avantiurizmo ir meilės romano mišinys. Avantiurinis elementas net vyrauja: Frolas, susirūpinęs savo karjera, savo materialiniais reikalais ir suktais keliais materialinėms gėrybėms pasiekti, meilės elementą nustumia į antrą eilę. Aprūpindamas savo reikalus jis jau pasitiki tik savo jėgomis, — nebesišaukia pagalbon nei velnio, nei burtų, nei raganų, na, ir dangui labai nesilenkdamas. Šioje apysakoj didaktinio elemento nė pėdsako nebėra: autorius ne tik nesmerkia Frolo suktų žygių, ne tik jam patsai atvirai simpatizuoja, jis stengiasi tąja simpatija užkrėsti ir savo skaitytojus.

Tokiu būdu apysaka apie Frolą Skobejevą, greta satiros apie Ešerį, prasiveržė pro senosios rusų literatūros tradicijas, atsisveikino su didaktika, su morale, su sielos išganymu, — ji aiškiai ir atvirai idealizuoja naujos, bręstančios gadynės žmogų. Siekdamas šio tikslo, autorius moka ir gražiai pasakoti. Kai kurie epizodai, pavyzdžiui, Annuškos pavogimo scena, stačiai meisteriškai atpasakoti.

8. SEPTYNETAS AMŽIŲ

Rusų senosios literatūros kelias, nusitęsęs per septyneris šimtmečius, — niaurus ir duobėtas, neišbrendamoje klaikumoje paskendęs.

Aukščiausiojo pakilimo laipsnio senoji rusų literatūra pasiekė pirmajame jos gyvenimo laikotarpy, Kijevo gadynėj. „Slovo o polku Igoreve“, „Povest' vremennych let“, metraščiai, Nestoro agiografija, Kijevo - Pečerskis Paterikas, Vladimiras Monomachas, Ilarijonas, Kirilas Turovskis — vis tai tokie literatūros reiškiniai, kurie ir nūdien tebėra vertingi ne tik kaipo senosios rašliavos paminklai, bet ir kaipo dailiosios literatūros veikalai.

Seniausioji kijeviečių bendra visiems rytų slavams literatūra susikūrė tada, kai dar rusai nebuvo aklai pasidavę byzantiškajai įtakai, kol dar jie palaikė gyvus santykius su Vakarais, kol dar variagai, Vakarų atstovai, Rusijoje vaidino žymų vaidmenį.

Pradedant tryliktuoju šimtmečiu prasideda rusų literatūros dekadansas. Literatūra menkėja, smunka, nusileisdama vis žemiau ir žemiau. Rusai vis rūpestingiau stengiasi atsirubežiuoti nuo Vakarų Europos, o tuo tarpu byzantinizmas ir totorių įtaka formuoja rusų literatūrinį ir apskritai visuomeniškai kultūrinį gyvenimą. Susikryžiavus Byzantijos ir totorių stichijom rusuose įsigali šiurpus klerikalizmas su savo fanatizmu ir neišbrendamu obskurantizmu. Klerikalizmas, pataikaudamas Maskvos caro totoriškam despotizmui, stačiai smaugte smaugia kiekvieną šviesesnę mintį, kiekvieną kad ir mažiausią pastangą išjudinti rusų tautą, tą per miegą vaitojantį milžiną, — smaugia kiekvieną pastangą kultūrėti.

Klerikalizmo ir carizmo sąjungos vaisiai tautos gyvenimui stačiai pasibaisėtini. Per keleta šimtmečių Rusija, toji milžiniška Rytų Europos valstybė, tasai kultūros siaubas, nepajėgia sukurti nė vieno originalesnio literatūros veikalo, nė vienos originalios formos. Maskvos Rusija literatūrai ne tiktai nieko nauja nedavė, — ji dar pelėsiais ir samanomis apaugino visa tai, ką ji skaistaus buvo paveldėjusi iš Kijevo Rusijos. Byzantija išstūmė iš gyvenimo rusų originalumą, o totoriai paleido vėjais rusų kūrybines pastangas. Kaip patys rusai sako, viduramžio maskviečiai „naglotavšis' tatarščiny“ — „totorienos prisigromuloję“, carizmo spaudžiami, klerikalizmo liūliuojami, tarytum stabo ištikti, sustingo ilgiems amžiams.

Carizmui ir klerikalizmui Vakarų Europa pasidarė tasai pasakingas baubas, kuriuo jie gąsdina kūdikio gyvenimu tebe-

gyvenantį savo barzdotą pilietį. Vakaruose vyksta platus kultūrinis procesas, auga tenai literatūra, mokslas, menas, filosofija, socialinės laisvės idėjos. Vakarai maištą kelia prieš atgyvenusius savo amžių viduramžio palaikus — despotišką monarchizmą ir obskurantiška klerikalizmą, vakarai kelia žmogaus teisių ir individo laisvės idėjas ir jas realizuoja gyvenime. Byzantijos ir totorių tradicijų saugotojams Rytuose, suprantama, Vakarai galėjo atrodyti tiktai paties pragaro reiškiniu. Bijo Maskva Vakarų kultūros, ir dar giliau užsidaro į savo viduramžį, į savo požemį. Glaudžiasi saulėtą dieną į šešėlį, užsidengia veidą rankom, kad tik saulės nematytų, kad jos gaivinančios jėgos nejustų... Bet saulės spinduliai prasiskverbia pro storiausius uždangalus, kaitina visą žemę aplinkui — ir šešėly prisiglaudusiems pamažu darosi karšta.

Maskva nuo keturiolikto šimtmečio pabaigos, būdama visai nepriklausoma valstybė, būdama didelė, turtinga ir galinga valstybė, turėjo visas sąlygas, kuriomis gali tarpti kultūra ir kūryba. Tačiau tą sąlygą šiam tikslui Maskva nepanaudoja, nes ir nenori naudoti: kultūra visuomet buvo ir bus klerikalizmo ir despotizmo didžiausias priešas.

Iš tikrųjų, visa ką šviesesnio teko konstatuoti Maskvos literatūros dirvonuose, visa tai kilo didesnėje ar mažesnėje Vakarų įtakoje.

Atsitvėrė Maskva nuo Vakarų „kynų siena“, užtemdė dirbtiniais debesimis Vakarų šviesą, todėl tat toji šviesa tegali vos vogčia, vos nežymiai prasiskverbti į Maskvos patamsius. Ir šitokiomis sąlygomis prasiskverbusi Vakarų įtaka jaudina trokštančių laisvės širdis, taršo samanas Maskvos valstybėje.

Septyniolikto šimtmečio pabaigoje Maskvos despotijoj jau galima pastebėti naujas sambruzdis, — šioks toks kultūrinio gyvenimo pasiilgimas. Klerikalizmas, tarytum ištikimas požemio cerberis, kaupia savo jėgas kovai su kultūros apsireiškimais, bet jo jėgos tirpsta, kaip vaškas prieš Vakarų saulę.

Ateina Petras Didysis, keliose vietose pralaužia „kynų sieną“, skirusią Rusiją nuo Vakarų Europos. Vakarų šviesa plačia srove pasilieja po Rusijos plotus — ir Rusijoj prasideda naujas gyvenimas. Taip ir kartojasi istorija. Kai Rusija bendradarbiauja su Vakarais, mokosi iš jų — Rusijoj galvotrūkčiais

vyksta kultūrinis gyvenimas. Kai Rusija nuo Vakarų atsiskiria ir pasineria savo sultyse — ji savo barbariškumu stebina visą pasaulį.

Neaprėpiami Rusijos plotai — tai tieji karo laukai, kuriuose nuolat kovoja Ormuzdas ir Arimanas, Apolonas ir Plutonas. Europa ir Azija. Septyniolikto šimtmečio pabaigoj, aštuoniolikto šimtmečio išvakarėse, į šį milžinišką kovos lauką prasiskverbia Europos — Apolono — šaukliai ir avangardas.

BIBLIOGRAFIJA

I. RANKRAŠČIŲ ARCHYVAI

Pastaba. Čia paduodamas archyvų sąrašas, sudarytas prieš karą ir pirmaisiais karo metais. Įvykus rusų revoliucijai daug kas, tur būt, pasikeitė, bet šiuo tarpu ne viskas vyksta patikrinti. Ištikus reikalui, turint prieškarinius davinius, lengviau galima suvokti ir dabartinę būklę. Čia sužymėti tik svarbesnieji rankraščių archyvai.

1. Peterburgas - Petrogradas - Leningradas

1. Publičnaja Biblioteka. Peterburgo Viešoji Biblioteka turi didžiausiąjį Rusijoje rankraščių rinkinį; 1910 m. čia buvo surinkta daugiau kaip 36,500 rankraščių — slaviškų ir kitomis kalbomis. Šie rankraščiai yra aprašinėjami V. Bibliotekos biuleteniuose, vadinamuose „Otčioty".

2. Mokslo Akademija. Rusų Mokslo Akademija nuo pat jos įkurimo pradžios (XVIII-to šimtmečio pradžioj) ėmė rinkti senuosius rankraščius ir pririnko jų daugybę. Tačiau iki šiol nėra dar padarytas tikslus rankraščių aprašymas, nors pamažėl ir jie yra tvarkomi.

3. Dvasinė Akademija. Peterbugo rusų Dvasinės Akademijos rankraščių rinkinio pagrindą sudaro rankraščių kolekcija, atkelta čionai iš Novgorodo ir Kirillo - Belozerskio monastyrio. XV—XVI šimtmečiai Novgorode prie Šv. Sofijos Soboro ir Kirillo - Belozerskiame monastyry buvo didžiulės bibliotekos. Šie rankraščiai dar nėra aprašyti. Novgorodo kolekciją tvarkė D. I. Abramovič, prieš karą išleidęs tris tomus aprašymų, apėmęs nežymią to rinkinio dalį: 1 tm. — „Knigi sv. pisanija" — Spb. 1905; II tm. — „Četji - Mineji, Prologi, Pateriki" — 1907 m. ir III tm. — „Sborniki" — 1910 m.

2. Maskva

1. Moskovskaja Sinodal'naja Biblioteka. Šioje bibliotekoj rinko rankraščius dar rusų patriarchai, joje sukaupta daugybė brangių rankraščių net iš XI—XII—XIII šimtmečių. Tai bene bus pats svarbiausias rusų rankraščių rinkinys, sukauptas Maskvos Kremly. Klasišką rankraščių aprašymą davė A. V. Gorskij ir K. J. Novostrujev, 4 tomai, Moskva, 1855—69. Šioje bibliotekoj surinkti daugiausia cerkvinės literatūros dalykai.

2. *Rumiancevskij Muzej.* Rumiancevo vardu muziejuje sukaupta turtingiausioji rankraščių kolekcija, — šių rankraščių rinkimą organizavo pats grafas N. P. Rumiancevas; čia sukaupti ir pasaulinės ir cerkvinės literatūros dalykai. Rumiancevo rinkinį aprašė A. Ch. Vostokov. Ilgainiui į šį muziejų įsilieja privatiniai rankraščių rinkiniai, pavyzdžiui, V. M. Undolskio (apie 1500 rankr.), V. I. Grigorovičo, Sevastjanovo, N. S. Tichonravovo, A. Popovo, Bolšakovo ir kt. Rezultate, muziejaus rankraščių kolekcija siekia apie 10.000 numerių.

3. *Istoričeskij Muzej.* Maskvos Istoriniame muziejuje surinkta apie 8000 rankraščių, daugelis jų su geromis iliustracijomis, duodančiomis medžiagos rusų meno istorijos studijoms. Rankraščių aprašymo — nėra.

4. *Biblioteka pri Sinodal'noj tipografiji.* Bibliotekoj prie Sinodalinės spaustuvės surinkta apie 2000 rankraščių, siekiančių gilios senovės. Yra spausdinti rankraščių katalogai.

5. *Eparchial'noje Vedomstvo.* Čia yra surinkta nemaža rankraščių, tačiau jų spausdinto aprašymo — nėra.

6. *Maskvos Universitetas,* taip pat turi rankraščių kolekciją, nepagaminęs jos tikslaus aprašymo.

7. *Sobranije A. I. Shludova v Jedinoverčeskom Nikol'skom monastyre.* Ši turtinga kolekcija itin svarbi sentikių („starovierų") — literatūros studijoms; jos gerą aprašymą davė Andrej Popov.

8. *Biblioteka Obščestva Istoriji i Drevnostej pri Moskovskom Universitete,* turinti daugiau kaip 400 rankraščių ir spausdintus jų katalogus.

9. *Biblioteka Archiva Ministerstva Inostrannych Del,* gana turtingas rankraščių rinkinys, suėmęs keleta privatiškų žymių kolekcijų; spausdinto katalogo — nėra.

10. *Sobranije Čudova Monastyria* (Kremly); ši medžiaga dar prieš karą perkelta į Sinodalinę biblioteką. Šios kolekcijos rankraščius aprašė prof. Petrov.

3. Provincija

1. *Troicko Sergijevskaja Lavra.* Troicko-Sergijevskis monastyris, senas ir žymus Rusijos gyvenime, seniai ėmė rinkti senus rankraščius. Rankraščių rinkimas čia itin sustiprėjo, kai Lavroj buvo įsteigta Maskvos dvasinė Akademija; atgabentos čionai turtingos kolekcijos iš kitų vietų, kaip, pavyzdžiui, iš Volokolamo monastyrio, ir kit. Rezultate, Lavroje susidarė gausus senų rankraščių lobynas.

2. *Kazanėj* gana turtingą rinkinį turi Kazanės Dvasinė Akademija; į jos rinkinio sąstatą įėjo Soloveckio ir kitų Šiaurės monastyrių kolekcijos.

3. *Kijeve* rankraščių kolekcijos yra Kijevo Akademijos, Pečerskos Lavros ir atskirų monastyrių archyvuose; Kijeve besaugojami rankraščiai nepasižymi savo senumu; jie daugiau charakteringi ir svarbūs ukrainiečių literatūrai.

4. *Provincijos miestuose* — didesniuose gubernijos miestuose, prieš karą egzistavo vadinamosios „Archyvnyja Komissiji", kurios rūpindavos rank-

raščių rinkimu ir saugojimu. Kitur pavykdavo net labai daug surinkti. Pavyzdžiui, Tverės muziejuje buvo sukaupta daugiau kaip 2000 rankraščių.

5. *Provincijos monastyriuose ir skituose,* išblaškytuose po neaprėpiamus Rusijos plotus, bei pas atskirus senienų mėgėjus, buvo taip pat nemaža rankraščių; apie jų skaičių bei apimtį sunku net spėlioti.

4. Užsienis

1. *Vilniuje* prieš karą buvo nemaža sukaupta rankraščių; žymiausioji kolekcija buvo Vilniaus Viešojoj Bibliotekoj, — šie rankraščiai daugiau charakteringi gudų bei ukrainiečių literatūrom.

2. *Vakarų ir Pietų slavų miestuose* — Prahoj, Zagrebe, Beograde, Sofijoj, Filipopoly, ukrainiečių Lvove, graikų Afono monastyriuose yra nemažas rusiškų rankraščių skaičius.

3. *Vakarų sostinėse,* Berlyne, Drezdene, Londone, Münchene, Paryžiuj, Romoj, Vienoj — taip pat yra šiokios tokios, nors ir nedidelės, rusų rankraščių kolekcijos.

II. RANKRAŠČIŲ APRAŠYMAI

Pastaba. Čia minimi tiktai svarbesnieji rankraščių aprašymai ir keletas pagrindinių bibliografinio pobūdžio veikalų.

Byčkov, A. F. Opisanije cerkovno - slavianskich i russkich sbornikov Imp. publičn. Biblioteki. T. I., Spbg. 1882.

Byčkov, I. A. Katalog sobranija slaviano russkich rukopisej P. D. Bogdanova. Spbg. 1888—1890.

Byčkov, I. A. Katalog sobranija rukopisej F. I. Buslajeva (nyne v. Imp. Publ. Bibl.). Spbg. 1897.

Bolchovitinov, Evg., mitrop. Slovar' istoričeskij o byvšich v Rossiji pisateliach duchovnago čina. Spbg. 1818.

Bolchovitinov, Evg., mitrop. Slovar' russkich svetskich pisatelej. Moskva, 1838.

Filaret, archiep. Černigovskij. Obzor russkoj duchovnoj literatury. 3 Leid. Spbg. 1884.

Gorskij i Novostrujev. Opisanije slavianskich rukopisej Moskovskoj Sinodal'noj biblioteki. 4 tomai, Moskva, 1855—69.

Ikonnikov, V. S. Opyt russkoj istoriografiji. Du tomai — 4 knygos. Kijev. 1891—92 ir 1908.

Kalaidovič i Strojev. Obstojatel'noje opisanije slaviano-rossijskich rukopisej biblioteki gr. F. A. Tolstogo. Moskva. 1825.

Karskij, E. F. Očerk Kirilovskoj paleografiji. Varšava. 1901.

Leonid, arch. Opisanije slavianskich rukopisej biblioteki Sviato-Troickoj Sergijevskoj lavry. 3 tom. Mosk. 1878—79.

Nikol'skij, N. K. Rukopisnaja knižnost' drevne - russkich bibliotek. Tm. I. Spbg. 1914.

Nikol'skij, N. K. Materialy dlia povremennago spiska russkich pisatelej i ich sočinenij (X—XIV).
Novikov. Opyt istoričeskago slovaria o rossijskich pisateliach. Sptb. 1772 (Antra laida. 1867).
Orlov. Biblioteka Moskovskoj Sinodal'noi tipografiji. M. 1896.
Petrov. Opisanije rukopisnych sobranij, nachodiaščichsia v Kijeve. 2 tom. M. 1893—97.
Petrov. Opisanije rukopisej Cerkovno Archeologičeskago Muzeja pri Kijevskoj Duchovnoj Akademiji, Kijev, 1875—79.
Popov, Andrej. Opisanije rukopisej biblioteki A. I. Chludova. Moskv. 1873.
Porfirjev. Opisanije rukopisej Soloveckago monastyria, nachod. v. Kazanskoj Duchovnoj Akademiji. Kazan', 1881—85.
Sobolevskij. Slavianorusskaja paleografija. Spbg. 1908 (2 leid.).
Sobolevskij. Perevodnaja literatūra Moskovskoj Rusi. XIV—XVII v. Bibliografičeskij ukazatel'. — Spbg. 1903.
Sopikov, V. Opyt rossijskoj bibliografiji. 5 tomai, 1813—1821. Antras leid. — Spbg., 1908.
Strojev. Opisanije pomiatnikov slaviano - russkoj literatury. M. 1841.
Strojev. Rukopisi slavianskija i rossijskija, prinadležaščija I. N. Carskomu. M. 1848.
Strojev. Opisanije rukopisej monastyrej Volokolamskago, Novyj Jerusalim, Savvina - Struževskago i Pafnutijeva - Borovskago. Spbg. 1891.
Undol'skij. Slaviano russkija rukopisi V. M. Undol'skago. M. 1870.
Vengerov. Kritiko - biografičeskij slovar' russkich pisatelej. — Spbg. I—V tom. 1889—1897.
Vengerov. Russkija knigi. I—III tom. Spbg. 1893—99.
Vengerov. Istočniki slovaria russkich pisatelej. Spbg. 1900.
Viktorov. Opisi rukopisnych sobranij v knigochraniliščach severnoj Rossiji. — Spbg. 1890.
Viktorov. Opisanije rukopisej I. D. Beliajeva. — M. 1881.
Volkov, N. V. Statističeskija svedenija o sochranivšichsia drevnerusskich knigach XI—XIV v. i ich ukazatel'. — Spbg. 1897.
Vostokov. Opisanije russkich i slavianskich rukopisej Rumiancevskago Muzeja. Spbg. 1842.

III. RANKRAŠČIŲ LEIDIMAI

1. Leidėjai

P a s t a b a. Senųjų rusų rankraščių skelbimu rūpinosi daugiausia įvairios mokslo draugijos, susispietusios ypač Peterbuge ir Maskvoj; kartkartėmis leisdavo juos ir privatūs leidėjai, kurie, palyginti, nedaug tegalėjo padaryti. Čia paduodamas žymiausiųjų leidėjų sąrašas.

1. *Mokslo Akademija.* Vienas pačių žymiausiųjų leidėjų seniesiems raštams skelbti buvo Rusų Mokslo Akademija Peterburge. Šiuo reikalu rūpinosi antrasai jos skyrius — „Otdelenije ruskago jazyka i slovesnosti“,

turėjęs tam tikslui net du specialiniu organu: „Sbornik“ ir „Izvestija“. Be to dar, Mokslo Akademija leido daug kitų šiuo reikalu leidinių, pavyzdžiui: „Pamiatniki drevne - russkago jazyka i literatury“, „Pamiatniki slavianskago jazyka i literatury“ ir pan. Per ilgą metų eilę čia paskelbta daugybė senųjų raštų. Yra išleista eilė „Rodyklių“ („Ukazatel'“), kurie gelbsti susivokti paskelbtoje medžiagoje.

2. *Archeografičeskaja Komisija,* Peterburge, rūpinasi daugiausia istoriškų veikalų leidimu, tačiau ir literatūros istorikui tie leidiniai yra itin svarbūs. Archeografiškos komisijos leidinių tarpe pirmą vietą užima metraščių leidinys — „Polnoje sobranije russkich letopisej“; pirmas tomas pasirodė Peterburge 1841 m. Išleista daugiau kaip 20 tomų; kadangi į metraščių sudėtį įėjo daug ir literatūros istorijos dalykų, tai šis leidinys ir yra būtinas literatūros istorikui.

Antras įžymus šios komisijos leidinys — tai metr. Makarijaus „Četji-Mineji“, kuris yra nelyginant ištisa senosios rusų literatūros enciklopedija, gilus betarpis literatūros istoriko žinių šaltinis. Pirmas tomas pasirodė 1868 m.

Be to dar, Archeografiška komisija skelbė įvairius senų dokumentų rinkinius, pavienius veikalus, jų serijas, kaip pavyzdžiui: „Russkaja istoričeskaja biblioteka“, „Letopisi zaniatij“, kurie duoda nemaža medžiagos ir literatūros istorikui.

3. *Obščestvo liubitelej drevnej pis'mennosti,* Peterburge; ši draugija yra išleidusi apie du šimtu tomų, kuriuose paskelbė senovės raštus. Daugelis šios draugijos leidinių yra stačiai liuksusiniai; jie dažnai turi senovės iliustracijas, todėl jie įdomūs ne tik literatūros, bet ir meno istorikui.

4. *Obščestvo Istoriji i Drevnostei Rossijskich pri Moskovskom Universitete,* Maskvoj. Ši draugija šimtą metų rūpinos senųjų raštų tyrimu ir leidimu. Jos leidiniai vadinas bendru vardu: „Čtenija v Obščestve Istoriji i Drevnostej“. Kiekvienas šios milžiniškos serijos tomas paprastai susideda iš dviejų dalių: pirmojoj daly eina studijos iš senosios rusų istorijos ir senosios literatūros, o antrojoj daly — skelbiami seni raštai. K. A. Belokurov sudarė šios medžiagos „Rodyklę“ (kitą rodyklę buvo sudaręs I. E. Zabelin), kuri turi jau nemaža papildymų; šios rodyklės ir jos papildymų dėka nesunku susivokti milžiniškoje senovės raštų paskelbtoj medžiagoj.

5. *Moskovskoje Archeologičeskoje Obščestvo.* Prie jos veikia speciali komisija — Slavianskaja komissija — kuri, tarp kitko, tiria bei paskelbia ir senuosius rusų raštus.

6. *Maskvos Universitetas,* savo organe „Zapiski...“ kartas nuo karto paskelbdavo ir senovės rusų raštus, bet tai nebuvo sistematiškas darbas. Lygiai, kaip ir kitos rusų mokslo organizacijos, kartas nuo karto paskelbdavo kokį seną veikalą, tačiau sistematišku jų skelbimu nesirūpino.

2. Atskiri leidiniai

Pastaba. Čia paduodamas sąrašas atskirų įdomesnių leidinių, neįėjusių į anksčiau minėtų organizacijų leidžiamąsias serijas. Taip pat čia neminimi ir tie leidiniai, apie kuriuos jau kalbėta knygos tekste, pavyzdžiui, „Slovo o polku Igoreve" ir pn.

Antonij, ep. sk. — Dobrynia Jadreikovič. Jo kelionės aprašymą išleido Archeogr. komisija Spbg, 1872; redagavo P. Savvaitov. Antrą kartą išleido Ch. Lopariov, Spbg. 1829 „Palest. Pravosl. Obščestv." lėšomis.

Archangelskij, A. S. Tvorenija otcov cerkvi v drevne - russkoj pismennosti. (Ištraukos iš rankraščių ir studijos) I—IV dal., Kazan', 1893.

Avvakum. „Žitije". Naujausias leidinys: „Versty", 1 num. 1925, Paris.

„Beseda Valaamskich Čudotvorcev", išleido Archeograf. komis. Spbg. 1889.

Buslajev. Istoričeskaja chrestomatija. Tekstai. Moskva, 1861.

Daniil, Igumen. „Putešestvije Igumena Daniila" pod. red. i s krit. primeč. Norova, Spbg. 1864.

Kitas leidinys — „Palestinskij Sbornik" pod red. M. A. Venevitinova, Spbg. 1883-85.

„Domostroj", naujausią leidinį paruošė A. Orlov. — Moskva, 1908.

Grek, Maksim. Sočinenija. Kazan', 1859-62.

Indiklopov, Koz'ma. Christianskaja topografija. Spbg. 1886.

Isidor, mitrop. Putešestvije v Italiju. N. I. Novikovo leidiny: „Drevniaja Rossijskaja Vivliofika". M. 1773.

Jakovlev, Vladimir, Pamiatniki russkoj literatūry XII i XIII vekov.—Spbg. 1872.

Kalaidovič, K. Pamiatniki russkoj slovesnosti XII veka. Moskva, 1821.

Kiprian, Mitropolit. Jo veikalai įdėti į serijas „Akty istoričeskije", I tm., „Pamiatniki drevn.-russk. kanoničeskago prava", I t.

Kosoj, Vassian. „Slovo otvetnoje"... ir „O inočeskom žitiji" įdėta į „Pravosl. Sobes." 1863 m. 3 num.

Kostomarov i Pypin. Pamiatniki starinnoj russkoj literatury.—Spbg. 1860-62.

Kotošichin, Gr. K. O Rossiji v carstvovanije Alekseja Michailoviča. Spbg. 1840.

Lavrov, P. A. Apokrifičeskije teksty. Spbg. 1899.

Lopariov. „Slovo o pogibeli russkija zemli". Spbg. 1892.

Mnich, Jakov. „Pamiat' i pochvala kniaziu Volodimiru". Įdėta į „Christiansk. čtenije", 1849.

Nikitin, Afanasij. Choženije za tri moria. I. Sreznevskio studija ir tekstas. Spbg. 1857.

„Pamiatniki drevnej russkoj pis'mennosti". Serijoj „Ruskaja istoričeskaja biblioteka" Spbg. 1891.

„Pamiatniki drevne-ruskoj cerkovno-učitel'noi literatūry", pod. red. A. I. Ponamareva. Spbg. 1902-5.

Paterik, Kijevo-Pečerskij, pod. redakc. D. I. Abramoviča. Spbg. 1911.

„Pčela". Drevniaja russkaja „Pčela" po pergamennomu spisku. Red. V. Semionov, Spbg. 1893.

Pečerskij, Feodosij. Sočinenija. Serijoj. „Učion. Zap. Akad. N." 1856, kn. I, vyp. 2.

Peretc. *Raskol'ničji* skazanija o patriarche Nikone. Spbg. 1900.

— Materialy k istoriji apokrifa i legendy. 1) K istoriji Gromnika, Spbg. 1899; 2) K istoriji Lunnika, Spbg. 1901.

„Petr" — *„Skazanije o Petre, careviče ordynskom"*, įdėta į „Pravosl. Sob.", 1859.

Petuchov, E. Serapion Vladimirskij. (Studija, jos priede — pamokslai „po drevneišim spiskam"). Spbg. 1888.

Pypin. Ložnyje i otrečionnyje knigi. Teksty gadatel'nych knig.

Smoliatič, Kliment. Poslanija Smoliatiča. Serijoj „Pamiatniki drevnej pis'mennosti" pod red. Lopariova, Spbg. 1892.

Sorskij, Nil, Prepodobnyj. Jam pašvęstas leidinys, Spbg. 1864.

Sorskij, Nil. Predanije o žitel'stve skitskom, Spbg. 1864.

Serebrianskij, N. Pamiatniki drevnej pis'mennosti i iskusstva". Spbg. 1909.

Simoni, N. K. Pamiatniki starinnago russkago jazyka i slovesnosti. Spbg.

Speranskij, M. Iz istoriji otrečennoj literatūry: 1) Trepetnik, teksty, ir 2) Gadanija po psaltyri, teksty, Spbg. 1899.

Sreznevskij. „Skazanija o sv. Borise i Glebe". Spbg. 1860.

Šestodnev, sostavlennyj Ioannom, Ekzarchom Bolgarskim. Moskva. 1879.

Tichonravov. Pamiatniki otrečionnoi russkoi literatury. I—II tm. Spbg. 1863; III t. Spbg. 1894.

Volockij, Josif. Prosvetitel'. Kazan' 882.

„Voprošanije Kirika". Serijoj „Pamiatniki drevn. russk. kanoničeskago prava". Spbg. 1908.

„Zadonščina". I. Sreznevskio leidinys. Spbg. 1858.

Židiata, Luka. Poučenije k bratiji. Serijoj „Russk. dostopamiatn." Moskva.

IV. STUDIJOS IR MONOGRAFIJOS

P a s t a b a. Žemiau paduodamasai literatūros sąrašas anaiptol nepretenduoja būti pilnas. Sudarant žemiau paduodamą sąrašą norėta tiktai pažymėti vieną kitą svarbesnį raštą apie atskirus senosios rusų literatūros klausimus.

Abramovič, D. I. Izsledovanije o Kijevo-Pečerskom Paterike. Įdėta į „Izvest. II otd. Ak. Nauk", VI—VIII tom. 1901—1902 m.

— Žitija sviatych mučenikov Borisa i Gleba. Spbg. 1916.

Aleksandrov, Al. Fiziolog. Kazan', 1893.

Aničkov, E. V. Jazyčestvo i drevniaja Rus'. Spbg. 1914.

Antonij, ep. Iz istoriji christianskoj propovedi. Spbg. 1895.

Archangel'skij, A. S. Lekciji po istoriji ruskoj literatury. Kazan' 1896.

— XVII vek v istoriji russkoj literatury. Spbg. 1884.

— Nakanune christianstva i pis'mennosti. Varšava. 1901.

Archangel'skij, A. S. Nil Sorskij i Vassian Patrikejev. Spbg. 1882.
— Čtenija po istoriji russkoj literatury. Kazan', 1903.
— Obrazovanije i literatura v Moskovskom gosudarstve XV—XVII vv. I—III-tom. Kazan', 1898—1901.
Barac, G. M. O bibleiskom elemente v „Slove o polku Igor." Kijev, 1912.
Barsukov. Vserossijskij patriarch Joakim Savelov. Spbg. 1890.
Bestužev - Rjumin. Russkaja istorija, I tom. Spbg. 1872.
— O sostave russkich letopisej do konca XIV veka. Spbg. 1868.
Belokurov. Arsenij Suchanov. Moskva, 1891.
Boguslavskij, S. A. K voprosu o charakteristike literaturnoj dejatel'nosti prepod. Nestora. Spbg. 1914.
Borozdin. Protopop Avvakum. Spbg. 1900.
Bocianovskij, V. F. Russkije vol'nodumcy XIV—XV vv. Idėta į „Novoje Slovo" 1896 m. 12 num.
Bulgakov, P. A. Prep. Josif Volokolamskij. Spbg. 1865.
Buslajev. Istoričeskije očerki narodnoj slovesnosti i iskusstva. I t. Spbg. 1861.
— Perechožije povesti i razskazy. („Moji dosugi", II tom.) M. 1886.
Chruščov, I. Izsledovanije o sočinenijach Josifa Sanina. Spbg. 1868.
— O pamiatnikach, proslavivšich Kulikovskuju bitvu. Kijev, 1876.
Čagovec, V. Prep. Feodosij Pečerskij, jego žizn' i sočinenija. Kijev. 1901.
Daškevič, N. P. Russko-slavianskij Trojan' i rimskij imperator Trojan. („Serta Borysthenica"), Kijev, 1911.
Delektorskij, F. I. Kritiko-bibliografičeskij obzor drevne-russkich skazanij o Florentijskoj uniji. („Žurnal Min. Narod. Prosv." Nr. 7, 1895).
Durnovo, Vvedenije v istoriju russkago jazyka. Praga. 1927.
— Očerki istoriji russkago jazyka. Moskva, 1924.
— Materialy i izsledovanija po starinnoj literature. Moskva, 1915.
Giliarovskij, A. Drevne-russkoje palomničestvo. („Drevn. i Novaja Ross." 1878, Nr. 8).
Golubinskij, E. Istorija russkoj cerkvi. Moskva, 1904.
— Sviatyje Konstantin i Mefodij, pervoučiteli slavianskije. M. 1885.
— Istorija kanonizaciji sviatych russkoj cerkvi. Sergijev Posad, 1894.
Gorskij, A. V. Kiprian, metropolit Kijevskij, („Pribavlen. k tvoren. sv. otec", 1848, VI).
Gorskij, S. Žizn' i istoričeskoje značenije kniazia A. M. Kurbskago. Kazan', 1858.
Grigorjev, A. D. „Povest' ob Akire Premudrom". Moskva, 1913.
Gusev, M. V. K voprosu o redakcijach Molenija Daniila Zatočnika. („Letop. istor. filolog. obšč. pri Novoross. univ. m. VIII). Odessa, 1900.
Ikonnikov. Opyt izsledovanija o kul'turnom značeniji Vizantiji. Kijev, 1869.
— Maksim Grek. Kijev, 2 tom. 1865—66.
Istrin, V. M. Otkrovenije Metodija Potarskago. Moskva, 1898.
— Aleksandrija russkich chronografov. Moskva, 1893.
— Skazanije ob Indejskom Carstve. M. 1893.
— Byl li Daniil Zatočnik deistvitel'no zatočen? Odessa, 1902.

Ivakin, I. Kniaz' Vladimir Monomach i ego poučenije. M. 1901.
Ivanišev, N. Žizn' kniazia Kurbskago v Litve i na Volyni. Kijev, 1849.
Jablonskij, V. Pachomij Serb. Spbg. 1908.
Jacimirskij, A. Novyje dannyje o choždeniji arch. Antonija. Spbg. 1899.
— Grigorij Camblak. Spbg. 1904.
Jakovlev, V. Drevne-Kijevskija religioznyja skazanija. Varšava, 1875.
Janiš, N. Novgorodskaja letopis' i jeja Moskovskaja peredelka („Čtenija" 1874, kn. II).
Javorskij. K voprosu ob Ivaške Peresvetom. Kijev, 1908.
Kadlubovskij, A. P. Očerki po istoriji drevne-russkoj literatury žitij sviatych. Varšava, 1902.
Kalaš, V. V. ir Efros, N. E. (judviejų redakcija). Istorija ruskago teatra. Moskva, 1914.
Kalugin, F. Zinovij, Inok Ostenskij. Spbg. 1894.
Kapterev. Patriarch Nikon i jego protivniki. M. 1887.
— Patriarch Nikon i car' Aleksei Michailovič. Sergijev Posod, I—II tom. 1909—1912.
Karamzin. Panteon rossijskich avtorov. Spbg. 1801—1803.
Karnejev, A. Materialy i zametki o literaturnoj istoriji „Fiziologa". Spbg. 1890.
Kazanskij, P. Istorija pravoslavnago monašestva na Vostoke. M. I—II d. 1854-56.
Kirpičnikov, A. Sv. Georgij i Egorij Chrabryj. Spbg. 1879.
— Grečeskij roman v novoj russkoj literature (o Varlaame i Joasafe), Char'kov, 1876.
Kliučevskij, V. Kurs russkoj istoriji.
— Drevne-russkija žitija sviatych. M. 1871.
Kovalevskij, P. Joann Groznyj i jego duševnoje sostojanije.
Kozlovskij, I. Silvestr Medvedev. Kijev, 1894.
Kostomarov, N. I. Lekciji po russkoj istoriji. Spbg. 1861.
— Russkaja istorija v žizneopisanijach glavnych jeja dejatelej. (Įvairiuose šio monumentalinio veikalo tomuose autorius aprašinėja ir rusų literatūros darbuotojus).
Lebedev. Stoglavy Sobor. M. 1882.
Liaščenko, A. O Moleniji Daniila Zatočnika. Spbg. 1896.
Lichačev, N. P. Paleografičeskoje značenije bumažnych znakov. Spbg. 1899.
Longinov, A. V. Istoričeskoje izsledovanije skazanija o pochode seversskago kniazia Igoria Sviatoslaviča. Odessa, 1892.
Majkov, L. N. Očerki istoriji russkoj literatury XVII—XVIII stolet. Spbg. 1889.
— Materialy i izsledovanija po starinnoi russkoi literature. — Spbg. 1890.
Makarij, archim. Prepodobnyj Feodosij Pečerskij, kak pisatel'. („Izvest. II otd. Akad. Nauk", tom. IV).

Malinin, V. Starec Eleazorova monastyria Filofej i jego poslanija. — Kijev, 1901.

Mansikka, V. Žitije Aleksandra Nevskago. Spbg. 1913 („Pam. dr. pis. i isk.“).

Markevič, A. J. Gr. Karp. Kotošichin. Varšava, 1876.

Mezier, A. V. Russkaja slovenost' s XI po XIV stoletija vkliučitel'no. Spbg. 1889—1902.

Michailov, A. V. K voprosu o redakcijach „Domostroja“ (Ž. M. N. Pr.“, 1889, 2-3 num.).

Michailovskij, N. Kritičeskije opyty (Joann Groznyj v russkoj literature) — Spbg. 1895.

Miakotin. Protopop Avvakum. — Spbg. 1893.

Miliukov, P. N. Očerki po istoriji russkoj kul'tury.

Minajev, J. Staraja Indija (Zametki o choždeniji Nikitina). („Ž. M. N. P.“ 1881, N 6, 7).

Mindalev, P. Molenije Daniila Zatočnika i sviazannyje s nim pamiatniki. Kazan', 1919.

Močul'skij, V. Proischoždenije Fiziologa i jego načal'nyja sud'by v literaturach Vostoka i Zapada. („Russk. Filolog. Vestn.“ 1889).

Modestov. O poslaniji Daniila Zatočnika. („Ž. M. N. Pr.“ 1880, Nr. 10).

Nazarov, J. Skazanije o Mamajevom poboišče. („Ž. M. N. Pr.“ 1858, XCIX).

Nekrajov, J. S. Opyt istoriko-literaturnago izsledovanija o proischoždeniji Domostroja. Moskva, 1873.

Nikitskij, A. Očerk vnutrennej istoriji Pskova. — Spbg. 1873.

— Očerki vnutrennej istoriji cerkvi v Velikom Novgorode. — Spbg. 1879.

Nikol'skij, N. O literaturnych trudach mitrop. Klimenta Smoliatiča. — Spbg. 1892.

— Car' David i psalmy. — Spbg. 1908.

Pavlov, A. S. Istoričeskij očerk sekuliarizaciji cerkovnych zemel'. — Odessa, 1871.

— Kritičeskije opyty po istoriji drevnejšej greko-russkoj polemiki protiv latinian. — Spbg, 1878.

Peretc, V. N. Novyje trudy o Židovstvujuščich. — Kijev, 1908.

Petrov, N. O proischoždeniji i sostave slaviano-russkago pečatnago Prologa. — Kijev, 1875.

Petuchov, N. Serapion Vladimirskij. Spbg. 1888.

— Očerki po literaturnoj istoriji Sinodika. — Spbg. 1895.

Pypin, A. N. Očerk literaturnoj istoriji starinnych povestej i skazok russkich. — Spbg. 1857.

— Ložnyja i otrečionnyja knigi russkoj stariny. — Spbg. 1862.

Pypin i Spasovič. Istorija drevnebolgarskoj literatury („Istorija slavianskich literatur“, I Spbg. 1879).

Platonov. Lekciji po ruskoj istoriji. — Spbg. 1829.

— Drevne-russkija skazanija i povesti o Smutnom Vremeni. — Spbg. 1888.

Ponamarev, S. Jerusalim i Palestina v russkoj literature. — Spbg. 1877.

Ponamarev, A. J. Slaviano-russkij Prolog. — Spbg. 1890.

Popov, An. Istoriko literaturnyj obzor drevne-russkich polemičeskich sočinenij protiv latinian. — M. 1875.

Popov, A. Obzor chronografov russkoj redakciji. Moskva, 1886.

Porfirjev, J. Apokrifičeskija skazanija. — Kazan', 1872-73.

Priselkov, M. Metropolit Ilarion, v schime Nikon, kak borec za nezavisimuju russkuju cerkov'. — Spbg. 1911.

Priselkov, M. D. Očerki po cerkovno-političeskoj istoriji Kijevskoj Rusi X—XII Vv. Spbg. 1913.

Protopopov, S. Poučenije Vladimira Monomacha, („Ž. M. N. P." 1874, vasaris).

Radčenko, K. F. Religioznoje i literaturnoje dviženije v Bolgariji v epochu pered tureckim zavojevanijem. — Kijev, 1898.

Rezanov, Vl. Slovo o polku Igoreve i poeziji skal'dov. („Ž. M. N. Pr." 1908, 6 num.).

Rystenko, A. V. Legenda o sv. Georgiji i Drakone v Vizantijskoj i slaviano-russkoj literature. — Odessa, 1909.

Rotar, J. Epifanij Slavineckij. — Kijev, 1901.

Rožkov, N. Proischoždenije Samoderžavija v Rossiji. — M. 1906.

Rudnev, N. Razsuždenije o eresiach i raskolach, byvšich v russkoj cerkvi. — M. 1888.

Sacharov, Vl. Eschatologičeskija sočinenija i skazanija v drevne-russkoj pis'mennosti. — Tula, 1897.

Sadkovskij, S. Artemij, Igumen Troickij. — M. 1892.

Serebrianskij, N. Drevnerusskija kniažeskija žitija. Moskva, 1914.

Sipovskij, V. Russkija povesti XVII—XVIII V. Spbg. 1905.

Smencovskij. Bratja Lichudy. — Spbg. 1899.

Sobolevskij, A. Istorija russkago jazyka. — Spbg. 1904.

— Južno-slavianskoje vlijanije na russkuju pis'mennost' XIV—XV v. Spb. 1904.

Solovjov, S. M. Istorija Rossiji s drevnejšich vremion.

Speranskij, M. N. Slavianskija apokrifičeskija evangelija. — M. 1895.

Sreznevskij, J. Izsledovanije o choždeniji Nikitina. — Spbg. 1857.

— O tvorenijach sv. Kirilla Turovskago. („Izv. Ak. Nauk" V tom. Spbg. 1858).

— Skazanija o sv. Borise i Glebe. — Spbg. 1860.

— Russkije kaliki drevniago vremeni. („Uč. Zap. Akad. Nauk", I tom., 2 kn. 1862).

Sreznevskij, J. Svedenija i zametki o maloizvestnych i neizvestnych pamiatnikach. — Spbg. 1867.
— Satji o drevnich russkich letopisiach. — Spbg. 1903.
Suchomlinov, M. O drevnej russkoj letopisi, kak pamiatnike literaturnom. („Uč. Zap. II. otd. Ak. N.“ 1856. kn. III).
— Izsledovanija o sočinenijach Kirilla Turovskago. Spbg. 1858.
Šachmatov, A. A. Rozyskanija o drevnejših russkich letopisnych svodach. — Spbg. 1908.
— Vvedenije v istoriju russkago jazyka. — Spbg.
— „Povest' vremennych let“. Spbg. 1916.
— Očerk drevnejšago perioda istoriji russkago jazyka. — Spbg. 1915.
— Tolkovaja paleja i russkaja letopis' — Spbg. 1904.
— Žitije Antonija Pečerskago i Pečerskaja letopis' („Ž. M. N. Pr.“ 1898, N. 3).
— O načal'nom Kijevskom letopisnom svode. — M. 1897.
— Neskol'ko slov o Nestorovom žitiji Sv. Feodosija. Spbg. 1896.
Šambinago, S. Povesti o Mamajevom poboišče. („Sbornik“ II otd. Ak. N., Spbg. 1906).
Ščegolev, N. E. Očerk istoriji otrečionnoj literatury. — Spbg. 1899—1900.
Šestakov, S. O proischoždeniji i sostove chron. Georgija Monacha. — Kazań', 1892.
Šliakov. O poučeniji Vlad. Monomacha. Spbg. 1899.
Šliapkin, J. Slovo Daniila Zatočnika. — Spbg. 1889.
Ternovskij, F. Izučenije vizantijskoj istoriji i jeja tendencioznoje priloženije k drevnej Rusi. — Kijev, 1875-76.
Tichonravov, N. S. Sočinenija. Spbg.
Timofejev, S. J. Skazanija o Kulikovskoj bitve („Ž. M. N. P.“ 1889 m. 8—9 num.).
Trubeckoj. „Choženije za tri moria“ Nikitina. („Versty“, I N. Paris, 1926.
Vadkovskij, Antonij. episk. Vyborgskij. Iz istoriji christianskoj propovedi. Tak nazyvajemyja „Poučenija Feodosija Pečerskago“. — Spbg. 1892.
Varneke, B. V. Istorija russkago teatra. Izd. N. N. Sergijevskago.
Vasenko. Stepennaja kniga. — Spbg. 1904.
Vasiljev, V. Istorija kanonizaciji russkich sviatych. — M. 1899.
Veselovskij, Aleksandr. Slavianskija skazanija o Salomone i Kitovrase i zapadnyja legendy. — Spbg. 1872.
— Otryvki vizantijskago eposa v russkom („Digenis“) („Vestn. Eur.“ 1875, baland.).
— Grečeskij apokrif o sv. Feodore (Fedore Tirane). Spbg. 1879.
— Iz istorij romana i povesti. — Spbg. 1888.
— Sv. Georgij v legende, pesne i obriade. Spbg. 1880.
Viazemskij, P. O literaturnoj istoriji Fiziologa. („Pomiatn. drevn. pis'm.“ 1878-79).
Viktorova, A. M. Sostaviteli Kijevo-Pečerskago paterika. — Voronež. 1871.
Vilinksij. Poslanija Starca Artemija. — Odessa, 1906.

Vinogradov, V. P. O charaktere propovedničeskago tvorčestva Kirilla, episkopa Turovskago. Sergijev Posad, 1915 („V pamiat' stoletija Imp. Mosk. Duch Akad. Sbornik statej").

Vinogradov. Kniga dlia čtenija po istoriji srednich vekov. 1 tom Moskva, 1898.

Vladimirov, P. V. Slovo o Polku Igoreve. — Kijev, 1894.

Vsevolodskij-Gerngros. Istorija russkogo teatra. Leningrad-Moskva, 1929-30.

Uspenskij, F. Očerki po istoriji Vizantijskoj obrazovannosti. — Spbg. 1892.

Ustrialov. Skazanija kniazia Kurbskago. — Spbg. 1883.

Zabolotskij. Legendarnyj i apokrifičeskij element v choždeniji Daniila. Varšava, 1829.

Ždanov, I. Russkij bylevoj epos. — Spbg. 1995.

— Russkaja poezija do - mongol'skoj epochi. — Kijev, 1876.

— Sočinenija. 1 tom. — Spbg. 1904.

Žmakin, V. Mitropolit Daniil. — Moskva, 1881.

TURINYS

VIII. BELETRISTIKOS PRADODAILA

BIBLIOGRAFIJA
